

USE

2. ULUSLARARASI SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ

28-30 Eylül 2018

Kayseri

TAM METİN KİTABI

EDİTÖR

DR. ELVAN YALÇINKAYA

Kongre Web Sitesi

<https://www.usekongresi.org/>

ISBN 978-605-7510-95-2

KONGRE KÜNYESİ

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Kongre Başkanı

Mustafa Latif EMEK
Düzenleme Kurulu Başkanı

Umsunay ZHUMASHEVA
Genel Koordinatör

Selami DURAN
Koordinatör

DÜZENLEME KURULU

Sefa Salih BİLDİRİCİ
Sezer İNAN

Selami DURAN

Gulnar MİRZAYEVA
Kaldygul ADILBEKOVA

Zhuldyz SAKHI

Zhanuzak ALİMGERİY

Yabancı Katılımcılar

Dr. Indah Wijayanti- Endonezya

Gulmira Joldoshbekova- Kırgızistan

Рашид Хакимов- Rusya

Aazar Durrani- Afganistan

Bakytgul Tundikbayeva- Kazakistan

DAVETLİ KONUŞMACILARI

PROF. DR. VEYSEL BOZKURT

DOÇ.DR. HALUK ZÜLFİKAR

PROF.DR. ABULFAZSÜLEYMANOV

PROF. DR. FATİH YÜCEL

PROF. DR. EMİNE KOCA

PROF. DR. FATMA KOÇ

DOÇ. DR. MUSTAFA METE

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

DR. A.S. KİSTAUBAYEVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. ABDİKALIK KUNİMJAN

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

DR. ABDİGAPPAR MAVLYANOV

Kyrgyzstan National Üniversitesi

DR. ADNAN HALİS ASLANTAŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

DR. AHMET VECDİ CAN

Sakarya Üniversitesi

DR. AKİRA HIBIKI

Tohoku Üniversitesi

DR. ALİ SELÇUK

Erciyes Üniversitesi

DR. ALMA T. AKAJANOVA

Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

DR. ALLA A. TIMOFEVA

Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

DR. AİOMİ KITAGAVA

Tohoku Üniversitesi

DR. ALİA R. MASALİMOVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. AMANBAY MOLDİBAEV

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

DR. AHMET KULAŞ

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. AKMARAL S. SYRGAKBAYEVA

Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

DR. ANATOLİY LOGİNOV

Ukrayna Şevçenko Lugan Milli Üniversitesi

DR. A.S. KIDIRŞAYEV

Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi

DR. ARİF ÇİÇEK

Gümüşhane Üniversitesi

DR. AYSLU B. SARSEKENOVA

Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

DR. BAHİT KULBAEVA

S.Baybeşev Aktobe Üniversitesi

DR. BAKIT OSPANOVA

H.Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

DR. BEKİR KOCADAŞ

Adıyaman Üniversitesi

DR. ELVAN YALÇINKAYA

Ömer Halisdemir Üniversitesi

DR. ERGÜN ÖZTÜRK

Erciyes Üniversitesi

DR. FATİH YÜCEL

Ömer Halisdemir Üniversitesi

DR. FERİDUN MERTER

İnönü Üniversitesi

DR. GÜLSEN DEMİR

Adnan Menderes Üniversitesi

DR. HAKKI KARAŞAHİN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

DR. HAYATİ BEŞİRLİ

Uluslararası Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

DR. HASAN TUTAR

Sakarya Üniversitesi

DR. HULUSİ YILMAZ

Nevşehir Hacıbekaş Üniversitesi

DR. İHSAN ÇAPÇIOĞLU
Ankara Üniversitesi

DR. İLKAY ŞAHİN
Erciyes Üniversitesi

DR. KASIM KARAMAN
Erciyes Üniversitesi

DR. MEHMET GÜNGÖR
Mersin Üniversitesi

DR. MURAT USTAOĞLU
İstanbul Üniversitesi

DR. MUSTAFA AKSOY
Marmara Üniversitesi

DR. MUSTAFA KOÇ

Ryerson University-Caanada

DR. MUSTAFA METE
Gaziantep Üniversitesi

DR. MUSTAFA TALAS
Ömer Halisdemir Üniversitesi

DR. NAZMİ AVCI
Süleyman Demirel Üniversitesi

DR. SELAHATTİN AVŞAROĞLU
Necmettin Erbakan Üniversitesi

DR. SERKAN GÜZEL
Pamukkale Üniversitesi

DR. SUAT KOLUKIRIK
Akdeniz Üniversitesi

DR. ŞARA MAJITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi

DR. TAKASHI HASUNI
Sapparo City Üniversitesi

DR. TSENDIIN BATTULGA
Moğolistan Devlet Üniversitesi

DR. T.O. ABISEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

DR. ULBOSIN KIYAKBAEVA
Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

DR. ÜNAL ŞENTÜRK
İnönü Üniversitesi

DR. VERA ABRAMENKOVA
Rusya Aile Ve Eğitim Çalışmaları Enstitüsü

DR. KENES JUSUPOV
M. Tınışbayev Kazak Araç Ve İletişim Akademisi

DR. KELES NURMAŞULI JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

DR. KULAŞ MAMİROVA

Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

DR. LATKİN A. PAVLOVIC

Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

DR. MAHABBAT OSPANBAEVA

Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

DR. MAHA HAMDAN ALANAZİ

Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

DR. VEYSEL BOZKURT

İstanbul Üniversitesi

DR. YAŞAR ERJEM

Mersin Üniversitesi

28 EYLÜL 2018 CUMA
YER: KAYSERİ UYGULAMA OTELİ KONFERANS SALONU*

SAAT: 14:00 AÇILIŞ

SAAT: 14:15-15:00
AÇILIŞ KONFERANSI
PROF.DR. VEYSEL BOZKURT “CEMAATLEŞMENİN SOSYOLOJİK BOYUTLARI”

15:15-16:00 AÇILIŞ PANELİ

BAŞKAN: PROF.DR. VEYSEL BOZKURT

PANELİST: PROF DR. EBULFEZ SÜLEYMANOV
“TÜRK DÜNYASININ TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ”

PANELİST: DOÇ.DR. HALUK ZÜLFİKAR
“KRİZ DÖNEMLERİNDE TÜKETİMİN KALIPLARI”

16:15-17:45 PANEL

OTURUM BAŞKANI: PROF DR. EBULFEZ SÜLEYMANOV

PANELİST: PROF.DR. FATİH YÜCEL
“KURUMLAR, DEMOKRASİ VE EKONOMİ İLİŞKİSİ”

PANELİST: DOÇ.DR. MUSTAFA METE
“GELİŞMİŞ ÜLKE EKONOMİLERİ”

PANELİST: PROF. DR. FATMA KOÇ
“EKONOMİNİN GİYİNME KÜLTÜRÜNDEKİ ROLÜ”

PANELİST: PROF. DR. EMİNE KOCA
“SİMMEL VE VEBLEN PERSPEKTİFİNDEN MODANIN SOSYAL BOYUTU”

*ADRES: Çorakçılar Mah. Sokullu Cad. No:48 Melikgazi / Kayseri 0 (352) 330 59 01

29 EYLÜL 2018 CUMARTESİ YER: KAYSERİ BİLSEM KONAĞI

SAAT: 09.30 SERGİ AÇILIŞI

PROF. DR. FATMA KOÇ “KEÇEYE DOKUNUŞLAR”
WORKSHOP

PROF. DR. FATMA KOÇ: “KEÇE YÜZEY TASARIMLARI”

PROF. DR. EMİNE KOCA: “GİYSİ TASARIMINDA KOLAJ”

29 EYLÜL 2018 CUMARTESİ SAAT 10:00-12:00		
1.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI PROF. DR. HAYRİYE ATİK PROF. DR. HATİCE ERKEKOĞLU	2.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI PROF. DR. FATMA KOÇ DOÇ. DR. ELVAN YALÇINKAYA	3.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI DOÇ. DR. KASIM KARAMAN DR. ÖĞR. ÜYESİ ERTUĞRUL GÜREŞÇİ
PROF. DR. HAYRİYE ATİK Avrupa Birliği’nin 2020 Stratejisi Hedefleri Kapsamında Türkiye’nin Ve Üye Ülkelerin Görelî Performansları: Ampirik Bir Analiz	Dr. Öğr. Üyesi ADNAN ARSLAN Suudi Arabistanlı Roman Yazarı Abdo Hâl’in “Termi Bişerar” Romanında Suudi Arabistan Toplum Eleştirisi	DR. ERAY DEMİRÇELİK Okul Yöneticisi Seçme Alanında Yaşadığımız Epistemik Bunalıma İlişkin Bir Değerlendirme
DR. ÖĞR. ÜYESİ ELİF MAKBULE ÇEKİCİ Sigortada Risk Yönetiminde Simülasyonla Rmd Hesabı	DOÇ. DR. ELVAN YALÇINKAYA ZÜLFİYE AFŞİN 5.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının Sosyal Bilimler Açısından İncelenmesi	NİLÜFER KONUK Dünyanın İlk Tıp Fakültesi “Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi Ve Şifahanesi
PROF. DR. HATİCE ERKEKOĞLU UZM. BURCU YILMAZ Türkiye İle Asya Ve Pasifik Ekonomik İş Birliği (Apec) Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaretin Çekim Modeli İle İncelenmesi	ARŞ. GÖR. ALKAN ÜSTÜN ARŞ. GÖR. BAHATTİN CİZRELİ Geleneksel Kore Toplumu Ve Güney Kore Kalkınması	DR. ERAY DEMİRÇELİK PIAAC Sonuçlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLÇİN ELİF YÜCEL “Yeni Normal” Ve Uluslararası Ticaretin Değişen Yüzü	DOÇ. DR. ÖZGÜR DEMİRTAŞ PROF. DR. NESLİHAN DERİN DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER DERİNDAG Algılanan Örgütsel Destek Ve Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Bir Değerlendirme	Charisse Vitto Doç. Dr. Ali ARSLAN "A Comparison of Cyberbullying Behaviors of Turkish and Filipino University Students"
DOÇ.DR. İSMAİL YILDIRIM Sigorta Uyuşmazlıklarının Çözümünde Sigorta Tahkiminin Rolü: Güncel Sorunlar Ve Çözüm Önerileri	PROF. DR. FATMA KOÇ ARŞ. GÖR. CANSU ÖZGÖREN SOLAK Kadının Toplumsal Görünürlüğünde Vatka Kullanımının Manipülatif Etkileri	SENA GÖKÇEGÖZ DOÇ. DR. KASIM KARAMAN PIERRE BOURDIEU’NUN Toplumsal Tabakalaşma Yaklaşımı Bağlamında Dışarıda Yemek Yeme Ve Damak Tadı Tercihlerinin Değerlendirilmesi
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜLÇİN ELİF YÜCEL ABD-ÇİN Ticaret Savaşının Olası Senaryoları	PROF. DR. NESLİHAN DERİN DOÇ. DR. ÖZGÜR DEMİRTAŞ DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER DERİNDAG Algılanan Örgütsel Desteğin Örgüt Kültürü, Lidere Güven Ve Psikolojik Rahatlık Üzerindeki Etkisi	DR. ÖĞR. ÜYESİ ERTUĞRUL GÜREŞÇİ Kırsal Toplumun Değişimi Ve Kırsal Göç
DOÇ.DR. İSMAİL YILDIRIM Türkiye’de Sigorta Suistimalleri: Mevcut Durum Ve Çözüm Önerileri		DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH BARIŞ Kamu Politikalarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etkisi: OECD Örneği
		DR. ÖĞR. ÜYESİ ERTUĞRUL GÜREŞÇİ Kırsal Göç Sonucu Oluşan Değişim Ve Çelişki: Gemlik İlçesi Örneği

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir Sunum süresi 15 dakikadır.

29 EYLÜL 2018 CUMARTESİ SAAT 13:00- 15:00		
1.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI DR. ÖĞR.ÜYESİ F. ZİŞAN KARA DR. ÖĞR. ÜYESİ SERAP BARIŞ	2.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI PROF. DR. EMİNE KOCA PROF. DR. ABDURRAHMAN EYMEN	3.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI DOÇ.DR. MEHMET GÜNGÖR DR. CEM ZAFER
Arş. Gör. Bekir ÇELİK Arş. Gör. Doğan BARAK Ham Petrol Fiyatlarındaki Değişimin Türkiye Açısından Önemi (1970-2014)	DR. ÖĞR.ÜYESİ ABDULLAH KARATAŞ EBRU KARATAŞ KORAY ÇELİK Çevre Politikalarında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Örneği	DR. CEM ZAFER Anadolu Halk İnançları İçinde “Büyü” Ve Uygulama Alanları
SİBEL ÇETİNER ONUR ÇELİK Türkiye Ekonomisi’nde Kalkınma Planları Ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri	DR. ÖĞR. ÜYESİ NEJDET ÖZBERK Yerel Çevre Mücadelelerinde Toplumsal Öfkenin Dili: “Çevreci Beddualar”	DR. NURETTİN ÇAKIR Stalin Dönemine Ait Gulag Kamplarındaki Kadın Mahkumların Sosyal Arka Planları
ARŞ. GÖR. DOĞAN BARAK ARŞ. GÖR. BEKİR ÇELİK Türkiye’de Elektrik Üretiminin İşsizlik Üzerindeki Etkisi	DR. ÖĞR.ÜYESİ ABDULLAH KARATAŞ EBRU KARATAŞ KORAY ÇELİK Küreselleşen Dünyada Doğal Çevreye İlişkin Sorunlar	ÖĞR. GÖR. TALHA TURHAN Geç Dönem Osmanlı’dan Günümüz Türkiye’sine Darbelerin Sosyolojisi
SİBEL ÇETİNER ONUR ÇELİK Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi	PROF. DR. ABDURRAHMAN EYMEN Doğal Sit Alanlarının Planlanması, Korunması Ve Yönetiminde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Rolü	ÖĞR.GÖR. SERAP BOLAYIR Türkiye’de Çocukların Ekonomik İstismarı
DR. ÖĞR. ÜY. BARAN ARSLAN ARŞ. GÖR. ERKAN NUR Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımının Satın Alım Sonrası Pişmanlık Üzerindeki Etkisi	PROF. DR. EMİNE KOCA ARŞ. GÖR. MERVE BALKIŞ Hazır Giyim İşletmelerindeki Tasarımcıların Kullanıcı Odaklı Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi	PROF. DR. M. ÇAĞATAY ÖZDEMİR DR. A. SELCEN ARSLANGİLAY BUSE IŞIKHAN 50 Yıl Sonra Hasanoğlu
DR. ÖĞR. ÜYESİ SERAP BARIŞ Ekonomik Özgürlük Ve Yenilik: Avrupa Birliği Ülkelerinden Deliller	Prof. Dr. P. GÖKLÜBERK ÖZLÜ Öğr. Gör. H. VATANSEVER İç Giyimlerde Krinolin Formlarının Özellikleri Ve Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi	ÖĞR.GÖR. SERAP BOLAYIR Türkiye’de Gelir Dağılımı Ve Eşitsizliği
DR. ÖĞR.ÜYESİ F. ZİŞAN KARA DR. ÖĞR.ÜYESİ HÜSNÜ BİLİR TÜRKİYE’DE İKTİSAT EĞİTİMİ: İKTİSADIN DİĞER SOSYAL BİLİMLERLE İLİŞKİSİ	ARŞ.GÖR. H. HİLLAL BAĞLITAŞ PHD. ZEYNEP ÖZTÜRK YAPRAK AN EMPIRICAL ANALYSIS OF FRAGILE FIVE IN THE CONTEXT OF THE POLLUTION HAVEN HYPOTHESIS	DOÇ.DR. MEHMET GÜNGÖR Sorun Odaklı Sivil Toplum Liderlerinde Kültürler Arası Duyarlılık İncelenmesi
MUSTAFA GÜLLÜ MURAT GÜNGÜL Türkiye’de Nükleer Enerjiye Geçişin Ekonomi Üzerine Etkisi: ABD, Fransa Ve Japonya Örneği	ÖĞR.GÖR. BURAK KAAAN YILMAZSOY K. PINAR KIRKIK AYDEMİR ÇİĞDEM BOGENÇ Doğa Etkileşimli Sürdürülebilir Planlama/Tasarım	ARŞ. GÖR. BİLGE DURUTURK Feminist Hareket Ve Çokkültürlülük Kuramı
DR. ŞAHİN ÇETİNKAYA Türkiye’de Kalkınma Ajansları Ve Ekonomik Kalkınma Açısından Bir Swot Analizi	DR. ÖĞR. ÜYESİ MERAL ÖZTÜRK Lise Ve Üniversite Gençliğinin Temel İnsani Değerler Açısından Karşılaştırılması	ARŞ. GÖR. MESUT ARSLAN Nurettin Topçu’nun Milliyetçilik Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme
DR. ŞAHİN ÇETİNKAYA Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankaları Ve İslami Sermaye Üzerindeki Etkisi		

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir.
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir Sunum süresi 15 dakikadır.

29 EYLÜL 2018 CUMARTESİ SAAT 15:15-17:15		
1.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKAN ERYÜZLÜ ÖĞR. GÖR. DR. CEREN TÜRKMEN	2.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET GÖZLÜ ARŞ. GÖR. DR. H. NUR BAŞYAZICIOĞLU	3.SALON OTURUM BAŞKANLIĞI PROF. DR. MUSTAFA TALAS
ÖĞR. GÖR. DR. CEREN TÜRKMEN Piyasa Likiditesinin Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Deneme: ABD Ekonomisi Örneği	ARŞ. GÖR. DR. H. NUR BAŞYAZICIOĞLU Sürdürülebilir Pazarlama Ve Sürdürülebilir Tüketim Davranışı	PROF. DR. MUSTAFA TALAS Sözel Olmayan İletişim Biçimi Ve Kültür
ÖĞR. GÖR. DR. CEREN TÜRKMEN A FOURIER APPROACH FOR ANALYZING THE NEXUS BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND RENEWABLE ENERGY USAGE	ARŞ. GÖR. DR. H. NUR BAŞYAZICIOĞLU Tüketicilerin Online Satın Alma Davranışını Etkileyen Kargo Risk Algısı Ve Risk Yatıştırıcı Etkenlerin Tespit Edilmesine Yönelik Ölçek Geliştirme Çalışması	ARŞ. GÖR. ERKAN NUR DR. ÖĞR. ÜYESİ BARAN ARSLAN İçgüdüsel Satın Alma Davranışı İle Satın Alma Sonrası Pışmanlık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma
DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKAN ERYÜZLÜ DR. ÖĞR. ÜYESİ SERTAÇ HOPOĞLU Döviz Kuru, Açılan/Kapanan Şirket İlişkisi: Türkiye Ölçeğinde Nedensellik İlişkisi	DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET GÖZLÜ Ekonomi Tarihinin Antik Bir Kategorisi Olarak Oikoslar	DR. MEHMET BULUT DR. AHMET ÖZKARDAŞ Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Güvenlik Algı Düzeyleri
ÖĞR. GÖR. KEVSER ŞENOCAK DR. ÖĞR. ÜYESİ. ESRA ÖZKAN PİR Vergi Kanuniliği	ÖĞR. GÖR. ZÜMRÜT ÇELEBİ Refahın Çok Boyutlu Analizinde Sosyal İlerleme Ve İnsani Gelişme Endeksleri: Türkiye’nin Refah Karnesi	SELAMİ DURAN Avrupa Birliği’nin Orta Asya Enerji Politikaları
ÖĞR. GÖR. KEVSER ŞENOCAK DR.ÖĞR. ÜYESİ. ESRA ÖZKAN PİR Vergi Algısı Ve Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencilerinde Vergi Algısı Ve Bilinci	YONCA TARI Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikaları Ve Yoksulluğun Yerel Yönetimlere Bırakılması	Формирование моделей предпринимательских вузов: анализ мирового опыта Bakytgul Tundikbayeva
DR. ZÜLFÜKAR AYTAÇ KİŞMAN The Changing Course of Turkish- American Relations from Historical Perspective	DR. FAZIL AYDIN Vergi Hukukundaki İdari Çözüm Yollarının Maliye Teorisi Açısından Değerlendirilmesi	Drug Trafficking and Terrorism in Afghanistan Azar Durrani
		К 80-ЛЕТИЮ «БОЛЬШОГО ТЕРРОРА» РЕПРЕССИИ ПРОТИВ МУСУЛЬМАН УРАЛА Рашид Хакимов, к.и.н, доцент
		Nursing and medicine in the 20th century Dr. Indah Wijayanti
		Housing, Constraction and Property in Kyrgyz Republic Gulmira Joldoshbekova

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir.
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir Sunum süresi 15 dakikadır.

ÇEVRE POLİTİKALARINDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	1
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH KARATAŞ, EBRU KARATAŞ, KORAY ÇELİK	
KÜRESELLEŞEN DÜNYADA DOĞAL ÇEVREYE İLİŞKİN SORUNLAR	15
DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH KARATAŞ, EBRU KARATAŞ, KORAY ÇELİK	
SUUDİ ARABİSTANLI ROMAN YAZARI ABDO HÂL'İN "TERMÎ BİŞERAR" ROMANINDA SUUDİ ARABİSTAN TOPLUM ELEŞTİRİSİ	25
DR. ÖĞR. ÜYESİ ADNAN ARSLAN	
AVRUPA BİRLİĞİ'NİN 2020 STRATEJİSİ HEDEFLERİ KAPSAMINDA TÜRKİYE'NİN VE ÜYE ÜLKELERİN GÖRELİ PERFORMANSLARI: AMPİRİK BİR ANALİZ	32
PROF. DR. HAYRİYE ATİK	
DÖVİZ KURU, AÇILAN/KAPANAN ŞİRKET İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖLÇEĞİNDE NEDENSELLİK İLİŞKİSİ	52
DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKAN ERYÜZLÜ, DR. ÖĞR. ÜYESİ SERTAÇ HOPOĞLU	
EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE YENİLİK İLİŞKİSİ: ULUSLARARASI DELİLLER	73
DR. ÖĞR. ÜYESİ SERAP BARIŞ	
EKONOMİNİN GİYİNME KÜLTÜRÜNDEKİ ROLÜ	92
PROF. DR. FATMA KOÇ	
VERGİ HUKUKUNDAKİ İDARİ ÇÖZÜM YOLLARININ MALİYE TEORİSİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	101
DR. FAZIL AYDIN	
HAM PETROL FİYATLARINDAKİ DEĞİŞİMİN TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ (1970-201	122
ARŞ. GÖR BEKİR ÇELİK, ARŞ. GÖR.DOĞAN BARAK	
SİGORTADA RİSK YÖNETİMİNDE SİMÜLASYONLA RMD HESABI	139
DR. ÖĞR.ÜYESİ ELİF MAKBULE ÇEKİCİ	
DOĞAL SİT ALANLARININ PLANLANMASI, KORUNMASI VE YÖNETİMİNDE COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİNİN ROLÜ	146
ABDURRAHMAN EYMEN, ÖMER FARUK ÇELİK	

SİMMELE VE WEBLEN PERSPEKTİFİNDEN MODANIN SOSYAL BOYUTU	159
POF. DR EMİNE KOCA	
TÜRKİYE’DE SİGORTA SUİSTİMALİLERİ: MEVCUT DURUM VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	166
DOÇ.DR. İSMAİL YILDIRIM	
SİGORTA UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜMÜNDE SİGORTA TAHKİMİNİN ROLÜ: GÜNCEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	176
DOÇ.DR. İSMAİL YILDIRIM	
FEMİNİZM VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	188
ARŞ. GÖR. DR. BİLGE DURUTÜRK	
ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ÖRGÜT KÜLTÜRÜ, LİDERE GÜVEN VE PSİKOLOJİK RAHATLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	201
PROF. DR. NESLİHAN DERİN, DOÇ. DR. ÖZGÜR DEMİRTAŞ, DR. ÖĞR.ÜYESİ ÖMER DERİNDAG	
TÜRKİYE’DE NÜKLEER ENERJİYE GEÇİŞİN EKONOMİ ÜZERİNE ETKİSİ: ABD, FRANSA VE JAPONYA ÖRNEĞİ	213
MUSTAFA GÜLLÜ, MURAT GÜNGÜL	
KIRSAL TOPLUMUN DEĞİŞİMİ VE KIRSAL GÖÇ	239
DR. ÖĞR.ÜYESİ ERTUĞRUL GÜREŞÇİ	
KIRSAL GÖÇ SONUCU OLUŞAN DEĞİŞİM VE ÇELİŞKİ: GEMLİK İLÇESİ ÖRNEĞİ	248
DR. ÖĞR.ÜYESİ ERTUĞRUL GÜREŞÇİ	
REFAHIN ÇOK BOYUTLU ANALİZİNDE SOSYAL İLERLEME VE İNSANİ GELİŞME ENDEKSİLERİ: TÜRKİYE’NİN REFAH KARNESİ	257
ÖĞR.GÖR. ZÜMRÜT ÇELEBİ	
HAZIR GİYİM İŞLETMELERİNDEKİ TASARIMCILARIN KULLANICI ODAKLI YAKLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	280
PROF. DR EMİNE KOCA, ARŞ. GÖR MERVE BALKIŞ	

VERGİ ALGISI VE VERGİ BİLİNCİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE VERGİ ALGISI VE BİLİNCİ	<u>294</u>
DR. ÖĞR.ÜYESİ ESRA ÖZKAN PİR ÖĞR. GÖR. KEVSER ŞENOCAK	
VERGİ KANUNİLİĞİ	<u>313</u>
ÖĞR.GÖR. KEVSER ŞENOCAK DR. ÖĞR.ÜYESİ. ESRA ÖZKAN PİR	
KADININ TOPLUMSAL GÖRÜNÜRLÜĞÜNDE VATKA KULLANIMININ MANİPÜLATİF ETKİLERİ	<u>324</u>
PROF. DR. FATMA KOÇ, ARŞ. GÖR. CANSU ÖZGÖREN SOLAK	
TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE KALKINMA PLANLARI VE KALKINMA PLANLARINDAKİ SÖYLEM DEĞİŞİKLİKLERİ	<u>340</u>
ONUR ÇELİK, SİBEL ÇETİNER	
BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ	<u>358</u>
ONUR ÇELİK, SİBEL ÇETİNER	
KONTROLSÜZ KREDİ KARTI KULLANIMININ SATIN ALIM SONRASI PİŞMANLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	<u>378</u>
DR. ÖĞR. ÜYESİ BARAN ARSLAN, ARŞ. GÖR. ERKAN NUR	
İÇGÜDÜSEL SATIN ALMA DAVRANIŞI İLE SATIN ALMA SONRASI PİŞMANLIK ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMeye YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA	<u>387</u>
ARŞ. GÖR. ERKAN NUR, DR. ÖĞR. ÜYESİ BARAN ARSLAN	
TÜRKİYE'DE KALKINMA AJANSLARI VE EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİR SWOT ANALİZİ	<u>396</u>
DR.ŞAHİN ÇETİNKAYA	
TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE KATILIM BANKALARI VE İSLAMİ SERMAYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	<u>414</u>
DR.ŞAHİN ÇETİNKAYA	
OKUL YÖNETİCİSİ SEÇME ALANINDA YAŞADIĞIMIZ EPİSTEMİK BUNALIMA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME	<u>427</u>
DR. ERAY DEMİRÇELİK	
CEMAATLER: KAVRAMSAL, KURAMSAL TEMELLER VE TÜRKİYE	<u>436</u>
PROF. DR. VEYSEL BOZKURT	
ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK VE YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	<u>451</u>
DOÇ. DR. ÖZGÜR DEMİRTAŞ, PROF. DR. NESLİHAN DERİN, DR. Ö.Ü. ÖMER DERİNDAG	

**ÇEVRE POLİTİKALARINDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ***

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARATAŞ **

Ebru KARATAŞ ***

Koray ÇELİK****

Tamamen gönüllülük esasına dayanılarak yapılan faaliyetlerle halkı bir araya getiren, gelecek kuşakların daha sağlıklı bir çevrede yaşamalarına katkı sağlayan sivil toplum kuruluşlarının etkin ve verimli olmaları, etkili çevre politikalarının oluşturulmasında büyük önem taşımaktadır. Ancak bunun için öncelikle donanımlı sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Katılımcı demokrasinin köşe taşları olan bu kuruluşların, faaliyetlerini daha etkin yürütebilmelerinin önündeki tüm engellerin kaldırılması, yeterli mali kaynak ve gönüllü aktif üye ile desteklenmeleri gerekmektedir. Türkiye’de pek çok alanda olduğu gibi çevre koruma alanında da faaliyetlerini yürüten sivil toplum kuruluşlarının, çalışmalarında diğer ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmaları ve iletişim kurmaları daha verimli olmalarını sağlayacağı gibi, daha etkin çevre politikaları üretilmesine de katkı sağlayabilecektir. Bu çalışma, çevre politikalarının yapılandırılmasında sivil toplum kuruluşlarının rolünü, çeşitli örneklerle ele alarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sivil Toplum Kuruluşları, Çevre, Çevre Sorunları

* Bu çalışma 28-30 Eylül 2018 tarihinde 2. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi’nde aynı isimle sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, akaratas@ohu.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ekaratas@ohu.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, koraycelik@aksaray.edu.tr

GİRİŞ

1980’li yıllar ile birlikte hissedilmeye başlanan küreselleşmenin etkisiyle dünya gittikçe küçülmekte, rekabete dayalı piyasa şartları ile adeta tek bir pazar haline dönüşmektedir. Sermaye dolaşımı serbestleşerek üretim küreselleşmekte ve bu durum özellikle gelir seviyesi yüksek ülkelerin maddi gücüne daha fazla güç katmaktadır. Küreselleşme toplumların tüketim alışkanlıklarını da kökten değiştirmekte, daha fazla tüketim odaklı bir toplum modelinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böyle bir değişim sürecinde ise üretim tüketim döngüsü ile doğal kaynaklara korkunç bir baskı uygulanmış ve uygulanmaya da tüm hızıyla devam etmektedir. Bu baskı ile, günümüz çevre sorunlarının ortaya çıkmasının temel sorumluları olan sözde gelişmiş ve zengin ülkeler, sömürge durumuna düşürdükleri ülkelerin her yönden geri kalmasına neden olmuşlardır. Bugün gelişmekte olan ülke pozisyonunda olan ülkelerin temel amacı ise kalkınmadır. Ne yazık ki gelişmekte olan ülkelerin ticaret hacmi her geçen gün artarken, çevre kirliliği baş edilemez boyutlara ulaşmaktadır. Yok olan doğal çevre, birbiri ardına tükenen türler, değişen iklim koşulları ve küresel çevre sorunları bu olumsuz durumu tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Çevrenin korunması ve gelecek nesillere daha sağlıklı bir dünya bırakabilmek adına, sağlıklı ve güvenilir çevre politikalarına tüm dünyanın olduğu gibi, bir ülke olarak Türkiye’nin de ihtiyacının olduğu açıktır. Daha koruyucu ve tüm çevresel değerleri kapsayan, sürdürülebilir çevre politikalarının yapılandırılması konusunda, sivil toplum kuruluşlarının rolü ve önemi ise yadsınamayacak kadar büyüktür. Çünkü çevre sorunlarının çözümünde en etkili yöntem, o sorunlarla karşılaşanlar tarafından ortaya koyulabilecektir. Bu bağlamda halkı ortak paydada buluşturan sivil toplum kuruluşları, katılımı teşvik ederek halkın bu sorunlara ortak çözüm yolları üretmelerini sağlayabilecektir.

Kavram Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kavramı, tarihsel süreç içerisinde düşünce dünyasının çeşitli alanlarda kullandığı bir terim haline dönüşmüştür. Hegel 1821 yılında yayınladığı “Philosophy of Right” eserinde sivil toplumu, diğer insanların refahı için aynı anda hareket eden, her cinsiyete, düşünceye ve yeteneğe açık olan insanlar topluluğu olarak tanımlanmaktadır (Hegel, 1821: 180). Günümüzde yaygın anlamda; özerk, katılımcı ve gönüllü örgütlenmelerin oluşturduğu toplumsal yaşam biçimi şeklinde tanımlanan sivil toplum, kamusal alanda devlet ile bireyin müzakere sürecine hizmet etmektedir (Aslan, 2010). Diğer yönden sivil toplum, bireylerin, kurumların ve organizasyonların belirli hedefler doğrultusunda hükümete karşı fikirlerini,

eylemlerini ve isteklerini ifade edebilecekleri bir platform olarak da tanımlanabilir (Gemmill and Bamidele-Izu, 2002).

Hukuka dayalı bir sistem içerisinde, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin sağlanarak yönetildiği liberal yönetim sistemlerinde, sivil toplum kavramı ve hizmetleri daha çok gelişim göstermektedir. Bu nedenle, sivil toplum kavramının tam olarak yerleşmesi ve gelişim göstermesi için öncelikle demokratik bir anlayışın sağlanması gerekmektedir (Aslan, 2010). Çünkü günümüzde farklı yönetim sistemlerine rastlansa da genel kabul gören yapı, demokratik yönetim biçimidir. Her alanda olduğu gibi demokrasi kavramı üzerinde de Antik Yunan döneminden bu yana henüz ortak bir tanıma ulaşılamamıştır. Çoğunluğun istediği temsilciler noktasına dayandırılan demokrasi, eğer çoğunluk kavramı ile bir bütün olan azınlık kavramı ile de tanımlanmazsa eksik kalmaktadır. Demokrasi, çoğunluk tarafından belirlenen temsilcilerin azınlıkların da haklarını gözeterek ilişkileri düzenlediği katılımcı bir sistem olarak var olduğu sürece en iyi uzlaşmayı sağlayacaktır. İşte bu durumda bir yönetim biçimi olan demokrasi kavramı, toplumsal bir yaşam kültürüne dönüşecektir. Bu, hem yönetim makamındaki temsilcilerin işlerini daha rahat yapmalarını sağlayacak, hem de o temsilciler belirleyenlerin hayatlarını kolaylaştıracaktır. İşte tam bu noktada ortaya sivil toplum kavramı ortaya çıkmaktadır. İlk olarak ortaya çıktığında devlet ile eş anlamlı kullanılan bu kavram, demokrasinin gelişmesi ile birlikte toplumun kendi kendini yönlendirmesi noktasında kullanılmaktadır. Toplumun her kesiminin hak ve özgürlüklerini dile getirebilen, kriz anlarında toplumsal uzlaşma sağlayan, yaptıkları ile devletin ve hükümetin yükünü hafifleten toplulukların bir araya gelmesi sivil toplumu oluşturmaktadır (Yılmaz, 2017). Sivil toplum, birey özgürlüklerinin ve temel haklarının korunduğu gönüllülük temelinde örgütlenmenin asıl olduğu, toplumun devletin önüne geçerek devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği yurttaşlık bilincine dayanan bir gelişmişlik düzeyini ifade etmektedir (Aslan ve Alkış, 2013: 301).

Sivil Toplum Kuruluşlarının Varlık Nedeni

Küreselleşme, dünya geleninde ortaya çıktığı ilk yıllarda özellikle ekonomik anlamda etkisini göstermekteydi. 1980’li yılların ortalarından günümüze kadar uzanan süreçte ise; siyasi, sosyal, kültürel ve eğitim alanları başta olmak üzere birçok alana yön veren bir olgu haline dönmüştür. Sivil toplum kuruluşlarının de küreselleşme sürecinin yönetim ve siyaset üzerindeki etkisi ile ortaya çıktığı söylenebilir. Küreselleşme süreci ile birlikte gittikçe artan nüfus ve teknolojik gelişmeler, hükümetin karar alma ve politika geliştirme süreçlerinde yalnız harekete edemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Toplumsal sorunların çözümünde, toplumu ilgilendiren konularda vatandaşların bilgilendirilmesi ve eğitilmesi siyasetten uzak gönüllü kuruluşların çabasını gerektirmektedir. Sivil toplum kuruluşları da bu bağlamda yapılandırılmıştır. Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kuruldukları günden bu yana, toplumsal problemlere karşı istikrarlı çözüm bulma gayesi içerisinde, toplumsal dayanışmanın ve güvenin sağlanması bağlamında önemli rol oynamaya başlamıştır. Toplumsal sorumluluk bilincini ön planda tutan STK’lar, devlet ve birey arasında müzakere ortamı oluşmasına katkı sağlamaktadır (Keyman, 2006). Siyasal katılım biçimlerinden biri olan STK’ların ortaya çıkışları aslında bir “halkla ilişkiler” sürecidir. STK’ların oluşum nedeni, herhangi bir sorun hakkında bireylerin oluşturdukları bir örgüt dahilinde, belirli hedef kitleleri ya da kamuoyunu harekete geçirmek üzere planlı ve sürekli çalışmalar yapmaktır (Şentürk, 2005: 99). Bireylerin ve STK’ların, toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve kamusal politikaların belirlenmesi sürecine dahil olması yeni kamu yönetimi anlayışının benimsenmesi ile ortaya çıkmıştır. Yönetişim olarak da bilinen bu süreç katılımcı demokrasinin oluşmasına ve hükümetlerin; adil, şeffaf, çözüm odaklı, hesap verebilir, etkin bir yönetim anlayışı benimsemesine katkı sağlamıştır. Katılımcılığın esas alındığı bu yönetim anlayışında STK’lardan misyonlarını; çözüm odaklı, katılımcı, sorgulayıcı prensiplere uygun bir şekilde dizayn etmeleri beklenmektedir (Bulut Y, Akın S, Kahraman, Ö. F., 2017).

Devletin, toplumsal hizmetleri toplumda yaşayan bütün bireylerine ulaştırmasının oldukça zor olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya ve seslerini duyurmaya yönelik, birey-devlet arasında köprü vazifesi görebilecek yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda gerek dış etkenler gerekse iç etkenlerden kaynaklanan gereksinimler neticesinde günümüzde dünya genelinde STK’ların niteliksel ve niceliksel artış gösterdiği açıkça görülmektedir.

Ülkemizde STK'larda niceliksel anlamda artış olduğu görünürken, niteliksel olarak aynı şekilde bir ilerleme görüldüğü söylenemez. Katılımcı demokrasinin yapı taşlarından birisi niteliğinde olan STK'ların işlevsel ve örgütsel kapasitelerinin diğer gelişmiş ülkelerdeki emsallerine göre yetersiz olduğu gözlemlenmektedir. Hükümetlerin çevre, eğitim, sosyal yaşam, kültür vb. alanlarda oluşturmayı planladığı kuruluşları ihmal edilmekte ve bu süreç STK'ların zayıflamasına birçoğunun da yok olmasına neden olmaktadır (Enerji Bir-Sen Resmî Web Sitesi). Ancak 2010 yılında yayınlanan Avrupa Birliği İletişim Stratejisi, hükümetlerin STK'lar ve düşünce kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde olmalarını, bu kuruluşlara teknik ve maddi destek verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi Web Sitesi). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, STK'ların karar alma ve politika belirleme süreçlerine dahil edilmesinin, Türkiye'nin AB adaylık sürecine de pozitif katkı sağlayacağı söylenebilecektir.

2008 yılında uygulamaya başlanan "Sivil Toplum Diyalogu Programı", Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi farklı ülkelerdeki STK'ları kapsamaktadır ve kültürlerarası diyalog, etkileşim ve bilgi alışverişi kurulması hedefiyle desteklenen bir hibe programıdır. 2008 yılından bu yana Türkiye'de 350 STK'nın projesine 42.5 milyon Avro destek verilmiştir. Bu desteğin 2 milyon Avro'su çevre ile ilgili projelere sağlanmıştır. Toplamda 15 farklı projede 11 ülkeden 38 ortak bir araya gelmiştir. Çevre kirliliği, iklim değişikliği, kadının çevre üzerindeki rolü, yok olmak üzere olan canlı türlerinin korunması, doğanın sanat ile cazibesinin artırılması gibi konularda çeşitli hibeli projeler desteklenmiştir (Sivil Toplum Diyalogu Resmi Web Sayfası). Desteklenen bu projeler aslında sivil toplum örgütlerine verilecek desteğin nasıl faydalı sonuçlar üretebileceğinin bir göstergesi niteliğindedir.

Toplumsal sorunlara hükümetler tarafından politikalar üretilerek kalıcı çözümler bulunmasında en önemli paydaş olarak görülen STK'lara çevre sorunlarının felakete dönüşmeden çözülmesinde de önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumluluklar şöyle özetlenebilir (Gemmil ve Bamidele-Izu, 2002):

- Çevre ve ilgili unsurlara ilişkin bilginin toplanması, analiz edilmesi ve ilgili mercilere yayılması,
- Çevre kirliliğine yönelik politikalar geliştirilmesi amacıyla veriler toplanması,

- Eylemsel faaliyet planlarının oluşturulması,
- Çevresel faaliyetlerin takibinin yapılarak bu uygulamaların çevresel antlaşma çerçevesinde uygunluklarının tespit edilmesi,
- Çevresel adaletin savunulması.

STK'ların sadece çevre konusunda değil, toplumun geleceğini ilgilendiren diğer pek çok konuda da çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. Ancak çevre ile ilgili konular herkesi ilgilendirmektedir. Çünkü tüm toplumlar çevre içinde yaşamlarını sürdürmekte ve çevre sorunları herkesi etkilemektedir. İşte bu noktada STK'lar sahip oldukları sorumlulukları ile gerek toplumsal bilincin gerekse ilgili bir konuda kamuoyu oluşturulmasında, çok önemli bir görev üstlenmektedir.

STK'lar ve Toplumsal Bilinç

İnsan kaynaklı çevre sorunları, yeryüzünün geleceğini ciddi anlamda tehdit eden boyutlara ulaşmıştır. Bu sorunlarla mücadele edilmesinde ise insan ne yazık ki çaresiz kalmaktadır. Her geçen gün yok edilen doğal kaynakların yerine yenisi konulamadığı gibi, tüketim çılgınlığı ile ortaya çıkan kirlilik problemi ile doğaya çift yönlü baskı uygulanmaktadır. Bu baskılar sonucu doğanın taşıma kapasitesi tükenme noktasına gelmiştir. Daha güvenli ve sürdürülebilir bir dünya için çevre sorunlarının büyümeden kaynağında yok edilmesi gerekmektedir. Bunun başarılabilmesinde ise çevre bilinci anahtar kavramdır.

Toplumsal yapıyı yönlendiren, etkileyen ve geliştiren yapısal bütünlüklerden biri olarak dikkat çeken sivil örgütlenmeler veya STK'lar, çevresel bilincin geliştirilmesinde önemli roller üstlenen yapılanmalar olarak küreselleşme şartlarında daha fazla önem kazanır hale gelmeye başlamıştır (Talas, 2010: 79). Çevre konusunda ulusal ve uluslararası ölçekte çok sayıda STK faaliyet göstermektedir. 1990'lı yıllardan itibaren çevreci sivil toplum kuruluşları gerek gelişmekte olan ülkelerin gerekse gelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal politikalarına yaptıkları eleştirilerle dikkati çekmekte, kamu otoritesinin çevre konularında önlemler alması yönünde girişimlerde bulunmakta ve uluslararası kuruluşlarda gerçekleştirildikleri çalışmalarla çevresel politikaların biçimlenmesinde etkili olabilmektedirler (Şirin, 2002: 65).

Çevre sorunlarına kalıcı çözümler bulunması için öncelikle toplumun bu sorunlarla ilgili bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu STK'lara çok önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Hem toplumun bilinçlendirilmesi hem de etkili çevre politikalarının yapılandırılmasında, STK'lar yerel ve merkezi yönetimi etkileme ve yönlendirme potansiyeline sahiptir. Türkiye'de çevre politikalarını etkileyen ve bu konuda yıllardır çabalarını sürdüren pek çok gönüllü kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan başlıcaları ve yaptıkları faaliyetler şöyle sıralanabilir (Yersu, 2017):

- Greenpeace: Greenpeace; Kuzey Amerika orijinli çevreci bir sivil toplum örgütüdür. 1971 yılında bir grup aktivistin; Alaska'dan Kanada'da bulunan Amchitka'daki nükleer deneme sahasına eski bir tekneyle baskın yapmaları ve bölgedeki faaliyetleri protesto etmeleri vesilesiyle kurulmuştur. Günümüzde Greenpeace; çevreye zarar verecek faaliyetlerde bulunan her türlü kar odaklı çalışmaya, çevre suçu oluşturacak eylemlere karşı mücadeleyi amaç olarak belirlemiştir. Faaliyetleri her zaman legal bazdadır. Protesto ve gönüllülük yoluyla, kamuoyu uyandırmayı ve güç odakları üzerinde baskı oluşturmayı seçmişlerdir.
- WWF (Dünya Doğayı Koruma Vakfı): Bir diğer yabancı kökenli çevreci kuruluş olan WWF; Greenpeace ile beraber ülkemizde başı çeken sivil toplum örgütlerinden biridir. 1950'li yıllarda atılan ilk kıvılcımlar sonucunda Avrupalı ve Amerikalı çevrecilerin ortak toplantıları sonucunda 1961'de ABD'de kurulmuştur. İlgilendiği konular daha çok doğal yaşamı koruma, nesli tükenmekte olan hayvanları korumaya alma, sanayi ve endüstri yapıları uğruna doğal yaşam alanlarının yok edilmesini normal karşılayan çevre suçlarıdır. Greenpeace'e kıyasla eylemcilikten daha uzaktır. Taraftar ve bağış toplama yoluyla çalışır.
- TEMA (Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı): Türkiye'nin en eski ve en önemli çevre kuruluşlarından biridir. 1992 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Bugüne kadar TEMA birçok ağaçlandırma, orman kurma, fidan dikme projesiyle Türkiye'de kuraklık tehlikesine dikkat çekmiş; daha yeşil bir Türkiye için önemli çalışmalarda bulunmuş ve genç neslin doğa bilinciyle yetişmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır.
- ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı): Türkiye kökenli bir diğer önemli çevre kuruluşu, 1990 yılında İstanbul'da kurulmuş olan ÇEKÜL'dür. Açılımından anlaşılacağı üzere diğer doğa derneklerine ek olarak kültürel miras alanlarını ve yerel

kültürleri korumayı da amaçlamaktadır. ÇEKÜL; doğayı, kültürü ve insanı bir bütün olarak ele alarak bunların bir arada korunması gerektiğini savunmaktadır. Zaten kurulduğu günden bu yana Türkiye'nin dört bir yanında 7 Bölge 7 Kent, GAP Bölgesi'nde Kültürel Mirasın Gelişimi, 92 Ormanı Projesi, Havza Koruma Çalışmaları, Çevre Seminerleri, Biyoçeşitlilik ve Doğal Kaynaklar Yönetimi gibi önemli projelere imza atmıştır. Görüşlerinin bir ürünü olarak ÇEKÜL, mottosunu "kent-havza-bölge-ülke" olarak belirlemiştir. Baş döndürücü hızla gelişen teknolojiyle geleneksel ve kültürel değerlerin arasında bir denge oturtup insan yaşamının sağlıklı bir şekilde kalkınmasını amaçlamaktadır.

- Doğa Derneği: 2002 yılında Ankara'da kurulan bir sivil toplum kuruluşudur. Türkiye'de önemli doğal alanların korunması, hayvanların doğal yaşam alanlarına saygı duyulması, kuş gözlemciliği ve birçok koruma projesi kapsamında faaliyetlerini sürdürmektedir. "Doğa bizim!" sloganıyla yola çıkan dernek; slogandaki "biz" kısmında kast ettiği gibi doğayla insanı bir görmekte, ikisinin birbirinden katiyen ayrılamayacağını söyleyerek modern insanla doğal yaşam arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır. KuşBank, Doğa Çantam ve Doğa Okulu eğitim projeleri, Kızılırmak, Gediz Deltaları ve Burdur Gölü koruma çalışmaları gibi önemli projeleri yürütmüştür.
- ÇEVKOR Vakfı (Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı): Ağırlıklı faaliyet alanını doğal ve ekolojik yaşama yönelik eğitimler olarak seçen bu kuruluş; Ege Bölgesi'nden başladığı yolda tüm Türkiye'ye yönelik doğal yaşamı koruma projeleri ve uzun vadeli eğitimleri ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Eğitim ağırlıklı olmasını da kurucularının mesleklerine borçludur: ÇEVKOR; Ege Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesindeki bir grup doğa sever öğretim üyesi tarafından kurulmuştur. Amaçlarını halkın her kesimine, her görüşten insana çevre bilincini aşmak, çevre bilincinin siyaset ve sosyo-ekonomi üstü bir surum olduğunu belirtmek, temiz enerji kaynaklarının teşvik edilmesi, kültürel mirasların korunması olarak belirleyen vakıf; geçmişten günümüze kadarki kariyerinde çok önemli işler başarmıştır. Ekoloji Yaz Okulları, çeşitli yerel ve uluslararası kongreler, TV belgeselleri, Genç Ekologlar Eğitim Programı, Ağaçlandırma Projeleri gibi projeler bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca ÇEVKOR Vakfı literatüre kazandırdığı yayınlar bakımından da diğer birçok sivil toplum kuruluşu arasından öne çıkmaktadır. Bu yayınlar; Çevre Kirliliği ve Kontrolü (Türkçe, İngilizce), Çevre Eğitimi: Kavram ve Metodik Yaklaşımlar, Çevre Eğitimi: Metot ve Özel Konular, Çevre Eğitime Giriş, Çevre

Eğitiminde Temel Kavramlar, Okul Öncesi Çevre Eğitimi, Ekolojik Topluma Doğru (Almanca), Farklı Ekosistemler ve Çevre Eğitimi, Biyogaz Teknolojisi.

- ÇEKUD (Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği): 1999 yılında İstanbul’da, çevre bilincine sahip bir grup doğa sever tarafından kurulan ÇEKUD, kendi yürüttüğü faaliyetlerin yanında diğer çevre kuruluşlarını bir araya getirecek şekilde yaptığı organizasyonlarla da adından söz ettirmektedir. Ağırlık verdiği çalışmalar tıpkı TEMA gibi ağaçlandırmaya ve ormanları korumaya yönelik olan kuruluş; doğanın yanı sıra kültürel ve insani değerlere de önem vermektedir. Sosyal ve ekolojik bilince yönelik kongreler, seminerler, sempozyumlar düzenleyip toplumsal, kültürel problemlerin de üzerine eğilen, çevre suçlarıyla mücadele eden bir sivil toplum kuruluşudur. Çevre korumada gerçekleştirdiği etkinlikleri “Her Fidan Bir Hayat”, “Tutunacak bir Dalımız Olsun”, “Sen Yoksan Kimse Yok”, “Çocuklarımız Ağaçlarla Büyüsün” ve “Türkiye Ağaçlanıyor” gibi projelerle desteklemiştir.
- ÇEVKO (Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı): Ağaçlandırma, çevre suçlarıyla mücadele, doğal yaşamı koruma gibi faaliyetlerinin yanı sıra, 1992 yılında İstanbul’da kurulan ÇEVKO; günümüzde ambalaj atıklarının geri dönüşümünde bakanlık tarafından yetkilendirilmiş en büyük kuruluştur. Günlük hayata o kadar yerleşmiştir ki; meyve suyu kutularının yan üst köşelerinde bile ÇEVKO yazısı görülebilmektedir. Diğerlerinden daha endüstriyel olan bu kuruluş; Türkiye’de ambalaj atıklarının geri dönüşümünü artırmayı, halkın her kesimini ve her türlü işletmeyi bilinçlendirerek geri dönüşüm bilincini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Bu amacı doğrultusunda da çok önemli mesafeler kat ettiği söylenebilir. Ambalaj atıklarının geri dönüşümü kapsamında ÇEVKO; birçok büyükşehirde gerçekleştirdiği “mavi geri dönüşüm”, piyasaya sürdüğü geri dönüştürülmüş ambalajlar gibi ekonomiye somut katkısı olan çalışmaları gerçekleştirmiştir. ÇEVKO’nun bir diğer çalışma alanı ise küçükleri geri dönüşüm konusunda eğitmektir. Bu doğrultuda öğrencilere yönelik sayısız eğitim, seminer düzenlenmiş; geri dönüşümün ne kadar önemli ve hayati bir konu olduğu konusunda çocuklar eğitilmiştir.
- TURMEPA (Deniz Temiz Derneği): 1994 yılında İstanbul’da kurulan bu kuruluş için Deniz Temiz Derneği, Türkçe kullanılan isim iken TURMEPA; İngilizce ve uluslararası arenadaki ismi olan “Turkish Marine Environment Protection Association”ın baş harflerinden oluşmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi denizlerin temizliği konusunda

çalışmalar yürütmektedir. Kirlenmiş olan denizleri temizleme ve denizlerin temiz tutulması gerektiği konusundaki eğitici çalışmalarıyla TURMEPA; üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye’de bu alanda faaliyet gösteren en önemli sivil toplum kuruluşu olarak belirtilebilir. Halkı bilinçlendirme ve denizleri temizleme çalışmalarının yanı sıra denizlerin kirlenmesine neden olan her türlü çevre suçuyla mücadele eden TURMEPA’nın sloganı “Yaşasın Deniz!” şeklindedir. Bugüne kadar hayata geçirdiği birçok eğitim, koruma ve farkındalık projesiyle birlikte, TURMEPA’nın eğitime yönelik sosyal etkinlikleri devam etmektedir. Ayrıca TURMEPA, gelirinin bir kısmını kendi yaptığı üretimden sağlamaktadır. Çevreye zararı olmayan maddelerden üretilmiş sıvı el sabunu, bulaşık deterjanı, tekne temizleyici gibi malzemeler üretip satmaktadır.

- TÜRÇEV (Türkiye Çevre Eğitim Vakfı): Devlet desteğiyle oluşturulan bir diğer sivil toplum kuruluşu da 1993 yılında Ankara’da kurulan TÜRÇEV’dir. Tıpkı açılışında geçen çevre sözcüğü gibi TÜRÇEV; yeşil ve ekolojik yaşamdan denizlerin temizliğine, kültürel değerlerin korunmasından bu konularda halkın ve gençlerin bilinçlendirilmesine kadar birçok alanda çalışmalarını sürdürmektedir. TÜRÇEV’in kuruluşunda ve sonrasında yürüttüğü çalışmalarda Kültür ve Turizm Bakanlığı her zaman destek olmuştur. Turizm Bakanlığının destek olmasının bir getirisi olarak TÜRÇEV’in başlıca çalışma bölgeleri Antalya, Muğla gibi illerimizdir. Ayrıca TÜRÇEV; Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı (FEE)’na da üye olarak ülkemizdeki çevreci çalışmalarda küresel koordinasyonu sağlamaktadır. Bugüne kadar TÜRÇEV’in çevre standartlarına uygun işletilen plajlara uyguladığı Mavi Bayrak ödül çalışması, deniz temizliği konusunda kamuoyu oluşturmak, çevreci fikirlere destek olmak, geri dönüşüm ve çevre bilinci konusunda küçük yaştakiler için seminerler düzenlemek gibi pek çok aktivitesi olmuştur.
- Doğa ile Barış Derneği: 1993 yılında İstanbul’da kurulmuştur. İnsan ile doğanın birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığını düşünen dernek, günümüzde teknolojiye hastalık derecesinde kendini kaptıran insanoğlu ile doğayı uygun bir şekilde barıştırmak doğrultusunda çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca her türlü çevre sorununa karşı yapılacak bir katkı ya da çevre suçlarıyla mücadele etmek için oluşturulacak kamuoyu çalışmalarına destek vermek için diğer çevreci kuruluşlarla sürekli koordinasyon sağlamaktadır. Böylece Doğa ile Barış Derneği; gönüllülerinin çevrenin her konusuyla yeterince ilgilenmelerini sağlayıp doğa bilincini daha geniş kitlelere ulaştırmayı hedeflemektedir.

- TÜDAV (Türkiye Deniz Araştırmaları Vakfı): Denizlerin temizliği ve deniz yaşamının korunması için çalışan derneklerden bir diğeri, 1997 yılında İstanbul'da kurulan TÜDAV'dır. Deniz Temiz Derneği'ne benzer olarak TÜDAV da faaliyet gösterdiği denizlerde temizliğin sağlanması, toplumun her kesiminin bu alanda bilinçlenmesi için çalışmaktadır. Ek olarak TÜDAV; bilimsel araştırmalara daha çok önem veren yönüyle tanınan bir vakıftır. Deniz bilimleri alanında yaptığı araştırmalarla literatürü her geçen gün geliştirmekte ve derinlerde yaşayan dostlarımızın yaşam alanlarının korunması için mücadele etmektedir. Aktif olarak "Ya Yakarsa", "CetaGen", "Gökçeada Projesi", "Gözüm Sende Karadeniz" gibi projeleri bulunan derneğin balina, fok, yunus balıkları üzerine yaptığı araştırma ve koruma çalışmaları, Türkçe ve İngilizce yayınlanmak suretiyle yıllık dergisi "Türk Sucul Yaşam" ve "Journal of the Black Sea/Mediterranean Environment" adlı süreli yayınları mevcuttur.
- TÜRÇEK (Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu): 1972 yılında İstanbul'da kurulan TÜRÇEK; kurulduğu yıldan bu yana çalışmalarına devam eden bir sivil toplum örgütüdür. Türkiye'de çevre bilinci, yeşillerin ve doğanın korunmasına dair çalışmalarda temelleri atan vakıf; yüksek mühendislerden, mimarlardan, ormancılık, coğrafya gibi konuların uzmanlarından oluşan bir kurucu kadroya sahiptir. Çalışma prensiplerini "katılımcı, demokratik şekilde işleyen ve siyaset üstü bir çevrecilik" olarak açıklayan TÜRÇEK; gerçekten de değişen tüm koşullara ve yetkililere rağmen sadece çevre korunmasına ve ağaçlanmasına gönül vermiş bir şekilde projelerini yürütmeye devam etmiştir. Günümüze gelinceye kadar Ballıkayalar Vadisi Tabiat Parkı, Acarlar Longoz'un korunması, Doğa Eğitim Merkezi'nin kurulması, Çevre Koruma Dergisi, çeşitli reklam ve propaganda faaliyetleri gibi projeleri yürütmüştür. Ayrıca Türkiye üzerinde hala yaşamakta olan milyonlarca ağaç TÜRÇEK'in gönüllü faaliyetleri sonucunda dikilmiştir.
- Eco-Schools: ERASMUS benzeri uluslararası bir eğitim programı düşüncesiyle kurulan Eco-Schools; günümüzde çok sayıda ülkeyi bünyesine katmayı başararak bir "uluslararası çevrecilik ağı" olmayı başarmıştır. 1995 yılında alınan karar neticesinde Türkiye de programa katılarak sınırları dahilinde doğa dostu ve uzun vadeli çalışmaların yürütülmesi için önemli bir adım atmıştır. Eco-Schools; Türkiye'deki benzer çevreci kuruluşlardan farklı bir yapıya sahiptir. Dünyanın her yerindeki öğrencilerin çevresel sorunlar ve çevre suçları konusunda bilgi edinmesini; bu öğrenciler kanalıyla vatandaşı

oldukları ülkede her alanda çevre bilincinin arttırılmasını amaçlamaktadır. Yani tüm dünyadaki çevreci kuruluşlar arasında bağlantı görevi üstlenmektedir. Bunun yanı sıra zeki ve idealist öğrencilerin sürdürülebilir kalkınma konusunda kendilerini yetiştirerek aktif rol almalarını sağlamaktadır. Günümüzde Eco-Schools; FEE, UNEP, Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim Ajansı gibi en üst düzey çevreci oluşumlarla yakın ilişki içerisinde.

- **ÇEKOOP (Çevreci Eczacılar Kooperatifi):** 2010 yılında İzmir’de kurulan bu kuruluşun amacı, Eczacılık ve çevre ile ilgili projeler geliştirip hem toplumun hem de doğanın sağlığını korumaktır. ÇEKOOP, eczanelerde kalan miadı geçmiş, kırık veya bozulmuş ilaçlar ile evlerde biriken ilaçların, çocukların eline geçmesi veya yanlış ilaç kullanımlarını önlemek adına bu ilaçların toplanması, bu konuda toplumsal bilincin artırılması için çaba harcamaktadır. Atık ilaçların çöp ve kanalizasyon sistemlerine karışıp büyük ölçekli çevre kirliliğine sebep olmaması için toplanarak Dünya Sağlık Örgütü’nce tavsiye edilen uygulama ile lisanslı tesislerde yakılarak doğaya zarar vermeden imha edilmesi için de çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca, ilköğretim öğrencilerine yönelik “İlaç Dedektifleri” projesi ile birlikte, mesleki eğitimler kapsamında da eczacılık fakültesi öğrencilerine ve eczacılara uzanan çok sayıda eğitim organizasyonu gerçekleştirmektedir.
- **Ege Orman Vakfı:** 1995 yılında İzmir’de kurulan bu vakıf, faaliyetlerine aşırı kentleşme ve orman yangınları yüzünden çoraklaşan İzmir’in görünümünü kurtarmaya girişimleriyle başlamıştır. Ege Orman Vakfı, ağaç dikme, ormanları koruma ve yeşil bilincini toplumun her kesimine yayma ilkesi ile kurulmuş olan gönüllü bir vakıftır. Ağaçlandırma işleri, kamu ormanlarının sınırlarında veya kamu kurumlarına ait bazı bölgelerde yürütülmektedir. Dikilen fidanlar, birer ağaç ve ormanın doğal bir parçası haline gelene kadar korunmaktadır.

Türkiye’de çevre konusunda uzun yıllardır faaliyet gösteren STK’ların ortak özelliği, hepsinin topluma daha yaşanabilir bir çevre bırakabilmek adına çabalamalarıdır. Bu durum, yukarıda adı geçen Türkiye’deki belli başlı STK’ların faaliyet alanları ile de açıkça görülebilmektedir.

SONUÇ

Farklı grupları ortak paydada buluşturan tüm STK'lar, katılımı teşvik ederek halkın çevre sorunlarına ortak çözüm yolları üretmelerini sağlayabilecektir. Tamamen gönüllülük esasına dayanılarak yapılan faaliyetlerle halkı bir araya getiren, gelecek kuşakların daha sağlıklı bir çevrede yaşamalarına katkı sağlayan STK'ların etkin ve verimli olmaları, güçlü çevre politikalarının oluşturulmasında büyük önem taşımaktadır. Ancak bunun için öncelikle donanımlı STK'lara ihtiyaç duyulmaktadır. Katılımcı demokrasinin köşe taşları olan bu kuruluşların, faaliyetlerini daha etkin yürütebilmelerinin önündeki tüm engellerin kaldırılması, yeterli mali kaynak ve gönüllü aktif üye ile desteklenmeleri gerekmektedir. Türkiye'de pek çok alanda olduğu gibi çevre koruma alanında da faaliyetlerini yürüten STK'ların, çalışmalarında diğer ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmaları ve iletişim kurmaları verimliliklerini artıracak gibi, daha etkin çevre politikaları üretilmesine de katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aslan, S. (2010). Sivil Toplum ve Demokrasi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2): 357-374.
- Aslan, S. & Alkış, M. (2013). Küresel Sivil Topluma Kavramsal Bir Bakış. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9 (18): 299-310.
- Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi Web Sitesi. Türkiye'nin Avrupa Birliği İletişim Stratejisi. https://www.ab.gov.tr/files/strateji/abis_tr1.pdf adresinden 30.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Bulut, Y., Akın, S. & Kahraman, Ö. F. (2017). Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisi. Strategic Public Management Journal, 3 (6): 23-34.
- Enerji Bir-Sen-Enerji, Sanayi ve Madencilik Hizmetleri Çalışanları Birliği Sendikası-Resmi Web Sitesi. Ülkemizde Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi ve Rolü. http://enerjibirsen.org.tr/yazar/878/ulkemizde_sivil_toplum_kuruluslarinin_gelisimi_ve_rolu_ adresinden 30.09. 2018 tarihinde alınmıştır.
- Gemmill, B. & Bamidele-Izu, A. (2002). The Role of NGOs and Civil Society In Global Environmental Governance. <https://environment.yale.edu/publication-series/documents/downloads/a-g/gemmill.pdf> adresinden 16.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Hegel, G.W. F. (1821). Philosophy of Right (Çev. S. W. Dyde). G Bell: London.
- Keyman, E. F. (2006). Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha. <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/t/u/turkiye-de-sivil-toplumun-seruveni.pdf> adresinden 16.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Sivil Toplum Diyalogu Resmi Web Sayfası. Çevre Projeleri. <http://siviltoplumdiyalogu.org/cevre-projeleri/> adresinden 30.09.2018 tarihinde alınmıştır.
- Şentürk, M. (2005). STK'larda Halkla İlişkiler Uygulamaları. Sivil Toplum, 3 (9): 99- 114.
- Şirin, S. (2002), Türkiye'de Çevre Politikalarının Oluşum Sürecinde Gönüllü Çevre Kuruluşlarının Rolü, TODAİE, Ankara.
- Talas, M. (2010). Çevre Bilinci Konusunda Sivil Toplum Örgütlerinin Önemi. Journal of World of Turks, 2 (3): 71-80.
- Yer Su (2017). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Başlıca Çevreci Kuruluşlar. <http://yer-su.com/turkiyede-faaliyet-gosteren-belli-basli-cevreci-kuruluslar/> adresinden 26. 09. 2018 tarihinde alınmıştır.
- Yılmaz, M. (2017). Demokrasi Kültüründe STK'lar. <http://www.gunes.com/yazarlar/mustafa-yilmaz/demokrasi-kulturunde-stk-lar-1-838198> adresinden 29. 09. 2018 tarihinde alınmıştır.

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA DOĞAL ÇEVREYE İLİŞKİN SORUNLAR*

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARATAŞ**

Ebru KARATAŞ ***

Koray ÇELİK****

ÖZET

Sınırların kalktığı, uluslararası ilişkilerin bilişim teknolojilerinin gücü ile arttığı, gittikçe küçülen dünyada, sadece sermaye ve birikime odaklılığın ülkeleri geleceğe güvenle taşıyamayacağı açıktır. Üretemeyen ama sürekli tüketen bir toplum çevre sorunlarının çözümünün değil, nedenlerinin bir parçası olmaya mahkumdur. Çünkü böyle bir toplumda doğal kaynakların sürdürülebilirliği, sürekli tehdit ve tehlike altında olacaktır. Sınırsız tüketimin azaltılması yerine, tükettikçe kirleten kirlettikçe yok eden ve ticaret hacimlerini küreselleşme ve rekabetin de etkisiyle artıran ülkeler, günümüzde baş edilemeyen küresel çevre sorunlarının temel aktörleridir. Bu çalışma, üretim ve tüketim anlayışında tüm dünya ölçeğinde büyük değişimlere yol açan küreselleşme sürecinin doğal kaynaklara uyguladığı baskıyı ve bu baskı ile ortaya çıkan çevre sorunlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

* Bu çalışma 28-30 Eylül 2018 tarihinde 2. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi'nde aynı isimle sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, akaratas@ohu.edu.tr

*** Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ekaratas@ohu.edu.tr

**** Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, koraycelik@aksaray.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde çevre sorunları artık önü alınamayan boyutlara ulaşmıştır. Her geçen gün varlığını şiddetiyle daha fazla hissettiren bu sorunlar, tüm gezegenin geleceğini ciddi anlamda tehdit etmektedir. Yok olan türlere her geçen gün bir yenisi eklenirken ormanlar çölleşmekte, su kaynakları azalıp kurumaktadır. İklim değişikliği ile ilgili ortaya çıkan sorunlar artarken, kirlilik ve çarpık kentleşme doğal alanlarda telafisi mümkün olmayan zararlara yol açmaktadır. Bu olumsuz tablonun ortaya çıkmasında insan çok önemli bir faktördür. Kaynakların paylaşımındaki dengesizlik ve yüzlerce yıl süren sömürü faaliyetleri hep sanayileşme ve daha da zenginleşme uğruna olmuş, çevre sorunlarının bugünkü duruma gelmesine zemin hazırlamıştır. Aslında insan bu korkunç bedelini, ekolojinin temel prensiplerinden birisi olan doğaya karşı elde edilen her başarının bir bedeli vardır ilkesini çiğnediği için ödemektedir. Daha sonra da yapılandırılan çevre politikaları ile çevre sorunlarını önlemeye çalışmakta, sıkı yasalar, caydırıcı cezalar ve yaptırımlarla çareler üretmeye çabalamaktadır. Özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte hızlanan bu süreç ile insan, daha fazla birikim ve sermaye uğruna doğal kaynakları sınırsızca tüketmiş, tüketmeye de devam etmektedir. İnsanlar ancak çevre sorunları kendilerini tehdit ettiğinde, kendilerine zarar verdiğinde doğanın taşıma kapasitesinin tükendiğinin farkına varmakta ve umutsuzca çözüm arayışlarına yönelmektedir. Oysa bu çıkmazın çözümü için öncelikle insanın doğaya yönelik akıl almaz hırs ve bencil davranışlarını bir yana koyarak, onunla uyumlu bir yaşam tarzını benimsemesi ve bunu toplumun tüm kesimlerinde tesis etmesi gerekmektedir. Bu açık ama bir o kadar da karmaşık olan çözüm yolu küreselleşen ve gittikçe küçülen dünyanın geleceği açısından hayati derecede önemlidir.

Çevre Kavramına Genel Bir Bakış

Tüm canlılar içinde sadece insan yaşadığı çevresini dönüştürerek amaçları doğrultusunda kullanabilme becerisine sahiptir. Çağlar boyunca çevre ile uyumlu yaşamı kendisine rehber edinen insan, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte adeta çevre sorunlarının kaynağı durumuna gelmiştir. Ancak çevre sorunları artık insan için de ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Oysa sağlıklı bir çevre tüm canlıların yaşamında olduğu gibi insan yaşamı için de hayati derecede önemlidir. Çevrelerinden bağımsız varlıklar olarak düşünülmesi mümkün olmayan tüm canlılar, milyonlarca yıldır çevrelerine adapte olarak varlıklarını sürdürmektedir. Canlılar var olmak için çevrelerine muhtaçtır. Barınılan toprak parçası, içilen su, yenilen tüm gıdalar ve alınan nefes çevre ile mümkündür.

Canlıların yaşamlarında hayati derecede önemli olan çevre kısaca, canlıların içinde yaşadığı, hayati bağlarla bağlı oldukları, çeşitli şekillerde etkiledikleri ve etkilendikleri ortam olarak tanımlanabilir (Yıldız, Yılmaz ve Sipahioğlu, 2008: 14). Çevre bir canlı organizmayı veya bir canlı topluluğunu yaşama süresince etkileyen her türlü biyotik ve abiyotik (sosyal, kültürel, tarihsel, iklimsel, fiziksel) faktörlerin tümü olarak da ifade edilebilir (Yücel ve Morgil, 1998: 84). Çevre, insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları fiziksel, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamıdır (T.C. Çevre Kanunu).

Çevre kavramı insanın diğer insanlarla karşılıklı ilişkilerini, insanların bu ilişkiler sürecinde birbirlerini etkilemesini, insanın kendi dışında kalan tüm canlı varlıklarla, yani bitki ve hayvan türleriyle olan karşılıklı ilişkilerini ve etkileşimini, insanın canlılar dünyası dışında kalan ama canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortamdaki tüm cansızlarla, yani hava, su, toprak, yeraltı zenginlikleri ve iklimle olan karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkiler çerçevesinde etkileşimini anlatmaktadır (Keleş, Hamamcı ve Çoban: 2009: 52). İnsanın içinde yaşadığı, varlığını, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortam olan fiziksel çevre, oluşumu bakımından doğal ve yapay olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Doğal çevre, insanın oluşumuna katkıda bulunmadığı, hazır bulunduğu bir çevredir ve bileşenleri canlı ve cansız olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Yapay çevre, insanın bilgi ve kültür birikimine dayanarak, doğal çevresinde bulmuş olduğu yer altı ve yerüstü zenginliklerini kullanarak kendisinin yarattığı çevreyi anlatmaktadır. Temel özelliği, insan elinden çıkmış olması olarak belirtilebilir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009: 53-54).

Sağlıklı bir çevre canlılığın sürdürülebilmesi için bir önkoşuldur. Gelecek nesillerin sağlıklı bir çevre içinde yaşaması, ancak bugünden alınacak tedbirlerle mümkündür. Ancak bu tedbirleri almak yerine, kendisi de çevrenin bir parçası olan insan, doğayı hiç bitmeyecekmiş gibi yok etmeye devam etmekte, gelecek nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını elinden almaktadır.

Doğal Çevreyi Etkileyen Sorunlar

Yaşam, doğanın sunduğu imkanlar doğrultusunda sürdürülebilmektedir. Bu imkanlardan insan sınırsızca faydalanmakta ve doğanın taşıma kapasitesi insan kaynaklı etkenler ile sürekli zorlanmaktadır. Daha fazla birikim uğruna doğanın bu kadar acımasızca tüketilmesi, çevre sorunlarının artık küresel anlamda tüm canlıların geleceğini tehdit eden boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır. İnsanlığın karşısındaki böylesine büyük bir felaket, diğer bir ifade ile küresel boyuttaki çevre sorunları, doğanın tüketilip yeterince korunamamasından kaynaklanmaktadır.

Tüm dünyayı sarsan ve iklim değişikliklerinin ana nedeni olan küresel ısınma karşısında insanlık çaresiz kalmakta, konferanslar, zirve toplantıları yaparak durumun önemine dikkat çekmeye çabalamaktadır. Oysa bu sorunun ana kaynağı, çevre değerlerini umarsızca kullanan ve kullanıp kirleten günümüzün sanayi devi ülkeleridir. Onların doğa ile girişmiş oldukları amansız mücadelenin faturasını, ne yazık ki tüm dünya ağır bir bedel olarak ödemektedir. Bugün milyonlarca insan susuzluk, yoksulluk, kuraklık, kıtlık, ormansızlık ve çölleşme gibi nedenlere bağlı olarak yaşamını yitirmekte, sağlıksız yaşam koşulları ile boğuşmaktadır. Birbiri ardına yapılan uluslararası konferanslar, bildirgeler ve zirve toplantıları hep çevreyi korumak adına oldukça geç kalınmış faaliyetler olarak tarihe geçmektedir. Çünkü küresel çevre sorunları, bugün artık tüm yeryüzünü, gelecek nesilleri tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır.

Çevre sorunlarının sınır tanımayışı, yalnızca bir ülkeyi ya da bölgeyi değil, yeryüzünün tamamını etkilemesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bugün yeryüzünün karşı karşıya bulunduğu çevre sorunlarının küresel karakteri, insanlığın en büyük tehdidi durumundadır. Doğal çevreyi yok eden bu sorunlardan en önemlileri şöyle sıralanabilir (Sipahi, 2010: 333):

- Çevre kirliliği,
- Hızlı nüfus artışı,
- Erozyon,
- Çölleşme,
- Türlerin kitlesel biçimde yok olması,
- Tatlı su kaynaklarının giderek azalması,
- Aşırı avlanmayla birlikte deniz habitatının bozulması,
- Tarım ilaçlarının çevre üzerinde yaptığı olumsuz etkiler,
- Sera etkisi ve iklim değişimleri,

- Ozon tabakasının tahribi,
- Asit yağmurları,
- Nükleer atıklar.

Yukarıda sıralanan küresel çevre sorunlarının yanında, gittikçe artan yapılaşma faaliyetleri de kentlerin adeta akciğerleri konumunda olan yeşil alanlar için çok önemli bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Oysa yeşil alanlar, sağlıklı bir çevre için vazgeçilemez niteliktedir. Her geçen gün azalan yeşil alanlar, doğa ve insan arasındaki uçurumu daha fazla artırmakta, nesillerin doğadan kopuk yetişmesine neden olmaktadır. Kent yaşamının hızlı, kalabalık ve gürültülü atmosferi ise stres seviyesini artırarak insan psikolojisini olumsuz yönde etkilerken, kirli hava toplum sağlığını tehdit etmektedir. Doğal çevreyi olumsuz yönde etkileyen tüm faktörlere bakıldığında çoğunluğunun insan kaynaklı olduğu görülecektir. Çevre sorunları çevre sağlığı ile direkt ilişkilidir. Sağlıklı bir çevre, öncelikle çevre sorunlarına kalıcı çözüm önerilerinin getirilmesini gerektirmektedir. İnsan, özellikle Sanayi Devrimi sonrası yaptığı yıkıcı faaliyetlerle yaşadığı çevresine büyük zararlar vermiş, günümüzde baş edilemeyen küresel çevre sorunlarının temel nedeni haline gelmiştir.

Küreselleşme Sürecinde Doğal Çevreye İlişkin Sorunlar

İnsan sağlığını ve gelecek nesilleri tehlike altında bırakan çevre sorunları, küreselleşme süreci ile birlikte yerel bir sorun olmaktan çıkarak küresel bir sorun haline gelmiştir. Doğal çevreye ilişkin sorunların gittikçe artmasının en önemli nedenlerinden birisi de küreselleşmenin doğal çevre üzerindeki baskısıdır.

Tarihsel sürece bakıldığında küreselleşme kavramının geçmişi; 13. ve 14. yüzyıllarda uzak doğu ülkelerinde baharat ticaretinin yapıldığı dönemlere ve koloni öncesi dönemlerde sömürgecilik ve köle ticaretinin yapıldığı tarihe kadar uzanmaktadır. 21.yy'da bütün dünya ülkelerini; ekonomik, sosyo-kültürel, siyasi, eğitim alanında etkileyen küreselleşmenin doğası değişim göstermiştir. Bu nedenle, küreselleşme kavramının aniden ortaya çıkan bir girdap olarak nitelendirilmesinin doğru olmadığı bilinmesi gerekmektedir. 21.yy'da yaşanan bu süreç "çağdaş" veya "modern" küreselleşme olarak da bilinmektedir (Musoro, 2001).

Küreselleşme süreci; dünya ülkelerinin siyasi, ekonomik, kültürel, endüstriyel, teknolojik ve eğitim alanındaki durumlarının dinamik ve hızlı bir şekilde sürekli değişim göstermesi süreci olarak tanımlanabilir (Hirst ve Thompson, 2007). Bir başka ifadeyle küreselleşme dünyanın bir başka ülkesinde alınan kararların, çok kısa bir süre sonra hayatımızı etkilediği, bilgi iletişim teknolojileri ve ulaşım alanlarındaki gelişmeler neticesinde uluslararası ülkeler ile olan sınırların gittikçe belirsizleştiği bir süreci ifade etmektedir (Kürkçü, 2013). Küreselleşme sürecinin tarihsel gelişimine bakıldığında aniden ortaya çıkmadığı, süreç içerisinde birtakım değişikliklere neden olarak olgunlaştığı anlaşılmaktadır. Küreselleşme hayatın her alanını etkilemiş, bu nedenle her sektörde farklı anlamlar kazanmıştır. Küreselleşme sürecine ilişkin; toplumbilimi, çevrebilimi, ekonomi, eğitim, kültür gibi hayatın farklı alanlarındaki etkisine göre farklı tanımlamalar yapılmıştır. Toplumbilimci Giddens'a göre küreselleşme; dünya ölçeğinde meydana gelen hızlı değişim olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 2000). 1980 yıllar sonrasında etkisini hissettirmeye başlayan sürecin aslında eski çağlardan beri var olduğu fakat sürecin nitel ve nicel boyutlardaki değişimi neticesinde gelişim göstermeye başladığı söylenebilir. Ticaretin gelişmesi, malların ve hizmetin serbest dolaşımı, yatırımlar ülkeleri ekonomik bağlamda bağımlı hale getirmiştir. Küreselleşmenin bu boyutu nicel anlamdaki değişim olarak görülmektedir. Nitel değişimler ise daha çok politik ve sosyal süreçleri kapsamaktadır. (Kaya, 2009: 2)

Küreselleşme süreci aniden ortaya çıkmadığı gibi, doğal çevreye ilişkin sorunlarda aniden ortaya çıkmamıştır. Doğanın kendisini yenilemesine izin vermeden, doğaya karşı aralıksız yapılan tahribat çevrenin kirlenmesine ve doğal kaynakların tükenme noktasına gelmesine neden olmuştur. İnsanların kitlesel olarak çevreye karşı tutum ve davranışlarındaki yanlış uygulamalar, bilinçsizlik durumu ve olumsuz yönler küreselleşme süreci ile birlikte engel olunması güç bir hal almıştır. Dünya siyasetinin önemli bir parçası olarak görülen doğal çevreye ilişkin korumacı politikaların, bir an önce geliştirilip ciddi anlamda uygulamaya konulması gerekmektedir. Kirliliği önleyici, biyoçeşitliliği koruyucu sürdürülebilir politikaların yapılandırılmaması durumunda, doğal çevrenin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Böyle olmasına rağmen, bu durumu engelleyebilecek yeterince etkili çabalar görülmemektedir. Yani çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmeye başladığı açıkça bilinmesine karşın, bireyleri yönlendirici çalışmalar yetersiz kalmaktadır (Coral, Randie & Wesley, 2012).

Küresel çapta dünya nüfusunun artması, sanayileşme, tüketimin artması ve beraberinde ülkelerin birbirleri üzerinde rekabet kurma yarışı doğanın yenik düşmesine neden olmuştur. Doğal çevreye verilen tahribatlara bakılacak olursa; çölleşme, nükleer kazalar, sanayi kazaları, erozyon, iklim değişikliği, deniz, hava, su ve toprağın kirletilmesi gibi birçok felaketten bahsedilebilir. Bu tahribatlar, ülkelerin rekabete dayalı bilinçsiz güç gösterileri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu güç gösterileri, küreselleşme süreci ile birlikte daha acımasızlaşmıştır. Ancak, bu felaketleri önlemek ve çevre kirliliğine engel olmak adına yapılan düzenlemeler ve uygulamalara bakılacak olursa bu alandaki rekabetin oldukça zayıf olduğu görülmektedir (Baykal & Baykal, 2008).

SONUÇ

İnsanoğlu varoluşundan bu yana avcılık toplayıcılık dönemlerinde doğayı kendisinin bir parçası olarak görmüştür. Çünkü o dönemlerde doğa insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir unsur durumundaydı. Ancak zamanla ateşin keşfedilmesi, sonrasında sanayi, endüstrileşme, bilgi iletişim çağı ile birlikte doğa önemini yitirmiştir. İlk başlarda doğanın bir parçası olan insanoğlu zamanla doğanın hakimiyetini elinde bulunduran acımasız bir kral rolüne bürünmüştür (Karabıçak & Armağan: 2004: 204).

20.yy'ın son çeyrek döneminde teknoloji ve bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte başlayan, günümüz 21. yy'da gittikçe artan bir şekilde devam etmekte olan küreselleşme sürecinde; tüketim ve büyüme çılgınlığı önüne geçilmesi mümkün olmayan bir hal almıştır. Tüketim, hızla artan nüfus ile birlikte düşünüldüğünde doğal kaynakların azalmasına ve hatta yok olmasına yol açmaktadır. Küreselleşme süreci nüfus artışı ile birlikte ülkeler arasındaki makasın açılmasına, yoksul ülkelerin daha fazla yoksullaşmasına, zengin ülkelerin ise daha çok zenginleşmesine neden olmuştur. Dünyada son zamanlarda yaşanan gelişmeleri, değişimleri ve dönüşümleri açıklamanın başka bir yolu görünmemektedir. Böyle bir dönemde bütün bu değişim ve dönüşümü üstlenen süreç küreselleşme sürecidir.

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan bu değişimin aynı şekilde devam etmesi durumunda, yaşanacak felaketlere yönelik çeşitli araştırmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. ABD Hawaii Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre; küresel ısınmanın aynı şekilde devam etmesi durumunda, 2066 yılında dünya üzerinde yaşanabilecek son şehir olacak olan İzlanda-Reykjavik'de bile hayatın duracağı belirtilmektedir (Radford, 2013). İçinde yaşadığımız ve yüzyıllar boyunca da yaşamaya devam edeceğimiz çevre, küreselleşme sürecinin negatif etkilerinin en açık şekilde görüldüğü alan olarak karşımıza çıkmaktadır. 1992'de çevre üzerine düzenlenen Birleşmiş Milletler Konferansı'nda; ekonomik gelişme ve barış ile birlikte çevre, dünya siyasetini oluşturan üç önemli unsurdan birisi olarak açıklanmıştır (Musoro, 2001). Gerçekten de günümüzde dünya ülkelerinin en çok etkilendiği ve çözüm bulmakta zorlandığı konular arasında çevre ve çevreye ilişkin yaşanan sorunlar gelmektedir. Son yıllarda dünya genelinde görülen ani ve geçişken iklim değişiklikleri, sıcaklıkların orantısız bir şekilde artış göstermesi, fırtınalar ve yeşil alanların azalması, çarpık ve hızlı kentleşme başlıca çevre sorunları arasında yer almaktadır. Bu çevre sorunlarının aslında çevre sonuçları olarak

tanımlanması daha doğru olacaktır. Çünkü bu sorunlar bir takım yanlış ve bilinçsiz uygulamaların bir sonucu ya da bedeli niteliğindedir.

Tüm dünyada etkili çevre politikalarının bir an önce hayata geçirilmesinin, gereklilikten öte artık bir zorunluluk olduğu açıktır. Doğanın sürdürülebilirliği, çevre sağlığı ve gelecek nesiller için bu durum hayati derecede önem taşımaktadır. Çevre hakkı sağlıklı bir çevrede yaşamayı gerektirmektedir. İnsan hakları için ise çevre sağlığı bir önkoşuldur. Çünkü sağlıklı çevre, en temel insan hakkı olan yaşama hakkına bir tehdittir.

KAYNAKÇA

- Baykal, H. & Baykal T. (2008). Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (9): 1-17.
- Coral, M. B., Randie, C. C. & Wesley, S. (2012). Measuring Values-based Environmental Concerns In Children: An Environmental Motives Scale. The Journal of Environmental Education, 43 (1): 1-15.
- Enviromental Performance Index. (2018). <https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-country-report/TUR> adresinden 19.04.2018 tarihinde alınmıştır.
- Giddens, A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güler, Ç. & Çobanoğlu, Z. (1997). Çevre Sağlığı Boyutlarıyla Habitat II ve Kent Çevresi. <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/css42.pdf> adresinden 11.04.2018 tarihinde alınmıştır.
- Hirst, P. & Thompson, G. (2007). Küreselleşme Sorgulanıyor (Çev. E. Yücel). Ankara: Dost Kitabevi.
- Karabıçak, M. & Armağan, R. (2004). Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (2): 203-228.
- Karaman, Y. E. (2018). Çevre Performans Endeksi Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Karşılaştırılması. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi. 10 (1): 76-85.
- Kaya, M. (2009). Küreselleşme Yaklaşımları. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 13: 1-16.
- Keleş, R., Hamamcı, C. & Çoban, A. (2009). Çevre Politikası. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Kulaklı, G. (2018). 2018 Çevresel Performans Endeksi Açıklandı: Ülkemiz Ne Durumda? <http://www.webtekno.com/2018-cevresel-performans-endeksi-aciklandi-ulkemiz-ne-durumda-h39871.htm> adresinden 16.04.2018 tarihinde alınmıştır.
- Kürkçü, D. D. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar. The Turkish Online Journal Of Design, Art And Communication-Tojdac , 3 (2): 1-11.
- MEB-Milli Eğitim Bakanlığı. (2011). Çevre Sağlığı. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Evsel%20Ve%20Kentsel%20At%C4%B1klar.pdf adresinden 18.04.2018 tarihinde alınmıştır.
- Musoro, L. (2001). The Impact of Globalization on Sustainable Management of Natural Resources in African Economies. https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.tr/&httpsredir=1&article=1009&context=africancenter_icad_archive.
- Radford, T. (2013). Shock Outlook for Local Weather. <https://climatenetwork.net/shock-outlook-for-local-weather/>, adresinden 01/10/2018 tarihinde alınmıştır.
- Savaş, H. (2012). Tüketim Toplumu, Çevre Performans İndeksi ve Türkiye'nin Çevre Performansının İndekse Göre Değerlendirilmesi. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi. 1(4): 132-148.
- Sipahi, E. B. (2010). Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve Yönetişim. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 24: 331-344.
- T.C. Çevre Kanunu. Kanun Numarası: 2872. Resmi Gazetede Yayımlanma Tarihi:11.08.1983, Sayı:18132, Yayımlandığı Düstur Tertip: 5, Cilt:22, Sayfa:4.
- Yıldız, K., Yılmaz, M. & Sipahioğlu, Ş. (2008). Çevre Bilimi ve Eğitimi. Ankara: Gündüz Eğitim.
- Yücel, S. A. & Morgil, F. İ. (1998). Yükseköğretimde Çevre Olgusunun Araştırılması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.14: 84-91

SUUDİ ARABİSTANLI ROMAN YAZARI ABDO HÂL'İN "TERMÎ BİŞERAR" ROMANINDA SUUDİ ARABİSTAN TOPLUM ELEŞTİRİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Adnan Arslan
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

ÖZET

Suudi Arabistan'ın hali hazırdaki Kralı Selman b. Abdülaziz'in, oğlu Muhammed b. Selmân'ı 2017 yılında veliaht olarak tayin etmesi ile tüm Ortadoğu ve Batılı ülkeleri şaşkına çeviren bir hızla başlayan reformlar atılımının, Suudi Arabistan sosyal hayatının her alanında kendini hissettirdiği şu günlerde, bu reformların asıl etkeninin ne olduğu Türk akademisi tarafından araştırılan konulardan biridir. İçine kapalı toplumlara örnek olarak gösterilen Suudi toplumu, güçlü bir Arap geleneğine sahiptir. Çöl yaşamı ve bedevilikle iç içe girmiş sosyokültürel bir yapı karakteri taşıyan Arabistan toplumu, her ne kadar İslam'la mezc olmuş olsa da İslam'da aslı bulunmayan bazı uygulamaların da bu toplumda tabulaştığı bilinmektedir. Özellikle kadına ve çocuklara karşı şiddet ekseninde kendini gösteren bu haksız uygulamaların İslam'la herhangi bir bağı olmadığı halde, zamanla "örf" halini alması ve dini yaşantının ayrılmaz bir parçası gibi görünmesi özellikle son yıllarda güçlenen Suudi liberallerin eleştirdiği başlıca konular arasında yer almaktadır. Bu çalışma Suudi Arabistan'da -daha ziyade bireysel hak ve özgürlükler bağlamında gerçekleşen sosyal reformların- dinamiklerinin bizzat Suudi toplumunun beklentilerinden gücünü aldığı üzerine yoğunlaşacaktır. Suudi bireyin sorunlarını, içinde yaşadığı toplumla beraber tüm ayrıntılarıyla yansıtmayı amaçlayan usta Suudi romancı Abdo Hâl'in "Termî Bişerar" romanından hareketle, Arabistan'ın sosyal yapısındaki aksaklıklar hakkında bir değerlendirmede bulunacaktır. Abdo Hâl bu romanında Suudi toplumunun sosyal sorunlarına pek çok farklı perspektiften bakmaya çalışmaktadır. Medya ve turistik seyahatler aracılığıyla modern dünyada "bireysel hak ve özgürlükler" alanında yaşanan gelişmeleri yakından takip edebilen Suudi topluma kendi eksikliklerini, "Termî Bişerar"ın kurmaca dünyasında göstermek istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Suudî romanı, Abdo Hal, Termî Bişerar

GİRİŞ

1962 yılında Arap yarımadasının güneybatısında yer alan Cizan eyaletinin köylerinden birinde dünyaya gelen Abdo Hâl, 1987 yılında Kral Abdülaziz Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinden mezun olmuştur. Bugüne kadar devam ettirmiş olduğu gazetecilik mesleğine 1982 yılında başlamıştır. Farklı gazetelerde çalışmıştır. Halen liberal çizgisiyle bilinen “ukâz” gazetesinde baş editörlük yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.*

Abdo Hâl 1984 yılında öykü yazarlığı ile başladığı yazınsal faaliyetlerine on bir yıl devam etmiştir. Bu süre zarfında kaleme aldığı üç öykü koleksiyonu onun 1995 yılında yazdığı ilk romanı “el-Mevtu Yemurru Min Hunâ”ya hazırlık mahiyetinde olmuştur. Bu tarihten itibaren temasını, Suudi bireyin ve toplumunun sorunlarına adadığı romanlarını hız kesmeden kaleme almaya devam etmiştir. Abdo Hâl’in romancılığı Arabistan’da büyük yankı uyandıran “Termî Bişerar” eserinin 2010 yılında Arap Roman Yazarları Ödülüne layık görülmesiyle taçlandırılmıştır. Yazar, öykü-roman yazarlığına başladığı ilk eserinden itibaren hissettirdiği Suudi bireyin geleneğin baskısı altındaki “trajik” gerçeğini, zamanla daha kapsamlı ve derinlikli olarak gözlemlemiş ve nihayet bireylerden oluşan toplumunun sorunlarının kaynağını “bireyin üzerindeki sosyal baskılar” olarak tespit etmiştir. Dolayısıyla “Termî Bişerar”, Suudi toplumunun dinamiklerini oluşturan tabuların oluşum sürecinde bireyin iç dünyasının imarının ihmal edilmesinden kaynaklanan sorunları ele almakla sanatsal bir yapıt olmanın yanı sıra sosyolojik bir tahlil de sunmaktadır. Burada birey-toplum ilişkisini parlak bir şekilde yansıtan “Termî Bişerar”ın Suudi toplumuna yönelttiği eleştirilere girmeden önce toplum-edebiyat ilişkisini ele alan edebiyat sosyolojisi hakkında bilgi verilecektir.

Okyanusların derinliklerinde yaşayan canlıların fizyolojik araştırmasını suyun kimyasından bağımsız; çekirdek ya da tohumların genetik kodlamalarını bitkinin özelliklerinden alakasız; bireyin psikiyatrik terapisini geçmiş yaşantısından ilişkisiz incelemek mümkün müdür? Mükemmel bir bütünlük arz eden varlığın tüm unsurlarının bir şekilde birbirini tamamladığı kabulünden hareketle bu soruya verilecek cevap açıktır. Varlığın –tüm enginliğine rağmen- bir bütün olduğu göz önünde bulundurulduğunda, “varlığın dili”

*<http://www.alriyadh.com/504287>

hükümünde olan bilim dallarının da birbiriyle -gizli ya da aşikâr- bir ahenk içerisinde birbirini desteklediği söylemek yerinde olacaktır.

İnsan ruhunun derinliklerine inerek oralarda onun umutlarını, korkularını, saplantılarını, sevinçlerini, arzularını vs. tüm açılardan duygularını olabildiğince yansıtmayı amaç edinen modern romanın yolu, bireyi içinde yaşadığı toplumun ilişkiler dantelâsında bir ilmi olarak kabul eden sosyoloji ile doğal olarak kesişmiştir. Bu kesişme noktasında kimliğini ilk olarak 19. yüzyılda eline alan edebiyat sosyolojisi 20. yüzyılda belli yöntem ve bakış açılarıyla bir bilim dalı haline gelmiştir.[†] Doğayı, insanı, hayatı yansıtarak adeta dünyaya bir ayna tutan[‡] edebiyat, toplumun geneline yönelik eleştirilerini yöneltirken sosyolojinin deneme ve uygulama alanı olmuştur.[§]

“Termî Bişerar”, Suudi toplumuna yönelik öznel-nesnel eleştirilerini “bireyin psikolojisi” üzerinden yapmaya çalışan eleştirel bir roman olmakla “birey-toplum”, “fakir-zengin” düalizmi üzerine kurulmuştur. Eser, Suudi Arabistan’a 1950’li yıllardan sonra giren korkunç petrol gelirinin dengeli bir şekilde halka dağıtılmamasından kaynaklanan “sınıflar arası” ekonomik uçurumun Suudi bireyin ahlaki yozlaşmasında etkisi olduğu düşüncesine sahiptir. Karakterlerin bu düşünce çerçevesinde özenle seçildiği ve olayların bu uçurum ekseninde geliştiği gözlemlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında “Termî Bişerar” bir edebiyat yapıtı olmanın yanında sosyolojik bir analiz karakteri taşıdığı görülmektedir.

Romanın Özeti

Karakter kadrosu hayli kalabalık olan romanda anlatıcı Fâdıl Târık, Cidde’de sahil kenarında inşa edilmiş dünya cenneti bir sarayda çalışan bir görevlidir. Cidde’nin her tarafından ışıkları görülen bu görkemli sarayın hemen yakınında ise tam aksine, sakinleri

[†] Edebiyat sosyolojisinin Batı’da ortaya çıkışı, sistemleşmesi ve bir bilim dalı halinde gelinceye kadar ki serüveni hakkında bkz: Köksal Alver, Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyoloji Konferansları, No: 52 (2015-2); Hasan Yazıcı, Edebiyat Sosyolojisine Toplu Bir Bakış Sosyolojinin Tanımı ve Diğer İlimlerle İlişkisi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/100896>; Nurettin Şasi Kösemihal, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, <http://tjs.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2016/01/5000045624-5000061212-1-SM.pdf>; Ahmet Cuma, “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi- Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* • 22 / 2009;

[‡] Cuma, “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi- Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi”, 83.

[§] Ertuğrul Aydın, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, *Turkish Studies*, 4/1 (Kış 2009), 360.

sefalet ve perişanîyet içerisinde bir mahalle yer almaktadır. Yemyeşil devasa bahçeleri, giren çıkan son model lüks araçları, haddi hesabı yapılamayan serveti ile bu saray, halkın dilinde “cennet”; yoksulluğu her halinden belli olan mahalle de “cehennem” olarak söylenir olmuştur. Saray çalışanlarının çoğunluğu “cehennem”den gelen hizmetçilerden oluşmaktadır. Her cehennem sakini küçüklüğünden beri saraya girip sefaletinden kurtulmanın hayali ile yetişmektedir.

Sıklıkla “zengin-fakir” karşılaştırmalarının yapılacağı eser Suudi toplumunu sembolize etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Sarayda yaşayan kral, dışarıya karşı tüm hayır faaliyetleri ile son derece saygıdeğer bir yönetici olduğu izlenimi vermeye çalışmasına karşın aslında ne derece ahlak yoksunu biri olduğu anlatıcının dilinden anlaşılmaktadır. Sadece kral değil anlatıcının kendisi de sade bir insan tabiatının kabul edemeyeceği türden aşırılıkta sapkınlıklar içerisinde. Hatta sarayda kapalı kapılar ardında bu sapkın davranışların bir gelenek halini aldığı anlatılmaktadır. Karşılaştırmının büyük ölçüde “zengin-fakir” üzerine cereyan ettiği romanda ahlaksızlık olgusu tek taraflı tasvir edilmiştir. Varlık karşısında yokluğun mukayese edildiği romanda ahlaksızlığın karşısına ahlaklılık çıkarılmamıştır. Bu bakımdan romanda tasvir edilen Cidde, ahlaksızlığın dominant faktör olarak zengin-fakir toplumun her kesiminde yaygın bir hastalık halini aldığı bir şehirdir.

“Termî Bişerar”da Vurgulanan Sosyal Sorunun Kökeni: Ani Göç ve Servet

Özellikle 1980’li yıllardan sonra petrol gelirlerinin artışı, görünüşte Suudi Arabistan’ın ekonomisi açısından olumlu bir gelişme olarak kabul edilmesine karşın, bu ani ve sel gibi ülkeye giren servetin ülkenin sosyal ve kültürel hayatında sarsıcı etkisinin olduğu dile getirilmektedir.** Bu etkilerden birisi de şehir hayatında görülen refahın çöl hayatı yaşayan bedevi Arapları da cezp etmiş olması ve onların ani bir şekilde şehirlere göç etmesidir. Genel olarak sanayileşmenin ana etken olarak gösterildiği göç olgusunun⁺⁺ Arabistan’daki faktörü endüstriyel gelişme yerine petrol olmuştur. Romandaki “Cehennem Mahallesi” Arabistan’ın doğal yaşamı olan çölü, “cennet” misali saray ve oradan tüm şehre yayılan parlak ışıklar ise petrol gelirleri ile ortaya çıkan görkemli şehirleri ve şatafatlı yaşam tarzını sembolize

** Onur Bilgen, “Petrol Ve Suudi Arabistan: Bir Lütuf Mu Yoksa Bela Mı?”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 5, Sayı 1, 2010.

⁺⁺ Ertuğrul Güreşçi, “Türkiye’nin Köyden Kente Göç Sorunu”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6 (Haziran 2012), 46.

etmektedir. Bu yüzden olmalı ki anlatı tekrarlar saraydaki ahlaki bozukluğa heveslenen cehennem mahallesi sakinlerinin saray iştahlarına dikkatleri çevirmektedir.^{##}

Burada romanın sosyolojik bir tahlilde bulunduğunu düşünüyoruz. Kırsaldan şehirlere göç eden insanların asıl amacı genel olarak iş ve eğitim ihtiyacında kendini göstermektedir. Köydeki hayvancılığı ve tarımı bırakacak köylü, şehirde herhangi bir fabrikada iş bulacak ya da bir eğitim kurumunda öğrenim görecektir. Her hal u karda kendisini meşgul edecek bir iş bulacaktır. Ancak aniden servete kavuşan Suudi Arabistan’da, çölde deve ve küçükbaz yetiştiriciliğini bırakarak görkemli şehirlere akın eden Suudilerin şehirde kendilerini meşgul edecek yoğunlukta bir istihdam alanı sağlanmamıştır.^{§§} Düne kadar çölün sıcaklığında hayvanları ile kendini meşgul eden Araplar yeni tanıştıkları şehir hayatında müthiş petrol geliri ile kendilerini kaybetmiş, ahlaki değerlerini yitirmişlerdir.^{***}

Abdo Hâl, Fusûk (2005) gibi diğer sosyal eleştirel romanlarında olduğu gibi bu romanında da sıklıkla şimdiki zamanla geçmiş arasında ilişki kurmaktadır. Karakterlerin psikanalitik çözümlemesine hissedilir derecede önem veren Hâl, Suudi toplumunun yaşadığına inandığı ahlaki yozlaşmanın sebeplerini çoğu zaman ailede, çocukluk yıllarında aramaktadır.

Uzun yıllardır sarayda “kirli ilişkiler” ağına yakalanmış olan anlatıcı, düştüğü durumun iğrençliğini kabul etmekle birlikte, sebeplerini çocukluk yıllarına dayandırmaktadır. Anlatıcının küçüklüğünü geçirdiği “Cehennem mahallesi”nin pislik içinde yüzmektedir. Annesinin küçüklüğünde temizliğine dikkat etmemesinden tut sokaklara taşan tavuk leşlerine kadar

^{##} Abdo Hâl, *Termî Bişerar*, Menşûratu’l-Cemel, 5. B., Almanya, 2010, 39.

^{§§} Benzer sorunun Türk toplumu için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Görüntüsü farklı olsa da benzer etkenlerle gerçekleşen kırdan şehre göçün işsizlikle sonuçlanması Türk toplumunda da ahlaki yozlaşmaya yol açtığı hatta metropollerde suç oranlarının artması sonucunu doğurduğu söylenmektedir. O halde Abdo Hâl’in romanı üzerinden Suudi toplumu için yapmış olduğu bu sosyolojik tahlilin evrensel bir karakter arz ettiği söylenebilir. Sorun hakkında çalışma ve değerlendirmeler için bkz: Cansu Kaymal, “Kırdan Kente Göçün Kültürel Sonuçları: Gecekondulaşma Ve Arabesk”, *Ulakbilge*, 5/15 (2017); Özcan Erdoğan, “Kentsel Yaşam ve Yozlaşma”, *ABMYO Dergisi*, 41 (2016).

^{***} Abdo Hâl’in 2010 ‘da bu romanı ile “Arap Roman Yazarları” ödülüne layık görülmesinde ünlü Suudi romancı Abdurrahman Münif’in büyük payı olduğunu düşünüyoruz. Münif, tüm Ortadoğu’da büyük yankı uyandıran hacimli Mudunu’l-Milh beşlemesi ile petrol sonrası Suudi Arabistan’ın yaklaşık seksen yıllık sosyokültürel tarihine panoramik bir bakış sunmuştur. O da Suudi Arabistan’da aniden ortaya çıkan bu ihtişamlı şehirlerin en küçük bir sarsıntıda eriyip gidecek “tuzdan şehirler” olduğu düşüncesi ile eserini kaleme almıştır. İki yazarın da Suudi Arabistan’ın geleceği hakkında “karamsar” bir tablo ortaya koyduğu, Münif’in sosyalist çatışmacı kuram esaslı bakış açısına karşın Abdo Hâl’in farklı olarak Suudi bireyin yaşadığı ahlaki dejenerasyonu çöküntülü bir bakış açısı ile ele aldığı görülmüştür.

mahalle temizlikten tamamen yoksundur. Anlatıcı, ruhunun derinliklerine kadar sirayet etmiş bu kirliliğin yıllar sonra saray (şehir) içerisinde yozlaşma suretinde kendini gösterdiğini düşünmektedir.⁺⁺⁺

SONUÇ

Suudi Arabistan kurulduğu 1930 yıllardan itibaren en şaşırtıcı ve fırtınalı değişimlere tanıklık ettiği günleri yaşamaktadır. Suudi rejiminin kuruluş ideolojisi Vehhâbî-Selefi doktrinle olan organik bağını özellikle sosyal hayatın pek çok alanından çekmeye çalışmaktadır. Son veliaht Selman b. Muhammed'in "Vehhabiliği terk edeceğiz" açıklamaları, ülkede uzun yıllardan beri selefi ideolojiye karşı duran Suudi entelektüelleri içerisinde özellikle liberal çizgisiyle bilinen isimlere dikkati çevirmiştir. Abdo Hâl bu isimler içerisinde öne çıkan bir roman yazarıdır. Abdo Hâl, Muhammed b. Selman'ın popülist liberal açılımlarından yıllar öncesinde ülkenin birçok sosyal sorununun temellerine dikkat çekmiştir. Romanlarında bu sorunlarına odaklanmış ve edebiyatını Suudi toplumun eleştirisine tahsis etmiştir. Termi Bişerar Suudi toplum eleştirisinin yapıldığı en önemli romanlardan biridir. Bu romanın üzerinde durduğu en belirgin sorun, Suudi toplumun korkunç petrol gelirleriyle adeta bir gecede sosyokültürel bir değişime mecbur bırakılmasıdır. Suudi halkı petrol gelirleriyle çölden şehirlere akın etmişler ve şehir hayatında olgunlaşmamış bir medeniyetin bedelini ahlaklarıyla ödemişlerdir. Ona göre Suudi toplumunda en büyük sorun, ani servetin getirdiği hazımsızlık nedeniyle Suudi insanının midesinin bulunması ve ahlaki dejenerasyona doğru yuvarlanmasıdır.

⁺⁺⁺ Abdo Hâl, *Termi Bişerar*, 17.

KAYNAKÇA

Abdo Hâl, Termî Bişerar, Menşûratu'l-Cemel, 5. B., Almanya, 2010.

Alver, Köksal, Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyoloji Konferansları, No: 52 (2015-2).

Aydın, Ertuğrul, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, Turkish Studies, 4/1 (Kış 2009).

Bilgen, Onur, “Petrol Ve Suudi Arabistan: Bir Lütuf Mu Yoksa Bela Mı?”, Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 1, 2010.

Cuma, Ahmet, “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi- Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi • 22 / 2009.

Güreşçi, Ertuğrul, “Türkiye’nin Köyden Kente Göç Sorunu”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 6 (Haziran 2012)..

<http://www.alriyadh.com/504287>

Kaymal, Cansu, “Kırdan Kente Göçün Kültürel Sonuçları: Gecekondulaşma Ve Arabesk”, Ulakbilge, 5/15 (2017); Özcan Erdoğan, “Kentsel Yaşam ve Yozlaşma”, ABMYO Dergisi, 41 (2016).

Kösemihal, Nurettin Şasi, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, <http://tjs.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2016/01/5000045624-5000061212-1-SM.pdf>.

Yazıcı, Hasan, Edebiyat Sosyolojisine Toplu Bir Bakış Sosyolojinin Tanımı ve Diğer İlimlerle İlişkisi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/100896>.

AVRUPA BİRLİĞİ’NİN 2020 STRATEJİSİ HEDEFLERİ KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN VE ÜYE ÜLKELERİN GÖRELİ PERFORMANSLARI: AMPİRİK BİR ANALİZ

Prof. Dr. Hayriye ATİK
Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
atik@erciyes.edu.tr

ÖZET

Avrupa Birliği (AB), 17 Haziran 2010 tarihinde AB 2020 Stratejisini kabul etmiştir. AB 2020 Stratejisi ile bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı, üretim faktörlerini verimli kullanan, çevreci ve daha rekabetçi, yüksek istihdam sağlayan, sosyal ve bölgesel uyumu destekleyen bir ekonomiye dönüşüm hedeflenmektedir. Strateji, beş başlık altında toplanan sekiz somut hedef içermektedir. Ana başlıklar; istihdam, Ar-Ge, çevre, iklim değişikliği, eğitim, yoksulluk ve sosyal dışlanma olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada, somut hedeflere ait göstergelerin ve bu göstergeleri destekleyen ilave değişkenlerin dahil edildiği 17 değişken yardımıyla, Türkiye’nin ve üye ülkelerin performansları belirlenmeye çalışılmıştır. Analizlere 28 AB üyesi ülke ve Türkiye dahil edilmiştir. Ampirik analizlerle bir taraftan 2020 hedefleri bakımından AB ülkelerinin kaç farklı performans sergiledikleri belirlenirken; diğer taraftan Türkiye’nin hangi AB ülkeleri ile benzer bir gelişime sahip olduğu incelenmiştir. 2017 yılına ait verilerin kullanıldığı çalışmada temel bileşenler analizi ve kümeleme analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizi ile 17 değişken daha az sayıda değişkene indirgenirken; kümeleme analizi ile 2020 hedefleri bakımından birbirine benzeyen ülkeler belirlenmeye çalışılmıştır.

Temel bileşenler analizi sonucunda 17 değişken özdeğerleri birden büyük olan dört temel bileşene indirgenmiştir. Dört temel bileşen kullanılarak yapılan kümeleme analizi sonunda, analize dahil edilen ülkelerin üç grupta toplandıkları gözlenmiştir. Küme 1 olarak adlandırılan ilk grup; Danimarka, Hollanda, İsveç, İngiltere, Fransa, Finlandiya, Avusturya, Slovenya, Belçika, İrlanda, Güney Kıbrıs, Estonya, Letonya, Lüksemburg, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, Slovakya, Portekiz, Malta olmak üzere 22 ülkeden oluşmuştur. Küme 2 ise, Romanya, İtalya, Hırvatistan, İspanya, Yunanistan, Bulgaristan’dan oluşmaktadır. Küme 3, sadece Türkiye’yi kapsamaktadır. Bu bulgular; AB ülkelerinin 2020

hedefleri bakımından iki farklı performans sergilediklerini ortaya koyarken, Türkiye hiçbir AB ülkesi ile benzer bir performans göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: AB 2020 Stratejisi, Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Türkiye

ABSTRACT

European Union (EU) accepted 2020 Strategy on 17 June 2017. The transformation towards an economy which is based on information and innovation, which uses production factors efficiently, which is environmentalist and competitive, which provides higher employment, and which support social and regional cohesion is aimed with this strategy. The strategy contains concrete eight aims under five dimensions which contain employment, research and development, environment, climate change, education, poverty and social exclusion.

In this study, the performance of EU member countries and Turkey is determined by using seventeen variables which represent main aims and which support these variables. 28 EU members and Turkey were included in the analyses. On the one hand, how many performance levels the EU countries have is determined through the analyses, on the other hand which countries have similar development level with Turkey was examined. By using data for 2017, principal components and cluster analysis methodologies were applied. While seventeen variables were reduced by principal components analysis, the similar countries were determined by cluster analysis.

As a result of principal components analysis, 17 indicators reduced to four variables whose eigenvalues are bigger than one. At the end of cluster analysis applied by using four principal components, the countries included in the analysis were grouped into three clusters. The first cluster called as cluster one consist of 22 countries. These countries are; Denmark, Netherlands, Sweden, The UK, France, Finland, Austria, Slovenia, Belgium, Ireland, South Cyprus, Estonia, Latvia, Luxembourg, Poland, Lithuania, Czech Republic, Germany, Hungary, Slovakia, Portugal, Malta. Cluster two contains Romania, Italy, Croatia, Spain, Greece and Bulgaria. Cluster three contains only Turkey. While these results indicate two groups of countries within the EU through 2020 indicators, Turkey has not joined to any groups.

Key Words: Europe 2020 Strategy, Multivariate Statistical Analysis, Turkey

GİRİŞ

1980’li yıllarda AB’nin ABD ve Japonya ile nasıl rekabet edebileceği tartışılırken; son yıllarda AB’nin rakipleri sayıca artmıştır. Güney Kore, göz kamaştıran teknolojik gelişmesiyle, AB için ABD ve Japonya yanında üçüncü bir rakip olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, belirli alanlarda rekabet gücü yükselen Çin ve Hindistan ile enerji kaynaklarına bol miktarda sahip olan Rusya, zaman zaman dünya piyasalarında AB için tehdit oluşturmaya başlamıştır.

Bu değişikliklerin yol açtığı yeni dünya düzeninde, AB’nin bir bütün olarak rekabet edebilmesi amacıyla geliştirilen AB 2020 Stratejisi, Avrupa Konseyi tarafından 17 Haziran 2010 tarihinde kabul edilmiştir. 2020 Stratejisi ile AB’nin bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı, üretim faktörlerini verimli kullanan, çevreci ve daha rekabetçi, yüksek istihdam sağlayan, sosyal ve bölgesel uyumu destekleyen bir ekonomiye dönüşmesi hedeflenmektedir. Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında istihdam, Ar-Ge, çevre ve iklim değişikliği, eğitim, yoksulluk ve sosyal dışlanma başlıkları altında yer alan sekiz somut hedef belirlenmiştir.

Bu çalışmanın konusunu AB’nin 2020 Stratejisi hedefleri ve bu hedefler doğrultusunda üye ülkelerle Türkiye’nin performanslarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Bildirinin iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; AB üyelerinin somut hedefler bakımından birbirleri karşısındaki göreceli performanslarını belirlemektir. Daha açık bir ifade ile 2020 Stratejisi hedeflerini gerçekleştirme bakımından üye ülkelerin kaç farklı gelişme performansı sergiledikleri ortaya konacaktır. İkinci amaç; 2020 hedefleri bakımından Türkiye’nin AB üyeleri karşısındaki göreceli gelişme düzeyini incelemektir. Tam üye olmasa da, Türkiye AB’ye aday bir ülkedir ve pek çok konuda ortak politikalara ve ortak hedeflere sahiptir. Bu bakımdan, Türkiye’nin 2020 somut hedefleri karşısındaki göreceli performansının belirlenmesi önem taşımaktadır.

Çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinin kullanılacağı bu çalışma, iki açıdan literatürde yer alan çalışmalardan ayrılmaktadır. İlk olarak, literatürde yer alan çalışmalarda ülkelerin 2020 hedefleri bakımından başarıları sadece rakamsal veriler ışığında ele alınmış, ampirik analizlere yer verilmemiştir. İkinci olarak, Türkiye’nin 2020 hedeflerine ne ölçüde ulaştığı hiçbir çalışmada analiz edilmemiştir.

Bildiri altı bölümden oluşacaktır. Giriş bölümünden sonra yer alan birinci bölümde, Avrupa 2020 Stratejisi tanıtılacaktır. İkinci bölümde, ülkelerin 2020 hedefleri kapsamında başarılarının

incelendiği literatür kısmı yer alacaktır. Üçüncü bölümde analiz yöntemi ve kullanılan veriler ele alınacaktır. Dördüncü bölüm, ampirik bulgular ve yorumlara ayrılmıştır. Beşinci bölümde “sonuç” kısmı yer almaktadır.

1.AVRUPA 2020 STRATEJİSİ

Avrupa 2020 Stratejisi, Avrupa Konseyi tarafından 17 Haziran 2010 tarihinde kabul edilmiştir. AB 2020 Stratejisi ile AB’nin bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı, üretim faktörlerini verimli kullanan, çevreci ve daha rekabetçi, yüksek istihdam sağlayan, sosyal ve bölgesel uyumu destekleyen bir ekonomiye dönüşmesi hedeflenmektedir. AB, bu strateji ile ortaya çıkan yeni koşulları da dikkate alarak, 2000 Yılında belirlediği Lizbon Stratejisi ile ulaşamadığı hedeflerine ulaşmayı planlamaktadır.

AB 2020 Stratejisi kapsamında yeni koşulların dikkate alınması önem taşımaktadır. Yeni koşullardan kastedilen küresel mali kriz ile bazı ülkelerin girmiş oldukları yüksek borç krizleridir. Dolayısıyla, AB, bu dönemde sadece Lizbon Stratejisini belirlemesinde etkili olan düşük verimlilik, yaşanan nüfus ve yüksek işsizlik oranları gibi içsel sorunlarla mücadele etmeyecek; aynı zamanda küresel kriz ve borç krizinin üstesinden gelinecek politikalara da ağırlık verecektir. AB’ye yüklediği sorumluluklardan dolayı, AB 2020 Stratejisi, Lizbon Stratejisi’ne göre daha geniş kapsamlı hedefler içermektedir. Burada ilk olarak, AB 2020 Stratejisi hedefleri daha sonra Strateji kapsamında belirlenen girişimler üzerinde durulacaktır.

1.1. Avrupa 2020 Stratejisi Hedefleri

AB 2020 Stratejisi; akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme olarak adlandırılan üç hedefe sahiptir. Bu hedefler şu anlama gelmektedir (EC, 2010: 5):

i) Akıllı büyüme: AB’nin bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı bir ekonomiye dönüşmesi anlamına gelmektedir.

ii) Sürdürülebilir büyüme: Üretim faktörlerinin daha verimli kullanılması kastedilmektedir. Böylece, daha çevreci ve daha rekabetçi bir ekonominin temelleri atılmaya çalışılmaktadır.

iii) Kapsayıcı büyüme: AB’nin sosyal ve bölgesel uyumun sağlandığı yüksek istihdamlı bir ekonomiye dönüştürülmesini ifade etmektedir.

Avrupa 2020 Stratejisi'nin başarısını değerlendirmek amacıyla beş somut hedef belirlenmiştir. Bu hedefler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Avrupa 2020 Stratejisi Hedefleri

Ana Konular	Somut Hedefler
İstihdam	20-64 Yaş aralığındaki nüfusun %75'inin istihdam edilmesi
Ar-Ge	AB'nin GSYİH'sının %3'ünün Ar-Ge için ayrılması
Çevre ve İklim Değişikliği	-Sera gazı salınımlarının 1990 yılı seviyesine kıyasla en az %20 oranında azaltılması -Yenilenebilir enerjinin AB'nin toplam enerji tüketimi içindeki payının %20'ye çıkarılması -Enerji verimliliğinin %20 artırılması
Eğitim	-Okulu terk etme oranının %10'a düşürülmesi -30-34 Yaş aralığındaki bireylerin en az %40'ının yüksek öğrenim mezunu olmalarının sağlanması.
Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma	Ulusal yoksulluk sınırının altında yaşayan Avrupalıların sayısının %25 azaltılması, yaklaşık 20 milyon kişinin yoksulluktan kurtarılması.

Kaynak: European Union, < <http://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/targets> > (22 Eylül 2015).

Tablo 1'de yer alan hedefler, AB-28 için belirlenen hedeflerdir. Yani, üye ülkelerin ulaştıkları değerlerin ortalaması alındığında, Tablo 1'de yer alan değerlere ulaşılmalıdır. Bu genel hedefler yanında, üye ülkelerin her biri, gelişme düzeyine bağlı olarak, ortalamadan farklı hedefler belirlemiştir. Örneğin, 20-64 yaş aralığındaki nüfusun %75'inin istihdam edilmesi ana hedeftir. Almanya için bu oran %77, Fransa için %75, Yunanistan için %70, Danimarka için %80 olarak belirlenmiştir. Diğer hedefler bakımından da üye ülkelerin koşullarına göre farklılıklar bulunmaktadır.

1.2. Avrupa 2020 Stratejisi Kapsamında Belirlenen Girişimler

AB, belirlediği hedeflere ulaşmak için alacağı önlemleri yedi girişim altında toplamıştır. Yedi girişim; "Akıllı büyüme", "sürdürülebilir büyüme" ve "kapsayıcı büyüme" başlıkları altında yer almaktadır. Akıllı büyüme; "yenilikçilik birliği", "hareket halindeki gençlik" ve "dijital gündem" girişimlerini kapsamaktadır. Sürdürülebilir büyüme; "küreselleşme çağı için entegre sanayi

politikası” ve “kaynakları daha verimli kullanan Avrupa” girişimlerini içermektedir. Kapsayıcı büyüme; “yeni beceriler ve işler için gündem” ile “yoksulluğa karşı Avrupa platformu” girişimlerinden oluşmaktadır. (Bkz.Tablo 2).

Tablo 2: Avrupa 2020 Stratejisinin Yedi Girişimi

HEDEFLER	HEDEFLER ALTINDA YER ALAN GİRİŞİMLER
AKILLI BÜYÜME	- Yenilikçilik Birliği - Hareket Halindeki Gençlik - Dijital Gündem
SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME	-Küreselleşme Çağı için Entegre Sanayi Politikası -Kaynakları Daha Verimli Kullanan Avrupa
KAPSAYICI BÜYÜME	-Yeni beceriler ve İşler için Gündem -Yoksulluğa Karşı Avrupa Platformu

Kaynak: European Union, *Smarter, Greener More Inclusive: Indicators to Support The 2020 Strategy*, Luxembourg, 2015, s.15.

2.LİTERATÜR

Roth ve Thum (2010), 2020 stratejisinin başarısı için eğitimin anahtar rolünü incelemişler; 2020 eğitim hedefleri doğrultusunda üye ülkelerin performanslarını değerlendirmişlerdir. Yazarlar, yüksek öğrenim konusunda belirlenen %40’lık hedefin oldukça yüksek olduğunu, bu hedefi gerçekleştirmekte pek çok ülkenin zorlanacağını dile getirmişlerdir. Ayrıca, yaptıkları analizlerle AB-15 ve Çin’i yüksek öğrenim mezunlarının sayısı bakımından karşılaştırmışlar, Çin’in AB-15 kadar yüksek öğrenim mezunu verdiğini ve yakın gelecekte bu mezunların Ar-Ge faaliyetlerine katılması sonucunda AB karşısında inovasyon ve yenilik konusunda rekabet gücü kazanacağını tahmin etmişlerdir.

Hobza ve Mourre (2010) tarafından yapılan çalışmada, makro ekonomik bir model yardımıyla AB 2020 stratejisinden elde edilecek kazançlar tahmin edilmiştir. Stratejinin uygulanması sonucunda, AB işgücü piyasasında yaklaşık 11 milyon yeni iş oluşturulacağı ve işgücü kazançlarında %1 ve %4,5 arasında artış olacağı tahmin edilmiştir.

Copeland ve Daily (2012) tarafından yapılan çalışmada 2020 stratejisi yoksulluk ve sosyal dışlanma hedefleri bakımından üye ülkelerin performansları ele alınmıştır.

Magdalena Olczyk (2014) yaptığı çalışmada, 2004 yılından önce AB'ye katılan eski üyelerle, 2004 yılından sonra katılan yeni üyelerin performanslarını ölçmeye çalışmışlardır. Yeni üyelerden sadece Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Güney Kıbrıs'ın strateji hedeflerine ulaşma bakımından eski üyelere yakın bir performans sergilediklerini gözlemlemiştir.

Balcerzak, 2015 yılında yaptığı çalışmada AB-15 ile 2004 yılında katılan 10 ülkenin performanslarını karşılaştırmıştır. Yazarın bulguları, iki grup ülkenin 2020 hedefleri bakımından çok farklı performansa sahip olduklarını göstermiştir.

3.YÖNTEM VE VERİ

Çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden temel bileşenler analizi ve kümeleme analizi yöntemleri kullanılmıştır.

Temel bileşenler analizi, değişkenler arasındaki bağımlılık yapısının yok edilmesi ve boyut indirgeme amacıyla kullanılmıştır (Cömert, 2015: 16-17; Alkan, 2008: 12-14). Burada, kümeleme analizi öncesinde birbiriyle ilişkisiz daha az sayıda değişken elde edilmiştir.

Analizlerde kullanılan ikinci yöntem, kümeleme analizidir. Kümeleme analizi, X veri matrisinde yer alan ve doğal grupları tam olarak bilinmeyen grupları birbirine benzeyen alt gruplara ayırmak amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Nakip, 2003: 417). Kümeleme analizini kullanarak bir grup değişken bakımından ülkelerin göreceli gelişme düzeylerini belirleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Jacquemin ve Sapir (1995), Felipe ve Resende (1996), Karabulut, Gürbüz ve Sandal (2004), Ersungur vd., (2007), Ada (2011), Uzgören vd. (2013), Atik (2015), Atik ve Khan (2016 a), Atik ve Khan (2016 b), Atik ve Atay (2017) ülkelerin veya bölgelerin bir grup gösterge bakımından göreceli performanslarını belirlemede temel bileşenler veya sadece kümeleme analizini kullanan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte, AB 2020 stratejisi göstergelerini ele alarak kümeleme analizi yapan ilk çalışma budur.

Analizlerimize 28 AB üyesi ve Türkiye olmak üzere 29 ülke dahil edilmiştir. Analizlerde kullanılan 17 değişken ve kısaltmaları Tablo 3'de verilmiştir. Analizde kullanılan veriler, AB istatistik Bürosu EUROSTAT'tan alınmıştır.

Tablo 3: Analizlerde Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları

Kullanılan Değişkenler	Kısaltma
20-64 Yaş aralığındaki nüfusun istihdam oranı	Genelistihdam
20-64 Yaş aralığındaki erkek nüfusun istihdam oranı	Erkekistihdam
20-64 Yaş aralığındaki kadın nüfusun istihdam oranı	Kadınistihdam
Ar-Ge Harcamalarının GSYİH payı	ArGEGSMHpayı
Sera gazı salınımlarının 1990 yılı seviyesine kıyasla en az %20 oranında azaltılması	Seragazısalım
2005 Yılı tüketim verisi 100 alındığında, birincil enerji tüketim endeksi	Birincilenerji
2005 Yılı tüketim verisi 100 alındığında nihai enerji tüketimi	nihaienerji
18-24 Yaş aralığındaki nüfus içinde en fazla orta öğretim seviyesinde eğitim alan ve daha sonra eğitime devam etmeyenlerin oranı	Okulterk
18-24 Yaş aralığındaki kadın nüfus içinde en fazla orta öğretim seviyesinde eğitim alan ve daha sonra eğitime devam etmeyenlerin oranı	Kadınokulterk
18-24 Yaş aralığındaki erkek nüfus içinde en fazla orta öğretim seviyesinde eğitim alan ve daha sonra eğitime devam etmeyenlerin oranı	Erkekokulterk
30-34 Yaş aralığındaki bireyler içinde yükseköğrenim mezunlarının oranı	Üniversitemezunu
30-34 Yaş aralığındaki kadın nüfus içinde yükseköğretim mezunlarının oranı	kadınuniversite
30-34 Yaş aralığındaki erkek nüfus içinde yükseköğretim mezunlarının oranı	Erkeküniversite
2008 Yılından itibaren kümülatif olarak yoksul sayısında artış veya azalış (bin)	yoksulazalma
Altmış yaş altı nüfus içinde kötü koşullarda yaşayanların yüzdesi	Yoksul
Sosyal transferlerden sonra yoksulluk sınırında yaşayanların yüzdesi	Sosyaltransfer
Yoksul kişilerin yüzdesi	Asgariyaşamaltı

4. AMPİRİK BULGULAR VE YORUMLAR

Temel bileşenler analizi ve kümeleme analizine ait ampirik bulgular ayrı ayrı ele alınacaktır.

4.1. Temel Bileşenler Analizi

17 değişkenli veri setimizde, değişkenlere ait ölçü birimleri farklılık gösterdiği için standartlaştırılmış veriler üzerinden temel bileşenler analizi yapılmıştır. Temel Bileşenler Analizinin kullanılabilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett's'in Küresellik Testinin uygulanması gerekmektedir. Tablo 4'de elde edilen sonuçlara göre, örneklem yeterliliği (0,587) ve istatistiksel anlamlılık (0.000) araştırma verilerine temel bileşenler analizinin uygulanabileceğini göstermektedir.

Tablo 4: KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem yeterliliği Ölçüsü		,587
Bartlett's Testi	Approx. Chi-Square	810,543
	Df	136
	Sig.	,000

Kullanılacak temel bileşen sayısını belirlemek için özdeğerlere bakılmaktadır. Özdeğeri 1'den büyük olan temel bileşenler, sonraki analizlerde kullanılmaktadır. Tablo 5, özdeğeri 1'den büyük olan dört temel bileşen bulunduğunu göstermektedir. Dört temel bileşen, toplam varyansın %82,9'unu açıklamaktadır (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5: Açıklanan Varyans Yüzdesi

Bileşen	Başlangıç Öz değerleri			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Toplam	Varyansın Yüzdesi	Kümülatif Yüzde	Total	Varyansın Yüzdesi	Kümülatif Yüzde
1	7,608	44,753	44,753	7,608	44,753	44,753
2	2,946	17,327	62,080	2,946	17,327	62,080
3	2,290	13,469	75,548	2,290	13,469	75,548
4	1,257	7,394	82,943	1,257	7,394	82,943
5	,977	5,750	88,692			
6	,572	3,363	92,055			
7	,389	2,288	94,343			
8	,308	1,809	96,152			
9	,220	1,292	97,445			
10	,169	,994	98,438			
11	,129	,761	99,200			
12	,078	,459	99,659			
13	,045	,264	99,923			
14	,010	,057	99,980			
15	,002	,013	99,993			
16	,001	,007	100,000			
17	2,338E-005	,000	100,000			

Bileşen matrisi (Tablo 6) incelendiğinde, birinci bileşen ağırlıklı olarak okulu terk etme ve yoksul sayısında azalma değişkeni tarafından temsil edilmektedir. İkinci bileşen kadın ve erkek üniversite mezunu olanların oranı değişkeni tarafından; üçüncü bileşen istihdam göstergeleri tarafından, dördüncü bileşen ise Ar-Ge harcamalarının GSMH payı, üniversite mezunlarının genel nüfus içindeki payı ve yoksul kişilerin yüzdesi değişkenleri tarafından belirlenmektedir.

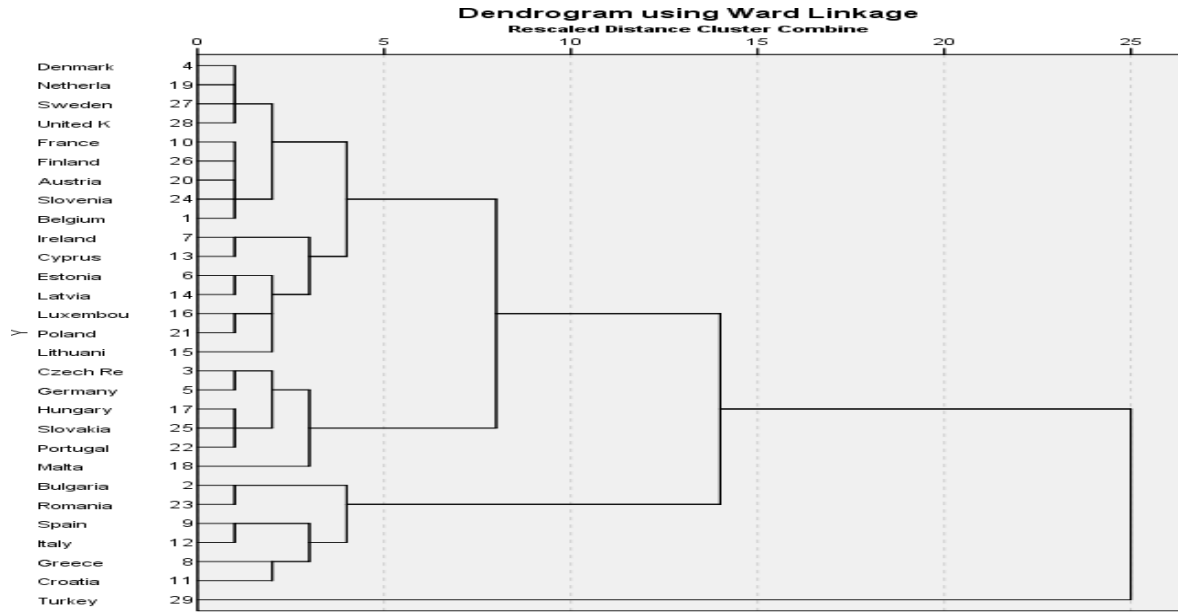
Tablo 6: Bileşen Matrisi

Döndürülmüş Bileşen Matrisi ^a				
	Bileşenler			
	1	2	3	4
Zscore(Genelistihdam)	-,274	,321	,787	,365
Zscore(Erkekistihdam)	,167	,012	,836	,333
Zscore(Kadınistihdam)	-,437	,435	,611	,366
Zscore(ArGEGSMHpayı)	,002	,125	,095	,861
Zscore(Seragazısalım)	,802	-,012	-,438	,104
Zscore(Birincilenerji)	,882	,015	,006	,003
Zscore(nihaienerji)	,849	-,036	,157	-,094
Zscore(Okulterk)	,704	-,506	-,038	-,307
Zscore(Kadınokulterk)	,729	-,531	-,049	-,280
Zscore(Erkekokulterk)	,650	-,454	-,027	-,326
Zscore(Üniversitemezunu)	,224	-,127	-,219	-,817
Zscore(kadınuniversite)	-,234	,937	,057	,057
Zscore(Erkeküniversite)	,051	,894	,033	,225
Zscore(Yoksul)	-,066	,100	-,819	,007
Zscore(Asgariyaşamaltı)	,252	-,293	-,289	-,719
Zscore(yoksulazalma)	-,890	,088	,004	,195
Extraction Method: Principal Component Analysis.				
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.				
a. Rotation converged in 5 iterations.				

4.2. Kümeleme Analizi

Temel bileşenler analizi sonuçları kullanılarak, Ward yöntemi ile kümeleme analizi yapılmıştır. İlk aşamada küme sayısı belirtilmeden analiz yapılmış; sonraki aşamada ise, küme sayısı belirtilerek analiz yapılmıştır. Küme sayısı belirtilmeden yapılan analiz sonuçları Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Kümeleme Analizi Ağaç Grafiği

Tablo 7: Yığışım Tablosu

Agglomeration Schedule						
Stage	Cluster Combined		Coefficients	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	4	19	1,147	0	0	6
2	10	26	2,669	0	0	3
3	10	20	4,784	2	0	4
4	10	24	7,189	3	0	11
5	17	25	9,596	0	0	12
6	4	27	12,102	1	0	8
7	6	14	15,435	0	0	19
8	4	28	18,925	6	0	20
9	2	23	22,682	0	0	24
10	3	5	26,984	0	0	18
11	1	10	31,386	0	4	20
12	17	22	35,894	5	0	18
13	7	13	40,598	0	0	22
14	9	12	46,267	0	0	21
15	16	21	52,114	0	0	17
16	8	11	59,524	0	0	21
17	15	16	67,738	0	15	19
18	3	17	76,816	10	12	23
19	6	15	86,660	7	17	22
20	1	4	97,492	11	8	25
21	8	9	111,663	16	14	24
22	6	7	126,671	19	13	25
23	3	18	141,744	18	0	26
24	2	8	162,562	9	21	27
25	1	6	187,145	20	22	26
26	1	3	232,529	25	23	27
27	1	2	320,162	26	24	28
28	1	29	476,000	27	0	0

Kümeleme analizi sonuçları, ağaç grafiği ve yığışım tablosu yardımıyla elde edilmektedir. Yığışım tablosunun (Tablo 7) 26.,27., ve 28. aşamalarında üç büyük sıçrama gözlenmektedir. Ağaç grafiği de üç küme olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çözümün bir alt ve bir üstünü deneyerek küme sayısını belirterek analiz yaptığımızda, üç kümeli çözüm ağaç grafiği ile aynı sonuçları vermektedir (Tablo 8). Dolayısıyla üç kümeli çözümün uygun çözüm olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 8: Ülkelerin Küme Üyelikleri

	Dört Kümeli Çözümde Ülkenin Dâhil Olacağı Küme	Üç Kümeli Çözümde Ülkenin Dâhil Olacağı Küme	İki Kümeli Çözümde Ülkenin Dâhil Olacağı Küme
1:Belgium	1	1	1
2:Bulgaria	2	2	1
3:Czech Re	3	1	1
4:Denmark	1	1	1
5:Germany	3	1	1
6:Estonia	1	1	1
7:Ireland	1	1	1
8:Greece	2	2	1
9:Spain	2	2	1
10:France	1	1	1
11:Croatia	2	2	1
12:Italy	2	2	1
13:Cyprus	1	1	1
14:Latvia	1	1	1
15:Lithuani	1	1	1
16:Luxembou	1	1	1
17:Hungary	3	1	1
18:Malta	3	1	1
19:Netherla	1	1	1
20:Austria	1	1	1
21:Poland	1	1	1
22:Portugal	3	1	1
23:Romania	2	2	1
24:Slovenia	1	1	1
25:Slovakia	3	1	1
26:Finland	1	1	1
27:Sweden	1	1	1
28:United K	1	1	1
29:Turkey	4	3	2

Şekil 1’deki ağaç grafiği ve Tablo 8’deki üç kümeli çözümden yararlanarak elde ettiğimiz Tablo 9, her bir kümeyi oluşturan ülkeleri göstermektedir.

Tablo 9: Kümeleme Analizi Sonucunda Elde Edilen Ülke Grupları

Kümeler	Kümeyi Oluşturan Ülkeler
Küme 1	Danimarka, Hollanda, İsveç, İngiltere, Fransa, Finlandiya, Avusturya, Slovenya, Belçika, İrlanda, Güney Kıbrıs, Estonya, Letonya, Lüksemburg, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, Slovakya, Portekiz, Malta
Küme 2	Romanya, İtalya, Hırvatistan, İspanya, Yunanistan, Bulgaristan
Küme 3	Türkiye

2020 göstergeleri bakımından AB ülkeleri iki ayrı performans düzeyi sergilemişlerdir. İlk grup, 22 ülkeden; ikinci grup 6 ülkeden oluşmuştur. İlk kümede yer alan ülkeler, genellikle AB’nin kurucuları olan ya da AB’ye ilk genişlemelerde katılan ülkelerdir. Bununla birlikte, AB’ye sonradan katılan Malta, Slovenya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler de 2020 hedeflerine uyum konusunda başarı göstererek ilk grupta yer almışlardır. İkinci kümede göreceli gelişme düzeyi düşük olan Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, İtalya, Hırvatistan ve İspanya yer almaktadır. Türkiye, 2020 hedefleri bakımından hiçbir AB üyesi ile aynı performansı gösterememiştir.

AB 2020 hedefleri bakımından kümelerin performansını ortaya koymak amacıyla Tablo 10 hazırlanmıştır. Ampirik analizlerde kullandığımız her bir değişken bakımından kümeyi oluşturan ülkelere ait ortalama değerler hesaplanarak, bu değerler 2020 hedefleri ile karşılaştırılmıştır.

Küme 1, 30-34 yaş aralığındaki nüfus içinde yükseköğrenim mezunlarının oranı hedefi ile yoksul sayısını azaltma hedeflerini tam olarak gerçekleştirmiştir. Küme 1, 20-64 yaş aralığındaki nüfusun istihdam oranı hedefi ile sera gazı salım hedeflerine yaklaşmıştır. Küme 1, AB’nin bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı bir ekonomiye dönüşmesi için son derece önem taşıyan Ar-Ge hedefinden oldukça uzak görünmektedir.

Küme 2, sadece sera gazı salımı ile ilgili hedefe ulaşmış görünmektedir. Küme 3’ü oluşturan Türkiye, AB’nin belirlediği 2020 hedeflerinden hiç birine ulaşamamıştır. Bununla beraber, Türkiye, yoksul sayısını azaltma konusunda Küme 2’de yer alan AB ülkelerine göre daha başarılı olmuştur. Küme 2’de yer alan ülkelere yoksul sayısı artarken (620, 833), Türkiye’de azalmıştır (12, 727).

Tablo 10: AB 2020 Hedefleri Bakımından Kümelerin Performansı

Somut Hedefler	Küme 1	Küme 2	Küme 3 TÜRKİYE
20-64 Yaş aralığındaki nüfusun istihdam oranı	74,51	64,88	55,30
20-64 Yaş aralığındaki erkek nüfusun istihdam oranı	79,26	72,16	76,1
20-64 Yaş aralığındaki kadın nüfusun istihdam oranı	68,37	55,75	34,5
Ar-Ge Harcamalarının GSYİH payı	1,69	,93	0,94
Sera gazı salınımlarının 1990 yılı seviyesine kıyasla en az %20 oranında azaltılması	82,01	78,1667	239,88
2005 Yılı tüketim verisi 100 alındığında, birincil enerji tüketim endeksi	93,1636	85,3167	162,7
2005 Yılı tüketim verisi 100 alındığında nihai enerji tüketimi	97,481	87,5667	152,9
18-24 Yaş aralığındaki nüfus içinde en fazla orta öğretim seviyesinde eğitim alan ve daha sonra eğitime devam etmeyenlerin oranı (%10)	8,71	12,35	32,5
18-24 Yaş aralığındaki kadın nüfus içinde en fazla orta öğretim seviyesinde eğitim alan ve daha sonra eğitime devam etmeyenlerin oranı	7,01	11,05	34
18-24 Yaş aralığındaki erkek nüfus içinde en fazla orta öğretim seviyesinde eğitim alan ve daha sonra eğitime devam etmeyenlerin oranı	10,36	13,58	31
30-34 Yaş aralığındaki bireyler içinde yükseköğrenim mezunlarının oranı	44,28	33,26	27,3
30-34 Yaş aralığındaki kadın nüfus içinde yükseköğretim mezunlarının oranı	50,62	39,48	26
30-34 Yaş aralığındaki erkek nüfus içinde yükseköğretim mezunlarının oranı	37,36	27,15	28,6
2008 Yılından itibaren kümülatif olarak yoksul sayısında artış veya azalış	-132,545	620,833	-12,727
Altmış yaş altı nüfus içinde kötü koşullarda yaşayanların yüzdesi	6,21	13,00	10,9
Sosyal transferlerden sonra yoksulluk sınırında yaşayanların yüzdesi	15,73	21,96	22,5
Yoksul kişilerin yüzdesi (Bazı Temel İhtiyaçlarını karşılayamayan)	9,20	18,08	30,3

SONUÇ

AB, yeni dünya düzeninde dünyanın en dinamik ve en rekabetçi ekonomisi olabilmek amacıyla 2010 yılında 2020 Stratejisini belirlemiştir. 2020 Stratejisi, hem AB-28 için hedefler içermekte hem de üye ülkelerin her biri için hedefler içermektedir. Bazı üye ülkeler için belirlenen hedefler, AB-28 için belirlenen ortalama hedefin üzerinde iken; bazıları için belirlenen hedefler AB-28 ortalamasının altındadır. Elbette, bu farklılığın nedeni, üye ülkelerin farklı gelişme düzeylerine sahip olmalarıdır. AB'ye 2004 ve 2007 yıllarında katılan ülkeler, daha önceki yıllarda katılan ülkelere göre daha düşük bir gelişme düzeyi sergilemektedirler.

Bu çalışmada, üye ülkelerin 2020 hedefleri açısından gösterdikleri ilerleme, 17 değişken ışığında, 2017 yılı verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlere AB-28 ve Türkiye olmak üzere 29 ülke dahil edilmiştir. İlk aşamada temel bileşenler analizi gerçekleştirilmiş ve özdeğerleri 1'den büyük olan dört temel bileşen kümeleme analizinde kullanılmıştır. Dört temel bileşen, toplam varyansın %82,9'unu açıklamaktadır. Temel bileşenler analizi sonuçları kullanılarak, Ward yöntemi ile kümeleme analizi yapılmıştır. İlk aşamada küme sayısı belirtilmeden analiz yapılmış; sonraki aşamada ise, küme sayısı belirtilerek analiz yapılmıştır. Her iki analiz sonucunda, ele aldığımız ülkelerin üç farklı performans düzeyi sergiledikleri gözlenmiştir. 2020 göstergeleri bakımından AB ülkeleri iki ayrı performans düzeyi sergilemişlerdir. İlk grup, 22 ülkeden; ikinci grup 6 ülkeden oluşmuştur. İlk kümede yer alan ülkeler, genellikle AB'nin kurucuları olan ya da AB'ye ilk genişlemelerde katılan ülkelerdir. Bununla birlikte, AB'ye sonradan katılan Malta, Slovenya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler de 2020 hedeflerine uyum konusunda başarı göstererek ilk grupta yer almışlardır. İkinci kümede göreceli gelişme düzeyi düşük olan Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, İtalya, Hırvatistan ve İspanya yer almaktadır. Türkiye, 2020 hedefleri bakımından hiçbir AB üyesi ile aynı performansı gösterememiş ve tek başına üçüncü kümeyi oluşturmuştur.

Kümelerin performansını ortaya koymak amacıyla her bir değişken için hesapladığımız ortalamalar, 2020 hedeflerine ulaşmak bakımından Küme 1'in daha başarılı olduğunu göstermiştir. Küme 1, 30-34 yaş aralığındaki nüfus içinde yükseköğrenim mezunlarının oranı hedefi ile yoksul sayısını azaltma hedeflerini tam olarak gerçekleştirmiştir. Küme 1, 20-64 yaş aralığındaki nüfusun istihdam oranı hedefi ile sera gazı salım hedeflerine yaklaşmıştır. Küme 2,

sadece sera gazı salımı ile ilgili hedefe ulaşmış görünmektedir. Küme 3'ü oluşturan Türkiye, AB'nin belirlediği 2020 hedeflerinden hiçbirine ulaşamamıştır.

AB ülkelerinin, özellikle Küme 2'de yer alan ülkelerin 2020 somut hedeflerine ulaşma konusunda daha fazla çaba sarf etmeleri gerektiği ortadadır. Elli yılı aşkın bir süredir AB'nin bir parçası olmayı hedefleyen Türkiye'nin, 2020 Stratejisi hedeflerine ulaşma konusunda somut adımlar atması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ada, Ayşen Altun; (2011), “Kümeleme Analizi ile AB Ülkeleri ve Türkiye’nin Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı. 29, ss. 319-332.

Alkan, Ömer; (2008), “Temel Bileşenler Analizi ve Bir Uygulama Örneği”, Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Atik, Hayriye; (2015), “Türkiye’de 6360 ve 6447 Sayılı Kanunlarla Kurulan Büyük Şehirlerin Göreli Kalkınma Düzeyleri”, TİSK Akademi Dergisi, Cilt. 10, Sayı. 20, ss. 370-389.

Atik, Hayriye ve Khan, Masreka; (2016 a), “Women in Africa: A Comparative Statistical Analysis”, African Studies Association 59th Annual Meeting, USA, ss.39.

Atik, Hayriye ve Khan, Masreka; (2016 b), “Performance Assessment of African Countries in Relation to Women’s Development”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı. 47, ss. 1-11.

Atik, Hayriye ve Polat, Melike Atay; (2017), Ekonomik Kalkınma ve Kadınların Elde Ettikleri Kazanımlar: Türkiye’deki İstatistiki Bölge Birimleri Üzerine Bir Analiz, Ankara: Detay Yayıncılık.

Balcerzak, Adam, P. (2015), “Europe 2020 Strategy and Structural Diversity Between Old and New member States: Application of zero Unitarization method for Dynamic Analysis in the years 2004-2013”, Economics and Sociology, Vol.8, No.2, pp.190-210.

Cömert, Zafer; (2015), “Temel Bileşenler Analizine Genel Bakış”, İnternet Adresi: <http://www.zafercomert.com/IcerikDetay.aspx?zcms=78>, Erişim Tarihi: 07.05.2017.

Ersungur, Mustafa, Ş.; Kızıltan Alaattin ve Polat Özgür; (2007), “Türkiye’de Bölgeleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi,” Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, ss.55-66.

European Commission; (2010), Communication from the Commission, Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth, COM (2010), 2020 Final Brussels, s.5.

European Union; (2010), Smarter, Greener More Inclusive: Indicators to Support The 2020 Strategy, Luxembourg, s.15.

Felipe Jesus and Resende Marcelo; (1996), “ A Multivariate Approach to the Measurement of Development: Asia and Latin America,” CREDIT Research Paper, No: 94/4.

Hobza, Alexander, Maurre, Gilles; (2010), “Quantifying the Potential Macroeconomic Effects of the 2020 Strategy: Stylised Facts and Scenarios”, European Economy, Economic Papers, 421, September.

Jacquemin, Alex and Sapir André; (1995), “Is European Hard Core Credible? A Statistical Analysis,” CEPR Discussion Paper, No:1242.

Karabulut, Murat; Gürbüz, Mehmet ve Sandal, Ersin; (2004), “Hiyerarşik Kümeleme Tekniği Kullanılarak Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Benzerliklerinin Analizi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/33/825/10469.pdf>, ss. 65-78.

Nakip, Mahir; (2003), Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Olczy, Magdalena, (2014), “Structural Heterogeneity Between EU-15 and 12 EU New Members – The Obstacle to Lisbon Strategy Implementation”, Equilibrium: Quarterly Journal of Economics and Economic Policy, Vol.9, Issue. 3, pp.21-43.

Roth, Felix and Thum Anna-Elisabeth: (2010), “The Key Role of Education in the Europe 2020 Strategy,” CEPS Working Document, No. 338/October.

Uzgören, Nevin; Keçek Gülnur ve Uzgören Ergin; (2013), “Türkiye’de İllerin Beşeri Sermayenin Unsuru Olan Temel Eğitim Göstergeleri Bakımından Sınıflandırılması-Temel Bileşenler ve Kümeleme Analizi Uygulaması”, TİSK Akademi Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, ss.118-133.

**DÖVİZ KURU, AÇILAN/KAPANAN ŞİRKET İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖLÇEĞİNDE NEDENSELLİK İLİŞKİSİ**

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKAN ERYÜZLÜ,
İskenderun Teknik Üniversitesi,
hakan.eryuzlu@iste.edu.tr,

DR. ÖĞR. ÜYESİ SERTAÇ HOPOĞLU,
İskenderun Teknik Üniversitesi,
sertac.hopoglu@iste.edu.tr

ÖZET

Döviz kuru Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler açısından önemli bir değişkendir. Döviz kurlarındaki şokların ekonomiyi birçok yönden etkilediği, iktisat literatüründe çokça araştırılan ve kabul edilen bir gerçektir.

Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca yaşadığı ekonomik krizlerden sonra iktisadi anlamda çeşitli dönüşümler sergilemiştir. Son ciddi dönüşümü de 2001 krizi sonrası yaşanmış ve önemli değişikliklerden biri olarak dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Dalgalı kur rejimine geçmenin ve sabit veya çok sık müdahaleler görülen döviz kuru rejiminin terk edilmesi içinse Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) iki ana gerekçe sunmuştur. Birincisi, Şubat 2001 krizi öncesi bu sistemin kullanılması ve kriz ile sistemin işe yaramadığının görülmesi, ikincisi ise, bu sistemin Türkiye ekonomisi için yararlı olmadığı görüşüdür. Çünkü, bu zamana kadar yanlış ya da negatif sonuçlu politikalar ile bozulan ekonomik sistemin temelleri, ekonomik birimleri Türk lirasından uzaklaştırmış ve döviz cinsinden işlemlere yönelmiş bu durumda döviz kurunu ülke için önemli bir değişken haline getirdiği, fiyatların ve ücretlerin dövizde endekslenmesi hatta bazı durumlarda dolarizasyon derecesine ulaşması ekonomik krizler karşısında kırılgan yapıların oluşmasına sebep olmuştur (TCMB, 2002: 5) görüşü öne sürülmüştür. Fakat döviz kuru zaman içerisinde ekonomik birimler tarafından hep ön planda tutulan bir değişken olma özelliğini kaybetmemiştir.

Çalışmada, döviz kurunun reel sektör üstündeki etkilerini araştırmak amacıyla, açılan ve kapanan şirket sayıları ile olan ilişkileri araştırılmıştır. Bu amaçla, Türkiye’de finansal bir dönüşümün yaşandığı 2001 yılı sonrası dönem dikkate alınmış ve 2010 - 2018 yılları arasındaki aylık veriler kullanılarak, reel döviz kuru ve açılan/kapanan şirket sayısı arasındaki nedensellik ilişkileri Hacker ve Hatemi bootstrap nedensellik (2006) ve Hatemi-J bootstrap nedensellik (2012) testleri kullanılarak sınanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, asimetrik nedensellik, açılan/kapanan şirket

ABSTRACT

Exchange rate is an important variable for emerging economies such as Turkey. It is a fact that the shocks in the exchange rates affect the economy in many ways and it is a widely researched and accepted fact in the economic literature.

Turkey, after the economic crises experienced throughout the history of the republic has undergone various transformations in the economic sense. The last serious transformation was experienced in the aftermath of the 2001 crisis and one of the major changes was the floating exchange rate regime. Central Bank of the Republic of Turkey has presented two main reasons for the regime shift from Fixed exchange rate regime to floating exchange rate regime. First, the crisis of February 2001 showed that this system does not work. Second, floating Exchange rate system is considered more useful for Turkey's economy. Because, by this time, the foundations of the economic system deteriorated by wrong or negative results, economic units were left the Turkish lira and directed them to foreign currency transactions, thus making the exchange rate an important variable for the country, by indexing the prices and fees to the foreign exchange and in some cases reaching the dollarization level caused the formation of fragile structures in the face of economic crises (CBRT, 2002: 5). However, the exchange rate has not lost its feature of being a variable which is always prioritized by economic units.

In this study, the relationship between exchange rates and the number of company openings and closings is investigated in order to determine the effects of the Exchange rates on the real sector. For this purpose, the period after 2001 in Turkey is taken into account and monthly data was used for 2010-2018 period to test the relationship between exchange rates and number of company openings and closures. The causal relationships between the real exchange rate and the number of companies opened / closed were tested using Hacker and Hatemi bootstrap causality (2006) and Hatemi-J bootstrap causality (2012) tests.

Key Words: Exchange Rate, asymmetric causality, opening / closing company

GİRİŞ

Reel sektörü oluşturan faktörler incelendiğinde kurumsal yapılar olarak, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) ön plana çıkmaktadır. KOBİ'ler tüm Dünyada reel sektörün önemli kısmını oluşturmaktadır. KOBİ'ler toplumlarda istihdam, ihracat, vergi vb. ekonomik değişkenlerde ciddi katkılar sağlamaktadır. Dünyada işletmelerin en az %95'i KOBİ'lerden oluşurken Dünya istihdamının da en az %40'ı KOBİ'ler tarafından karşılanmaktadır (Özdemir vd., 2007:178). Türkiye'de de KOBİ'ler mevcut işletmelerin %99'una yakını oluştururken istihdamın yaklaşık %40'ını karşılamaktadır. Girişimcilikte de KOBİ kavramı başat bir faktördür. Genel olarak ilk açılacak işletmenin büyük bir kuruluş olmasından öte KOBİ niteliğinde kuruluşlardır. Bu sebeptendir ki devlet teşvikleri KOBİ'lerin Ar-Ge içerikli, teknolojik odaklı işletmeler olması için düzenlemektedir.

Büyük işletmeler ise sayısal olarak KOBİ'lere göre çok daha az olmalarına rağmen, istihdam ve üretimin büyük kısmını karşılamaktadırlar. Aynı zamanda ülkelerin uluslararası alanda rekabet gücünün belirlenmesinde ve Ar-Ge yatırımlarında öncü konumdadırlar. Türkiye'de toplam işletmeler arasında büyük işletmelerin oranı yalnızca %1 iken toplam istihdamın %60 civarını sağlamaktadırlar. Üretiminde %80'ni yine büyük işletmeler tarafından yapılmaktadır.

İster KOBİ olsun ister büyük şirket olsun bir ekonomi için açılışları, yaşam süreleri ve kapanışları önemli süreçtir. Bu süreçte olabildiğince çok şirketin açılması ve yaşam sürelerinin olabildiğince uzun olması istenen durumdur. Fakat şirketlerin açılışı ve yaşam sürelerini etkileyen birçok iç ve dış etken bulunmaktadır. Politika yapıcıların uyguladıkları politikalarda bu hususta daha kontrol edilebilir (şoklardan daha uzak) etkenler olarak değerlendirilebilir. Alınan politika kararları reel sektörü çeşitli kanallar vasıtasıyla etkiler ve bu süreç iktisatçılar açısından da izlenebilir bir alan oluşturabilir.

Reel sektör için önemli bir değişkende döviz kurudur. Ertaş ve Çetin (2009) çalışmalarında Türkiye'de şirketleşmenin etkileşim içinde olduğu makroekonomik değişkenleri incelemiş ve analizlerinde hem açılan-kapanan şirket sayıları hem de bunların sermaye büyüklüklerini kullanılmıştır. Elde ettikleri sonuçlarda açılan / kapanan şirket sayılarının; GSYİH, reel ücretler, reel döviz kuru, İMKB endeksi, Tüfe, ihracat ve ithalat değişkenleriyle ilişkilerini tespit etmişlerdir.

Türkiye’de döviz kuru politika yapıcılar ve merkez bankası için zaman içerisinde çeşitli önem düzeylerinde değerlendirilirken, 2001 krizi sonrası süreç günümüzde de devam etmektedir. Bu yeni süreç enflasyon hedeflemesi rejimi üzerinde şekillenmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) enflasyon hedeflemesi rejimine geçmesi daha önceki dönemlerde yüksek derecede önem verilen döviz kurunun tersi bir şekilde ikinci plana atılması hatta neredeyse tamamen piyasa hareketlerine terk edilmesi bir tartışma konusu yaratmış olsa da yeni rejimin ilk yıllarında elde edilen başarılar tartışmaların ilerlemesinin önüne geçmiştir. Yeni rejim ile TCMB döviz kuru kontrolü sağlama amacı gütmemekte ve döviz kurunun ekonomi üzerindeki etkisinin azalacağını öngörmüştür. Olumlu gelişmelere rağmen 2005 yılı kurul raporunda, döviz rezervlerinin Türkiye açısından hala önemli olduğu ve sadece piyasa şartlarına bırakılamayacağı belirtilmiştir. Fakat yine de merkez bankasının herhangi bir döviz kuru hedefi bulunmadığı tekrarlanmıştır (TCMB, 2005: 9).

2018 yılına gelene kadar TCMB döviz konusundaki kararlı tavrını sergilemiş ve çok gerekli olmadığı müddetçe döviz müdahalelerinde bulunmamıştır. Fakat 2016 ve özellikle 2017 yılı sonrası dövizde öngörülmeeyen ciddi artışlar TCMB enflasyon hedeflerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik birimlerde de ciddi bir döviz izleme hassasiyeti oluşmuş ve döviz kurlarının her hareketi toplumda daha hassas hissedilmeye başlanmıştır. Böylece döviz kurunun reel sektör üzerindeki etkileri yeniden tartışılır duruma gelmiştir.

Çalışmada Türkiye’de gerçekleştirilen çeşitli politikalar ve olaylar sonucunda oluşan döviz kurunun söz konusu açılan ve kapanan şirket sayıları üzerinde etkili olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda araştırma hipotezi, Türkiye’de döviz kuru hem açılan hem de kapanan şirket sayısı üzerinde etkilidir olarak belirlenmiştir. Öncelikle değişkenler arasındaki eşbütünleşme ve sonrasında nedensellik ilişkileri sınanmıştır.

METADOLOJİ ve VERİ SETİ

Çalışmada, döviz kurunu temsilen Türkiye Cumhuriyet Merkez bankasından “reel efektif döviz kuru (REK)” verisi alınmıştır. REK, nominal efektif döviz kurundan türetilmektedir. Nominal efektif döviz kuru, Türkiye’nin dış ticaretinde önemli paya sahip ülkelerin para birimlerinden oluşan sepete göre, Türk lirasının ağırlıklı ortalama değeridir. Ağırlıklar ikili ticaret akımları kullanılarak belirlenmektedir. Reel efektif döviz kuru ise nominal efektif döviz kurundaki nispi fiyat etkileri arındırılarak elde edilmektedir. Açılan/kapanan şirket sayıları ise,

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) aylık “kurulan kapanan şirket istatistikleri” raporlarından alınmıştır. Söz konusu şirket türleri; anonim şirket, limited şirket kategorisinde KOBİ ve büyük şirket statüsündeki şirketlerdir. Ayrıca analizin bir bölümünde, imalat ve ticaret sektörü açılan şirket sayıları kullanılmıştır. Tüm seriler 2010 ocak ve 2018 temmuz ayı arası aylık verilerdir.

Serilerin durağanlık analizleri ADF (Augmented Dickey Fuller), PP (Phillips Perron), ZA (Zivot Andrews) birim kök testleri kullanılmıştır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı belirlemek için kullanılan yöntemlerden biri ARDL sınır testidir. Pesaran ve Shin tarafından 2001 yılında geliştirilen test, aşağıdaki gibi (1) numaralı regresyon denkleminde y bağımlı değişken ve k adet X_j 'ler bağımsız değişken olmak üzere ARDL sınır testidir.

$$\Delta y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^p \gamma_i \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{i=0}^p \delta_{j,i} \Delta X_{j,t-i} + \alpha_0 y_{t-1} + \sum_{i=0}^p \alpha_i \Delta X_{j,t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

(1) denkleminde; ε_t , hata terimini; p, değişkenlerin gecikme uzunluğunu; θ_0 , sabit terimi ve γ_i , $\delta_{j,i}$, α_0 , α_i ilgili değişkenlerin katsayılarını temsil etmektedir. (1) numaralı regresyon modelinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkinin var olup olmadığını belirlemek için F istatistiği kullanılır ve değişkenler arasında sınır testine ilişkin H_0 hipotezi, α 'ların sıfıra eşit olduğunu gösteren hipotezdir.

Pesaran ve diğerleri (2001), tüm değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ oldukları iki uç durum için sırasıyla alt ve üst sınır tablo kritik değerlerini oluşturmuşlardır. Hesaplanan F istatistiği $I(1)$ üst sınır değerinden büyük çıkması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır diyebiliriz. Dolayısıyla testin uygulanabilmesi için değişkenlerin $I(2)$ seviyesinin altında durağan olmaması gerekmektedir. Aynı derecede durağan olmasalar dahi ARDL uygulanabilmesi için $I(2)$ seviyesinin altında durağan olmaları yeterlidir. Testin bir başka özelliği değişken sayısının az olmasında dahi testin uygulanabilme yeteneğidir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunursa değişkenler için uzun dönem esneklik katsayılarının tahmini için aşağıdaki ARDL modeli kullanılır.

$$y_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^p \theta_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{i=0}^q \rho_{j,i} X_{j,t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

(2) denkleminde, ε_t , hata terimini; p , bağımlı değişkenin gecikme uzunluğunu; $\rho_{j,i}$, j 'ninci bağımsız değişken bağımsız değişkenin gecikme uzunluğunu; $\emptyset_0$, sabit terimi ve θ_i , $\rho_{j,i}$ ilgili değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir. Bağımsız değişken X_j için uzun dönem esneklik katsayısı ϵ_j , (2) nolu denklemin parametreleri kullanılarak hesaplanır;

$$\beta_j = \frac{\sum_{i=1}^p \rho_{j,i}}{1 - \sum_{i=1}^p \theta_i} \quad (3)$$

Kısa dönem etkileri görmek için ARDL hata düzeltme modeli (ARDL-HDM) aşağıda gösterildiği gibidir.

$$\Delta y_t = \pi_0 + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{i=0}^q \omega_{ji} X_{j,t-i} + \psi EC_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

(3) numaralı ARDL-HDM'de; EC , hata düzeltme terimini; π_0 , sabit terimi; ω_i , λ_i ilgili değişkenlerin katsayılarını ve ψ , modelin dengeye gelme hızını gösterir. EC aşağıdaki uzun dönemden denklemleri olan (4)'den hesaplanır;

$$EC_t = y_t - \alpha - \sum_{j=1}^k \beta_j X_{j,t-i} \quad (4)$$

(4) numaralı ARDL-HDM'de EC_{t-1} hata düzeltme teriminin katsayısının, 0 ile -1 arasında bir değer alması ve bu katsayının istatistiki olarak anlamlı olması gerekmektedir. literatürde katsayının eksi değer alması ve anlamlı olmasının yeterli olduğu görüşleri de mevcuttur.

Hacker & Hatemi (2006) Bootstrap Nedensellik Testi

Hacker-Hatemi-J (2006) testinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin testi için standart Toda-Yamamoto testi uygulanmışlar daha güvenilir sonuçla elde edebilmek amacıyla (hataların normal dağılmama riskine karşı) kritik değerler, bootstrap ile elde edilmektedir. Bootstrap tekniğinde monte carlo simülasyonu kullanılmaktadır. İki seri arasındaki nedensellik ilişkisi aşağıdaki gecikmeli vektör otoregresif modeli (VAR) kullanarak test edilir;

$$y_t = \alpha + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + u_t \quad (1)$$

(1) nolu denklemde, y_t , 2x1 boyutundaki değişken vektörü, A ise parametre vektörüdür. Seriler arasında Granger-nedenselliğin olmadığını gösteren temel hipotezi test etmek için kullanılacak Wald istatistiğini elde edebilmek amacıyla (1) nolu denklemde gösterilen VAR model aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$Y = DZ + \delta \quad (2)$$

(2) nolu model denklemindeki şu şekilde açılabilir:

$$Y = (y_1^+, y_2^+, y_3^+, \dots, y_t^+)$$

$$D = (\alpha, A_1, A_2, A_3, \dots, A_p)$$

$$Z = (Z_0, Z_1, Z_2, \dots, Z_{T-1})$$

$$Z_t = \begin{pmatrix} 1 \\ y_t^+ \\ y_{t-1}^+ \\ \vdots \\ y_{t-p+1}^+ \end{pmatrix}$$

$$\delta = (u_1^t, u_2^t, u_3^t, \dots, u_T^t)$$

Granger-nedenselliğin olmadığını gösteren temel hipotez (3) nolu denklemdeki Wald test istatistiğiyle sınanabilir:

$$W = (C\beta)' [C((Z'Z)^{-1} \otimes S_u)C']^{-1} (C\beta) \quad (3)$$

(3) nolu denklemde yer alan " $\otimes$ " sembolü kronecker çarpımını, "C" ise, kısıtları içeren gösterge fonksiyonunu temsil etmektedir. " β " ise, $\beta = vec(D)$ şeklinde ve "vec" sütun yığma operatörüdür. " S_u " kısıtsız VAR modeli için hesaplanan varyans-kovaryans matrisini göstermektedir.

Hatemi-J (2012) Bootstrap Asimetrik Nedensellik Testi

Klasik nedensellik testlerinde bir değişkenin geleceğe yönelik tahmininde ikinci bir değişkenin faydalı bilgi sağlayıp sağlamadığı test edilir. Fakat değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını incelerken pozitif şokların nedensellik etkileri negatif şoklarla aynı kabul edilmektedir. Bu varsayıma rağmen ekonomik birimlerin pozitif ve negatif şoklara verdikleri tepkiler değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişikliği dikkate alan nedensellik analizleri asimetrik nedensellik analizleridir.

Serilerin pozitif ve negatif şoklar arasındaki ilişkinin, aynı serilerin arasındaki ilişkiden farklı olabileceğini ilk kez Granger ve Yoon (2002) ileri sürmüştür. Granger ve Yoon (2002) iktisadi serilerin şoklara birlikte tepki verdiklerinde eşbütünleşik olduklarını, ayrı ayrı tepki verdiklerinde ise aralarında bir eşbütünleşme ilişkisi olamayacağını ifade ettikten sonra, serilerin belirli bir türdeki şoka birlikte karşılık verebileceklerini belirterek, veriyi birikimli pozitif ve negatif değişimlerine ayırıştırıp bu parçalar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir (Yılancı ve Bozoklu, 2014:2014).

Hatemi-J (2012) ise, Hacker & Hatemi (2006) nedensellik testini bir adım öteye taşıyarak, değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Böylece, tıpkı eşbütünleşme analizinde olduğu gibi geleceğe yönelik tahminleri geliştirmeye imkan verebilecek saklı ilişkiyi bulmayı amaçlamıştır.

Hatemi-J (2012) testi için, y_{1t} ve y_{2t} olarak iki bütünleşik seri arasındaki nedensellik analizinin test edildiğini varsayarsak;

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (4)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (5)$$

(3) ve (4) nolu denklemlerde, $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerlerini temsil etmektedir. Pozitif ve negatif şoklar ise (6) ve (7) numaralı denklemlerdeki gibi gösterilebilir;

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0) \quad \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0) \quad \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0) \quad \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$$

İse;

$$\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^- \quad (6)$$

$$\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^- \quad (7)$$

Böylece (4) ve (5) numaralı denklemleri düzenleyerek (8) ve (9) olarak aşağıdaki denklemlerdeki gibi yeniden göstermek mümkündür:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (8)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (9)$$

Her değişkende yer alan pozitif ve negatif şoklar ise birikimli formda aşağıdaki denklemlerdeki gibi ifade edilmektedir;

$$y_{1i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, \quad y_{1i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad y_{2i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, \quad y_{2i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

Testin son aşamasında son olarak, Hatemi-J(2012) testinde, serilerin pozitif ve negatif bileşenlerine Hacker ve Hatemi-J(2006) testi uygulanır. Örneğin, negatif şoklar arasındaki nedensellik ilişkisinin testi için (10) nolu modelden faydalanılır;

$$y_t^+ = \alpha + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{p-1}^+ + u_t^+$$

AMPİRİK ANALİZ

Çalışmada kullanılan; açılan şirket sayısı (AS) ve asimetrik nedensellik için bileşenlerinin, kapanan şirket sayısı (KS) ve asimetrik nedensellik için bileşenlerinin, imalat sektörü açılan şirket sayısı (İAS), ticaret sektörü açılan şirket sayısı (TAS) ve reel efektif döviz kuru (REK) serilerinin birim kök analizi sonuçları tablo 1’de verilmiştir;

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

		Birim Kök Testi				
		-			-	
		Değişken	ADF	PP	ZA	Sonuç
Analiz testten en çok durağanlık düzeyi göre en yüksek derecesi I(1) olarak Seriler, durağan ARDL sınır testi ile test edilmiştir.		DK	I(1)**	I(1)**	I(0)**	I(1)**
		AS	I(0)**	I(0)**	I(0)*	I(0)**
		KS	I(1)**	I(0)**	I(0)**	I(0)**
		DK ⁺	I(1)**	I(1)**	I(0)**	I(1)**
		DK ⁻	I(1)**	I(1)**	I(0)**	I(1)**
		AS ⁺	I(2)*	I(1)**	I(1)**	I(1)**
		AS ⁻	I(1)**	I(1)**	I(0)*	I(1)**
		KS ⁺	I(2)**	I(0)**	I(0)**	I(0)**
		KS ⁻	I(2)**	I(0)**	I(0)**	I(0)**
		İAS	I(0)**	I(0)**	I(0)*	I(0)**
		TAS	I(1)*	I(0)**	I(0)**	I(0)**
						*Sabitli **Sabitli ve Trendli
						sonucunda, 3 sonucu veren seçilmiştir. Buna durağanlık tespit edilmiştir. farklı seviyelerde olduklarından eşbütünleşmeleri Buna göre;

a) Reel Efektif Döviz Kuru (REK) – Açılan Şirket Sayısı (AS) eşbütünleşme analizi;

Öncelikle ARDL sınır testi yapılmış ve F istatistiğine göre sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2 ARDL Sınır Testi Sonuçları

F istatistiği	K (gecikme)	I(0) alt sınır	I(1) üst sınır
3.9285	1	3.02 (%10)	3.51(%10)

F istatistiği üst sınırdan daha büyük olduğu için, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığını gösteren temel hipotez reddedilir. ARDL modelinde maksimum gecikme uzunluğu 4 verilerek ARDL kısa ve uzun dönem tahmin edilmiş ve sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3 Kısa Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Std Hata (olasılık)
Hdt(-1)	-0.2986	0.0860 (0.0008)

Kısa dönem sonuçlarına göre değerlendirmede önemli sonuçlardan biriside hata düzeltme katsayısını temsil eden “Hdt(-1)” değeridir. Değerin 0 ile -1 arasında çıkması hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Yani kısa dönemdeki sapmalar uzun dönemde dengeye gelmektedir.

ARDL modeli için uzun dönem sonuçları da aşağıdaki gibidir;

Tablo 4 Uzun Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Std Hata (olasılık)
REK	-97.2923	31.8693 (0.0030)
C	14602.93	3155.79 (0.0000)

Uzun dönem sonuçlarına göre döviz kuru istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Döviz kurunun bağımlı değişken olan açılan şirket sayısı üzerindeki etkisi negatiftir. Yani bağımlı değişken ile aralarında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Bunun anlamı, reel efektif döviz kuru artarken (yani Türk lirası değer kazanırken) açılan şirket sayısının azalmasıdır.

b) Reel Efektif Döviz Kuru (DK) – Kapanan Şirket Sayısı (KS) eşbütünleşme analizi;

Öncelikle ARDL sınır testi yapılmış ve F istatistiğine göre sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5 ARDL Sınır Testi Sonuçları

F istatistiği	K (gecikme)	I(0) alt sınır	I(1) üst sınır
11.9283	1	4.94 (%1)	5.58(%1)

F istatistiği üst sınırdan daha büyük olduğu için, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığını gösteren temel hipotez reddedilir. ARDL modelinde maksimum gecikme uzunluğu 4 verilerek ARDL kısa ve uzun dönem tahmin edilmiş ve sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 6 Kısa Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Std Hata (olasılık)
Hdt(-1)	-0.8653	0.1430 (0.0000)

Kısa dönem sonuçlarına göre değerlendirmede önemli sonuçlardan biriside hata düzeltme katsayısını temsil eden “Hdt(-1)” değeridir. Değerin 0 ile -1 arasında çıkması hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Yani kısa dönemdeki sapmalar uzun dönemde dengeye gelmektedir.

ARDL modeli için uzun dönem sonuçları da aşağıdaki gibidir;

Tablo 7 Uzun Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Std Hata (olasılık)
DK	2.0726	6.9211 (0.7653)
C	1009.58	690.11 (0.1470)

Uzun dönem sonuçlarına göre döviz kuru istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Döviz kurunun bağımlı değişken olan açılan kapanan şirket sayısı üzerindeki etkisi pozitif fakat anlamlı değildir. Değişkenler arasında kısa dönemli nedensellik ilişkisi mevcut olabilir.

Seriler üzerinde nedensellik ilişkilerinin araştırılması amacıyla Hacker Hatemi-J Nedensellik (2006) ve yine seriler arasında asimetrik yani serilerinin pozitif ve negatif şokları arasındaki ilişkilerin araştırılması için Hatemi-J asimetrik nedensellik (2012) testleri kullanılmıştır. Tablo 8’de Reel Efektif Döviz Kuru (REK) ve Açılan Şirket Sayısı (AS) Nedensellik ilişkileri sonuçları verilmiştir;

Tablo 8 Reel Efektif Döviz Kuru (REK) ve Açılan Şirket Sayısı (AS) Nedensellik Hacker ve Hatemi J Bootstrap Nedensellik

REK den AS ye NEDENSELLİK			AS den REK ya NEDENSELLİK		
Test İstatistiği	Kritik Değerler	Sonuç	Test İstatistiği	Kritik Değerler	Sonuç
38.478	13.202*	Var*	31.036	12.495*	Var*
	8.538			8.298	
	6.688			6.583	
Hatemi J Bootstrap Asimetrik Nedensellik					
REK ⁺ den AS ⁺ ye NEDENSELLİK			AS ⁺ den REK ⁺ ya NEDENSELLİK		
44.407	21.493*	Var*	2.118	16.955	Yok
	14.395			11.085	
	11.202			8.804	
REK ⁻ den AS ⁻ ye NEDENSELLİK			AS ⁻ den REK ⁻ ya NEDENSELLİK		
39.462	25.584*	Var*	3.146	16.176	Yok
	16.201			10.783	
	12.653			8.528	
REK ⁻ den AS ⁺ ye NEDENSELLİK			AS ⁻ den REK ⁺ ya NEDENSELLİK		

76.603	22.235*	Var*	2.513	15.836	Yok
	14.146			10.671	
	11.181			8.510	
REK ⁺ den AS ⁻ ye NEDENSELLİK			AS ⁺ den REK ⁻ ya NEDENSELLİK		
1.477	17.112	Yok	59.279	21.487*	Var*
	11.378			13.835	
	8.945			10.996	

*,** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Not: Bootstrap sayısı 10.000'dir.

Reel efektif döviz kuru ve açılan şirket sayısı arasında karşılık nedensellikler mevcuttur. Seriler pozitif ve negatif bileşenlerine ayrıldığında ise; Reel efektif döviz kurunun, açılan şirket sayısı üzerinde etkisi açıkça gözlenmektedir. Buna karşın ve beklenildiği gibi açılan şirket sayısı tek başına reel efektif döviz kuru üzerinde güçlü etkilere sahip değildir.

Reel efektif döviz kurunda meydana gelen pozitif şoklar, açılan şirket sayısındaki pozitif şoklara doğru etkileşim yaratmaktadır. Reel efektif döviz kuru endeksleri Türkiye'nin fiyat düzeyinin dış ticaret yaptığı ülkelerin fiyat düzeylerine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak hesaplanıyor. Denklemden reel efektif kurun artışı, TL'nin reel olarak değer kazandığını, diğer bir anlatımla yabancı malların fiyatının düştüğünü gösteriyor. Bu durumda şirket sayısının artması beklenebilecek bir durumdur.

Reel efektif döviz kurunda meydana gelen negatif şoklar, açılan şirket sayısındaki negatif şoklara doğru etkileşim yaratmaktadır. Söz konusu durum TL'nin değer kaybına karşı dövizin değer kazanması durumunda açılan şirket sayısının azalması anlamına geliyor. Bu durumda benzer bir şekilde ithal aramalı veya ithal mala yüksek oranda ihtiyaç duyulan sektörlerde maliyet sebebiyle açılan şirket sayısının azalması anlamına geliyor. Bu sonucu destekleyici bir analiz olarak sektörler bazında yüksek ithal ürün girdisi olan imalat ve ticaret sektörü açılan kapanan şirket sayılarını ayrı olarak reel efektif döviz kuru ile eşbütünleşmesine bakılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir;

Tablo 9 ARDL Sınır Testi Sonuçları

	F İstatistiği		K (gecikme)	I(0) alt sınır	I(1) üst sınır
İmalat Sek. Açılan Şirket	6.9422		1	4.94 (%1)	5.58 (%1)
Ticaret sek. açılan şirket	3.9796		1	3.02 (%10)	3.51(%10)

Tablo 10 Kısa Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli

	Değişken	Katsayı	Std Hata (olasılık)
İmalat Sek. Açılan Şirket	Hdt(-1)	-0.8653	0.1430 (0.0000)
Ticaret sek. açılan şirket	Hdt(-1)	-0.4937	0.1070 (0.0000)

Tablo 11 Uzun Dönem ARDL Hata Düzeltme Modeli

İmalat Sektörü Açılan şirket sayısı			Ticaret Sektörü Açılan Şirket Sayısı		
Değişken	Katsayı	Std Hata (olasılık)	Değişken	Katsayı	Std Hata (olasılık)
DK	-11.5030	3.5006 (0.0014)	DK	-29.2092	9.9897 (0.0004)
C	4286.54	1834.60 (0.0000)	C	4286.54	989.2592 (0.0000)

ARDL sonuçlarına göre hem imalat sektörü açılan şirket sayısı hem de ticaret sektörü açılan şirket sayısı arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.

Nedensellik testlerinden çıkan ilginç sonuçlardan bir tanesi de reel efektif döviz kurundaki negatif şoklar yani TL'nin değer kaybetmesi, açılan şirket sayısında pozitif şoklara da neden olmaktadır. Reel efektif kurun azalışı, TL'nin reel olarak değer kaybettiğini, diğer bir anlatımla Türk mallarının yabancı mallar cinsinden fiyatının düştüğünü göstermektedir. Bu

durumda ucuzlayan Türk mallarına yurtdışı talep artışı beklendiğinden, özellikle ihracata yönelik şirketlerin açılma sayısının artması beklenebilir. 2008 yılındaki küresel krizin başlangıcında da örnek bir durum yaşanmış ve TL'nin değer kaybetmesi ülke ihracatını olumlu etkilemiştir (Çabuk ve Özkan, 2010: 5).

Nedenselliğin diğer yönünde ise sadece açılan şirket sayılarının pozitif şoklarının reel efektif döviz kurunun negatif şokları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani, açılan şirket sayısının artması reel efektif döviz kurunun artması dolayısıyla TL'nin değer kazanmasına neden oluyor. İktisaden çok fazla parametreden etkilenen, hatta çok daha önemli sayılabilecek makro değişkenlerden etkilenen döviz kurunun (örneğin faiz oranları, GSYİH vb.) ekonometrik açıdan nedensellik çıksa bile açılan şirket sayısından (kriz vb. özel dönemler hariç) etkilendiğini savunmak eksik kalacağı görüşü sebebiyle, nedenselliğin bu yönü sonuçlar çıkmasına rağmen inceleme dışı bırakılmıştır.

Tablo 12'de Reel Efektif Döviz Kuru (REK) ve kapanan şirket sayısı (KS) Nedensellik ilişkileri sonuçları verilmiştir;

Tablo 12 Reel Efektif Döviz Kuru (DK) ve Kapanan Şirket Sayısı (KS) Nedensellik
Hacker ve Hatemi J Bootstrap Nedensellik

REK den KS ye NEDENSELLİK			KS den REK ya NEDENSELLİK		
Test	Kritik	Sonuç	Test	Kritik	Sonuç
İstatistiği	Değerler		İstatistiği	Değerler	
1677.317	14.017	Var*	5.430	12.935	Yok
	9.072			8.119	
	6.951			6.344	

Hatemi J Bootstrap Asimetrik Nedensellik

REK⁺ den KS⁺ ye NEDENSELLİK

433.232	21.166*	Var*
	13.586	
	10.537	

KS⁺ den REK⁺ ya NEDENSELLİK

9.891	16.205	Var***
	10.973	
	8.757***	

REK⁻ den KS⁻ ye NEDENSELLİK

449.792	13.995*	Var*
	8.488	
	6.642	

KS⁻ den REK⁻ ya NEDENSELLİK

5.410	13.000	Yok
	8.879	
	7.113	

REK⁻ den KS⁺ ye NEDENSELLİK

433.549	24.971	Var*
	14.894	
	10.845	

KS⁻ den REK⁺ ya NEDENSELLİK

8.101	15.965	Yok
	10.674	
	8.634	

REK⁺ den KS⁻ ye NEDENSELLİK

10.310	18.047	Var***
	11.717	
	9.169***	

KS⁺ den REK⁻ ya NEDENSELLİK

410.816	18.637*	Vsr*
	11.707	
	8.961	

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Not: Bootstrap sayısı 10.000'dir.

Hacker ve Hatemi J Bootstrap Nedensellik testine göre, reel efektif döviz kuru ve kapanan şirket sayısı arasında tek yönlü ve reel efektif döviz kurundan kapanan şirket sayısına doğru nedensellik mevcuttur. Fakat seriler pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılıp, Hatemi J Bootstrap asimetrik nedensellik test edildiğinde çift yönlü nedensellikler tespit edilmiştir. Öncelikle, Reel efektif döviz kurunun tüm bileşenlerinden (pozitif ve negatif) kapanan şirket sayısının tüm bileşenlerine nedensellik mevcuttur.

Reel efektif döviz kurundaki pozitif şoklar, kapanan şirket sayısında hem pozitif hem de negatif şoklara sebep olmaktadır. Yani TL değeri kazandığında, dönem içerisinde, kapanan şirket sayısı hem artmakta hem de azalmaktadır. Gerçekten de TL değeri kazandığında ihracatta düşüşler bekleneneğinden karı düşecek ihracat şirketleri küçülebilir ya da kapanabilir bu da kapanan şirket sayısını arttırabilir. Diğer yandan, daha çok ithal girdi ile çalışan şirketler ithal girdi ucuzlayacağından şirketlerin kapanma sayısı azalabilir (Bu analizlerde kriz vb. özel durumların değerlendirilmediğini unutmamak gerekir). Fakat hangi durumun yani reel efektif döviz kurunun düşmesinin mi artmasının mı daha etkili olduğu konusunda bu sonuçlar ile net bir karar verilemez. Nitekim, ARDL sonuçlarında da Reel efektif döviz kuru ve kapanan şirket arasında eşbütünleşme bulunamamıştır.

Diğer bir durumda da Reel efektif döviz kurundaki negatif şoklar, kapanan şirket sayısında hem pozitif hem de negatif şoklara sebep olmaktadır. Yani TL değeri kaybettiğinde, dönem içerisinde, kapanan şirket sayısı hem artmakta hem de azalmaktadır. Gerçekten de TL değeri kaybettiğinde ihracatta artışlar bekleneneğinden ihracat şirketlerinin karı yükselecek ve kapanan ihracat ağırlıklı şirket sayısı azalacaktır. Ters olarak ithal mal pahalı hale geleceğinden ithal girdi ile çalışan şirket sayısının kapanma sayısında artışlar gözlenebilecektir (Bu analizlerde kriz vb. özel durumların değerlendirilmediğini unutmamak gerekir). Fakat hangi durumun yani reel efektif döviz kurunun düşmesinin mi artmasının mı daha etkili olduğu konusunda bu sonuçlar ile net bir karar verilemez. ARDL sonuçlarında da Reel efektif döviz kuru ve kapanan şirket arasında eşbütünleşme bulunamamıştır.

Nedenselliğin diğer yönünde ise kapanan şirket sayısındaki pozitif şoklar reel efektif döviz kurunda hem pozitif hem de negatif şoklara etki etmektedir bulgusuna ulaşılmıştır. Fakat iktisaden çok fazla parametreden etkilen, hatta çok daha önemli sayılabilecek makro değişkenlerden etkilenen döviz kurunun (örneğin faiz oranları, GSYİH vb.) ekonometrik açıdan nedensellik çıksa bile kapanan şirket sayısından (kriz vb. özel dönemler hariç) etkilendiğini savunmak eksik kalacağı görüşü sebebiyle, nedenselliğin bu yönü sonuçlar çıkmasına rağmen inceleme dışı bırakılmıştır.

SONUÇ

Döviz kurlarının reel sektörü için önemli ve sürekli dikkate alınan bir değişken olduğu gerçektir. Türkiye’de 2001 sonrası ekonomik dönüşümde her ne kadar merkez bankası döviz kontrolünü asıl amaçlarından çıkarmış olsa da özellikle kriz dönemlerinde döviz reel sektörü etki etmekte aynı zamanda enflasyon hedefini de etkilemektedir.

Çalışmada döviz kurunun açılan ve kapanan şirketler üzerinde ne gibi etkiler yarattığı analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, Reel efektif döviz kurunun kapanan şirket sayısı üzerinde etkileri mevcuttur. Fakat uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır. Bunun sebebi de şoklara karşı şirketlerin kapanmaması için girişimcilerin direnç göstermeleri ve ekonomik durumun düzeleceği beklentileri olabilir. Reel efektif döviz kuru açılan şirket sayısı üzerinde daha etkilidir. Çünkü uzun dönemde açılan şirket sayısı üzerindeki eşbütünleşme de anlamlı çıkmıştır. Reel efektif döviz kuru özellikle imalat ve ticaret şirketlerinin açılmasında etkili çıkmıştır.

KAYNAKÇA:

Çabuk, A., & Özkan, G. (2012). Küresel Finansal Krizin Türk Reel Sektörüne Etkileri: Bursa Örneği. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 6(12), 1-23.

Ertaş, F. C., & Çetin, A. (2009). Türkiye’de Şirketleşme ve Ekonomik Değişkenlerle Olan Etkileşimi: 1995-2008. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (43), 85-96.

Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. Applied Economics, 38(13), 1489-1500.

Hatemi-j, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. Empirical Economics, 43(1), 447-456.

Özdemir, S., ERSÖZ, H., & SARIOĞLU, H. (2007). Küçük Girişimciliğin Artan Önemi ve KOBİ'lerin Türkiye Ekonomisindeki Yeri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (53), 173-230.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of applied econometrics, 16(3), 289-326.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2002 Yıllık Rapor, Ankara, 2003.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2005 Yıllık Rapor, Ankara, 2006.

Yilanci, V., & Bozoklu, Ş. (2014). Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi. Ege Academic Review, 14(2).

EKONOMİK ÖZGÜRLÜK VE YENİLİK İLİŞKİSİ: ULUSLARARASI DELİLLER

SERAP BARIŞ^{***}

ÖZET

Bu çalışma ekonomik özgürlük ve yenilik arasındaki ilişkiyi seçili 23 ülke özelinde incelemektedir. Bu ülkelerin 2000-2016 dönemi yıllık verileri kullanılarak, panel veri regresyon analizi yöntemi bu ilişki araştırılmıştır. Modelde araştırmmanın bağımlı değişkeni yenilik, patent başvuru sayısı ile temsil edilirken, bağımsız değişkeni ekonomik özgürlük Fraser Enstitüsü'nün yayınladığı ekonomik özgürlük endeksi ile temsil edilmiştir. Analiz bulguları genel ekonomik özgürlük endeksi, bu endeksin alt alanları olan uluslararası ticaret özgürlüğü ve regülasyon (kamusal düzenlemeler) ile yenilik arasında pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Bu sonuç bağlamında ele alınan ülkeler özelinde yeniliklerin ortaya çıkması için ekonomik özgürlüklerin artırılması; özellikle etkin ve piyasa dostu düzenlemelerin yapılması; uluslararası ticaretin serbest olması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik özgürlük, Yenilik, BRICS – T Ülkeleri

ABSTRACT

This study examines the relationship between economic freedom and innovation in 23 selected countries. This relationship was investigated with the panel data regression analysis method using the annual data of these countries for the period of 2000-2016. The innovation, which is the dependent variable of the research in the model, is represented by the number of patent applications and the independent variable economic freedom was represented by the Fraser Institute's economic freedom index. Results of analysis showed that there is a positive relationship between the general economic freedom index and international trade freedom and regulation (public regulation) which are the subfields of this index and innovation. It is important to increase economic freedoms; especially making effective and market-friendly arrangements; free international trade for the emergence of innovations in the context of the countries discussed in this context.

Key Words: Economic Freedom, Innovation, BRICS-T Countries

^{***} Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-mail: serap.baris@gop.edu.tr

1. GİRİŞ

Teknolojik yeniliklerin iktisadi gelişme için taşıdığı önem modern iktisat biliminin ortaya çıkışına kadar uzanmaktadır. Adam Smith'in meşhur eseri "Milletlerin Zenginliği"nin ilk bölümü "makinelere gelişmesi" ve "iş bölümünü özel buluşları nasıl teşvik edeceği" tartışmaları ile başlamaktadır. Marx kapitalist ekonomi modelinin sürekliliği için üretim araçlarında sürekli bir devrim (teknolojik yenilik) yapması gerektiğine vurgu yaparken, Marshall, "bilgi"yi ekonomideki gelişmenin temel motoru saymaktadır (Freeman ve Soete, 1997: 2-3). Kapitalist sistemin ve sanayi devriminin gelişmesinde kuşkusuz en önemli faktör bilimsel buluşların (yeni makine ve tekniklerin) üretim süreçlerine uygulanmasıdır. Bu manada teknolojik yenilikler ekonomik gelişmenin belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Turanlı ve Saridoğan, 2010: 43). Öyle ki günümüzde ulusların rekabet üstünlükleri maddi sermayeye dayalı statik mukayeseli üstünlüklere değil, yetenek ve bilgiye dayanan teknolojik yenilik ve gelişmelere dayalı olmaktadır.

Gerek neoklasik ve gerekse içsel büyüme modellerinde teknolojik gelişme ve yeniliklerin ekonomik büyüme sürecindeki rolü ortaya konmuş olsa da iktisat bilminde yenilik bir diğer adıyla inovasyon kavramını esas olarak türeten ve teknolojik yeniliklerin kapitalist sistem ve ekonomik gelişme üzerindeki etkileri konusunda en fazla duran iktisatçı Joseph Schumpeter'dir (Tidd and Bessant, 2013: 8). Schumpeter (1994), icat ve yenilik arasındaki ayrımı yapmış ve kapitalist sistemin ekonomik gelişmesinin yenilikler tarafından sağlandığını savunmuştur. Schumpeter yenilik sürecini kendisinin "yaratıcı yıkım" olarak adlandırdığı yeni teknolojilerin eskisinin yerini aldığı bir ekonomik yöntem olarak görmektedir. Yaratıcı yıkım süreci kapitalizmin temel gerçeğidir. Bu süreçte de en önemli rolü "girişimciye" atfeden Schumpeter (1994: 83), yenilikleri asıl ortaya çıkaran kişinin girişimci olduğunu vurgulamaktadır. Schumpeter'in girişimcisi yeni ürünleri veya yeni üretim yöntemleri, yeni pazarlar, yeni hammaddeler ya da yeni girdi kombinasyonlarını yaratmaktadır. Bu yüzden girişimciler ekonomik değişimin bir kaynağıdır. O'na göre girişimci ve yenilikler var olduğu sürece kapitalist ekonomi ayakta kalabilecektir (Schumpeter, 2012).

Girişimcilerin faaliyetleri sadece kapitalist ekonomiyi ayakta tutan zenginlik/servet ve iş olanakları yaratmaz, aynı zamanda yeni mal ve hizmetlerin ortaya çıkmasına ve ayrıca tüketicilerin refah düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır (Sobel, 2015: 37). Yeniliklerin ise en temelde yararı, işletme için daha yüksek karlar/gelirler üretebilmesidir. İşletmelerin yüksek karlarının ve dahi rekabet güçlerinin belirleyicisi olarak görülen yeniliklerin ortaya çıkması

Schumpeter'e göre (1928: 381-384; 2008: 21) bazı nedenlerden dolayı zordur: (i) Bu süreç küçük işletmeler için çok fazla bütçe gerektirir; (ii) iş kararları vermede belirli bilgiler çok yetersizdir; (iii) girişimciler risk almaktan çok korkmaktadır ve (iv) yenilik yapılması konusunda uygun bir ortam ve çevre yoktur. Bu nedenle, yenilikçi olmak riskli ve oldukça zordur. Ayrıca Witt (2002: 18), yenilikçi ürünleri kolayca taklit eden kimselerin/firmaların olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla girişimcilerin ve yeniliklerin ortaya çıkması için mülkiyet haklarının korunduğu, finansal imkanların sağlanabildiği, girişim ve yatırım özgürlüğünün olduğu bir ortam gerekliliği açıktır. İş yapma konusunda daha fazla ekonomik özgürlük olduğunda daha fazla yenilik ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlantı, işlem maliyetlerini düşürme ve iyi yönetim kurma kanalıyla çalışmaktadır (Méndez-Picazo vd., 2012). Berggren'e (2003) göre ülkede ekonomik özgürlüğü destekleyen kurumların olması gerekli teşvikleri sağlayarak girişimciliğin ve yenilikçi faaliyetlerin ortaya çıkmasına yol açar. Bu kanallar şunlardır Berggren, 2003):

- ✓ Düşük vergiler, bağımsız yasal sistem ve özel mülkiyetin korunması nedeniyle artan getiriler,
- ✓ Kaynakların (örneğin yetenekli girişimciler) en etkin olduğu yere tahsis edilmesi,
- ✓ Rasyonel ekonomik kararlar alınmasını teşvik edebilir,
- ✓ Mal ve finansal akımların en etkin oldukları alanlara akışı mümkün olabilir.

Heritage Vakfı tarafından da ifade edildiği gibi "Ekonomik açıdan özgür toplumlarda, hükümetler emeğin, sermayenin ve malların özgürce hareket etmesine izin verir ve özgürlüğün korunması ve kullanılması için gerekli olanın ötesinde özgürlüğün zorlanması veya kısıtlanmasından kaçınır." (Heritage Foundation, 2018). Bu ifade, güçlü/sağlam bir düzenleyici sistem ile yenilikçi başarılar arasındaki ilişkinin ekonomik özgürlüğe doğru genişletilmesine olanak sağlayan önemli bir özelliktir.

Bu sayılanların tam tersi şekilde girişimciler daha katı düzenlemelere ve daha yüksek iş/iş kurma maliyetlerine maruz kaldıklarında, yeni fikirler ve ticari girişimlerin gerçekleşmesi daha az olasıdır. Bu nedenle, yüksek iş maliyetleri ve düzenleyici çevre, araştırma ve yenilikçiliği teşvik eden girişimciliğin daha uzun bir sürede ortaya çıkmasına (gecikmesine) yol açar. Örneğin De Soto (1990) Peru'da bir çalışanlı konfeksiyon fabrikasının kurulması için gereken prosedürlerin 289 gün ve 1 231 Dolar harcanması ile mümkün olacağını saptamıştır. Oysa ABD

ve Avrupa Birliği'nin gelişmiş ülkelerinde bu süre sadece birkaç haftadır. Bu nedenle, yeniliklerin kapsamının temel piyasa kurumlarına bağlı olduğu iddia edilmektedir.

Burada belirtildiği gibi yeniliklerin ekonomik büyüme ve ulusların rekabet gücü için önemi büyüme modellerinde ve pek çok uygulamalı çalışmada ortaya konulmasına rağmen yenilikleri belirleyen faktörler üzerinde fazlaca durulmamıştır. Bu çalışmada yeniliklerin belirleyicilerinden biri olarak görülen ekonomik özgürlükler dikkate alınmıştır. Bireylerin ve firmaların ekonomik olarak daha özgür olduğu bir ortamda daha fazla yenilik üretebileceği temel savından hareket eden bu çalışmanın ikinci kısmında literatürdeki çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü kısımda veri seti ve değişkenler açıklanmış, dördüncü kısımda analiz bulguları sunulmuş ve nihayet beşinci kısımda ise sonuç, değerlendirme ve politika önerilerine yer verilmiştir.

2. Literatür Özeti

Nasıl ele alınırsa alınsın günümüzde teknolojik gelişme ve yenilikler hem iktisadi büyümenin hem de uluslararası rekabetin itici gücü olarak görülmektedir. Schumpeter, kapitalist sistemin büyüüp gelişmesinde en önemli etkenin girişimcilerin “yenilikler”i piyasaya sürmeleri olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla yeniliklerin ortaya çıkması için kilit rol girişimcilerin girişimcilik faaliyetlerinin ortaya çıkmasıdır. Örneğin Kreft and Sobel (2005), ABD'nin 50 eyaletinde 1996-2000 dönemi verilerini kullanarak ekonomik özgürlük ve girişimcilik aktiviteleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yazarlara göre, ekonomik özgürlükler girişimcilik faaliyetlerini teşvik ederek ekonomik büyümeye katkı sağlar. Onlara göre bu süreçteki girişimcilik faaliyetleri ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan süreçteki kayıp halkadır. Benzer şekilde Hall vd. (2012) de ekonomik özgürlüklerin girişimcilik faaliyetleri ile ilişkili olup olmadığını sınamak için yeni bir ekonomik özgürlük endeksi (Freedom in the 50 States) kullanmıştır. ABD'nin 50 eyaleti için yaptıkları analizde genel ekonomik özgürlüğün girişimcilik faaliyetlerini olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu örneklerde olduğu gibi ekonomik özgürlük ve yenilik arasındaki ilişki literatürde yaygın olarak ekonomik özgürlük ve girişimcilik ilişkisi (Nyström, 2008; Bjørnskov and Foss, 2008; Campbell ve Rogers, 2007; Hall vd. 2012; Powell ve Weber, 2013; Cebula vd., 2015; Saunoris ve Sajny, 2017) şeklinde ele alınmıştır. Bu çalışmalarda elde edilen sonuçlar farklılık arz etmektedir. Örneğin, Nyström (2008) 23 OECD ülkesinin 1972-2002 dönemi panel verilerini kullanarak yaptığı analizde ekonomik özgürlüğün girişimciliği artırdığını göstermiştir. Yine

Saunoris ve Sajny (2017), girişimciliği formel (kayıtlı) ve informal (kayıt dışı) şeklinde ayırtmış ve ekonomik özgürlüğün formel girişimciliği teşvik ederken informal girişimciliği önlediği bulgusuna ulaşmıştır. Halbuki Bjørnskov and Foss (2008) Fraser Enstitüsü'nün Ekonomik Özgürlük Endeksi ve alt endeksleri ile Küresel Girişimcilik Monitörü verileri ile yaptıkları analizde girişimcilik faaliyetlerinin kamu büyüklüğü ile negatif ve güçlü para ile pozitif ilişkili olduğunu bulgulamışlardır. Ayrıca genel ekonomik özgürlük endeksi ve diğer alt endekslerinin ise girişimcilikle anlamlı bir ilişkisi yoktur.

Son yıllarda çok az sayıda çalışma ise direkt olarak ekonomik özgürlük ve yenilik ilişkisine odaklanmıştır. Boudreaux (2016) ülkeler arası verileri kullanarak kurumsal kalitenin yenilikler üzerindeki etkisini incelemiştir. Kurumsal kaliteyi Fraser Enstitüsü Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (Fraser Institute's Economic Freedom of the World Index: EFW) ve yeniliği Küresel Yenilik Endeksi (Global Innovation Index: GII) verilerinin temsil ettiği çalışmada, ekonomik özgürlükteki artışın yenilikleri artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Dahası yazarlar bu ilişkinin esas olarak hem yaratıcı hem de bilgi girdilerinden kaynaklandığını ve sonuç olarak piyasa kurumlarının aslında daha fazla yeniliği teşvik ettiklerini belirtmektedirler.

Erkan (2013), ekonomik özgürlüklerin yenilik üzerindeki etkisini 139 ülke örnekleminde analiz etmiştir. Çalışmada Boudreaux'den (2016) farklı olarak ekonomik özgürlük değişkeni için Heritage Foundation tarafından açıklanan Ekonomik Özgürlük İndeksini, yenilik göstergesi olarak yine Küresel Yenilik Endeksi kullanılmıştır. Analiz bulguları genel ekonomik özgürlük indeksinin alt indekslerinden olan mülkiyet hakları, yozlaşmanın olmaması, parasal özgürlük, girişim özgürlüğü, ticari özgürlük, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlüğün ülkelerin yenilik düzeyleri üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir.

DiPietro (2012), bireyler arası bağlantıların (ilişkilerin) ve özgürlüklerin yenilik üzerindeki etkisini yeniliğin ölçümü için 3 farklı gösterge kullanarak incelemiştir. Yazarın bulguları bireyler arası artan bağlantıların daha fazla yeniliklere yol açtığı ve özgürlük ve demokrasinin yenilik ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Zhu ve Zhu (2017), bir ülkenin ekonomik özgürlüğünün, yenilikçi faaliyetler üstlenen kurumlar üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan kurumsal yeniliği 29 ülkeden 5809 firmanın başvurusu ile ve 1984 - 2006 dönemi boyunca ABD tarafından verilen patent sayıları oluşturmaktadır. Yazarlar kurumsal yenilik ile ülkeler arası ekonomik özgürlük düzeyleri arasında güçlü pozitif ilişki bulmuşlardır. Özellikle, pozitif ilişkinin, emek (çalışma) özgürlüğü kanalıyla daha belirgin olduğu görülmüştür. Yazarlara göre bu sonuç

daha fazla ekonomik özgürlüğün küresel pazarda inovasyon yeterliliğini/yetisini artırdığı fikri ile tutarlıdır.

Literatür ayrıca, bir ülkenin genel düzenleyici ve mali kısıtlamalarının kapsamlı bir ölçüsünün ekonomik özgürlüğün bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomik özgürlük, yeniliği teşvik eden daha gelişmiş finansal piyasalarla ilişkilidir (Hsu vd., 2014). Hafer (2013) ekonomik özgürlük ve finansal gelişmişlik ilişkisini test etmiş ve daha yüksek başlangıç ekonomik özgürlük düzeyi olan ülkelerin ortalama olarak, sonraki yıllarda finansal aracılık gelişiminin daha yüksek seviyelerini sergilediğini ortaya koymaktadır. Zhu ve Zhu'ya (2017) göre bu durum, belirli bir süre için şirketlerin yeniliklerini koruyan daha fazla kural ve yönetmeliğin varlığından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ekonomik özgürlük seviyesi arttıkça, yenilik hacminin artması beklenir.

3. Metodoloji

Bu kısımda ekonomik özgürlük ve yenilik ilişkisinin belirlenmesi amacıyla 23 ülke kapsamında yapılan ampirik araştırmanın metodolojisi, değişkenleri, modeli ve özet istatistikleri açıklanmaktadır.

Çalışmada kullanılacak yöntem panel veri analizidir. Panel veri, zaman serisi ile kesitsel verinin bir bileşimidir ve aynı kesitsel birimin zaman içinde araştırılmasına olanak vermektedir. Panel veriler bireyler, hanehalkları, ülkeler, firmalar, gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesidir (Baltagi, 1995). Panel Dengeli ve dengesiz panel olmak üzere panel veriler iki şekilde oluşturulabilir (Gujarati, 2003: 640). Dengeli panel, her bir kesitsel birimin aynı sayıda zaman serisi gözlemine sahip olması demektir. Zaman serisi gözlem sayısı panel birimleri (birey, ülke, firma vs.) arasında değişiyorsa, dengesiz panel verisi söz konusu olmaktadır. Bu çalışmada kullanılan veriler dengeli panel kapsamına girmektedir.

Panel verilere dayalı olarak yapılan analizler panel veri regresyon analizleri denilmektedir. Panel veri analizleri yatay kesit ya da zaman serisi analizlerine göre son yıllarda akademik araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Baltagi'ye (1995) göre bu avantajlar şunlardır (Baltagi, 1995: 3-6);

- ✓ Panel veri analizlerinde birey, ülke, firma gibi birimlerin zaman içinde ele alınması dolayısıyla oluşan heterojenliği, özneye ait (birey, ülke, firma) değişkenlere yer vererek hesaba katabilir.

- ✓ Panel veri yatay kesit gözlemlerin zaman serilerini bir araya getirerek “... daha fazla değişkenlik, değişkenler arasında daha az doğrusal bağlantı, daha fazla serbestlik derecesi ve daha çok etkinlik” sağlar.
- ✓ Panel veri analizlerinde yinelenen yatay kesit gözlemler üzerinde çalışıldığından değişim dinamiklerinin incelenmesinde daha uygundur.
- ✓ Gözlemlenemeyen bireysel etkiler panel veri analizleri daha iyi bir şekilde bulabilir.

Panel veri analizlerinin bu sayılan önemli avantajlarına rağmen, çeşitli tahmin ve çıkarım problemi doğurmaktadır. Bu tür veriler hem kesit hem de zaman boyutlarını içerdiğinden, kesitsel verilere bağlı olarak oluşan değişen varyans, zaman serileri verilerinden kaynaklanan otokorelasyon ya da çapraz korelasyon gibi bir takım sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlar nedeniyle birçok ölçüm tekniği geliştirilmiştir. Bunlardan en yaygın olarak bilinenleri sabit etkiler modeli (Fixed Effects Model-FEM) ve tesadüfi etkiler modeli (Random Effects Model-REM) ya da diğer adıyla hata bileşenleri modeli (ECM) olarak ifade edilmektedir. Sabit etkiler modelinde her birimin kendine özgü özelliğini yansıtmak için regresyon modelindeki kesme teriminin birimler arasında değişim göstermesine imkan tanınır. Bu da kukla değişken tuzağına dikkat edilmesi koşuluyla kukla değişkenler kullanılarak yapılır. Kukla değişken kullanan FEM, en küçük kareler kukla değişken modeli olarak bilinir. FEM bireye özgü kesme teriminin en az bir açıklayıcı değişkenle korelasyonlu olacağı durumlar için uygun bir tahmin yöntemidir. Tesadüfi etkiler modelinde ise her bir birime ait sabit ortalamalı kesme değerinin çok daha büyük bir ana kütleden tesadüfi olarak çekildiği varsayılır. Daha sonra bireye ait kesme sabit ortalama değerden bir sapma olarak ifade edilir. REM, her yatay-kesit birime ait kesmenin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olmadığı durumlarda uygundur (Gujarati, 2003: 652). Sabit etki modeli ile ve tesadüfi etki modeli arasında tercih yapmak amacıyla Hausman testi yapılabilir. Bu çalışmada da Hausman testi kullanılmış ve sonuçlarına panel regresyon analizi bulguları başlığı altında yer verilmiştir.

3.1. Veri Seti

Araştırmanın örneklemini 23 ülkenin 2000-2016 dönemi yıllık verileri oluşturmaktadır. Araştırmaya konu olan 23 ülke ekonomik özgürlük düzeyi açısından gelişme gösteren Avustralya, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Almanya, Hong Kong, İzlanda, İrlanda, Litvanya, Lüksemburg, Malezya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Singapur, Güney Kore, İsveç, İsviçre, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Araştırmanın veri döneminin 2000-2016 yılları arasını kapsamasını nedeni bağımsız değişken olan ekonomik özgürlük serisinin 2000 yılından sonra yıllık bazda düzenli olarak yayınlanmış olmasındandır. En son 2018 yılında yayınlanan ekonomik özgürlük raporundaki veriler 2016 yılına aittir.

3.2. Değişkenler

3.2.1. Bağımsız Değişken ve Ölçümü

Araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturan ekonomik özgürlük düzeyine ilişkin veriler günümüzde üç kuruluş tarafından yayınlanmaktadır. Ülkelerin ekonomik özgürlük endeksleri 1990'lı yıllardan beri Özgürlük Evi (Freedom House), Fraser Enstitüsü (Fraser Institute) ve Heritage Vakfı (Heritage Foundation) gibi uluslararası araştırma kuruluşları tarafından yayınlanmaktadır. Bunlardan Fraser Enstitüsü "Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi (Economic Freedom of the World: EFW)" ve Heritage Vakfı "Ekonomik Özgürlük Endeksi (Index of Economic Freedom)" endekslerinde ekonomik özgürlüğü doğrudan ölçerken, Freedom House ekonomik özgürlüğü özgürlük endeksinin bir bileşeni olarak kullanmaktadır. Bu nedenle Fraser Enstitüsü ve Heritage Vakfı'nın ekonomik özgürlük verileri son yıllarda akademik çalışmalarda yaygın olarak tercih edilmektedir. Bu çalışmada Fraser Enstitüsü'nün Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi verileri kullanılmıştır.

Fraser Enstitüsü'nün Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi verileri, 1970 yılından beri yayınlanmakta olup, 1970-2000 yılları arası her beş yılda bir (sıfır ve beş ile biten yıllarda), 2000'den 2016'ya kadar (2018 yılı itibarıyla) her yıl düzenli olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada düzenli veri dönemi olan 2000-2016 dönemi için analiz yapılmıştır. Her yıl düzenli olarak yayınladığı "Dünyanın Ekonomik Özgürlüğü: Yıllık Rapor (Economic Freedom of the World: Annual Report)" isimli raporlarında belirttiği üzere endeksin temel taşları kişisel seçim, gönüllü mübadele, piyasaya giriş serbestisi, rekabet özgürlüğü, kişi güvenliği ve özel

mülkiyet güvenliği kavramları üzerine oturtulmaktadır. Endeks 5 ana alt alandan (alt endeks diyebileceğimiz) oluşmaktadır. Bunlar (Gwartney vd., 2018: 3-5);

- ✓ Kamu kesimi büyüklüğü (Size of Government),
- ✓ Hukuki yapı ve mülkiyet hakları (Legal System and Property Rights),
- ✓ Güçlü paraya erişim (Sound Money),
- ✓ Uluslararası ticaret özgürlüğü (Freedom to Trade Internationally),
- ✓ Kredi, işgücü ve iş alemi konusunda yasal düzenlemeler (Regulation of credit, labor, and business).

Endekste bu sayılan 5 ana alan ve toplam 24 bileşen bulunmaktadır. Bileşenlerin çoğu, birkaç alt bileşenden oluşur. Toplamda, endeks 42 farklı değişken içermektedir. Her bileşen (ve alt bileşen), 0'dan 10'a kadar olan ölçekte bir değer alır. Fraser Enstitüsü son olarak 2018 yılında yayınladığı raporunda 2016 yılına ait verileri yayınlamıştır. Rapora göre 162 ülke için hesaplanan ekonomik özgürlük endeksinin en üst sıralarında her zamanki gibi Hong Kong ve Singapur yer alırken Yeni Zelanda, İsviçre, İrlanda, ABD, Gürcistan, Mauritius, Birleşik Krallık, Avustralya ve Kanada ilk onda yer alan ülkelerdir. Diğer bazı büyük ülkelerin sıralamaları ise şu şekildedir: Almanya (20), Japonya (41), İtalya (54), Fransa (57), Meksika (82), Rusya (87), Hindistan (96), Çin (108) ve Brezilya (sırasıyla) 144.). Endeksin en alt sıralarında ise Sudan, Gine-Bissau, Angola, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Suriye, Cezayir, Arjantin, Libya ve Venezüella gibi Orta-Doğu, Afrika ve Kuzey Amerika ülkeleri sıralanmaktadır.

3.2.2. Bağımlı Değişken ve Ölçümü

Araştırmanın bağımlı değişkeni yeniliktir. Yeniliklerin ekonomik büyüme için öneminin anlaşılmış olmasına rağmen bu kavramları ölçme konusunda tartışmalar halihazırda devam etmektedir. Bu konudaki ilk çalışmalarda yeniliğin ölçümü için Ar-Ge harcamaları ve patent sayısı verileri, sonraki yıllarda ise çeşitli göstergeler kullanılmıştır. Ar-Ge harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payı, Ar-Ge personeli sayısı, patent başvuru sayısı, kişi başına düşen patent sayısı, çeşitli yenilik anketleri ve yenilik endeksleri (Avrupa Yenilik Endeksi, Küresel Yenilik Endeksi Gibi) gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmada yenilik, patent başvuru sayısı ile ölçülmüştür. Patent verileri Dünya Bankası Gelişme Göstergelerinden (World Development Indicators: WDI) yerleşiklerin

patent sayısı olarak alınmış ve analize dahil edilmiştir. Dünya Bankası'nca oluşturulan patent başvuruları Patent İşbirliği Anlaşması (Patent Cooperation Treaty) prosedürleri veya bir icat için (bir şey yapmanın yeni yolunu sunan veya bir probleme yeni bir teknik çözüm sunan ürün ya da süreç yenilikleri) ayrıcalıklı haklar veren ulusal patent ofisleri aracılığıyla yapılan dünya genelindeki patent başvuru sayılarıdır.

3.2.3. Kontrol Değişkenleri

Araştırmada GSYH ve nüfus olmak üzere iki adet kontrol değişkeni kullanılmıştır. Yeniliklerin ekonomik büyüme sürecindeki olumlu etkisi bugün artık teorik ve ampirik boyutta kabul edilmektedir. Yenilikler ulusların rekabet gücünü ve gelir düzeyini etkilerken, aynı zamanda gelir düzeyi de yeniliklerin bir belirleyicisi olarak görülmektedir.

Yenilik ve GSYH ilişkisi talep yönlüdür. Gelir düzeyi yüksek bir ülkenin gerek Ar-Ge harcamaları ve yenilikleri finanse edebilmesinin daha kolay olması, gerekse ortaya çıkan yenilikleri satın alma potansiyelinin daha yüksek olması nedeniyle GSYH yeniliklerin önemli bir belirleyicisi olmaktadır. Bir diğer önemi de yaparak öğrenme (learning by doing) yoluyla bilgi birikimi sağlamasıdır. Bir ülkedeki GSYH'nin yüksek olması sabit sermaye yatırımlarını artırmaktadır. Yatırımların artması ise çalışanların -ayrıca bir maliyete katlanmadan- iş yaptıkça bilgi ve becerilerinin artmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle yaparak öğrenme denilen bu olgu beşeri sermaye denilen eğitilmiş işgücünün niteliğini (Tüylüoğlu ve Saraç, 2012) ve verimliliğini artırmasının yanı sıra, yeni teknolojilere daha kolay uyum sağlamasına yol açabilir. Böylece yenilik üretimi de artacaktır. Teknoloji ve yenilik üretiminde üst sıralarda yer alan ülkelerin gelir düzeyleri yüksek olan gelişmiş ülkeler olması, bu konuda önemli bir gösterge sayılabilir.

Bu araştırmada gelir düzeyini temsilen kullanılan fert başına GSYH verileri yine Dünya Bankası Gelişme Göstergelerinden alınmıştır.

Yeniliği etkileyen önemli bir faktör ülkelerin beşeri sermaye düzeyleridir. Beşeri sermaye göstergesi olarak stok (okuryazarlık oranları, bireylerin almış oldukları eğitim düzeyleri, Ar-ge faaliyetlerinde istihdam edilenlerin sayısı vb.) ve yatırım (eğitim harcamaları, işle ilgili eğitime katılma ya da işle ilgili eğitim süresi) göstergeleri kullanılmaktadır. Ancak bu veriler pek çok ülke için düzenli olarak üretilemediğinden burada beşeri sermayeyi temsilen nüfus değişkeni analize dahil edilmiştir. Nüfus değişkeni Dünya Bankası Gelişme Göstergelerinden alınmış olup, 15-64 yaş aralığındaki toplam nüfusu kapsamaktadır.

3.3. Model ve Özet İstatistikler

Araştırmada genel ekonomik özgürlük endeksinden başka, bu endeksi oluşturan beş ana alt alan da birer endeks olarak düşünülmüş ve onlar için de ayrı bir model oluşturulmuştur. Bu modeller 1 ve 2 nolu denklemlerde gösterilmiştir.

$$PATENT_{it} = \beta_0 + \beta_1 FREE + \beta_2 GDP + \beta_3 POP + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$PATENT_{it} = \beta_0 + \beta_1 SIZE + \beta_2 LEGAL + \beta_3 MONEY + \beta_4 TRADE + \beta_5 REG + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Modellerde;

β_0 sabit terimi,

$\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ patent başvuru sayısı, genel ekonomik özgürlük endeksi, kamu büyüklüğü, hukuki yapı ve mülkiyet hakları, güçlü para, uluslararası ticaret özgürlüğü, regülasyon veya kamusal düzenlemeler, GSYH ve nüfus değişkenlerine ait katsayıları göstermektedir.

Tablo 1’de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Her bir değişken için gözlem sayısı 391’dir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Hata	Minimum	Maksimum
PATENT	391	19401.38	53713.65	13	295327
FREE	391	7.852.251	.5306484	6.32	9.19
SIZE	391	5.957.315	1.424.656	3.09	9.41
LEGAL	391	7.801.483	.9658202	4.94	9.14
MONEY	391	9.247.698	.731529	5.79	9.92
TRADE	391	8.289.335	.6857091	6.44	9.72
REGU	391	7.964.578	.7007595	5.88	9.44
GDP	391	1.18e+12	2.97e+12	5.69e+09	1.86e+13
POP	391	6.763.798	2.583.466	6.271.994	7.509.192

PATENT ülkede yerleşiklerin patent başvuru sayısını, FREE genel ekonomik özgürlük endeksini, SIZE kamu büyüklüğünü, LEGAL hukuki yapı ve mülkiyet haklarını, MONEY güçlü parayı, TRADE uluslararası ticaret özgürlüğünü, REGU regülasyon veya kamusal düzenlemeleri, GDP Dolar cinsinden cari fiyatlarla kişi başına GSYH'yi, POP ise 15-64 yaş aralığındaki ülke nüfusunu göstermektedir.

Tablo 2 ise değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarını vermektedir. Bu katsayılara dayalı olarak, ekonomik özgürlük endeksinin alt endeksleri olan kamu büyüklüğü, hukuki yapı ve mülkiyet hakları, güçlü para, uluslararası ticaret özgürlüğü, regülasyon veya kamusal düzenlemeler arasında %50'nin üzerinde bir korelasyon ilişkisi görülmektedir. Bu durum dikkate alınarak ayrı ekonomik özgürlük ve alt endeksleri için ayrı ayrı model oluşturulmuştur. Alt endekslerin kendi aralarında ya da kontrol değişkenleri için analizleri etkileyecek ölçüde yüksek bir korelasyon ilişkisinin bulunmadığı söylenebilir.

Tablo 2: Korelasyon Katsayıları*

	PATENT	FREE	SIZE	LEGAL	MONEY	TRADE	REGU	GDP	POP
PATENT	1.0000								
FREE	0.0032	1.000							
SIZE	0.1453	0.5870	1.0000						
LEGAL	-0.1617	0.5337	-0.1923	1.0000					
MONEY	0.1588	0.5485	-0.0439	0.4150	1.0000				
TRADE	-0.1982	0.6253	0.1224	0.2975	0.4596	1.0000			
REGU	-0.0329	0.6750	0.3820	0.3103	-0.0439	0.2514	1.0000		
GDP	0.8876	0.0955	0.1076	-0.0394	0.1224	-0.1263	0.1455	1.0000	
POP	0.0918	0.3486	0.5836	-0.1922	0.3820	0.2233	0.1268	-0.1156	1.0000

*Değişkenlerin tanımlamaları için Tablo 1'e bakılabilir.

4. Analiz Bulguları

Analize ilk önce tahminci seçimiyle başlanmıştır. Ancak tahminci seçimi için bireysel etkilerin varlığını sınamak gerekmektedir. Kullanılan veri setiyle ilgili birimlerin (ülkelerin) veya zamanın (yılların) kendilerine özgü etkileri söz konusu değilse klasik model (pooled OLS) geçerli model iken, birim veya zamanın bireysel etkisi söz konusuysa sabit veya rassal etkili modellerin tercih edilmesi uygun olacaktır.

Analizin ilk aşamasında gözlemlenemeyen bireysel etkilerin varlığını test etmek için ANOVA F testi sonuçlarına bakılmıştır. Tüm bireysel etkilerin sıfıra eşit olduğu ($H_0: \mu_i=0$) şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuç, havuzlanmış modele karşı sabit etkiler modelinin tutarlı olduğunu göstermektedir. Havuzlanmış model ile rassal etkiler modelini karşılaştırarak bireysel etkilerin varlığını sınamak için ise Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testi uygulanmıştır. Sonuçlar yine bireysel etkilerin varlığını göstermektedir. Bu durumda sabit ve rassal etkiler modellerini karşılaştırmak için Hausman testi yapılmıştır. Testin “parametreler arasındaki fark sistematik değildir” sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla sabit etki modeli tutarlıdır. Belirtilen üç teste ilişkin sonuçlar Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3: Tahminci Seçimi (Model 1)

	Cross section	Time	Both
ANOVA F	145.63 (0.0000)	0.76 (0.9882)	139.23 (0.0000)
LM	744.69 (0.0000)	0.00 (1.0000)	1929.43 (0.0000)
Hausman	39.90 (0.0000)		

Sabit etkiler modeli etkin olmakla birlikte tutarlı olduğunu söyleyebilmemiz için ekonometrik varsayımların geçerliliğinin test edilmesi gerekmektedir. Bu varsayımlar; varyanslar, birimlere göre homoskedastiktir ($H_0: \sigma^2_i = \sigma^2$); otokorelasyon katsayısı sıfıra eşittir ($H_0: \rho = 0$) ve birimler arası korelasyon yoktur şeklindedir. Öncelikle varyansların birimlere göre homoskedastik olup olmadığını test etmek için Değiştirilmiş Wald Testi (Modified Wald Test) uygulanmıştır. Test sonucunda birimlere göre değişen varyans olmadığını ifade eden H_0

hipotezi reddedilmiştir. Otokorelasyonun test edilmesi için Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın önerdiği Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu tarafından önerilen yerel en iyi değişmez (LBI) test istatistiklerine bakılmıştır. Test istatistikleri ikiden küçük ise otokorelasyonun önemli olduğu yorumu yapılmaktadır (Tatoğlu, 2013: 214). Tablo 4'de sunulan her iki teste ait istatistikler, ikiden küçük çıkmıştır. Bu sonuçlar otokorelasyonun probleminin olduğu şeklinde yorumlanabilir. Son olarak birimler arası korelasyon olmadığı varsayımının sınanması için ($N > T$ olduğundan) Pesaran (2004) CD Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre birimler arası korelasyon söz konusudur. Panel verilerde ekonometrik varsayımların geçerliliğini sınanan test sonuçlarına göre değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunları mevcuttur. Bu nedenle analiz bu sorunları gidermek üzere dirençli standart hatalar ile tahmin eden Driscoll ve Kraay tahmincisi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Genel Ekonomik Özgürlüğün dikkate alındığı Model 1'e ait analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Genel Ekonomik Özgürlük İçin Panel Regresyon Sonuçları (Model 1)

PATENT	Sabit	Driscoll-				[95% Güven aralığı]	
		Kraay Std.	t	P>t			
		Hata					
FREE	5.773.151	2.091.895	2.76	0.014	1.338.532	10207.77	
GDP	1.53e-08	6.00e-10	25.47	0.000	1.40e-08	1.66e-08	
POP	7729693	1.685.416	4.59	0.000	4.156.771	1.130.262	
Sabit	-9609.64	19066.84	-5.05	0.000	-136729.5	-55889.75	
Gözlem sayısı	391						
F (3,16)	18.65						
Prob > F	0.0000						
R ²	0.6269						
Wald Test	2.3e+05				0.000		
Durbin-Watson	.						
	16496137						
Baltagi-Wu	.						
	38970454						
Pesaran (2004) CD	17.711				0.000		

F istatistiği modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelin bağımsız değişkeni genel ekonomik özgürlüğün katsayısı pozitif ve %5 önem düzeyinde anlamlı

bulunmuştur. Buna göre, genel ekonomik özgürlükler bu araştırmadaki 23 ülke özelinde patent sayısı ile temsil edilen yenilikleri olumlu etkilemektedir. Bu sonuçlar, gerek teorik beklentilerle gerekse literatürün önceki bulgularıyla (Boudreaux, 2016; Erkan, 2013; DiPietro, 2012; Zhu ve Zhu, 2017) uyumludur. Kontrol değişkenleri olan GDP ve POP'un katsayıları pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Buna göre kişi başına düşen gelir ile nüfus yenilikleri beklenen yönde olumlu etkilemektedir.

Genel ekonomik özgürlük endeksinin 5 ana alt alanından oluşan Model 2 için yapılan tahminci seçimiyle ilgili sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Bireysel etkilerin birim ve zaman için sınındığı F Testi ve LM testi sonuçlarına göre birimlerin kendine özgü etkisi söz konusu olduğu ancak zaman etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modeli arasında tercihte bulunmak için Hausman Testi uygulanmıştır. Hausman testi sonuçlarına göre tutarlı modelin sabit etkiler modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Tahminci Seçimi (Model 2)

	Cross section	Time	Both
ANOVA F	130.36 (0.0000)	1.26 (0.2236)	119.59 (0.0000)
LM	1571.77 (0.0000)	0.00 (1.0000)	1629.70 (0.0000)
Hausman	27.42 (0.0001)		

Model 1 için olduğu gibi Model 2 için de ekonometrik varsayımların geçerliliği test edilmiştir. Test sonuçlarına göre değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının var olduğu görülmüştür (Tablo 6). Bundan dolayı, yine Model 1'de olduğu gibi regresyon tahmini bu sorunları gidermek için dirençli standart hatalar ile tahmin eden Driscoll ve Kraay tahmincisi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Model 2'ye ait bu bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir. Buna göre bulguları şöyle özetleyebiliriz: (1) Genel ekonomik özgürlüğün alt endeksleri olarak adlandırdığımız 5 alt alandan TRADE değişkeninin katsayısı pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgu uluslararası ticaretin özgür olmasının yenilikleri teşvik ettiği şeklinde yorumlanabilir. (2) REGU değişkeninin katsayısı da pozitif ve %10 önem düzeyinde anlamlıdır. Regülasyon ve kamusal düzenlemelerin de uluslararası ticaret özgürlüğü kadar güçlü olmasa

da yenilikler üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmektedir. (3) GDP ve POP değişkenlerinin katsayısı pozitif ve %1 önem düzeyinde anlamlıdır. İlk modelde olduğu gibi kişi başına düşen gelir ve nüfus yenilikleri olumlu etkilemektedir. (4) SIZE, LEGAL ve MONEY değişkenlerinin katsayıları ise anlamsızdır.

Tablo 6: Ekonomik Özgürlük Alt Alanları İçin Panel Regresyon Sonuçları (Model 2)

PATENT	Sabit	Driscoll- Kraay Std. Hata	t	P>t	[95% Güven aralığı]	
SIZE	-685.459	3.216.658	-0.21	0.834	-7.504.469	6.133.551
LEGAL	-1.078.113	1.326.426	-0.81	0.428	-3890.01	1.733.784
MONEY	6.064.098	1.040.422	0.58	0.568	-1.599.186	2.812.006
TRADE	6.041.962	8.434.366	7.16	0.000	4.253.957	7.829.968
REGU	1.257.111	6.496.163	1.94	0.071	-1.200.142	2.634.236
GDP	1.59e-08	4.84e-10	32.86	0.000	1.49e-08	1.69e-08
POP	8.427.192	1.432.913	5.88	0.000	5.389.553	1.146.483
Sabit	-113321.8	21993.99	-5.15	0.000	-159947	-66696.67
Gözlem sayısı	391					
F (7,16)	111.50					
Prob > F	0.0000					
R ²	0.6540					
Wald Test	4.2e+05			0.000		
Durbin-Watson	.20571442					
Baltagi-Wu	.42897374					
Pesaran (2004) CD	3.291			0.001		

5. SONUÇ

Günümüzde teknolojik gelişme ve yenilikler ekonomik büyümenin en temel itici gücü olarak görülmektedir. Dolayısıyla uluslararası alanda doğal üstünlüklere/kaynaklara dayalı

rekabet yerini küresel düzeyde kazanılmış üstünlük de diyebileceğimiz teknoloji ve yenilik üretimindeki yarışa bırakmıştır. Bu açıdan yenilikleri belirleyen faktörlerin neler olduğunun anlaşılması önemlidir. Bu araştırma yenilik düzeyini etkilediği düşünülen faktörlerden ekonomik özgürlüklerin etkisini incelemektedir. Çalışmada seçili 23 ülkeye ait 2000-2016 dönemi verileri kullanılarak ekonomik özgürlük ve yenilik ilişkisi araştırılmıştır. Bu amaçla panel veri metodolojisinden yararlanılmıştır. Ekonomik özgürlük değişkenini Fraser Enstitüsünün yayınladığı ekonomik özgürlük endeksi oluşturmaktadır. Araştırmada hem genel ekonomik özgürlük endeksi hem de onun alt endeksleri olan beş alt alana ait veriler kullanılmıştır. Genel endeks ve alt endeksler için ayrı ayrı modeller (Model 1 Model 2) oluşturulmuştur. Araştırmanın bağımlı değişkeni yenilik ise patent başvuru sayısı ile ölçülmüştür. Araştırma sonucunda genel ekonomik özgürlük endeksinin ve alt endekslerden olan uluslararası ticaret özgürlüğü ile regülasyonun yenilikler üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür.

Bu çalışma sonuçları itibariyle politika yapıcılara şu önerileri getirmektedir: İlk olarak ele alınan ülkeler özelinde yeniliklerin ortaya çıkması için ekonomik özgürlüklerin artırılması, liberal politikaların uygulanması önem arz etmektedir. Böyle bir politika ile yenilikleri ortaya çıkaracak olan girişimcilerin yenilikçi faaliyetlerini başarıyla gerçekleştirebilmek için onların önündeki engelleri kaldırmak, yenilik faaliyetleri için uygun bir ortam yaratılmasına katkı sağlayacaktır. İkinci olarak ise özellikle etkin ve piyasa dostu düzenlemelerin yapılması, uluslararası ticaretin serbest olması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- and Organizational Change. 5th edition. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Baltagi, B. H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data* (Third Edition), West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- Berggren, N. (2003), "The Benefits of Economic Freedom: A Survey", *The Independent Review*, 8: 193-211.
- Bjørnskov, C., and N. Foss. 2008. "Economic Freedom and Entrepreneurial Activity: Some Cross-country Evidence." *Public Choice* 134: 307–328.
- Boudreaux, C. J. (2016), "Institutional quality and innovation: Some cross-country evidence", *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 6 (1), 1-18.
- Campbell, N., ve Rogers, T. (2007), "Economic Freedom and Net Business Formation", *Cato Journal*, 27: 23–36.
- Cebula, R. J., Hall, J. C., Mixon, F. G. Jr. ve Payne, J. E. (2015), *Economic Behavior, Economic Freedom, and Entrepreneurship*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- De Soto, H. (1990). *The Other Path*. Boston College Third World Law Journal, 10(7).
- DiPietro, W. R. (2012), "Effects of Connectivity and Freedom on Innovation: An Empirical Test Using Different Data Sources", *Review of Economics & Finance*, 3, 83-89.
- Freeman, C. ve Soete, L. (1997), *Yenilik İktisadı*, Dördüncü Baskı-2003, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic Econometrics* [Elektronik Sürüm]. New York: Mcgraw-Hill Higher Education.
- Gwartney, J., Lawson, R. Hall, J. ve Murpy, R. (2018), *Economic Freedom of the World: 2018 Annual Report*, Fraser Institute, <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2018.pdf> (14.09.2018).
- Hafer, R. W. (2013), "Economic freedom and financial development: International evidence", *Cato J.*, 33, 111.
- Hall, J. C., Pulito J. ve VanMetre, B. (2012). *Freedom and Entrepreneurship: New Evidence from the 50 States*. Working Paper No. 12–13. Arlington, VA: Mercatus Center, George Mason University.

- Heritage Foundation (2018), "About The Index", <https://www.heritage.org/index/about> (12.09.2018).
- Hsu, P. H., Tian, X., ve Xu, Y. (2014), "Financial development and innovation: Cross-country evidence", *Journal of Financial Economics*, 112(1), 116-135.
- Kreft, S. F. ve Sobel, R. S. (2005), "Public Policy, Entrepreneurship, and Economic Growth", *Cato Journal*, 25(3), 595-616.
- Méndez-Picazo, M. T., Galindo-Martín, M. Á., ve Ribeiro-Soriano, D. (2012), "Governance, entrepreneurship and economic growth", *Entrepreneurship & Regional Development*, 24(9-10), 865-877.
- Nyström, K. (2008). "The Institutions of Economic Freedom and Entrepreneurship: Evidence from Panel Data", *Public Choice* 136: 269-282.
- Peseran, H. (2004), General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, University of Cambridge, Working Paper, 0435.
- Powell, B., ve Weber, R. (2013), "Economic Freedom and Entrepreneurship: A Panel Study of the United States", *American Journal of Entrepreneurship*, 6: 64–84.
- Saunoris, J. W. ve Sajny, A. (2017), "Entrepreneurship and economic freedom: cross-country evidence from formal and informal sectors", *Entrepreneurship & Regional Development*, 29:3-4, 292-316.
- Schumpeter, J. A. (1928). *The Instability of Capitalism*. *The Economic Journal*, 38(151), 361-386.
- Schumpeter, J. A. (1994), *Capitalism, Socialism, And Democracy*, Routledge, 5th. Edition, <https://books.google.com.tr/> (12.09.2018).
- Schumpeter, J. A. (2008), *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. New Jersey: Transaction, <https://books.google.com.tr/> (12.09.2018).
- Schumpeter, J.A. (2012). *The Theory of Economic Development with a New Introduction by John E. Elliott*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sobel, R.S. (2015), *Economic Freedom and Entrepreneurship*, School of Business Administration, The Citadel.
- Tatoğlu, F. Y. (2013), *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tidd, J. ve Bessant, J. (2013), *Managing Innovation: Integrating Technological, Market,*
- Turanlı, R. ve Sarıdoğan, E. (2010), *Bilim-Teknoloji-İnovasyon Temelli Ekonomi ve Toplum*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Tüylüoğlu, Ş., ve Saraç, Ş. (2012), "Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde inovasyonun belirleyicileri: Ampirik bir analiz", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1).
- Witt, U. (2002), "How Evolutionary is Schumpeter's Theory of Economic Development?", *Industry and Innovation*, 9(1/2), 7-22.
- Zhu, H., ve Zhu, S. X. (2017), "Corporate innovation and economic freedom: Cross-country comparisons", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 63, 50-65.

EKONOMİNİN GİYİNME KÜLTÜRÜNDEKİ ROLÜ

PROF. DR. FATMA KOÇ

T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü

ÖZET

Günümüzde Dünya nüfusunun 7.500 milyar civarında olduğu ve bunların her birinin giysiler giydiği ve giysi çeşitliliği ile aksesuarları göz önüne alındığında moda ve hazır giyim sektörünün ekonomik boyutlarının büyüklüğünün inanılmaz olduğu gerçeği öne çıkmaktadır. "Moda" kelimesi genellikle kadın kıyafetleri ile eşanlamli olarak kullanılmıştır. Giysi edinme ile moda kavramının kadınlar üzerinde temellendirilmesinin en önemli nedeninin fiyat, yenilik ile elverişsizlik kapsamında oluştuğunu ve kadının üzerinde taşıdığı ürünlerin erkeğin servetinin göstergesi olarak kabul gördüğünü belirtmiştir.

Giysi ilk çağlardan itibaren insanların kendini aşırı süslü ilavelerle güzelleştirme yönündeki ilkel çabalarından doğduğu sırada bile önemli bir ekonomik faktör olmuştur. Günümüzde tekstil ve hazır giyim sektörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinin önemli bir ayağını oluştururken, aynı zamanda birçok ülkede bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını da oluşturmaktadır. Dünya Turizm Örgütü'nün 2012 verilerine göre günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. Birleşmiş Milletler, kent nüfusunun 2030'a kadar %61 lere dayanacağını ve kentlerde yaşayan insan sayısının tahmini olarak 5 milyar kişiye ulaşacağını belirlemiştir. Modanın kentleşme ile paralel olarak geliştiği ve yaygınlaştığı düşünüldüğünde gelecekteki ekonomik boyutlarının büyüklüğünün tartışılmaz ölçüde olacağı bir gerçektir. Bu çalışmada, tarihi süreçte giyinme kültürü ile ekonomi alanının ilişkisi tartışılacaktır. Çalışma yazılı literatürden elde edilen veriler kullanılarak yapılandırılmıştır.

GİRİŞ

Dokuma ile elde edilen tekstil yüzeylerinin, hayvan postunun yerine kullanılması ile birlikte tekstil ve buna bağlı olarak oluşturulan giyim ve kuşamlarına ait ürünler ekonomi tarihinde önemli rol oynayan ana etkenlerden biri olarak değerlendirilmiş, tekstil ve tekstil ürünlerinin üretimi en önemli ve en eski insan uğraşları olarak kabul görmüştür. Günümüzde Dünya nüfusunun 7.500 milyar civarında olduğu ve bunların her birinin giysiler giydiği ve giysi çeşitliliği ile aksesuarları göz önüne alındığında moda ve hazır giyim sektörünün ekonomik boyutlarının büyüklüğünün inanılmaz olduğu gerçeği öne çıkmaktadır. Ayrıca tarihten önceki dönemlerde bile, çok basit anlamda tekstil ürünleri kullanıldığı düşünüldüğünde tekstil sektörünün dünyadaki en eski ekonomik faaliyetlerinden biri olduğu ve bu uğraşın insanlık tarihinin başlangıcına kadar dayandığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada, tarihi süreçte giyinme kültürü ile ekonomi alanının ilişkisi tartışılacaktır. Çalışma yazılı literatürden elde edilen veriler kullanılarak yapılandırılmıştır.

Ekonomi biliminin temelinde yatan unsur ihtiyaçların karşılanması olarak kabul edilmektedir. Beslenme, barınma, giyinme, hava ve su gibi beş temel ihtiyaçtan birisi olan giyinme günümüzde tekstil kavramıyla özdeşleşerek insanların ihtiyaçlarını moda kavramı adı altında fazlasıyla karşıladığı gözlenmiştir (İnan 1998). Milattan önce 5000’li yıllardan başlayarak günümüze kadar bir evrim içerisinde geliştirilen tekstil çağımızda ekonomi biliminden sonra kalkınmanın ve sosyalleşmenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. 20. Yüzyılın başlarından itibaren tekstil, moda ve hazır giyim sektörü küresel bir boyut kazanmış ve en önemli sektörlerin arasında yerini almıştır. Tarihin pek çok döneminde giysi ve giysilere ilişkin uygulamalar genellikle emek-yoğun olarak elde edilmiş ve uzmanlık isteyen bir alan olarak değerlendirilmiştir.

Toplumlar bulundukları coğrafi bölgenin koşulları doğrultusunda yerli bitkileri, hayvanları ve madenleri bu uğraşı için kullanmışlardır. Çinliler ipekböceğinin sırlarını keşfetmiş, keten Nil vadisinde geliştirilmiş, İndus Nehri vadisinde pamuk üretilmiş ve Mezopotamyalılar yünleri için koyunlar yetiştirmiştir. Akdeniz’in doğu ucunda bulunan kabuklu bir deniz hayvanından elde edilen mor boya Roma’nın imparatorluk rengi olarak kullanılmıştır. Kutup bölgelerinde yaşayan kültürlerin, giysileri ise hem kara hem de denizdeki yerel hayvanların

kürklerine ve derilerine dayandırılmıştır. Bu durum tekstil ve giyim eşyalarının yerel boyutlarını oluşturmuş ve ülkelerin halklarının yerel giysilerini gündeme getirmiştir.

Giyinme, bir kültürün farklılık anlayışının en belirgin ve en sert iz noktalarından biridir. Uzun bir geleneğe dayanır ve ilk anda görünen ve kavranabilen bir olgudur (Kösoğlu, 1997: 33) Giysiler bir topluma ait kültürün gerçek bir yansıması olarak görülmektedirler. "Giysiler ve giyinmeye ilişkin unsurlar günlük yaşamın en kişisel unsurlarından biri olan ve aynı zamanda bir dönemin kültürel kalıplarının gömülü olduğu sosyal aktivitelerin bir ifadesi olarak kullanılırlar" (Horn ve Gurel 1981, 3).

Tüketim malları endüstrilerinin ekonomik yapısı, dolaylı olarak temel sektörleri etkileyen moda rolünü yansıtmaktadır. Çünkü "moda" çağdaş yaşamın neredeyse tüm yönlerini kapsayabilir. "Moda" kelimesi genellikle kadın kıyafetleri ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Geçmiş tarihlerde bir kişinin servetini ve zenginliğini topluma sunması için kendinin ve ailesinin gösterişli ve pahalı giysileri kullanmasını Veblen (1934) "göze çarpan tüketim" olarak adlandırmıştır. Davranış, görgü ve ilk bakışta hatırı sayılır ve göreceli olarak uzun süreli bir servet sahipliğinin göstergesi olan boş zamanlar olmaksızın kazanılması ya da devam ettirilmesi imkânsız beceriler şeklini alabilir. Aynı nedenlerle ve hemen hemen aynı amaçlarla kendisini ayrıcalıklı bir yaşam tarzı olarak ta ifade edebilir. Ancak tek başına ya da diğer yöntemlerle bir arada, rağbette olan yöntem her yerde ve her zaman giyinme yöntemidir. Bu nedenle ekonomik açıdan bakıldığında giysiler "savurgan harcamayla" neredeyse aynı anlama gelir (Veblen, 2008:154).

Rusya'nın kuzeyindeki yirmi bin yıl öncesine ait bir mezarda yapılan kazıda bir gencin üzerinde gömlek ve fildişinden yapılmış boncuklarla süslenmiş takıların olduğunu açığa çıkaran bilim adamları, onun önemli bir kişi veya ailesinin ihtişamlı bir giysiye sahip olma gücünün olduğu sonucuna varmışlardır. Endüstri devriminden önceki dönemlerde muhtemelen bir yerleşimdeki tek bir kişi ya da bir yerleşim kümesi zanaatkârlık işleri ile uğraşırken başka bir grup giysileri üretebilmek için gerekli olan malzemeyi elde etmek için çalışmıştır. Makine ile üretimin olmadığı zanaatkârlığa dayalı uzmanlıkların olduğu bu dönemlerde, zaman yeteneklerin kullanımını optimize ederek sanat değeri yüksek daha kaliteli ancak daha az sayıda kıyafetler elde edilmiştir.

Dokumacılıkta elle üretimin yerini makinelerin alması ilk defa İngiltere'de sanayi devrimiyle gerçekleşmiştir. İngiltere de başlayan Sanayi Devrimi, daha sonra diğer ülkelere

sıçramış, pamuklu çırçırılama makinesinin icadı ile pamuk üretiminin ve pamuklu dokuma sanayiinin gelişmesi sağlanmıştır (Dilber,2004: 85). Zaman içerisinde, değerli tekstil, kürk ve süs eşyalarının ticaretinin yapıldığı uzun, zorlu ve tehlikeli yolculukların geçirildiği ticaret yolları oluşturulmuştur. Büyük miktarlarda tekstil ve tekstil ürünlerinin satın alınıp verildiği ticaret merkezleri kurulmuş ve bu merkezlerde insanların büyük miktarlarda lüks kumaş taleplerinin giderilmesi için önemli ödemeler yapılmıştır. Orta Çağ boyunca orjinal ipek kaynaklarından uzak olmasına rağmen Bizans, Osmanlı, İtalya, Sicilya vb. pek çok ülkede ipekli kumaşlar üretilmiş ve bu bölgeler yerel olarak üretilen lifler ile ayırt edici teknikler konusunda uzmanlaşmış, tekstil merkezleri haline gelmiştir. Tekstil ürünleri ticareti zaman içerisinde Orta çağda, seyahat eden tüccarlardan, tekstil üretim tesislerine ve bölgesel ticaret fuarlarına doğru istikrarlı bir şekilde gelişim göstermiştir (Winakor, 2018). Mezopotamya'da, tekstil ve diğer ürünlerin değişimini kaydetme ihtiyacı sayma sistemleri ve yazmanın gelişimini teşvik etmiştir. Alışveriş işlemlerini gerçekleştirmek ve hızlandırmak için sikkeler geliştirilmiştir. Daha sonraki zamanlarda, İtalyanlar uluslararası ticareti kolaylaştırmak ve organize etmek için defter tutma, bankacılık ve hukuk sistemlerine öncülük etmişlerdir.

Yazma veya konuşmada, "moda" kelimesi sıklıkla kadın kıyafetleri ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak çoğu tüketim malları ve hizmetleri moda sürecine tabidir. Moda ayrıca sosyal gelenekler gibi ekonomik konuları da önemli ölçüde etkiler. Tüketim malları endüstrilerinin ekonomik yapısı, dolaylı olarak temel sektörleri etkileyen moda rolünü yansıtmaktadır. Çünkü "moda" çağdaş yaşamın neredeyse tüm yönlerini kapsayabilir. Veblen (2008:154) bu durumu şu şekilde açıklamıştır.” Toplumsal birimin erkek (ve ona bağlı olanlar) ataerkil toplum düzeninde kadın giysisi, menkul malı olduğu erkeğin servetinin bir sembolü olmuştur. Birimin hane olduğu modern toplumda ise kadın giysisi kadının ait olduğu hanenin servetini ortaya koymuştur. Kadının gösterişli görünümünün kabul edilebilir kanıtı biçim ve yöntem bakımından önemli oranda çeşitlilik gösterse de içerik olarak değişmez”

Veblen (2008:158) Kadının giysi edinmesindeki başlıca nedenleri sıralarken üç temel faktörün etken olduğunu belirtmiştir.

- Fiyat: etkileyiciliği yönünden değerlendirildiğinde giyim kuşam müsrif olmak zorundadır. Giyicisinin dahil olduğu ekonomik grubun ödeyebilme gücünü göstermelidir ki bu ilkede istisna yoktur.
- Yenilik: Kadın giyim kuşamı görece kısa süreli giyildiğinin ilk bakışta kanıtını oluşturmali, aynı zamanda birçok yerde belirtildiği gibi fazla miktarlarda giysiye karşı koyamama halini yansıtmalıdır. Bu kuralın istisnaları aile yadigarları benzeri kâfi miktarda kalıcılıkları olan ve emsalsiz pahalılıklarıyla ancak üst tabakadakilerin sahip olabileceği ürünlerdir. Bir aile yadigarına sahip olmak övgüye değerdir, zira israfın bir nesilden diğer nesillere doğru sürdürülebilirliğinin göstergesidir.
- Elverişsizlik: Giyicisini kazanç getirici herhangi bir faaliyette bulunmaktan aciz bıraktığına dair kanıt oluşturmalıdır. Aynı zamanda giyicisinin herhangi bir yararlı uğraş için sürekli olarak giysinin kısıtlayıcılığı ortadan kaldırıldığında dahi elverişsiz olduğunu göstermelidir. Bu kuralın da istisnası yoktur.

Paris, uzun bir süredir modanın merkezi olarak kabul edilmiştir (Steele, 1998). Bu kabulün birçok nedeni arasından en önemlileri, Fransa'da 1638 ile 1715 yılları arasında hüküm süren 14. Louis'nin modaya dair yaklaşımı ve imparatorluğun finans bakanı Jean-Baptiste Colbert'in tekstil ve giyim ürünleri üzerine geliştirdiği ekonomi politikaları alması ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu iki tarihi figür, Paris'in modanın sembolü hâline gelmesinde hayati bir öneme sahip olmuştur (Kawamura, 2004). Bu durum takip eden yüzyılda, Paris'te her yönden birbirini destekleyen kurumsal bir moda sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

14. Louis ve çevresindeki soylular Fransız ipeklerinin ve dantellerinin güzelliğini, onları giyerek Fransız ürünlerine dikkat çekici şekilde sergilemişlerdir. Fransız moda ürünleri için arzu yaratmak ve pazar oluşturmak amacıyla birçok ülkeye en son modaya uygun olarak giydirilmiş bebekler gönderilmiştir. Sn Pepys' in günlüğünde belirttiğinde göre, İngiltere prensi 2. Charles kısmen İngiliz yün ve keten kumaşların kullanımını teşvik etmek için 1666 yılında günümüzdeki erkek takım elbiselerinin tarzının kullanımını gündeme geçirmiştir (Winakor, 2018).

Günümüzde tekstil ve hazır giyim sektörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinin önemli bir ayağını oluştururken, aynı zamanda birçok ülkede bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını da oluşturmaktadır (Azhimetova, 2010: 37). Gelişmiş ülkelerin 18. Yüzyılda gerçekleştirdikleri sanayileşme sürecine önemli katkısı olan tekstil ve hazır giyim sektörü, günümüzde de gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarında benzer bir rol oynamaktadır (Kılıç ve Çınar,2014:166).

Gelişmiş ülkelerde moda kapsamındaki giysi ve diğer ürünler ile bunlara ilişkin hizmetler takip edilmesi güç bir hızla değişim göstermektedir. Eski kültürlerde ya da izole olmuş gelenekli toplumlarda giysi stillerinin nesiller boyunca durağan kaldığını ve çok az değişikliklerle günümüze ulaştığı bilinmektedir. Bu toplumlarda kişilerin giysi sayısı günümüze oranla daha az sayıdadır. Ali baba Group Kurucusu ve İcra Kurulu Başkanı Jack Ma, Günümüzde giyim ekonomisinin temelini uzak geçmişte köklerinin olduğunu “Büyükanneimin gardırobunda sadece bir gömlek vardı, annemin üç adet kızımın ise ellinin üzerindedir ve bunların %48'ini asla giymez” şeklinde örneklerken giysilere ilişkin ekonominin boyutlarını gözler önüne sermiştir (Singh, 2017: 2).

Moda kavramı genel olarak estetik ile ilişkilendirilen ve sürekli olarak değişim gerektiren istikrarsız bir olgu olarak kabul görmüştür (Brydon ve Niesson, 1998). Oldukça farklı maddi kazanç sağlama sistemlerine sahip olan metalar genellikle ortak estetik duyarlılıkları paylaşırlar ve bu da onların ortak “kültürel” öncelikleriyle bağlantılıdır. Bu bakış açısıyla, moda genellemeye meydan okuyan büyümlü nitelikleri benimseyen bir sistem olarak görülmüştür (Wilson, 1987). Aynı zamanda, moda, karmaşık, toplumsal olarak inşa edilmiş ve büyük ölçüde kültürel bilginin biriktiği yerlerde gömülü olduğu için, kozmopolitizm ve kentsel yenilenme ile ilişkili olarak artış göstermektedir (Weller,2007;42). Moda sosyoloğu Yuniya Kawamura (2004) bu sistemi “kurumsallaşmış modern moda sistemi” olarak tanımlamıştır. Söz konusu sektörün üretim alanında terziler, moda tasarımcıları, küçük ya da büyük ölçekli üretim yapan firmalar; tüketim alanında yeni ürünlere yönelik talep oluşturan ve bu ürünleri özgürce tüketebilen tüketiciler; ayrıca üretim ve tüketim arasında denge sağlayan, moda tasarımcılarının ve firmaların moda sektörüne hangi şartlar altında girebileceğini organize eden bir örgüt ve bunların tüketiciler arasında tanınırlığını sağlayan bir medya ağından oluştuğu söylenebilir (Özüdoğru, 2017: 126).

Moda, ayrıcalıklı stil elitleri tarafından ele geçirilen bir kültürel sermaye biçimi olarak da tanımlanabilir. Burada büyük ölçüde açıklanamayan ama yine de bilinçli bir bilgi, yoğun sosyal rekabet halindeki kentsel ortamlarda dolaşır. Bu “yerleştirilmiş” enformel bilgi aynı zamanda kritik bir bilgidir, çünkü giysi tercihleri sosyal akranların sert kararlarına tabidir. Burada estetik düşünceler, sosyal içerme ya da dışlanma konuları ile karmaşık bir şekilde birbirine karıştırılmaktadır (Bourdieu, 1984). Moda alıcıları, moda endüstrisindeki üretim ve tüketim arasındaki önemli kültürel araçlardır: seçimleri aracılığıyla tasarımcıların belirlediği ürünlere arabuluculuk yaparak, hayal ettikleri veya “sanal” tüketicileri adına seçerek geniş ölçüde alıcıları üretimden tüketime geçirir (Carrier ve Miller, 1998). Farklı ülkelerdeki giyim davranışlarını kıyaslamak için en sık kullanılan yöntemlerden biri aile gelirlerinin giysilere harcanan yüzdesi olarak kullanılmasıdır. 19. yüzyıl ekonomi kuramı gelir ne olursa olsun bu yüzdenin hemen hemen aynı kalacağını varsaymıştır (Williamson,1967:107, aktr. Crane,2003,105) Gerçekte aile bütçelerinde giyime ayrılan gelir yüzdesi hem ülkeden ülkeye hem de aynı ülkede farklı toplumsal tabakalar arasında farklılık gösterir. Aynı aileden olsalar bile kadın, erkek ve çocuk ailenin giyim bütçesinden farklı ölçülerde yararlanmışlardır (Crane,2003,105).

Küresel bağlamda kültür, sanat ve tasarım boyutlarında bilgi, beceri ve yenilikçilik sadece firmaları değil, kentleri, bölgeleri ve hatta ülkeleri nitelik ve nicelik bakımından diğerlerinden ayıran, ekonomik anlamda kalkındıran ve ön plana çıkartan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Dünya Turizm Örgütü’nün 2012 verilerine göre günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. Birleşmiş Milletler, kent nüfusunun 2030’a kadar %61 lere dayanacağını ve kentlerde yaşayan insan sayısının tahmini olarak 5 milyar kişiye ulaşacağını belirlemiştir. Modanın kentleşme ile paralel olarak geliştiği ve yaygınlaştığı düşünüldüğünde gelecekteki ekonomik boyutlarının büyüklüğünün tartışılmaz ölçüde olacağı bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Azhimetova, G., (2010), Current State of the Cotton and Textile Industry in Kazakhstan, Perspectives of Innovations, Economics and Business, 5(2), 37-40.

Bourdieu, P., (1984), Distinction: A Social Critique of Judgement and Taste. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brydon, A., Niesson, S. (1998) Consuming Fashion: Adorning the Transnational Body. Oxford: Berg.

Crane, D., (2003), Moda ve Gündemleri, (Çev. Özge Çelik), Ayrıntı Yayınları İstanbul

Dilber, İ., (2004), Tekstil ve Konfeksiyon Sanayinin Rekabet Gücü, Yönetim ve Ekonomi, 11-2, 85-97

Horn, M. ve Gurel. L., (1981), The Second Skin. Boston: Houghton Mifflin Company,

İnan, İ.H., (1998), Temel Ekonomi, T.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, Tekirdağ

Kawamura, Y., (2004). The Japanese Revolution in Paris Fashion. Oxford: Berg.

Kılıç, S. ve Çınar, R., (2014), “Yerel Tekstil ve Hazır Giyim İşletmelerinin Orijinal Marka Üretim Düzeyi ve İhracat Performanslarında Orjinal Tasarım Üretiminin Rolü: Çorum Tekstil Sektörü’ndeki İşletmelere Yönelik Bir Uygulama” , H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32-2, 165-194

Kösoğlu, N., (1997). Milli Kültür ve Kimlik, İstanbul.

Özüdoğru, Ş., (2017), “Modada Melezleşme Olgusu ve Japon Moda Tasarımcıları Örneği”, ST Dergisi, 123-137

Singh, G. (2017), Fast Fashion Has Changed the Industry and the Economy, The Apparel Market is Growing Faster Than the Global Economy, Foundation for Economic Education, <https://fee.org/articles/fast-fashion-has-changed-the-industry-and-the-economy/> 08/09/2018

Steele, V. (1998). Paris Fashion: A Cultural History. Londra: Bloomsbury Academic.

Veblen, T., (1934), The Theory of the Leisure Class. New York: Macmillan, 1899. Reprint, New York: The Modern Library.

Veblen, T., (2008), “Kadın Giyiminin İktisadi Teorisi”, Cogito, 55:151-159

Weller, S., (2007), Fashion as viscous knowledge: fashion’s role in shaping trans-national garment production, Journal of Economic Geography 7: 39–66

Wilson, E. (1987) Adorned in Dreams: Fashion and Modernity. London: Virago.

Williamson, Jeffrey, G., (1967), “consumer Behavior in the Nineteenth century: Carol D.

Wright’s Massachusetts workers in 1875” Explorations in Entrepreneurial History seri 2, 4: 98-135

Winakor, G., (2018), “Economics and Clothing”,
<https://fashionhistory.lovetoknow.com/fashion-clothing-industry/economics-clothing>,
08/09/2018

VERGİ HUKUKUNDAKİ İDARİ ÇÖZÜM YOLLARININ MALİYE TEORİSİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

DR. FAZİL AYDIN

ÖZET

Vergi hukukunda pişmanlık ve ıslah, cezada indirim, vergi hatalarının düzeltilmesi, şikâyet yolu ile başvuru, izaha davet ve uzlaşma uygulamalarından oluşan idari çözüm yollarının maliye teorisi açısından değerlendirilmesi bu çalışmada amaçlanmıştır. Vergi Usul Kanununun 376'ncı maddesinde düzenlenen ve vergi hukukundaki idari başvuru yollarından en eski uygulama olan pişmanlık müessesesi, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunda önemli bir işleve sahip olduğu gibi idare ile mükellefler arasındaki uyuşmazlıkları azaltmakta, idarenin kaynaklarını ve zamanını daha etkin olarak kullanmasına katkı sağlamaktadır. Vergi hukukundaki idari çözüm yollardan olan cezada indirim uygulaması, vergi ile ilgili cezalara yönelik olarak oluşan idare ve mükellef arasındaki uyuşmazlıkların idari aşamada sona erdirilmesi amaçlanmıştır. İdari çözüm yollarından bir diğeri olan ve Vergi Usul Kanununun 116-126'ncı maddelerinde düzenlenmiş bulunan hata düzeltme yolu, sadece vergiler ile ilgili olarak düzeltme yoluna başvurmak imkânı bulunmaktadır Vergi Usul Kanununun 124'üncü maddesi kapsamında vergi uyuşmazlıklarında mükelleflere dava açma süresi içinde şikâyet yolu ile başvuru imkânı tanınmıştır. Türk Vergi Sistemine 2016 yılında getirilen izaha davet uygulaması ile idare ve mükellefler arasındaki uyuşmazlıkların azaltılması, İdarenin zamanını daha etkin ve verimli alanlara yöneltmesi, olayların gerçek mahiyetinin tespit edilmesine mükelleflerce daha çok katkıda bulunulması ve bu sayede vergiye gönüllü uyumun artırılması amaçlanmıştır. Vergi hukukundaki idari başvuru yollarından olan ve mükellefler tarafından en fazla kullanılan uzlaşma müessesesi de vergi ve cezalara ilişkin uyuşmazlıkların dava konusu yapılmadan hızlı ve ihtilafsız bir şekilde çözümüne büyük katkı vermektedir. Mükellef hakları olarak da tanımlanabilen söz konusu idari çözüm yollarının uygulama usul ve esasları Vergi Usul Kanunu ve ilgili mevzuatta geniş olarak yer almaktadır. Çalışmada vergi hukukundaki çözüm yollarının uygulama usul ve esaslarının mevzuat açıklanması amaçlanmamış, bu uygulamaların maliye teorisi açıdan değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bu çerçevede vergi hukukundaki idari çözüm yolları ayrı ayrı incelenerek, maliye teorisi açıdan değerlendirilmeleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi hukuku, idari çözüm yolları, mükellef hakları, pişmanlık ve ıslah, cezada indirim, vergi hatası, şikâyet yolu ile başvuru, izaha davet, uzlaşma.

ABSTRACT

The purpose of this study is to evaluate the administrative solution routes consisting of repentance and reclamation in tax law, reduction in punishment, correction of tax errors, application through complaint, invitation to explanation and reconciliation applications in terms of Finance. The remorse institution, which is the oldest application of administrative applications in tax law, which is organized in Article 376 of the tax procedure law, reduces the disputes between the administration and the taxpayers as well as having an important function in the voluntary compliance of the taxpayers with tax, and contributes to the effective use of the administrative resources and time. It is aimed to terminate the disagreements between the administration and taxpayer regarding the tax penalties. In case of tax disputes within the scope of Article 124 of the tax Procedure Law, taxpayers have the opportunity to apply by way of complaint within the time of filing a lawsuit within the scope of Article 124 of the tax Procedure Law. With the invitation application to the Turkish tax system introduced in 2016, it was aimed to reduce the disagreements between the administration and the taxpayers, to direct the administration to more efficient and efficient areas, to contribute more to the determination of the real nature of the events and thus to increase the voluntary compliance with the tax. The reconciliation institution, which is one of the administrative applications in tax law and which is the most used by taxpayers, also contributes to the solution of disputes related to taxes and penalties in a quick and uncontroversial manner without making the case. The application procedures and principles of these administrative remedies, which can be defined as taxpayer rights, are widely included in the tax procedure law and the related legislation. In this study, it was not intended to explain the methods and principles of implementation of the solution methods in tax law, and it was aimed to evaluate these practices in terms of Finance theory. Within this framework, administrative solution methods in tax law were examined separately and evaluated from the perspective of Finance theory.

Key Words: Tax law, administrative remedies, taxpayer rights, remorse and correction, penalty discount, tax error, application by complaint, invitation to explain, compromise

GİRİŞ

Türk vergi sistemi beyan esasına dayandığı için vergi matrahı mükellefler tarafından tespit ve beyan edilmektedir. İdari bir işlem olan vergi tarhiyatı da vergi alacağının mükellefin beyan ettiği ilgili matrah üzerinden hesaplanıp, miktar olarak tespit edilmesidir. Mükellefin idareye bildirdiği vergi matrahının kanunlara uygunluğu ve doğruluğu vergi idaresi tarafından her zaman incelenebilir. Vergi idaresince yapılan kontrol ve incelemeler sonunda mükellefin eksik veya hatalı beyanda bulunduğu veya hiç beyanda bulunmadığı tespit edilirse, inceleme sonucunda ortaya çıkan fark matrah üzerinden ikmalen, re'sen veya idarece vergi tarh edilir. Söz konusu tarhiyat mükellefe ihbarname ile tebliğ edilir ve ihbarnameyi tebellüğ eden mükellefler yargı yoluna başvurmadan önce idari çözüm yollarına başvurmak mümkün bulunmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB), 2011:7). Vergiden doğan hukuki ilişki bir alacak borç ilişkisidir. Bir alacak veya borcun meydana gelmesi için, esas itibarıyla iki tarafın bulunması gerekir. Vergi ilişkisinde taraflardan biri borçlusudur. Her iki tarafın da yetki ve ödevleri kanundan doğar (Akif ERGİNAY, 1998: 57).

Vergi Hukuku; gerçek ve tüzel kişiler tarafından birtakım faaliyetlerden elde edilen gelirlerden veya sahip oldukları mallar nedeniyle Devlete yaptıkları ödemelerin usul ve esaslarını düzenler. Vergi uyuşmazlığı, vergi idaresi ile mükellef arasında vergiden dolayı ortaya çıkan hukuki anlaşmazlıklar olarak ifade edilebilir. Bu anlaşmazlıkların, mümkün olan en hızlı sürede ve adaletli bir şekilde çözüme kavuşturulmasında gerek hazinenin gerekse uyuşmazlığın tarafı olan vergi yükümlüsünün menfaati söz konusudur (Mustafa GÜLTEKİN, 2016: 576)

Kanun koyucu, vergi uyuşmazlıklarının yargı mercilerine götürülmesinden önceki aşamalarda çözümlenebilmesi amacıyla bazı kurullar, müesseseler veya başvuru yolları öngörmüştür (Mehmet YÜCE- Gökhan SÜMER, 2012: 106).

Pişmanlık ve ıslah, cezada indirim, vergi hatalarının düzeltilmesi, şikâyet yolu ile başvuru, uzlaşma ve izaha davet uygulamalarından oluşan idari çözüm yolları, gerek mükellef ve gerekse idare açısından büyük önem taşımaktadır.

1. VERGİ HUKUKUNDA İDARİ ÇÖZÜM YOLLARI

Konun koyucu Vergi Usul Kanununun 376'ncı maddesi ile ilk adımı 1961 yılında atarak, kısmen de olsa vergi cezalarında bir nevi uzlaşma niteliğindeki “Ceza İndirme” müessesesini vergi sistemimize kazandırmıştır. Daha sonra ceza indiriminden daha geniş ve gerçek anlamda bir anlaşma olan “Uzlaşma” müessesesi 1963 yılında 205 sayılı Kanun ile vergi sistemimizdeki yerini almıştır (Ali UYSAL-Nurettin EROĞLU, 2009: 889).

Pişmanlık ve ıslah müessesesi ve cezalarda indirim müessesesi mükellef ve idare arasında çıkabilecek uyuşmazlıkları yargıya taşımadan olası sorunların anlaşma usulü ile idari aşamada çözerek hem mükellefi hem idareyi zaman ve emek kaybından kurtarmayı amaçlamaktadır. İdari çözüm yolları mükellefin seçimlik hakkı olup bu yola başvurmayarak sorunu yargı organlarına da taşıyabilir (Mustafa KORKMAZ, 2016: 16).

Verginin tarh ve tahakkuk aşamalarında yapılan hataların fark edilmesi halinde, mükelleflerce vergi yargısına başvurmadan önce vergi dairesinden vergi aslı ve vergi cezası ile ilgili olarak düzeltme talep edilerek çözüme ulaşmak mümkün bulunmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008: 6). Vergi Usul Kanunun 124'üncü maddesinde yer alan düzenleme çerçevesinde vergi mahkemesinde dava açma süresi geçtikten sonra yaptıkları düzeltme talepleri ret olunanlar şikâyet yolu ile Hazine ve Maliye Bakanlığına başvurabilirler (S. Ateş OKTAR, 2017: 157).

İzaha davet müessesesi ile idare ve mükellefler arasındaki uyuşmazlıkların azaltılması, İdarenin zamanını daha etkin ve verimli alanlara hasretmesi, olayların gerçek mahiyetinin tespit edilmesine mükelleflerce daha çok katkıda bulunulması ve bu sayede vergiye gönüllü uyumun artırılması amaçlanmaktadır (Hasan ARSLAN, 2018). İzaha davet kurumu mükellefe vergi incelemesine veya takdir komisyonuna sevk edilmeden önce verilen son bir açıklama fırsatıdır. Kamu harcamalarının finansmanında önemli bir gelir kaynağı olan vergiler yine kamu bütçesi içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla devletler vergi gelirlerini kontrol altında tutmak ve kamu alacağını güvence altına almak gibi hedefler gütmektedir. Bunun içinde vergi sistemlerinin içerisine ceza mekanizmaları yerleştirilmiş böylelikle vergi kayıp ve kaçaklarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yaptırıma yönelik bu uygulamaların yanında mükelleflerin vergiye gönüllü uyumlarını arttırmak için af, pişmanlık ve ıslah, mücbir sebep, zor durum ve zamanaşımı gibi bazı kurumlar işlerlik kazandırılmıştır. Bu kurumlardan birisi de “izaha davet”tir (Doğan BOZDOĞAN-Cuma ÇATALOLUK, 2018: 43).

Vergi sistemimizdeki uzlaşma, adına vergi tarh edilen veya ceza kesilen kişi ile vergi idaresinin, yetkili elemanlarının, salınan veya salınacak olan vergi veya kesilen veya ileride kesilecek olan ceza üzerinde bir masa etrafında karşılıklı konuşarak, tartışarak; Devlet hazinesine ödenecek vergi veya cezanın miktarının birlikte tespit edilmesidir (Sakıp ŞEKER, 1991).

2. VERGİ HUKUKUNDA İDARİ ÇÖZÜM YOLLARININ MALİYE TEORİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Vergi hukukunda pişmanlık ve ıslah, cezada indirim, vergi hatalarının düzeltilmesi, şikâyet yolu ile başvuru, uzlaşma ve izaha davet uygulamalarından oluşan idari çözüm yollarının kuramsal olarak değerlendirilmesine aşağıda yer verilmiştir.

2.1. Pişmanlık ve Islah Uygulamasının Değerlendirilmesi

Pişmanlık müessesesi; mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunda önemli bir işleve sahip olduğu gibi idare ile mükellefler arasındaki uyuşmazlıkları azaltmakta, idarenin kaynaklarını ve zamanını daha etkin olarak kullanmasına katkı sağlamaktadır. Vergi Usul Kanununun 371'inci maddesinde, beyana dayanan vergilerde vergi ziyai cezasını gerektiren kanuna aykırı hareketlerini ilgili makamlara kendiliğinden dilekçe ile haber veren mükelleflere vergi ziyai cezası kesilmeyeceği hükme bağlanmış ve mükelleflerin pişmanlık hükümlerinden yararlanabilmeleri için gereken koşullar hükme bağlanmıştır.

Pişmanlık müessesesi; mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunda önemli bir işleve sahip olduğu gibi idare ile mükellefler arasındaki uyuşmazlıkları azaltmakta, idarenin kaynaklarını ve zamanını daha etkin olarak kullanmasına katkı sağlamaktadır. Uyuşmazlıkların idari aşamada çözülmesi yollarından olan "pişmanlık ve ıslah müessesesi", vergi mükelleflerinin, vergi kanunlarına aykırı hareket etmek suretiyle işlemiş oldukları bazı suçların, idari aşamada çözüme bağlanmasını sağlayarak, mükellefleri daha fazla bir maliyete katlanmaktan kurtarıp, ayrıca, mükellefler hakkında kesilecek bazı cezaların da kesilmemesini sağlamaktadır (Mahmut KILIÇOĞLU, 2017). Pişmanlık ve ıslah, temelinde vergi ziyai yatan ve vergi dairesinin bilgisi dahilinde olmayan bir olayın kendiliğinden dilekçe ile ilgili makamlara haber verilmesi üzerine uygulanmaktadır (Eray MERCAN-Mustafa DÜNDAR, 2009: 146). Mükelleflerin uzlaşma müessesesinden yararlanma taleplerinin kabulü bağlamında idareye sağlanan takdir yetkisi pişmanlık ve ıslahta idareye tanınmamıştır (Muhsin ATÇI, 2007).

Pişmanlık, Vergi Usul Kanununda yer alan vergi ziyayı ve/veya vergi kaçakçılığı cezasını gerektiren fiilleri işleyen ve bu nedenle idari ve/veya adli yaptırıma muhatap olabilecek kişilerin bu yaptırımlardan kurtulmalarını sağlayan bir kurumdur. Vergi Usul Kanununa 1950 yılından itibaren getirilen ve çeşitli değişikliklere uğrayan pişmanlık ve ıslah, beyana dayalı vergilerde yükümlü tarafından pişmanlık dilekçesi verilmesi ve kanunda belirtilen diğer şartların yerine getirilmesi durumunda adli ve idari yaptırımlara muhatap olmamalarını sağlar (Burçin BOZDOĞANOĞLU, 2016: 45).

“Pişmanlık ve ıslah” adını taşıyan ve ceza kesilmesini önleyen bu müessese, vergi sistemimize ilk defa 5432 Sayılı Vergi Usul Kanunu ile 1950 yılında girmiş, fakat gelir vergisinin, bir yıllık uygulama sonunda, tahmin edilen geliri sağlamadığı görülerek, 5815 Sayılı Kanun’la mevzuatımızdan çıkarılmıştır. 5815 Sayılı Kanun’un getirdiği cezai müeyyidelerin de etkisiyle, müessesenin 6094 Sayılı Kanun ile tekrar ihya edilmesi zorunluluğu duyulmuştur (Ahmet YILMAZ, 1979). Mükellefler genellikle vergi ziyasını doğuran bir suç işledikten sonra, bu suç ortaya çıkmadan pişman olarak idareye haber vermeleri ve vergi ziyasını ortadan kaldırmaları halinde vergi cezasından kurtulabilmektedirler. Pişmanlık ve ıslah ile gerek ziyaa uğratılan vergi bir an önce tahsil edilmiş olmakta, gerekse vergi uyumsuzluğunun çıkması idare aşamasında önlenmiş olmaktadır (Sadık KIRBAŞ, 2006: 170).

Pişmanlık ve ıslah, temelinde vergi ziyayı yatan ve vergi dairesinin bilgisi dahilinde olmayan bir olayın kendiliğinden dilekçe ile ilgili makamlara haber verilmesi üzerine uygulanmaktadır. Emlak vergisi için pişmanlık ve ıslah hükümleri uygulanmaz. Beyana dayanan vergilerde vergi ziyayı cezasını gerektiren yasaya aykırı hareketlerini ilgili makamlara kendiliğinden dilekçe ile haber veren mükelleflere, aşağıda belirtilen kayıt ve şartlarda vergi ziyayı cezası kesilmez. Kaçakçılık suçlarından birini işlemek suretiyle neden oldukları vergi ziyayı için pişmanlık talebiyle beyanname veren ve aşağıda belirtilen şartları taşıyan mükellefler hakkında bu suçlardan dolayı suç duyurularında bulunulmaz ve adlarına vergi ziyayı cezası kesilmez (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008: 13).

Nitekim Gelir İdaresi Başkanlığı’nın “Pişmanlık ve ıslah” konusundaki 12.09.2017 tarih ve VUK-95/ 2017-8 sayılı sirkülerinde (Vergi Usul Kanunu Sirküleri/95) Vergi Usul Kanununun 134’üncü maddesinde, vergi incelemesinden maksadın, ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamak olduğu, bu madde ve müteakip maddelerde vergi incelemesine ilişkin hükümlerin yer aldığı, bu itibarla, başkaca bir sebep bulunmadığı müddetçe, pişmanlıkla beyanname verdikleri gerekçesiyle mükelleflerin

uygulamada vergi incelemesine ve takdire sevk edilmemekte olması nedeni ile pişmanlıkla beyanname verilmesinin sevk nedeni olarak değerlendiril ilerek mükelleflerin bu nedenle incelemeye ve takdire sevk edilmemesi gerektiği açıklamasına yer verilmiştir.

Kanun koyucu tarafından Vergi Usul Kanununun 371'inci maddesinde belirtilen şartlar, mükellefin pişman olduğunun göstergesi olarak kabul edilmekte ve pişman olan mükellefin cezadan kurtulması bir hak olarak tesis edilmektedir. Bu hak, mükellefle vergi idaresi arasında olumlu bir ilişkinin kurulmasını sağlamakta, mükellefin bu haktan yararlanarak suçluluğa alışması engel olunmakta ve pişman olanın ceza alması engellenmektedir (Binnur ÇELİK, 2003: 54).

2.2. Cezada İndirim Uygulamasının Değerlendirilmesi

Cezada indirim uygulamasında, mükellef veya vergi sorumlusunun ihbarnamelerin tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde ilgili vergi dairesine başvurarak, ikmalen, re'sen veya idarece tarh edilen vergi veya vergi farkını ve indirimlerden arta kalan vergi ziyayı, usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarını vadesinde veya 6183 sayılı Kanunda belirtilen türden teminat göstererek vadenin bitmesinden itibaren üç ay içinde ödeyeceğini bildirmesi gereklidir (Kazım YILMAZ, 2002: 103).

Mükelleflerle vergi idaresi arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların yargı yoluna gitmeden çözümlenmesinin diğer bir yolu da cezada indirim uygulamasıdır. Mükellefler ve adlarına ceza kesilmiş bulunanlar, Vergi Usul Kanunu kapsamına giren tüm vergi, resim ve harçlara ilişkin cezalar hakkında ihbarnamenin kendilerine tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde cezada indirim için bağlı bulundukları Vergi Dairesi Müdürlüğüne başvurabilirler. İndirim uygulamasından yararlanılabilecek cezalar vergi ziyayı cezası ile usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarıdır. Tarhiyata karşı Vergi Usul Kanunu'nun 376'ncı maddesinde öngörülen ceza indirimi talebinde bulunan mükellefe talepte bulunduğu vergi ve ceza indirim uygulaması sırasında vergi aslı miktarında herhangi bir indirim söz konusu olmayıp, sadece cezada indirim uygulanmaktadır. Talepte bulunan mükellefin, ikmalen, re'sen veya idarece tarh edilen vergi veya vergi farkı ile vergi ziyayı cezası ya da usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarının indirimden sonra kalan kısmını bağlı olduğu vergi dairesine başvurarak, vadesinde veya 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanunun 10'uncu maddesinde sayılan teminatlardan herhangi birini göstermek koşuluyla vadenin bitiminden itibaren üç ay içinde ödeyeceğini bildirmesi durumunda; vergi ziyayı cezası mükellef adına ilk kez kesilmiş ise yarısı, takiben kesilenlerde üçte biri ve usulsüzlük veya özel usulsüzlük cezalarının üçte biri indirilir.

Mükelleflerin aynı ceza için hem cezada indirim hem de uzlaşmadan yararlanma hakkı bulunmamaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2011: 29). İndirim müessesesinden sadece mükellef veya vergi sorumlusu olan ceza muhataplarının yararlanma imkânı bulunmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008: 8).

2.3. Vergi Hatalarının Düzeltilmesi Uygulamasının Değerlendirilmesi

Hata, hukuka aykırı idari bir işlemin varlığını gösteren ve idare tarafından düzeltilmesi gereken işlemlerdir. Vergi hataları verginin tarhında tahsiline kadar geçen süreçte karşılaşılabilen ve vergi ilişkisine taraf olan vergi idaresinden veya vergi mükelleflerinden kaynaklanabilen hukuka aykırılıklardır (Mine BİNİŞ, 2012: 485-486).

Vergi hatası, mükellefin yararına, idarenin zararına yapılabileceği gibi; idarenin yararına, mükellefin zararına da yapılabilir. Vergi hatalarının düzeltilmesi yolu, vergi yargı organlarının iş yükünü azaltan, devletin bir an önce vergi alacağına kavuşmasını sağlayan ve mükellefle devletin barışık olmasını sağlamada önem arz eden vergi hatalarına özgü idari bir çözüm yoludur (Ahmet BOZDAĞ, 2008).

Vergi hataları, vergilendirme işleminin özüne ilişkin olmayan, nispeten kolay görülebilen, hukuken tartışma konusu olacak bir yapı arz etmeyen, doğrudan vergi miktarını etkileyerek eksik ya da fazla verginin tarh ya da tahakkukuna yol açan maddi veya yükümlülükte yapılan ve ilk bakışta anlaşılabilen basit değerlendirme yanlışlıkları şeklinde ortaya çıkan işlem sakatlıklarıdır. Vergi hatası, vergiye ilişkin hesaplarda veya vergilendirmede yapılan hatalar yüzünden haksız yere fazla veya eksik vergi istenmesi veya alınması (VUK Madde 116) şeklinde tanımlanabilir (Mehmet YÜCE- Gökhan SÜMER, 2012).

Vergi Usul Kanununun 116-126'ncı maddelerinde düzenlenmiş bulunan hata düzeltme yolu, sadece vergilerle ilgili olarak kamu borcunu kısmen veya tamamen sona erdirir (Binnur ÇELİK, 2002: 240). Verginin tarh ve tahakkuk aşamalarında yapılan hataların fark edilmesi halinde, mükelleflerce vergi yargısına başvurmadan önce vergi dairesinden düzeltme talep edilerek çözüme ulaşmak mümkündür. Vergi hatalarının bulunduğu tespit edildiğinde düzeltme yapıldığı ölçüde vergi borcu ortadan kalkar. Düzeltme, vergi aslı kadar vergi cezası ile de ilgili olabilir (Gelirler Kontrolörleri Derneği: 141).

Açık bir şekilde yapılmış bir vergilendirme ya da hesap hatasının bulunduğu durumlarda; idarenin bu hatadan doğan uyuşmazlığı, düzeltme yoluyla kendi bünyesinde sonuçlandırması hem uyuşmazlığın idari aşamada çözülmesi hem de mükellefle idare arasındaki olumlu ilişkilerin sağlanması yönlerinden oldukça yararlı bir uygulamadır. İdareye

düzeltilme işlemini yapma konusunda, daha geniş yetkiler tanınması ve bu müessesenin mükelleflere sağlayabileceği olumlu katkıların açık bir şekilde ortaya konması ve düzeltme yargı başvurusu arasındaki ilişkinin Vergi Usul Kanununda düzenlenmesi, mükellefleri, uyuşmazlıkları öncelikle idari aşamada çözmeye yönlendirebilecektir (Şenay OTO, 2008).

Düzeltilme, vergi hatalarının yargı mercilerine gidilmeksizin, hatayı yapan vergi dairesince ortadan kaldırılmasına yönelik bir idari işlemidir. Ancak duruma göre, düzeltme ile ilgili başvuruların sonradan yargı uyuşmazlığına dönüştürülmesi olanağı da vardır. Bu özellikleriyle düzeltme, bir idari denetim yolu olarak, kanuna uygun vergilendirmenin gerçekleşmesinde mükelleflere sağlanan ek bir güvencedir (Akif ERGİNAY, 1998: 125-126).

2.4. Şikâyet Yolu ile Başvuru Uygulamasının Değerlendirilmesi

Vergi uyuşmazlıklarında, dava açılmadan önce idari bünyede yapılacak başvuru için; İYUK Md. 11, üst makamlara veya üst makamın bulunmadığı hallerde, işlemi yapmış olan idari makama başvuruyu düzenlemektedir. Ayrıca vergi uyuşmazlıklarında şikâyet yoluyla Maliye Bakanlığına da müracaat edilebilir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008: 16).

Yapılan vergi hatalarını dava açma süresi içinde idareye veya yargı merciine götürmeyen mükelleflerin dava açma süresi geçtikten sonra bu mercilere başvurma hakkı kalmamaktadır. Bu aşamadan sonra mükellefler ancak şikâyet yoluyla Maliye Bakanlığına başvurabilirler. Maliye Bakanlığı vergi mahkemesinde dava açma süresi geçtikten sonra vergi, resim ve harçların tarh, tahakkuk ve ödeme emri ile haciz işlemlerini içeren tahsilat aşamasında yapılan vergi hataları dolayısıyla düzeltme talepleri ret olunan mükelleflerin şikâyet taleplerini incelemektedir. (VUK Madde:124) Mükelleflerin şikâyet taleplerine Maliye Bakanlığının açık veya zımni ret cevap vermesi üzerine dava açma hakkı yeniden doğmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008: 18). Mükelleflerin üst makamlara başvuruda bulunması tamamen kendi isteğine bağlıdır. Üst makamlara başvurabilmek için mükelleflere konu bakımından herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Üst makamlara başvuru, işlemi yapan idari birimin üst makamına, işlemi yapan makamın üst makamı yoksa işlemi yapan makama yazılı olarak yapılmalıdır. Mükellefler Vergi Dairesinin işlemlerine karşı Vergi Dairesi Başkanlıklarına, Vergi Dairesi Başkanlığı olmayan yerlerde ise Defterdarlıklara başvurulabilirler (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2008: 17).

Vergi Dairesinin işlemlerine karşı üst makamlara başvuru vergi davası açmak için belirlenmiş süreler içinde yapılmalıdır. Mükelleflerin üst makamlara başvuruda bulunması vergi davası açma süresini durdurmaktadır. Üst makamın isteği reddetmesi durumunda ya da isteğin reddedilmiş sayılması durumunda durmuş olan dava açma süresi kaldığı yerden işlemeye başlar. Üst makam, talep sahibinin talebine altmış gün içinde cevap vermezse talep reddedilmiş sayılacaktır. Bu durumda, altmış günlük bekleme süresinin dolmasından itibaren dava açma süresi kaldığı yerden işlemeye devam edecektir (Gelir İdaresi Başkanlığı; 2008: 17).

2.5. İzaha Davet Uygulamasının Değerlendirilmesi

Vergi Usul Kanununun mülga 370'inci maddesi, 09.08.2016 tarihli ve 29796 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 6728 sayılı Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile "İzaha davet" başlığı altında yeniden düzenlenerek vergi sistemimizde yeni bir müessese ihdas edilmiştir. Getirilen bu düzenleme ile İdare ve mükellefler arasındaki uyuşmazlıkların azaltılması, İdarenin zamanını daha etkin ve verimli alanlara hasretmesi, olayların gerçek mahiyetinin tespit edilmesine mükelleflerce daha çok katkıda bulunulması ve bu sayede vergiye gönüllü uyumun artırılması amaçlanmıştır. 25.07.2017 tarih ve 30134 sayılı Resmî Gazete' de yayımlanan 482 Sıra No.lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile izaha davetin kapsamı ve şekli, ön tespitin niteliği, izaha daveti yapacak ve yapılan izahı değerlendirecek merciler, davet yapılacaklar, yapılan izahta kullanılacak bilgi ve belgeler ile uygulamaya ilişkin diğer usul ve esaslar belirlenmiştir. Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı'nda İzah Değerlendirme Komisyonu oluşturulmasını, çalışma usul ve esaslarının düzenlenmesini ve bu komisyonlarca yürütülecek iş ve işlemleri kapsayan " İzah Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması İle Çalışma Usul ve Esaslarına İlişkin Yönergesi" düzenlenmiş ve Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı tarafından 08.03.2018 tarih ve 2018/1 Sıra No'lu "İzah Değerlendirme Komisyonları Çalışma Usul ve Esasları Genelgesi" düzenlenerek izaha davet müessesesinin uygulanması ile ilgili olarak açıklamalara yer verilmiştir.

İzaha davet müessesesi vergi uyuşmazlıklarının idari çözüm yöntemlerinden biridir. Bu müessese ile vergi ziyaına ilişkin cezalarda vergi incelemesi başlamadan ve takdir komisyonuna sevk işleminin yapılmadan mükellefe izah (açıklama) yapma hakkı tanınmaktadır (Selçuk BUYRUKOĞLU-Ekrem TOPARLAK, 2018: 58). Vergi Usul Kanununda yer alan pişmanlık müessesesi vergi ziyana neden olunan fiillerin kendiliğinden idareye bildirilerek zamanında beyan ve ödenememiş verginin hesaplanacak zammıyla birlikte ödenmesi halinde vergi ziyayı

cezası kesilmeyeceğini ve 359’uncu madde hükümlerinin uygulanmayacağını düzenlemekte olup müessese, herhangi bir surette idarenin itilâna giren olaylar hakkında uygulanmamaktadır. Dolayısı ile idare tarafından vergi ziyaının harici karinelerle tespit edildiği durumlarda, vergi incelemesi veya takdir işlemlerine başlanılmadan önce mükelleflerin konuya ilişkin görüşlerinin idare tarafından alabilmesi mümkün olmamaktadır. Bu çerçevede söz konusu eksikliğin giderilmesi amacıyla yönelik olarak haklarında vergi incelemesine başlanılmamış veya takdir komisyonuna sevk edilmemiş mükellefler için izaha davet uygulaması düzenlenmiştir. Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde yeni bir barışçıl yöntem olan izaha davet müessesesi gerek devlet gerekse mükellefler adına da oldukça önemli bir gelişmedir. Bu uygulama ile mükelleflere kendilerini ifade etme, devlete ise gelirlerini bir an önce hazineye intikal etme şansı tanınmış olacaktır. Nitekim vergi uyuşmazlıklarının yargıya intikal ettiği düşünüldüğünde uzun yargı süreci sonucunda devletin vergi gelirleri enflasyon karşısında değer kaybedebilecektir. Mükellefler ise, yargı sürecinin aleyhine sonuçlanması durumunda vergi borcunun yanında gecikme zammı/faizi ile daha fazla ödeme yapmak zorunda kalacaktır (Selçuk BUYRUKOĞLU-Ekrem TOPARLAK, 2018: 66). Bu kanun düzenlemesi, mükellefler üzerindeki önemli yüklerden biri olan gecikme zamanının ağırlığını giderebilme ihtimali taşıırken diğer yandan idarenin tarh açısından mükellefler ile yaşanan ihtilaflarını azaltacağı, tahsilat yönünden ise bir anlamda süreleri kısaltacağı yönünde izlenim vermektedir (İbrahim ÖZMEN, 2018: 83).

Genel olarak izaha davete ilişkin kanun maddeleri ve genel tebliğ incelendiğinde, kurumun karma bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Öncelikle kurumun, Vergi Usul Kanunu içindeki yerine bakıldığında kanun koyucu tarafından Kanun’un 3’üncü kısmının 2’nci bölümünde yer alan “Cezaların Ödenmesi ve Kalkması” başlığı altında düzenlendiği görülmektedir. Bu da kanun koyucunun izaha davet kurumunu cezaları kaldıran bir sebep olarak kabul ettiğini göstermektedir. Ancak izaha davet, sadece yüzde 80 oranında daha az vergi ziyaı cezası kesilmesine yol açmaktadır. Bu da kanun koyucunun, kurumun kanundaki yeri açısından hatalı bir düzenleme yaptığını göstermektedir (Funda BAŞARAN YAVAŞLAR, 2017: 7).

2.6. Uzlaşma Uygulamasının Değerlendirilmesi

Uzlaşma ile vergi idaresi kanunen alınması gereken vergi ya da cezanın belirli bir kısmından vazgeçmekte, bunun karşılığında ise vergi alacağını kısa yoldan tahsil etmek imkânı bulmaktadır (Mehmet ARSLAN, 2006: 283). Uzlaşma, mükelleflerin adlarına yapılan tarhiyatı yargıya intikal ettirmeden önce, vergi idaresi ile tahakkuk edecek vergi ve ceza hususunda anlaşmak için başvurabilecekleri idari bir çözüm yoludur. Kamu alacağının kısa sürede tahsilini sağlayan uzlaşma yolu, aynı zamanda mükellefin yargı sürecinde katlanacağı maliyetleri ve bürokratik işlemleri de ortadan kaldırmaktadır (Oğuzhan Emre ARKAN-Mustafa PARMAKSIZ, 2018).

Uzlaşma, mükelleflerin adlarına yapılan tarhiyatı yargıya intikal ettirmeden önce, vergi idaresi ile tahakkuk edecek vergi ve ceza hususunda anlaşmak için başvurabilecekleri idari bir çözüm yoludur. Kamu alacağının kısa sürede tahsilini sağlayan uzlaşma yolu, aynı zamanda mükellefin yargı sürecinde katlanacağı maliyetleri ve bürokratik işlemleri de ortadan kaldırmaktadır. Türk vergi sisteminde uzlaşma, tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası olmak üzere iki şekilde düzenlenmiştir. Mükellefler bunların yalnızca birinden faydalanabilirler (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2007: 7).

Uzlaşma kurumunun tarihi, Türk Vergi Sisteminde 1963 yılına dayanır. İlk halinde sadece tarhiyat sonrası uzlaşma yer alırken, daha sonra 1985 yılında yapılan kanunda yapılan bir değişiklik ile tarhiyat öncesi uzlaşma kurumu da Türk Vergi Sistemine dâhil olmuştur (Celal HOCAOĞLU, 2015: 491).

Uzlaşma müessesesi vergi sistemine 1963 yılında kabul olunan 205 sayılı Kanun ile girmiş; 485, 2365, 2686, 3239, 3505 ve en son 4008 sayılı Kanunlar ile de müessesede bazı değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır. 3239 sayılı yasa ile 213 sayılı kanuna eklenen Ek 11'inci madde ile uzlaşmanın kapsamı genişletilmiş ve müessese; tarhiyat sonrası uzlaşma, tarhiyat öncesi uzlaşma şeklinde bir ayırım yapılacak hale gelmiştir. Vergi Usul Kanunu'na 1963 yılında ve 205 sayılı Kanun ile eklenmiş olan uzlaşmanın gerekçesinde; "Vergi ihtilaflarının süratle halli ve böylece mükelleflerin tereddütlerinin bir an evvel giderilerek huzura kavuşmalarının temini, amme alacağının vaktinde hazineye intikali ve nihayet İtiraz ve Temyiz mercilerinin işlerini tahfif ederek (hafifleterek) ihtilaflar üzerine daha titizlikle eğilmelerine imkan sağlanması maksadıyla kanuna uzlaşma müessesesi ithal olunmuştur." 3239 sayılı Kanun ile yürürlüğe konulan "Tarhiyat Öncesi Uzlaşma" müessesesi hakkındaki kanun gerekçesinde ise şu

görüşlere yer verilmiştir; "Çeşitli tarh muamelelerini kapsayan modern vergi uygulamasında mükelleflerle idare arasında görüş ayrılıklarına ve anlaşmazlıklara düşülmesi tatbikatın tabii bir sonucudur. Mükellefle idare arasında söz konusu olacak anlaşmazlık ve görüş ayrılıklarının prensip olarak önceden idare ile mükellef arasında çözümlenmesi uygun bir yol olup, böylelikle mali yargı organlarına mümkün olduğu kadar az başvuru olacaktır. Bugünkü uzlaşma müessesesi, ihtilafların mali yargı organlarına intikalinden önce, idare ile mükelleflerin anlaşması yoluyla çözümlenmesini sağlaması şeklindedir. Vergileme olayını daha kısa sürede sonuçlandırmak ve vergiyi bir an önce tahsil etmek amaç olduğuna göre, tarh işlemine başlamadan önce mükelleflerin idare ile tarhtan önce de anlaşılabilmesine imkân vermek üzere buna ilişkin tarh esasları ile usullerinin Yönetmelikte yer alacağı belirtilmek suretiyle yeni bir uygulama alanına imkân tanınmaktadır." (Osman OKUR, 1995). Uzlaşma, vergi idaresinin tek taraflı olarak yaptığı idari bir işlem değildir. İdari işlemler hakkında yargı yoluna gidilebilmesine karşın uzlaşmanın vaki olması halinde üzerinde uzlaşılan hususlar hakkında yargı yoluna gidilememektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2011: 9). Uzlaşma mükellef tarafından, tarh edilen ya da tarh edilecek vergiye; kesilecek cezaya dayanak idari tespit ya da inceleme sonuçlarını temsil eden konulara ilişkin ileri sürülen değerlendirmelerle başlar; yetkili merciin (uzlaşma komisyonu) karşı değerlendirmeleri ile sürer. Bu değerlendirmelere bağlı olarak tarh edilecek/tahakkuk ettirilecek vergi ile kesilecek cezaların tutarlarını, kanunda yazılı nedenler doğrultusunda yeniden belirlemeye yönelik olarak neticelendirilen, (kamu idaresi ile vatandaş arasında yapılan) görüşmedir (İsmail Hakkı DURA, 2009).

SONUÇ

Vergi Usul Kanunu'nda, vergi uyuşmazlıklarının yargı mercilerine gidilmeksizin idari aşamada çözümlenmesini sağlayan şu müesseseler ön görülmüştür: Vergi hatalarının hatayı yapan vergi dairesince ortadan kaldırılmasına yönelik idari bir işlem olan düzeltme; salınan vergi ve kesilen cezaların kanunda belirtilen şartlarla dava açılmadan ödenmesi durumunda cezanın bir kısmının alınmaması yani affedilmesi anlamına gelen cezalarda indirim; beyana dayanan vergilerde vergi ziyaı cezasını gerektiren halin mükellefçe kendiliğinden ilgili makama haber verilmesi ve belli koşulların yerine getirilmesi halinde vergi ziyaı cezası kesilmeyeceğini ve kaçakçılık cezasına hükmolunmayacağını düzenleyen pişmanlık-ıslah ve nihayet vergi yükümlüsü ile vergi idaresinin aralarında doğmuş veya doğacak uyuşmazlığı anlaşılarak sona erdirmelerine ilişkin yöntemleri içeren uzlaşmadır (Mustafa GÜLTEKİN, 2016: 576-577).

İdari aşamada çözümle; mükellef vergi ihtilafını daha düşük maliyetle sağlayabilecek, idare ise bu sayede vergi ve cezaların en kısa sürede hazinenin kasasına girmesini sağlayacak, davalar için harcanacak emek ve zaman masrafından kurtulacaktır. Vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözümüne katkı sunması açısından mükellefler idari çözüm yollarına başvurmanın, kendilerine sağladığı avantajlar hakkında bilgilendirilmeli, idari yolların da etkinleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır (Fatih YEĞİN, 2017).

Kanun koyucu pişmanlık ve ıslah müessese ile mükelleflere bir kolaylık getirerek vergi tahsilatını kolaylaştırmak ve vergi kanunlarına tam olarak nüfuz edememekten dolayı iyi niyetli mükelleflerin cezai müeyyidelere maruz kalmalarını önlemek istemiştir (F. Gülgün AKARSU YAPICIOĞLU- Bülent KOÇAK, 2001: 62).

Cezada indirim uygulaması, ceza ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların idari aşamada ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir (Şükrü KIZILOT-Metin TAŞ, 2013: 146). Cezada indirim müessesesine dar ve geniş anlamda yaklaşımda bulunulmasına göre farklı yargılar ileri sürülebilir. Konuya dar anlamda yaklaşıldığında, bir kısım yasa hükümleriyle suç sayılan ve cezalandırılan fiillerin, indirim yapılması suretiyle bir anlamda hoşgörü, anlayış gösterilmesi ya da affedici olunması sonucunu yaratmaktadır ki, bu durumun yasa yasa hükümlerinin etkinliğini azaltıcı olduğu ileri sürülebilir. Konu ikinci boyutuyla ele alındığında; mükellef ve vergi sorumlusu ile idare arasında ortaya çıkacak uyuşmazlığın vergi yargısına gitmesini engellemek ve bu suretle hem yürütme hem de vergi yargısı açısından iş yükü yaratılmasının önünü almak önem kazanmaktadır (Abdurrahman AKDOĞAN, 2013: 169).

Hata düzeltme, vergi hatalarına özgü bir çözüm yoludur. Çünkü her türlü işlem yanlışlığına karşı hata düzeltme yoluna gidilemez. Sadece Vergi Usul Kanununda vergi hatası olarak adlandırılan işlem sakatlıklarında vergi dairesinin tesis ettiği işlemlerin düzeltilmesi mümkündür (Yusuf KARAKOÇ, 2017: 570). Türk vergi hukukunda “hata üzerinden vergi alınmaması prensibi” gereği vergilendirme sürecinde vergi hataları üzerinden vergi alınmamaktadır. Gerek idare kaynaklı gerekse mükellef kaynaklı vergi hataları genellikle vergi kanunlarının farklı yorumlanması, uygulanması veya uygulanmamasından meydana gelmektedir. Ancak vergi inceleme oranlarının düşüklüğü dikkate alındığında bu tür hataların eğer açık ve mutlak nitelikte değilse vergi idaresince tespitinin güç olacağı söylenebilir. Vergi hatası içeren vergilendirme işlemleri re’sen vergi dairesince veya mükellefin başvurusu üzerine düzeltilir. Vergilendirme sürecinde ortaya çıkan hataların idare ve yükümlüler üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi bu şekilde devletin temel finansman kaynağı olan vergi gelirlerindeki kaybın azaltılması ile vergilemede etkinlik sağlanması amaçlanır. Vergi hataları idare ve mükellef açısından zaman ve emek kaybına yol açmakta ve parasal maliyet yüklemektedir (Mine BİNİŞ, 2012: 506). Kanun koyucunun Vergi Usul Kanununda düzeltme yoluyla düzeltilebilecek vergi ile ilgili hataları özellikle belirlemiştir. Bunun nedeni idari yoldan çözümlenmesi amaçlanan hataların düzeltilmesinde hiçbir tereddüde yer verilmeden, tamamen açık ve yorum yapmaya gerek olmayan türden hatalar olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü yorum gerektiren ve tartışmaya açık konulara haiz uyuşmazlıkların çözüm yerinin yargı olduğu muhakkaktır (Mahmut YARDIMCIOĞLU-Mehmet KÜTÜKÇÜ, 2014: 7).

Vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözümlemesine ilişkin bir diğer barışçıl yol da üst makama başvurdur. İdari Yargılama Usul Kanununun 11’inci maddesine göre ilgililer tarafından idari dava açılmadan önce; idari işlemin kaldırılması, geri alınması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması üst makamdan, üst makam yoksa işlemi yapmış olan makamdan, dava açma süresi içinde istenilebilir (Doğan ŞENYÜZ-Mehmet YÜCE-Adnan GERÇEK, 2018: 291). Bu çerçevede Vergi Usul Kanununun 124’üncü maddesi kapsamında vergi uyuşmazlıklarında dava açma süresi içinde şikâyet yolu ile başvurulabilir.

İdare ve mükellefler arasındaki uyuşmazlıkların azaltılması, İdarenin zamanını daha etkin ve verimli alanlarda kullanması, mükellefin vergiye gönüllü uyumunun artırılması amacıyla yönelik olarak yeni bir çözüm müessesesi olan "İzaha Davet" düzenlenmiştir. Belli dönemlerde daireler tarafından mükelleflerden istenen izahat talepleri bu müessese ile yasal yapısına kavuşmuştur (Fatih YEĞİN, 2017).

İzaha davet müessesesi, verginin ziyaa uğradığına delalet eden emareler bulunduğuna dair yetkili merciler tarafından yapılmış ön tespitlerle ilgili olarak aynı merciler tarafından mükelleflerden açıklama talep edilmesi anlamına gelip, bu müessese, yapılan değerlendirmeler sonucunda vergi ziyasına sebebiyet vermediği anlaşılan mükelleflerin konuyla ilgili vergi incelemesine veya takdire sevk edilmesini önlemekte, vergi ziyasına sebebiyet verildiği durumlarda ise belirli şartlar dahilinde indirimli ceza uygulanmak suretiyle mükellefleri daha ağır müeyyidelerden korumaktadır (Hasan ARSLAN, 2018). Vergi denetimi mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu artırma amacıyla ulaşmak üzere kullanılabilecek etkin bir araçtır. Bu amaca ulaşmak üzere vergi inceleme süreci yeniden gözden geçirilerek mükelleflerin incelemeye başlamadan önce izaha davet uygulaması teşvik edecek bir müessesedir. Vergiye gönüllü uyumun artırılması amacıyla vergi kanunlarımıza giren "izaha davet" uygulaması mükellef beyanının esas alındığı modern vergi sistemlerine bizi bir basamak daha yaklaştırmıştır (Nevzat ŞENSES, 2017).

Vergi sistemimizdeki uzlaşma kurumunun getiriliş amacı, önerilen/tarh edilen uzlaşma kapsamındaki vergi ve cezalara ilişkin uyuşmazlıkların, yargı makamları nezdinde davaya konu edilmeksizin, emekten ve zamandan tasarruf etmek suretiyle, hızlı bir şekilde ve en az maliyetle idari aşamada çözüme kavuşturulmasını sağlamaktır (Güngör GEZER, 2018).

Uzlaşma müessesesinin kamu alacağının gecikmeden, değer kaybetmeden, daha az maliyetle ve şüpheli duruma düşmeden tahsilini mümkün kılarak vergi idaresi lehine, yargı sürecini başlatmadan ihtilafı çözüme kavuşturarak, psikolojisini olumlu yönde etkileyerek ve önünü görmesini sağlayarak mükellef lehine ve iş yükünü azaltarak, daha az dosyaya bakma ve bunları daha nitelikli bir şekilde inceleme imkânı sağlayarak yargı mercileri lehine pek çok kolaylık sağlamaktadır (Celal HOCAOĞLU, 2015: 511). Mükellefler ile vergi idaresi arasında ortaya çıkan ihtilafların büyük bölümü inceleme elemanlarınca yapılan vergi incelemesi sonucu mükellef veya cezaya muhatap olanlara tarh edilen vergi ve kesilen cezalarla ilgili bulunmaktadır. Gerek uzlaşma, gerekse tarhiyat öncesi uzlaşma müesseseleriyle varılmak istenilen hedef vergi mevzuatının uygulanması dolayısıyla yapılan denetimler sırasında tespit

edilen hususlar konusunda mükellefler ile idare arasında doğabilecek ihtilafları asgariye indirmektir (Ali BÜYÜKKAYALAR, 1987).

Vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözülmesi hem mükellefe hem de idareye önemli bazı avantajlar sağlayacaktır. Vergi sorunlarının yargı yoluna gidilmeden idari aşamada çözülmesi her şeyden önce mükellefi uzun ve masraflı bir süreç olan yargılama süreci ile uğraşmaktan kurtaracaktır. Bu durumda Gelir İdaresi de yargılama süreci beklemeksizin uyuşmazlık konusu olan vergi gelirleri zamanında tahsil etmek olanağına kavuşacaktır (Mehmet YÜCE- Gökhan SÜMER, 2012). Uyuşmazlığın idari yollarla çözülmesi açılması muhtemel davaların önüne geçilerek yargının iş yükünün ciddi şekilde hafiflemesine neden olacaktır. Bu sebeple mahkemelerin mevcut davalara daha fazla zaman ayırabilecek ve doğal olarak ta davaların sonuçlanma süresinde kısalma olacaktır (Mahmut YARDIMCIOĞLU- Mehmet KÜTÜKÇÜ, 2014: 6).

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, A. (2013). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, 11. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ARKAN, O. E-PARMAKSIZ, M. (2018). Tarhiyat Öncesi Uzlaşma ve Yürürlüğe Girecek Torba Yasa Tasarısında Yapılacak Değişiklikler, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 171.
- ARSLAN, H. (2018). İzaha Davet Düzenlemesinde Ön Tespit ve İzaha Davet Komisyonları, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 171.
- ARSLAN, M. (2006). Vergi Hukuku, 5. Baskı, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- ATÇI, M. (2007). Pişmanlık ve Islah Uygulamasında Özellikli Hususlar, Vergi Sorunları Dergisi, 231.
- BİNİŞ, M. (2012). Vergi Hatalarının Mükellef ve İdare Açısından Sonuçları ve Bu Sonuçları Saptamaya Yönelik Yapılan Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2).
- BOZDAĞ, A. (2008). Vergi Hatalarının Düzeltilmesi Sürecinde Özellikli Durumlar, Vergi Sorunları Dergisi, 234.
- BOZDOĞAN, D. - ÇATALOLUK, C. (2018). Vergi Usul Kanununda Yer Alan “İzaha Davet” Kurumunun Değerlendirilmesi ve Öneriler, Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives 6 (1).
- BOZDOĞANOĞLU, B. (2016). Vergi Hukuku ve Ceza Hukuku Normları Açısından Pişmanlık: Sorunlar-Yaklaşımlar Çözüm Önerileri, Vergi Sorunları Dergisi, 335.
- BUYRUKOĞLU, S. - TOPARLAK, E. (2018). Avantaj ve Dezavantajlarıyla İzaha Davet Müessesesi, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(1).

BÜYÜKKAYALAR, A. (1987). Tarhiyat Öncesi Uzlaşma Müessesesi, Vergi Sorunları Dergisi, 29.

ÇELİK, B. (2002). Kamu Alacaklarının Takip ve Tahsil Hukuku, İkinci Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (627).

ÇELİK, B. (2003). Vergi Usul Kanununda Mükellef Hakları ve Sorunlar, Maliye Seçme Yazılar, Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesini Geliştirme Vakfı İktisadi İşletmesi.

DURA, İ.H. (2009). Uzlaşma Nedir?, Vergi Sorunları Dergisi, 253.

ERGİNAY, A. (1998). Vergi Hukuku, 16. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2007). Vergi Uyuşmazlıklarının İdare ile Çözümünde Uzlaşma, 2. Baskı, Ankara: (22).

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2008). Vergi Hatalarında Düzeltme İşlemleri ile Pişmanlık ve Islah Hükümlerinin Uygulanması, Ankara: (066).

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2008). Vergi İdaresince Yapılan Tarhiyatlarda Mükellefin İdari Başvuru Yolları, Ankara: (067).

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2011). Vergi Dairesince Yapılan Tarhiyatlarda Mükellefin İdari Başvuru Yolları, Ankara (127).

Gelirler Kontrolörleri Derneği. (2014). Vergi Rehberi, İstanbul.

GEZER, G. (2018). Uzlaşma Toplantılarının Geç Yapılmasının Olumsuz Etkileri, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 174.

GÜLTEKİN, M. (2016). Vergi Uyuşmazlıklarının Çözüm Yollarından Uzlaşma, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 7.

HOCAOĞLU, C. (2015). Vergi Hukukunda Uzlaşma, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 5.

KILIÇOĞLU, M. (2017). Vergi Usul Kanunu'nun "Pişmanlık ve İslah" Başlıklı 371'inci Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Sirküler ve Vergi İncelemesi, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 168.

KARAKOÇ, Y. (2017). Genel Vergi Hukuku, Ankara: Yetkin Yayınları.

KIRBAŞ, S. (2006). Vergi Hukuku, 17. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

KIZILOT, Ş. - TAŞ, M. (2013). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, 5. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

KORKMAZ, M. (2016). Vergi Uyuşmazlıklarında İdari Çözüm Yöntemleri: Pişmanlık ve Cezalarda İndirim, Vergi Sorunları Dergisi, 333.

MERCAN, E. - DÜNDAR, M. (2009). Temel Vergi Hukuku, 3. Baskı, Ankara: Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası.

OKTAR, S. A. (2017). Vergi Hukuku, 12. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

OKUR, O. (1995). Uzlaşma Müessesesi ve Bir Öneri, Vergi Sorunları Dergisi, 83.

OTO, Ş. (2008). Türk Vergi Hukukunda Vergi Hatalarının Düzeltilmesi, Vergi Sorunları Dergisi, 234.

ÖZMEN, İ. (2018). Vergi Usul Kanunu'nda İzaha Davet: 370'inci Madde Mükelleflere Yeni Bir Fırsat Mı?, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 26(1).

ŞEKER, S. (1991). Uzlaşma ve Uzlaşmanın Sonuçları, Vergi Sorunları Dergisi, 55.

ŞENSES, N. (2017). İzaha Davet Müessesesi, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 159.

ŞENYÜZ, D. - YÜCE, M. - GERÇEK, A. (2018). Vergi Hukuku, 9. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

UYSAL, A. - EROĞLU, N. (2009). Açıklamalı ve Örnekli Vergi Usul Kanunu, Ankara: Sözkesen Matbaacılık.

YAPICIOĞLU AKARSU, F. G. - KOÇAK, B. (2001). Pişmanlıkla Beyan, Vergi Sorunları Dergisi, 157.

YARDIMCIOĞLU, M. - KÜTÜKÇÜ, M. (2014). Vergi Uyuşmazlıklarında İdari ve Adli Çözüm Yolları, Kahramanmaraş Vergi Dairesi Başkanlığında Örnek Çalışma, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 6(11).

YAVAŞLAR BAŞARAN, F. (2017). “İzaha Davet” Saptanabilenler, Sorular ve Sorunlar, Vergi Dünyası, 433.

YEĞİN, F. (2017). Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözüm Yolları, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 167.

YILMAZ, A. (1979). Türk Vergi Hukukunda Pişmanlık, Vergi Sorunları Dergisi, 2.

YILMAZ, K. (2002). Türk Vergi Hukuku, Ankara: Ce-Ka Yayınları.

YÜCE, M. - SÜMER, G. (2012). Vergi Uyuşmazlıklarında Üst Makamlara Başvuru Yolu, Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 106.

HAM PETROL FİYATLARINDAKİ DEĞİŞİMİN TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ (1970-2014)

ARŞ. GÖR. Bekir ÇELİK^{§§§}

ARŞ. GÖR. Doğan BARAK^{****}

ÖZET

Üretimin safhasının önemli girdi kalemlerinden biri olan enerjinin (ham petrol) fiyatında meydana gelen değişimler, ekonomik göstergeleri de büyük ölçüde etkilemektedir. Ekonomik göstergelerde yaşanacak olan değişimlerin, ülkelerin iktisadi büyüme ve kalkınmaları üzerindeki etkileri önem arz eden konular arasındadır. Bu amaçla, bu çalışmada verilerin elverişli olması ve petrol şoklarını da kapsamı açısından 1970-2014 dönemine ait veriler kullanılarak ham petrol fiyatlarında meydana gelen değişimlerin Türkiye ekonomisine etkileri; ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret verilerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, ham petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasında genel teoriye uygun olarak negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ham petrol fiyatları ile ihracat değişkeni arasında 2000 yılına kadar negatif, 2000 yılından sonra ise pozitif yönlü bir ilişki görülmüştür. Türkiye enerji bağımlılığı yüksek ülkeler arasında yer aldığı için beklenildiği gibi ham petrol fiyatları ile ithalat değişkeni arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlenmiştir. Son olarak enflasyon oranlarının ham petrol fiyatlarındaki gelişmelerden önemli düzeyde etkilendiği de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ham petrol fiyatları, ekonomik büyüme, enflasyon, dış ticaret, Türkiye

^{§§§} Arş. Gör., Nuh Naci Yazgan Üniv., İİBF, İktisat Bölümü, bcelik@nny.edu.tr

^{****} Arş. Gör., Bingöl Üniv., İİBF, İktisat Bölümü, dbarak@bingol.edu.tr

GİRİŞ

Dünya genelinde sosyal ve ekonomik olarak kalkınmanın en temel girdisi enerjidir. Enerjinin geçmişten günümüze giderek önemi artmış ve ilerleyen dönemde de bu artışın devam edeceği düşünülmektedir. İçten yanmalı motorların keşfinden önce en önemli enerji kaynağı kömür iken günümüzde kömürün yerini petrol ve doğalgaz almıştır. Dünya nüfusunun artması ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte enerjinin (petrolün) tüketimi ve talebi de bunlara paralel olarak artış göstermiştir. Ekonominin temel girdisi olması ve ekonomi üzerinde önemli etkilerinin olacağı düşüncesiyle ham petrol fiyatlarındaki değişme ve gelişmelerin yakından takip edilmesi gerekmektedir.

Ham petrol fiyatları, ülkelerin ekonomik performansını belirlemede temel etkenlerden biridir. Bu nedenle ham petrol fiyatlarındaki değişimin ekonomik göstergeler (ekonomik büyüme, enflasyon, dış ticaret, vb.) üzerindeki etkisi önem derecesi yüksek konuların başında gelmektedir.

Ham petrol fiyatlarındaki artışların yaşandığı dönemler ile ekonomik göstergelerde bozulmaların yaşandığı dönemler arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Son 40 yılda dünya çapında ham petrol fiyatlarındaki artışla birlikte ekonomik durgunluklar gözlenmiştir. Fiyatlardaki artış sonucu petrol ithal eden ülkelerin ödemeler dengesi bozulmakta, ithal malların fiyatları artarken ihraç malların fiyatları azalmaktadır. Bu nedenle reel milli gelirde düşüş yaşanmaktadır. Merkez Bankası veya para politikası yoluyla bir değişikliğe gidilmemesi durumunda dolar kuru yükselirken petrol ihraç eden ülkelerin ülke varlıkları artmaktadır. Buna bağlı olarak varlıklarını değerlendirmede ölçü aldıkları dolar bazlı uluslararası rezerv ihtiyaçları artmaktadır. Ekonomide birçok sektör doğrudan veya dolaylı olarak petrole bağımlıdır. Birbirinden bağımsız ya da birbirini etkileyen çok sayıda etkene bağlı olması, petrol piyasasında veya petrol fiyatlarında yaşanan oynaklıklar hem ülke hem de dünya ekonomisi üzerinde zincirleme etkileşimler yaratmaktadır. Ham petrol fiyatlarındaki değişmelerin zincirleme etkileşimlerini ekonomik büyüme, enflasyon, dış ticaret ve diğer makroekonomik göstergeler üzerinde görmek mümkündür. Bu nedenle ham petrol fiyatlarının seyri günümüz dünya ekonomisi ve siyasetince yakından takip edilmektedir. Bu denli öneme sahip bir konu olması dolayısıyla ham petrol fiyatlarında yaşanan gelişmelerin Türkiye ekonomisine etkilerinin de

ayrıca incelenmesini gerekli kılmaktadır. Türkiye ekonomisinin petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan nasıl etkilendiğinin ortaya konulması açısından bu çalışma önemlidir.

Çalışmada, ham petrol fiyatlarında yaşanan değişimlerin Türkiye ekonomisine etkilerini; ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret verilerinden yararlanarak analiz etmek ve bu sonuçlarından hareketle Türkiye'nin durumunu ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın hazırlanmasında; Ham petrol fiyatlarını gösteren veriler British Petrol'ün (BP) resmi internet sitesinden (<http://www.bp.com/>), Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) resmi internet sitesinden (<http://www.tuik.gov.tr/>) dış ticaret (İhracat, İthalat) ve enflasyon verileri, Dünya Bankası'nın (World Bank) resmi internet sitesinden (<http://databank.worldbank.org/>) GSYİH verileri, ABD'nin 2005 baz yılı alınarak hesaplanan tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve Türkiye'nin yine 2005 baz yılı alınarak hesaplanan tüketici fiyat endeksi verileri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) resmi internet sitesinden (<http://www.tcmb.gov.tr/>) nominal döviz kuru verileri derlenerek analizler yapılmıştır. Araştırma konusu ele alınırken dedüktif yöntem kullanılarak genelden özele gidilmiştir. Genel olarak Dünyada ham petrol fiyatlarının ekonomik etkileri incelenirken, özelinde Türkiye ekonomisine etkileri konu olarak ele alınmıştır. Ham petrol fiyatlarındaki değişimlerin ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret üzerine etkilerini daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek için tablo ve grafik yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, petrol fiyatlarının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi teorik çerçevede ele alınacaktır. İkinci bölümde, konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalardan derlenen literatür özetine yer verilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise ham petrol fiyatlarındaki oynaklıkların 1970-2014 yıllarını kapsayan verilerden yararlanılarak Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Çalışma, sonuç bölümüne yer verilerek sonlandırılacaktır.

1. Petrol Fiyatlarının Ekonomik Faaliyetler Üzerine Etkileri

Enerji fiyatlarının ülkelerin ekonomik faaliyetleri üzerindeki etkisi uzun yıllardır tartışılan konuların başında gelmektedir. Neoklasik iktisatçılar, enerji fiyatlarının ekonomik faaliyetler için yansız (nötr) olduğunu savunmuşlardır. Bu duruma gerekçe olarak enerji maliyetlerinin GSYİH içindeki payının çok düşük olduğunu ve etkisinin de buna bağlı olarak düşük olacağını belirtmişlerdir.

On sekizinci yüzyıl sonu, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi ile beraber emek yoğun üretim yerini makineli imalatın ve endüstrinin egemen olduğu teknoloji yoğun üretime bırakmıştır. Bu dönem sonrasında ekonomik faaliyetler için enerji, üretim sürecinin en önemli girdisi olarak kabul edilmiştir (Çiçekçi, 2013:10). Bu nedenle enerji fiyatları ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi en iyi açıklayan görüş Klasik Arz Yanlı iktisatçıların savunduğu görüştür. Bu görüşe göre artan enerji (petrol) fiyatları önemli üretim girdisine erişimi azaltarak ekonomik faaliyetleri etkilemektedir. Artan petrol fiyatları, üretimin en önemli girdilerinden biri olan enerji kaynağının kıtlığı problemine işaret etmektedir. Bu nedenle üretim çıktısındaki büyüme ve verimlilik azalmaktadır. Burada tüketiciler, eğer petrol fiyatlarındaki yaşanan artışın geçici olacağını veya çıktı üzerindeki kısa dönem etkilerinin uzun döneme göre daha büyük olacağını düşünecek olurlarsa tüketimlerini sabit tutarlar. Bunu da daha az tasarruf ederek ya da daha fazla borçlanma yoluyla finanse ederler. Borçlanma yoluyla tüketimlerini finanse ettiklerinde denge reel faiz oranlarını artırır. Üretim faaliyetlerindeki düşüş ve denge reel faiz oranlarındaki artış reel para talebinin düşmesine, enflasyon oranının artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla petrol fiyatlarında yaşanacak olan bir artış, GSİYH' da azalmaya, enflasyon ve reel faiz oranlarında bir artışa neden olacaktır (Brown ve Yücel, 2002:195-198).

Petrol fiyatlarındaki değişimin makroekonomik faaliyetlere olan bir diğer etkisi dış ticaret kanalıdır. Özellikle petrol ithal eden ülkelerin ekonomik göstergelerinde petrol fiyatları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Petrol fiyatlarında yaşanacak olan bir artış, petrol ithalatçısı ülkelerin ödemeler dengesini olumsuz etkileyecektir. İthal mallarının fiyatı artarken ihraç mallarının fiyatı azalacaktır. Bu durumun sonucunda reel milli gelirde bir düşüş gözlenecektir. Merkez bankasının herhangi bir müdahalede bulunmaması durumunda, nominal döviz kuru yükselecektir. Petrol ithal eden ülkelerin ülke varlıkları değer kaybedecek ve ölçü aldıkları dolar bazlı uluslararası rezerv gereksinimi de artacaktır (Lebe ve Akbaş 2013:172-173).

Son olarak, petrol fiyatlarındaki oynaklıkların yarattığı belirsizliğin de ekonomik faaliyetler üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Petrol fiyatlarında artış ya da azalışların tam olarak belirlenememesi firmaların yatırımlarını ertelemelerine neden olacaktır. Teknolojinin sermayeye gömülü olduğu durumlarda, firmalar sermaye satın alırken üretim sürecinin enerji yoğunluğunu dikkate almak durumundadırlar. Petrol fiyatlarındaki belirsizlik arttıkça, firmalar

yatırımlarını erteleme kararı almakta ve yatırıma olan teşvikler azalmaktadır. Yüksek enerji fiyatlarının var olduğu bir ortamda firmaların bu engeli nasıl aşacağı konusunda belirsiz bir tavır göstermesi sonucunda, yatırımcılara olan güven azalacak ve faiz oranları artacaktır. Bunun sonucunda yatırım harcamaları azalacak ve ekonomi zayıflayacaktır (Öksüzler ve İpek, 2011:18).

Petrol ithal eden gelişmekte olan ülkeler, petrol ithal eden gelişmiş ülkelere göre enerji bağımlılığının daha yüksek olması ve enerjinin etkin kullanıldığı enerji yoğun sektörlere sahip olduğu için petrol fiyatlarındaki artıştan daha fazla etkilenmektedirler. Petrol fiyatlarında yaşanacak olan bir artış, firmaların daha az enerji talep etmesi anlamına gelir. Bu durum sermaye ve emek verimliliğini azaltmasıyla beraber potansiyel milli gelirde bir düşüş gözlenmektedir. Faktör verimliliğindeki azalma ile reel ücretlerde bir düşüş yaşanmaktadır. İş gücü arzından gönüllü olarak bir kısım işçilerin ayrılmasıyla, potansiyel üretim beklentilerin altında gerçekleşecektir.

Petrol ihraç eden ülkeler için petrol fiyatlarında yaşanacak olan bir artış, diğer ülkelerin ekonomilerinde bir yavaşlamaya neden olacağı için petrolün talebini azaltacaktır. Azalan petrol talebi ile petrol ihraç eden ülkelerin ihracat rakamlarında bir düşüş yaşanacaktır. Bu durum petrol ihraç eden ülkelerin ekonomik büyüme rakamlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Yükselen petrol fiyatlarının petrol ihracatçısı ülke ekonomilerini olumlu etkileyeceği beklense dahi ticari ilişkiler dikkate alındığında bu etkinin ne yönde olduğu belirsizlik arz etmektedir (Altıntaş, 2013:3-4).

2. Seçilmiş Literatür Özeti

1970’li yıllarda görülen petrol krizleri sonrasında ülke ekonomilerden yaşanan resesyonlarla birlikte ham petrol fiyatlarının ekonomik değişkenlere etkileri oldukça önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle 1970’lerden günümüze kadar bu alanda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmamızda, konuyla ilgili yapılan çalışmaların sayıca fazla olması nedeniyle içlerinden sadece birkaçına değinilmiştir. Literatür özeti yıllara göre gruplandırılarak verilmiştir.

Ham petrol fiyatları ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların ilk örneklerinden biri Rasche ve Tatom (1977) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Yazarlar çalışmalarında 1949-1975 dönemine ait; reel GSYİH, enerji kaynak akışı, sermaye ve emek değişkenlerini kullanarak Cobb Douglas üretim fonksiyonu oluşturmuştur. Bu fonksiyon üzerinden enerji fiyatlarının hasıla üzerindeki etkisini inceleyen Rasch ve Tatom, ters yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Yazarlar, enerji fiyatlarında yaşanacak artışın hasılayı azaltıcı bir etkisi olduğu bulgusuna çalışmalarında yer vermişlerdir.

Literatürde ham petrol fiyatlarının makro ekonomik etkilerini inceleyen bir diğer çalışma da Lienert (1981) tarafından yapılmıştır. Yazar çalışmasında kısa dönemde petrol fiyat artışlarının Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç (Nordik Topluluğu) ekonomilerine etkilerini, 1979-1980 yıllarını kapsayan verileri kullanarak simülasyon çalışmasıyla incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda, ham petrol fiyatlarındaki artışın, hasıla (reel GSYİH) üzerinde önemli kayıplara neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Finlandiya’da hasıla kaybı diğer üç ülkeye göre daha az olmuştur. Bunun sebebi olarak yazar, Finlandiya’nın Sovyetler Birliği’ne yaptığı ihracat ile hasıla kaybını telafi ettiğini belirtmiştir.

Kibritçioğlu’nun (2001), ham petrol fiyat artışlarının enflasyona etkisini Türkiye özelinde incelediği çalışması mevcuttur. Yazar çalışmasında 2000-2001 dönemine ait; TEFE (Toptan eşya fiyatları endeksi), ham petrol fiyatı ve döviz kuruna ait aylık verileri kullanmıştır. Yapılan tablo ve grafik analizleri sonrasında, ham petrol fiyatları ve enflasyon oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Yazar, ham petrol fiyatlarındaki artışların enflasyon oranındaki artışların en temel sebebi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öksüzler ve İpek (2011), Türkiye’nin 1987-2010 yıllarını kapsayan; ham petrol fiyatları, GSYİH ve enflasyon oranı verilerini kullanarak literatüre bir çalışma kazandırmışlardır. Seriler durağan hale geldikten sonra, VAR analizi yapılarak değişkenler arası ilişkinin yönü belirlenmiştir. Daha sonra Granger Nedensellik Testi uygulanarak, petrol fiyatına uygulanacak bir şoka diğer değişkenlerin tepkisinin ne olacağı tespit edilmiştir. Yapılan bu analizlerde, Türkiye petrolde dışa bağımlı olduğu için petrol fiyatlarındaki değişmelerin makro ekonomik etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Petrol fiyatlarındaki bir artışın, ilk iki ay ekonomik büyüme üzerinde pozitif, ilerleyen dönemde ise bu pozitif etkinin giderek azaldığı sonucuna

ulaşmıştır. Beklenildiği gibi petrol fiyatlarındaki artışın, enflasyon üzerinde ilk aylarda yüksek bir artış devam eden dönemde bu artışta azalışlar olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde yer alan bir diğer çalışma Yaylalı ve Lebe (2012) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, ham petrol fiyatlarının Türkiye’deki makro aktiviteler üzerine etkisini incelemişlerdir. Analizler için 1986-2010 dönemini kapsayan ham petrol fiyatı, sanayi üretim endeksi, bankalar arası faiz oranı, enflasyon oranı, nominal döviz kuru ve para arzı değişkenlerini kullanmışlardır. VAR analizi yöntemiyle modeli test eden yazarlar, analiz sonucunda; ithal ham petrol fiyatlarının ve makroekonomik aktiviteler üzerinde önemli etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Son olarak Altıntaş (2013) tarafından yazılan çalışmada, ham petrol fiyatları, ihracat ve reel döviz kuru ilişkisini incelenmiştir. Yazar, Türkiye’nin 1987-2010 dönemine ait; ihracat miktarı, yurtdışı reel GSYİH, reel döviz kuru, reel petrol fiyatlarını ve nispi ihracat fiyatı değişkenleri yardımıyla ARDL sınır testi modelini uygulamıştır. Yapılan analizler sonucunda, petrol fiyatlarında yaşanacak %1’lik artışın ihracatı %0,225 artıracığı sonucuna ulaşmıştır. Bu duruma gerekçe olarak; petrolün üretim faktörlerindeki payının az olması, teknoloji alanından yaşanan yenilikler ve Türkiye’nin ara malı üretimi yapması dolayısıyla ham petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklı olarak üretim maliyeti artışlarını ihraç malı fiyatlarına yansıtması gösterilmiştir.

3. Ham Petrol Fiyatlarındaki Değişmelerin Türkiye Ekonomisine Etkileri (1970-2014)

Çalışmanın bu bölümünde, 1970-2014 dönemine ait veriler yardımıyla ham petrol fiyatlarındaki değişmelerin Türkiye ekonomisine etkileri üç temel konu başlığı üzerinde incelenecektir. Bunlar sırasıyla; ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret şeklindedir.

3.1. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri

Türkiye’nin 1970-2014 dönemini kapsayan ham petrol fiyatları ve GSYİH değişkenleri Tablo1’de gösterilmektedir. Tablo 1’de görüldüğü üzere ham petrol fiyatları dolar (\$) cinsinden gösterilmiş daha sonra TCMB’den elde edilen veriler derlenerek hesaplanan reel döviz kuru ile çarpılarak Türk Lirası (TL) cinsinden değerine de yer verilmiştir.

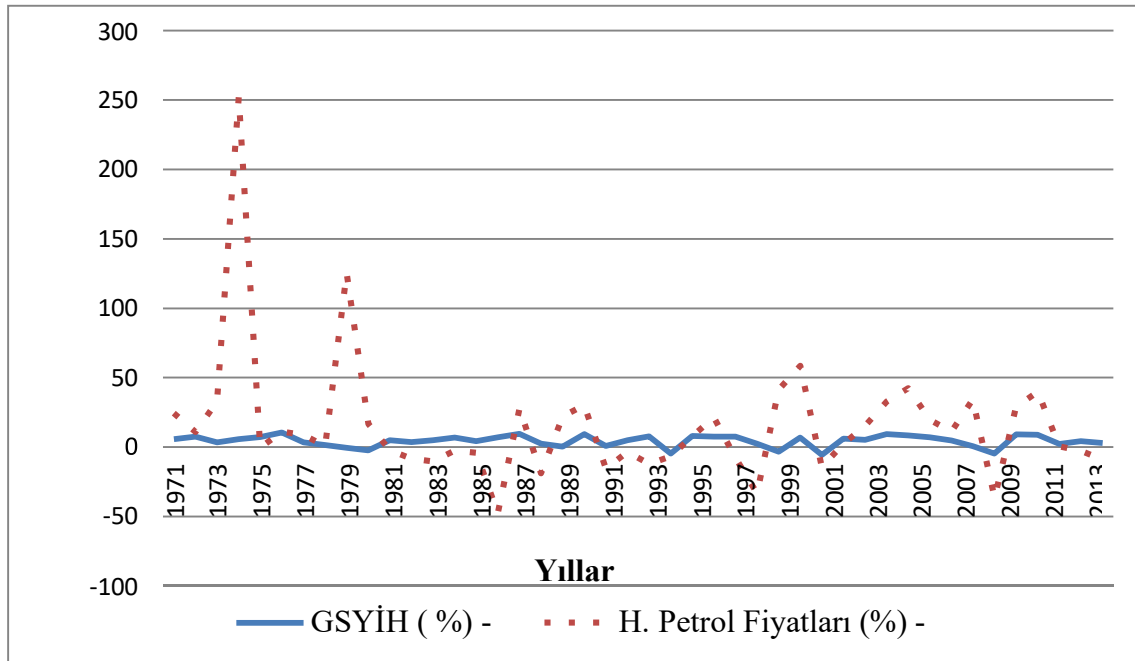
Tablo 1: Ham Petrol Varil Fiyatı ve GSYİH (1970-2014)

Yıllar	H. Petrol Fiyatı (\$)	Reel Döviz Kuru	H. Petrol Fiyatı (TL)	GSYİH (milyar \$)	Yıllar	H. Petrol Fiyatı (\$)	Reel Döviz Kuru	H. Petrol Fiyatı (TL)	GSYİH (milyar \$)
1970	1,80	1,92	3,46	20,4	1993	16,97	2,31	39,26	57,8
1971	2,24	2,27	5,09	21,6	1994	15,82	3,10	49,07	55,1
1972	2,48	2,00	4,96	23,2	1995	17,02	2,62	44,67	59,4
1973	3,29	1,84	6,05	23,9	1996	20,67	2,66	54,98	63,8
1974	11,58	1,74	20,10	25,3	1997	19,09	2,73	52,21	68,6
1975	11,53	1,65	19,00	27,1	1998	12,72	2,58	32,83	70,2
1976	12,80	1,65	21,12	29,9	1999	17,97	2,57	46,19	67,8
1977	13,92	1,55	21,59	30,9	2000	28,50	2,56	72,98	72,4
1978	14,02	1,55	21,73	31,4	2001	24,44	3,34	81,72	68,3
1979	31,61	1,39	43,96	31,2	2002	25,02	2,88	72,10	72,5
1980	36,83	1,84	67,68	30,4	2003	28,83	2,34	67,52	76,3
1981	35,93	2,17	78,01	31,9	2004	38,27	2,07	79,03	83,5
1982	32,97	2,57	84,89	33,1	2005	54,52	1,83	99,63	90,5
1983	29,55	2,80	82,89	34,7	2006	65,14	1,83	119,20	96,7
1984	28,78	3,21	92,30	37,0	2007	72,39	1,58	114,26	101,3
1985	27,56	3,26	89,89	38,6	2008	97,26	1,48	144,17	101,9
1986	14,43	3,19	46,02	41,3	2009	61,67	1,66	102,10	97,0
1987	18,44	3,03	55,83	45,2	2010	79,50	1,50	119,47	105,9
1988	14,92	3,01	44,91	46,3	2011	111,26	1,62	180,55	115,2
1989	18,23	2,88	52,53	46,4	2012	111,67	1,63	182,14	117,6
1990	23,73	2,33	55,27	50,7	2013	108,66	1,63	177,33	122,6
1991	20,00	2,34	46,81	51,1	2014	98,95	1,75	173,30	126,1
1992	19,32	2,34	45,12	53,7					

Kaynak: Ham petrol fiyatları verisi BP'den (<http://www.bp.com/>), GSYİH verisi Dünya Bankası'ndan (<http://databank.worldbank.org/>), Nominal döviz kuru verisi TCMB'den (<http://www.tcmb.gov.tr/>) alınmıştır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye’nin GSYİH’ı 1970’den 2014’e gelindiğinde 6 (altı) kat artış göstermiştir. Tabloda koyu olarak belirtilen dönemler haricinde GSYİH’da değer olarak sürekli bir artış yaşanmıştır. Dolayısıyla GSYİH değişkeni 1970’den 2014’e kadar bir artış trendi yakalamıştır. Ham petrol fiyatlarının seyri gözlemlendiğinde ise 1970 yılından günümüze bir artış trendi vardır. Fakat değerlerde yaşanan oynaklıklar GSYİH’a göre daha fazladır. Örneğin 1978 yılında ham petrolün varil fiyatı 21,73 TL iken 1979 yılında yaklaşık 2 (iki) kat artarak 43,96 TL olmuştur. Tablo 1’de belirtilen verilerin yüzde (%) değerleri alınarak hazırlanan Grafik 1’de ham petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki net olarak görülmektedir.

Grafik 1: Ham Petrol Fiyatları ve GSYİH İlişkisi

Kaynak: Ham petrol fiyatları verisi BP’den (<http://www.bp.com/>), GSYİH verisi Dünya Bankası’ndan (<http://databank.worldbank.org/>), Nominal döviz kuru verisi TCMB’den (<http://www.tcmb.gov.tr/>) alınarak tarafımca derlenmiştir.

Grafik 1’de görüldüğü üzere ham petrol fiyatlarındaki artışlar ile GSYİH’deki azalışlar paralellik göstermektedir. Örneğin 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol şokları nedeniyle ham petrol fiyatları yukarı yönlü ivme aldığı anda, GSYİH aşağı yönlü ivme kazanmıştır. Yine 1985 ve 2009 yıllarına bakıldığında ham petrol fiyatları düşerken GSYİH’da artış gözlenmiştir.

3.2. Enflasyon Üzerine Etkileri

Türkiye'nin 1970-2014 dönemine ait ham petrol fiyatları ve enflasyon oranları Tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde ham petrol fiyatlarına benzer şekilde enflasyon rakamları da 1970-2014 dönemleri arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. 1970 yılında tek hanelerde (%6,93) olan enflasyon rakamı 2006 yılına (%9,60) kadar sürekli iki haneli rakamlarda seyretmiştir. Buradan anlaşılabileceği üzere Türkiye'nin enflasyon oranı son döneme kadar oldukça yüksek seviyede seyir izlemiştir. Örneğin 1980 yılında (%110,17) olarak gerçekleşen enflasyon oranı ele alınan dönem için en yüksek rakam olmuştur. Yine 1994 yılında enflasyon oranı (%106,26) olarak gerçekleşmiştir. Fakat 2006 sonrasında azalma eğilimine giren enflasyon oranı 2008 yılı (%10,44) hariç tek haneli rakamlar almıştır.

Tablo 2: Ham Petrol Varil Fiyatı ve Enflasyon Oranı (1970-2014)

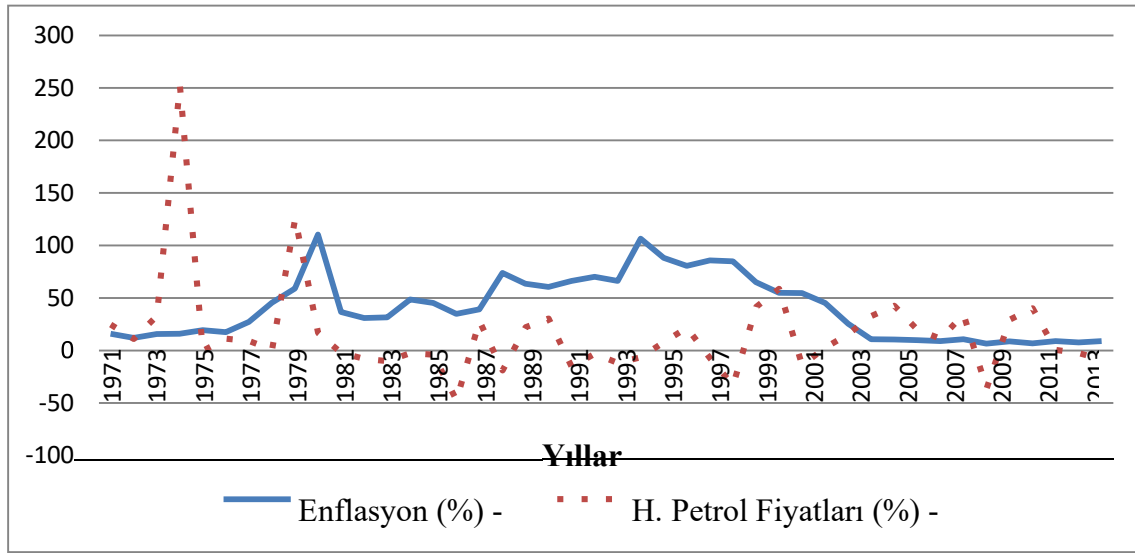
Yıllar	H. Petrol Fiyatı (\$)	Enflasyon Oranı (%)	H. Petrol Fiyatı (TL)	Yıllar	H. Petrol Fiyatı (\$)	Enflasyon Oranı (%)	H. Petrol Fiyatı (TL)
1970	1,80	6,93	3,46	1993	16,97	66,10	39,26
1971	2,24	15,74	5,09	1994	15,82	106,26	49,07
1972	2,48	11,67	4,96	1995	17,02	88,11	44,67
1973	3,29	15,44	6,05	1996	20,67	80,35	54,98
1974	11,58	15,82	20,10	1997	19,09	85,73	52,21
1975	11,53	19,20	19,00	1998	12,72	84,64	32,83
1976	12,80	17,36	21,12	1999	17,97	64,87	46,19
1977	13,92	27,08	21,59	2000	28,50	54,92	72,98
1978	14,02	45,28	21,73	2001	24,44	54,40	81,72
1979	31,61	58,69	43,96	2002	25,02	44,96	72,10
1980	36,83	110,17	67,68	2003	28,83	25,30	67,52
1981	35,93	36,58	78,01	2004	38,27	10,58	79,03
1982	32,97	30,84	84,89	2005	54,52	10,14	99,63
1983	29,55	31,40	82,89	2006	65,14	9,60	119,20
1984	28,78	48,38	92,30	2007	72,39	8,76	114,26
1985	27,56	44,96	89,89	2008	97,26	10,44	144,17
1986	14,43	34,62	46,02	2009	61,67	6,25	102,10
1987	18,44	38,85	55,83	2010	79,50	8,57	119,47
1988	14,92	73,67	44,91	2011	111,26	6,47	180,55
1989	18,23	63,27	52,53	2012	111,67	8,89	182,14
1990	23,73	60,31	55,27	2013	108,66	7,49	177,33
1991	20,00	65,97	46,81	2014	98,95	8,85	173,30
1992	19,32	70,07	45,12				

Kaynak: Ham petrol fiyatları verisi BP'den (<http://www.bp.com/>), Enflasyon oranları verisi

Dünya Bankası'ndan (<http://databank.worldbank.org/>) alınmıştır.

Tablo 2’de yer alan ham petrolün varil fiyatları (%) olarak hesaplandıktan sonra enflasyon oranıyla ilişkisi Grafik 2’de gösterilmiştir. Grafik 2 incelendiğinde Türkiye’de ham petrol fiyatları ile enflasyon oranları arasında oldukça güçlü ilişki olduğu görülmektedir. Ham petrol fiyatlarındaki artışla beraber enflasyon oranlarında bir artış, ham petrol fiyatlarındaki azalmayla beraber enflasyon oranlarında da net bir şekilde azalışlar dikkat çekmektedir. Örneğin petrol şokunun yaşandığı 1979 yılında artan ham petrol fiyatları sonrasında 1979-1980 döneminde enflasyon oranlarında da ani artış gözlenmektedir. Yine 1985 ve 2001 yıllarına bakıldığında ham petrol fiyatlarındaki düşüşle beraber enflasyon rakamları da aşağıya doğru kayma gözlenmiştir.

Grafik 2: Ham Petrol Fiyatları ve Enflasyon İlişkisi

Kaynak: Ham petrol fiyatları verisi BP’den (<http://www.bp.com/>), Enflasyon oranları verisi Dünya Bankası’ndan (<http://databank.worldbank.org/>) alınarak tarafımca hazırlanmıştır.

3.3. Dış Ticaret Üzerine Etkileri

Türkiye'nin 1970-2014 dönemine ait ham petrolün varil fiyatları ve dış ticaret (ihracat ve ithalat) rakamları Tablo 3'de gösterilmektedir. Tablo 3'de görüldüğü gibi Türkiye'nin 1970-2014 dönemi ele alındığında hem ihracat rakamları hem de ithalat rakamları artış trendi yakalamıştır. 1970 yılından günümüze kadar ihracat rakamlarında yaklaşık 260 (iki yüz atmış) kat, ithalat rakamlarında ise yaklaşık 255 (iki yüz elli beş) kat artış yaşanmıştır.

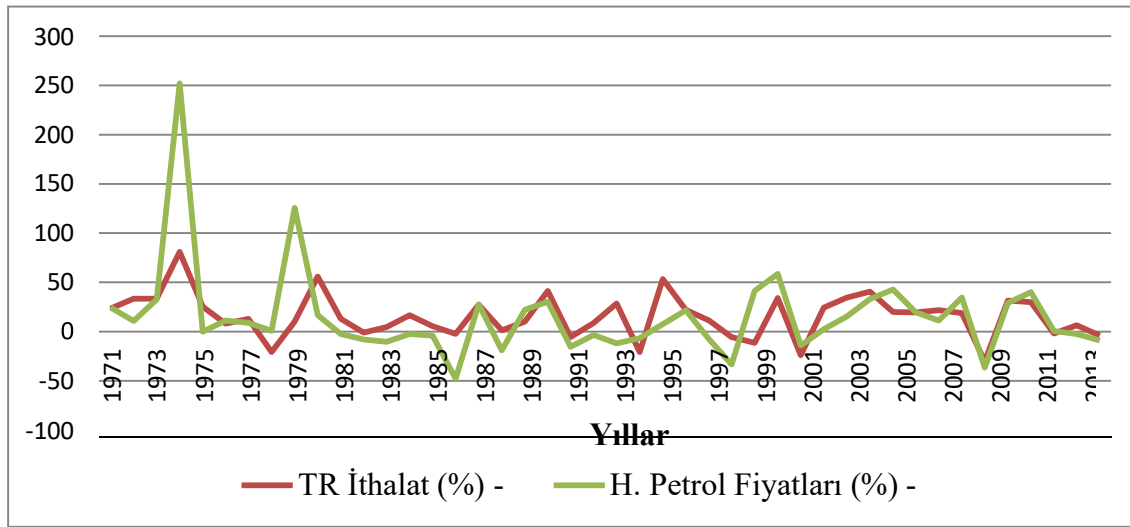
Tablo 3: Ham Petrol Varil Fiyatı ve Dış Ticaret (İhracat-İthalat) Rakamı (1970-2014)

Yıllar	H. Petrol Fiyatı (\$)	İhracat (Milyar TL)	İthalat (Milyar TL)	H. Petrol fiyatı (TL)	Yıllar	H. Petrol Fiyatı (\$)	İhracat (Milyar TL)	İthalat (Milyar TL)	H. Petrol fiyatı (TL)
1970	1,80	0,59	0,95	3,46	1993	16,97	15,35	29,43	39,26
1971	2,24	0,68	1,17	5,09	1994	15,82	18,11	23,27	49,07
1972	2,48	0,88	1,56	4,96	1995	17,02	21,64	35,71	44,67
1973	3,29	1,32	2,09	6,05	1996	20,67	23,22	43,63	54,98
1974	11,58	1,53	3,78	20,10	1997	19,09	26,26	48,56	52,21
1975	11,53	1,40	4,74	19,00	1998	12,72	26,97	45,92	32,83
1976	12,80	1,96	5,13	21,12	1999	17,97	26,59	40,67	46,19
1977	13,92	1,75	5,80	21,59	2000	28,50	27,77	54,50	72,98
1978	14,02	2,29	4,60	21,73	2001	24,44	31,33	41,40	81,72
1979	31,61	2,26	5,07	43,96	2002	25,02	36,06	51,55	72,10
1980	36,83	2,91	7,91	67,68	2003	28,83	47,25	69,34	67,52
1981	35,93	4,70	8,93	78,01	2004	38,27	63,17	97,54	79,03
1982	32,97	5,75	8,84	84,89	2005	54,52	73,48	116,77	99,63
1983	29,55	5,73	9,24	82,89	2006	65,14	85,53	139,58	119,20
1984	28,78	7,13	10,76	92,30	2007	72,39	107,27	170,06	114,26
1985	27,56	7,96	11,34	89,89	2008	97,26	132,03	201,96	144,17
1986	14,43	7,46	11,10	46,02	2009	61,67	102,14	140,93	102,10
1987	18,44	10,19	14,16	55,83	2010	79,50	113,88	185,54	119,47
1988	14,92	11,66	14,34	44,91	2011	111,26	134,91	240,84	180,55
1989	18,23	11,62	15,79	52,53	2012	111,67	152,46	236,55	182,14
1990	23,73	12,96	22,30	55,27	2013	108,66	151,80	251,66	177,33
1991	20,00	13,59	21,05	46,81	2014	98,95	157,61	242,18	173,30
1992	19,32	14,71	22,87	45,12					

Kaynak: Ham petrol fiyatları verisi BP'den (<http://www.bp.com/>), Dış ticaret rakamları verisi TÜİK'ten (<http://www.tuik.gov.tr/>) alınmıştır.

Tablo 3’de yer alan Türkiye’nin 1970-2014 dönemini kapsayan ithalat ve ihracat rakamlarının yüzde (%) değerleri alınarak, ham petrol fiyatlarıyla ilişkisi Grafik 3 (İthalat) ve Grafik 4 (İhracat) yardımıyla gösterilmiştir. Grafik 3 incelendiğinde Türkiye’nin ham petrolünün büyük bir bölümünü ithal yollarla karşılaması dolayısıyla ham petrol fiyatları ve ithalat rakamları arasında tam bir paralellik söz konusudur. Bütün dönemler için bu durum geçerlidir. 1973, 1979 petrol şoklarının etkisiyle ithalat da bir patlama olmuştur. Benzer şekilde 1988 ve 2001 dönemlerinde ham petrol fiyatlarındaki artış ile Türkiye’nin ithalatında da bir artış gözlenmiştir. 1985 ve 1997 yıllarına bakıldığında ise ham petrol fiyatlarındaki azalma ile beraber ithalat rakamlarında da azalmalar görülmektedir.

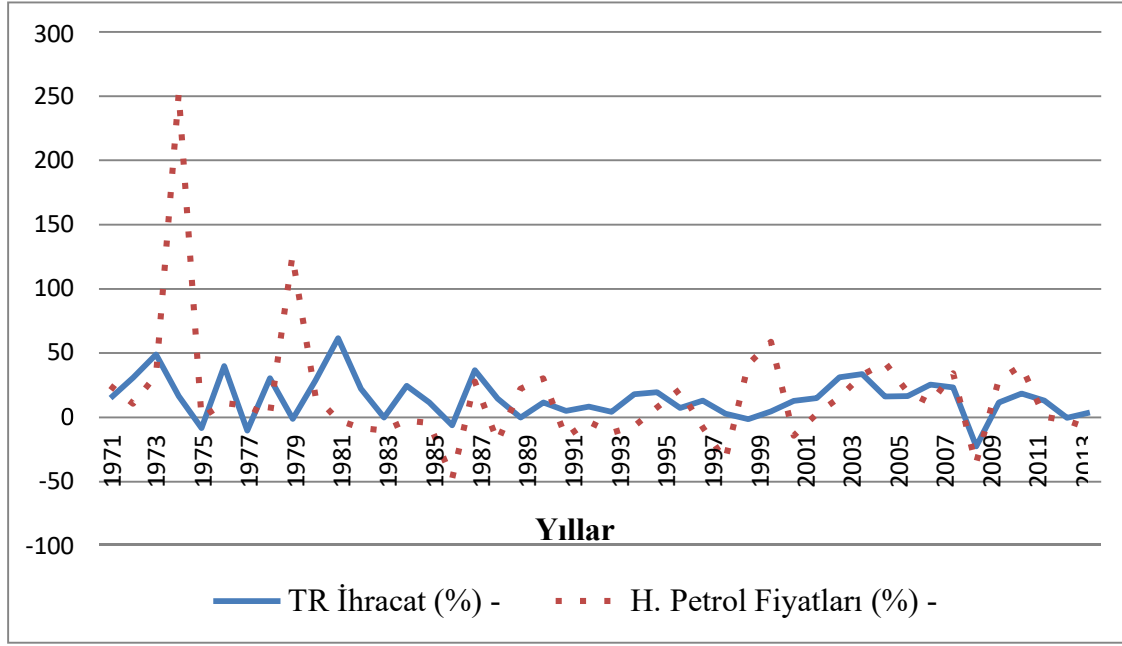
Grafik 3: Ham Petrol Fiyatları ve İthalat ilişkisi

Kaynak: Ham petrol fiyatları verisi BP’den (<http://www.bp.com/>), İthalat rakamları verisi TÜİK’ten (<http://www.tuik.gov.tr/>) alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

Grafik 4 incelendiğinde Türkiye’nin ihracat rakamları ile ham petrol fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin petrol şoklarının yaşandığı dönemi (1973 ve 1979) ele aldığımızda ham petrol fiyatları yukarı yönlü ivme alırken ihracat rakamlarında bir düşüş gözlenmiştir. Fakat 2000’li yıllardan sonra petrol fiyatları ile ihracat arasında aynı yönlü ilişki olduğu gözlenmiştir. Örneğin 2009 yılına gelindiğinde petrol fiyatlarındaki azalma ile ihracat rakamlarında da bir azalma gözlenmiştir. O halde 2000 yılından önce Türkiye’de petrol fiyatlarındaki artış ihracatı olumsuz etkilerken, 2000 yılından sonra bu durum tersine dönmüştür.

Grafik 4: Ham Petrol Fiyatları ve İhracat İlişkisi

Kaynak: Ham petrol fiyatları verisi BP'den (<http://www.bp.com/>), ihracat rakamları verisi TÜİK'ten (<http://www.tuik.gov.tr/>) alınarak tarafımca düzenlenmiştir.

SONUÇ

Ülkelerin ekonomik faaliyetlerini sürdürmek için ihtiyaç duydukları en temel kaynak enerjidir. İçten yanmalı motorun icadıyla beraber temel enerji kaynağı olan kömür yerini petrole bırakmıştır. Bu nedenle gelişmek ve büyümek isteyen ülkeler için petrol üretimin en temel girdisi olması dolayısıyla oldukça önem arz etmektedir. Ham petrol talebindeki bir artış (azalış) ve/veya petrol fiyatlarındaki bir artış (azalış) ülkelerin makroekonomik faaliyetleri üzerinde bir etki yaratmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, ham petrol fiyatlarındaki değişmelere Türkiye ekonomisinin nasıl tepki verdiği analiz edilmiştir. Analizde petrol şoklarını da dâhil etmek amacıyla 1970-2014 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, ham petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde ham petrol fiyatları ve ihracat arasında da 2000 yılına kadar negatif, 2000-2014 döneminde ise pozitif yönlü bir ilişki görülmüştür. Bu durum Altıntaş'ın (2012) çalışmasında belirttiği petrolün üretim faktörlerindeki payının az olması, teknolojik yenilikler, Türkiye'nin ara malı üretimi yapması ve bu maliyetleri ihracat malı fiyatlarına yansıttığı için ihracatı olumsuz etkilenmediği görüşüyle örtüşmektedir. Ham petrol fiyatları ve ithalat incelendiğinde, beklendiği gibi Türkiye'de ithalatın önemli kalemlerinden birini ham petrol ithalatının oluşturduğu görülmüştür. Ham petrol fiyatları ve ithalat arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Burada Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı en temel faktördür. Son olarak, ham petrol fiyatları ve enflasyon ilişkisinde ithalat rakamlarına benzer şekilde pozitif yönlü ilişkinin varlığı gözlenmiştir. Kibritçioğlu (2001) ve Yaylalı ve Lebe (2012) çalışmalarına benzer şekilde enflasyon oranlarının ham petrol fiyatlarındaki gelişmelerden önemli düzeyde etkilendiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, Neoklasik görüşün savunduğu enerjinin ekonomi üzerinde herhangi bir etkisi yoktur hipotezi anlamlı bulunmamıştır. Bulgular Klasik Arz Yanlı görüşü destekler niteliktedir.

Çalışmamızın sonuçlarından da anlaşıldığı üzere Türkiye ekonomisinin gelişiminde enerjinin rolü büyüktür. Bu nedenle politika yapıcıların Türkiye ekonomisinin enerji fiyatlarındaki dalgalanmalardan minimum seviye de etkilenmesini sağlamak için;

- Ekonomide enerji konusuna daha fazla önem verilmesi ve bu alanda yapılacak olan çalışmaların desteklenmesi,
- Enerji bağımlılığının azaltılması ve alternatif enerji kaynaklarının artırılması konusunda teşviklerin sağlanması,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması,
- Enerji tasarrufu konusunda halkın bilinçlendirmesi için faaliyetler düzenlenmesi yoluyla her gelişmekte olan ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin de temel hedefleri arasında bulunan ekonomik büyüme ve düşük enflasyonun sağlanmasında yapılacak bu müdahalelerin katkıda bulunacağı belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, H. (2013). Türkiye’de petrol fiyatları, ihracat ve reel döviz kuru ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı ve dinamik nedensellik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 1-30.
- Brown, S. P., & Yücel, M. K. (2002). Energy prices and aggregate economic activity: an interpretative survey. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42(2), 193-208
- Çiçekçi, C. (2013). Enerji girdisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Avrupa Birliği ülkeleri üzerine ampirik bir değerlendirme. *Enerji Piyasası Düzenleme Dergisi*, Sayı 1, 1-37.
- Deniz, M. H., & Sümer, K. K. (2015). Petrol fiyatlarındaki oynaklığın dış ticaret ve milli gelir üzerindeki etkisi: Seçilmiş bazı Avrasya ekonomileri üzerine bir inceleme *International Conference On Eurasian Economies*, 298-304.
- Kibritçiöğlu, A. (2001). Türkiye’de akaryakıt fiyat artışları ve 2001-2002 enflasyonla mücadele programı üzerindeki olası etkileri. *İktisat İşletme ve Finans*, 16(184), 31-41.
- Fuat, L.& Akbaş, Y. (2015). İthal ham petrol fiyatları ile döviz kurunun cari açık üzerindeki etkisi: Türkiye için bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 170-196.
- Lienert, I. (1981). The Macroeconomic Effects of the 1979/80 Oil Price Rise on Four Nordic Economies. *The Scandinavian Journal of Economics*, (2), 201-219.
- Öksüzler, O., & İpek, E. (2011). Dünya petrol fiyatlarındaki değişimin büyüme ve enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences*, 7(14), 15-34
- Rasche, R. H., & Tatom, J. A. (1977). Energy resources and potential GNP. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, (Jun), 10-24.
- Yardımcıoğlu, F., & Gülmez, A. (2013). OPEC ülkelerinde Hollanda hastalığı: petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik bir analizi. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Sayı 1, s. 117-140.
- Yaylali, M., & Lebe, F. (2012). İthal ham petrol fiyatlarının Türkiye’deki makroekonomik aktiviteler üzerindeki etkisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 1, s. 43-68.
- British Petrol, (<http://www.bp.com/>).
- Dünya Bankası, (<http://databank.worldbank.org/>).
- TCMB, (<http://www.tcmb.gov.tr/>).
- TÜİK, (<http://www.tuik.gov.tr/>).

SİGORTADA RISK YÖNETİMİNDE SİMÜLASYONLA RMD HESABI

Dr. Öğr.Üyesi Elif Makbule ÇEKİCİ

Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi

GİRİŞ

Risk yönetimi dünyada ve ülkemizde büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde tüm sektörler çeşitli risklere maruz kalmakta ve piyasa riskinin baskısı altında varlıklarını sürdürmeye çalışmak-tadırlar. İklim değişikliğine bağlı olarak aşırı yağışlar, dondurucu soğuklar ve aşırı sıcaklar, iri taneli dolu yağışları orman ve tarım alanlarını etkileyerek tarımsal ürün kaybına, orman yangınla-rına ve yiyecek azalmasına neden olmakta, aynı zamanda oluşan su baskınları, iri taneli dolu nedeniyle evlerin ve arabaların zarar görmesi, trafik kazalarındaki artışlar vs. sigorta şirketlerini olumsuz etkilemektedir. Bugün sigorta sektöründeki şirketler afetler, yangınlar katastrofik riskler gibi nedenlerle beklediklerinden daha yüksek hasar ödemeleri ile karşılaşmaları durumunda ortaya çıkabilecek iflas olasılıklarına karşı risk yönetimine büyük önem vermektedir. Ekonominin ve yaşamın sürdürülebilirliğine büyük katkı sağlayan sigorta şirketleri, kendi sürdürülebilirliklerini sağlayabilmek için hem reasürans şirketlerine risklerini transfer etmekte, hem de Avrupa Komisyonu tarafından yürütülen projeye dahil olup, Solvency II kararlarını uygulamaktadırlar.

AB Solvency II düzenlemeleri dışında, ABD Sigorta Solvency düzenlemeleri de mevcuttur. Bu düzenlemede sigorta şirketleri için yerinde risk analizi yapılarak rezerv, sermaye yeterliliği ve Solvency yapısı incelenmektedir. Risk bazlı düzenleyici kontrol, koruyucu ve düzeltici önlemler belirlenmektedir. AB Solvency II düzenlemeleri ise mali yeterlilik, denetim ve piyasa disiplininin oluşmaktadır. (N Berk, C Berk 2010: 252)

Riski yönetmek için öncelikle riskleri doğru belirlemek ve belirlenen riskleri ölçmek gerekir. Solvency II risk odaklı bir düzenleme içermektedir ve şirketlerin RMD (Riske Maruz Değer-VaR) hesabı yapmalarını gerekli görmektedir. Hesaplaması kolay olduğu için RMD hesabının kovaryans matrisi ile (Varyans-Kovaryans Yöntemi ile) yapılması önerilmektedir.

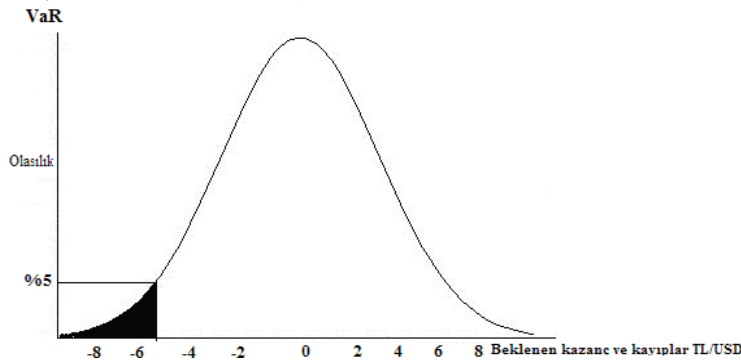
Sigorta şirketleri reasürans aracılığı ile kendilerini sigortalatarak, risklerini büyük ölçüde reasürans şirketlerine transfer ettikleri için reasürans şirketleri de risk yönetimi yapmak durumundadırlar. Ülkemizde iki reasürans şirketi bulunmasına rağmen, yalnızca bir tanesi

(Milli Re) faaliyet göstermektedir. Aktif olan tek şirket olması nedeniyle risk yönetimi şirket açısından büyük önem kazanmaktadır.

Bir riskin gerçekleşmesi durumunda başka riskleri de beraberinde bulunacağı düşünülecek olursa (bir afet sırasında yangın, su baskını, bulaşıcı hastalık risklerinin de ortaya çıkabilmesi gibi) oluşabilecek hasar oldukça büyük olacaktır. Bu durum tüm sigorta sektörü için risk oluşturacaktır. Dolayısıyla reasürans şirketi için de risk oluşturacaktır.

2. RİSKE MARUZ DEĞER (RMD-VaR)

RMD belirli bir zaman periyodunda belirli bir güven aralığında karşılaşılabilecek maksimum zararın parasal ifadesidir (Taş ve İltüzer 2008:70). Riske Maruz Değer'in iki temel parametresi olup, bunlar güven seviyesi ($1-\alpha$) ve risk düzeyidir (Keçeci ve Sarul 2015:37). Riske Maruz Değer (RMD) istatistiksel olarak belli bir güven aralığında, belirli bir süre için elde tutulan varlıkların, belirli bir olasılık dahilinde beklenen maksimum değer kaybı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile RMD; bir portföyün belli bir olasılıkla, belirli bir zaman diliminde kaybedebileceği en yüksek miktarı vermektedir. (Akan, vd, 2003: 30)

Şekil 1. RMD Kavramı

RMD hesabı aşağıdaki formül ile yapılmaktadır. (Bolgün ve Akcay, 2005: 397)

$$RMD = \text{Portföy Değeri} * \sigma * \sqrt{t} * \alpha$$

Formüldeki σ standart sapmayı, t elde tutma süresini, α ise güven düzeyini gösterir.

3. RMD HESAPLAMA YÖNTEMLERİ

RMD hesaplamasında kullanılan yöntemler, parametrik ve parametrik olmayan yöntemler şeklinde ikiye ayrılabilir. Varyans-Kovaryans yöntemi parametrik yöntemler olarak adlandırılırken, Tarihsel Simülasyon ve Monte Carlo Simülasyonu ise parametrik olmayan yöntemler olarak ifade edilmektedir (Demireli ve Taner, 2009:130).

Varyans-Kovaryans yöntemi yatırım araçlarının getirilerinin her birinin normal dağılıma sahip olduğu $N(\mu, \sigma)$ varsayımına dayanır. Varyans- Kovaryans yönteminde tarihi zaman serileri kullanarak portföyün getirilerinin volatilitelerini ve korelasyonlarını hesaplamak gerekmektedir (Jorion, 2000: 360). Hesaplanması kolay olduğundan en çok tercih edilen yöntemdir.

Monte Carlo Simülasyonu yönteminde, Varyans- Kovaryans yönteminde olduğu gibi normal dağılım varsayımı bulunmaktadır. Bu yöntemde fiyatlardaki olası değişimleri yansıtan bir istatistiki dağılım seçilerek gerçek olmayan rassal veriler kullanılmaktadır (Özden, 2007: 283). Hesaplaması bir önceki yönteme göre daha uzun olsa da simülasyon tekniği olarak yaygın bir uygulama alanına sahiptir.

Tarihi Simülasyon yöntemi ise temel olarak geçmişte yaşanan fiyat hareketlerinin gelecekte tekrar edeceği düşüncesine dayanır. Geçmişte belirli bir tarihte yaşanan herhangi bir olayın tekrar etmesi durumu, belirli bir güven aralığında ortaya çıkabilecek en yüksek değer kaybını vermektedir (Gökgöz, 2006: 17).

4. TARİHİ SİMÜLASYON YÖNTEMİ

Tarihi simülasyon yöntemi anlaşılması ve açıklanması kolay bir yöntemdir. Bu yöntem herhangi bir varsayım ileri sürmese de, altında üstü kapalı bir varsayım yatmaktadır. Bu varsayım, portföy getirilerinin istatistiksel dağılımının, tarihi seri boyunca değişmediğidir (Manganelli ve Engle, 2001:10). Bu yöntemde volatilité, korelasyon ya da başka parametrelerin hesaplanmasına gerek yoktur. Tarihi simülasyon yönteminde 250 günlük tarihsel veriden oluşan zaman serisi ele alınarak, mevcut portföy ağırlıklarının uygulamasını içeren modelde

$$R_{p,k} = \sum_{i=1}^N w_{i,t} R_{i,t} \quad k \in (1,2, \dots, t)$$

w : Portföy içindeki risk faktörlerinin bugünkü ağırlıkları

R : Getiri değişimleri

Tarihsel simülasyon yönteminin hesaplama aşamaları şu şekilde sıralanabilir (Rodoplu ve Ayan, 2008: 15);

1. Portföydeki varlıkların piyasa fiyatlarıyla değerlendirilerek getiri değerlerinin hesaplanması
2. Getiri değerleri için hesaplama dönemi boyunca gerçekleşmiş olan tarihsel verilerin elde edilmesi
3. Riske maruz tutarların hesaplama dönemi boyunca oluşmuş tarihsel fiyatlarla değerlendirilmesi, elde edilen varsayımsal değerlerin her birinin portföyün bugünkü değeri ile karşılaştırılması sonucu aradaki farkların bulunması
4. Elde edilen günlük kar veya zarar değerlerinin en kötünden en iyiye doğru sıralanması
5. Belirlenen güven aralığına karşılık gelen zararın belirlenmesi

Tarihi Simülasyon yönteminde w ağırlıkları ve t zamanı için değişimler kullanılarak portföy değeri hesaplanmaktadır. Bu aşamadan sonra %95 veya %99 güven seviyesi için RMD hesaplanmaktadır. Hesaplanması biraz zaman alsa da piyasadaki kriz etkilerini gözlemlemek mümkün olmaktadır.

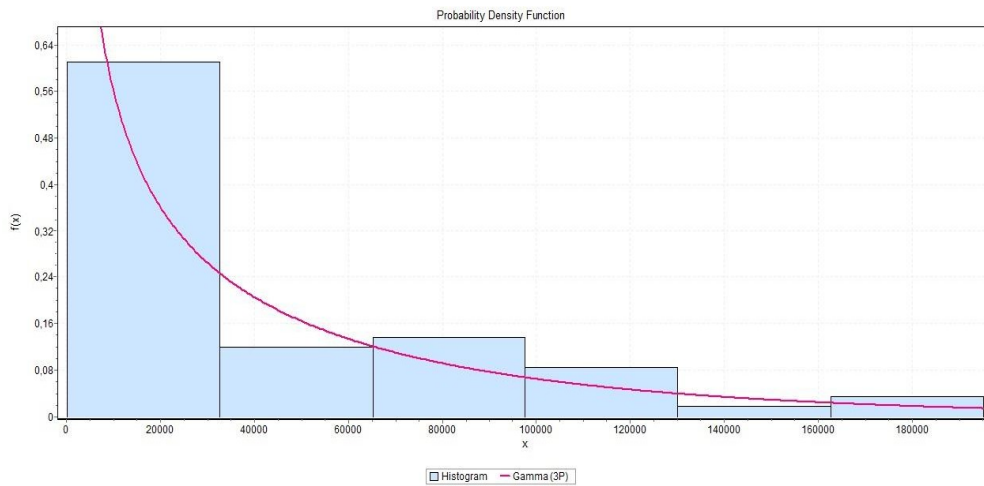
Risk yönetimi açısından bu durum çok önemlidir. Sigorta sektörünün kendini koruyabilmesi için bu hassasiyeti içinde barındıran bir RMD hesaplamasını kullanması, risklerden korunmak için alacağı pozisyonlarda daha faydalı olabilir

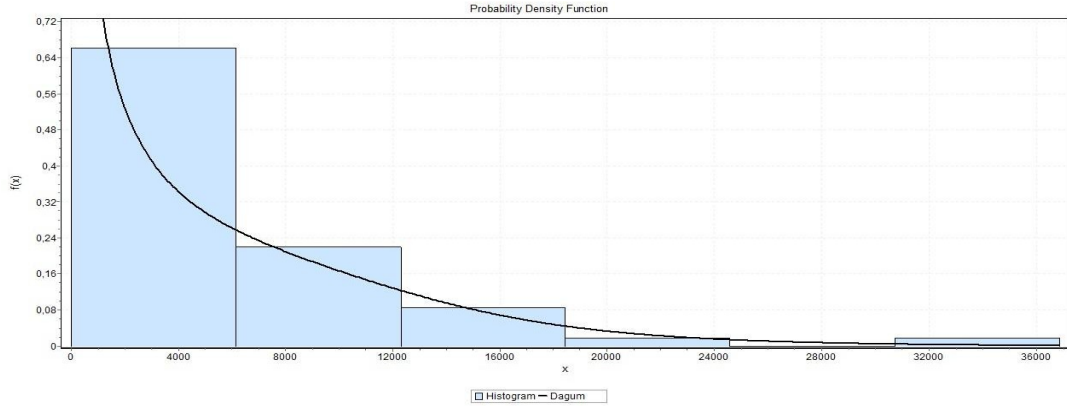
5. UYGULAMA

Tarihsel Simülasyon yönteminde finansal varlık ya da portföyün getiri dağılımı hakkında herhangi bir varsayım yapılmamakta, tarihin tekrar edeceği kabul edilmektedir. Birden fazla risk faktörünün söz konusu olması halinde her bir risk faktörü için geçmiş verilerden yararlanarak oluşturulmuş dağılımlar, riske maruz portföyün değeri için simülasyonlar yapmakta kullanılarak bu şekilde elde edilecek portföy değerleri yine en kötüden en iyiye doğru sıralanmakta ve istenen güven sınırına karşılık gelen VaR değeri saptanmaya çalışılmaktadır. (Bolak, 2004)

Bu çalışmada amaç, risk yönetiminin en önemli aşaması olan riskin belirlenmesinde RMD hesabı için parametrik olmayan tarihi simülasyon yönteminin kullanılmasının daha etkili olacağını göstermektir.

Çalışmada hazine müsteşarlığından alınan 2014-2015 yıllarındaki yangın-afet ve nakliye poliçelerine ait hasar değerleri ele alınmıştır. Öncelikle hasar değerlerinin dağılımları belirlenmiştir. Yangın-afet hasar verileri Gamma dağılımı gösterirken, nakliye hasar verileri Dagum dağılımı göstermektedir. Bu dağılımlar kullanılarak Easy Fit programı ile tarihi simülasyon yapılmıştır. Elde edilen simülasyonlar değerleri logaritmaları alınarak durağanlaştırılmış ve değişim yüzdeleri alınarak RMD hesaplanmıştır.

PORTFÖY TOPLAM TL	12.660.151.656	
Güven Aralığı (Confidence Level)	99,00%	
0,99% 'da En Düşük Getiri Degisimi	-507,72%	
0,99% 'da En Düşük K/Z	64.278.624	
Elde Tutma Süresi (1 Gün)	1,00	
Elde Tutma Süresi (10 Gün)	3,16	
Elde Tutma Süresi (1 Yıl)	15,81	%VaR
VaR (1 Gün)	64.278.624	0,5%
VaR (10 Gün)	203.266.857	1,6%
VaR (250 Gün)	1.016.334.287	8,0%

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere RMD hesabı %99 güven aralığı ile yapılmıştır. Hasar portföyünün değeri elde edilen simülasyon verileri doğrultusunda 12.660.151.656 TL olmuştur. Ancak 1 yıl içerisinde geçmiş hasar değerlerine göre oluşturulan bu portföyün %1 olasılıkla VaR değeri 1.016.334.287 TL olarak hesaplanmıştır.

Bunun anlamı %1 olasılıkla hasarın VaR değeri kadar artmasının beklenmesidir. Dolayısıyla sigorta şirketinin sermayesini koruyabilmek için hasar portföyünün değerine, RMD değerini ekleyerek pozisyon alması uygun olacaktır. Böylece iflas olasılığı riskini azaltabileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Akan B., A. Oktay, Y. Tüzün, (2003). Parametrik Riske Maruz Değer Yöntemi ve Türkiye

- Uygulaması, Bankacılar Dergisi, 14, 45, 29-39
- Berk N.,Berk C.(2010).Yükümlülük Karşılama Yeterliliği ve Riske Maruz Değerin Belirlenmesi, Marmara Üniversitesi,İ.İ.B.F. Dergisi,C.XXIV, S.II,ss.251-273
- Bolak M.(2004), Risk ve Yönetimi , Birsen Yayınevi,İstanbul
- Demireli E., B. Taner (2009). Risk Yönetiminde Riske Maruz Değer Yöntemleri ve Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Fakültesi Dergisi, 14, 3, 127-148
- Gökgöz E. (2006). Riske Maruz Değer (VaR) ve Portföy Optimizasyonu, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 190, Ankara, 17.
- Jorion P. (2000). Value at Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk, 2nd Edition, McGrawHillInc., New York, 10.
- Kececi N.F., Sarul L.S., (2015). Skewed Distributions for Fitting Insurance Claims, Social Sciences Research Journal, 4(3), 35-42, s.37
- Manganelli S., R.F. Engle (2013). Value at Risk Models in Finance, European Central Bank WorkingPaper Series, 75, <http://exinfmtvs.securesites.net/training/pdfiles/variskbiz.pdf>
- ÖZDEN, Ü.H. (2007), “Riske Maruz Değer (RMD) Hesaplama Yöntemleri: İMKB Üzerine Uygulama”. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi, 7(28), 279-285.
- Rodoplu G. (2008). E. Ayan, BASEL-II Uzlaşısında Piyasa Riski Yönetimi ve Türkiye Açısından Faiz Riskine İlişkin Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler, Fakültesi Dergisi, 13, 2, 1-28,
- Taş O., Z. İltüzer, (2008). Monte Carlo Simulasyon Yöntemi ile Riske Maruz Değerin İMKB30 Endeksi Ve DİBS Portföyü Üzerinde Bir Uygulaması, DEÜ İİBF Dergisi, 23, 1, 67-87

DOĞAL SİT ALANLARININ PLANLANMASI, KORUNMASI VE YÖNETİMİNDE COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİNİN ROLÜ

Abdurrahman EYMEN

Erciyes Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi,
ageymen@erciyes.edu.tr

Ömer Faruk ÇELİK

Kayseri Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü,
farukomercelik@gmail.com

ÖZET

Doğal sit alanları 2863 sayılı Kanunda, jeolojik devirlere ait olup ender bulunmaları nedeniyle olağanüstü özelliklere sahip yer üstünde, yeraltında veya su altında bulunan korunması gerekli alanlar olarak tanımlanmaktadır. Doğal sit alanlarının korunması, planlanması, yönetilmesi kavramı hem doğal yaşamın korunması hem de insanların bu korunan doğal hayat ve doğayla birlikte yüksek hayat standartları şartları altında yaşamalarının sağlanması amaçlanmaktadır.

Yakın bir zamana kadar, doğal sit alanları sınırlarının belirlenmesi işlemlerinde klasik yöntemler olan kâğıt paftalar ve topografik haritalar kullanılmaktaydı. Bu paftalar üzerine çizilen sınırlar yeteri kadar doğrulukla çizilemediği için doğal sit alanı yakınında veya alan içinde yaşayan yöre halkı çoğu zaman bilmeden sınırların ihlal edilmesine neden olmaktaydı. Doğal sit alanlarında bu olumsuzlukların giderilebilmesi günümüz teknolojinin getirdiği yeniliklerden yararlanmakla giderilebilir. Günümüz teknolojisi doğrultusunda bu amaç için yapılacak koruma faaliyetlerinde Coğrafi Bilgi Sisteminin (CBS) kullanılması hem maliyet hem de hızlı kararlar alınması açısından önemlidir. Bugün doğal sit alanlarındaki en büyük problemlerden bazıları doğal sit alanlarının denetlenmesi, izlenmesi, taşınmazlarının sit alanı içerisinde kalıp kalmadığının öğrenilmesi, tescil işlemleri ve tabiat varlıklarını koruma bölge komisyon kararlarına ulaşılamamadır.

Çalışmada, CBS ile uluslararası öneme sahip olan doğal sit alanlarının korunması, dinamik olarak izlenmesi, denetlenmesi ve doğru kararların verilebilmesi için nasıl bir sistem ve veri tabanı tasarımının olması gerektiği hakkında bilgi verilecektir. Çalışma alanı olarak Kayseri, Sultan Sazlığı Doğal Sit Alanı, Ova Çiftlik Mahallesi seçilmiştir. Çalışma ile seçilen alanda ne kadar doğal sit alanının olduğu, sınırları ve alınan kararlara anında ulaşılabilecektir. Ayrıca çalışmayla çalışma bölgesinde gerçekleştirilecek konumsal analizler ile birlikte doğal sit alanlarının korunması, planlanması ve yönetilmesi aşamasında CBS ile nelerin yapılabileceği hususunda elde edilen sonuçlar paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Sit Alanı Yönetimi, Kentsel Tasarım ve Planlama, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Arazi Yönetimi.

ABSTRACT

With this study, it is aimed to establish the analysis of the land qualifications for the study of the information system of the Conservation Areas Management System (SAYS) established for the detection, conservation and management of the natural areas.

In this thesis, conservation methods used and used for conservation of natural areas and difficulties in these areas will be examined. The new SAYS, which has been established to fulfill the duties of registration, approval and protection of Natural Areas in an accurate and speedy manner, will be emphasized. It is aimed to analyze the missing and positive aspects of SAYS and to present ideas about what can be done for the deficiencies within the GIS and what can be added to the system. In addition, the effective use of GIS will explore the full use of conservation stages of natural areas, covering very large areas. In the scope of natural areas, the GIS sample which can be added to the SAYS is used for scientific investigation, land survey, determination of the natural qualities to be protected and registration of title deeds, land planning, evaluation of the applications of local people, it is aimed to make work and transactions faster, less costly, more accurate.

As a result of this work, “Kayseri, Sultan Sazlığı Natural Area”, “Ovaciftlik Mahallesi” in particular, examined the operation system of SAYS, introduced GIS features to SAYS and analyzed what can be done in the target area and what is going to be done in the stage of protection of natural areas.

KEY WORDS: Natural Protected Area Management, Land Management, Geographic Information Systems, Nature Conservation.

GİRİŞ

Hayatımızın birçok alanında bilgisayarlar, elektronik ve uydu bazlı ölçüm cihazları, internet ve sayısal veri tabanları kullanılmadan önce doğal sit alanları koruma yöntemleri de ilkel yollar ile sağlanıyordu. Doğal sit alanları sınırları belirlenirken, tescil edilirken, kaydedilirken vb. birçok işlemde kâğıt paftalar ve topografik haritalar kullanılmaktaydı. Bu paftalar üzerine çizilen sınırlar ölçüm sırasında yeteri kadar doğrulukla alınamadığı gibi çizimler de yeteri kadar açıklıkta yapılmamaktaydı. İşte bu sebeple doğal sit alanı yakınında veya alan içinde yaşayan yöre halkı çoğu zaman bilmeden sınırları ihlal ediyor ve aynı zamanda doğal sit alanını korumakla görevli personel de tam olarak görevini yerine getirememekteydi. Bilgisayarlar ve elektronik veri tabanları haritacılıkta ve doğal sit alanlarının korunmasında kullanılmaya başlanması ile birlikte daha doğru kararlar alınabilmektedir. Ancak eski paftaların sayısal ortamlara aktarılması sırasında, pafta üzerine işaretli alanın araziye aplane edilmesi sırasında hatalar ile karşılaşmaktadır. Aynı zamanda doğal sit alanlarına aşına personelin emeklilik tayin vb. sebeplerle görevinden ayrılmış olması sebebi ile görevi devralanların arazide sınırları tam olarak bilememesi ve pafta üzerinden doğruluğu düşük sınırlara göre iş ve işlem yapması büyük sorun oluşturmaktaydı.

Sayısal sistemlerin oluşması ve kayıtların dijital veri tabanlarında tutulması ile bu sorunlar bir nebze olsun aşılmıştır. Ancak hala doğruluğu düşük eski paftalardan dijital ortama aktarılan sınırlar yüzünden sınır anlaşmazlıkları devam etmek ile birlikte korunan alanların ortak bir sistemde toplanmaması büyük sorun oluşturmaktadır. Ayrıca bahse konu sistemleri görevli personelin alanları korumak için kullanmasına rağmen yöre halkının yeterli bilgilendirilmemesi ve bu sistemlerin halka açılmaması veya halkın sistemi kullanmayı tam olarak bilememesinden kaynaklı sınır ihlalleri yapılmaktadır.

Doğa koruma, doğal sit alanlarının korunması kavramları özünde kelime anlamı olarak yanlış anlaşılmış ve sadece sit alanlarının korunduğu veya korunmaya çalışıldığı sonucu çıkarılmıştır. Ancak bu tez çalışması ile aslında doğal sit alanlarının korunması kavramı hem doğal yaşamın korunması hem de insanların bu korunan doğal hayat ve doğayla birlikte yüksek hayat standartları şartları altında yaşamalarının sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda hızlı ve doğru karar almak her şeyden önceliklidir. Günümüz teknolojisi doğrultusunda bu amaç için yapılacak koruma faaliyetlerinde CBS'nin kullanılması hem maliyet hem de hızlı hareket edilmesi açısından doğru bir karar olacaktır. (Arca ve Çıtıröğlu, 2011).

CBS yapısı itibarıyla veri toplama ve donanım oluşturma aşamalarında yüksek maliyet gerektirmektedir. (Kapluhan, 2014). Ancak bu işlem bir kere yapıldıktan sonra yenileme ve güncelleme işlemleri yeterli olacağından aslında maliyet-fayda analizi ele alındığında yüksek fayda sağlaması açısından hemen hemen her alanda olduğu gibi doğal sit alanlarının korunmasında da CBS vazgeçilmez bir etken olacaktır (Tezel, Özdemir, Yenipınar, 2013).

Klasik yöntemler ile hem koruma hem de karar alma basamakları zaman ve mali kaynakların harcamasına, yanlış iş ve işlemler yapılmasına yol açmaktadır. CBS ile hızlı, dinamik ve doğru hareket edilmesi, coğrafi bilgi sistemleri ile gözden çıkarılamayacak hem ülkemiz hem de uluslararası öneme sahip doğal sit alanlarının korunmasında fazlasıyla ihtiyaç duyulan bir boşluğun doldurulacağı düşünülmektedir (Tezel, Özdemir ve Yenipınar, 2013).

1. DOĞAL SİT ALANLARININ KORUNMASINDA COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİNİN KULLANIMI

Dünya genelinde bitki ve hayvan çeşitliliğinin değeri herkes tarafından fark edilmiştir. Birçok gelişmiş ülke tür analizlerini tamamlamış ve koruma altındaki alanlara ait ilişkisel veri tabanlarını oluşturmuştur. Coğrafi bilgi teknolojilerinden faydalanarak koruma altındaki alanlara ait verilerin sektörler arası kullanılmasına imkân sağlamış ve karar destek sistemlerini oluşturmuşlardır. Bu verileri kullanarak gıda, tarım ve ekonomik değerler yönünden önemli genetik çeşitlilik öğelerinin belirlenmesi, kaydedilmesi, işlenmesi, korunması ve idaresi konularında etkin alan yönetimini gerçekleştirmişler ve biyolojik çeşitliliğin muhafaza edilmesi için ulusal stratejilerini belirlemişlerdir. Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi, tarımsal stratejiler ya da ulusal kalkınma planları gibi ulusal teşebbüslerin uygulanma aşamaları arasındaki ilişkilerin ve koordinasyonun sağlanması için koruma altındaki alanlara ve tabii değerlere ilişkin mekânsal ve istatistiki bilgilerin kaydedilmesi ve güncelliğinin korunması gerekmektedir (Tezel, Özdemir ve Yenipınar, 2013; Kurdoğlu, 2007; Goztepe ve Akdag, 2015;).

Daha önce tespit, tescil, onay ve koruma aşamalarında kullanılan herhangi bir dijital veri tabanı bulunmaması veya koordineli bir işleyişe sahip olmaması nedeniyle “Doğal Sit Sınırlarının Sunumu ve Coğrafi Bilgi Sistemi Destekli Yönetim Altyapısının Geliştirilmesi Projesi 2012 yılı içerisinde başlatılmış olup, Doğal Sit Alanlarının mevcut durumunun belirlenmesi amacıyla, doğal sit alanlarına ilişkin hâlihazırda bulunan veriler incelenip değerlendirilmiş, gerekli veri analizi ve tasarımı yapılmış, pilot olarak seçilen 6 il (Muğla, Bursa, Yalova, Kocaeli, Sakarya, Düzce) kapsamında doğal sit sınırları mevcut dosyalar üzerinden belirlenerek veri

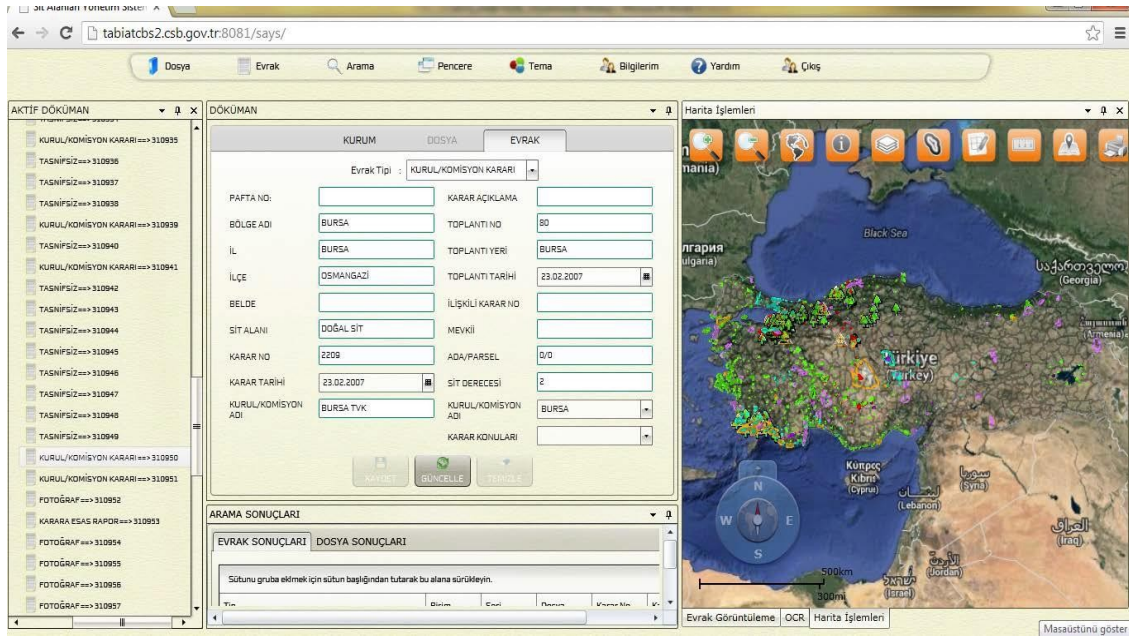
tabanına aktarılmış, Genel Müdürlük bünyesinde doğal sit alanlarına ilişkin bir Coğrafi Bilgi Sistemi uygulaması geliştirilmiş, sistem içerisinde dosyalar arşivlenerek Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri ve ilgili birimler arasında web servisler aracılığıyla paylaşımı sağlanmıştır. Özellikle Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyon Kararlarının belli bir düzende elde edilmesini ve sorgulanmasını, benzer kullanım taleplerine karşı tip kararların üretilmesini sağlamak üzere veri toplama altyapısı oluşturulmuştur (Caner, 2007; Tezel, Özdemir ve Yenipınar, 2013; Bayar, Türker ve Genç, 2012).

Sit Alanları Yönetim Sistemi (SAYS) yardımıyla; dosya veya harita verilerine göre uygun görülen sit alanları Komisyon Kararları, Mahkeme Kararları, Karara esas rapor gibi yasal dayanaklarını kapsayan dokümanları ve geometrileri SAYS veri tabanına kaydedilip işlenmektedir. Dosyalar temelinde yapılacak taramaların yine dosya olarak merkez birimdeki sunucuya iletilmesi ve belgelerin dijital kopyalarına erişimlerinin imkânı sağlanmaktadır. Harita üzerinde sözel ve sayısal sorgulamalar yapılabilmekte olup, nitelik ve sınır değişiklikleri sit alanı bazında takip edilebilir. Nitelik ve sınır değişikliğinin komisyon karar metni ve ilgili tüm evrakları görüntülenmektedir. Sınır değişikliğinin gerçekleştiğinde eski sınır haritası (grafik veri) sistem üzerinden görüntülenebilmektedir. Sit alanı pasif duruma geçtiğinde sistemde geçmiş evraklarına, kararlarına ve grafik verisine erişilebilmektedir (Ceyhan ve Yerci, 2005; Tezel, Özdemir ve Yenipınar, 2013).

Doğal sit alanlarıyla ilgili öznitelik verilerinin değişken ve uyarlanabilir formlar vasıtasıyla işlenmesine olanak sağlayacak, kullanıcısı tarafından adapte edilebilecek bir web temelli veri toplama altyapısı (VTA) geliştirilmiştir. Veri toplama altyapısı doğal sit alanları ile ilgili dijital harita verilerinin dosya olarak aktarıldığı veya elle koordinat verilerinin girilebildiği bir veri girişi olanağı da vermektedir. Bu işlev ile Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri, Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonları ve ilgili kurumlar sağlanacak arayüz aracılığıyla sahip oldukları sayısal harita bilgilerini sisteme girebilmektedir. Bu altyapı arşiv arayüzü ile bütünleşik bir şekilde çalışmaktadır. Bu sebeple taranmış belgelerin işlenip sisteme girilen sit alanı bilgileri ile eşleştirmeleri de yapılabilir (Tezel, Özdemir ve Yenipınar, 2013).

2.1. Sit Alanları Yönetim Sistemi (SAYS) Araştırması

Doğal sit alanlarının zorlu koruma görevi gereği 2012 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından pilot bölgelerde başlatılan veri toplama, analiz ve altyapı çalışmaları, 2013 yılında tüm doğal sit alanlarını da kapsamına alarak Sit Alanları Yönetim Sistemi (SAYS) adı verilen bir CBS oluşturulmuştur. Bu sistemde komisyon kararları, mahkeme kararları, karara esas rapor gibi resmi bilgiler bulunmak ile birlikte görse harita üzerinde sayısal doğal sit alanı sınırları bulunmaktadır (Şekil 1).

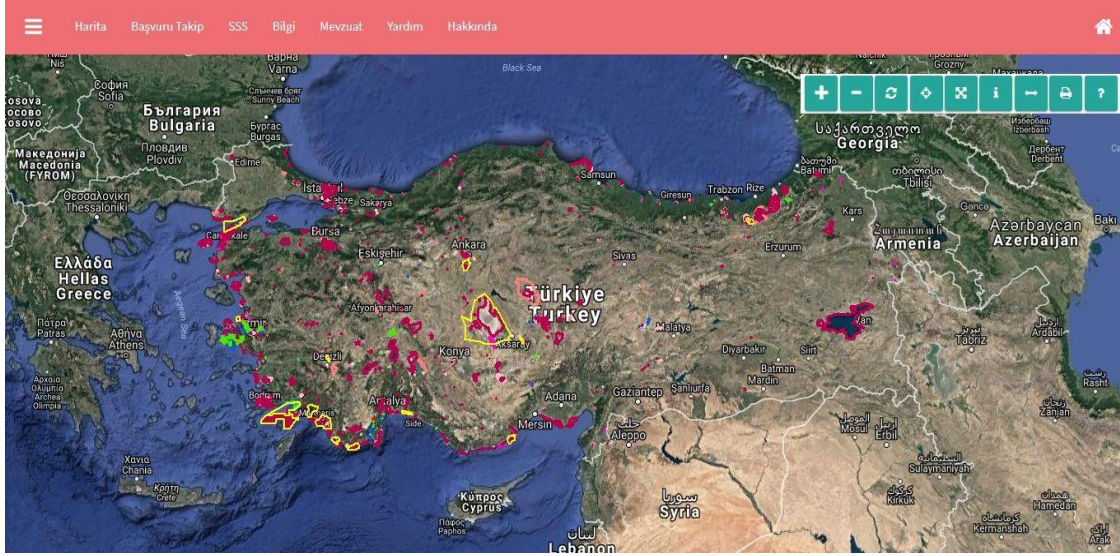

Şekil 1. SAYS Görevli Personel Ekranı

Sisteme Bakanlık veya bağlı İl Müdürlüklerince zaman içerisinde tabiat varlıklarını koruma bölge komisyonları kararları, sonuçlandırılmış başvuru neticeleri, yeni tespit ve tescil edilmiş doğal sit alanları ile ilgili bilgiler gibi veri girişleri sağlanabilmektedir. Ayrıca Sit Alanları Vatandaş Bilgilendirme (SAVAB) ile sit alanları ile ilgili bilgi almak isteyen bireyler, sit alanları içinde kalan mahalle, köy, parsel gibi sorgulamaları yapabilmektedirler.

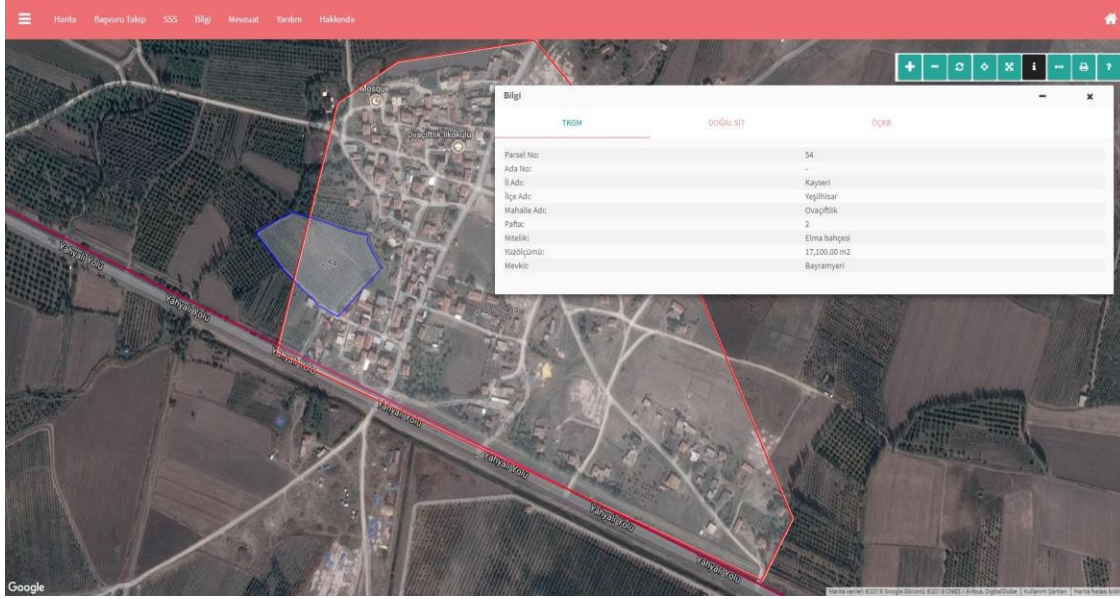
Coğrafi Bilgi Sistemi tabanlı Sit Alanları Yönetim Sistemi koruma görevi sırasında personeller için en büyük avantajı taşrada yani bağlı İl Müdürlüklerinde yapılan iş ve işlemler, Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonlarının almış oldukları kararların anında sisteme girilip Merkez (Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü) tarafından da anında izlenip, işlenip ve kayıtlara geçilmesidir. Yani kısacası SAYS'ın en önemli avantajı Merkezdten kontrolü

kolaylaştırmasıdır. Ayrıca SAYS sayesinde dijital ortamda sit alanları sınırları dâhil her türlü komisyon kararı, vatandaşlar tarafından yapılan başvurular ve neticeleri, süreli verilmiş izinler için süre takibi gibi işlemlerin kayıt altına alınması ve her zaman ulaşılabilir olması sebebi ile işlevsel bir arşiv görevi de görmektedir. Buna ek olarak; SAYS’da yapılacak değişikliklerin, sisteme giren yetkili yetkisiz herkesin incelemeye ve bilgi almaya imkân sağlayan Sit Alanları Vatandaş Bilgilendirme Sistemine (SAVAB) aktarılmasıdır (Şekil 2).

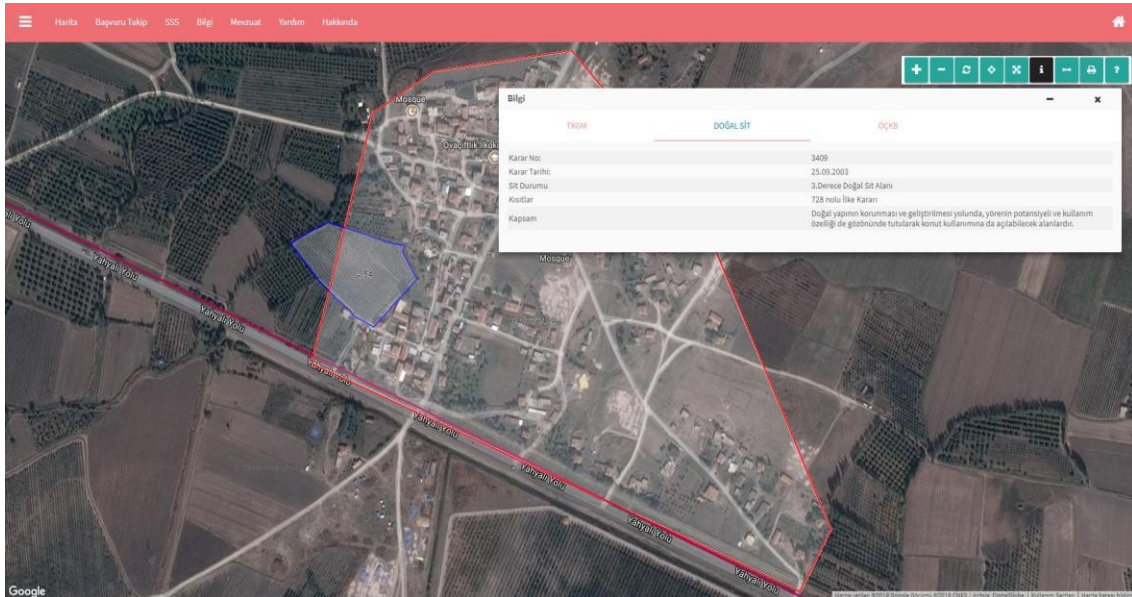
Şekil 2. Sit Alanları Vatandaş Bilgilendirme Ekranı

SAVAB sayesinde doğal sit alanlarına yakın taşınmazı bulunan veya herhangi bir iş yapmayı planlayan vatandaşlar Komisyonlara izin başvurusu yapmadan önce kendi taşınmazlarının sit alanında kalıp kalmadığını SAVAB üzerinden kontrol edebilmektedirler (Şekil 3).

Şekil 3. SAVAB Sorgusu (TKGM)

Şekil 4’de görüldüğü üzere SAVAB üzerinden sorgu yapıldığında Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) bölümünden ada, parsel, taşınmaz niteliği, yüzölçümü gibi bilgilere erişilebilmektedir.

Şekil 1. SAVAB Sorgusu (Doğal Sit)

Eğer sorgulanan taşınmaz doğal sit alanı içerisinde kalıyor ise “DOĞAL SİT” bölümünde kaydı görünecektir. Örnek olarak sorgu yapılan taşınmazın 3409 sayılı ve 25.09.2003 tarihli

Komisyon Kararı ile 3. Derece Doğal Sit Alanı ilan edilen bölgede kaldığı anlaşılmış olup, 728 Sayılı İlke Kararı çerçevesinde kısıtlanmıştır.

2.2. Sit Alanları Yönetim Sistemi Avantajları ve Eksik Yönleri

Sit Alanları Yönetim Sistemi üzerinde yapılan geniş çaplı inceleme sonucunda tespit edilen olumlu ve olumsuz yönleri şu şekildedir:

Avantajları:

1. SAYS birçok kayıtlı kullanıcı tarafından veri girişine izin vererek güncelliğini daima koruma amacına ulaşıyor.
2. SAYS hâlihazır veri tabanı ile ve SAVAB sistemi ile hem yetkili kullanıcılara doğru karar verme, hem de ilgili yetkisiz insanlar tarafından bilgi amaçlı olarak herhangi bir müdahaleyi engellemiş oluyor.
3. Doğal sit alanları, tabiat varlıkları, anıt ağaçlar gibi koruma niteliği olan alan ve doğal nesne hakkında ön bilgileri elde etme aşamasında görevi yeterince yerine getiriyor.
4. Karar verici konumda olan Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonlarının kararlarını veri tabanına işlemelerinde ve ortak merkeze aktarılmasında son derece kullanışlı olduğu gözleniyor.
5. SAYS sayesinde Merkez Teşkilat ile İl Teşkilatları arasında bilgi bütünlüğü sağlanmış oluyor.

Dezavantajları:

1. SAYS kullanım alanı olarak bilgi, belge ve sadece korunan alan veya doğal nesnelerin yerleri, tescil tarihleri ve koruma statüleri hakkında bilgi vermektedir. Bunun dışında konumsal analiz, mevcut coğrafi koşul ve durumları hakkında herhangi bir bilgi aktarımı sağlanamamaktadır. Bu sebeple planlı karar vermek için alan hakkında bilgi her seferinde arazi çalışması yapılmasını zorunlu kılıyor.
2. Korunan alanların mevcut nüfus yoğunlukları, yerleşim alan gözlemleri ve değişimlerinin sistemde bulunmamasıdır. Nüfus artışı veya azalmaları sebebi ile gerçekleşmesi muhtemel ihtiyaçlar planlanamamaktadır.
3. Hedef bölgelerin eğitim ve yükseklik gibi bölgesel nitelikleri SAYS üzerinde yer almadığından her bir konu ayrı bir özel arazi çalışmasının gerekmesi.
4. Korunan alanların özel koruma sebepleri SAYS üzerinde belirtilmediğinden alan ile ilgili karar vericiler bölgeye yapılacak bir projenin özel sebepleri ortadan kaldırıp kaldırmayacağı hakkında bilgilerinin elde edilememesi
5. Coğrafi Bilgi Sistemi aynı zamanda görsel olarak insanlara ve karar vericilere hızlı bilgiler aktarabilmeli ancak SAYS korunan alanlar ile ilgili belgeler haricinde çeşitli ve görsel verileri sunamaması.
6. CBS'nin amaçlarından biri de veri tekrarını engellemektir. Ancak SAYS fiziki ve konumsal verileri bünyesinde barınmadığı için bu veriler her başvuru ya da araştırma sırasında hem aynı kurum hem de farklı kurumlar için tekrar ölçüm işlemi gerektirmektedir. Bu da hem koruma işini hem de karar verme aşamalarında zaman kaybına sebep olmaktadır.

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve bağlı resmi mevzuat ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve koruma mevzuatları tarihsel açıdan da ele alınmıştır. Koruma mevzuatı yıllar içinde birçok kez değişikliğe uğramış ve günün sosyo-ekonomik ve aynı zamanda biyo-ekolojik şartlarına uygun olarak revize edilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Ancak son yıllarda hızlı nüfus artışı ve yeni yaşam alanlarına ihtiyaç duyulması sebebi ile doğal sit alanları ve tabiat varlıkları insan etkileri ile bozulmaya son derece yaklaşmıştır. Buna istinaden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü) tarafından yapılan değişiklikle kesin ve katı kurallar ile doğal sit alanlarının korunması gerekliliği ön plana çıkmıştır. Yine Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından bu gerekliliğe yönelik Sit Alanları Yönetim Sistemi (SAYS) ile doğal sit alanları tescil, kontrol, koruma ve karar verme aşamalarında Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonlarının ve Tabiat Varlıklarını Koruma Merkez Komisyonu'nun iş ve işlemlerini kolaylaştırmak, doğru ve yerinde kararlar alınması için oluşturulmuştur. Yapılan geniş çaplı inceleme neticesinde SAYS'ın coğrafi bilgi sistemi niteliğinde oluşturulduğu ancak işlevlerinin büyük çoğunluğunu elektronik arşiv görevi oluşturmaktadır.

Yapılan arazi çalışması sırasında elde edilen sözel ve dijital veriler dikkate alındığında çok çeşitli bir coğrafi bilgi sistemi oluşturulması gerekliliği anlaşılmıştır. Kayseri-Sultan Sazlığı Doğal Sit Alanı ve Milli Parkı, diğer doğal sit alanları gibi doğal yapının korunması durumundan dolayı hem arazi yapısı hem de biyolojik yapısı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca sit alanı içerisinde bir yerleşim alanı bulunmasından dolayı, tıpkı şehir merkezlerinde uygulandığı gibi planlı işlemler uygulanmalıdır. Kanalizasyon, içme suyu, elektrik, telefon hatları, konut, ticarethane okul, ibadethane gibi yapılar inşa edilmesi gerektiğinden, doğal sit alanına zarar vermeden bu işlemlerin yapılması gerekmektedir. Ancak tüm bu iş ve işlemlerin yapılması için iki seçenek mevcuttur. Birçok kurumun birlikte fiziksel arazi çalışması yapması, yapılan tüm işlemler için ilgili bütün kurumlara görüş sorulmadan işlemlerin araziye tesis edilmemesi gerekmektedir. Ayrıca her kurumun aynı bölgeyi kendi imkânları ile birden fazla çalışması gerekmektedir bu da veri tekrarı gibi çok büyük maliyetleri olan hatalara sürüklemektedir. Bu tür çalışmalar hem zaman hem de ülkemiz açısından çok önemli olan milli kaynakların boşa harcanması anlamına gelmektedir. İkinci seçenek ise katmanların çeşitli tutulduğu büyük bir veri tabanı hazırlanması ve coğrafi bilgi sistemi arayüzü ile sunulmasıdır. Bu sistemin ilgili

kurumlara da erişim imkânı verilmesi ile işlevsel hale getirilmesi ve sit alanında yapılan tüm değişikliklerin hem görsel, hem sözel, hem de harita üzerinde görsel olarak işlenmesi sonucu güncelliğinin korunması halinde son derece faydalı olacağı düşünülmektedir.

SAYS (Sit Alanları Yönetim Sistemi) şu an ki hali ile koruma görevi sırasında büyük yararlılık sağlamaktadır. Yazılı evrak arşivlerinden sayısal ortama geçiş aşamasında SAYS en önemli adımlardan birini oluşturmaktadır. SAYS bir başlangıç adımı olarak düşünülürse,

SAYS'ı bir CBS çalışması olarak göremeyiz çünkü CBS olması için sistemin daha birçok eksikliği mevcuttur. Ancak eksiklikleri incelendiğinde amacı olan "Alan Koruma" bazında birkaç temel özelliğin eklenmesi ile hem bir CBS özelliği kazandırılabilir hem de hedef amacını son derece etkili yerine getirebilir. Bu eksiklikler şu şekilde sıralanabilir;

1. Tarım faaliyetleri birçok alan için önemli ekonomik gelir niteliğindedir. CBS için ekili tarım arazilerinin önemi ise koruma kararları alınırken hem yöre halkının ekonomik gelirlerinin ellerinden alınmaması hem de tarım faaliyetleri sırasında kullanılan zirai ilaçlar, yanlış yöntemler ile yapılan çiftçilik gibi uygulamalarla koruma alanına zararlarının daha kolay öngörülebilmesidir. Ancak SAYS içerisinde ekili alanlar, ne tür yetiştiricilik yapıldığı gibi önemli ekonomik aktiviteler yer almadığından, bu önemli etkinlik maalesef sistemde bulunmamaktadır.
2. Korunan alanlarda genellikle asıl koruma altındaki alan I. veya II. Dereceden koruma altına alınırken, bölgede yerleşik alan mevcut ise bu kısım II. veya III. Dereceden koruma alınır. Bunun sebebi hem asıl korunan alana bir koruma tampon bölgesi oluşturmak hem de yerleşik alanda oluşmuş yaşamın korunabilmesidir. Ancak SAYS içerisinde yerleşim alanları, nüfus yoğunlukları, gelecek ve nüfus planlaması gibi analizler bulunmadığından, korunan alanlarda geleceğe yönelik koruma planları sağlıklı şekilde oluşturulamamıştır.
3. Korunan alanda yapılaşmaya yönelik talepler için uygun görülen alanlar genelde yerleşik alan içinde tercih edilir çünkü yerleşik alan dışında yapılaşmaya izin verilmesi ileride yerleşik alanın genişlemesine engel olamamak anlamına gelmektedir. SAYS üzerinde yerleşik alan haritası veya yerleşik alan bilgisi bulunmadığından konut ihtiyaçları doğru planlanamamaktadır.

4. Korunan alan için hâlihazırda doluluk-boşluk hesabı alan kullanımı için son derece değerlidir. Korunan alanlarda anlık kullanım alanları ya da boş alanların SAYS içerisinde bulunmadığından alan planlanması hedeflendiği gibi yapılamamaktadır.
5. Yerleşim alanlarında yaşam kalitesi açısından önemli etkenlerden biri alanın eğimidir. Eğimin yüksek olması yaşam kalitesini ve şehirleşmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak durum doğal sit alanlarında hatta yakınında yerleşim alanı bulunan doğal sit alanlarında çok daha farklıdır. Eğim faktörü hem yerleşim alanı açısından hem de doğal sit alanı açısından çok önemli hale gelmektedir. SAYS içerisinde alanların eğim bilgisi, eğim haritası gibi veri bulunmadığından bu faktör her zaman göz ardı edilmektedir veya her seferinde tekrarlı arazi ölçümüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: FYL-2018-7771” .Bu çalışmanın gerçekleşmesinde maddi imkân sağlayan Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimine katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Arca, D., & Çıtıroğlu, H. K. (2011). Coğrafi Bilgi Sistemi ve Jeolojideki Uygulama Alanları. Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 4(1):48-57.
- Bayar, E., Türker, H., Genç, M., 2012. Gölhisar-Burdur Anıt Ağaçları. Göller Bölgesi Anıt Ağaç Varlığına Yeni İlaveler. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 14-22, 83-95.
- Caner G., (2007). Ulusal ve uluslararası Doğa Koruma Kriterleri ve Natura 2000. Yüksek Lisans Tezi.
- Ceyhan, B. Y., & Yerci, M. (2005). İnternet Tabanlı Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Kartografik Üretimin Kontrol Ve Yönetimi. Harita Dergisi, 134, 38-51.
- Goztepe, K., & Akdag, A. (2015). Coğrafi Analiz Sistemi (CBS) İle Askeri Karar Verme Süreci Etkinliğinin Artırılması. Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi, 7(2), 56-68.
- Kapluhan, E. (2014) Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) Coğrafya Öğretiminde Kullanımının Önemi ve Gerekliliği. Marmara Coğrafya Dergisi, S. 34-59.
- Kurdoğlu, O. (2007). Dünyada Doğayı Koruma Hareketinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Boyutu. Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 8(1), 59-76.
- Tezel, D., Özdemir, İ., ve Yenipınar, İ., (2013). Sit Alanları Yönetim Sistemi (SAYS). TMMOB, Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi.

SİMMELE VE VEBLENE PERSPEKTİFİNDEN MODANIN SOSYAL BOYUTU

Emine KOCA^{****}

GİRİŞ

Tarihi süreçte toplumların değerlerini yansıtmış olan giysiler modern dönemin ilk zamanlarından itibaren kullanım değerinin ötesinde birer toplumsal kod olarak sembolik bir işlev görmüş, zaman içinde moda faktörünün de etkisiyle fiziksel ihtiyaç olmaktan çıkıp bireyin kendisini gerçekleştirme ve ifade etme biçimi olarak sosyal bir olguya dönüşmüştür. Özellikle son yüzyılda giyim modası postmodern değerlerle paralellik gösterecek biçimde değişmiş, giysiler temel işlevlerinin ötesinde statü ve prestij belirlemeye yarayan göstergeler haline gelmiştir. Gösterge olarak giysiler toplumların sosyal, kültürel, ekonomik hatta siyasal yapılarını yansıtan anlamlar içerdikleri gibi kişisel bağlamda da kimlik ifade etmede önemli bir araç işlevi görürler.

Bireyin bedenini tamamlayan unsurlar olan giysiler, bir varlık göstergesi olarak sosyal etkilere en duyarlı olan, en görünür olan nesnelerdir (Husic ve Cicic, 2009:234.) Ayrıca, giysiler insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin oluşturulduğu, deneyimlendiği ve anlaşıldığı en belirgin yollardan biri olarak tanımlanmaktadır. İnsanların giydiği şeyler, sosyal ayrımcılıklar ve eşitsizliklere şekil vererek bunları meşrulaştırmakta ve doğallaştırmaktadır (Barnard,2004:9). Bu anlamda giyim tarzları kişiler için fonksiyonelliğin yanı sıra sosyal ve psikolojik beklentileri de karşıladığı gibi, statü gruplarını oluşturan insanların sosyal kimlik duygusuna sahip olmalarını da sağlamış ve moda kavramının anlamını da genişleterek belirsiz hale getirmiştir.

Moda kavramı sadece semantik olarak belirsiz değil, aynı zamanda geniş bir sosyolojik yelpazesi olan konularla da ilişkilendirilebilir. Svendsen (2006:11-14) modayı, ortaçağın sonlarından itibaren giyim de dahil olmak üzere geniş bir tüketim alanında, sanat, politika ve bilimi de kapsayan ve modern Dünyanın merkezinde yer alan bir mekanizma ya da ideoloji olarak tanımlayarak, moda ürünün ayırt edici bir biçimde sosyal işleve sahip olması ve hızlı bir biçimde yenisiyle değişen bir sistemin parçası olması gerektiğini vurgulamaktadır. Lipovetsky (1994:16), modanın tek bir nesneden bağımsız olarak belirli bir zaman aralığında, kolektif

^{****} Pof. Dr. Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü

yaşam üzerinde farklı etkileri olan sosyal mekanizma olduğunu belirtmiştir. Schultheis'e göre (1988) moda, beğeni, sosyal kimlik ve kültürel sermaye anlamında farklılaşma kuvvetlerini devreye sokan bir gösterge olarak görülür. Moda, standartların belirlenmesinde ve tekdüzelik oluşturulmasında normatif (örnek oluşturma) güce sahiptir.

Moda, sürekli değişime endeksli yapısı nedeniyle çoğu zaman, hızlı tüketilen ve yüzeysel bir kavram olarak algılansa da aslında psikolojik ve sosyolojik değerlere dayanan hem bireysel hem de kitlesel etkisi olan derinlikli bir olgudur. Modanın benimsenmesi ve yayılması sürecinde kültür, alt kültür, sosyal sınıf gibi faktörler önemli rol oynamaktadır (Kaiser, 1998: 536). Kitle kültürünün yaygınlığı, göçle oluşan şehirleşmenin yarattığı yeni sosyal sınıflar, bilgi ve iletişim ağlarının gelişim hızı, ekonomik özgürlüklerin artması ve yaşam tarzlarındaki değişim gibi pek çok faktör, modanın sosyal hortum olma sürecini hızlandırarak, her alanda etkinliğini artırmış ve görünür kılmıştır.

1899'da Thorstein Veblen, 1904'de Georg Simmel bugüne kadar modanın en önemli konusu olarak kalan sosyal farklılıklar ve entegrasyon tartışmalarıyla ve moda aktörlerinin sosyal duruşuyla moda arasındaki ilk ilişkiyi kurarak, modanın sosyal boyutuna dikkat çekmiştir. (Koca, 2008:176). Öne sürdükleri tepeden zemine inme teorisi (Trickle-Down Theory), modayı anlamak için kullanılan en etkili teorilerden biridir. Bu doğrultuda 19. yüzyılın sonlarından beri sosyologlar modayı sosyal oluşumun özel bir türü olarak vurgulamaktadır.

Bu teori, birbiriyle çelişen iki kuvvetin modadaki değişimi tetiklediğini ileri sürer. İlk güç alt grupların, üstlerindeki grupların statü sembollerini sosyal sınıf atlama arzusuyla benimseme çabasıdır. Üst sınıflarda doğan baskın stiller aşağıya doğru yavaş yavaş yayılır. Üst gruplara mensup kişiler, taklit edilmediklerinden emin olmak için sürekli alt tabakaları gözetlemekte olan ikinci güçtür ve onları taklit eden düşük sınıftan farklı olmak istemektedirler. Alt tabakaların kendilerini taklit etmesine tepkilerini yepyeni modalar benimseyerek veren bu elit sınıflar, ayrıcalık ve üstünlüklerini korumak için yeni stil seçerler. Bu iki süreç, değişim döngüsünü sürekli kılar (Kim vd., 2011: 12). Veblen ve Simmel tarafından geliştirilen üst sınıfların ayrımı ve alt sınıfların taklidi ile gerçekleşen bu aşağı akım, modayı hareket ettiren güç olarak bilinmektedir. Günümüzde halen moda dağılım hareketinin temelini oluşturması nedeniyle, ilk ve en eski moda teorisini ortaya koyan Veblen ve Simmel'in modanın sosyal boyutunu ele alan düşünceleri hem moda hem de ilişkili olduğu disiplinler açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

THORSTEIN VEBLEN'İN GÖSTERİŞ TÜKETİMİ VE MODA

Amerika'nın ürettiği en bilinen ve etkili sosyal düşünür ve eleştirmenlerinden biri olarak kabul edilen Thorstein Veblen (1857-1928), modayı “gösteriş tüketimi” ve “lüks tüketim” olarak görerek, ekonomik ve psikolojik bağlamda değerlendirmiştir.

Veblen'in gösteriş tüketimi ve aylak sınıfı teorileri, lüks olgusu ve lüks tüketim kavramına temel yaklaşımlarının da zeminini oluşturmaktadır (Savaş,2000:648-653). Gösteriş tüketimi kuramı, aylak sınıfının ortaya çıkışına dayandırılmıştır. “Aylak sınıfı” kuramında, varlıklı bireylerin çoğunlukla servetlerini sergilemek ve bu şekilde daha yüksek bir sosyal statüye ulaşmak için gösterişçi mal ve hizmetler tükettiğini belirtir. İlgili kaynaklarda Veblen etkisi olarak yer alan kavram, tüketicinin fonksiyonel olarak aynı özelliklere sahip ürünlerden birine daha yüksek bir fiyat ödemek konusunda ortaya çıkan istekliliğini tanımlamaktadır (Bagwell vd., 1996:349). Bu bağlamda aylak sınıf, yüksek gelirli sınıf olduğu için başında bulunmayı gerektirmeyen sahipliği tercih ederler. Çoğu kişinin çalıştığı bir Dünyada, kişinin bedensel ya da düşünsel bir uğraşısının bulunmaması ve boş zamanlarının çokluğu ona seçkinlik kazandırmaktadır. Aylak sınıf olarak adlandırılan elit/üst sınıflar kendi sosyal konumlarını belli etmek için giyim tarzlarında ve aksesuarlarında yeni biçimler ortaya koyarlar. Taklit ürünler yoluyla bu yeni biçimler, üst sınıfların yaşam tarzlarını taklit eden alt sınıflar içinde yaygınlık kazanır.

Veblen'e göre (2005), gösteriş tüketiminin en iyi temsil edildiği alan giysidir. Giysi yalnızca ödeme kabiliyetinin bir fonksiyonu değildir yani “onu giyenin fiziksel konforunu sağlamak amacıyla değerli malları tüketebileceğini göstermekle kalmaz, hayatını kazanmak için çalışmak zorunda olmadığını da” gösterir. Bir başka deyişle, tüketimin gösteriş tüketimi olabilmesi için giysi, giyenin emek gücüne dayanan, bedensel çalışma içeren herhangi bir üretken süreçte yer almadığını da açıkça göstermelidir. Ona göre rügan ayakkabılar, kusursuz ketenler, silindir şapkalar, bastonlar gibi giysi ve aksesuarlar, kullananın, insani ihtiyaçları karşılamaya dönük herhangi bir işe girişemeyeceğinin de kanıtını oluştururlar. Kadın giyiminde ise bu bağlantı çok daha açıktır Veblen'e göre. “Kadın giyimi onu tüm yararlı işler konusunda kudretsiz hale getirir”. Özellikle Veblen'in yaşadığı dönemde kadın giyiminin temel öğelerinden birini oluşturan korse, Veblen'e göre ekonomik teori açısından sakatlamanın

yerine ikame edilebilecek bir etkiye sahiptir. Kullananın canlılığını azaltır ve onu kalıcı ve aşikâr biçimde çalışmaya elverişsiz hale getirir (Erkilet,2012:32).

Veblen'e göre, moda aslında bir kişinin servetinin dışa vurum ifadesidir ve modanın dinamiğini oluşturan üç prensip vardır: Birincisi aylak sınıfın mensupları 'gösterişçi tüketim' yoluyla kendi sınıflarından olan diğer bireylerden üstünlüklerini göstermek için kendi sosyal durumlarını gösteren giysiler üzerine günlük yaşamlarını kurgularlar. İkinci olarak kendilerini düşük gördüğü sınıftan ayırırlar. Son olarak ise, toplum içinde bütün sınıflar arasına yayılmış, güncel olmayan modaları hayatlarından çıkarırlar.

GEORGE SİMMELE'İN MODA SOSYOLOJİSİ

Bireyin ve toplumun incelenmesi sırasında daha küçük olgularında incelenmesi gerektiğini savunan Alman sosyolog George Simmel (1858, 1918), modanın modernite ile birlikte insanların yaşamları içinde yer aldığını savunmaktadır. Uluslararası literatürde formların sosyoloğu olarak bilinen Simmel'e (1957- [1904]: 130-155) göre, sosyal bir olgu olarak moda, insanın sosyal durumuna özgü temel beğeni ve isteklerinden türeyen, kültürel özelliklerin kümülatif olmayan değişimidir. Bir yandan, başkasını taklit etme eğilimi ve diğer yandan, kendini başkalarından ayırma eğilimi olarak iki içgüdü insanları tahrik etmektedir. Biri başkalarını taklit etmeye iterken, diğeri kendini kayıtsız olduğu veya hor gördüğü insanlardan ayırt etme eğilimindedir. Moda, tıpkı bir bataryanın iki zıt kutbu arasındaki dinamik oyunun etkisidir. İki kutuptan birinin hakimiyeti sonlanmadığı sürece moda varlığını sürdürür. Fakat moda akışının sağlanabilmesi ve çarkların çalışabilmesi için, her zaman bu çelişkili sürücülere ihtiyacı vardır.

Simmel'e göre metaların "sürekli ve devinimli bir biçimde farklılaşması" özellikle modada kendini gösterir (Simmel, 1978:455). Moda, modern bireyin farklılık arayışının en önemli mekanizmalarını sunar. "Moda Felsefesi"nde Simmel, modanın kuralı geçiciliktir der ve gerçek gereksinimlerden, kültürel gereksinimlere cevap verdiğini söyler. Simmel'e göre herkesin ve her şeyin anonimleştiği ve ortak ölçülür kılındığı bir toplumsal evrende moda, "yüksek-statülu grupların, alt-statülu gruplarla olan farklılıklarını sembolize etme ihtiyaçlarına yanıt verir ve bu, alt-statülu grupların daha yüksek-statüye yükselmesine olanak sağlar. Sonuç, asla son bulmayan bir yakalamaca (catch-up) oyunudur. Modalar alt gruplara doğru uzandığı zaman, yüksek statülu gruplar yeni tarzlara olan istekle onları terk edecektir (Smith,2005:37-

38). İşte modern topluma devinimini, hareketliliğini kazandıran bu süreç modern toplumun yapısal niteliğini ortaya koyar.

Simmel'e göre bireyler, metropol hayatının getirdiği yabancılaşmayla başa çıkabilmek için statü, moda etiketleri ya da bireysel farklılık yaratarak "sahte bireysellikler" gerçekleştirmeye çalışırlar (Storey, 2000:140). Simmel için kendini ifade etme yolunda moda ve stil önemli araçlardır. Simmel modayı, "farklılaşma ile değişimin çekiciliğini, benzerlik ile uyumun çekiciliğiyle birleştiren, çoğunlukla toplumsal farklılıkları ifade etmek üzere sınıflarda kendini gösteren bir toplumsal form" olarak tanımlar. Bu form insanın taklitçi ruhsal eğilimi ve hayatın ikircikli eğilimi ile ilgili bir olgudur (Simmel, 2003:42-461). Bu bağlamda, yaşadığı topluma uyum sağlama ve kendini kabul ettirme çabaları içinde ait olmak istediği çevreye benzemeye çalışmak, kısacası taklit etmek, özellikle metropollerde yaşayan kişilerin amaçları arasında olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Başlangıçta giyim tarzları ile başlayan bu davranışın daha sonra, konuşma dilinden, yemek kültürüne hatta boş zaman aktivitelerine kadar yaşamın tüm alanlarına yayıldığıнын örneklerine sıklıkla rastlanabilmektedir.

Simmel modayı, çok sayıdaki sosyal gerçeklerden ortaya çıkan istikrarlı bir yapı, diğer bir deyişle sosyal formun bir prototipi olarak tanımlar ve toplumsal ayrımı ve bağlılığı birleştirdiği sürece modanın, merkezi bir sosyal süreci temsil ettiğini ileri sürer (Rüling,2000:4-5). Ona göre moda, bireysel farklılaşma ve değişim arzusu ile toplumsal eşitliğe doğru eğilimleri içeren, yaşamın birçok farklı biçiminden daha fazla bir şey sunmaz. Her sosyal ilişkide işte iki güç vardır: biri kendimizi taklit yoluyla başkalarına bağlamaya iten diğeri kendimizi diğerlerinden ayırarak sosyal ağı dahil eden. Dolayısıyla moda, modern toplumların tipik bir parçası olan, uyum ve parçalanma arasındaki sosyal bir diyalektiğin modelini sunar. Bu da modaya özgü ve bir karakteristiktir ve aynı zamanda kişisel farklılığın bir formu olan toplumsal bir itaati mümkün kılmaktadır (Simmel, 1997: 141).

Moda, aynı zamanda bireysel ayrışma ve grup birleşmesini sağladığı için paradoksaldır. Bu iki işlev modanın temelidir. Simmel için iki koşuldan biri tatmin olmazsa moda yoktur. Taklit açısından ele alındığında moda, kişiselleştirmeyi sağlar. Modaya uygun bir şekilde hareket eden bir birey sadece bir birey olarak hareket etmekle kalmaz, aynı zamanda onun davranışları bir sosyal sınıfı ve onun ayırt edici özelliklerini de temsil eder (Simmel, 1957: 543).

SONUÇ

İktisat sosyolojisinin en önemli isimlerinden biri olan iktisat, antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve tarihi bir arada dokuyan bir yaklaşım geliştiren Veblen, giyim sosyolojisinin de kurucularından sayılır. Veblen moda giysiler ve giyim tarzlarının temel amaçlarının dışında üst toplumsal konumu vurgulamanın bir aracı olarak kullanıldıklarını ileri sürmektedir.

Modernizmin en önemli temsilcilerinden biri olan Simmel'in moda hakkındaki düşünce sisteminin, modernite ve ona bağlı olarak gelişen yaşam formlarını, moda'dan para felsefesine kadar çok geniş bir perspektifte ele aldığı görülmektedir. Simmel'in modaya yaklaşımının, hermeneutik bir anlama modelini gerçekleştirmeye yönelik olduğu ve ekonomik-sosyal ve sınıfsal bir yapılaşmanın "örüntüleşmiş" hareketlerinin analizini yaptığı söylenebilir.

Thorstein Veblen ve Georg Simmel bu güne kadar modanın en önemli konusu olarak kalan sosyal farklılıklar ve entegrasyon tartışmalarıyla ve moda aktörlerinin sosyal duruşuyla moda arasındaki ilk ilişkiyi kurarak, modanın sosyal boyutuna dikkat çektikleri ve günümüz moda dağılım süreçlerinin bu sosyal oluşumun üzerine temellendiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Bagwell, L., S. ve Bernheim, B. D., (1996). “Veblen Effects in a Theory of Conspicuous Consumption”, The American Economic Review, Vol.86, No.3.

Barnard, M. (2004). Fashion as Communication. Londra: Routledge.

Erlilet, A., (2012) Mahremiyetin Dönüşümü: Değer, Taklit ve Gösteriş Tüketimi Bağlamında “İslami” Moda Dergileri, Birey ve toplum, cilt 2.sayı:4.s.27-39.

Husic, M. ve Cicic, M. (2009). “Luxury Consumption Factors”, Journal of Fashion Marketing and Management, Vol.13, No.2, 2009, s. 231-245.

Kim, E., Fiore, M. A., Kim, H. (2011). Fashion Trends Analysis and Forecasting, Understanding Fashion Sereas, Bloomsbury, Berg Publishers.

Kaiser, B.S.(1998).The Social Psychology of Clothing. 2. Edt Revised. New York.

Koca, E. (2008). Comparison Of Viewpoints Towards Fashion Among University Students In Different Countries. Tekstil ve Konfeksiyon Dergisi, 18(3), 174-184.

Lipovetsky, G. (1994). The Empire of Fashion: Dressing Modern Democracy, Catherine Porter (Ed.), ABD: Princeton.

Rüling, C. C., (2000). “ Theories of (management?) fashion: The contributions of Veblen, Simmel, Blumer, and Bourdieu”, <http://www.hec.unige.ch/recherches>

Savaş, V. (2000). İktisatın Tarihi, 4. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Svendsen, L. (2006). Fashion: A Philosophy, İngiltere: Reaktion Books.

Schultheis, F. (1988) Mode. In V. Drehsen, H. Haring, K.-J.Kuschel & H. Siemers, (Eds), Wörterbuch des Christentums:827. Gütersloh:Gütersloher Verlagshaus

Smith, P. (2005). Kültürel Kuram, Çev.Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu, Babil Yayınları, İstanbul.

Simmel,G. (2003). Modern Kültürde Çatışma, Tanıl Bora ve diğerleri (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Simmel, G., (1997). “Simmel on culture”, The philosophy of fashion In D. Frisby, & M. Featherstone (Eds.), Sage Publication, London.

Simmel, G. (1978). Philosophy of Money, Doston: Routledge.

Simmel, G. (1957) [1904]. Fashion. American Journal of Sociology, 62 (6): 541-558.

Storey, J. (2000). Popüler Kültür Çalışmaları, Koray Karaşahin (çev.), İstanbul: Babil Yayınları.

Veblen,T. (2005). Aylak Sınıfın Teorisi, Zeynep Gültekin ve Cumhur Atay (çev.), İstanbul: Babil Yayınları.

TÜRKİYE’DE SİGORTA SUIİSTİMALLERİ: MEVCUT DURUM VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doç.Dr. İsmail YILDIRIM

Hitit Üniversitesi

ismailyildirim@hitit.edu.tr

ÖZET

Sigorta suiistimalleri sigortacılık sektörüyle alakalı oto tamirhanesinden şirket üst yönetimine kadar her kesimin karışabileceği bir suç türüdür. Bu suiistimler çoğu zaman uydurma bir hasar olabileceği gibi, hasar miktarını olduğundan yüksek göstermekle de olabilir. Sigorta suiistimalleri sadece Türkiye’de değil bütün dünyada önemli bir sorun teşkil etmektedir. Aynı zamanda sigortacılık sektörüne ek maliyetler getirmektedir. Suiistimler sigortacılık sektörüne ek maliyetler yüklemekle birlikte sigortalılar da bu maliyetlerden dolayı daha yüksek sigorta primi ödemek zorunda kalmaktadırlar. Sigorta suiistimallerinin önüne geçmek tamamen mümkün olmasa da sigortacılık sektörü suiistimalleriyle mücadele konusunda gerekli tedbirleri almak için önemli adımlar atmıştır. Suiistimleri Engelleme Bürosu, sigorta bilgi merkezinde oluşturulan suiistimallerle mücadele ekibi, sigorta şirketlerinin suiistimal paylaşım ağı gibi pek çok tedbirler alınmaktadır.

Bu çalışmada; Türkiye’de ve dünyada örneklerini sıklıkla gördüğümüz sigorta suiistimalleri üzerinde durulmuştur. Sigorta bilgi ve gözetim merkezindeki sigorta suiistimallerine yönelik istatistiki bilgiler yorumlanmıştır. Sigorta suiistimlerdeki mevcut durum ve suiistimallerle mücadelede yapılması gerekenler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sigorta Suiistimalleri, Sigorta, Sigortacılık Sektörü, Suiistimallerle Mücadele

ABSTRACT

Insurance fraud is a type of crime that every part of the society, from the auto repair shop related to the insurance sector to the top management of the company, can interfere. These abuses can often be fictitious damage, as well as a high amount of damage. Insurance fraud not only poses a major problem all over the world not only in Turkey. At the same time, it brings additional costs to the insurance sector. Frauds installing additional costs to the insured in the insurance industry together are forced to pay a higher insurance premium are due to these costs. to prevent abuses of the insurance has been completely taken important steps to take the necessary measures to combat possible abuses, although the insurance sector. A number of measures are being taken such as the Abuse Bureau for the Abuse, the fraudulent team formed at the insurance information center, and the abuse network of insurance companies.

In this study; Often we see examples of Turkey and the world was focused on insurance fraud. Statistical information for insurance fraud in the insurance information and surveillance center were reviewed. The current situation in insurance fraud and the things to be done in the fight against abuses have been discussed.

Key Words: Insurance Fraud, Insurance, Insurance Sector, Fighting fraud

GİRİŞ

Suistimal kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu tanımında “Görev, yetki vb.ni kötüye kullanma” olarak tanımlanmıştır. Sigorta Suistimali ise SİSBİS’e (Sigorta Suistimleri Bilgi Sistemi) göre; “Sigorta ilişkisi içerisindeki taraflardan ya da bu ilişkide rol oynayan kişilerden bir veya birkaçına haksız menfaat sağlamaya yönelik her türlü fiil, 'yanlış sigorta uygulaması / suistimali / sigorta sahtekârlığı” demektir. Türkiye Sigorta Birliğine göre ise “kötü niyetli kişilerin haksız kazanç elde etmek amacıyla sigorta şirketini bilerek, kasıtlı olarak aldatmasıdır” şeklinde tanımlanmıştır.

Sigorta suiistimleri sadece sigortalıların karışabileceği bir durum değildir. Oto tamirhanelerinden şirketlerin yönetimine kadar sigortacılık ile ilgili herkesin karışabileceği bir yapı olabilir. Organize kazalar, hasar sonrası sigortalatmalar, sigorta acentelerinin suiistimleri, şirketlerin mali tablo suiistimleri vb. olarak karşımıza çıkmaktadır. Sigorta suiistimallerinin sigortacılık sektörüne zarar verdiği bir gerçektir. Sigorta şirketleri ödemiş oldukları hasarların sigorta suiistimleri neticesinde artış göstermesi sigorta maliyetlerini de etkilemektedir. Maliyetlerdeki artışlar sigorta primlerine yansımaktadır. Böylece sigorta suiistimallerinin bedelini dürüst sigortalılar ödemektedir (Yıldırım, 2015).

Sigorta suistimallerinin sigortacılık sektörüne vermiş olduğu zararları ortadan kaldırmak için suistimallerle mücadele süreci yürütülmektedir. Sigorta suistimleri sadece Türk sigortacılık sektörünün sorunu değil uluslararası sigortacılık sektöründe sorundur. Pek çok ülkede suistimler ile mücadele konusunda çeşitli tedbirler alınmaktadır. Türkiye son zamanlarda suistimler ile mücadele konusunda önemli yol katedmiştir. Türk Ceza Kanunu’nda sigorta suistimleri suç unsuru olarak yer almaktadır. Aynı zamanda sigorta suistimalleriyle mücadelede sigorta suiistimallerini engelleme bürosu faaliyete geçmiştir.

Bu çalışmada sigortacılık sektörüne büyük zararlar veren sigorta suistimleri üzerinde durulmuştur. Sigorta suiistimal yöntemleri, Türkiye’de sigorta suiistimallerinde mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri konuları ele alınmıştır.

SİGORTA SUIİSTİMALLERİ

Suiistimal adil olmayan kazanç sağlamak için görev ve yetkilerin kanunsuz olarak kullanılmasını içeren bir terimdir. Kötüye kullanma, yetki ve sorumlulukların mevcut düzen dışında aykırı yollarda kullanılması ya da iyi davranışlardan istenmeyen yolda yararlanma şeklinde açıklanabilir. Suiistimal, yapan kişilere ya da üçüncü kişilere menfaat sağlamak üzere meydana gelen olayı görmezden gelerek haksız kazanç elde etmek olarak da nitelendirilebilir. Bu örneğin, varlıkları kötüye kullanma hatta zimmetine geçirme veya sigorta şirketinin durumuna ilişkin algıya yönelik bir durumun kasıtlı olarak kamuoyuna yanlış sunulması, gizlenmesi, gölgelenmesi gibi uygulamalarda görülebilmektedir. Finans tarihinin her köşesinde hile ve suistimal (fraud) olayları kurum ve kuruluşların korkulu rüyası olmuş ve gelişimlerine büyük ölçüde engel teşkil etmiştir (Yıldırım, 2013).

Suiistimaller pek çok sektörde yaşanabilirken, meydana geldiği kurum ve kuruluşların zarar etmesine neden olabilmektedir. Sigortacılık sektörü yapısı itibariyle suistimallere açık bir sektördür. Sigorta suiistimleri, sigortalılara haksız menfaat sağlamak için olayları olduğundan farklı göstermek, mevzuat dışında hareket etmek olarak tanımlanabilir. Belli bir prim karşılığında kişilerin risklerini üstlenen sigorta şirketleri, sigortalıların kanun dışı hareket etmeleri neticesinde zaman zaman güç duruma düşmektedirler. Sigorta sahtekarlıkları olarak adlandırılan bu tür olaylar her sigorta branşında rastlanabilmektedir. Özellikle araç sigortalarında sigortalılık oranının yüksek olması aynı zamanda hasar miktarlarının diğer branşlara göre yüksek olması nedeniyle suiistimaller sık rastlanmaktadır. Sigorta suiistimleri sigortacılık sektörünün içinden ya da dışından, araç tamirhanesinden tutunda şirket yönetimine kadar herkesin karışabileceği çok karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sigorta şirketlerinde suistimal olaylarını esas olarak üç ana başlık altında toplayabiliriz (Müslümov A., Aras G. (2003).

- Şirket İçi Suistimal (Internal Fraud)
- Sigortalı/Sigortalı Ettiren ve Hasar Suistimleri (Policyholder Fraud and Claims Fraud)
- Aracı Suistimleri (Intermediary Fraud)

Şirket İçi Suistimal (Internal Fraud): Her kademedeki çalışan tarafından bunlar yönetici veya personel olarak olabilir, kendi kendine ya da şirket içinden veya dışından başkalarıyla anlaşmalı olarak yapılacak suistimlerdir.

Sigortalı/Sigortalı Ettiren ve Hasar Suistimleri (Policyholder Fraud and Claims Fraud): Şirkete karşı bir sigorta ürünü uygulamasından bir ya da birden çok kişinin hileli anlaşma ile haksız tazminat / kazanç elde etmesi şeklinde yapılan suistimlerdir.

Aracı Suistimleri (Intermediary Fraud): Şirkete veya poliçe sahiplerine karşı aracılar (acente, broker gibi) tarafından yapılan suistimlerdir.

Tablo 1’de sık rastlanan sigorta suistimal yöntemleri verilmiştir.

Tablo 1: Sık Rastlanan Sigorta Suistimal Yöntemleri

Araç Suistimleri	Sigortalarında Suistimler	Malvarlığı Sigortalarında Suistimler	Acente ve Broker Suistimleri
Vazgeçme	Aşkın Sigorta	Prim Suistimleri	
Geçmişe Yönelik Bildirim	Organize Hırsızlık	Hayali Ölüm Tazminatları	
Araç Tamiri	Kasıtlı Zarar	Hayali Sigorta Poliçeleri	
Araç Saklama			
Hayali Araçlar			
Organize Kazalar			

Hasarı Olduğundan Fazla Gösterme

Kaynak: Yıldırım, 2015

Sigorta suiistimallerinde en sık rastlanan suiistimal araç sigortalarında yaşanmaktadır. Özellikle araç tamiri sırasında, organize kaza, hasarları olduğundan fazla gösterme gibi suiistimler ok sık rastlanan suiistimal yöntemleri arasındadır. Aynı zamanda suiistimler sadece araç sigortalarında yaşanmamaktadır. Sigorta değerini malın değerinden yüksek gösterme, organize yapılan hırsızlıklar, kasıtlı olarak yapılan zararlar malvarlığı sigortalarında sık rastlanan sigorta suiistimal yöntemleri arasındadır.

TÜRKİYE’DE SİGORTA SUİSTİMALLERİ

Sigorta suistimallerinin boyutu ülkeler ve sigorta branşları arasında farklılık göstermekte olup, tespit edilen ve edilmeyen suistimallerin örneğin oto hasar ödemelerinde % 10’una kadar kadar olduğu tahmin edilmektedir. Suistimalle mücadele eden bir kurum olan Coalition Against Insurance Fraud’un tahminlere göre, ABD’de her yıl hasar ihbarlarının 80 milyar dolarlık bölümü sigorta şirketlerini dolandırmak isteyen vatandaşlar tarafından yapılıyor. İngiliz Sigortacılar Birliği’nin (ABI) tahminlerine göre, İngiltere’de her yıl tespit edilemeyen 2.1 milyar euroluk sigorta suistimali gerçekleşiyor. Alman Sigortacılar Birliği (GDV) de, Almanya’daki suistimallerin maliyetinin tahminen yılda 4 milyar eurodan fazla olduğunu belirtiyor. Türkiye’de 2017 yılında kasko ve trafikte ödenen ve muallak olan toplam 11 milyar liralık hasarın, 1.4 – 1.7 milyar lirasının suistimal olduğu düşünülüyor (<http://www.sigorta7x24.com/haber/karlıligin-onundeki-engel-sigorta-suistimalleri.html>)

Tablo 2’de Türkiye’de tespit edilmiş sigorta suiistimalleri için bildirim adetleri ve suiistimal türleri verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de 2016-2017 Yıllarına Ait Kayda Geçmiş Sigorta Suistimalleri

Suistimal Yılı	2017		Suistimal Yılı	2016	
Suistimal Türü	Bildirim Adedi	%	Suistimal Türü	Bildirim Adedi	%
Sürücü değişikliği / Sürücü firar	258	16,71	Hasar Sonrası Sigortalama Suistimalleri	303	16,73
Hasar Sonrası Sigortalama Suistimalleri	264	17,10	Alkol (Haksız Menfaat Sağlanmasının İspatı Halinde)	149	8,23
Sahte KTT (Kaza Tespit Tutanağı) Suistimalleri	162	10,49	Sahte KTT (Kaza Tespit Tutanağı) Suistimalleri	225	12,42
Planlanmış Hasar (Organize Hasar)	158	10,23	Planlanmış Hasar (Organize Hasar)	273	15,07
"Vurup Kaçtı" Beyanı Suistimalleri	312	20,21	"Vurup Kaçtı" Beyanı Suistimalleri	308	17,01
Diğer	390	25,26	Diğer	553	30,54
TOPLAM	1544	100,00	TOPLAM	1811	100,00

Kaynak: Sigorta Sahteciliklerini Engelleme Bürosu <https://siseb.sbm.org.tr/>

Tablo incelendiğinde planlanmış hasar ve sahte kaza tespit tutanağı suiistimallerinin 2017 yılında bir önceki yıla göre azalma meydana geldiği görülmektedir. 2017 yılında vurup kaçtı beyanı ile suiistimallerin yapılması en yüksek orana sahiptir. 2016 yılında bildirilen suiistimal âdeti 1.811 iken, 2017 yılında bu rakam 1.544 âdete düşmüştür. Bu adetler kayda geçmiş sigorta suiistimalleridir. Bunun

haricinde tespit edilemeyen ihbar edilmeyen binlerce sigorta suiistimalinin olduğu tahmin edilmektedir.

TÜRKİYE’DE SİGORTA SUİSTİMALELERİNİ ÖNLEMeye YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Uluslararası alanda olduğu gibi Türkiye’de de sigorta suiistimalleri sektöre zarar vermektedir. Bu zararların etkisini ortadan kaldırmak için gerek kamu gerekse sigorta şirketleri gerekli önlemleri almakta ve bu konuda etkin mücadelelerini sürdürmektedirler. Türkiye’de sigorta suiistimalleriyle mücadele etmek için, “Yanlış Sigorta Uygulamalarının Tespiti, Bildirimi, Kaydı ve Bu Uygulamalarla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sigorta sektöründe suistimal şüphesi bulunan ve suistimal yaptığı kesinleşen kişi ve kuruluşlara sigorta teminatı verilmemesi veya yasal diğer önlemlerin alınabilmesi amacıyla, Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi (SBM) bünyesinde Sigorta Suistimalleri Bilgi Sistemi (SİSBİS) kurulmuştur (Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi, <https://www.sbm.org.tr/tr/Sayfalar/Anasayfa.aspx>.)

Ayrıca yasal unsurların oluşması halinde sigorta suistimallerinin Türk Ceza Kanunu’nun “Nitelikli Dolandırıcılık” başlıklı 158’inci maddesi: ‘Sigorta bedelini almak maksadıyla, İşlenmesi hâlinde, iki yıldan yedi yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.’ kapsamında suç sayılması sigorta sektörüne önemli bir destek sağlamıştır.

Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi’nin (SBM) de ayrıca bir suistimalle mücadele ekibi kurulmuştur. Bir analiz şirketi olan SAS ile SBM’nin geliştirdiği ortak bir sistem sayesinde, sigorta şirketlerindeki veriler işlenerek, sigorta paydaşlarının ilişkileri yakalanarak sigortalılar için birer risk skoru çıkarılmaktadır. Sosyal ağ analizi adı altında hayata geçen ağ ile SBM tüm bu ilişkileri görüntüleyebilmektedir. Sistem, daha önce kesinleşmiş olan benzer suistimal dosyalarını da arıyor ve ekrana getiriyor. Bu sistemin belirlediği risk skorları SBM tarafından sigorta şirketleriyle paylaşıyor. Ayrıca sistem tarafından tespit edilmiş olan organize suç örgütleri SİSEB tarafından incelenerek gerekli aksiyonlar alınmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sigorta suiistimalleri sektörde her kesimin karışabileceği karmaşık bir durumdur. Suiistimallerin sektöre verdiği zararlar neticesinde maliyetlerde artışlar meydana gelmektedir. Özellikle suiistimal zararları sigortalıların primlerine yansımaktadır. Bundan dolayıdır ki iyi niyetli kişiler suiistimal yapan kötü niyetli kişilerin bedellerini ödemektedirler. Suiistimallerin azaltılması ve ortadan kaldırılması için pek çok tedbir hem kamu tarafından hemde sigorta şirketleri tarafından alınmakta ve uygulanmaktadır.

Suistimalin ciddi bir suç olduğunu anlatan kamu spotları ve bilgilendirme kampanyalarının da ülkemizdeki suistimal oranını düşürebilir. Sigortalının özen veya gayretinin düzeyi hakkında bilgi elde edilmesi ve hasar, risk unsurları esas alınarak teşvik ve sınırlamaların getirilmesi suiistimalleri azaltacaktır. Sigorta sektörü, başvuru esnasında ya da hasar esnasında olsun suistimallerin tespiti ve önlenmesini garanti etmek üzere sistemlerini ve denetimlerini kuvvetlendirmeye devam etmelidirler. Sigorta suistimallerinin önüne geçmek ve tespit etmek amacıyla yasal düzenlemelerin kapsamı genişletilmeli ve konu ile ilgili uzman mahkeme ve savcılıkların oluşturulması sağlanmalıdır. Bu hususların tespiti ve mahkemelere sevk konusunda sigorta müfettişlerinin görev ve yetki tanımları yasal çerçeve ile belirlenmeli ve sektörde faaliyete geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Sigorta Sahteciliklerini Engelleme Bürosu, <https://siseb.sbm.org.tr/> Erişim Tarihi: 10.10.2018

Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi, <https://www.sbm.org.tr/tr/Sayfalar/Anasayfa.aspx> Erişim Tarihi: 10.10.2018

Yıldırım, İ. (2013). Türk Sigortacılık Sektörünün Yumuşak Karnı: Sigorta Suistimalleri Sorunu, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 5, No 1, ISSN: 1309-8012 (Online)

Yıldırım, İ. (2015). Sigortacılıkta Suistimaller ve Ahlaki Tehlike Sorunu: Türk Sigorta Sektörüne Yönelik Bir Değerlendirme, International Journal of Social Science, Number: 36 , p. 203-213, Summer II.

Müslümov A., Aras G. (2003). Türk Sigorta Sektörünün Özel Emeklilik Reformu Sürecinde Değişen Rolü: Fırsatlar ve Tehditler, İşletme Fakültesi Dergisi, ss.37-55

<http://www.sigorta7x24.com/haber/kariligin-onundeki-engel-sigorta-suistimalleri.html>

SİGORTA UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜMÜNDE SİGORTA TAHKİMİNİN ROLÜ: GÜNCEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

DOÇ.DR. İSMAİL YILDIRIM

Hitit Üniversitesi

ismailyildirim@hitit.edu.tr

ÖZET

Sigorta uyuşmazlıklarının konusunu meydana gelen hasarlar oluşturmaktadır. Hasar konusunda sigortalı ile sigorta şirketi arasında meydana gelen uyuşmazlıklar genel olarak iki noktada olmaktadır. Hasarın parasal tutarı ve hasarın oluş biçimi. Meydana gelen hasar kasti yada planlanmış bir hasar olabileceği gibi sigorta kapsamında da olmayabilir. Hasarın tutarsal boyutu üzerinde sigorta şirketinin tespiti ile sigortalının talebi birbirinden farklılık gösterebilir. Bütün bu durumlarda uyuşmazlık doğmaktadır. Sigortalı ve sigorta şirketi aralarında görüşmek suretiyle, sigorta hakem marifeti ile, sigorta tahkim kurumu yada mahkemeye başvurarak uyuşmazlığın çözülmesi yolunu seçebilirler. Türkiye’de sigortalı ile sigorta şirketi arasındaki sigorta uyuşmazlıkları bu konuda uzman hakemler tarafından hızlı, adil, düşük maliyetli çözüme kavuşturulması amacıyla sigortacılık kanununun 30. Maddesine istinaden Sigorta Tahkim Komisyonu göreve başlamıştır. Tahkim sigorta uyuşmazlıklarının çözümünde uzun mahkeme süreçlerine nazaran, daha adil ve süretli bir çözüm geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sigorta tahkiminin kamuoyu tarafından bilinirliğinin artması neticesinde başvuru sayılarında da aynı oranda artışlar gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada, sigorta tahkiminin yayınlamış olduğu faaliyet raporları yıllar itibariyle incelenmiş olup, tahkime yapılan başvuruların genel bir değerlendirmesi çıkartılmıştır. Sigorta taraflarının uyuşmazlık halinde sigorta tahkiminden bekledikleri faydanın maksimum düzeye

çıkartılması için yaşanan mevcut sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Sigorta, Sigorta Uyuşmazlıkları, Sigorta Tahkimi

ABSTRACT

The damages sustained are most commonly the reason behind any insurance dispute. Disputes between the insured and the insurance company can be categorized under two aspects of the damage: Monetary valuation of the damage and the way the damage is inflicted. The damage in question may be a willful/deliberate damage and such damage may not be covered by the insurance policy. When it comes to the monetary value of the damage, the evaluation of the insurance company and the demand of the insured may not be on the same level. Disputes arise under such conditions. Having discussed the dispute, the insured and the insurance company may choose to seek the resolution of dispute by the Insurance Arbitration Commission or in the court. For the purposes of fast, just and low-cost resolution of insurance disputes between the insured and the insurance companies in Turkey, Insurance Arbitration Commission was appointed with the necessary authority in accordance with the article 30 of the Insurance Act. The aim of arbitration is to find a solution to the insurance dispute in a just and fast manner when compared to the relatively long court proceedings. The number of arbitration requests placed has increases with the increasing awareness in the public about insurance arbitration.

This study analyzed the insurance arbitration using annual activity reports published by the Insurance Arbitration Commission, and presented an overview of the applications placed for arbitration. Current problems and recommended solutions were addressed in order to maximize the benefit of insurance arbitration in case of insurance disputes between the parties.

Keywords : Insurance, Insurance Disputes, Insurance Arbitration

GİRİŞ

Sigorta, bireylerin kendi hayatları, sahip oldukları maddi servetlerinin muhtemel risklere karşı koruyan bir sistemdir. Günlük hayatta çeşitli risklerle karşı karşıya kalınmaktadır. Bu risklerle tek başımıza mücadele etmek, riski ortadan kaldırmak çoğu zaman mümkün değildir. İşte sigorta bireylerin tek başına üstesinden gelemeyeceği riskleri belli bir prim karşılığında satın almaktadır. Hayatını yâda maddi değerlerini sigorta yaptıran bir sigortalı risk meydana geldiğinde bu riskin yaratacağı maddi hasarların telafi edilmesini isteyecektir.

Sigorta iki taraflı bir sözleşmedir. Sigortalı yani sigorta talebinde bulunan sigorta karşılığında prim ödemekle yükümlüdür. Sigortacı yani riski üstlenen ise risk meydana geldiğinde taahhüt ettiği hasarı ödemekle yükümlüdür. Ancak bazı durumlarda hasarın ödenmesi aşamasında sigortalı ile sigortacı arasında çeşitli anlaşmazlıklar doğmaktadır. Bu anlaşmazlıklar çoğu hasarın oluş biçimi ve hasarın maddi tutarı üzerinde olabilmektedir. Sigortalı meydana gelen hasarın sigorta kapsamında değerlendirilmemesi neticesinde hasar ödemesi alamamaktadır. Bu durum sigortalı nezdinde itiraza neden olmaktadır. Aynı şekilde ödenen hasarın sigortalı tarafından yeterli bulunmaması da sigortalının itirazına neden olmaktadır.

Sigorta uyuşmazlıkları neticesinde sigortalının başvuracağı çeşitli yollar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sigortalı meydana gelen hasarın sigorta kapsamında sayılmaması yâda ödenen hasar miktarını az bulması nedeniyle uyuşmazlığa düştüğü sigorta şirketiyle karşılıklı olarak anlaşma yoluna gidebilir. Sigortalı ve sigorta şirketi anlaşamaması durumunda çözüm için sigorta hakemine başvurulabilir. Eğer yine anlaşmazlık çözülememesi durumunda ise Sigorta Tahkim Komisyonu'na anlaşmazlığın çözümü için başvurulabilir. Uyuşmazlık Tahkim Komisyonunda da çözüme kavuşturulamaması durumunda ise mahkeme yoluna gidilebilir.

Özellikle sigorta uyuşmazlıkları konusunda mahkemelerdeki yükü azaltmak ve uzman bilirkişiler tarafından sorunun çözüme kavuşturulması amacıyla Sigorta Tahkim Komisyonu kurulmuştur. Sigorta Tahkim Komisyonu, sigorta şirketleri ile sigorta sözleşmelerinden

menfaat sağlayan yani sigortalılar arasında sigorta sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması amacıyla Türkiye Sigorta Birliği nezdinde faaliyet göstermektedir.

Sigorta tahkim komisyonunun faaliyet geçmişi uzun yıllara dayanmasına rağmen toplum nezdinde fazla bilinmemektedir. Tahkim bir sigorta uyuşmazlığının çözümü için, mahkemeler yerine hakeme başvurulmasıdır. İsteğe bağlı ve zorunlu olmak üzere iki tür tahkim bulunmaktadır. İsteğe bağlı tahkimde, taraflar, kendi aralarında seçtikleri hakemlere başvurmakta ve hiçbir resmi sıfatı olmayan hakem veya hakemler, tıpkı bir mahkeme gibi, taraflar arasındaki uyuşmazlığı inceleyip karara bağlamaktadır. Zorunlu tahkimde ise, taraflar, mahkemelerde dava açmak yerine özel kanunlarda belirtilen hakemlere başvurmakla yükümlüdürler (Karasu, 2016).

Bu çalışmada, Türkiye’de sigorta uyuşmazlıklarının çözümünde faaliyet gösteren sigorta tahkim komisyonu ele alınmıştır. Komisyonun işleyişi, sigorta uyuşmazlıklarında komisyona başvuru sayıları, komisyon ile ilgili sorunlar ve çözüm önerileri bu çalışmanın bölümlerini oluşturmaktadır.

SİGORTA TAHKİMİNİN İŞLEYİŞİ

Tahkim sistemi mahkemeler dışında uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması için geliştirilen alternatif bir sistemdir. Taraflar arasında özel hukuktan doğan yada doğacak anlaşmazlıkların mahkeme yoluna gitmeden bu işte uzmanlaşmış hakemler tarafından çözüme kavuşturulması işlemine verilen isimdir (Yılmaz, 2012) (Ulusoy, 2009). Tahkim tarafların idaresine bırakılmış bir çözüm yöntemidir. Yani isteğe bağlı olarak Tahkim yoluna başvurulabilmektedir. Bunun yanı sıra Tahkimin zorunlu olduğu düzenlemelerde olabilir. Buna göre; Tahkim tarafların iradelerine bırakılmışsa ihtiyarı, aksi halde zorunlu Tahkim olarak sınıflandırılabilir (Öztek, 2009).

Sigorta Tahkim Komisyonu Sigortacılık Kanunu çerçevesinde Türkiye Sigorta Birliği bünyesinde faaliyete başlamıştır. Komisyonunda Hazine Müsteşarlığından bir temsilci, Türkiye Sigorta Birliğinde iki temsilci, Tüketici Derneğinden bir temsilci ve bir akademisyen hukukçu temsilci ile oluşturulmuştur (Konca Kurt, 2010). Bir sigortalı sigorta sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlık olması durumunda komisyona başvurabilir. Sigorta sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlık durumunda sigortalı sigorta şirketine başvurmuş ancak bir netice alamamışsa, uyuşmazlık için henüz mahkemelere, tüketici sorunları hakem heyetine

başvuruda bulunmamış ise komisyona müracaat edebilir. Komisyona yapılan uyuşmazlık başvuruları öncelikle raportörler tarafından incelenir ve çözümlenemeyen başvurular, komisyon tarafından bağımsız sigorta hakemlerine iletilir.

Bir sigortalının komisyona Güvence Hesabına karşı ileri sürülebilen konularda başvuruda bulunabileceği gibi anlaşmazlık yaşadığı sigorta şirketinin de komisyona üye olması gerekmektedir. Komisyona başvuruda bulunmadan önce uyuşmazlık konusu ile ilgili sigorta şirketine yazılı olarak başvuruda bulunulmuş olması ve bir netice alınamamış olması gerekir.

Sigortalı uyuşmazlık neticesinde komisyona başvuruda bulunabilmesi için belli bir ücret yatırması gerekmektedir. Tahkim komisyonuna başvuru ücretleri Hazine Müsteşarlığı tarafından belirlenmektedir. Uyuşmazlık tutarına göre sigortalının başvuruda ödemesi gereken ücret ayrıntıları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Sigorta Tahkim Komisyonu Başvuru Ücretleri

Uyuşmazlığa Konu Tutar (TL)	Başvuru Ücreti (TL)
0 - 5.000	100
5.001 - 10.000	250
10.001 ve 20.000	350
20.001 ve üzeri	Uyuşmazlık tutarının %1,5’u (En az 350 TL olmaz üzere)

Kaynak: Sigorta Tahkim Komisyonu 2017 Faaliyet Raporu

Komisyona başvuruda bulunmak için öncelikle; uyuşmazlık tutarı 5.000 TL'ye kadar olan başvurular için 100 TL, uyuşmazlık tutarı 5.001 ila 10.000 TL arasındaki başvurular için 250 TL, uyuşmazlık tutarı 10.001 TL ve 20.000 TL arasındaki başvurularda 350 TL, uyuşmazlık tutarı 20.001 TL ve üzeri başvurularda uyuşmazlık tutarının %1,5'u (En az 350 TL olmak üzere) olmak üzere başvuru ücretinin Sigorta Tahkim Komisyonu hesabına yatırılması gerekmektedir (www.sigortatahkim.org).

Sigorta Tahkim Komisyonunun asıl amacı uyuşmazlıklarının mahkeme yoluna gitmeden kısa sürede çözüme kavuşturulmasıdır. Sigortalı tarafından başvurular Tahkim Komisyonuna

ulaştıktan sonra Komisyon raportörleri 15 gün içinde ön incelemelerini tamamlayarak başvurunun komisyon hakemlerine iletilip ileilmeyeceğine karar verirler (Kale, 2009). Eğer başvuru komisyon hakemlerine iletilirse hakemler kendilerine gelen talebi inceleyerek 4 ay içerisinde karara bağlamak durumundadırlar. Hakemler tarafından verilen kararlar ilgili taraflara bildirilmektedirler (Özdamar, 2013)

Tarafların komisyon tarafından verilen kararlara itiraz hakkı bulunmaktadır ancak, komisyona yapılan başvuru tutarı 5.000 TL ve altında ise verilen kararlar kesindir ve Tahkime ikinci itiraz edilemez. Uyuşmazlık tutarı 5.000 TL ve üzerinde olan başvurularda ise sigorta hakemi kararlarına 10 gün içerisinde bir defaya mahsus olmak üzere itiraz edilebilir (Kayıhan, 2004) (Kender, 2011). Hakem kararlarına yönelik itiraz hakkı bulunması durumunda yapılan itirazlar oluşturulan hakem heyeti nezdinde en geç iki ay içinde karara bağlanmak durumundadır. Eğer sigortalı bütün bu durumlarda yine uyuşmazlık yaşarsa bağımsız mahkemelere başvurarak uyuşmazlığın giderilmesini isteyebilir.

SİGORTA UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE SİGORTA TAHKİMİ

Türkiye’de sigorta uyuşmazlıklarının çözümünde tahkimin rolü gün geçtikçe daha da artmaktadır. Sigorta Tahkim Komisyonunun internet sitesinde yayınlamış olduğu istatistiklere baktığımızda başvurularda artış gözlemlenmektedir. 2016 ve 2017 yıllarında hayat dışı branşlardan ve hayat branşından yapılan başvuruların sayısal ve oransal dağılımlarını gösteren tablo 2’de aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: Tahkime Yapılan Başvuruların 2016-2017 Yıllarında Branş Bazında Dağılımı

Yıllar	Hayat		Hayat Dışı		Toplam
		%		%	
2016	273	0,72	41.756	99,28	42.029
2017	462	0,55	83.994	99,45	84.456

Kaynak: Sigorta Tahkim Komisyonu 2017 Faaliyet Raporu

Tablonun incelenmesinden, 2017 yılında hayat dışı branşlardan yapılan başvuruların %99,45, hayat branşından yapılan başvuruların ise %0,55 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu oranların oluşmasında sektörün prim üretiminin hayat dışı branşlarda daha ağırlıklı olmasının yanında sigorta uyumsuzluklarının daha çok hayat dışı branşlarına ilişkin poliçelerden kaynaklanmasının rol oynadığı değerlendirilmektedir.

2016 ve 2017 yıllarında yapılan başvuruların poliçe türlerine göre sayısal ve oransal dağılımlarını gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3: 2016-2017 Yılları Tahkim Başvurularının Sigorta Branşı Bazında Dağılımı

Sigorta Branşları	2016		2017	
	Adet	%	Adet	%
Trafik	39.707	94,51	80.503	95,32
Kasko	1.207	2,89	2.280	2,70
Yangın	209	0,51	374	0,44
Kredi	121	0,30	161	0,19
Devlet Destekli Bitkisel Ürün	37	0,11	114	0,13
Sağlık (Hayat)	65	0,16	114	0,13
İstihdam (Hayat)	11	0,04	111	0,13
Zorunlu Karayolu Taşımacılık Mali Sorumluluk	37	0,10	96	0,11
Karayolu Yolcu Taşımacılığı Zorunlu Koltuk Ferdi Kaza	-	0,00	81	0,10
Motorlu Kara Taşıtları İhtiyari Sorumluluk	30	0,09	73	0,09
Hırsızlık	122	0,29	62	0,07
Toplam	42.029	100	84.456	%100

Kaynak: Sigorta Tahkim Komisyonu 2017 Faaliyet Raporu

Tablonun incelenmesinden de görüleceği üzere, Komisyona yapılan başvurularda bir önceki yılda olduğu gibi kara araçları zorunlu mali (trafik) sorumluluk ve kara araçları kasko poliçelerine ilişkin uyuşmazlıklar en büyük paya sahiptir. 2016 yılındaki başvuruların %97,35'ini trafik ve kasko poliçelerinden doğan uyuşmazlıklara ilişkin başvurular oluştururken, bu oran 2017 yılı sonu itibarıyla %98,02 olarak gerçekleşmiştir. Trafik ve kasko poliçelerine ilişkin başvuruların toplam payı bir önceki yıla göre %0,67 oranında artış göstermiştir. Diğer taraftan, trafik sigortalarından başvuruların oranı 2016 yılında %94 iken 2017 yılında %95 olmuş, kasko sigortasından kaynaklanan başvuruların payı 2017 yılında da değişmeyerek %3 olarak gerçekleşmiştir.

Trafik ve kasko poliçelerini bir önceki yılda olduğu gibi yangın poliçelerinden doğan uyuşmazlıklara ilişkin başvurular izlemiş ve yangın poliçelerinden gelen başvurular %0,44 olarak, Komisyona diğer branşlardan yapılan başvuruların payı ise %1'in altında gerçekleşmiştir. Trafik sigortası dışındaki sigorta branşlarının payı oransal olarak azalmış gözükmeyle birlikte sayısal anlamda bir azalma söz konusu değildir. Tablo 4'de Tahkim komisyonuna yapılan başvuruların içerik bazında dağılımları verilmiştir.

Tablo 4: Başvuruların 2016-2017 Yıllarında İçerikleri Bazında Dağılımı

İçerikBazındaDağılım	2016	%	2017	%
Tazminatın Ödenmemesi	34.559	82,22	64.049	75,84
Tazminatın Eksik Ödenmesi	7.470	17,77	20.407	24,16
Toplam	42.029	% 100	84.456	% 100

Kaynak: Sigorta Tahkim Komisyonu 2017 Faaliyet Raporu

Tablo incelendiğinde başvuruların büyük çoğunluğunun tazminatın ödenmemesine yönelik olduğu görülmektedir. Çoğu zaman hasar meydana geldiğinde sigorta kapsamına girmeyebilmektedir. Sigorta şirketleri sonsuz teminat sunmazlar. Aynı zamanda sigorta kapsamında değerlendirilen ve değerlendirilmeyen haller bulunmaktadır. Çoğu zaman sigortalı sigorta sözleşmesi yaparken sigorta kapsamına giren ve girmeyen hallerden fazla bilgi

sahibi olmamaktadır. Yâda sigorta poliçesini pazarlayan kişi sigortanın kapsamı hakkında karşı tarafa yeterli bilgi vermemektedir. Bu gibi durumlarda da sigortalı hasar ödemesi beklerken meydana gelen hasarın sigorta kapsamında olmadığını kabul etmek istememektedir. O yüzden başvuruların sigorta tazminatının ödenmemesi şeklinde olması yadırganmayacak bir durumdur. Tablo 5’de verilen hakem kararlarının çözüm süresi bazında dağılımlar verilmiştir.

Tablo 5: 2016- 2017 Yıllarında Verilen Hakem Kararlarının Çözüm Süresi Bazında Dağılımı

Süre	2016		2017	
	Ortalama Çözüm Süresi (44 gün)		Ortalama Çözüm Süresi (63 gün)	
	Adet	%	Adet	%
0-30 Gün	8.180	21,54	16.977	26,17
31-60 Gün	9.847	25,92	17.178	26,48
61-90 Gün	7.642	20,12	11.523	17,76
91-120 Gün	12.314	32,42	19.202	29,60
Toplam	37.983	100 %	64.880	100 %

Kaynak: Sigorta Tahkim Komisyonu 2017 Faaliyet Raporu

Tablo incelendiğinde ortalama 30 gün içinde çözüme kavuşturulan başvuruların oranı bir önceki yıla göre artış gösterdiği görülmektedir. Burada amaç başvuruların kısa sürede sonuçlandırılmasıdır. Başvurular ne kadar kısa sürede sonuçlandırılırsa sigorta anlaşmazlıklarında tahkim komisyonunun seçimi daha da artacaktır.

SİGORTA TAHKİMİNE YÖNELİK SORUNLAR

Sigorta Tahkim Komisyonunun oluşturulmasında esas amaç kısa sürede ve uzman kişiler tarafından sigorta uyuşmazlıklarının çözümü kavuşturulmasıdır. Özellikle mahkemelerin iş yükünü bu yolla azaltmak hedefler arasındadır (Ulaş, 2007).

Tahkim Komisyonuna başvurular 2017 yılında neredeyse bir önceki yıla göre %100 oranında bir artış göstermiştir. Ancak bu yeterli değildir. Mahkemelerde bekleyen sigorta davalarına yönelik dosya sayıları bir hayli fazladır. Sigorta Tahkimine başvuruların yetersiz düzeyde olması Tahkimin kamuoyu nezdinde fazla bilinmediğine işarettir. Özellikle avukatlar bile Tahkim uygulaması hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Bu konuda tahkimin kamuoyu nezdinde bilinirliğinin artırılması için kamu spotlarının hazırlanması, sosyal medyadan duyuruların yapılması tahkimin tanıtımı açısından yararlı olabilir.

Tazminatın ödenmemesine yönelik başvurular tahkime başvurularda ön sıralarda yer almaktadır. Özellikle sigortalı sigorta sözleşmesi satın alırken sigortanın içeriği hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaktadır. Hasar meydana geldiğinde ise sigorta kapsamında hasarın ödenmesini beklemektedirler. Özellikle sigorta poliçelerini pazarlayanlar sigortanın içeriği hakkında sigortalıya gerekli bilgilendirmeyi yapmaları, sigortalının tazminatın ödenmemesine yönelik başvurularını azaltmada yararlı olacaktır.

Sigorta hakemlerinin karar verirken bilirkişi kullanmalarına yönelik tahkim komisyonunun mevzuatında herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Buna yönelik sigorta hakemlerinin uzman bilirkişiler kullanması daha doğru kararlar vermesine vesile olacaktır.

Sigorta Tahkim Komisyonuna başvurular posta yoluyla yapılabilir. Artık günümüzde teknolojinin gelişmesiyle internet ortamında başvuruların hızlı bir şekilde yapılabilmesi sağlanmalıdır. Buda İstanbul dışında ikamet edenlerin tahkime başvurularını dahada kolay hale getirecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde sigorta uyuşmazlıkları mahkemelerin yükünü gereksiz bir şekilde artırmaktadır. Buna çözüm olarak sigorta uyuşmazlıklarının adil, tarafsız, hızlı bir şekilde sonuçlandırılması için Sigorta Tahkim Komisyonu oluşturulmuştur. Sigorta Tahkim Komisyonuna başvuran bir sigortalı öncelikle uyuşmazlığın çözümü için sigorta şirketine başvurması gerekmektedir. Şayet sigorta şirketine başvuru neticesinde herhangi bir sonuç elde edemezse Tahkim yoluna gitmektedir. Sigorta Tahkim Komisyonu ön incelemeden geçirdiği başvuruları bünyesinde oluşturulan hakemler vasıtasıyla karara bağlamaktadır. Bir yönüyle özel hukuk ombudsmanlığına benzetmekle birlikte ülkemizde farklı bir takım özelliklere sahip olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Sigorta Tahkimine başvurularda öncelikle raportörler başvuruları 15 gün içinde incelemekte ve inceleme sonucuna göre başvuruları hakem heyetine yönlendirmektedir. Sigorta Tahkiminde raportörlerin hukuki konumları tartışma yaratmaktadır. Raportörler hakemlerle eş düzeyde uyuşmazlık çözümlerinde bir merci olarak görülmektedir. Raportörlerin aldığı kararları usul hukuku çerçevesinde değerlendirmek güçtür.

Sigorta Tahkim Komisyonunun yayınlamış olduğu faaliyet raporlarına bakıldığında tahkime başvuruların her yıl biraz daha arttığı görülmektedir. Ancak çoğu otoriteye göre bu başvurular yeterli düzeyde değildir. Çoğu sigortalı tahkim komisyonunun varlığından haberdar değildir. Bununla ilgili gerekli tanıtımların yapılması tahkim komisyonuna başvuruları artıracaktır. Özellikle başvuruların internet ortamından anında yapılması bilgi ve belgelerin internet ortamından yüklenmesine olanak tanınması başvuruların zahmetsiz ve hızlı yapılmasının önünü açacaktır.

Sigorta Tahkiminde verilen kararların çoğunluğunun kesin kararlar olması örnek teşkil edecek uyuşmazlıklar açısından önem arz etmektedir. Verilen kararlarda yargı yolunun açık olması sigorta şirketleri açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Kale, S.,Tunç Yücel, M. (2009). Sigortacılık Kanununda Tahkim, Haluk Konuralp Anısına Armağan, C.1 Ankara.
- Karasu, R. (2016). Sigorta Tahkimi İle İlgili Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri, TAAD, Yıl:7, Sayı:26.
- Kayıhan, Ş. (2004). Sigorta Sözleşmesinde Prim Ödeme Borcu, Ankara.
- Kender, R. (2011). Türkiye’de Hususi Sigorta Hukuku, Güncelleştirilmiş 11. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul.
- Kender, R. (1996) Zarar Sigortalarında Prim Ödenmemesinin Hukuki Sonuçları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları, İstanbul, C. 10, Sayı. 1-3.
- Konca Kurt, N. (2010). Sigorta Uyuşmazlıklarının Tahkim Yoluyla Çözümü, Prof. Dr. Fırat ÖZTAN’a Armağan, C. I, Ankara.
- Özdamar, M. (2013). Sigorta Hukukunda Uyuşmazlıkların Çözümünde Tahkim Sistemi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XVII, Sayı: 1-2
- Öztek, S. (2009). Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Yönünden Sigortacılıkta Tahkime Bakış, LEGAL Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Dergisi, 2009/2, s. 222-223.
- Ulaş, I. (2007). Sigortacılıkta Tahkim, Prof. Dr. Seza Reisoğlu’na Armağan, Batider, C. XXIV, S. 2.
- Ulusoy, E. (2009). Finans Hukukunda Tahkim”, II. Uluslararası Özel Hukuk Tahkim Sempozyumu.
- Yılmaz, E.(2012) Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi, Ankara .
- www.sigortatahkim.org.tr

FEMİNİZM VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ARŞ. GÖR. DR. BİLGE DURUTÜRK

1.1. İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ DALGA FEMİNİST HAREKET

Kadının erkek karşısında hukuki temelde eşit olmasına temel hazırlamış olan 1. Dalga Feminizm üzerine inşa edilen 2. Dalga Feminizm, sosyal ve ekonomik haklar temelinde yükselmiştir. 2. Dalga Feminizmin aktif olduğu ve temel parametrelerini oturttuğu 1960 ve 80 arası dönemde en temel tartışma konularının başında “kadının özgürleşmesi” gelmekteydi.

Özgürleşmeden (“emancipation”) anlaşılan, dilinden dininden ırkından ve kültüründen bağımsız olarak ele alınan kadın, yine tüm bu kimliksel boyutlarından bağımsız ele alınan erkek karşısında herhangi bir “ataerkil baskı” altında olmamalıdır. Dolayısıyla kadının erkek karşısında sosyal olarak varlık gösterebilmesi ve eşit olabilmesi, ikinci dalga içerisinde kadın özgürleşmesi vurgusu, erkeğe ait olduğu savunulan kamusal alanda kadının görünürlüğü ile paralel tartışılmaktadır. Bu durum, özel alan içerisinde varlık gösteren kadının (beyaz kadın) **** kamusal alanda da yer alabilmesi için belli başlı çalışmaların yapılmasını gerektirmiştir.

Bu durumdan hareketle 2. Dalga Feminist hareket, kadının iş hayatında erkek ile aynı haklara sahip olması kamusal alanda görünürlüğünün artması; çocuk bakımı, aile ile ilgilenme gibi temel özel alan “görevlerinden” ayrılarak kendisini gösterebilmesine yönelik “bilinç yükseltme” faaliyetlerini kapsamaktadır. KADIN DOĞULMAZ; KADIN OLUNUR” (de Beauvoir) vurgusu, temelinde hareket eden bilinç yükseltme çalışmaları, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet temelli farklılık ve beraberinde gelen patriarkal yaklaşımlardan uzaklaşabilmeyi hedef almıştır.

Kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarının var olduğu ancak bunun temel bir ayrım noktası olamayacağına dair en temel karşı duruş, kadının anne olma eylemini kendi iradesi ile sonlandırabilmesi yani kadının kendi vücudu hakkında karar verebilmesi anlamına gelen kürtaj

**** Betty Friedman’ın *Feminine Mystique* eserinde ele aldığı gibi beyaz kadın siyasi haklara sahip olduktan sonra evinde varlık gösteren bir figür olarak var olmuştur. Ancak siyah kadın ailesine bakmak için siyah erkeklerle beraber iş hayatında yani kamusal alanda yer almaktadır (Friedman, 1963).

hakkı için büyük mücadeleler vermişlerdir. Bu nedenle kadının “cinsel özgürlüğü” kadın erkek eşitliği paralelinde oldukça fazla kere altı çizilen bir durumdur.^{§§§§}

İkinci dalga kadın hareketinin temel olarak teoride 1960-80 arasındaki dönemi içerdiği belirtilse de dönemi içerisinde aktif yer almış ancak halen günümüzde de kadın hakları savunucu olarak faaliyet gösteren gruplar mevcuttur. Bu sebeple “İkinci dalga bitti ve 80 sonrasında 3. Dalga başladı” diyerek ayrıştırılacak kesin bir çizgisel durum yoktur. Dalgalar arası geçiş kümülatif olarak devam etmekte veyahut belli başlı değişim ve çatışma noktalarını içinde barındırmaktadır.

Üçüncü Dalga bugün hali hazırda içinde bulunduğumuz bir süreci taşımaktadır (hooks, 1981). Gerek toplumsal cinsiyet çalışmaları gerekse LGBTİ (Lezbiyen, gay, biseksüel, trans ve inter) grupların içine dahil olduğu “cinsel yönelim” temelli tartışmaların yapıldığı bir şemsiye kavramdır denilebilir. 3. Dalga, platform olarak kendi içerisinde birçok farklı ve ayrılmış fragmentasyonları barındırmaktadır. Bir mozaik olarak ele alınabilecek olan bu akım, cinsel tercihler, aynı cinsiyetten olanların evliliği, kamusal alanda cinsel yöneliminden dolayı ayrımcılığa uğrayan grupların üzerine odaklanmıştır.

Kadınların erkeklerden farklı olduğu ve erkekler ile kadınlar arasında bir eşitsizliğin var olduğunu göz ardı etmeden, eşitsizlik halinin etnik, dilsel, dinsel, ırksal, farklılık ve çeşitliliklerden ileri gelen ve kadınlar arasında bir ast-üst ilişkisi oluşturduğunu savunmaktadır. Bu durumun bir yansıması olarak ikinci dalga ile üçüncü dalga arasındaki ilişki, gerginlik oluşturmaktadır. Çünkü üçüncü dalga içerisindeki bu görüş, ikinci dalga içerisinde yer alan kadının özgürleşmesine yönelik olan hareketin temel noktasındaki “kadınların bir aradalığı” ve birlik olarak erkeklerin kamusal alanda varlık gösterdikleri ataerkil düzenin kırılması vurgusu ile ters düşmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada “Kadının kadın ile olan güç ilişkisinin ön plana çıktığı bir dalga olan Üçüncü dalga feminist kuramın kadının sadece erkek ile olan ilişkisi değil kadının diğer kadın ile olan ilişkisine değiniyor olması, kimlik politikalarıyla etkileşimde olmasından ileri gelmekteydi.” görüşü savunulmaktadır. Bu durumun değerlendirmesinin yapılabilmesi için çok kültürlülük kuramları içerisinde yer alan liberal ve eleştirel bakış açısının görüşleri ele alınacak ve iki feminist dalga arasındaki çatışma hali, belirli örnekler verilerek bu yaklaşımlar üzerinden değerlendirilecektir.

§§§§ Ancak bu noktada siyah ve beyaz kadın arasında cinsel özgürleşme vurgusu yapılırken bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Siyah kadın kolonyalist dönemden kalan bir algı ile “cinsel obje” olarak ortaya konmakta ve cinsel özgürleşme siyah kadın için pozitiften ziyade negatif ve pejoratif bir anlam içermekteydi (Collins, 1986).

1.2. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE FEMİNİZM?

Çokkültürlülük kuramı, temel olarak bir toplum içerisindeki farklı kültürlerin varlık gösterebilmesi ve tanınırlığını temel alan görüşü benimsemektedir (Kymlicka, 2015). Küreselleşme ve yeni dünya düzeni paralelinde kitleler halindeki göçlerin bir neticesi olarak bir toplum içerisinde hâkim bir kültür ve toplum yapısı yanında varlık gösteren azınlık grup olarak ele alınabilecek olan gruplara yaşam alanı oluşturulması temel tartışma noktası olmaktadır.

Kültürel farklılıkların, ritüellerin ve yaşam tarzlarının yaşayabilmesine yönelik olarak çokkültürlülük kuramı içerisinde birden çok görüş yer almaktadır. Bu görüşler, tolerans, tanınma politikası, özerklik verilmesi gibi belli başlı hâkim görüşler (Taylor, 2005) ile çoğunluk ve azınlık grubun biraradalığının düzenlenmesi üzerine inşa edilmiştir.

Bu noktada ikinci dalga ve üçüncü dalga arasındaki farklılaşma unsurlarına paralel olarak bir toplumdaki kadın ve erkek bireylerin ilişkilerine bir başka değişken olarak farklı kültürlerin içerisindeki kadın erkek ilişkilerindeki değişkenler de dahil olduğu zaman belli başlı çatışma noktalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bugün, farklılaşan bireylerin kendi varlıklarını tanımlarken öncelikle kadın erkek olarak yapılan değerlendirmeye artık birden fazla unsuru göz önünde bulundurarak hareket edilmesi gerekliliği dile getirilmektedir (hooks,1981).

3. Dalganın kültürel farklılıklara kendi içerisinde yer vermesi, yaşadığı paralel ya da çatışmaya yönelik durumların yanında aynı zamanda ikinci dalga kadın hareketi mensupları ya da grupları tarafından eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Çünkü ikinci dalga feminist hareket için kadının bir arada ve bütün olarak erkek egemenliğine karşı bütünlüğünü savunan görüşün kendi içerisinde gruplara ayrılması tercih edilen bir durum olmamaktadır.

Bu noktadan devam etmeden önce çokkültürlülük temelinde şekillenmiş olan ve feminist hareket ile de yakın ilişki içerisinde olan iki temel yaklaşımdan bahsetmek gerekmektedir. Liberal ve Eleştirel yaklaşım olarak iki kategori içerisinde değerlendirilen temel çokkültürlülük parametreleri, evrenselcilik/ görececilik (universalism /relativism) ve kişisel özerklik /ussal müzakere (personal autonomy/ rational deliberation) kavramları temelinde değerlendirilir (Prins and Saharso; 2013).

Bu paralelde ilk olarak liberal yaklaşım ile başlamak gerekirse; bu yaklaşıma göre bireyler, sadece siyasi, sosyal, sivil ve hukuki haklara sahip olmanın yanında kendi dillerini konuşma, kültür ve dinlerini yaşama hakkına da sahip olmalıdırlar. Bu durumun devamındaki gelişmeler ise kadın hakları çerçevesinde değerlendirildiğinde belli başlı çatışma durumları ortaya çıkmaktadır (Prins and Saharso; 2013).

Susan Okin tarafından ele alınan en temel çatışma, kadın hakları ile ilgili olarak çekeşlilik, küçük yaşta ve zorla evlilik, kadın sünneti gibi kültürel görececilik temelinde liberal çokkültürlülük tarafından göz yumulabilecek olan bazı durumların evrensel kadın haklarına aykırı olabileceği savunusudur (Okin, 1999). Bu çalışmanın temel çıkış noktası da bu görüşün değerlendirilmesi üzerinedir.

İkinci temel yaklaşım olan eleştirel yaklaşım ise liberal yaklaşımın siyasal ve sosyal geri dönüşlerini ve ortaya koyacağı sonuçları eleştirmeye yönelik hareket eder. Toplum kendi içerisinde ırk, etnik yapı, sınıf, yaş, cinsiyet gibi farklı tabakalaşma unsurları ile meydana gelmektedir ve bu unsurların evrenselcilik/ görececilik (universalism /relativism) ve kişisel özerklik /ussal müzakere (personal autonomy/ rational deliberation) kavramları paralelinde ortaya çıkan sonuçları da birden çok ve tabakalı olmaktadır (Prins and Saharso; 2013).

1.2.1. Liberal Çokkültürlülük

Kymlicka, Okin'in belirttiği noktaya, dışsal koruma ve içsel kısıtlamalar ile çözümlemektedir. Bu durumu, geniş toplum yapısına göre farklılık gösteren küçük topluluğun, dışarıdaki yaptırımlara karşı kendisini korumaya alabileceği ancak, kendi içteki grup üyelerine karşı kısıtlamalar konusunda dışarıdaki yasalara paralel hareket etmeleri gerekliliğini belirtir.

Aynı şekilde Bhikhu Parekh, Okin'in yaklaşımını temel ve değişmez evrensel ve liberal değerlerin olduğunu belirtmesi sebebiyle eleştirmektedir. Parekh, bir grup kadının kendi azınlık grubunun yapmasını kural koyduğu ritüel ya da kültürel alışkanlıkları Okin'in belirttiği gibi ve kadının (kendi) özgürlüğüne bir müdahale olarak görüp kendisini baskı altında hissetmeyeceğini dile getirmektedir (Parekh, 2013).

Okin'in görüşüne karşı olan bir diğer grup ise Batı kültürünün, kabullerinin ve liberal değerlerin daha az ataerkil ve kadına yönelik daha az baskılayıcı olduğuna dair görüşü savunmayanlardır (Honig, 1999, 38). Bu grup içerisinde Azizah Y. Al-Hibri (1999,41) asıl Okin'in görüşünün batı temelli ataerkil bir feminizm anlayışının neticesi gelişmiş bir düşünce olduğunu belirtir.

Bu paralelde liberal çokkültürlülük içerisinde feminizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişkiye yönelik olarak bazı temel yaklaşımlar yer almaktadır.

1.2.1.1. Liberal Yaklaşımın Feminist Hareket ile Kesişen durumlara Yaklaşımları:

i) İlke Temelli Yaklaşım

Azınlık grupların içerisinde barındırdığı bir kısım adet, gelenek ya da görenek temel liberal değerler ile ters düşmektedir. Bu sebeple bunlar için geniş toplum içerisinde yer alan küçük topluluğa bazı yaptırımlar konması gerekebilir görüşünü savunmaktadır (Nussbaum, 1999).

Argümanı olarak temel belirleyiciyi kişisel özerklik üzerinden açıklayan Nussbaum, örnek olarak kadın sünnetinin gelenek olduğu toplumları almaktadır. Eğer kişisel özerklik söz konusuysa, kadın sünneti olacak bu kızların anneleri, yaşamış oldukları durumun travmatikliği sebebiyle çocuklarını bilgilendirebilmişler midir? Yoksa bu durum, sadece güçsüz olmanın ve içinde oldukları toplumun yaptırımlarından korkmalarının bir sonucu olarak kabul ettikleri bir duruma mı dönüşmektedir (Nussbaum, 1999:127). Burada belirtilen annelerin özerklik kapasitelerinin içinde bulundukları kültür paralelinde baskı altına alınabileceği ve bu sebeple özerkliklerinin zarar görebileceği, özgür özerkliklerinden bahsedilemeyeceğini belirtmektedir.

Bu durum ile ilgili olarak Marilyn Friedman (2003) "içerik-tarafsız özerklik ve varlık belirten (maddenin aslına ait) özerklik" kavramlarını ortaya koymuştur. Örneğin maddenin aslına ait özerklik açısından köle olarak bir yaşam kabul etmek hiçbir şekilde özerk verilebilecek bir karar değildir; ancak içerikten bağımsız özerklikte ise bu durum, özerk verilmiş bireysel bir karar (bir bireyin kendi rızası ile başka bir birey için kölelik yapması gibi) olabilir diye belirtir.

Yani Nussbaum'un bahsetmiş olduğu duruma ek olarak bireyin tercih etmiş olması aslında baskıcı durumun olduğunu değiştirmez sadece o kişi için farklı bir "varlık belirten özerklik" durumu yaratır der (Nussbaum, 1999).

ii) Demokratik yaklaşım

Bu kısımda yer alan mantıksal yaklaşım, var olan durumun demokratik bir müzakere süreci sonrasında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine bakılarak hareket edilmesinden yola çıkar.

Okin, bu duruma karşı eleştiri getirmiştir. Çünkü bazen müzakere ile demokratik olarak kabul edilen kararlar, liberal değerlere karşı düşebilir sonuçları beraberinde getirir (Deveaux, 2005).

iii) Kurumsal yaklaşım

Bu yaklaşımda azınlık grubu içerisindeki kadınlara ve içinde bulundukları gruba da bir kamusal tanınırlık vererek karar verebilme imkânı ve alanı açılır.

Böylece azınlık grup, kamusal olarak tanınır ancak diğer taraftan da azınlık grubu içerisindeki kadının hakları da korumaya alınabilir.

Bu durum içerisinde kadın bazen içinde bulunduğu azınlık grubu seçebilir. En azından kendisine bir seçme şansı verilmesi sebebiyle yaklaşım, liberal çokkültürlülük içerisinde yer almaktadır (Shachar, 2001).

iv) Bağlamsal yaklaşım

Anne Philips'in bakış açısı temelinde kültürlerin toplu ve bir bütün olarak tanınması değil; kişilerin bireysel olarak kültürel farklılıkları temelinde bir tanınma olması gerekmektedir. Bu durum, liberalizm ve kültür arasında birey üzerinden kurulacak bağlam ile ortaya konmaktadır. Philips, kültürel çeşitliliğe sahip olan bireye gösterilmesi gereken saygıdan bahsetmektedir (2010).

1.2.2. Eleştirel Çokkültürlülük

Çokkültürlülük kuramı içerisinde yer alan eleştirel yaklaşım, liberal yaklaşıma temelde belli başlı bazı noktalar üzerinden eleştiri getirmektedir.

Eleştirel yaklaşım, liberal yaklaşımın güç dengeleri ve güncel eşitsizlikleri göz ardı ettiğinin altını çizer. Özellikle dominant olan (Beyaz, Batılı) ile ırk ve etnik farklılık gösteren azınlıklar arasındaki eşitsizlik buna bir örnek olarak verilmektedir.

İkinci olarak liberal yaklaşımın kültürel temelli ayrılıklara yönelik olarak yaptığı vurgu, bu grupların belli başlı fon ve destek yardımlarını alabilmek için kültürel farklılıklarını var olandan fazla vurgulamalarına sebep olmaktadır (Yuval- Davis, 1999; Davis, 1996).

Bir diğer nokta, liberal görüşün kültürleri var olan, statik tarih dışı ve değişmeyen durumlar olarak almaları, tarihsel ve dinamik taraflarını göz ardı ediyor olduğudur. Bu durum da bir başka probleme yol açmaktadır; değişmeyen ve bir bütün olarak ele alınan azınlık kültürünün toplumdaki varlığı. Bu da örneğin kadının baskılandığı bir kültürün kuralları ve bir otoritenin düzenlediği gelenekler yığınının dönüşmekte ve değişim sürecinin olası halini ortadan kaldırmaktadır.

Eleştirel çokkültürlülük görüşü altında temelde eleştiri, çoğunluk olan (etnik ya da ırk temelli) hegemonik güç ile azınlık grupların arasındaki durumdur. Eleştirel bakış, azınlık grupların varlıkları ve tarihi miraslarının korunması için çoğunluk karşısında var olmalarına yönelik hareket eder. Bireylerin yaşamlarının keşfedilmesi ve ortaya konmasından daha fazla olarak bireylerin varlık gösterebilmeleri ve kesişen sosyal eşitsizlik durumlarındaki (cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel yönelim gibi) yaşamlarını geliştirmeye yönelik hareket ederler.

Bu paralelde eleştirel çokkültürlülük altında feminizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişkiye yönelik olarak bazı temel yaklaşımlar bulunmaktadır.

1.2.2.1. Eleştirel yaklaşımın Feminist hareket ile kesişen durumlara Yaklaşımları:

i) Bakış Açıları ve Kesişimler

Bu bakış açısı altında yer alan görüşler, siyah feminizm (Collins, 1986; 1991) ve Crenshaw'un ortaya koyduğu kesişimsellik (intersectionality) kavramları ile ilintilidir.

Her iki durumda da temelde beyaz kadının varlığı, etnik, ırk veyahut sınıf ve benzeri bir unsur üzerinden farklı olan ve azınlık içerisinde yer alan kadına üstünlük olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu görüş altında yer alan düşünce, farklılıkları ele alırken birden fazla değişken ve durumun bir arada olduğu ve kesiştiğine dikkat edilmesi gerektiğidir.

Crenshaw'un belirttiği gibi cinsiyet, her zaman ırk ve sınıf ile ilintilidir; ya da ırk, söz konusu olduğunda bunun yanında cinsiyet ve sınıf; sınıftan söz ederken göz önünde bulundurulması gereken diğer unsurlar, cinsiyet ve ırktır (Crenshaw, 1991).

ii) Hegemonik Pratikler

Bir grup feminist ise kimlik politikalarının kadın hareketi içerisinde bölücü bir yapısı olduğundan bahsetmektedir. Şeyleştirilmiş kimlikler, kolektif yapılara zarar vermektedir. Bu bakış açısı içerisinde bir tarafın hegemonik olarak diğer parçalanmış olanlara baskınlığının söz konusu olmaması için öneriler sunulmaktadır.

İlk kavram, “öznelliğin yeni figürasyonları”dır. Bu durum, her iki yöne de gidebilen ve bir taraf karşısında farklı ve bütünlüklü diğerlerinin oluşturulduğu “çifte bilinçler”dir. Bu çifte bilinçler ile gruplaşma ve birbirinden ayrılmaya sebep olan unsurlar ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla bu grup feministlerin (Anzaldua, 1987; Brah, 1996; Alarcon, 1990) ortaya koyduğu ayrışma ve bölünme eleştirisi ortadan kalkacaktır. Özne tek bir yönü ile kendi grubunu düşünen bir özne olmaktan çıkarak artık her iki yönlü ve içerikli söylemlerin var olduğu bir bilinci kendisinde taşıyacaktır. Bu duruma bir örnek olarak Anzaldua’nın “mestiza” kavramı örnek verilebilir. Mestiza, kültürel, ırksal, dilsel olarak çeşitliliğin vücut bulmuş halidir (Anzaldua, 1987).

İkinci olarak ise; “her iki yöne yönelik ortaya konan politika” yer almaktadır. Bu görüş, Saba Mahmood’un örnek olarak gösterdiği “dindar***** kadınların” durumu üzerinden anlaşılabilir (Mahmood, 2005). Bu kadınlar liberal feministlerin bakış açısı ile paralel bir yapı göstermekte ve kişisel özerklik durumuna uymaktadırlar ancak kendileri bizzat ve kendilerince aktif bir sorumluluğu (active agents) yerine getirmektedirler. Bu durum, ele alınan liberal olmayan (nonliberal) bir hayat şeklini ve faaliyetlerini kendi özerk kararı olarak verdikleri bir hareket olmadığı halde; devam ettiren ve bunu gönüllü olarak yapan bir grubun hareketlerini anlamak için kullanılmaktadır. Her iki yönlü hareket politikasına dair bir diğer örnek ise Salman Rushdie olayına karşı Müslüman kadınların içinde bulundukları kültürel yeniden üretimin bir sonucu olarak gösterdikleri kollektivite de gösterilmektedir (Yuval-Davis, 1992:285).

Hegemonik pratikler dahilinde yapılması gereken her iki taraf ve durumlar ile ilgili var olan halihazırdaki durumun anlaşılması için geliştirilen bir koalisyonun işlemesidir.

***** Bu kadınlar, camiye giderek sürekli olarak ibadet edip transa geçer derecede performatif hareketlerde bulunmaktadır. Bu durum bir çeşit ayin olarak görülebilir.

iii) Somut Öteki ve İnteraktif Evrenselcilik

Seyla Benhabib tarafından ortaya konan bu bakış açısı özellikle eleştirel çokkültürlülük görüşünün çokkültürlülük mozaği yaklaşımına karşı olarak ortaya konur (Benhabib, 2002). Benhabib, kültürlerin bir bütün ve saf bir yapı göstermediklerini belirtmektedir. Benhabib'in feminist harekete tavsiyesi, "normatif müzakere" durumudur (Benhabib, 2002).

Bu paralelde kültürel çeşitlilik, "hikayeleştirilmiş bir kimlik konsepti" ve "interaktif bir evrenselcilik" ile ele alınmalıdır. Birey, birçok farklı özellik ile bir arada varlık göstermektedir. Varlığı başlı başına kendisine ait bir hikâye ve durumu temsil etmektedir (Benhabib, 2002). Bununla beraber, birey kendisinin karşısına bir diğerini koyarak etkileşim içerisinde olmalıdır. Bu durum da "interaktif evrenselcilik" durumunu yaratmaktadır.

Benhabib, kendimizi nasıl bize benzediği; bizde olan özelliklere, eşitliğe, haklara, ihtiyaçlara ve sorumluluklara sahip olduğunu düşündüğümüz gibi; farklı ihtiyaçlara, özelliklere, eşitlik durumlarına ve sorumluluklara sahip olduğunu da aklımıza getirmemiz gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu bize mantıksal bir müzakere sağlar ve somut diğeri ile interaktivite içerisinde olunmasını garantiler (Benhabib, 2002).

1.3. Sonuç Değerlendirmesi:

Çokkültürlülük Kuramları Feminist Hareket için kötü müdür?⁺⁺⁺⁺

Bu çalışmada kadın hareketi içerisindeki farklılaşma temelinde şekillenen oluşumlar, çokkültürlülük içerisinde kültürel olarak farklılık gösteren azınlık gruplarına yaklaşım ile beraber değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan durum, yeni dünya düzeni içerisinde artık kültürel farklılıkların göz ardı edilemez ve belirli noktalarda var olan topluluk içerisindeki kadına yönelik yaptırımların topluluk ve “baskı” uygulanan kişi ile ilişkilendirilerek analiz edilmesini gerekliliği ile açıklanmaktadır.

Bu paralelde çokkültürlülük altında ele alınamayan iki farklı görüş ve bu görüşlerin altında yer alan yaklaşımlar üzerinden bugün farklı toplumlarda yaşayan ve bu toplumlar içerisinde kendi kültürleri ile bir azınlık topluluğu oluşturan grupların bünyesindeki kadınların sorunları ve durumları, bu belli başlı yaklaşımlar olmadan değerlendirilemez. Çünkü her toplumda bu belirtilen yaklaşımlar paralelinde azınlık grubundaki kadınların baskılandığı, erkek dominasyonuna girdiği ya da kültürel ritüelleri uygularken özgür iradeleri ile ya da dolaylı yoldan topluluk baskısı ile karar verdikleri görüşünü savunan 2. Dalga ve 3. Dalga içerisinde feminist gruplar olacaktır.

Örneğin Fransa’da başörtülü kadınların ikinci dalga feminist gruplar tarafından özgürleştirilmeye çalışılmaları ve bunun kendilerini var oldukları azınlık ve Müslüman grup içerisinde bastırılmış olduklarının ortaya konarak yapılması, Susan Okin’in üzerinde durduğu evrensel ve herkes için genel geçer hale gelmiş çerçevelerin temelinde bir bakış olarak alınabilir.

Ancak bunun yanında yine Fransa’da bir diğer görüşe göre kadınların kendi rızaları ve tercihleri ile gerçekleştirdikleri bilinçli bir seçim olarak başörtüsünü kullandıkları belirtilerek bunun ataerkil bir baskı değil sadece dini ritüel olduğunun savunulması bir başka durumdur. Bu görüşün arka planında eleştirel çokkültürlülük yer almaktadır. Başörtülü Müslüman kadınların içinde yer aldıkları topluluk ve bu topluluğun sağladıkları paralelinde “somut öteki” olarak kendilerine en uygun seçimi yapabilecekleri savunulmaktadır.

⁺⁺⁺⁺ Başlık, Susan Okin’in makalesine (1999) referansla kullanılmıştır.

Ayrıca liberal çokkültürlülük ile örtüşen bir görüşe göre başörtüsünün var olan azınlık toplumu içerisinde topluluktan kaynaklanan bir baskı ile içinde bulundukları gruptan ayrılamadıkları ya da bu gruptan dışlanacakları tehlikesiyle kabul ettikleri lakin bu durumun özgürlüklerini kısıtlayan bir durum olduğu görüşü savunular arasında yer almaktadır.

Bu gibi durumların yanında belli başlı kültürel örf ve adetlerden gelen ancak kadının hayatında özellikle baskılayıcı ve sıkıntılı bir durum yarattığı söylenebilecek olan “kadın sünneti gibi” “geleneksel zarar verici hareketler” altında yer alan bazı belli başlı hareketler, her iki yaklaşım tarafından da kadını var olan azınlık grubu içerisinde göz ardı edilemeyecek derecede baskılayan hareketler olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu noktadan hareketle hem liberal çokkültürlülük hem de eleştirel çokkültürlülük yaklaşımlarının birleştikleri temel ve kadın hareketi tarafından da baskılayıcı durum olarak kabul edilen evrensel bir grup faaliyetin olduğu kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alarcon, Norma (1990). "Theoretical subject of This Bridge called my Back and Anglo-American feminism." In G. Anzaldua, ed., *Haciendo Caras*. San Francisco: Aunte Lute, 356-369.
- Anzaldua, Gloria (1987). *Borderlands: La Frontera: The new mestiza*. San Francisco: Aunte Lute Books.
- Azizah Y. Al-Hibri (1999). "Is Western patriarchal feminism good for third world/minority women?" In. J. Cohen, M. Howard, and M.C. Nussbaum, eds., *Is multiculturalism bad for women?* Princeton, NJ:Princeton University Press, 41-46.
- Benhabib, Seyla (2002). *The claims of culture, equality and diversity in the global era*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Brah, Avtar (1996). *Cartographies of diaspora: Contesting Identities*. London: Routledge.
- Collins Patricia Hills (1986). "Learning from the Outsider within:The Sociological Significance of Black Feminist Thoughts". *Social Problems* 33(6): 14-32.
- Collins, Patricia Hills (1991). *Black Feminist Thought: Knowledge , Consciousness and the Politics of Empowerments*. NewYork: Routledge
- Crenshaw, Kimberlé (1991). "Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of color." *Stanford Law Review* 43(6): 1241-1299.
- Davis, Angela (1996). "Gender, class and multiculturalism: Rethinking 'race' politics". In Avery F. Gordon and Christopher Newfield, eds., *Mapping Multiculturalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deveaux, Monique (2005). "A deliberative approach to conflicts of culture." In Eisenberg and J. Spinner- Halev, eds., *Minorities within minorities: Equality, rights and diversity*. Cambridge, UK: Cambridge, UK: Polity Press, 17-34.
- Friedman, Marilyn (2003). *Autonomy, gender, politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Haraway, Donna (1997). *Modest _Witness@second_Millenium.FemaleMan©_ Meets_OncoMouse™:Feminism and Technoscience*. NewYork: Routledge.

Honig, Bonnie (1999). "My culture made me do it." In J. Cohen, M. Howard, and M.C. Nussbaum, eds., *Is Multiculturalism bad for women?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 35-40.

hooks, bell. (1981). *Ain't I a Woman: Black Women, and Feminism*. Boston: South End Press.

Kymlicka, Will (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mahmood, Saba (2005). *Politics of Piety. The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton: NJ: Princeton University Press.

Nussbaum, Martha C. (1999). *Sex and Social Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Okin, Susan (1999). "Is Multiculturalism bad for women?" In J. Cohen, M. Howard, and M. C. Nussbaum, eds., *Is Multiculturalism bad for women?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 7-24.

Parekh Bikhu (1999) "A varied moral World". In J. Cohen, M. Howard and M.C. Nussbaum, eds., *Is multiculturalism bad for women?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 69-75.

Philips, Anne (2010). *Gender and Culture*. Cambridge, UK: Polity Press.

Schachar (2001) *Multiculturalism jurisdictions: Cultural differences and Women's rights*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Taylor, Charles (2005). *Çokkültürcülük: Tanınma Politikaları*, haz. Cem Akas, Amy Gutman, İstanbul: YKY.

Yuval-Davis, Nira (1992). "Fundamentalism, multiculturalism and Women in Britain" In James Donald and Ali Rattansi, eds., *"Race" culture and difference*. London: SAGE, 278-291.

Yuval-Davis, Nira (1999). "Ethnicity, gender relations and multiculturalism". In Rodolfo D. Torres, Louis F. Miron, and Jonathan Xavier Inda, eds., *Race, Identity, and citizenship: A reader*. Oxford: Blackwell, 112-125.

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ÖRGÜT KÜLTÜRÜ, LİDERE GÜVEN VE PSİKOLOJİK RAHATLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Prof. Dr. Neslihan DERİN
İnönü Üniversitesi İİBF
neslihan.derin@inonu.edu.tr

Doç. Dr. Özgür DEMİRTAŞ
İnönü Üniversitesi İİBF
demirtasozgur@yahoo.com

Dr. Ö.Ü. Ömer DERİNDAG
İnönü Üniversitesi İİBF
omer.derindag@inonu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; algılanan örgütsel desteğin örgüt kültürü, lidere güven ve psikolojik rahatlık üzerindeki etkisini incelemektir. Bu çalışmayla, işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde önemli bir unsur olan pozitif iş çıktıları sergilenmesinde bir takım tutum ve davranışların etkilerinin neler olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. İşletmeler açısından önemli bir girdi olan algılanan örgütsel desteğin önemli bir örgütsel davranış değişkeni olarak kurum kültürünü etkileyeceği, ayrıca yine bireylerin lidere olan güvenlerinin de önemli oranda bu algı ile etkileneceği değerlendirilmektedir. İlave olarak da son yıllarda yeni yeni Türkçe çalışmalarda rastlanılan psikolojik rahatlık (psychological safety) kavramının da algılanan örgütsel destek tarafından etkileneceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Destek, Örgüt Kültürü, Lidere Güven, Psikolojik Rahatlık

GİRİŞ

Çalışanın iş hayatı ve geri kalan iş dışı yaşamı arasında bir denge kurması konusundaki zorluk, literatürde önemli oranda artan bir ilgide çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Organizasyonun, çalışanın iş ve aile hayatı arasında önemli bir denge sağlamasına olan ilgisi konusunda bir anlam taşıyan organizasyonel destek, bir organizasyon tarafından sunulan çeşitli politika ve uygulamaları kapsayan global bir yapıyı ifade etmektedir. Algılanan örgütsel destek, çalışanların sosyo-duygusal ihtiyaçları karşılandığında, ekstra çaba ortaya koyduklarında, örgütün çalışanları ödüllendirmeye hazır olduğunu gösterdiğinde ve işlerini daha iyi yapabilmeleri için ihtiyaç duyabilecekleri yardımı onlara verdiğinde gelişmektedir (Ötken, 2015). Yapılan araştırmalarda algılanan örgütsel destek standart iş aktivitelerinde performansı yükseltmekte ve belirlenen standartların üzerine çıkılmasında etkili olmaktadır (Turunç ve Çelik, 2010). Bu doğrultuda algılanan örgütsel desteğin çalışanların yenilikçi iş davranışı geliştirmelerinde de etkili olacağı düşünülmektedir.

Bir örgütte pozitif davranışların sergilenmesi kapsamında önemli diğer bir husus ise kültürdür. Bir toplumun sahip olduğu kültürel özellikler, örgüt, yönetim ve yönetici kavramlarının algılanışını olduğu kadar yönetim biçimini, yönetim süreç ve uygulamalarını da etkiler. Yapılan araştırmalarda, kültürel yönden birbirine oldukça benzer özellikler gösteren Avrupa ülkelerinde bile örgütsel-yönetimsel anlayış ve uygulamalar yönünden belirgin farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kültürel farklılıklar, araştırmacıların kuramlarını etkilediği kadar yöneticilerin, örgüt algılarını ve yönetim uygulamalarını da etkilemektedir. Örgüt ve yönetim kuramı, büyük ölçüde kültürle sınırlı olup örgütlenme ve yönetim sürecinde de bu etkiler kendini göstermektedir (Şişman, 2007). Kültürler arası farklılıkların ilginç ve önemli diğer boyutu da güven duygusunun düzeyidir. Bazı toplumlarda gerek kişinin kendisine gerek toplumun diğer üyelerine ve kurumlarına duyduğu güven yüksek iken bazı toplumlarda bu duygu oldukça düşük düzeyde kalmaktadır (Barutçugil, 2011).

Sosyal sermayenin baskın bir ögesi olan güven, ilişkileri bir arada tutan yapıştırıcı gibidir. İşletme çıktılarının artırılmasında örgüt üyelerinin algıları önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle çalışanların iş ortamlarını, kararların adil olarak verildiği ve uygulandığı bir yer olarak algılamasının önemi büyüktür (Shalley vd. 2004). Bu kapsamda yöneticilerin adil, dürüst, güvenilir olma gibi etik boyutları öne çıkaran kişisel özellikleri (Brown ve Treviño, 2006) örgüt ortamında güvenin tahsisinde ve yenilikçiliğin ilerletilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Çalışanların pozitif davranışlarını belirleyici bir olguda Psikolojik rahatlıklarıdır. Edmondson (1999) Psikolojik Rahatlık Olgusunu, bireylerin çalışma alanlarında algıladıkları kişilerarası endişe'' olarak tanımlamaktadır. Bireyin herhangi bir konuda fikrini söylemesi, soru sorması, geri besleme yapması, hataların gündeme getirmesi, yeni bir fikir öne sürmesi şeklindeki çıkışlarında diğer çalışanların tepkileri organizasyonda psikolojik rahatlık algısının çerçevesini çizmekte ve olumlu ya da olumsuz psikolojik rahatlık algısının oluşmasını sağlamaktadır. Psikolojik olarak rahat, kaygı ve stresten uzak olan çalışanlar daha yaratıcı olabilirler, yeni fikir düşünce üretebilirler ve yenilikleri daha rahat uygulayabilirler (Edmondson, 1999).

Değişen çevre koşullarına ayak uyduran işletmeler yenilikçi yaklaşımlar sergileyebilenlerdir (Turgut, 2014). Tüm dünyada gelişmenin, değişimin ve farklılaşmanın en önemli itici güçlerinden birisinin yenilikçilik olduğu genel geçer bir kabul olmuştur. Yenilikçilik, örgütler ve toplumlararası rekabette üstünlük sağlayabilmenin temel belirleyicilerinden birisi olarak kabul edilir (Öğüt vd, 2014)

İşletmelerin yenilikçi kabiliyetini geliştirici birçok yolun arasında en önemlisi, çalışanların yaratıcılığı ve yenilik yapabilme kabiliyetini artırmak, yani çalışanların yenilikçi iş davranışı geliştirebilmelerini teşvik etmektir. Çalışanların yenilikçiliği, işletmenin amaçlarına ulaşmasında, yüksek işletme performansı göstermesinde anahtar roldedir (Afsar vd., 2015; Taştan ve Davoudi, 2015). Çalışanların yenilikçi iş davranışı geliştirmelerinde algılan örgütsel desteğin anahtar unsur olarak temel etkileyici role sahip olacağı; yine kültür, lidere güven ve psikolojik rahatlığın ise süreçte önemli destekleyici roller alacağı değerlendirilmektedir.

Örgüt-Üye etkileşimin kalitesinde önemli rol oynayacak olan algılanan örgütsel destek ve bunun bir sonucu oluşabilecek olan işletmelere sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacak olan pozitif bireysel çıktıların örgüt içinde geliştirilmesinde, kültürün, lidere güven ve psikolojik rahatlığın nasıl ilişkilere sahip olduklarının ortaya konması kapsamında bu çalışma ile literatüre önemli katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Günümüz yoğun rekabet iş yaşamında, bilgiye dayalı yönetim yaklaşımları çerçevesinde insan faktörü daha da önemli hale gelmiştir. Çalışanların örgütsel destek algısı, örgütün, çalışanların mutluluğuna önem verdiğinin, onların katkılarının değerlendirildiğine ilişkin inanışlarını yansıtmaktadır (Fu vd, 2013). Algılanan örgütsel destek, çalışan ile çalıştığı örgütü arasında karşılıklı maddi manevi değişimlerden kaynaklanan sosyal değişim ilişkisi olarak da tanımlanabilir (Baranik vd. 2010). Örgütsel destekle örgüt, çalışanlarının örgüte olan katkılarının farkında olduğunu, onların mutluluklarına önem verdiğini ve onlarla birlikte çalışmaktan hoşlandığını belirterek, bireyin ait olma, saygı görme ve onaylanma ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Özdemir, 2010).

Güven, lider üye etkileşimi, dönüşümcü (transformational) liderlik, örgütsel adalet algısı gibi birçok örgütsel tutumun açıklanmasında kullanılan Blau'nun (1964) sosyal değişim teorisi, örgütsel desteği açıklanmasında da kullanılmaktadır (DeConinck, 2010). Örgüt içi destek işgörenlere sunulmaya başlandığı zaman işgören-örgüt veya işgören-yönetici ilişkisinde sosyal bir değiş-tokuş (Blau, 1964; Eisenberger vd,1986; Allen vd, 2003; Eisenberger vd, 2002) ya da psikolojik bir kontrat sürecinin başladığının sinyalleri verilmektedir (Rhoades ve Eisenberger, 2002). Teoriye göre, örgütler çalışanlarının mutluluğu için yatırım yaptıkları ve bunun işgörenler tarafından doğru algılanmasını sağladıkları sürece sosyal değişimi başlatıp devam ettirmektedirler (Turunç ve Çelik, 2010). Örgüt çalışanlarının sosyo-duygusal gereksinmelerinin giderilmesi ve onların başarılar karşısında ödüllendirilmeleri, çalışanların işleri konusunda gösterdikleri çabaların giderek artmasına ve kendilerine değer verildiği yönündeki inançlarının pekişerek örgütün kendi iyilikleri doğrultusunda fedakârlık yaptığı düşüncesini geliştirmelerine yardımcı olur. Çalışanlar, örgütteki işlerine karşı gösterdikleri çabaların takdir edildiğini ve yöneticilerin kendi mutluluklarını önemsediklerini gösteren davranışlar sergilediklerini düşünmektedirler (Yılmaz ve Görmüş: 2012). Kısacası, algılanan örgütsel destek, çalışanların sosyo-duygusal ihtiyaçları karşılandığında, ekstra çaba ortaya koyduklarında, örgütün çalışanları ödüllendirmeye hazır olduğunu gösterdiğinde ve işlerini daha iyi yapabilmeleri için ihtiyaç duyabilecekleri yardımı onlara verdiğinde gelişmektedir (Ötken, 2015).

İş görenlerden beklenen olumlu davranışlar öncelikle örgütün sunacağı güdüleyicilerle şekillenmektedir. Örgütlerin yansıtacağı maddi ve manevi güdüleyicilerin örgütsel desteği oluşturan değerler olduğu kabul edildiğinde, örgütün iş görene sunacağı adil, sürekli ve tatmin edici desteğin beklentilerin gerçekleşmesi ve işletmenin olumlu sonuca ulaşmasını kolaylaştıracağı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, iş görenlerin arzulanan iş tutumları ve iş çıktıları sunması onların işletmenin verdiği desteği nasıl algıladığına bağlıdır (Eisenberger vd, 1986).

Algılan örgütsel destek ve iş çıktıları arasında yapılan çeşitli araştırmalarla, algılan örgütsel desteğin hem bireysel hem de örgütsel açıdan önemli olan iş tutumları üzerinde güçlü, pozitif bir etkiye sahip olurken, işten ayrılma niyeti ve rol çatışması üzerinde negatif etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur (Baranik vd, 2010; Fu vd, 2013; Wayne, vd., 1999; Fuller vd., 2003; Harris vd., 2007; Orpen, 1994; Riggle vd, 2009).

Kültür, çalışanların söylemesi ve yapması gerekenler için uygun standartlar oluşturarak örgütü bir arada tutmaya yardımcı olan sosyal bir yapıştırıcıdır (Smircich, 1983). Bu kültür işlevi, örgütün neyi neden yaptığını ve uzun vadeli hedeflerini başarmak için nasıl kararlı olduğunu çalışanların anlamasına yardımcı olur (Kinicki ve Kreitner, 2003).

İşgörenler tarafından algılanan örgütsel destek işgörenlerin işe ve işletmeye karşı tutumlarını etkilemektedir. Bu yüzden “bireyin çevreden kendisine doğru akan bilgileri alma, düzenleme ve yorumlama süreci” olarak tanımlanan algının yaratılmasında (Turunç ve Çelik, 2010) kültürün önemli bir rolü olacaktır.

Örgüt içinde iş birliğinin, bilgi paylaşımın, kararlara katılımın, konuların açıkça tartışılabilmesini sağlayan bir kültür oluşumu güveni de etkileyecektir. Aynı zamanda güven oluşumuna yönelik davranışların örgüt içinde ödüllendirilmesi çalışanların bu yönde davranışlar göstermesini cesaretlendirecektir (Firth-Cozens, 2004).

Güven, sosyal değişim teorisinin önemli bir unsurudur. Kendisine fayda sağlayan insanlara karşılık olarak kişi güven geliştirmelidir (DeConinck, 2010). Borgen, (2001) lidere güvenin, liderin öngörebilme kabiliyeti ve diğerlerini etkileyebilme kabiliyetiyle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Yöneticiye duyulan güven, örgütsel yapı içerisinde kişiler arası güven kapsamında ele alınmaktadır (Koç ve Yazıcıoğlu, 2011). Literatürde örgüte güven ile ilgili

yapılan birçok araştırmada daha çok yöneticiler üzerine odaklanılmış ve astların yöneticilere duyacakları güvenin yöneticilerin davranışları ile belirleneceği ifade edilmiştir (Özdaşlı ve Yücel, 2010). Bu bağlamda, birey yöneticisine olan güven hissi, yöneticinin etik ve adalet uygulamalarındaki tutumları (Koç ve Yazıcıoğlu, 2011), davranışlarının tutarlılığı, faaliyetlerinin bütünlüğü, yetkileri delege etmesi ve paylaşması, çalışanlarıyla kurduğu iletişimin açıklığı ve onlara gösterdiği ilgi ile şekillenmektedir (Korsgaard vd, 2002:313). Mayer ve arkadaşları yöneticiye duyulan güveni, yöneticinin faaliyetlerinin önemli sonuçlar ortaya koyacağını düşünerek kişinin duyarlı davranması olarak tanımlamıştır (Arslantaş, Dursun, 2008).

Algılanan örgütsel destek çalışanların örgütleri ile olan etkileşimlerinin niteliğine ilişkin güven ve inançlardır (Taştan vd, 2014). Örgütsel destek sonucu örgüte karşı oluşacak olan örgüte güvenin bir alt boyutu yöneticiye güvendir. Çünkü çalışanlar genellikle yöneticilerinin davranışlarının örgütün davranışını da yansıttığına inanmakta (Fındıklı, 2014), yöneticiyi örgütün bir temsilcisi olarak algılayabilmektedirler (Tokgöz ve Seymen, 2013). Yönetici çalışanlar ile örgüt arasındaki formel bir bağlıdır. Yöneticiler örgütün politika ve amaçlarını çalışanlara iletmekten direk sorumlu kimselerdir. Çalışanlar yöneticileriyle olan ilişkilerini örgütsel güvenin oluşumuna yansıtabilirler. Çalışanlar, yöneticilerine güven duyuyorlarsa bunu örgüte genelleyebilirler çünkü yöneticiyi örgütün temsilcisi olarak algılayabilirler (Tan ve Tan, 2000). Çalışan-yönetici arasındaki etkileşimi örgüt için kritik kılan durum da zaten çalışanın, örgütü temsil eden olarak gördüğü yöneticiye duyduğu güveni, tüm örgüte duyduğu güven olarak genelleştirmesidir. Bu nedenle örgüte güven ve yöneticiye güven arasında aynı yönde gelişen bir ilişkinin olduğu söylenebilir (Erdem, 2003).

Güven düzeyi yüksek olduğunda toplumsal süreçler açık bir biçimde işler. İnsanlar kendilerini savunma gereğini pek fazla duymazlar, bu nedenle daha özgür düşünür ve yaratıcı olabilirler (Barutçugil, 2011) Örgütlerde kişilerarası güven örgüt içinde koordinasyonun ve kontrolün anahtar mekanizmasıdır (Tzafrir ve Eitam-Meilik, 2005).

Değerli kaynakları ve bilgiyi paylaşan, çalışanlarını destekleyen ve onlarla kaliteli ilişkiler kurabilen yöneticilere, karşılık olarak çalışanlarda bir takım olumlu tutum ve davranış sergileyeceklerdir (Whitner, 1997). Yöneticiye güven, çalışanların performansını ve örgütsel çıktıların kalitesini büyük oranda etkilemektedir. Yönetici güveni yüksek olan çalışanların, örgütün daha iyiye gitmesi için gereken rolleri üstlenmekte daha isteklidirler. Yöneticiye

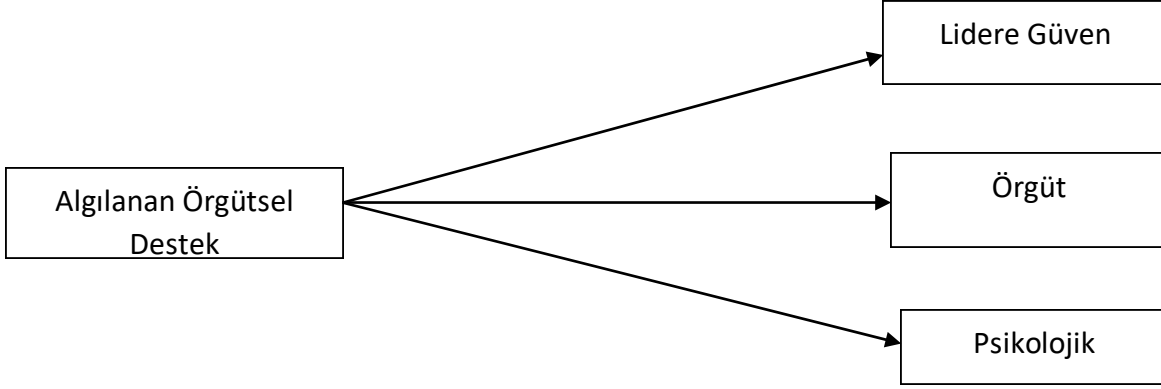
güven, kişisel ve örgütsel hedeflere ulaşmayı, problem çözümlerine katılımı, yenilikçi stratejilerin geliştirilmesini kolaylaştırır (Taştan ve Davoudi, 2015). Dolayısıyla liderlik pozitif işyeri davranışını etkileyen faktörlerdendir diyebiliriz.

Yukarıda belirtildiği gibi pozitif işyeri davranışı riskli ve yükümlülük getirici olarak görülebilir. İşte pozitif davranışın böyle görülmesine engel olacak, onları stresten ve kaygıdan uzaklaştırarak yenilikçi davranış sergilemelerini sağlayıcı bir olguda psikolojik rahatlaktır. Psikolojik Rahatlık (Psychological Safety) olgusu Türkçe'ye bazı kaynaklar tarafından Psikolojik Güvenlik olgusu olarak çevrilmiş olsa da daha önce Psikolojik Güvenlik algısı olarak kullanıldığı çalışmalarda katılımcılar tarafından kavramsal olarak farklı çağrışımlarda bulunduğu güvenilirlik araştırmalarında ortaya çıkmış ve düşük güvenilirlik sonuçları vermiştir (Yener, 2014). Psikolojik rahatlık, kişilerarası iyi niyetle alınmış risklerin negatif sonuçlanmayacağına dair oluşan güven duygusu olarak tanımlanabilir. Yapılan araştırmalarda, İş görenlerde ki psikolojik rahatlığın, takım öğrenmesi, sürekli kalite iyileştirme çalışmalarına destek gibi unsurlarla işe katılımı etkilediği ortaya konmuştur. Ancak lider söz ve davranışlarıyla çalışanların katılımının beklendiği, desteklendiğinin belirtmelidir (Kruzich vd. 2014).

Ulaşılabilir olmak, açıklık hoşgörü, tutarlılık gibi bir takım lider davranışları psikolojik rahatlığı teşvik edici kritik öncül rolündedir Çalışanların ilerlemesinde, iyi oluşlarına katkı sağlayan yönetim desteği de psikolojik rahatlığın oluşmasında teşvik edici bir öncüdür. (Hirak vd.2012). Buna karşın organizasyonel boyutta değerlendirme ve ödüllendirme sistemindeki tutarsızlıklar da psikolojik rahatlığı negatif yönde etkileyici öncüller olabilmektedir (Kruzich vd. 2014).

DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak yukarıda sunulan literatür bulguları ile çalışmanın modeli ve hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Çalışmanın Modeli

Hipotez 1: Algılanan örgütsel destek, lidere güven üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir

Hipotez 2: Algılanan örgütsel destek, örgüt kültürü üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir

Hipotez 3: Algılanan örgütsel destek, psikolojik rahatlık üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir

Bu çalışma kapsamında önerilen bu hipotezlere yönelik değerlendirmelerin istatistiksel olarak da test edilmesi kapsamında gelecek araştırmalara bu modeli kullanmaları ve ilişkileri test etmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Afsar B., Badirb Y., Khan M. M. (2015), Person-job fit, person-organization fit and innovative work behavior: The mediating role of innovation trust, *Journal of High Technology Management Research*, 26, 105-116.
- Allen, D., Shore, L.M. ve Griffeth, R.W. (2003). "The Role of Perceived Organizational Support and Supportive Human Resource Practices in The Turnover Process". *Journal of Management*, 29: 99-118.
- Arslantaş, C. C., Dursun M. (2008). Etik Liderlik Davranışının Yöneticiye Duyulan Güven ve Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisine Etkileşim Adaletinin Dolaylı Rolü, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 111-128.
- Baranik L. E., Roling E. A., Eby Lillian T., (2010). Why does mentoring work? The role of perceived organizational support, *Journal of Vocational Behavior* 76, 366–373.
- Barutçugil İ. (2011), *Kültürler Arası Farklılıkların Yönetimi*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul.
- Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*, New York: Wiley.
- Borgen, S.O. (2001). Identification as a trust generating mechanism in cooperatives. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 72(2), 209-228.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17, 595-616.
- Deconinck J. B. (2010), The effect of organizational justice, perceived organizational support, and perceived supervisor support on marketing employees' level of trust, *Journal of Business Research*, 63, 1349–1355.
- Edmondson, A.C. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams, *Administrative Science Quarterly*, 44 (2). 350-384.
- Eisenberger, R., Huntington R., Hutchison S. ve Sowa, D. (1986). "Perceived Organizational Support". *Journal of Applied Psychology*, Vol. 7: 500–507.

- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I.L. ve Rhoades, L. (2002). "Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 87(3), 565-573.
- Erdem F., (2003), "Örgütsel Yaşamda Güven", Erdem Ferda (Ed). *Sosyal Bilimlerde Güven*, Vadi Yayınları, Ankara, 153-182.
- Fındıklı A. M., (2014), Algılanan Lider Desteği Ve Algılanan Örgütsel Destek İle İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Özdeşlemenin Aracılık Rolü: İstanbul'da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, Yıl : 25, Sayı :77, 136-157.
- Firth-Cozens, J., (2004). Organizational trust: The keystone to patient safety. *Quality Safety Healthcare* 13, 56–61.
- Fu J., Sun W., Wang Y., Yang X., Wang L., (2013), Improving job satisfaction of Chinese doctors: the positive effects of perceived organizational support and psychological capital, *Public Health*, 127 (10), 946-951.
- Fuller, J.B., Barnett T., Hester K., Relyea C. (2003), "A Social Identity Perspective on the Relationship between Perceived Organizational Support and Organizational Commitment", *Journal of Social Psychology*, 143(6), 789-791.
- Harris, R.B., Harris, K.J., Harvey P. (2007), "A Test of Competing Models of the Relationships Among Perceptions of Organizational Politics, Perceived Organizational Support, and Individual Outcomes", *The Journal of Social Psychology*, 147(6), 631-655.
- Hirak R., Peng. A.C., Carmeli A., Schaubroeck J.M., (2012), Linking Leader Inclusiveness to Work Unit Performance: The Importance of Psychological Safety and Learning From Failures, *The Leadership Quarterly* , 23, 107–117.
- Kinicki A., Kreitner R., (2003), *Organizational Behaviour key concept, skills & best practices*, Mc graw-Hill, Irwin.
- Koç H., Yazıcıoğlu İ., (2011), Yöneticiye Duyulan Güven İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (1), 46-57.

- Kruzich J. M., . Mienko J. A, Courtney M. E. (2014), Individual and work group influences on turnover intention among public child welfare workers: The effects of work group psychological safety, *Children and Youth Services Review*, 42, 20–27.
- Orpen, C. (1994), “The Effects of Exchange Ideology on the Relationship between Perceived Organizational Support and Job Performance”, *The Journal of Social Psychology*, 134(3), 407-408.
- Ötken A. B. , (2015), Algılanan Örgütsel Destek Ve Psikolojik Sahiplenme Arasındaki İlişki Ve Bu İlişkide Örgütsel Adaletin Rolü, *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 33,(2), 113-140.
- Öğüt A., Aksay K., Erbil C. (2014). İşletme Yönetiminde Yenilikçilik Paradigmasının Değişimi: Yenilikçilik Kültürü Bileşenlerinin Bibliyografik Taraması ve Derlenmesi, 2. Örgütsel Davranış Kongresi, 80-89.
- Özdaşlı K., Yücel S. (2010), Yöneticiye Bağlılıkta Yöneticiye Güven İn Etkisi: Yapısal Eşitlik Modeli İle Bir Analiz, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (11), 67-83.
- Rhoades, L., ve Eisenberger, R. (2002). “Perceived Organizational Support: A Review of The Literature”. *Journal of Applied Psychology* , 87:698–714.
- Riggle R. J., Edmondson Diane R., Hansen J. D., (2009). A meta-analysis of the relationship between perceived organizational support and job outcomes: 20 years of research, *Journal of Business Research* 62 1027–1030.
- Shalley C., Gibson L. & Blum T. (2004). Matching creativity requirements and the work environment: effects on satisfaction and intentions to leave. *Academy of Management Journal*, 43(2), 215-223.
- Tan H.H., Tan C. S.F., (2000), “Toward The Differentiation of Trust in Supervisor and Trustin Organization,” *Genetic, Social, & General Psychology Monographs*, 126, (2), 241-260.
- Şişman M. (2007). Örgütler ve Kültürler, Pegem Yayıncılık Ankara.

- Taştan S., İşci E., Arslan B., (2014). Örgütsel Destek Algısının İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Bağlılığa Etkisinin İncelenmesi: İstanbul Özel Hastanelerinde Bir Çalışma, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19, 121-138.
- Taştan Bal Ş., Davoudi, S. M. M. (2015), An Examination of the Relationship between Leader-Member Exchange and Innovative Work Behavior with the Moderating Role of Trust in Leader: A Study in the Turkish, Context, 3rd International Conference on Leadership, Technology and Innovation Management, Procedia - Social and Behavioral Sciences 181, 23 – 32.
- Tokgöz, E., Seymen O. A., (2013), “Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma”, Öneri Dergisi, 10(39), 61-76.
- Turgut H., (2014), Algılanan Örgütsel Desteğin İşletme Performansına Etkisinde İç Girişimciliğin Aracılık Rolü, İşletme Araştırmaları Dergisi, 6/3, 29-62.
- Turunç Ö., Çelik M., (2010), Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi, Yönetim Ve Ekonomi, 17 (2), 183-206.
- Tzafrir Shay S., Eitam-Meilik M., (2005), The impact of downsizing on trust and employee practices in high tech firms: A longitudinal analysis, Journal of High Technology Management Research, 16, 193–207.
- Wayne S.J., Shore L.M, Liden R.C. (1997), “Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective”, Academy of Management Journal, 40, 82-112.
- Whitener, E.M, (1997), “The Impact of HR Activities on Employee Trust”, Human Resource Review, 7 (4), 389-405.
- Yener, S. (2014). Paylaşılan Liderlik Davranışının İşten Ayrılmaya Etkisinde Psikolojik Güvenlik Algısının Aracı Değişken Rolü. Haliç Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yılmaz H., Görmüş A. Ş. (2012), Stratejik Girişimciliğin, Algılanan Örgütsel Destek ve Örgütsel Öğrenme Üzerine Etkilerinin Araştırılması: Tekstil Sektöründe Ampirik Bir Çalışma, Journal of Yasar University, 26(7) 4483 – 4504.

TÜRKİYE’DE NÜKLEER ENERJİYE GEÇİŞİN EKONOMİ ÜZERİNE ETKİSİ: ABD, FRANSA VE JAPONYA ÖRNEĞİ¹

Mustafa GÜLLÜ****

Murat GÜNGÜL\$\$\$\$

ÖZET

Günümüz enerji kaynakları gerek kullanım yoğunluğu ve gerekse mevcut enerji kaynakların kıtlığı nedeniyle ikame enerji kaynakların araştırılması, geliştirilmesi ve kullanıma hazır hale getirilmesinin önemini artırmaktadır. Enerji tüketim miktarının her geçen yıl katlanarak artması ve mevcut öncü enerji kaynaklarından petrol, doğalgaz ve kömür gibi fosil rezervlerin gün geçtikçe tükeneceği ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmenin öneminin arttığı göz önüne alındığında ikame enerji kaynaklarının gerekliliği daha net anlaşılmaktadır. Ayrıca kendi enerji kaynaklarına sahip olmayan ve ithal enerji kaynakları ile enerji ihtiyacını gidermeye çalışan ülkeler için enerjiyi elde etme maliyeti büyük bir ekonomik yük oluşturmaktadır. Bu sebeple ikame yeni enerji kaynakların bulunması ve kullanım kalitesinin artırılması ülkelerin en önemli önceliği olmaktadır.

Bu çalışmada ikame enerji kaynaklarından nükleer enerjiden elektrik üretiminin muhtemel ekonomik kazançları incelenecektir. Dünya elektrik üretiminin yaklaşık %11’inin nükleer enerjiden sağlanması ve halen gelişmiş ülkelerde nükleer reaktör inşalarının devam etmesi konunun önemini göstermektedir. Nükleer enerjinin riskleri ve nükleer atıkların zararlarının yanı sıra ekonomik kazançları da önem taşımaktadır. Türkiye’de yapımına başlanan Akkuyu Nükleer Güç Santralinin Türkiye’nin ekonomik büyümesine katkısını, Dünyada nükleer enerji kurulu güç verilerine göre ilk üç ülke olan ABD, Fransa ve Japonya örneğinde incelenecektir. Çalışmada bu üç ülkenin nükleer enerji üretimi ile büyümeleri arasında Granger nedensellik araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Nükleer Enerji, Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik

¹ Bu çalışma 28-30 Eylül 2018 tarihlerinde 2. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi kongresinde bildiri olarak sunulmuştur

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, mustafagullu@hotmail.com

³ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, muratgungul@hotmail.com.

1.GİRİŞ

Enerji, gelişmekte olan bir ülke için ekonomik büyümede ve gelişmede en önemli faktörlerden biridir. Bundan dolayı ülkeler, enerji kaynaklarının devamlılığı için gerekli enerji politikaları ve stratejileri geliştirmektedirler. Enerjinin öneminden kaynaklı ülkeler için enerji alanında ihracatçı konumda olma öncelikli amaç olmuştur. Enerji alanında ithalatçı konumda olma, cari açığa etkisinden dolayı doğrudan ülkelerin enerji politikalarının yansıması olarak ortaya çıkmaktadır (Güngör ve Buldurur, 2017:297-298). Özellikle günümüz mevcut enerji kaynaklarının sınırsız olmayışı ve enerji tüketim artışı karşısında gittikçe azalması enerjiye yönelik yapılacak çalışmaların önemini artırmaktadır. Tablo 1'e bakıldığında şuanda öncü enerji kaynakların bölgelere göre kalan ömürleri yıl bazında gösterilmektedir. Buna göre kısa vadede tükenecek olan öncü enerji kaynaklarına karşı ikame enerji kaynaklarının bulunması ülkelerin en büyük ekonomik sorunlarından biri olmaktadır.

Tablo 1. Öncü Enerji Kaynaklarının Bölgelere Göre Tükenme Zamanı (Yıl)

Bölge	Petrol	Doğal Gaz	Kömür
Kuzey Amerika	15	11	235
Orta ve Güney Amerika	80	53	181
Ortadoğu	85	-	-
Afrika	36	72	131
Asya Pasifik	14	37	59
Avrupa	8	14	55
OECD Ülkeleri	13	14	174

Kaynak: Sevim, 2012:106; Altunakar, 2014:77

İkame enerji kaynağı arayış çabasında yenilenebilir enerji kaynakları ön plana çıksa da kısa vadede Dünya enerji ihtiyacını karşılayacak durumda değildir. Bu sebeple özellikle elektrik enerjisi ihtiyacının karşılanması açısından nükleer enerji ikame enerji kaynağı olarak öncelikli enerji kaynağı görülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ergün ve Polat (2012) Nükleer Enerji Türkiye’ye Yansımaları çalışmalarında nükleer enerjide yararlanmanın olumlu ve olumsuz etkilerini irdelemişlerdir. Çalışmada genel olarak nükleer enerjinin Dünya’da ve Türkiye’de mevcut durum ile ilgili tarihsel bir analiz ve daha sonra ekonomik açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonuç kısmında ise nükleer enerjinin dezavantajlarının yanında özellikle Türkiye için ithalatı azaltılması ve ekonomiye etkisi açısından değerlendirilmesi gerektiği görüşü paylaşılmıştır.

Naser (2015) çalışmasında nükleer enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerine ilişkisini İngiltere, Kanada, Fransa ve Japonya örnekleri ile 1965-2010 yılları aralığında Granger nedensellik testi uygulayarak incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Japonya’da nükleer enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu, Fransa’da ekonomik büyümeden nükleer enerji tüketimine doğru bir nedensellik bulunmuştur. ABD ve Kanada’da ise herhangi bir nedenselliğe rastlanılmamıştır.

Özalp (2012) Türkiye’de Nükleer Enerji Kurulumunun Enerjide Dışa Bağımlılık Ve Arz Güvenliğine Etkisi adlı çalışmasında Türkiye’nin enerji ihtiyacında nükleer enerjinin enerji arzına etkileri tartışılmıştır. Konu irdelenirken nükleer enerji çalışmalarında ele alınan konular sıralanmış ve bu çerçevede Dünya’da ve Türkiye’de nükleer enerjinin durumu ve tarihçesi üzerinde bilgiler verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise Türkiye’de nükleer enerji kurulumunun gerekliliği açıklanarak, Akkuyu Nükleer Santrali yapımının sonucu olarak, Türkiye’nin Rusya’dan gerekli bilimsel teknik ve teknolojik transferlerini alma sürecini hızlandırıp kendi alt yapısını oluşturması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Onural ve Doğdu (2017) çalışmalarında öncelikle Türkiye’de enerjinin mevcut durumu hakkında genel bir durum değerlendirmesi yapıp akabinde Türkiye’de nükleer enerjinin gerekliliği üzerine değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra bir nükleer enerji santralinin planı üzerine teknik bilgiler verip değerlendirme kısmında Türkiye’nin özellikle 2023 hedeflerine ulaşma çabaları ve ekonomiye etkileri açısından nükleer enerjinin değerlendirmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Wolde-Rufael (2012), Tayvan için nükleer enerji tüketimi ile için gayri safi yurtiçi hasıla arasında 1977-2007 dönemi için vektör otoregresif (VAR) modeli kurularak nedensel ilişkiyi test etmiş ve ekonomik büyüme ile nükleer enerji tüketimi arasında herhangi bir yönde nedenselliğe ulaşamamıştır.

Hindistan için 1969–2006 dönemini kapsayan yıllık verilerini kullanarak nükleer enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ve kısa süreli nedenselliği hata düzeltme modellerini kullanarak araştıran Heo vd. (2011), nükleer enerji tüketiminden, ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varmıştır.

Kore için 1977-2002 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanarak nükleer enerji tüketimi ile ekonomik büyümeyi eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile araştıran Yoo ve Jung (2005), nükleer enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik saptamışlardır.

3. NÜKLEER ENERJİ

Nükleer enerji, 1879 yılında uranyumun bulunması ve 1934 yılında atomun parçalanması ile birçok alanda bilim adamları, sanayicilerin ve siyasetçilerin ilgisini çekmiştir. Hemen hemen her teknolojik buluşta olduğu gibi ilk başta askeri savunma alanında kendine yer bulan nükleer enerji zaman içinde bilgi birikiminin daha da artması ile savunma alanında kullanmak yerine enerji üretiminde kullanılması yönünde çalışmalar yapmaya başladılar. Yapılan çalışmalar ışığında nükleer enerjinin ham maddesi olan uranyumu % 9-10 civarında arıtmak sureti ile enerji üretiminde kullanılabileceğini ortaya koydular. Bundan sonra kömür, petrol gibi doğal kaynakları kısıtlı olan ve büyük ölçüde enerjiye ihtiyaç olan ülkelerde nükleer enerji santralleri hızla yayıldı (Engin, 2013:579). Bunun sonucunda birçok gelişmiş ülke nükleer enerjiden ticari olarak yararlanması için yüksek teknoloji ve maliyet gerektiren çalışmalar içine girmişlerdir. Bu çalışmaların sonucunda atomların parçalanması ile meydana çıkan ısı enerjisini elektrik enerjisine dönüştürecek sistemler geliştirilmiştir (Enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji).

Geliştirilen bu sistemler sonucu genel olarak nükleer enerji ile ısı enerjisinin elektrik enerjisine dönüşüm süreci şu şekildedir; Atomun çekirdek bölümünde fazlaca atom ağırlığını gösteren proton ve nötronlar mevcuttur. Atom çekirdekleri dengesiz çözülmeye başladığında radyasyon yaymaya başlar. Radyasyon yayan atomlara radyoaktif denir. Radyoaktif doğal halde

oluşabileceği gibi atomun nükleer reaktörlerdeki prosedüründen kaynaklı da meydana çıkar. Radyoaktif elementlerin çekirdekleri sürekli ve herhangi bir müdahale olmadan kendi kendilerine parçalanabilir ve bu şekilde ışınlar yayabilirler. Parçalanan atom çekirdekleri böylece yeni çekirdeklere dönüşürler ve bu yeni çekirdeklerde genel olarak radyoaktif olduğundan parçalanma sürecine girerler. Radyoaktif maddenin parçalanması sonucu ortaya çıkan devasa ısının oluşturduğu su buharı ile tribünler hareket edip elektrik üretilmektedir. Bu döngüde ham madde olarak uranyum kullanılmakta olup küçük bir hap kadar uranyum 1 ton kadar kömüre eşdeğerdir (Engin, 2013:577-578). Bu da enerji ithalatı yerine çok küçük miktarda uranyum ithalatı ve kurulacak nükleer santral ile enerji ihtiyacının daha kolay karşılanabilmesi anlamına gelmektedir.

3.1. Dünyada Nükleer Enerji

Temmuz 2018 itibariyle, 31 ülkede 453 nükleer reaktör işletmede, 17 ülkede 57 adet nükleer reaktörde inşa halindedir (<http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>) Tüm Dünya’da elektrik üretiminin yüzde on biri nükleer enerjiden tedarik edilmektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere 100’e yakın santral ile ABD dünyanın en fazla nükleer santraline sahip ülkesidir. ABD 2015 yılında elektrik üretiminin %19,5’ini nükleer enerjiden sağlamıştır. Otuz altı nükleer santralin aktif faaliyet gösterdiği, yedi santralin ise inşa aşamasında olduğu Rusya’da elektrik üretiminin %18,6’sını, yirmi beş santrali bulunan Güney Kore %31,7’sini, elli sekiz nükleer santralin faaliyette olduğu Fransa’da ise elektrik üretiminin %76,3’ünü nükleer enerjiden elde etmektedir (ETKB, 2017:61). Hali hazırda Birleşik Arap Emirlikleri’nin 4, Beyaz Rusya’nın 2 ve Türkiye’nin 1 tane olmak üzere inşaat aşamasında bulunan nükleer santrali bulunmaktadır. İnşa aşamasında ki santraller faaliyete geçtiğinde bu ülkelerde elektrik üretiminde kendi ikame enerji kaynaklarını oluşturacaklardır.

Tablo 2. Dünya’da Nükleer Enerji Durumu ve Elektrik Üretiminde Payı.

Ülkeler	Faal	Nükleer	İnşaat	Aşamasındaki	Elektrik	Üretiminde
ABD	99		4		19,5	
Fransa	58		1		76,3	
Japonya	42		2		0,5	
Çin	37		20		3,0	
Rusya	36		7		18,6	
Güney Kore	25		3		31,7	
Hindistan	22		5		3,5	
Kanada	19		-		16	
Birleşik Krallık	15		-		31,7	
Ukrayna	15		2		3,5	
İsveç	10		-		16,6	
Almanya	8		-		18,9	
İspanya	7		-		56,5	
Belçika	7		-		34,3	
Çek Cumhuriyeti	6		-		14,1	
Tayvan	6		2		20,3	
İsviçre	5		-		37,5	
Finlandiya	4		1		32,5	
Macaristan	4		-		16,3	
Slovakya	4		2		33,5	
Pakistan	4		3		52,7	
Arjantin	3		1		55,9	
Brezilya	2		1		4,4	
Bulgaristan	2		-		4,8	
Meksika	2		-		2,8	
Romanya	2		-		31,3	
Güney Afrika	2		-		6,8	
Ermenistan	1		-		17,3	
İran	1		-		4,7	
Hollanda	1		-		34,5	
Slovenya	1		-		1,3	
BAE	-		4		3,7	
Beyaz Rusya	-		2		38	
Türkiye	-		1		0	

Kaynak: ETKB, Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü, 2017 (10.01.2017 tarihi itibarıyla)

Nükleer enerjinin mevcut enerji kaynaklarına ikame olması ve birçok ülke için avantajlar sağlamanın yanında ilk inşa ve oluşturma maliyeti yüksek olması, radyasyon yayması açısından dikkat edilmezse çevreye ve canlılara zarar vermesi, deprem bölgelerinde faaliyet gösterememesi ve nükleer silahlanma riski gibi dezavantajlı durumları da mevcuttur (Ergün ve Polat, 2012:38). Ayrıca nükleer enerji üretim aşamasında oluşan radyoaktif maddelerin korunması ve saklanması da zordur. Yılda ortalama 450 ton kadar nükleer atık ortaya çıkmakta ve bu atıklar 400 derecede soğutulduktan 40 yıl sonra yer altındaki depolara taşınmaktadır. Bu depoların volkanik dağların olmadığı ve deprem riski bulunmayan yerlerde olması gerekmektedir (Engin, 2013:581).

Nükleer enerji ile ilgili önemli bir dezavantajda nükleer kazalardır. Nükleer enerjinin kullanım tarihçesine bakıldığında ilk zamandan bu yana önemli derecede tehlikeli sonuçlar meydana getiren nükleer kazalar meydana gelmiştir. Çernobil ve Fukuşima gibi nükleer kazaların dışında değişik seviyelerde sonuçlar meydana getiren birçok kaza olmuştur. Teknolojik gelişmeler ve geçmiş kazalardan alınan tecrübeler kaza risklerini azaltsa da henüz bu gelişmeler kaza risklerini tamamen ortadan kaldıramamaktadır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı tarafından yapılan araştırmaya göre 2013 yılına kadar nükleer santrallerde çeşitli seviyelerde 611 vaka ve nükleer kaza meydana gelmiştir. Bu kazaların 6'ı seviye 4 ve üstü olan tehlikeli kazalardan meydana gelmiştir (Yılmaz, 2015:231) Bu kazalardan elde edilen tecrübeler sonrası "nükleer güvenlik kültürü" kavramı ortaya çıkmıştır. Nükleer enerji açısından güvenliğin sağlanması için hem siyasi hem de teknolojik önlemler alınmaya başlandı. Bu bağlamda nükleer güvenliği sağlayacak kurum ve kuruluşlar oluşturulmaya başlandı bir yandan da daha kaliteli ekipman ve sistemler üzerinde araştırma yapılmaya başlandı (Enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji)

Son olarak nükleer enerji ile ilgili bir dezavantajda enerji santralinin kurulumu ve aktif olarak faaliyete geçmesinin kısa vadede gerçekleşmemesidir. Bir nükleer enerji santrali inşası ortalama yedi yıl sürmektedir. Nükleer enerjinin öncü enerji kaynaklarına karşı çabucak ikame edilememesinin nedenlerinden başında inşa süresinin bu kadar uzun olmasıdır. Bir reaktörün uzun bir sürede anca faaliyete geçmesi gittikçe artan enerji ihtiyacının karşılamasını zorlaştırmaktadır. Genel olarak faaliyete geçen son nükleer santrallerin inşa sürelerine bakıldığında; Rusya'da bulunan Rostov-2 santralinin yapımı dokuz senede, Hindistan'da bulunan Rajastan-5 ve 6 santrallerinin yapımı yedi senede, Çin'deki bulunan Lingao-3 beş senede, Qinshan-2 ve 3 ve Japonya'daki Tomari-3 santrali ise dört buçuk senede anca yapılmıştır (Yılmaz, 2015:234).

3.2.Türkiye'de Nükleer Enerji

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak hızlı gelişen ekonomisi ve çoğalan nüfusundan dolayı enerji tüketiminin daha çabuk artması tahmin edilmektedir (Güngör ve Buldurur, 2017:301). Söz konusu artış devam ettikçe 2030 yılına gelindiğinde enerji tüketim artışı %160 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Aynı yıl için Dünya da bu artış oranının %50-60 seviyesinde gerçekleşeceği göz önüne alındığında Türkiye için enerji kavramı ayrıca üstünde durulması gereken bir konu olmaktadır. Bu yüzden özellikle Türkiye için geleceğe yönelik enerjide dışa bağımlılığın gittikçe artacağı ve enerjiye olan ihtiyacının ekonomik kalkınmaya paralel artacağı görülmektedir. Türkiye’de gerçekleştirilmeye çalışılan enerji politikaları çerçevesinde önemli bir yer edinen enerji çeşitliliği kapsamında ikame ve ithal enerjiden kurtaracak çalışmaların artırılması açısından nükleer enerji ülke enerji politikasında kendine yer bulmuştur (Ergün ve Polat, 2012:51). Tablo 3’te görüleceği üzere Türkiye’nin ithal enerjinin ekonomi ve cari açık üzerinde ki etkisi açıkça görülmektedir. Örneğin 2004 senesinde enerji ithalatın cari açık üzerindeki etkisi -%101,4’tür. İlgili yılda enerji ithalatı yapılmıyaydı cari açık oluşmayacaktı.

Tablo 3. Türkiye’de Enerji İthalatı ve Cari Açığın Gelişimi (Bin Dolar)

Yıllar	Cari Açık	Toplam İthalat	Enerji ithalatı	Enerji İthalatı/ Toplam İthalatı	Enerji İthalatı/ Cari Açık
2002	-6260000	51553797	9203888	17,8	-147
2003	-75540000	69339692	11575069	16,6	-15,3
2004	-14198000	97539766	14407288	14,7	-101,4
2005	-21449000	116774151	21255586	18,2	-99
2006	-31836000	139576174	28859098	20,6	-90,6
2007	-37781000	170062715	33883135	19,9	-89,6
2008	-40438000	201963574	48281193	23,9	-119,3
2009	-12168000	140928421	29905305	21,2	-245,7
2010	-45447000	185544332	38497229	20,7	-84,7
2011	-75092000	240841676	54117539	22,4	-72
2012	-48505000	236545000	60117000	25,4	-124
2013	-99858613	251661250	55917000	22,2	-55,9
2014	-84566959	242177117	54889000	22,6	-64,9
2015	-63395488	207234359	37843000	18,2	-59,6
2016	-56088651	198618235	27169000	13,6	-48,5
2017	-76806711	233799651	37205000	15,9	-48,4

Kaynak: 2002-2012 verileri: Altunakar, 2014:105 ve 2013-2017 verileri: T.C. Ticaret Bakanlığından alınmıştır.

Türkiye’de enerjide kaynak dağılımı hidrolikte %10, petrolde %27, kömürde %28 ve doğal gazda %35’tir. Aynı şekilde söz konusu enerji kaynaklarında dışa bağımlılık üretimde %27 ithalatla %73’tür (Altunakar, 2014:146,150). Kaynak dağılımında özellikle 2013 yılında lisansız elektrik üretim imkânı ile yenilenebilir enerji kaynakları da yavaş yavaş kendine yer bulmaya başlamıştır. Bundan dolayı Tablo 3’e bakıldığında 2013 yılından itibaren enerji ithalatında gözle görülür azalış gözlenmektedir.

Enerji ithalatında en büyük payı doğal gaz almaktadır. Özellikle elektrik üretiminde doğal gaza bağımlılık çok yüksektir. Tablo 4’te görüldüğü üzere 2016 yılında elektrik tüketimi 278345 Gwh olduğu görülmektedir. Yapılan projeksiyonlarda bu tüketimin miktarının 2023 yılında 500.000 Gwh olması beklenmektedir. Tablo 3’teki enerji ithalatın cari açık üzerinde ki etkisi göz önüne alındığında elektrik üretiminde dışa bağımlı olmadan kaynak tedarik edilmesi bu bağlamda büyük önem arz etmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de Elektrik Enerji Görünümü (GWh)

Yıl	Üretim	İthalat	İhracat	Tüketim	Üretim Artış Oranı	Tüketim Artış Oranı
2002	129.400	3588	435	132553	5,4%	4,5%
2003	140.581	1158	588	141151	8,6%	6,5%
2004	150.698	464	1144	150018	7,2%	6,3%
2005	161956	636	1798	160794	7,5%	7,2%
2006	176300	573	2236	174637	8,9%	8,6%
2007	191558	864	2422	190000	8,7%	8,8%
2008	198418	789	1122	198085	3,6%	4,3%
2009	194813	812	1546	194079	-1,8%	-2,0%
2010	211208	1144	1918	210434	8,4%	8,4%
2011	223395	4556	3645	230306	8,6%	9,4%
2012	239497	5826	2954	242370	4,4%	5,2%
2013	240154	7429	1227	246357	0,3%	1,6%
2014	251963	7953	2696	257220	4,9%	4,4%
2015	261783	7135	3194	265724	3,9%	3,3%
2016	273387	6400	1442	278345	4,4%	4,7%

Kaynak: ETKB, Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü, 2017

Türkiye'nin kendi enerji kaynaklarının kıt olması ve ithalat sayesinde elde ettiği enerji kaynaklarının ise kısa vadede de tükenecek olması ve enerji ithalatında cari açık üzerinde ki ağır etkisi göz önüne alındığında tüm Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de farklı enerji kaynaklarına yönelik çabasını getirmiştir. Bu bağlamda doğal enerji kaynağı olmayan her ülke gibi Türkiye yenilenebilir enerji kaynaklarına ve daha çabuk enerji üretme açısından nükleer enerji seçeneğine yönelmiştir. Aslında bu yöneliş özellikle nükleer enerji açısından yeni olmayıp yarım asırdan fazla bir tarihsel geçmişe sahiptir.

Nükleer enerjinin Türkiye'de ki tarihçesine bakıldığında ilk olarak 1962 yılında gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak bazı ekonomik ve sosyal engeller nedeniyle belli bir süre kendine yeterince yer bulamamıştır. 1976 yılında Nükleer santral için yer seçimi ve fizibilite çalışmaları tamamlanmış olsa da lisans işlemleri tamamlanmıştır. 1977 yılında eksik işlemler tamamlanıp nükleer santralin yapılması için uluslararası ihaleye çıkılmış, ancak ihaleyi alan şirketlere ön ödeme yapılamadığı için sözleşme yarıda kalmıştır. Devamında gelen 1980 askeri darbenin ardında nükleer santral konusunda mutabakata varılamamış ve böylece nükleer santral projesi hayata geçirilememiştir (Yılmaz, 2015:238). Türkiye'nin 1962 yılından itibaren nükleer güç santrali kurma çabası, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Arasında Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma"nın 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanmasıyla kendisine somut bir zemin bulmuştur. Söz konusu Anlaşma, 15 Temmuz 2010 tarihinde TBMM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş, 6 Ekim 2010 tarihli ve 27721 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Geçtiğimiz süre zarfında Çevre ve Şehircilik Bakanlığından ÇED olumlu kararı alınmıştır. Akkuyu Nükleer A.Ş.'nin hazırladığı Saha Parametreleri Raporu TAEK tarafından 9 Şubat 2017 tarihinde onaylanmıştır. 3 Mart 2017 tarihinde Akkuyu Nükleer A.Ş., hazırladığı Ön Güvenlik Analiz Raporu (ÖGAR) ile İnşaat Lisansı başvurusu yapmış, TAEK tarafından yapılan inceleme ve değerlendirmelerden sonra 19 Ekim 2017 de "Sınırlı Çalışma İzni" onaylanmıştır. Sınırlı Çalışma İzni ile Akkuyu sahasında birinci ünitenin temel altı betonu atılmış nükleer güvenlikle ilgili olmayan yapıların inşası başlamıştır. İnşaat Lisansı ise 2 Nisan 2018 tarihinde TAEK tarafından onaylanmış, böylece Akkuyu Nükleer Santralinin ilk ünitesinin temeli yapılan törenle atılmıştır. Bu ünitenin 2023 yılında işletmeye alınması planlanmaktadır (<http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>). Genel olarak Akkuyu Nükleer Santrali dört aşamada tamamlanacağı kararlaştırılmıştır. İlk aşamada santral inşası için gerekli çalışmaların tamamlanmasıdır. Bu amaçla mühendislik çalışmaları yapılacak,

vatandaşların santrali benimsemesi sağlanacak, santral için arsa tedarik edilecek ve Akkuyu NGS elektrik üretim anonim şirketi kurulacaktır. İkinci aşamada, kurulacak şirketin inşaatı bitirilecektir. Üçüncü aşamada inşaatı biten şirketin faaliyete geçmesi için teknik çalışmalar yapılacak olup son olarak dördüncü aşamada ise nükleer santral işletmeden çıkartılacaktır (Özalp, 2017:180-181).

Türkiye'nin ikinci nükleer santrali Sinop ilinde kurulması planlanmaktadır. Sinop Nükleer Enerji Santrali Projesi için hazırlanan ÇED başvuru dosyasının 27.12.2017 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na gönderilmesiyle projenin resmi ÇED süreci başlatılmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca proje için muhtelif kamu kurum/kuruluşundan ve üniversitelerden oluşan inceleme ve değerlendirme (İDK) komisyonu kurulmuştur. Türkiye'de kurulması planlanan 3. nükleer santralin yer seçimine ilişkin değerlendirmeler devam etmektedir. Bu çerçevede 13 Haziran 2017 tarihinde EÜAŞ ile Westinghouse EC ve SNPTC arasında 3. NGS' nin fizibilite çalışmalarının yapılmasına ilişkin bir mutabakat zaptı imzalanmıştır (ETKB 2017 Faaliyet Raporu, 2018:97).

Akkuyu nükleer santral için lazım olan yüksek teknoloji ürünlerinin hemen hemen hepsi Rusya tarafından karşılanırken, nükleer santral inşaatı için lazım olan montaj vb. gibi ihtiyaçlar ise Türkiye'den temin edileceği kararlaştırılmıştır. Nükleer santral yapımı konusunda Türkiye'de gerekli donanımlı eleman ihtiyacı için, Rusya'ya öğrenciler gönderilmiştir (Özalp, 2017:181). Türkiye'den giden öğrenciler, Rusya'da lisans ve yüksek lisans seviyesinde eğitim ile Rusya'daki nükleer güç santrallerinde mesleki uzmanlık eğitimi alacaklardır. Bu süreçte öğrenciler 5,5 senelik uzmanlık eğitime tabi tutulacaklardır. Eğitim programını başarı ile tamamlayan öğrenciler Rusya Atom Enerjisi Şirketinde üç yıllık staja tabi tutulacaklardır. Bu öğrenciler tüm bu eğitim aşamalarını tamamladıktan sonra Akkuyu Nükleer Güç Santralinde istihdam edileceklerdir (<http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Yurtdisinda-Nukleer-Muhendislik-Egitimi>).

4. METODOLOJİ

Bu çalışmada ABD, Fransa ve Japonya için nükleer enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenecektir. Bu amaçla değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin mevcut olup olmadığı ve varsa bu ilişkinin yönü Granger nedensellik testi ile incelenecektir. Nükleer enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin açıklanabilmesi için nedensellik testi uygulanmadan önce değişkenlerin kendi içinde tutarlı olup olmadıklarının incelenmesi gerekmektedir. Bu da değişkenlerin durağanlık sınamalarıyla mümkün olmaktadır. Çalışmada ADF (Augmented Dickey Fuller) testi uygulanarak değişkenlerin durağan olup olmadıkları ve durağan iseler kaçınıcı dereceden hale geldikleri tespit edilmiştir. Daha sonra VAR (Vektör otoregresif) model kurularak uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiş ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

4.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Nükleer enerji, birçok ülke için başlıca enerji kaynaklarından biridir. Nükleer kaynaklardan elektrik üretiminin payı son 30 yılda önemli ölçüde artmıştır. Günümüzde nükleer enerji sektörünü ilgilendiren tartışmalara rağmen, nükleer enerji, enerjinin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Gelecekte ise birçok ülkenin ihtiyaçları ve sürdürülebilir enerji gelişimi stratejisinin önemli bir parçası olması beklenmektedir. Ayrıca nükleer enerji, önemli bir enerji kaynağı olmasının yanı sıra, nükleer enerji elektrik sektörünün ürettiği sera gazı emisyonlarını azaltma potansiyeline sahiptir (Menyah ve Wolde-Rufael, 2010). Dünyada nükleer enerjinin ekonomik kazançlarından istifade eden ülkelere Mersin’de kurulumu devam eden Akkuyu Nükleer enerji santrali ile Türkiye’de katılacaktır. Bu çalışmada dünyada yenilenebilir enerjide lider konumda olan ülkelerden ABD, Fransa ve Japonya’nın nükleer enerji üretimi ile ekonomik büyümeleri arasındaki ilişki incelenecektir. Literatürde bu üç ülkeyi ele alarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ele alan bir çalışma olmaması çalışmayı özgün kılmaktadır. Türkiye için ise henüz nükleer enerji üretimi olmadığı için gelişmiş ülkelerdeki deneyimlerin incelenmesi de çalışmanın önemini artırmaktadır.

4.2. Veri

Çalışmada 1971 ile 2015 arasındaki dönem için nükleer kaynaklardan enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Analizlerde kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ile nükleer enerjiden elektrik üretimi verileri kullanılmıştır. ABD'ye ilişkin veriler Nükleer Enerji Enstitüsünden (NEI), Fransa ve Japonya'nın verileri Dünya Bankası veri tabanından (Worldbank) alınmıştır. Ayrıca serilerin varyansındaki değişmeyi yumuşatmak ve otokorelasyon olasılığına karşılık verilerin logaritmaları alınmıştır.

4.3. Yöntem

Çalışmada yöntem olarak zaman serileri yöntemleri kullanılmış olup, bu yöntemler ABD, Fransa ve Japonya için tek tek incelenmiştir. Analiz üç adımda yapılmıştır: Zaman serilerinin özelliklerini araştırmak ve durağan olup olmadığını tespit etmek için öncelikle Birim Kök Testi uygulanmıştır. İkinci adımda VAR modeli kurularak gecikme sayısı bulunmuştur. Son adımda ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Analizler EViews 8 ekonometri paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4.3.1. Birim Kök Testi

Zaman serilerinin varyansı ile ortalaması zamana bağlı olarak aynı kalıyor ve iki dönem arasındaki kovaryans değeri kovaryansın hesaplandığı döneme ait değil ise ve sadece iki dönem arasındaki mesafeye bağlı ise seri durağandır. Durağan olmayan serilerle analiz yapıldığında sahte regresyon problemiyle karşılaşılma durumundan dolayı zaman serileri kullanılan analizlerde durağanlık kavramının önemi büyüktür. Sahte regresyon durumunda ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoksa regresyon analizinden elde edilen sonuç gerçek ilişkiyi göstermeyecektir (Gujarati, 1999). Durağanlık analizinde geliştirilen yöntemlerde en çok bilineni Birim Kök testidir. Birim Kök'ün olup olmadığını tespit etmek amacıyla kullanılan testlerden, Dickey-Fuller (DF) ve Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF) testleri en tanınmış testlerdendir (Kutlar, 2005). Farklı nedenlerle Dickey-Fuller testi aşağıdaki regresyon modellerine uygulanır.

Regresyon modeli sabit terimsiz ve trendsiz ise,

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Eğer regresyon modelinde sabit terimin mevcut olduğu ama deterministik trend olmadığı varsayıldığında,

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

DF-testi (2) numaralı modelin tahminiyle yapılır. Modelin sabit terimli ve trendli olduğu durumda,

$$\Delta Y_t = \mu_0 + \mu_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

DF-testi için (3) numaralı model tahmin edilir. Eğer u_t hata terimi otokorelasyonlu ise denklem,

$$\Delta Y_t = \mu_0 + \mu_1 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (4)$$

Şeklinde olur. Bu modele DF-testi uygulanırsa, genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller) veya ADF testi denir (Dikmen, 2009).

ADF testi için sıfır hipotezi, serilerin durağan olmadığını, yani birim kökün olduğunu ifade eder. Alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu, yani birim kökün yokluğunu ifade etmektedir.

4.3.2. Gecikme Uzunluğu

Granger Nedensellik testi yapılmadan önce gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gereklidir. Çünkü Granger nedensellik testi gecikme uzunluğuna karşı hassastır. Çalışmada gecikme sayısının tespit edilmesi için VAR (Vektör Otoregresif) modeli kurulmuştur. VAR modeli analizde kullanılan değişkenlerin kısa ve uzun dönemdeki etkilerini ve nedenselliğin yönünü gösterme amacıyla da kurulabilmektedir. VAR modeli aynı zamanda değişkenlerin rastsal şokların dinamik etkilerini analizi amacıyla kullanılan metodlardandır (Bozdağlıoğlu ve Özpınar, 2011).

Gecikme uzunluğu LR test istatistiği, AIC Akaike Bilgi Kriteri, FPE: Final Tahmin Hatası, SC: Schwarz bilgi kriteri ve HQ: Hannan-Quinn bilgi kriterleri dikkate alınarak tespit edilmiştir. Sayılan kriterlerin en küçük olduğu gecikme sayısı ise Granger nedensellik testinde kullanılacak gecikme uzunluğu seçilmiştir.

4.3.3. Granger Nedensellik Testi

Granger (1969), Granger Nedensellik testinin temel olarak regresyon denklemindeki bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin ne kadar anlamlı olduğunun test edilmesi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Granger nedensellik testinin sadece durağan serilerde geçerli olduğu ve durağan olmayan serilerde ilişkinin sadece zamana bağlı olacağı ve genel olarak nedenselliğin varlığı zaman içinde değişebileceği ifade etmiştir.

Granger Nedensellik testi şu şekilde tanımlanmıştır: Y_t değişkeni, X_t değişkeninin geçmiş değerleri kullanıldığında kullanılmadığı duruma göre tahmin sonuçları daha iyi oluyorsa “ X_t , Y_t ’nin Granger nedenidir” denir. (Asteriou ve Hall, 2011). Granger nedensellik testi için (1) ve (2) numaralı denklemlerde verilen modeller kullanılmıştır:

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i X_{t-i} + v_t \quad (1)$$

$$X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \pi_i X_{t-i} + \sum_{i=0}^n \lambda_i Y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

(1) numaralı denklemde δ_i' lerin ve (2) numaralı λ_i' lerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarının testi yapılır. Katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılması durumunda değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin bulunduğu karar verilir (Ulusoy ve Erdem, 2014). Bu çalışmada nükleer enerji üretimi ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki olup olmadığının ve varsa yönünün belirlenmesi amacıyla Granger nedensellik testi yapılmıştır. Bu amaçla önce seriler durağan değilse durağan hale getirilmiş, birinci dereceden farkı alınmış, daha sonra Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

5. AMPİRİK SONUÇLAR

5.1. ABD Değişkenleri için Sonuçlar

Analizde kişi başına düşen GSYİH ve nükleer enerji üretimi değişkenleri arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin test edilmesi için değişkenlerin tutarlı olup olmadığı yapılacak analizin anlamlılığı açısından önem taşımaktadır. Bu amaçla değişkenlerin durağan olup olmadığının, durağan iseler kaçınıcı dereceden durağan hale geldiklerinin tespit edilmesi önemlidir. Bu amaçla birim kök testlerinden ADF (Augmented Dickey Fuller) testi uygulanmıştır. Hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$H_0: \delta = 0$ ($p = 1$) Seri durağan değildir (Birim kök vardır)

$H_1: \delta < 0$ ($p < 1$) Seri durağandır (Birim kök yoktur)

ABD için, hipotezler değişkenler için test edilerek düzeylerine ve birinci farkları ile ilgili durağanlığı ADF testi ile sınanmış ve hesaplanan birim kök değerleri Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. ABD Değişkenleri için ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF t-istatistiği (düzey-sabitli trendli)	Prob.	ADF t-istatistiği (birinci fark- sabitli trendli)	Prob.	Sonuç
USGDP	-2.56947 (1)	0.295	-4.34284 (0)	0.006	I(1)
USNUC	-2.15051 (1)	0.504	-6.29167 (0)	0.000	I(1)
% 1 Kritik Değeri	-4.18091		-4.18648		
% 5 Kritik Değeri	-3.51552		-3.51809		
% 10 Kritik Değeri	-3.18825		-3.18973		

Not: ADF testi için parantez içindeki gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş olup, kritik değerler MacKinnon'dan (1996) alınmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 6 olarak alınmıştır.

Tablo 5 sonuçlarına göre ABD için kullanılan değişkenlerin tümü düzey seviyesinde durağan değil ve birim kök içerirken, ilk farkları alındığında durağandır. Dolayısıyla tüm serilerin entegre seviyesi I(1)'dir. Granger nedensellik testi yapmadan önce VAR modeli kurularak gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. ABD için gecikme uzunluğu sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. ABD için Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.003144	-0.086396	-0.001085	-0.055787
1	294.9833	1.07e-06*	-8.075247*	-7.819315*	-7.983421*
2	1.079347	1.27e-06	-7.901864	-7.475310	-7.748820
3	1.681147	1.49e-06	-7.749272	-7.152096	-7.535010
4	2.802502	1.68e-06	-7.637561	-6.869763	-7.362081
5	1.801196	1.96e-06	-7.496761	-6.558341	-7.160064
6	13.22364*	1.48e-06	-7.800234	-6.691193	-7.402320

Not: Kriterlere göre en uygun seçim * ile gösterilmiştir. LR: Ardışık Değiştirilmiş, LR test istatistiği, FPE: Final Tahmin Hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Model için uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Nedensellik analizindeki gecikme uzunluğuna, tüm bilgi kriterleri dikkate alınarak karar verilmiştir. Gecikme uzunluğu dikkate alınarak yapılan Granger nedensellik analizinin hipotezleri ve sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. ABD için Granger Nedensellik Sonuçları

H ₀ Hipotezi	Gözlem	F-istat.	Olasılık	Karar	Sonuç
USNUC Granger Nedeni Değildir FRGDP	47	1,338	0,247	RET	
USGDP Granger Nedeni Değildir FRNUC	47	0,451	0.501	RET	

Granger Nedensellik analizinin sonuçları, ABD’de GDP ile NUC arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Yani ne nükleer enerji üretiminden büyümeye ne de büyümeden nükleer enerji üretimine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

5.2. Fransa Değişkenleri için Sonuçlar

Fransa için, hipotezler değişkenler için test edilerek düzeylerine ve birinci farkları ile ilgili durağanlığı ADF testi ile sınanmış ve hesaplanan birim kök değerleri Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Fransa Değişkenleri İçin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF t-istatistiği (düzey-sabitli trendli)	Prob .	ADF t-istatistiği (birinci fark-sabitli trendli)	Prob .	ADF t-istatistiği (ikinci fark-sabitli trendli)	Prob .	Sonuç
FRGDP	-2.354 (0)	0.398	-5.308 (0)	0.000	-9.402 (1)	0.000	I(1)
FRNUC	-2.239 (3)	0.458	-1.984 (2)	0.595	-10.367(1)	0.000	I(2)
% 1 Kritik Değeri	-4.13383		-4.13727		-4.13727		
% 5 Kritik Değeri	-3.49369		-3.49529		-3.49529		
% 10 Kritik Değeri	-3.17569		-3.17661		-3.17661		

Not: ADF testi için parantez içindeki gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş olup, kritik değerler MacKinnon’dan (1996) alınmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 6 olarak alınmıştır.

Tablo 8 sonuçlarına göre Fransa için kullanılan değişkenlerin tümü düzey seviyesinde durağan değil ve birim kök içerirken, ilk farkları alındığında GDP değişkeni durağan hale gelirken, NUC değişkeni ikinci farkları alındığında durağan olmuştur. Dolayısıyla GDP’nin entegre seviyesi I(1), NUC değişkeninin entegre seviyesi I(2)’dir. Granger nedensellik testi yapmadan önce VAR modeli kurularak gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Fransa için gecikme uzunluğu sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Fransa için Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.180772	3.965226	4.041707	3.994350
1	331.9201*	0.000182*	-2.936903*	-2.707460*	-2.849530*
2	7.093167	0.000182	-2.934529	-2.552125	-2.788907
3	1.550828	0.000207	-2.810595	-2.275228	-2.606724
4	6.144563	0.000210	-2.800462	-2.112134	-2.538343
5	7.453871	0.000205	-2.831587	-1.990297	-2.511219
6	2.666355	0.000226	-2.743651	-1.749399	-2.365034

Not: Kriterlere göre en uygun seçim * ile gösterilmiştir. LR: Ardışık Değiştirilmiş, LR test istatistiği, FPE: Final Tahmin Hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Model için uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Nedensellik analizindeki gecikme uzunluğuna, tüm bilgi kriterleri dikkate alınarak karar verilmiştir. Gecikme uzunluğu dikkate alınarak yapılan Granger nedensellik analizinin hipotezleri ve sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Fransa İçin Granger Nedensellik Sonuçları

H ₀ Hipotezi	Gözlem	F- istat.	Olasılık	Karar	Sonuç
FRNUC Granger Nedeni Değildir FRGDP	47	3,018	0,082	RET	FRNUC → FRGDP
FRGDP Granger Nedeni Değildir FRNUC	47	0,062	0.802	KABUL	

Granger Nedensellik analizinin sonuçlarına göre, Fransa’da NUC’dan GDP’ye doğru %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, bulunmaktadır. Yani nükleer enerji üretiminden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olup, büyümeden nükleer enerji üretimine doğru bir ilişki bulunmamaktadır. Bu sonuca göre, incelenen dönemde nükleer enerji üretimi Fransa’nın ekonomik büyümesini etkilemektedir.

5.3. Japonya Değişkenleri için Sonuçlar

Japonya için, hipotezler değişkenler için test edilerek düzeylerine ve birinci farkları ile ilgili durağanlığı ADF testi ile sınanmış ve hesaplanan birim kök değerleri Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Japonya Değişkenleri İçin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF t-istatistiği (düzey-sabitli trendli)	Prob.	ADF t-istatistiği (birinci fark- sabitli trendli)	Prob.	Sonuç
JPGDP	-1.86389 (1)	0.657	-4.60119 (0)	0.003	I(1)
JPNUC	0.43423 (0)	0.998	-5.46969 (1)	0.000	I(1)
% 1 Kritik Değeri	-4.16114		-4.16114		
% 5 Kritik Değeri	-3.50637		-3.50637		
% 10 Kritik Değeri	-3.18300		-3.18300		

Not: ADF testi için parantez içindeki gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş olup, kritik değerler MacKinnon'dan (1996) alınmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 6 olarak alınmıştır.

Tablo 11 sonuçlarına göre Japonya için kullanılan değişkenlerin tümü düzey seviyesinde durağan değil ve birim kök içerirken, ilk farkları alındığında durağandır. Dolayısıyla tüm serilerin entegre seviyesi I(1)'dir. Granger nedensellik testi yapmadan önce VAR modeli kurularak gecikme uzunlukları tespit edilmiştir. Japonya için gecikme uzunluğu sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Japonya için Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.438284	4.850849	4.933595	4.881179
1	237.6029*	0.001199*	-1.051057*	-0.802818*	-0.960067*
2	4.970195	0.001270	-0.994910	-0.581179	-0.843261
3	5.879129	0.001305	-0.972409	-0.393186	-0.760101
4	3.953970	0.001410	-0.901750	-0.157034	-0.628782
5	6.499808	0.001399	-0.920945	-0.010737	-0.587318
6	7.461523	0.001331	-0.987763	0.087938	-0.593476

Not: Kriterlere göre en uygun seçim * ile gösterilmiştir. LR: Ardışık Değiştirilmiş, LR test istatistiği, FPE: Final Tahmin Hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Model için uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Nedensellik analizindeki gecikme uzunluğuna, tüm bilgi kriterleri dikkate alınarak karar verilmiştir. Gecikme uzunluğu dikkate alınarak yapılan Granger nedensellik analizinin hipotezleri ve sonuçları Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13. Japonya için Granger Nedensellik Sonuçları

H₀ Hipotezi	Gözlem	F- istat.	Olasılık	Karar	Sonuç
JPNUC Granger Nedeni Değildir JPGDP	47	5,049	0,024	RET	JPNUC → JPGDP
JPGDP Granger Nedeni Değildir JPNUC	47	12,06	0.000	RET	JPGDP → JPNUC

Granger Nedensellik analizinin sonuçları, Japonya’da NUC ile GDP arasında, GDP’den NUC’a ve NUC’dan GDP’ye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Yani büyümeden nükleer enerji üretimine ve nükleer enerji üretiminden büyümeye doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu tespite göre, Japonya’da incelenen dönemde büyüme ve nükleer enerji üretimi birbirini etkilemektedir.

SONUÇ

Enerji ihtiyacının her geçen gün arttığı buna rağmen özellikle öncü enerji kaynaklarının gittikçe azaldığı bir süreçte ikame enerji kaynakları arayışı tüm ülkeler için büyük öneme sahiptir. Mevcut imkanlarla Türkiye’de ikame enerji kaynağı olarak yenilenebilir enerji kaynağına yönelip buna göre stratejiler belirlese de bunun tek başına yeterli olmayacağı gerçekliğiyle nükleer enerjiye de yönelmiştir.

Model çalışmasında Türkiye’de ekonomik büyüme açısından örnek alınan ülkelerden ABD için nükleer enerji ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki kurulamadığı sonucuna varılmıştır. Bu sonucun ilk etapta beklenen sonucu vermediği kanaati oluşmuştur. Ancak ABD’nin gelişmiş bir ekonomiye sahip olması, kendi enerji kaynaklarının olması, teknolojik olarak katma değeri çok daha yüksek ihracata konu ürünlerinin olması ve nükleer enerjiyi kullanma amacının savunmaya yönelik ağırlık kazanması nükleer enerjiyi bu ekonomi içinde doğrudan etki edecek bir unsur olmaktan çıkardığı düşünülmektedir. Ayrıca bu sonuç Naser (2015)’in çalışmasındaki sonuçla örtüşmektedir.

Fransa için nükleer enerji ile ekonomi arasından doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç beklenen sonuç olmakta olup Fransa’nın özellikle elektrik ihtiyacının neredeyse dörtte üçünü nükleer enerjiden karşılaması sonucunun doğruluğunda önemli bir dayanak olmaktadır.

Japonya da ise incelenen dönemde büyüme ve nükleer enerji üretimi birbirini etkilemektedir. Ancak bu etkileme nükleer enerjinin doğrudan ekonomik büyüme üzerine etkisi olarak değil daha dengeli bir durumu ifade etmektedir. Bu durumun sebebi olarak nükleer kazalar özellikle 2011 yılında gerçekleşen Fukuşima nükleer kazası sonrası durdurulan nükleer faaliyetler etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu bağlamda Türkiye için yeterli ekonomi büyümeye sahip olmaması, kendi enerji kaynaklarının bulunmaması ve enerjide dışa bağımlılık gibi sebeplerle nükleer enerjiye geçişin Fransa örneğinde olduğu gibi ekonomik büyüme ile doğrudan ilişkili olacağı düşünülmektedir. Genel olarak Türkiye’nin nükleer enerji gerekliliği şu şekilde sıralanabilir;

*Bazı yıllar cari açık kadar hatta cari açıktan fazla enerji ithalatının yapılması

*Öncü enerji kaynaklarının rezerv sıkıntısından dolayı ileriye yönelik ithalat maliyetinin artması hatta enerjide ithalat yapılamama riski

*Kendi enerji kaynağını üretme açısından yenilenebilir enerji kaynaklarına göre daha çabuk ve daha çok enerji üretim imkânına sahip olması.

*Özellikle küresel ısınmaya karşı öncü enerji kaynaklarına göre temiz enerji olması.

*Stratejik ve politik sebepler.

KAYNAKÇA

- Altunakar, S. Ş. (2014). Enerji Ekonomisinin Yapısal Sorunları ve Nükleer Enerji Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Asteriou, D. ve Hall, S. G. (2007). Applied Econometrics: a modern approach using eviews and microfit. New York: Palgrave Macmillan.
- Bozdağlıoğlu, E. Y ve Özpınar, Ö. (2011). Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların türkiye'nin ihracat performansına etkilerinin var yöntemi ile tahmini. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(3), 39-63.
- Dikmen, N. (2009). Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar. 1.Baskı, Ankara. Nobel Yayın Dağıtım.
- Engin, N. (2013). Nükleer Enerji Gelecekteki İhtiyaca Çözüm Olabilir Mi? Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı 27, s 575-591.
- Ergün, S. ve Polat, M.A. (2012) Nükleer Enerji ve Türkiye'ye Yansımaları. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi İdari Bilimler, Cilt. 1, Sayı 2, s.34-58.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and crossspectral methods. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 424-438.
- Güngör, M.K. ve Buldurur, M.A. (2017). Türkiye'de Enerji Potansiyelinin Doğru Kullanımı:Nükleer Enerji Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesi. İdealkent Dergisi, Sayı 21, Cilt 8, s. 292-314.
- Gujarati, D.N (1999). Temel ekonometri (Çev. Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen), Literatür Yayınları, İstanbul.
- Heo, J. Y., Yoo, S. H. ve Kwak, S. J. (2011). The causal relationship between nuclear energy consumption and economic growth in India. Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy, 6(2), 111-117.
- Kutlar, A. (2005). Uygulamalı Ekonometri, Geliştirilmiş 2.Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Menyah, K. ve Wolde-Rufael, Y. (2010). CO2 emissions, nuclear energy, renewable energy and economic growth in the US. *Energy Policy*, 38(6), 2911-2915.

Naser, H. (2015). Can Nuclear Energy Stimulates Economic Growth? Evidence From Highly Industrialised Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*. Vol. 5, No. 1, pp. 164-173.

Onural, A.S. ve Doğdu, N. (2017). Future Demand For Nuclear Energy in Turkey. *International Journal of Energy Applications and Technologies*. Vol. 4 Issue 4 pp. 147-151.

Özalp, M. (2017). Türkiye’de Nükleer Enerji Kurulumunun Enerjide Dışa Bağımlılık ve Arz Güvenliğine Etkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, s. 175-188.

Ulusoy, A. ve Erdem, H.F. (2014). “İç Borçlanma ve Enflasyon Etkileşimi: Türkiye Örneği”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (22): 122-135.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı [Enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji](http://enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji), (Erişilme tarihi: 26.09.2018)

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Yurtdisinda-Nukleer-Muhendislik-Egitimi>, (Erişilme tarihi: 25.09.2018)

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>, (Erişilme tarihi: 26.09.2018)

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Yurtdisinda-Nukleer-Muhendislik-Egitimi>, (Erişilme tarihi: 23.09.2018)

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2018). 2017 Faaliyet Raporu, s. 1-87.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2017). Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü, Sayı 15, s 1-83.

T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.bakanrapor.ekonomi.gov.tr>, (Erişilme tarihi: 01/10/2018)

Wolde-Rufael, Y. (2012). Nuclear energy consumption and economic growth in Taiwan. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 7(1), 21-27.

Yılmaz, E.A. (2015). Güvenlik Ve Ekonomik Boyutuyla Nükleer Enerji Tartışmaları: Akkuyu Nükleer Santrali Örneği. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015, Cilt: 39, Sayı: 1, s. 227-245.

Yoo, S. H. ve Jung, K. O. (2005). Nuclear energy consumption and economic growth in Korea. *Progress in Nuclear Energy*, 46(2), 101-109.

KIRSAL TOPLUMUN DEĞİŞİMİ VE KIRSAL GÖÇ

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul GÜREŞÇİ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ÖZET

Kırsal toplum ekonomik, idari ve sosyal olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamada, tarıma dayalı ekonomik bir yapı, gelenek ve göreneklerin ağır bastığı sosyal bir yapı ve köy ve benzeri yerleşim birimlerinden oluşan idari bir yapı ve bu yapı içinde yaşayan insanların oluşturduğu bir toplum kırsal toplum olarak tanımlanabilmektedir. Toplumların değişimi ve gelişimi çeşitli nedenlere bağlı olarak olabilmekte ancak doğal olarak bu durumun kaçınılmaz olduğu sosyal bilimler açısından kabul edilebilmektedir. Ancak kırsal toplumun göç sonucu yerleşim birimini değiştirmesi ve kendisiyle kısmen çelişen yeni bir yerleşim birimine taşınması bu tür bir değişim ve gelişimi hızlandırmakta ve konuya yeni bir anlam katabilmektedir. Bu çalışmada genel olarak kırsal toplumun tanımlanması, değişimi ve kırsal göç ile olan ilişkisi çeşitli yönleriyle ve somut örneklerle ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda çalışmada, kırsal göç ile ilgili özellikle ekonomik ve sosyal içerikli çalışmalarda yararlanılarak çalışmanın alt yapısı oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kır, kent, toplum, kırsal göç, değişim

ABSTRACT

The rural community can be defined as economic, administrative and social. In this definition, an economic structure based on agriculture, a social structure dominated by traditions and customs, an administrative structure consisting of villages and similar settlements and a society composed of people living in this structure can be defined as a rural society. The change and development of societies can be due to various reasons, but naturally it can be accepted in terms of social sciences where this situation is inevitable. However, the change in the settlement of the rural community as a result of migration and moving to a new settlement that is partially conflicting with it accelerates this kind of change and development and adds a new meaning to the subject. In this study, the definition and change of rural society and its relationship with rural migration will be presented with various aspects and concrete examples. In this respect, the study will be conducted by utilizing especially the economic and social studies related to rural migration.

Keywords: Rural, urban, community, rural migration, change

GİRİŞ

Değişim, yaşamın olmazsa olmazlarından. Evren ve tüm içindekilerin, belirli bir hareket içinde varlıklarını sürdürdükleri gerçeği, değişimin bir gerçek ve kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. İnsan da tabiatı gereği, düşünen ve ihtiyaçları sürekli artan ve çeşitlenen bir varlık olarak düşünülebilir. İnsanın değişimi, onun yaşam ile arasındaki beklentilerini ve umutlarını da değiştirmekte ve geliştirebilmektedir. İnsanların bir araya gelerek oluşturduğu topluluklar da bu süreçten etkilenmekte ve değişime ayak uydurmaktadır. Ancak insanın ve toplumların gerek yaşam tarzları gerek inançları ve tutumları onları değişim karşısında farklı refleksler vermesine neden olmaktadır. Bu yüzden birçok toplum, değişerek gelişmeyi kabul ederken bazı toplumlar bu değişime temkinli yaklaşmakta ve değişim karşısında kısmen direnç göstermektedir.

Toplumların gelişimi bir ölçüde değişim ile açıklanabilmektedir. Kısaca değişemeyen toplumların, gelişmeleri de çoğu kez mümkün olmamaktadır. Özellikle, uzun yıllar alışkanlıkları geleneğe dönmüş ve toprağa bağlı bir ekonomik yaşamı olan toplumların değişimi daha yavaş ve uzun sürede olmaktadır. Bunlar genel olarak kırsal toplumlar olarak nitelendirilebilir. Kırsal toplumlar, dünyanın her yerinde, genellikle muhafazakâr, toprağa bağlı ve gelenekçi toplumlar olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden bu toplumlarda değişim süreci oldukça problemlidir (Saygılı, 2013; Yazıcı, 2013).

Kırsal toplumların değişim, genel olarak yaşam tarzlarının tarımla ilişkisi ile de açıklanmaktadır. Bu yüzden tarımsal üretim ve tekniklerindeki değişimler, kısmen bu toplumları da değiştirebilmektedir. Ancak kırsal toplumu değişime zorlayan bu faktörün dışında, bu toplumların teknoloji ile ulaşım ile ve kitle iletişim araçları ile tanışması olmuştur. Bu tanışma, kırsal toplumları, kendi dışındaki başka yaşamlarla tanıştırmış ve o yaşamdan beklentilerini bir umut haline getirmiştir (Fırat, 2013). Bu durum, Sanayi Devrimi ile birlikte iyice ortaya çıkmış ve sanayileşmenin etkisiyle, kırsal toplumlarda giderek çözülmeye başlamış ve kentlere doğru göç etmiştir. Bu tür göçler, sadece ekonomik ve sosyal değişmeyi değil aynı zamanda gelişmeyi de ortaya koymaktadır. Kırsal göç, kırsal toplumların değişimi için bir tercih oluşturmaları ve karar vermeleri ile yakından alakalı bir durumdur (Ogg, 1960).

Sanayi Devrimi ile başlayan kırdan kente göçler, kırsal toplumu gerek kırdan gerekse göç ettikleri yerde yani kentlerde değişime zorlamıştır. Bu tür bir değişim, birçok ülkede bazen çarpık kentleşme ile ifade edilen yeni bir sosyo-kültürel boyutun gelişmesine neden olmuştur. Kırsal toplumun değişimi ile kırsal göç arasında yakın ve örtüşen bir ilişki olduğu bu tür göçlerin

yaşandığı ve sorunsal alanların daha çok olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha bariz bir şekilde görülmektedir (Kurt, 2006).

1. Kırsal Toplumun Özellikleri

Kırsal toplum, kırsal yerleşim yerlerinde yaşayan ve genellikle küçük ama çok sayıda topluluklardan oluşan geniş bir çevreyi tanımlamaktadır. Kırsal toplumun, genel olarak özellikleri, ekonomik ve sosyal başlıklarda ifade edilebilir. Kısaca kırsal toplumun kendine özgü ekonomik ve sosyal özellikleri, o toplumu diğer toplumlarda belirgin bir şekilde ayırmakta ve yeni bir sosyolojik yapı meydana getirmektedir.

Kırsal toplumun, ekonomik özellikleri onun tarımsal yaşamı ile yakından alakalıdır. Tarıma dayalı bir yaşam ortamına sahip olan ve doğal çevreyle iç içe olan kırsal bölgelerde kırsal toplumlar yaşamaktadır. Tarımsal ekonominin genel özellikleri, bu toplumun ekonomik yapısının da sınırlarını ortaya koymaktadır. Tarımın doğaya bağımlılığı ve direk doğal faktörlerin etrafındaki üretim sistemi onu diğer sektörlerden farklı ve daha riskli bir sektör haline getirmektedir. Bu risk faktörü, tarımın sadece doğal faktörlerle iç içe olmasından değil aynı zamanda canlı bir üretim dalı olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu doğaya bağılılık, bu kesimdeki bireylerinde bu riski yakından algılamalarına neden olmakta ve ekonomik beklentilerini şekillendirmektedir (Ekici, 2014).

Kırsal toplumların, tarıma dayalı ekonomik yapısı, o toplumların artan nüfus ile gelirleri arasında ki ters ilişkiyi de doğurmaktadır. Bu ters ilişki, kırsalda bir nüfus yoğunluğuna neden olmakta ve bu yoğunluk kırsal toplumu yoksullukla iç içe yaşamasına neden olabilmektedir. Kırsal toplumun ekonomik yapısı kısmen sosyal yapısının da belirlemektir. Bu yapı genel olarak, geleneksel toplum olarak nitelendirirler bir yapı olup muhafazakâr bir toplum olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Kırsal toplumların sosyal yapısı, gelenekçi, tutucu ve kısmen de değişime ve gelişmeye kapalı bir toplum haline gelmesine neden olmaktadır (Güreşçi, 2014: 24-46).

2. Kırsal Toplumun Özellikleri ve Değişimi

Kırsal toplumların değişimi, bir ölçüde onun ekonomik yapısı ile ve sosyal yapısı ile alakalıdır. Bu yapış genel olarak kırsal toplumu değişim için yavaşlatmakta ve uzun bir zaman dilimine yaymaktadır. Kırsal toplumlarda, değişim genel olarak o toplumdaki aile bağları, feodal ilişkiler ve gelenekçi tutum ve davranışlarla alakalıdır. Bu özellikler, kırsal toplumda, değişim ölçüsünü zorlamakta ve kısmen belirli bir direnç göstermesine neden olmaktadır.

Kırsal toplumların, değişimi genel olarak o toplumun tamamını da etkileyebilmektedir. Söz gelimi üretim metotlarını dahi geç benimseyen bir toplumun üretimdeki artış ve süreklilikte de sorun yaşamasına ve doğal olarak tüketicilerinde olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Yine bir toplumdaki yeniliklerin geç benimsenmesi o toplumdaki ekonomik ve sosyal gelişme dinamiklerini de tıkayabilmektedir. Bu tıkanıklık, bir ülke için ciddi bir kalkınma problemi haline de gelebilmektedir.

Kırsal toplumlarda değişim ile o toplumun özellikleri, bazen ülkeden ülkeye bazen aynı ülkenin farklı bölgeleri arasında da farklılık göstermektedir. Örneğin sanayileşmiş toplumlarda veya gelişmiş toplumlarda da kırsal toplumun daha fazla geliştiği ve değişime daha açık olduğu kabule dilmektedir. Ancak sanayileşmemiş ve geri kalmış toplumlarda bu durum daha geri bir plandadır (Ajearo and Onokala, 2013). Ülkenin geri kalmışlığının şiddetli sonuçları kırsalda daha acı bir manzaran oluşmasına den olmaktadır. Bu ülkelerde kırsalda, vahşiliğe varan gelenekler veya tutumlar ile açlığa varan yoksulluk baş gösterebilmektedir (Güreşçi, 2018: 26-66).

3. Kırsal Göç: Nedenleri ve Sonuçları

Kırsal göç, genel olarak kırsal yerleşim birimlerinden kentsel yerleşim birimlerine olan göçü tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. İçerik olarak kırsal göç kavramı, nüfus hareketliliğinin yanı sıra, ekonomik ve sosyal anlamlarda taşımaktadır. Bu yönü ile kırsal göçün, ekonomi, sosyoloji ve siyaset bilimleri ile yakından alakalı olduğu söylenebilir.

Kırsal göç ile ilgili tartışmaların Sanayi Devrimi sonrası başladığı kabul edilmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte, emeğin yerine makine gücünün kullanımı, özellikle kentsel bölgelerde yeni iş olanakları yaratmıştır. Bu iş olanakları, yeni bir iş gücü ve hammadde talebini ortaya çıkarmıştır. Böyle bir durum kırsaldan kente olan göçler için kaçınılmaz bir gerekçenin zeminini hazırlamıştır. Bu gerekçenin yanı sıra, tarımda makinanın kullanımı, sektörde âtıl ve fazla olan iş gücünü iyiden iyiye açığa çıkarmıştır. Böylece, sanayileşme, yeni iş olanakları ile kentlerde çekici faktörleri oluştururken, âtıl iş gücü ile kırsalda iş gücünde bir kaçış meydana getirmiştir (Güreşçi, 2011a).

Kırsal göçün temel nedeninin aslında, teorik olarak tarım sanayi mukayesenden kaynaklandığı söylenebilir. Tarım sektörünün mutlak olarak sanayi sektörüne göre dezavantajı bu sektörden sanayi sektörüne doğru bir iş gücü ve sermaye kaymasına neden olabilmektedir. Bu teorik neden iki sektörlü modellerle çeşitli şekillerde açıklanmış ve bu günkü göç teorilerin de temelini oluşturmuştur. Bu konuda Harris-Todoro Modeli belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Espindola et al, 2005).

Kırsal göçün batı Avrupa'da yüz yıl için milyonlarca insanın kentlere göç etmesine ve yeni ve büyük şehir ve metropollerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Haas, 2008). Kırsal göçün Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ulaşımı birkaç yüz yıl sonra olduğu söylenebilir. Türkiye'nin 1950'lerdeki değişimi ve dönüşümü siyasi ve ekonomik sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bu değişim ve dönüşüm, kırsalda ki toplumunda çözülmesine neden olmuş ve kırdan kente göçler başlamıştır.

Türkiye'de kırdan kente göçlerin 1950'lerden sonra giderek hız kazandığı ve 80'lerde zirveye ulaştığı söylenebilir. Ağır ve ileri düzeyde gerçekleşen bu tür göçlerin zaman içinde gerek kentlerde gerekse kırsalda ciddi ekonomik ve sosyal sorunları da beraberinde getirdiği

söylenbilir. Bu sonuçlar genel olarak kentsel bölgelerde kendisini iyice göstermiş ve kısa sürede algılanmasına neden olmuştur. Böylece, kentlerde, varoşlar, işsizlik, çarpık kentleşme gibi sorunlarda beraberinde gelmiştir. Bu ve benzeri sorunların kentlerdeki mali ve sosyal yükü oldukça ağır olmuş ve kamu kaynaklarının buralarda yoğun kullanılmasına neden olmuştur. Kırsal göçün kırsal bölgelerde ki en belirgin sonucu, atıl tarımsal kaynakların oluşması ve kamu hizmetlerinde ki artan maliyetler olmuştur. Bunun yanı sıra azalan nüfusun kırsal bölgelerde yalnızlık ve terk edilmişlik gibi sosyo-psikolojik yeni sonuçlarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Güreşçi, 2011b).

4. Kırsal Göç ve Kırsal Toplumun Değişimi

Kırsal toplumların değişimi, iki yönlü olarak ele alınabilir. Bunlarda ilki kırsal toplumun normal değişim süreci içindeki değişimi diğeri ise kırsal göç sonucu kırsal toplumun değişimi olarak ifade edilebilir.

4.1. Kırsal Toplumun Normal Değişim Süreci

Bu tür bir değişim, yaşamın ve onun sürekliliğinin değişmez bir unsuru olarak kabul edilen bir değişimdir. Sadece kırsal toplumlar değil, bütün toplumlar ve onları oluşturan bireylerde zaman içinde değişimi yaşar ya da yaşamak zorunda kalırlar. İnsanın sosyal bir varlık olması onu gelişmeler karşısında uyuma itilmekte ve bazen de buna zorlamaktadır. Bu gerekçeler çerçevesinde denilebilir ki, değişim gerek kırsal toplumlar için gerekse herkes için kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak kırsal toplumun değişim dinamikleri, kent toplumlarına göre daha yavaş ve uzun süreli olmaktadır. Bu durum o toplumun ataerkil ve tutucu sosyal yapısından ve tarıma dayalı ekonomi k yaşamında kaynaklandığı söylenebilir (Cavage, 2001).

Sanayi Devrimi sonrası insanlar daha önceden yaşamadıkları kadar hızlı ve sürekli değişen bir çevreyle karşılaşmışlar ve bu çevre içinde kendileri de değişimin bir parçası olmuştur. Ancak kırsal toplumlarda, gelişmeyi ve değişimi zorlayan faktörler gecikmeli olarak bu topluma yansımaktadır. Bu yüzden yaşamlarındaki değişimi oluşturacak faktörler çoğu kez yavaş bir şekilde oluşmaktadır. Buna rağmen kırsal toplumun değişimi genel olarak, Tarım Devrimi ile başlayan yavaş değişim Sanayi Devrimi ile hızlı ve ivmeli bir sürece girdiği söylenebilir.

4.2. Kırsal Toplumun Değişimi ve Kırsal Göç

Kırsal göç, başlı başına değişimi çağrıştıran bir ifadedir. Kırsaldaki bireylerin çeşitli nedenlerinden dolayı yaşadıkları yerleri terk edip kentlere yerleşmesini tanımlamaktadır. Göç olgusunun bir hareketlilik bildirmesi onun değişim ile olan açık ilişkisini de ortaya koymaktadır.

Kırsal toplumun durağan yağısı sadece fiziksel bir durağanlık değil aynı zamanda sosyo-ekonomik bir durağanlığı içermektedir. Çünkü tarıma dayalı ekonomik yapı ve ataerkil sosyal yapı kendi içinde de zaten değişimi çok ta fazla gerektirmeyen bir yaşam şekline sahiptir. Ancak kırsal göç ile birlikte, her şeyden önce kırsal toplum mekânsal olarak bir yer değişikliği yaşamış ve artım kentli ada kente uyum sağlamaya çalışan bir topluluk haline gelmiştir. Bu durum başlı başına bir değişimi ifade etmektedir (Christenson et all, 1989).

Kırsal göç ile birlikte, kırsal toplumdaki kentleşme süreci onu kentte de değişime zorlamaktadır. Bu durum özellikle gençler arasında daha hızlı olurken yaşlılarda daha geç veya olmamaktadır.

Kırsal göçün kırsal toplum için, değişim fikrini oluşturması bile başlı başına önemli bir durumdur. Çünkü bu fikir, onu yaşadığı yeren yeni bir yaşam ortamına itmiş ve arayış içine girmesine neden olmuştur. Bu değişim, kırsal toplumun göç etmeyen bireylerini de dolaylı olarak değişimine neden olmuştur. Kırsal toplumlarda, kırsal göç sonucu kentleşme süreci çoğu kez kentleşme sorunları ile birlikte anlatılmaktadır. Kır-kent kültür çatışması bunu özetlemektedir. Yani kır-kent kültür farklılığı kentsel bölgelerde sadece kırsal toplumu değil kent toplumunu da değişime itmektedir. Bu yüzden sosyolojik bir olgu olarak ta kır-kent kültür çatışması aslında değişim karışınında direnen kır kültürünün çatışmadan yenik çıkacağı ve değişebileceğini de gösteren bir bulgu olarak değerlendirilebilir (Adams, 2006).

SONUÇ

Kırsal toplumların değişimi genel olarak geç ve uzun bir süreci alsa da sonuçta değişime direnememektedir. Bu durum, bir ölçüde insan ve toplumun doğasından kaynaklandığı söylenebilir. Kırsal toplumların, sosyolojik yapısı, gelenekçi bir aile ve toplumdaki etkilenmekte ve bu yapı değişime karşı kısmen dirençli olabilmektedir. Kırsal toplumun sosyal yapısının yanı sıra ekonomik yapısının da tarımla olan bağlantısı onu toprağa bağlı kılmaktadır. Ancak kırsal toplumlarda, kırsal göç olgusu her şeyden önce o toplumun toprağa olan bağlılığını azaltmakta ve yeni bir sosyo-ekonomik yaşam olan kent ile tanışmasına neden olabilmektedir. Kırsal toplumların, kırsal göç ile birlikte mekânsal değişimi onu kırsaldakinden daha kısa sürede değişime zorlamakta ve bunu yapabilmektedir. Kırsal göç, kırsal toplumun değişimi için doğal olduğu kadar zorunlu bir değişimine de neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Adams, R.H. (2006). Remittance and poverty in Ghana, Working Paper 3838, World Bank Policy Research.
2. Ajaero, K.J and Onokala, P.C. (2013). The Effects of Rural-Urban Migration on Rural Communities of Southeastern Nigeria, Hindawi Publishing Corporation International Journal of Population Research, pp.1-13.
3. Cavage, J. (2001). Rural Community Development – New Challenges and Enduring Dilemmas, The Journal of Regional Analysis and Policy, 31(2), 109-124.
4. Christenson J.A., Fendley, K. and Robinson J.W. 1989. Community Development. In Community Development in Perspective, edited by J.A. Christenson and J.W. Robinson, pp. 3-25. Ames: Iowa State University Press.
5. Ekici, F.Y. (2014). Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü Ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 30, p.209-224.
6. Espindola, A., Silveria, S.S., Penna, T.J.P. (2006). A Harris-Todaro Agent-Based Model to Rural-Urban Migration, Brazilian Journal of Physics, vol. 36, no. 3A, pp.603-609.
7. Fırat, M. (2013). Küresel Politika Değişimleri ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 12(3), 589-610.
8. Güreşçi, E. (2011a). Türkiye’de Köyden Kente Göç ve Düşündürdükleri, Sosyo-Ekonomi, Özel Sayı, 2011-MI, 125-135.
9. Güreşçi, E. (2018). Çeşitli Yönleriyle Kırsal Göç, Savaş Kitabevi, 112s, Ankara.
10. Güreşçi, E. (2014). Kırsal Göç, tarım ve Toplum Üzerine Köşede Kalan yazılar, Semerci Yayınları, 143s, İstanbul.
11. Güreşçi, E. (2011b). Kırsaldan Kente Göç Edenler Üzerine Bir Araştırma: Kemalpaşa-İspir Örneği, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7, 107-122.
12. Haas, H. (2008). Migration and Development a Theoretical Perspective, International Migration Institute, Working Paper 9, 1-61.
13. Kurt, H. (2006). Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri, Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 148-178.
14. Ogg, T.W. (1960). Change Affects the Rural Comunity, Educational Leadership, pp.279-281.
15. Saygılı, S (2013). Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Eğitimde Dönüştürücü Bir Entelektüel Olarak Öğretmenler, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, 263-274.
16. Yazıcı, M. (2013). Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler. Turkish Studies, 8(8), 1489-1501.

**KIRSAL GÖÇ SONUCU OLUŞAN DEĞİŞİM VE ÇELİŞKİ:
GEMLİK İLÇESİ ÖRNEĞİ**

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul GÜREŞÇİ
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ÖZET

Değişim ve çelişki sosyal bilimlerde, bir insan ya da toplumsal bir davranış ve bu davranış sonucu oluşan sonuçları kapsayabilmektedir. Toplumların değişimi ve gelişimi uzun bir zaman dilimini alsa da bu tür bir gelişme, kırsal göç gibi geniş kapsamlı sosyo-ekonomik olayların etkisi altında kalabildiği gerçeği unutulmaması gerekir. Türkiye’de kırsal göç, 1950’lerden sonra yaşanan siyasi ve ekonomik olayların sonucu olarak geliştiği söylenebilir. Dışa açılma, liberal politikalar, ulaşım ve makineleşme gibi başlıklar, bu tür göçlerin kırdan kente doğru yönelmesine sebep olmuş ve başta İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa olmak üzere büyük şehirler yoğun göç almaya başlamıştır. Türkiye’nin kırsal göç deneyimi, hızlı ve yoğun bir göçün kısa bir sürede gerçekleşmesi ile daha da derinleşmiş ve yeni sosyal ve ekonomik olayların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktadan hareket edilerek, bu çalışmada, kırsaldan yoğun bir göç alan Bursa İline bağlı Gemlik İlçesi’ne olan kırsal göçler genel hatları ile ele alınacak ve bu göçün sonuçları bir değişim ve çelişki temelinde ortaya konulacaktır. Özellikle Gemlik’in kırsal göç sonucu oluşan yeni yapısı içindeki kır-kent mücadelesi ve uyumu, değişim ile birlikte açıklanarak, Türkiye’de ki kırsal göç olgusunun açıklanmasına olan katkısı belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kır, Kent, Göç, Kırsal Göç, Gemlik

ABSTRACT

Change and contradiction in social sciences may include a human or social behavior and the consequences of this behavior. Although the change and development of societies takes a long period of time, it should not be forgotten that this kind of development can be influenced by a wide range of socio-economic events such as rural migration. Rural migration in Turkey, said that politically experienced after 1950 and develops as a result of economic events. Headings such as outward opening, liberal policies, transportation and mechanization led to the migration of such migrations from the countryside to the city, and large cities, especially Istanbul, Ankara, Izmir and Bursa, began to receive intensive immigration. rural migration experience of Turkey, a rapid and massive migration to occur in a short period further intensified and led to the emergence of new social and economic events. From this point of view, in this study, rural migrations from Gemlik District of Bursa Province, which has a heavy migration from the countryside, will be discussed in general terms and the results of this migration will be revealed on the basis of a change and contradiction. Especially Gemlik rural exodus caused by rural-urban struggle within the new structure and harmony, along with explaining the change, the contribution of the disclosure of rural migration in Turkey will be determined.

Keywords: Rural, Urban, Migration, Rural Migration, Gemlik.

1. GİRİŞ

Değişmeyen tek şey değişimdir. Bu ifade, yaygın kabul gören, insanın ve yaşamın doğasından gelen genel bir gerçektir. Tarih boyunca, insanların sürekli olarak yaşam şekilleri değişmiş ve bazen bu değişim asırlarca sürmüştür. Kimi zaman değişim olumlu sonuç vermişken yer yer de olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştır. Toplumların değişimi, çok yönlü bileşenler içermektedir ve kendi içinde gelişen bir döngü içinde hareket etmektedir. Ekonomik, sosyal, siyasi ve doğal şartlar, toplumları değişime zorlarken, değişimi başaran toplumlar da bu faktörleri yeniden düzenlenebilmektedir (Güneş, 2016; Yazıcı, 2013).

Toplumların yaşamında, göç oldukça önemli bir olgudur. Tarihin çeşitli dönelerinde, insanlar çeşitli nedenlerden dolayı yaşadığı yerleri terk etmiş ya da terk etmek zorunda kalmıştır. İnsanoğlunun değişimi ve gelişiminde devrim niteliği taşıyan iki olay oldukça kayda değerdir. Bunlar; Tarım Devrimi ve Sanayi Devrimleridir.

Sanayi Devrimi, üretimin makine gücüyle kat kat artmasına neden olurken, gelir-kar-ücret-emek gibi yeni iktisadi değerleri ortaya çıkarmış ve beraberinde bu değerler yeni sosyal ve siyasi sınıf ve sistemlerin oluşmasını sağlamıştır. Sanayi Devrimi, toplumsal hareketliliğin ve değişimin öncüsü olmuş ve bunun sonucunda değişen ve gelişen kentler, yeni nüfus akımlarına sahne olmuştur. Sanayi Devriminin kırsaldaki en büyük etkisi, üretimde makineleşme ile zaten âtıl ve yoksul olan tarımsal nüfus çözülmeye ve kentlere doğru hareket etmeye başlamıştır (Aydemir ve Pıçak, 2008; Küçükkalay, 1997). Batı Avrupa’da, sanayileşmenin etkisiyle hızlanan kırsal göç, ülkemizde 1950’lerde ancak kendisini gösterebilmiştir. Bu yıllar Türkiye’nin, ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşüm yılları olarak tanımlanmakta ve kırsal göçün de temel belirleyicisi olarak ifade edilmektedir.

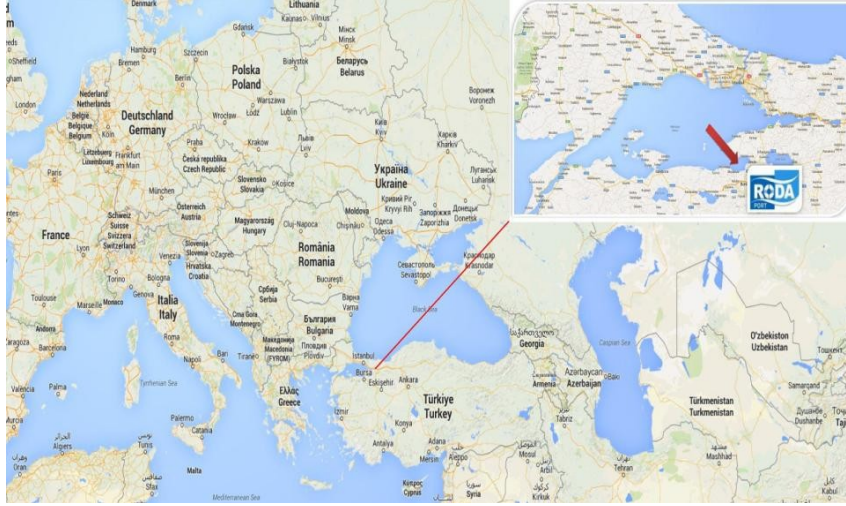
Kırsal göçün aslında kendisi bile başlı başına bir gelişim, değişim ve dönüşüm aracıdır. Mesleki hareketlilik-yatay ve dikey ekonomik ve toplumsal hareketlilik, beraberinde kır-kent karşılaşası, uyumu ve bazen de çatışma, kırsal göç ile beraber ifade edilen gerçeklerdir.

2. Göç Alan Bir Yerleşim Yeri Olarak Gemlik

Türkiye’de kırsal göçün ilk yıllarda özellikle İstanbul, İzmir, Bursa ve Ankara gibi illerde yoğunlaştığı hele hele bu illerden İstanbul’un başlı başına kırsal göç için, baş aktör olduğu ve taşı toprağı altın bir şehir olarak hafızalara kazındığı bir gerçektir. Bu durum zaman içerisinde, Türkiye’nin diğer bölgelerinde de hissedilir olmuş ve zamanla başta ülkenin batı bölgeleri olmak üzere diğer bölgelerdeki kent merkezlerinde de görülür olmuştur. Özellikle 1980’ler den sonra, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Mersin, Antalya, Manisa, Aydın, Denizli, Kayseri gibi illerde kırsaldan ve ülkenin diğer bölgelerinden yoğun göç olarak metropol olmuşlardır. Bu durum sonraki yıllarda diğer şehir merkezlerine de sirayet ettiği görülmektedir. Türkiye’nin kırsal göç karakteri köyden kente göç ile şekillenirken, iç göç karakterine küçük yerleşim merkezlerinden büyük yerleşim merkezlerine olan göçler de eklenmiştir (Güreşçi, 2018; Güreşçi, 2011; Sürmeli, 2017).

Türkiye’deki iç göçlerin elbette sadece il merkezlerine doğru olduğunu söylemek doğru olmaz. Bunun yanı sıra, bazı ilçe merkezleri de yoğun göç alarak kentleşme sürecine dâhil olabilmıştır. Bunlar, yoğun olarak endüstriyel ürünlerin yetiştiriciliğinin yapıldığı, iç ve dış piyasaya sunulduğu kısmen ticaretin geliştiği ve iş gücüne ihtiyaç duyulan yerleşim yerleri olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi de Bursa İli Gemlik İlçesi olduğu bir gerçektir. Gemlik, Bursa İline bağlı bir körfez ilçesidir. Genel görünümü, deniz-yeşil ve dağ ile buluşmuş, şirin bir yerleşim yeri olarak görülmekte ve İstanbul-Bursa karayolunun üzerinde yer almaktadır (Harita 1).

Harita 1. Gemlik İlçesinin coğrafi konumu

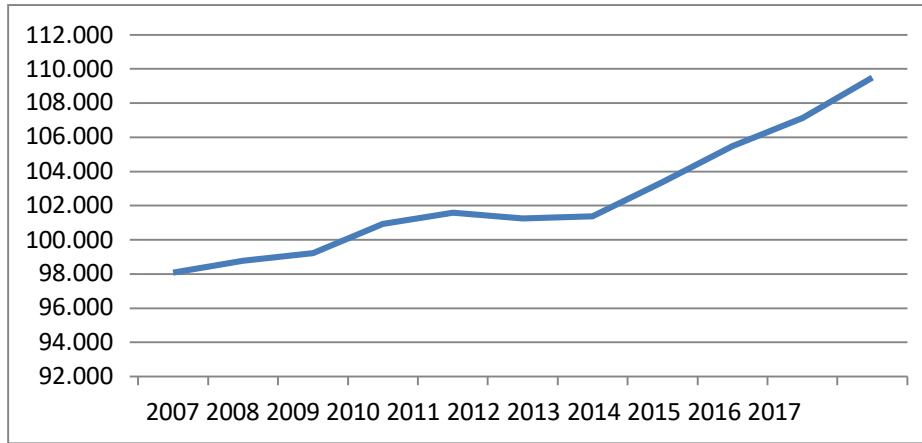
Gemlik'in, sahip olduğu liman ile özellikle Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere yapılan dış ticaretin lojistik üssü konumundadır. Bunun yanı sıra ilçede, dev sanayi tesislerinin liman işletmeleri de bulunmaktadır. İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) 1968 yılından bu yana aralıksız gerçekleştirdiği, sanayinin devler liginin belirleyen "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu-2015" araştırmasının sonuçlarına göre, Gemlik Ticaret ve Sanayi Odası üyelerinden 8 kuruluşun bu listede bulunduğu açıklanmıştır (Gemliklife, 2015). Bu durum önemli bir kırsal göç bileşeni olarak kabul edilebilir ve sanayi-göç ilişkisini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra önemli bir endüstriyel ürün ve işgücü gereksinimi olan zeytin ve ürünlerinin de ülkemiz için önemli bir üretim merkezlerinden birisi de Gemlik'tir. Gemlik, elverişli tarım toprakları, iklimi ve coğrafyası ile zengin bir tarımsal üretim kaynağını oluşturmaktadır. Özellikle, katma değeri yüksek ve önemli bir endüstri ve ihraç ürünü olan sofralık ve yağlık zeytinin merkezi konumundadır. 2016/2017 Gemlik İlçesi'nin yaklaşık 20 000 ton bir zeytin üretiminin gerçekleştiği ve bununda önemli bir iç ve dış pazar için katma değer ve iş gücü talebi ortaya koyduğu da bir gerçektir (GTSO, 2016).

Gemlik için göç alan bir merkez olma durumu onun sanayi, ticaret ve endüstriyel bir ürün olan zeytin ile bir bütünlük arz ettiği gerçeği oldukça önemli olup Türkiye'deki kırsal göç karakterini ve yönünü de ortaya koymaktadır. Gemlik'in endüstri-tarım ve ticari yapısı ile ulaşım imkânlarını da katılırsa önemli bir cazibe merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu cazibe merkezi, 1960'lardan sonra doğudaki bireyler tarafından da algılanmış ve ilk gurbet yerlerinden birisi olarak kayıtlara geçmiştir. İlk zamanlarda gurbet için Gemlik'e gelenlerin zamanla aileleri ile birlikte göç ettikleri ve bu hareketliliğin yıllar içinde birçok ilden artarak devam ettiği de bir gerçektir.

3. Gemlik, Göç, Değişim ve Çelişki

Göçün en önemli göstergelerinden birisi de nüfustaki değişim ve miktardır. Bu değişim ve miktarın oransal olarak arttığı yerler genel olarak Net Göç Hızının (NGH) arttığı yerler ve bu bölgelerin göç aldığı kabul edilmektedir. Gemlik'in 2007 ile 2017 yılları arasındaki nüfustaki değişimi aşağıdaki grafikte görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1. Gemlik ve Nüfus miktarındaki değişim

Kaynak: https://www.nufusu.com/ilce/gemlik_bursa-nufusu

Yukarıda ki grafikte ilçe nüfusunun sürekli arttığı ve bu durumun temel nedenin de sadece Türkiye'nin diğer kırsalından değil aynı zamanda başka yerleşim yerlerinden de aldığını göstermektedir. İlçede bulunan sayısı 20'yi geçen hemşeri derneği sayısı ve üye potansiyeli, Gemlik'teki yoğun göçün bir yansıması olarak ta değerlendirilebilir. İlçede Erzurum, Artvin, Tunceli, Gümüşhane, Mardin başta olmak üzere birçok ilden göç etmiş ve yerleşim yaşama geçmiş yoğun bir nüfusu olduğu söylenebilir.

Yoğun bir göç alan Gemlik, bu nüfusunun yıllarca uyum çabalarına ve ortaya çıkan çatışmalara da sahne olmuştur. Bu çatışmalar genel olarak, farklı kültürler ile kent kimliğinin ya da kır ile kent kimliğinin çatışması şeklinde olmuştur. Bu tür çatışmalar, kırsal göçün değişim kadar çelişki yönünü de ortaya koymaktadır (Terzi ve Koçak, 2014). Kısaca, Türkiye’de kırsal göçün en önemli değişim ve çelişkilerinden birisi de Gemlik örneğinde kendisini göstermektedir. Gemlik’te yaşanan değişim ve çelişkinin temel unsuru kırsal göç olup, bu tür bir göçün ilçede kent yaşamı yerine kendisine özgü yeni bir kırsal yaşam öğelerini de barındırdığı söylenebilir. Bunlara en iyi örnek, ilçede kırdan kente göç edenlerin, düğün, nişan, cenaze, bayram ziyaretleri gibi dini ve milli kültürel alışkanlıklarda ve değerlerde kendisini göstermektedir. Üstelik bu ritüel ve gelenekçi tutum ve davranışlar, kozmopolit bir yer olan Gemlik’te yaşama tutunmaya çalışmaktadır. Kentsel bir yaşam için her türlü fiziki donanımı zorlayan yerel yönetimler ve merkezi hükümet, burada yaşayan ve kırsaldan göç edenlerin oluşturduğu ve direnç gösterdiği kırsal kültür ile de zoraki uyum içerine girmeye çalışmaktadır.

Gemlik’in yoğun göç alması ile onun başta fiziksel olmak üzere nitel bir değişimi de gerçekleşmiştir. Fiziksel değişim için en önemli gösterge, ilçenin körfez merkezinden Orhangazi Caddesi ve yukarısına doğru yaşadığı plansız bir kentleşme olduğu söylenebilir. Bu plansız kentleşme, imar için de uygun olmayan yerleşim yerlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum ilçenin komple bir yer değiştirmesini gündeme getirmiş ve deprem riski ile Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile dahi gündeme gelmiştir. İlçedeki bu değişim elbette kentleşme açısından bir çelişkiyi de beraberinde getirmiştir. Bu çelişki, kentleşme-tarım ve çevre ilişkisini negatif yönde etkilemiştir. Yine İzmir-İstanbul yolu güzergâhının ilçeden geçmesi de bir ölçüde doğal bir çelişkiyi beraber getirmiştir.

Gemlik’in göç ile ilgili yaşadığı ikinci önemli değişim ve çelişki, nüfusun miktarı ve çeşitliğinde ki değişim ve tatbiki beraberinde getirdiği çelişki olmuştur. İlçede, yoğun göçler sonrası kırsal alandan gelip yerleşenlerin oluşturduğu ve kendi içinde de kısmen dönüşen bir nüfusun yaşadığı bilinmektedir. Bu durum birkaç nesil içinde bazen bir çelişkiye de dönüşebilmektedir. Söz gelimi, kentsel değerleri yaşarken bir taraftan kırsal gelenek ve göreneklerini de yaşatmak istemesi kentin değişim ve çelişkisine iyi bir örnek verilebilir. Kısaca Gemlik’in göç sonucu yaşadığı değişim ve çelişkinin en önemli göstergesi belki de basına yansıyan aşağıdaki haber ile özetlenebilir (Güreşçi, 2010).

4. Sonuç ve Tartışma

Değişim ve çelişki, göç ile birlikte oldukça uyumlu bir kavramdır. Temelinde insan olan tüm olay ve olgular, değişim ile iç içedir. Bu değişim göç gibi toplumsal olaylarda kendisini daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Türkiye’de kırdan kente göçün başladığı 1950’lerden beri bu tür değişimler ilk önce kırsal sonra göç ile birlikte kentleri değişime sürüklemiştir. Bu tür süreçler, başta İstanbul olmak üzere ülkenin batı bölgelerinde daha da hissedilir olmuştur. Gemlik’te sahip olduğu ekonomik ve coğrafi konumu onu diğer yerleşim bölgelerine göre daha üstün bir konuma getirmiştir. Bu konumu ilçeyi göç alan bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkarmıştır. Ancak Gemlik’in aldığı göçler ile zamanla büyümesi orada bir takım nicel ve nitel çelişkilere de neden olmuştur. Bu çelişkiler, fiziksel olarak çarpık bir kentleşme ile kır-kent kültür uyumsuzluğu şeklinde kendisini göstermiştir.

KAYNAKÇA

1. Aydemir, C. ve Pıçak, M. (2008). Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri, D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 10, 129-147.
2. Gemliklife, (2016). İSO, “Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu-2015” Araştırmasını Açıkladı, <http://gemliklife.net/en-US/haberler/2810/ilk-500de-gemlikten-8-sanayi-kurulusu-var> (Erişim Tarihi: 13.10.2018).
3. Güneş, P.U. (2016). Toplumsal değişim, teknoloji ve eğitim ilişkisinde sosyal ağların yeri, Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 2(2), 191-206.
4. GTSO, (2016). 2016 Tarım, Gıda, Zeytincilik Sektör Raporu, <http://www.gtso.org.tr/dosya/tarim-gida-zeytin-SA.pdf> (Erişim Tarihi: 12.10.2018).
5. Güreşçi, E. (2010). Köyden Kente Göçün Köydeki ve Kentteki Yansımaları: Akpınar Köyü Üzerine Bir Değerlendirme, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2(2), 47-55.
6. Güreşçi, E. (2011). Türkiye’de Köyden Kente Göç ve Düşündürdükleri, Sosyoekonomi, 2011-MI, 125-135.
7. Güreşçi, E. (2018). Çeşitli Yönleriyle Kırsal Göç, Savaş Kitabevi, 112s, Ankara.
8. https://www.nufusu.com/ilce/gemlik_bursa-nufusu (Erişim Tarihi: 13.10.2018).
9. Küçükkalaya, A.M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Ekonomik Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, Sayı: 2, 51-68.
10. Sürmeli, İ. (2017). Türkiye’de İç Göçün Değişim ve Dönüşümü: Kentten Kıra Yöneliş, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı, 275-286.
11. Yazıcı, M. (2013). Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler, Turkish Studies, Sayı: 8, 1489-1501
12. Terzi, E. ve Koçak, Y. (2014). Hemşehri Dernekleri, Hemşehrilik Bilinci ve Kentlileşme İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: İstanbul/Sultangazi’deki Karslı Hemşehri Dernekleri Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 32, 137-150.

REFAHIN ÇOK BOYUTLU ANALİZİNDE SOSYAL İLERLEME VE İNSANİ GELİŞME ENDEKSLERİ: TÜRKİYE’NİN REFAH KARNESİ

Zümrüt ÇELEBİ*

Toplumsal refahın ölçülmesinde GSYİH ‘nın kullanılmasına yönelik tartışmaların başlangıcı daha eskilere dayanmakla birlikte 2008 küresel ekonomik krizinin ardından toplumların başarısının büyümenin ötesinde göstergelerle belirlenilmesi yönünde çalışmalar artış göstermiştir. GSYİH’ ya yönelik eleştiriler doğrultusunda sosyal ve çevresel göstergelerin sayısı ve ağırlığı arttırılarak refahın ölçülmesinde alternatif metrikler geliştirilmektedir. Aralarındaki yüksek korelasyona rağmen ülkelerin ekonomik başarı ve sosyal gelişme düzeylerinin farklılaşması tartışmaları üzerine Social Progress Imperative tarafından geliştirilen Sosyal İlerleme Endeksinin (SPI) temel boyutlarını temel insani ihtiyaçlar, ülkedeki refah esasları ve bireylere sağlanan fırsatlar oluşturmaktadır. Ekonomik büyümenin herkese refah artışı getirmemesi tespiti ile gelir artışını bir amaç değil bir araç olarak değerlendiren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) , 1990 yılından bu yana insani gelişme raporları yayınlamakta ve toplumsal ilerlemenin tespitine yönelik farklı endeksler geliştirmektedir. UNDP tarafından hesaplanan ve toplumsal başarıyı gelirin yanı sıra eğitim ve sağlığa yönelik göstergeleri dikkate alarak ölçmeyi hedefleyen İnsani Gelişme Endeksi (HDI) refahın ölçülmesi ve karşılaştırılmasında kullanılan önemli bir metriktir. HDI ile benzeşmekle beraber SPI, girdileri değil sosyal çıktıları temsil eden göstergeler kullanarak ekonomik gelişmenin ötesinde sosyal refahın ölçülmesinde HDI’ye nazaran daha kullanışlı bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte UNDP ekonomik ve sosyal gelişmenin farklı yönlerini ölçmeye yönelik pek çok alt endeks hesaplamakta, İnsani Gelişme Endeksini geliştirmeye yönelik çalışmalarına da devam etmektedir.

Bu çalışmanın konusunu alternatif refah ölçüm yöntemlerinden Sosyal İlerleme Endeksi ve İnsani Gelişme Endeksi oluşturmaktadır. Çalışmada refahın ölçülmesinde kullanılan bu yöntemlerin tanıtılması ve bu endeksler itibari ile Türkiye’de toplumsal gelişme ve refahın farklı boyutlarının resmedilmeye çalışılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Refah, Sosyal ilerleme Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi

* Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi , Nevşehir Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi
e-posta: zumrutavci@nevsehir.edu.tr

GİRİŞ

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları karşılaştırılmak istendiğinde öncelikle ekonomik göstergelerin kıyaslanması yapılmaktadır. Ekonomik göstergelerin kıyaslanmasında ise temel yöntem ülkelerin gayri safi yurt içi hâsıllarının (GSYİH) karşılaştırılmasıdır. Bununla birlikte GSYİH'nın sosyal refahın göstergesi olarak kullanımı 1960'lardan itibaren yoğunlukla eleştirilen bir konu olmuştur. Özellikle 2008 küresel ekonomik krizinin ardından, GSYİH'nın gelişmiş ülkeleri olduğundan daha iyi, gelişmekte olan ülkeleri ise olduğundan daha kötü durumda gösterdiği; gelişmiş ülkelerin zayıflıklarını perdelediği, gelişmekte olan ülkelerin ise kuvvetli özelliklerini yansıtmadığı yönündeki eleştiriler artış göstermiş, toplumların başarısının, ekonomik büyümenin ötesinde sosyal gelişme düzeyleri ile belirlenmesi gerektiği görüşleri ağırlık kazanmıştır.

Ulusal gelir hesaplamaları ile ilgili çalışmalar daha eskilere dayansa da Günümüzde kullanılan kavramlar modern tarihte öne çıkan iki büyük olaya Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşına dayanmaktadır. ABD hükümeti bu dönemde ulusal gelir istatistiklerinin hesaplanması için Simon Kuznets'i görevlendirmiş, savaş sonrası oluşturulan uluslar arası kurumlardan IMF ve Dünya Bankası tarafından GSYİH, ekonomik gelişmenin başlıca ölçütü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak GSYİH'nın tasarlanış amacı ulusal refahın değil ekonomik faaliyetin bir ölçüsünü oluşturmak olup milli gelir hesaplamasındaki uluslararası standartların hazırlanmasına yaptığı katkılar için 1971 yılında Nobel ödülünü alan Simon Kuznets, GSYH büyümesinin ekonomik gelişmeyle denk tutulmasına karşı durarak bu yöntemin eksikliklerine dikkat çekerek, bu ölçümün niteliksel değil yalnızca niceliksel bir ölçüm yöntemi olduğuna ve GSYH'yı bir ölçüm aracı olarak kullanırken bu ayrıma dikkat edilmesi gerektiğine değinmiştir. İlerleyen yıllarda iktisatçılar ve politikacılar bu hesaplama yönteminin savaş zamanlarındaki harcamaları ve gelirleri değerlendirmek için geliştirildiğini unutmuş ve yöntemi iktisadi gelişmişliğin temel ölçütü olarak görmüşlerdir. (Özsoy ve Tosunoğlu 2017, 288)

GSYH yalnızca nihai çıktı ile ilgilenmesi, çıktının ne olduğu, kimin olduğu ve nasıl ürettiği ile ilgilenmemesi sebebi ile niteliksel ve yapısal farklılıkları yansıtmayıp, GSYİH ekonomilerin bir gelişme düzeyi ölçüsü olmaktan çok, bir faaliyet hacmi ya da ekonomik boyut ölçüsüdür. Bununla birlikte hâsıladaki artış ekonomik temel üzerine inşa edilen pek çok sosyal göstergenin çıktısını oluşturan refah artışı için gereklidir.

Takip eden başlıklarda toplumsal refah düzeyinin belirlenmesinde tek başına GSYİH 'nın yeterli bir gösterge olmamasından hareketle refahın çok boyutlu analizinde kullanılan iki önemli endeks değeri, HDI ve SPI, bu değerlerin oluşturulmasında esas alınan yaklaşımlar ve Türkiye'nin bu endeksler ve endekslerin oluşturulmasında kullanılan göstergeler itibari ile mevcut görünümü incelenecektir.

İnsani Gelişme Yaklaşımı ve insani Gelişme Endeksi

İktisatta, GSYİH'nin "ötesine geçen" göstergeler formüle etme ihtiyacına paralel olarak, çeşitli uluslararası kuruluşlar, kalkınma ve sosyal ilerleme için temsil edici olabilecek çeşitli endeksler oluşturmaktadırlar. İnsani Gelişme endeksi de bu ihtiyacı karşılamak üzere Birleşmiş Milletler kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılından bu yana düzenli olarak yayınlanan İnsani Gelişme Raporlarında kullanılan temel gösterge olmuştur.

1990'lı yıllarda ülkelerin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde farklı değerlendirmelere gidilmesi ile gelişmiş ülke olmanın boyutları ve ölçütleri değişmiş ve insani gelişme kavramı geliştirilmiştir. İnsani gelişme, ekonomik kalkınma kavramından farklı olarak toplumların yaşam kalitesini iyileştirilmesini esas almaktadır. Gelirin yanında insan mutluluğu ve yaşam kalitesini, iyi bir eğitimi, sağlıklı ve uzun bir yaşamı hedef alması ile de çok yönlü bir kavram olan insani gelişme, insanın her alanda yaratıcılığını kullanmasına olanak veren bir ortamı da güvence altına almaktadır (Han; Kaya 2002,298).

İnsani gelişme kavramıyla birlikte gelişme göstergelerinin boyutları da değişmiştir. 1990 yılında ilk kez yayınlanan insani gelişme raporunda insan merkezli gelişmeye dikkat çekilmiştir. UNDP hazırladığı söz konusu raporlarda; insani gelişme kavramını, kişi başı gelir hesaplarının ötesine giderek insan kaynaklarının gelişimini, insanı insan yapan özgürlük, kişilik gibi unsurları ve insanın temel gereksinimlerine ulaşma düzeyini bir arada değerlendirmekte ve böylece kalkınma içindeki insanın rolünü ele almaya çalışmaktadır. 1990 yılında "İnsani gelişme Kavramı ve Ölçülmesi" başlığı ile yayınlanan raporun ardından insani gelişme raporları takip eden yıllarda global, bölgesel ve ülke raporları olarak yayınlanmaya devam etmiştir. (Demir 2006, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf>, 07.11.2008).

İnsani gelişme yaklaşımının temelleri, Amartya Sen'in yetenekler yaklaşımına dayanmakta olup; açık ve serbest bir toplumda bir bireyi değerlendirerek, onun yeteneklerinin ve tercih özgürlüğünü kalkınmanın odak noktasına yerleştirir. Sen'in beşeri refahın nasıl sağlanabileceği yönünde ilham kaynağı olmasıyla UNDP ilk olarak 1990 yılında yayınladığı insani gelişme Raporları (İGR) ile uygulamaya yönelik önemli bir adım atmıştır (Uzun 2003, 161).

İnsani gelişme insanların seçeneklerinin geliştirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Sen'in yaklaşımı insani gelişmeyi bir insanın kapasitesinin ve kazanımlarının genişleme süreci veya bir insanın yapabileceği, olabileceği şeylerin artması olarak tanımlamakta bu da insanların tercihlerinin artması olarak ifade edilebilmektedir, Sen'in yaklaşımına göre kalkınma ya da gelişme insanoğlunun yapabileceği veya olabileceği şeylerin sayısının artması anlamına gelir. Sağlıklı olmak, iyi beslenmek, bilgili olmak ve toplum içerisinde yer almak vs. kapasitelere örnek olarak verilebilir. Sen'in bu bakış açısıyla kalkınma insanoğlunun yapabileceği şeylerin önündeki engellerin kaldırılması anlamına gelir. Bu da cehaletin ve hastalığın önlenmesi, sivil ve siyasi özgürlüklerin önündeki engellerin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Bu perspektife göre, insanlar kendi kaderlerini belirleyecek kararların alınmasını sağlayacak kadar özgür olmalıdırlar, uygulanan kalkınma ve yardım programlarından pasifçe yararlanan bireyler olmamalıdırlar. Amartya Sen insani gelişme için, insan yaşamının yalnızca bir parçası olan ekonomiyi zenginleştirmeye çalımsak yerine insan hayatının zenginleştirmektir." tanımını kullanır. (Kabaş 2007, 378)

İnsani gelişme Raporları kurucusu ve insani gelişmenin formülasyonunda önemli bir role sahip olan Mahbub ul Haq "Kalkınmanın temel amacı insanların seçimlerini genişletmektir. Prensipte olarak, bu seçimler sonsuz olabilir ve zamanla değişebilir. İnsanlar sıklıkla gelir ve büyüme rakamlarında tamamen ya da doğrudan görünür olmayan başarılarla (bilgiye erişim, daha iyi beslenme ve sağlık hizmetleri, daha güvenli geçinme vasıtaları, suç ve fiziksel şiddetle karşı güvenlik, dinlenme zamanları sağlama, kültürel özgürlükler ve toplumsal aktivitelere katılma anlayışı) değer verir. Kalkınmanın amacı mutlu, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam için insana gerekli çevrenin alt yapısını oluşturmaktır." ifadesi ile kalkınmanın amacını insani gelişme olarak tanımlamaktadır. (<http://hdr.undp.org/en/humandev/>, 07.06.2009).

Dünya bankasının da 1990'lı yıllardan itibaren izlediği kalkınma stratejisinde insana yatırım yapma hedefi giderek önem kazanmaktadır, çünkü sağlıklı ve eğitilmiş bir nüfusa sahip

olmaksızın sürdürülebilir bir büyümeye ulaşamayacağı yönünde genel bir kabul ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda ekonomik büyümeyle beşeri gelişme arasındaki iliksilerin açığa çıkarılması önemli derecede ilgi görmeye başlamıştır. Bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalarda ekonomik büyümeyle beşeri gelişme arasındaki iliksilerin karşılıklı olduğu vurgulanmakta ve özellikle ülkeler arasında yapılan regresyon analizleri sonucunda her iki değişkenin karşılıklı etkileşimi konusunda anlamlı bir iliksinin varlığının tespit edildiği belirtilmektedir. Bu çerçevede sağlık ve eğitime yönelik kamu harcamalarının ekonomik büyümeyle beşeri gelişme arasındaki en önemli bağlardan birisi olduğu ifade edilmektedir (Uzun 2003, 161).

UNDP yöneticisi James Guastave Speth 'e göre de sürekli olarak kendini yenileyen, derinlik arz eden ve çok yönlü özelliğe sahip, insani gelişme olgusu, ekonomik büyümeyi destekler ve büyümenin faydalarının eşit dağılımına özen gösterir, çevreyi korur, insanları marjinal bırakmaktansa güçlü yetkilerle donatır. Eğitim, uzun ve sağlıklı bir yaşam ile yoksulluğun giderilmesine öncelik verir, insanların kendilerini etkileyecek karar mekanizmalarına aktif katılımını tevsik eder, bireylerin beşeri yeteneklerini geliştirme ve bu yetenekleri sosyal, ekonomik, kültürel ve politik çevreden iyi şekilde kullanma imkânı sağlar. İnsani gelişme yaklaşımı, insani gelişmenin en önemli aracı ve toplum refahının sürdürülebilirliği açısından ekonomik büyümeyi hayatı olarak görmekle birlikte tek başına yeterli olmadığını savunur. Büyüme olgusu insan yaşamını geliştirecek şekilde yeniden gözden geçirilmelidir (UNDP, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1996>, 08.06.2009).

Yapılan birçok teorik ve pratik çalışmanın da gösterdiği gibi ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki iliksiler iki taraflı olabilmektedir. Yüksek insani gelişme düzeyi yaratacağı dışsallıklarla yatırımların verimliliğini etkilerken, diğer yandan ekonomik büyümeyle sağlanacak gelir artışı insani gelişme seviyesinin değişmesine yol açabilmektedir. Diğer bir deyişle yüksek insani gelişme düzeyine ulaşmış ülkelerin ekonomik büyüme hızları yüksek olacak ve bu büyümeden elde edilecek gelir artışı sağlık, eğitim vb. harcamalar için kullanılarak insani kalkınma düzeyinin daha üst noktalara taşınmasını sağlayacaktır. Buna karşılık insani gelişme düzeyi düşük ülkelerde yatırımların verimliliği ve ekonomik büyüme hızı daha az olacak ve elde edilecek gelir düzeyinin de düşük olması nedeniyle insani gelişme için yeteri kadar kaynak aktarılamayacaktır. Böyle bir ortamda, ekonomik büyüme sürecinde insani gelişme ile ilişkili olarak kopukluklar ortaya çıkacak ve çoklu denge söz konusu olacaktır (Yılmaz; Güloğlu, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=177, 07.11.2008).

İnsani gelişme ve beraberindeki endekslerdeki temel anlayış, insani gelişmenin kişilerin seçeneklerini artırma süreci olması olup, Eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik hizmetlerine ve temiz suya erişim ile toplumsal faaliyetlerde yer alabilme ve karar alma mekanizmalarına katılabilme bu seçeneklerden bazılarıdır. UNDP, ölçülebilir ve ulaşılabilir veriler olması dolayısıyla gelir, eğitim sağlık, istihdam, ücretler, cinsiyet farklılıkları, karar alma mekanizmalarına katılım, çevre kirliliği, elektrik hizmetlerine ve temiz suya erişim, ısınmak için kullanılan yakıt türü, araç sahipliği gibi insani gelişmeyi ölçmeyi amaçlayan göstergeler kullanılmaktadır. (şeker 2011,2)

İGE milli geliri tamamlayıcı bir endeks olup, endeks ülkelerin insani gelişme başarılarının ortalama bir ölçüsünü yansıtır. Toplumun yaşam kalitesini değerlendirmek üzere sosyo-ekonomik bir endeks olarak dünya çapında kabul edilmektedir. İnsani gelişme endeksi uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve kaliteli bir yaşam standardı olmak üzere üç temel boyuttan oluşur. Bu boyutları temsilen kullanılan üç temel endeksin geometrik ortalaması olarak hesaplanır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam boyutunu temsilen doğumda yaşam beklentisi endeksi; bilgiye erişim boyutunu temsilen brüt ve beklenen ortalama okullaşma yılları itibari ile hesaplanan eğitim endeksi ve kaliteli bir yaşam standardı boyutunu temsilen satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başına GSMH ile temsil edilen gelir endekslerinin ortalaması olarak endeks hesaplanmaktadır (Şahin ve Gökdemir 2016, 6-7).

Farklı birimlerde ölçülen gelir, eğitim ve sağlık göstergelerini 0'dan 1'e kadar değişen birimsiz ölçeğe dönüştürebilmek için her bir göstergenin minimum ve maksimum değerleri belirlenerek standartlaştırma işlemi yapılmaktadır. Elde edilen alt endekslerin ortalaması alınarak insani gelişme endeksine ulaşılmaktadır. Yıllar içerisinde alt endekslerin ve genel endeksin hesaplama biçiminde yeni ölçümler ve yöntemler geliştirilmiştir. 2010 yılına kadar hesaplanan insani gelişme endekslerinde alt endekslerin eşit ağırlıklı aritmetik ortalaması alınırken, 2010 yılından sonra alt endekslerin geometrik ortalaması ile hesaplanmaktadır. Bir istisnai hesaplama olarak kişi başına gayri safi milli gelir göstergesi, gelir artışının HDI içindeki öneminin giderek azalmasını yansıtmak amacıyla logaritması alınarak endekse katılmaktadır

1990 yılında yayımlanan ilk İnsani Gelişme Raporu, insani gelişmeyi, kalkınmada insan merkezli yaklaşım olarak sunmuştu. Bu kavram, salt ekonomilerin zenginliği yerine insanların yaşamlarının zenginliğine odaklandı ve böylelikle de kalkınma sonuçlarına bakış açısını

değiştirdi. İnsani gelişme yaklaşımı, kalkınma söylemini maddi zenginlik gütmekten insan esenliğini artırmaya, geliri azami kılmaktan yetkinlikleri artırmaya, büyümeyi optimize etmekten özgürlükleri genişletmeye doğru kaydırıldı. Bu kavram, salt ekonomilerin zenginliği yerine insanların yaşamlarının zenginliğine odaklandı ve böylelikle de kalkınma sonuçlarına bakış açısını değiştirdi.(HDR 2016, 2)

İnsani gelişme; insan yaşamını iyileştirmek yoluyla insanlar için, kendi yaşamlarını şekillendiren süreçlere aktif biçimde katılarak insanlar tarafından, insan yeteneklerini artırmak suretiyle insanların geliştirilmesidir. İnsan kaynakları yaklaşımı, temel ihtiyaçlar yaklaşımı ve insan refahı yaklaşımı gibi diğer yaklaşımlardan daha geniş kapsamlıdır. .(HDR 2016, 2)

İnsani gelişme yaklaşımının 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne de dayanak ve bilgi sağlamıştır (HDR 2016, 3).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine doğru ilerleme değerlendirilirken insani gelişme göstergeleri kullanılabilir. Benzer şekilde, insani gelişme yaklaşımı, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi göstergelerini ek göstergeler ile destekleyebilir. İnsani Gelişme Raporları, 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri için çok güçlü savunuculuk aracı olabilir ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri de, gelecek yıllarda insani gelişme yaklaşımı ve İnsani Gelişme Raporları için daha fazla görünürlük sağlayacak iyi bir platform olabilir. . (HDR 2016, 3-5)

İnsani gelişmenin herkese ulaşması için, büyüme kapsayıcı olmak zorundadır ve birbirini destekleyen dört ana sütun üzerine kurulu olmalıdır: İstihdamı öne alan büyüme stratejisi oluşturmak, finansal kapsayıcılığı artırmak, insani gelişme önceliklerine yatırım yapmak ve yüksek etkili çok boyutlu müdahaleler yapmak. İstihdamı öne alan büyüme stratejisi, istihdam merkezli kalkınmanın önündeki engelleri ortadan kaldırmak, kayıtdışı çalışmayı ortadan kaldırmaya elverişli düzenleyici çerçeveyi tasarlamak ve uygulamaya koymak, büyük ile küçük-orta ölçekli işletmeler arasındaki bağları güçlendirmek, başta kırsal alanlar olmak üzere yoksul insanların yaşadığı ve çalıştığı sektörlere odaklanmak, kamu harcamalarında sermaye ve emek dağılımını iş imkanları yaratacak biçimde düzeltmek gibi önlemlere odaklanır (HDR 2016, 11).

SOSYAL İLERLEME ENDEKSİ VE DİĞER REFAH ENDEKSLER İLE OLAN İLİŞKİSİ

GSYİH'nin temsiliyet sınırının netleşmesi ile birlikte toplumların başarısının, ekonomik büyümenin ötesinde sosyal gelişme düzeyleri ile belirlenmesi gerektiği görüşleri ağırlık kazanmış ve en önemli meydan okuma sosyal gelişmenin ölçümü olmuştur. GSYİH'ya yönelik eleştiriler doğrultusunda sosyal göstergelerin sayısı ve ağırlığı arttırılarak geliştirilen sosyal gelişmenin tespiti yöntemleri arasında, Social Progress Imperative tarafından Harvard Üniversitesi ve MIT akademisyenlerinin uluslararası iş çevreleriyle gerçekleştirdikleri görüşmeler sonucu ortaya çıkarılan Sosyal Gelişme Endeksi öne çıkmaktadır. Sosyal Gelişme Endeksi'ni benzer çalışmalardan ayıran esas noktalar; sosyal gelişmeyi ekonomik başarıdan bağımsız şekilde değerlemek için ekonomik temeli olmayan çok sayıda ve geniş yelpazede göstergeler kullanılması ve toplumların sosyal gelişmenin farklı yönlerine ilişkin güçlü ve zayıf yanlarını tespit etmesine imkân sağlayacak şekilde üç katmanlı olarak tasarlanmasıdır. (Coşkun vd 2015, 121)

Sosyal İlerleme Endeksi'nin (SİE) ilk sürümü, 2014 yılının Mart ayında, Sosyal İlerleme Hareketi (İng. Social Progress Imperative) tarafından yayınlanmıştır. Sosyal İlerleme Hareketi, resmen Amerika Birleşik Devletleri'nde kayıtlı bir kar amacı gütmeyen kuruluş olup, çeşitli özel sektör firmaları ve vakıflar tarafından desteklenmektedir. Danışma Kurulu'nun başkanlığını Harvard Üniversitesi'nin dünyaca ünlü profesörü Michael E. Porter yürütmektedir. (Attar 2014, s.3)

Model, özellikle Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı üzerine kurulmuştur. Bu nedenle refah çok boyutlu şekilde analiz edilmiştir. Özgürlüklere ve kişisel haklara, gelişmenin ölçümünde önem verilmiştir. Bu kapsamda Social Progress Imperative tarafından sosyal ilerleme , “Toplunun, üyelerinin temel insani ihtiyaçlarını karşılama; vatandaşların ve toplulukların yaşam kalitelerini geliştirmeye ve sürdürmeye imkân sağlayan temel yapı taşlarını kurma ve tüm bireylere tam potansiyellerine ulaşmaları için ortam yaratma kapasitesi” olarak tanımlanmaktadır (Social Progress Imperative, 2013, s. 15).

Tanımda yer alan üç ana boyutta karşılık oluşturmak üzere tasarlanan endeks; temel insani ihtiyaçlar, refah tesisi ve fırsat olmak üzere üç boyutu içermektedir. Temel insani ihtiyaçlar boyutu, ülke insanlarının en temel ihtiyaçlarını karşılanma düzeyini; refah tesisi boyutu, bireylerin ve toplulukların refahını yükseltecek ve sürdüreceği yapı taşlarının kurulma

düzeyini; fırsat boyutu, her bireye potansiyeline tam olarak erişmeye imkân sağlayacak fırsat verilme düzeyini irdelemektedir. Herhangi bir boyutu öne çıkarmayı haklı gösterecek bir neden bulunmadığı için her boyut eşit derecede ağırlıklandırılarak endeks değeri hesaplanmaktadır (Social Progress Imperative, 2013, s. 41).

Sosyal Gelişme Endeksi, ülkelerin temel kalkınma mücadelesine ilişkin bilgi sağlarken ülkelerin hangi alanlarda başarılı olduğunu ve hangi konularda düşük performans gösterdiğini boyutları ve bileşenleri aracılığıyla göstermektedir. Sosyal Gelişme Endeksi'ni önceki çalışmalardan temel özellikler ekonomi temelli olmayan göstergeler kullanması; girdileri değil, sosyal çıktıları temsil eden göstergeleri kullanması; toplam sosyal gelişme puanına çok sayıda gösterge dâhil edilmesi; modelin boyutlar, bileşenler ve göstergeler arasındaki ampirik araştırmalara imkân verecek şekilde yapılandırılması ve son olarak, göstergelerinin genişliği ile modelin her gelir seviyesindeki ülkeye uygun olması şeklinde ifade edilebilmektedir. (Coşkun vd 2015, 127)

Sosyal gelişme endeksi modeli itibari ile ekonomik büyümenin önemli olmadığı söylenemez ancak nedenselliğin yönünün toplumsaldan ekonomik olana doğru da olabilir. Dolayısıyla, ekonomik gelişme tek başına eksik bir kalkınma stratejisidir. Sosyal İlerleme Endeksi, ülkelerin ve diğer toplulukların ekonomik ve sosyal kalkınma arasındaki ilişkiyi çok daha titiz bir şekilde araştırmasına olanak tanıyarak, sosyal ilerlemenin uzun vadeli ekonomik başarıyı nasıl artırabileceğini anlamamıza yardımcı olacaktır. (<http://www.socialprogressimperative.org/faqs/>)

Sosyal ilerleme mutlulukla da aynı anlama gelmeyip Mutluluk, sosyal ilerleme indeksinin tamamlayıcısıdır. Çünkü mutluluk ya da öznel iyi oluşun ölçülmesi ile toplumsal ilerlemenin ölçülmesi arasında önemli bir kavramsal ayrım bulunmaktadır. Sosyal İlerleme Endeksi mutluluğun ya da diğer yaşam doyumu biçimlerinin bir ölçüsü değil, gerçek yaşam çıktılarının bir ölçütüdür. Bununla birlikte, mutluluk veya refahın nedenlerini anlamak için Sosyal İlerleme Endeksini kullanan araştırmalar mevcuttur. GSYH'yı kontrol ettikten sonra, Sosyal İlerleme Endeksi'nin yaşam doyumu üzerindeki istatistiksel ve niceliksel olarak anlamlı bir etkisi vardır. Ancak, öznel iyi oluş ile Sosyal İlerleme Endeksi arasındaki karmaşık bir ilişki mevcuttur. (<http://www.socialprogressimperative.org/faqs/>)

Sosyal İlerleme hareketi tarafından sosyal ilerleme endeksinin diğer refah endeksler ile olan ilişkisi aşağıdaki gibi ifade edilmiştir (<http://www.socialprogressimperative.org/faqs/>):

İnsani Gelişme Endeksi ve OECD'nin daha iyi yaşam Endeksi gibi çoğu refah göstergesi, doğrudan GSYİH veya diğer ekonomik önlemleri içermektedir. Bunlar, refahı ölçmek için değerli olmakla birlikte, ekonomik gelişme ve sosyal ilerleme arasındaki ilişkiyi açıklayamazlar. Sosyal İlerleme her gelir düzeyindeki ülkelerle ilgilenir ve sadece bugünün önceliklerini değil, aynı zamanda ülkelerin ekonomik refahı arttıkça karşılaştacakları zorlukları da belirlemeyi amaçlamaktadır. Endeks dört temel tasarım ilkesine sahiptir:

Birincisi ekonomik vekillerden ziyade, sosyal ilerlemeyi doğrudan ölçmektir. İkincisi, girdilerin değil insanların yaşamları için önemli olan sonuçların ölçümünün amaçlanmasıdır. Üçüncüsü, hükümet, iş ve sivil toplumdaki liderlerin ve uygulayıcıların daha hızlı sosyal ilerlemeyi sağlayacak politika ve programları uygulamalarına yardımcı olacak pratik bir araç olmayı amaçlamaktır. Endeks 12 bileşen ve 52 farklı gösterge etrafında yapılandırılmıştır. Çerçeve, sadece bir toplam ülke skoru ve sıralaması sağlamakla kalmamakta aynı zamanda belirli güç ve zayıflık alanlarının ayrıntılı analizini de desteklemektedir. Son olarak dördüncü ilke toplumların sosyal ilerlemenin bütünsel bir ölçüsünü oluşturmaktır. Daha önceki çabaların çoğu, anlaşılabilir nedenlerle, en fakir ülkelere odaklanmıştır. Ancak, yüksek gelirli ülkeler için sağlıklı bir toplumun ne olduğunu bilmek de önem arz etmektedir.

İnsani Gelişme Endeksi (HDI), insani gelişmenin özet bir ölçüsü olup, dört sonuç göstergesine dayanmakta ve ekonomik ve sosyal ilerlemeyi temsilen ortak bir gösterge olarak HDI kullanılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma Hedefleri ile Sosyal İlerleme Endeksi arasında önemli bir bereberlik vardır. Çok boyutlu yoksulluk endeksi 91 ülkeyi kapsamakta ve öncelikle aşırı yoksulluk olan ülkelere odaklanmaktadır. OECD Daha İyi Yaşam Endeksi, sosyal, çevresel ve ekonomik göstergeleri birleştiren yaklaşık 10 boyutta yapılandırılmış olup, şu anda yalnızca OECD'nin 34 ülkesi için hesaplanmaktadır. Gayri safi milli mutluluk endeksi Butan Krallığı'nın esenliğini ölçmek için ulusal bir yaklaşımdır ve “maddi refah ile toplumumuzun manevi, duygusal ve kültürel ihtiyaçları arasında uyumlu bir denge kurmak” için tasarlanmıştır. Model, girdilerin yanı sıra çıktılar dâhil olmak üzere ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel göstergeleri birleştirmektedir. Uluslararası karşılaştırılabilir bir kıyaslama olması amaçlanmamıştır. Mutlu Gezegen Endeksi, ülkelerin içinde yaşayan insanlar için ne kadar uzun, mutlu ve sürdürülebilir

hayatlar sunduğunu ölçmeyi amaçlamaktadır. 151 ülkeyi kapsayan endeks, üç sosyal ve çevresel sonuç göstergesi kullanır: deneyimlenen refah, yaşam beklentisi ve ekolojik ayak izi. Sermaye muhasebesi çerçevesine dayanan Gerçek İlerleme Endeksi, üretilen ve mali sermayenin yanı sıra insan, sosyal ve doğal sermayenin değerini kabul eder. Ayrıca suç, kirlilik, hastalık ve doğal kaynak tükenmesi gibi yükümlülüklerin ekonomik maliyetlerini de değerlendirir. Farklı coğrafi ölçeklerde kullanılmış olmasına rağmen, öncelikle Kanada'da kullanılmıştır.

Sosyal İlerleme Endeksi Eylül 2015'te Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen, Temel olarak yoksul ülkelere odaklanan Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin aksine, daha geniş bir çevre ile tüm ülkeler için geçerli Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine dâhil olan alanların çoğunu kapsamaktadır. Sosyal İlerleme Endeksi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden farklı olarak, sosyal performansın ekonomik performanstan ayrı olarak değerlendirilmesini sağlayan bir örgütlenme çerçevesi sunmaktadır.

Sosyal İlerleme Endeksi ve İnsani Gelişme Endekslerinin Refah Düzeyini Temsil Yeteneklerinin Karşılaştırılması

Her ne kadar akademik araştırmalarda ve uluslararası karşılaştırmalarda sıklıkla kullanılsa da HDI, sosyal gelişimi ölçmekte yetersiz kalabilmektedir. Örneğin, HDI göstergelerindeki yükselişlerinden dolayı BM tarafından övülen, uzun süredir ekonomik büyüme gösteren Arap ülkelerinde 2011 yılından itibaren büyük çaplı ayaklanmaların çıkmış olması, gelişmişliğin mevcut ölçüm metotlarının sorgulanmasına neden olmuştur. Arap ülkeleri 1980-2010 yılları arasında HDI puanlarını yılda yüzde 1,3 oranında arttırarak Afrika ve Latin Amerika'nın üstünde, Doğu Asya'nın altında bir iyileşme hızı sergilemiştir. Arap ülkelerinin kişi başı milli gelir açısından Afrika ve Latin Amerika'ya yakın hızlarda büyüdüğü, fakat yaşam beklentisi, bebek ölüm oranı ve okullaşma oranı gibi ölçütlerde onlardan daha başarılı olduğu görülmektedir. Arap ülkeleri, kalkınmaya sadece gelir odaklı yaklaşmayıp toplumsal gelişme açısından sağlık ve eğitimi de öne çıkarmasına rağmen Arap toplumlarında yöneticilere karşı büyük çaplı isyanlar çıkmış olması, insani gelişme endeksinin ölçtüğü anlamda sosyal gelişimin toplumsal memnuniyeti sağlamaya yetmediğini göstermektedir.(Sökmen 2014, 2)

Sosyal çıktıya dönüşümü zaman alan eğitim, sağlık gibi alanlarda ülkelerin yaptığı yatırımlara rağmen İnsani Gelişme Endeksi'nde bu alanlardaki görünümümüzün, yani çıktıların

iyileşmesi zaman almaktadır. Bu durumlarda girdi değişkenlerinin kullanıldığı modellerde yatırımların oluşturacağı iyileşmeye dair önemli mesajlar alınabilmektedir (he Social Progress Imperative, 2013, s. 42). Ülkelerin genel kalkınma seviyesi, sosyal ve çevresel gücünü ve zorluklarını maskelemektedir. Gelişmişliğin göstergesi olarak kullanılan İnsani Gelişme Endeksi ile Sosyal Gelişme Endeksi arasında özellikle düşük insani gelişmeye sahip ülkeler için güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Diğer taratan, yüksek ve orta insani gelişmeye sahip ülkelerin çevresel ve sosyal sorunları, yüksek GSYİH değerleri nedeniyle göz ardı edilmektedir (Social Progress Imperative, 2013, s. 22-23).

Kalkınma ve gelişmişliğe bakışı açısından HDI ile benzeşmekle beraber SPI, daha detaylı ve kapsamlı bir metodoloji kullanmaktadır. SPI hesaplanırken Temel İnsani İhtiyaçlar, Refahın Temelleri ve Fırsatlar adı altında üç alt endeksin ortalaması alınmaktadır (Sökmen 2014, 2-3).

Sosyal ilerleme endeksinin İnsani gelişme endeksi ve refahın ölçülmesinde kullanılan diğer endekslere karşı yukarıda zikredilen avantajlarına karşı istatistikleri takip edilen ülke sayısı, süre ve nesnel göstergelerin seçimi ve istatistiklerin güvenilirliği anlamında UNDP tarafından hesaplanan insani gelişme endeksinin tartışılmaz üstünlükleri vardır. UNDP 1990 yılından bugüne düzenli olarak farklı gelir gruplarından pek çok ülke için başta insani gelişme endeksi ve onun tamamlayıcı endeksleri olmak üzere olmak üzere toplumsal refahın farklı yönlerini temsilen pek çok istatistikî göstergelyi takip edip ilgililerin hizmetine sunmaktadır. Göstergelerin belirlenmesinde nesnel ölçütlerin takip edilmesi ve istatistik kaynaklarının seçimi konusunda da daha ihtiyatlı davranıldığı söylenebilir.

Avantaj ve dezavantajları düşünüldüğünde sosyal ilerleme ve insani gelişme endekslerinin birini diğerine tercih etmek yerine ülkelerin refah karnelerinin hazırlanılmasında birlikte değerlendirilmeleri daha anlamlı olacaktır.

İnsani Gelişme Ve Sosyal İlerleme Endeksleri ve Göstergeleri İtibari İle Türkiye'nin Durumu

UNDP 'nın insani gelişme raporlarını sunulduğu web sitesinin data ve ülke profilleri menüsünden istatistikler derlenilerek ve veriler kullanılarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır (<http://hdr.undp.org/en/data>, <http://hdr.undp.org/en/countries>, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/TUR>):

Birleşmiş Milletler Kalkınma programı tarafından 14 Eylül 2018 tarihinde “İnsani Gelişme Endeksi ve İndikatörleri: 2018 İstatistik Güncellemesi” başlığı ile yayımlanan insani gelişme raporuna göre Türkiye’nin 2017 yılındaki İGE değeri 0,791 olmuştur. Bu değerle Türkiye, yüksek insani gelişme kategorisinde yer almış ve 189 ülke arasında 64. olmuştur. 2016 yılı raporunda ise Türkiye’nin 2015 yılındaki Endeks değeri 0.767 olup endeks sıralaması 71 olmuştur. 2017 yılı insani gelişme endeksinin Temel boyutları itibari ile de istatistikler yaşam beklentisi endeksi için 0,862, eğitim endeksi için 0,689 ve gelir endeksi için 0,833 olmuştur. Eğitim endeksi bu şekilde sağlık ve gelir endekslerinin ortalamalarını çok yüksek insani gelişme düzeyini temsil eden 0,800 değerinin altına çekerek Türkiye’nin bir alt basamak olan yüksek insani gelişme gösteren ülkeler grubunda yer almasına neden olmuştur.

195 ülke içinde verileri mevcut 188 ülkeye bakıldığında; 2017 yılında İnsani Gelişme Endeksi sıralamasında Norveç, 0,949 endeks değeri ile en yüksek, Orta Afrika Cumhuriyeti ise 0,352 puan ile en düşük endeks değerine sahip ülke olmuştur. 1990-2017 yılları arasında ise Türkiye’nin İGE değeri 0,579’dan 0,791’e yükselmiş, Türkiye’de beklenen yaşam süresi 11,7 yıl; ortalama öğrenim süresi 3,5 yıl ve beklenen öğrenim süresi 6,3 yıl artmıştır. Türkiye’de kişi başına Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) 1990-2017 yılları arasında yaklaşık %121,2 oranında bir artış göstermiştir.

Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Belarus, Uruguay, Barbados, Kazakistan, Şili, İran, Kosta Rika, Palau, Karadağ, Arjantin, Hırvatistan satın alma gücü paritesine göre kişi başına geliri Türkiye’den daha düşük iken İnsani Gelişme Endeksi sıralamalarında Türkiye’nin önünde yer alan ülkeler olmuştur.

İGE, bir ülkede temel insani gelişme alanındaki kazanımların ortalamasını gösteren bir ölçü olup tüm ortalamalarda olduğu gibi, İGE de insani gelişmenin ülke genelinde nüfusa dağılımında var olan eşitsizliği gizlemektedir. Bu eşitsizliği dikkate alarak hesaplanan eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeksi değeri Türkiye için 2017 yılında 0,669 olmuştur.

Aşağıdaki tablo Türkiye’nin insani gelişme ve sosyal ilerlemeye yönelik göstergelerini birlikte ve diğer ülke ya da ülke grupları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmek üzere oluşturulmuştur.

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerin İnsani Gelişme ve Sosyal İlerleme Düzeylerinin Karşılaştırılması

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
	ÇOK YÜKSEK İNSAN GELİŞİME									
1	Norveç	0,953	82,3	17,9	12,6	68.012	5	1	90,26	1
37	Katar	0,856	78,3	13,4	9,8	116.818	-36	36	70,64	57
49	Rusya Federasyonu	0,816	71,2	15,5	12,0	24.233	3	49	70,16	60
58	Kazakistan	0,800	70,0	15,1	11,8	22.626	-3		67,26	71
	YÜKSEK İNSAN GELİŞİME									
60	İran (İslam Cumhuriyeti)	0,798	76,2	14,9	9,8	19.130	3	61	63,96	88
62	Seyşeller	0,797	73,7	14,8	9,5	26.077	-15	62	X	X
63	Kosta Rika	0,794	80,0	15,4	8,8	14.636	15	63	80,99	33
64	Türkiye	0,791	76,0	15,2	8,0	24.804	-14	65	66,81	75
65	Mauritius	0,790	74,9	15,1	9,3	20.189	-6	64	74,80	43
66	Panama	0,789	78,2	12,7	10,2	19.178	-4	66	72,16	51
67	Sırbistan	0,787	75,3	14,6	11,1	13.019	18	66	73,11	47
68	Arnavutluk	0,785	78,5	14,8	10,0	11.886	23	69	71,77	53
86	Çin	0,752	76,4	13,8	7,8	15.270	-9	86	64,57	87
89	Peru	0,750	75,2	13,8	9,2	11.789	3	86	70,09	61
112	Moldova (Cumhuriyeti)	0,700	71,7	11,6	11,6	5.554	22	110	67,69	69
	ORTA İNSAN GELİŞİME									
113	Filipinler	0,699	69,2	12,6	9,3	9.154	-7	111	63,36	90
134	Butan	0,612	70,6	12,3	3,1	8.065	-21	135	65,72	79
151	Kamerun	0,556	58,6	12,2	6,3	3.315	2	150	45,63	126
	DÜŞÜK İNSANİ GELİŞİME									
152	Solomon Adaları	0,546	71,0	10,2	5,5	1.872	15	151	48,19	118
189	Nijer	0,354	60,4	5,4	2,0	906	-2	188	49,27	114
	İNSANİ GELİŞİME GRUPLARI									
	Çok yüksek insani gelişme	0,894	79,5	16,4	12,2	40.041				
	Yüksek insani gelişme	0,757	76,0	14,1	8,2	14.999				
	Orta insan gelişime	0,645	69,1	12,0	6,7	6.849				
	Düşük insani gelişme	0,504	60,8	9,4	4,7	2.521				
	OECD	0,895	80,6	16,2	12,0	39.595				
	World	0,728	72,2	12,7	8,4	15.295				

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data> ve <https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=NOR> sayfalarından derlenerek hazırlanmıştır.

A	İGE		H	Gelir	Ve	İGE
Sıralaması			Sıralaması			
			Farkı			
B	Ülkeler		İ	2018	SPI	Skoru
			x/100			
C	İnsani	Gelişme	I	2016		İGE
Endeksi			sıralaması			
2017						
D	Doğuşta Beklenen		J	2018	SPI	skoru
	Yaşam	Süresi	x/100			
2017						
E						
	Beklenen	Eğitim	K	2018	SPI	sıralaması
Süresi			x/1			
2017						
F	Ortalama	Eğitim				
Süresi						
2017						
G	Kişi Başına Gayri Safi					
	Milli Gelir	(				
	2011SGP	Ş)				
2017						

Tablo incelendiğinde satın alma paritesine göre 2017 yılında kişi başına düşen geliri 116.818 dolar ile ilk sırada yer alan olan Katar'ın insani gelişme düzeyi sıralamasında ancak 37. Sırada yer alabilmesi gözden kaçmamaktadır. Öncelikle eğitim ve sonrasında sağlık boyutları itibari ile yüksek gelir seviyesindeki ülkelere göre nazaran göreceli olarak gösterilen düşük performansın katar'ı da Türkiye örneğinde olduğu gibi insani gelişme sıralamasında gerilere çekmekte, gelir ve insani gelişme düzeyi sıralamaları arasındaki olumsuz farkı arttırmaktadır. Tabloda istatistiklerine yer verilen ülkelerden Norveç, Rusya, İran, Kosta Rika, Sırbistan, Arnavutluk, Peru, Moldova (Cumhuriyeti), Kamerun ve Solomon Adaları ise tersine insani gelişme düzeyi sıralaması gelir düzeyi sıralamasının üzerinde olan ülkeler olmuştur.

Türkiye Gelir düzeyi itibari ile çok yüksek insani gelişme düzeyindeki ülkelerin ortalamasının gerisinde yer almış ancak yer aldığı yüksek insani gelişme düzeyindeki ülkelerin ortalama gelirlerinden de daha yüksek kişi başına gelir düzeyine sahip olmuştur. Araftaki Türkiye için özellikle eğitim düzeyinin niteliği ve niceliğini arttırmaya yönelik politikaların önemi artmaktadır.

Türkiye ve Katar için sosyal ilerleme endeksi puanları ve sıralamaları incelendiğinde daha olumsuz bir tablo karşımıza çıkmakta insani gelişme sıralamasında 37. Sırada yer alan Katar sosyal ilerleme endeksi sıralamasında ancak 57. Sırada yer alabilmiştir. Türkiye içinde aynı durum kendini göstermekte Türkiye'nin de sosyal ilerleme performansı insani gelişme düzeyinin gerisinde kalmaktadır. Başta kapsayıcılık, Kişisel haklar ve Kişisel Güvenlik olmak üzere Türkiye'nin bireylerin ve toplumların refahlarını arttırmalarını sağlayan temel eğitim, bilgiye ve iletişim kanallarına erişim, sağlıklı yaşam ve çevresel sürdürülebilirlik, bireylerin kendi potansiyellerini tam olarak değerlendirmelerini sağlayan bireysel ve kolektif haklar, ayrımcılıkla mücadele ve yüksek öğretime erişim gibi alanlarda hedefler ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak uzun vadeli politikalar belirlemesi gerekecektir.

İnsani gelişme endeksinin hesaplanmasında her ne kadar eğitim sağlık ve gelir refahın temel boyutları olarak belirlenilmiş olsa da UNDP insani gelişme endeksini ülkelerinin toplumsal refah düzeyini belirleme ve karşılaştırmada insani gelişme endeksini tamamlamak üzere çok sayıda boyutta göstergeler ve istatistikler sunmaktadır. Cinsiyet Gelişimi, yoksulluk, İş, istihdam ve savunmasızlık, İnsan güvenliği, Ticaret ve Finansal Akışlar, Hareketlilik ve İletişim, Çevresel sürdürülebilirlik, demografi ve Sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik UNDP

tarafından istatistikleri takip edilerek gösterge endeks hesaplamalarının yapıldığı konular arasındadır. Bu şekilde UNDP ülkelerin refah düzeyi ile ilgili güçlü ve zayıf yanlarının tespitinde ve politika üretilmesinde yararlanılabilecek oldukça geniş bir yelpazede veri sunmaktadır.

Yukarıda zikredilen konu başlıkları itibari Türkiye'ye ait istatistikleri şu şekildedir: Eşitsizliğe göre ayarlanmış HDI (IHDI) 0.669; Cinsiyet Gelişim Endeksi (GDI) 0.922; PPP'de günde 3.10 \$ 'lık çalışma (toplam istihdamın% 'si) 1,1; Nüfus oranına istihdam (% 15 ve üzeri yaş) 45,8; Cinayet oranı (100.000 kişi başına) 4,3; İhracat ve ithalat (GSYİH'nin% 'si) 54,2; İnternet kullanıcıları, toplam (nüfusun% 'si) 58,3; Kişi başına karbon dioksit emisyonları (ton) 4,5; Toplam nüfus (milyon) 80,7 ve son olarak Nitelikli işgücünün toplam işgücüne oranı %44 olarak sunulmuştur.

İGE, bir ülkede temel insani gelişme alanındaki kazanımların ortalamasını gösteren bir ölçü olup tüm ortalamalarda olduğu gibi, İGE de insani gelişmenin ülke genelinde nüfusa dağılımında var olan eşitsizliği gizlemektedir. Bu eşitsizliği dikkate alarak hesaplanan eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeksi değeri Türkiye için 0,669 olmuştur. Temel boyutları itibari ile de yaşam beklentisi endeksi 0,862, eğitim endeksi 0,689 ve gelir endeksi 0,833 olmuştur. Eğitim endeksi bu şekilde sağlık ve gelir endekslerinin ortalamalarını çok yüksek insani gelişme düzeyini temsil eden 0,800 değerinin altına çekerek Türkiye'nin yüksek insani gelişme gösteren ülkeler grubunda yer almasına neden olmuştur.

Türkiye'nin refah karnesine göz atmak üzere bize farklı bir pencere aralayacak olan sosyal ilerleme hareketinin internet adresinde yer alan ülke profilleri menüsünden elde edilen veri ve istatistiklerin derlenmesi ile aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. (<https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=TUR>, <https://www.socialprogress.org/?tab=2&code>):

Türkiye'nin 2018 yılı için hesaplanan sosyal ilerleme endeksi 66.81 (/ 100) olmuştur. Türkiye bu değer ile 146 ülke arasında ancak 75. sırada yer alabilmektedir. Satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başına gelir düzeyi 23.756 dolar olup Türkiye bu değer ile 146 ülke içerisinde 41. sırada yer almıştır. Gelir ve sosyal ilerleme endeksi sıralamaları arasında gözlemlenen fark Türkiye özelinde toplumsal gelişme düzeyini arttırmak için sosyal politikalara olan ihtiyacı görünür kılmaktadır.

Aşağıdaki Tabloda sosyal ilerleme hareketi tarafından hesaplamaları yapılan sosyal ilerleme endeksi temel boyutları ve alt göstergeleri itibari ile Türkiye'nin puanları ve sıralamalardaki yer sunulmuştur. Zayıflık ve güç, bir ülkenin kişi başına düşen benzer GSYİH'sına sahip 15 yakın ülke ile karşılaştırıldığında göreceli zayıflıklarını ve göreceli güçlerini vurgulamaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin 2018 Sosyal İlerleme Endeksi Bileşenlerine göre Görünümü

SKOR/ SIRA/ GÜÇ- ZAYIFLIK		SKOR/ SIRA/ GÜÇ-ZAYIFLIK		SKOR/ SIRA/ GÜÇ-ZAYIFLIK	
TEMEL İNSANİ GEREKSİNİMLER	85.16/50/ E	REFAHIN TEMELLERİ	74.95/61/E	FIRSATLAR	45,94/83/ E
Beslenme ve temel sağlık	95,48/48/ C	Temel bilgiye erişim	85.03 /74/E	Kişisel haklar	43.07 /129/ E
. Eksik beslenme (%nüfus)	2.50 /1 /C	. Yetişkin okur-yazarlığı (15+ nüfusun yüzdesi)	95.60 /33/D	. Siyasi haklar (0 ve 40)	16.00 /105/ E
. Anne ölüm hızı (ölüm/100bin)	15.53/46/C	. İlkokul okullaşma (çocukların% 'si)	94,97 /79/E	. İfade özgürlüğü (0 ve 1)	0.17 /136/ E
. Doğumda ölüm hızı (ölüm/1000)	12.70/ 61/D	. Ortaokul kaydı (çocuk sayısı)	103.05/ 1/C	. Din özgürlüğü (1 ve 4)	0.37 /122/ E
. Çocuk ölüm hızı (%çocuklar)	9.55 / 58/C	Ortaokul kayıtlarında cinsiyet eşitliği (Kızlar/erkek)	0,97 /49/C	Adalet erişim (0 ve 1)	2.18 /124/ E
. Bulaşıcı hastalıklardan ölümler(ölümler /100bin)	14.94/ 18/C	Kaliteli eğitime erişim (0 = eşitsiz; 4 = eşit)	0,91 /123/E	Kadınlar için mülkiyet hakları (0 ve 5)	0.37 /122/ E
Su ve Sağlık (%nüfus)	98.14 /39 /C	Haberleşme	65.03/ 80/E	Kişisel özgürlük ve seçim	63.03/ 72/E
.Asgari temiz içme suyuna erişim (%nüfus)	98.90 /43/ C	GSM abonelikleri yüzdesi	94,40 /97/E	Savunmasız istihdam (çalışanların% 'si).	27,60 /69/ E
Borulu suya erişim	98.90 /33 /C	İnternet kul. Nüfusa oranı	58.35 /63/E	. Karşılana doğum kontrolü talebi	10.00
. Asgari temel sağlık	96.37 /47 /C	Çevrimiçi yönetişime katılım	0,63 /55/C	. Yolsuzluk (0 ve 100)	10.00
	1.25 /65/D	(0 = düşük; 1 = yüksek)	44.40 /112/E		
		Bağımsız medyaya erişim (nüfus %)			

2.ULUSLARARASI SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ
28/30 EYLÜL 2018 KAYSERİ

tesislerine erişim					/70/ E
. Temizlik olanaklarına erişim					61.6 0 /88/ E
Kırsal açık defekasyonu					40,0 0 /67/ C
Barınma	86.04/ 66/E	Sağlık ve zindelik	68.99/ 49/C	Kapsayıcılık	24.3 3/13
Elektriğe erişim (pop%)	100.00 /1/C	. Yaşam beklentisi 60 (yıl)	23.41 /34/C	Gey ve lezbiyenlerin kabulü (0 ve 100)	5/E
Elektrik arzının kalitesi (1 = düşük; 7 = yüksek)	4.40 /79/E	. Bulaşıcı olmayan hastalıktan ölümler (ölümler / 100bin)	276.83/ 40/C	Azınlıklara karşı ayrımcılık ve şiddet (0 =ve 10) ¹	22.9 6 /67/ E
İç hava kirliliğine atfedilebilir ölümler (Ölüm / 100,000)	1.16 /4/C	. Temel sağlık hizmetlerine erişim (0 = yok; 100 = tam kapsama)	67,56 /50/C	Cinsiyete göre siyasal iktidar eşitliği (0 ve 4)	10.0 0
		Kaliteli sağlık hizmetlerine erişim (0 = eşitsiz; 4 = eşit)	1.84 /92/E	Sosyoekonomik olarak siyasal iktidar eşitliği (0 ve 4)	/146/ E
				Sosyal grup tarafından siyasal iktidarın eşitliği (0 ve 4)	0.39 /145/ E
					2.60 /36/ C
					0,72 /140/ E
Kişisel Güvenlik	54.93 /104/E	Çevresel Kalite	75.37/ 60/E	İleri öğrenime erişim.	42.2 8
Cinayet oranı (ölümler / 100.000)	4.30 /82/C	Açık hava kirliliği atfedilebilir ö. (ölümler / 100.000).	40,70 /53/C	Üniversite öğrenimi	/43/ C
	0,40 /124/E	Atık su arıtma	92.21 /38/C	. Kadınların okulda geçirdiği ortalama süre	

¹ <http://fundforpeace.org/fsi/> fund for peace fragile state indeks

Siyasi cinayetler ve işkence (0 = düşük özg.; 1 = yük. Özg.) Algılanan suçluluk (1 = düşük; 5 = yüksek) Trafik ölümleri (ölümler / 100.000)	4.00 /86/E 11.63/ 43/C	(0 = artma yok; 100 = tam artma) Sera gazı emisyonları GSYİH başına CO2 eşdeğeri) Biyolojik koruma (biyomların%)	250.04/ 25/C 0.23 /145/E	. Küresel sıralamalara giren üniversite sayısı Küresel Sıralamalara giren üniversitelerde kayıtlı öğrenci sayısı	0.36/ 72/E 8.76 /95/ E 26.0 0/ 15/B 40.0 0 /19/ C

Kaynak: <https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=TUR>

Yüksek performans ve düşük performans, kişi başına düşen GSYİH'sı benzer 15 ülkeye göre olup bu ülkeler Letonya, Kazakistan, Şili, Yunanistan, Rusya, Macaristan, Malezya, Polonya, Hırvatistan, Panama, Romanya, Uruguay, Portekiz, Litvanya, Mauritius olmuştur. Güçlülükler ve zayıflıklara ilişkin derecelendirme aşağıda belirtildiği gibi olmuştur.

E 1 veya daha fazla puan ile düşük performans.

D 1 puandan düşük performans.

C Beklenen aralıkta performans

B 1 puandan daha az yüksek performans.

A 1 veya daha fazla puan ile yüksek performans.

2018 Sosyal ilerleme endeksi sonuçlarına göre insani gelişme endeksinde olduğu gibi Norveç 90,26 puanla en iyi performans gösteren ülke olmuştur. Norveç'i 146 ülke içerisinde ancak 75 Sırada yer alabilen Türkiye'ye kadar takip eden ülkeler ise sırası ile İsviçre, Danimarka,Finlandiya,Japonya,Hollanda, Lüksemburg, Almanya, Yeni Zelanda, İsveç, İrlanda, Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya, Fransa, Belçika, Kore Cumhuriyeti, İspanya, Avusturya, İtalya, Slovenya, Singapur, Portekiz, Amerika Birleşik Devletleri, Çek ,Hırvatistan, Uruguay, Letonya, Bulgaristan, Barbados, Arjantin, Mauritius, Romanya, Birleşik Arap Emirlikleri, Belarus, Sırbistan, Tunus, Brezilya, Malezya, Panama, Karadağ, Arnavutluk, Gürcistan, Ermenistan, Kolombiya, Katar, Meksika,Ekvador,

Rusya, Peru, Ürdün, Küba, Ukrayna, Makedonya, Umman, Sri Lanka, Cabo Verde, Moldova Tayland, Kazakistan, Surinam, Lübnan ve Cezayir olmuştur.

Sosyal İlerleme Endeksi'nde en düşük performans gösterenler arasında Orta Afrika Cumhuriyeti (en düşük sırada), Afganistan, Çad, Angola ve Nijer gibi dünyanın en fakir ülkeleri yer almıştır.

Türkiye'nin insani gereksinimler boyutu ile kişisel güvenlik hariç iyi bir puana sahip olduğunu ancak benzer gelire sahip ülkeler ile karşılaştığında aldığı sosyal performans puanının yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Refahın temelleri boyutu itibari ile de 74,95 puana sahip olan Türkiye'nin yine kendisi ile benzer gelir grubunda yer alan ülkelere göre başarılı bir performans gösteremediğini söylemek mümkündür. Türkiye'nin en düşük performansa sahip olduğu boyut Kişisel haklar, kapsayıcılık, Kişisel özgürlük ve seçim, İleri öğrenime erişim başlıklarında toparlanan göstergeler kullanılarak hesaplanan fırsatlar boyutu olmuş, Türkiye bu alanda 45,94 puan göstererek 146 ülke içerisinde 83. Sırada yer alabilmiştir. Azınlıklara karşı ayrımcılık ve şiddet göstergesi itibari ile son sırada, cinsiyete göre siyasal iktidar eşitliği göstergesi itibari ile 145. Sırada yer alabilmiştir. Kapsayıcılık boyutu için Amerika merkezli "fund for peace" isimli özel kurumun hesapladığı kırılğan durum endeksi kullanılmış olup sıralama ve skorların değerlendirilmesinde istatistik kaynaklarının güvenilirlik ve yeterliliğini sorgulamak gerekecektir. Bununla birlikte Sosyal Gelişme Endeksi'nden Türkiye'nin altyapı veya güvenlikten daha ziyade eğitimde fırsat eşitliği, haberleşme özgürlüğü, ayrımcılıkla mücadele ve cinsiyet eşitliği gibi alanlara yatırım yapmayı önceliklendirmesi gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Sosyal ilerleme endeksinin ortaya koyduğu sonuçların hızlı bir incelemesi, Türkiye'de iktisadi büyümenin sosyal ilerleme yaratma kapasitesinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Türkiye, kendi gelir düzeyi ile Avrupa ve diğer OECD ülkelerine göreli olarak düşük düzeyde sosyal ilerlemeye sahiptir.

Eşik etkisi olarak ifade edilen belirli bir noktanın ötesinde, GSYH'daki artışların genel refah düzeyinin artmasına ya da azalmasına neden olmaması durumu Türkiye özelinde de kendini göstermektedir. İnsani Gelişme sıralamasında Türkiye'nin önünde yer alan çok sayıda ülkenin Türkiye'den daha düşük kişi başına gelir düzeyine sahip olması gerçeği ile de Türkiye özelinde başta sağlık ve eğitim olmak üzere gelişmenin gelir dışında kalan boyutlarında üretilecek politika ve yatırımların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ATTAR Aykut; Türkiye'de Sosyal İlerleme Ve Sosyal Politika: Bazı Gözlemler , TOBB ETÜ. Sosyal Politikalar Platform Notu, 2014, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1435580222-6.TurkiyedeSosyal_Ilerleme.pdf , Erişim Tarihi:10.08.2018

ÇOŞKUN Selim; Özgenç Nazlıhan, Güneş Samet; “Sosyal Performansın Ölçümünde Yeni Yöntem: Sosyal Gelişme Endeksi Ve Türkiye’nin Görünümü”, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,Yıl: 15 Sayı: 34 Tarih: Ocak-Haziran 2015 s: 121-153 , ISSN: 2148-942, <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.05503>, Erişim Tarihi:01.08.2018

DEMİR, Sırma; “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi Ve Türkiye Açısından Değerlendirme”, DPT 2006, <http://file.setav.org/Files/Pdf/bm-kalkinma-programi---Türkiye-degerlendirmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 10.10.2018

GÜLLER Şahin; Gökdemir Levent ;”İnsani Gelişme Endeksi Bileşenlerinin Türkiye Ölçeğinde ARDL Sınır Testi İle Sınanması”, Gazi İktisat Ve İşletme Dergisi, 2/1, 2016, s.1-24

HAN ,Ergül; A.Ayşen Kaya; Kalkınma Ekonomisi Teori Ve Politika, Eskişehir 2002

KABAŞ Tolga; 2007, “Yoksulluğun Çok Boyutlu Olarak Ölçülmesi Ve Ülkeler Arasında Yoksulluk Sıralamalarının Yapılması” Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, 2007, S.375-394

ÖZSOY, Ceyda Erden ; Tosunoğlu B. Tuğberk , “GSYH’nın Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler” Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 26, Sayı 1,2017, S. 285-301

SÖKMEN Ali, “Sosyal Gelişme Endeksi Türkiye İçin Ne İfade Ediyor?”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme notu, 2014 , http://tepav.org.tr/upload/files/1403700250-6.Sosyal_Gelisme_Endeksi_Turkiye_Icin_Ne_Ifade_Ediyor.pdf , Erişim Tarihi:10.08.2018

Social Progress Imperative, Social Progress Index Report 2013. <http://www.avina.net/avina/wp-content/uploads/2013/04/SocialProgressIndex2013.pdf>., Erişim Tarihi: 10.08.2018

ŞEKER Sırma Demir, Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi Ve İnsani Gelişme Endeksi Sıralamasının Analizi, Kalkınma Bakanlığı Yayın No: 2828, 2011, http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13562/Turkiyenin_Insani_Gelisme_EndeksiveEndeksSiralamasininAnalizi.pdf, Erişim Tarihi:10.08.2018

UNDP, <http://hdr.undp.org/en/humandev/>, Erişim Tarihi:08.09.2008

UNDP, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1996>, Erişim Tarihi:08.06.2009

UNDP, HDR 2016 :Human Development for Everyone ,Briefing note for countries on the 2016 Human Development Report Turkey, 2016, <http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/hdr2016/en/Turkey%20Briefing%20Note.pdf>, Erişim Tarihi:10.08.2018

UNDP, 2018 İstatistiksel Güncellemesi hakkında ülkelere ilişkin açıklama notları Türkiye, http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/hdr2018/tr/Turkey%20Briefing%20Note_Turkey%20Briefing%20Note_TR_v01.pdf, Erişim Tarihi:14.09.2018

UZUN, Ayşe Meral ; “Yoksulluk Olgusu Ve Dünya Bankası”, C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2003,S.155-173.

YILMAZER; Güloğlu, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=177, Erişim Tarihi: 07.11.2008.

Social Progress Imperative , <http://www.socialprogressimperative.org/faqs/>

Social Progress Imperative,<https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=NOR>

Social Progress Imperative ,<https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=TUR>

UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data>,

UNDP, <http://hdr.undp.org/en/countries>

UNDP, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/TUR>

HAZIR GİYİM İŞLETMELERİNDEKİ TASARIMCILARIN KULLANICI ODAKLI YAKLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

PROF. DR EMİNE KOCA¹
MERVE BALKIŞ²

Hazır Giyim Sektöründeki işletmelerin ve tasarımcıların benimsedikleri ve uyguladıkları tasarım yaklaşımları, güçlü rekabet ortamı içerisinde hayati bir önem arz etmektedir. Küresel kültürün oluşturduğu trendler, ürünler için tasarımı vazgeçilmez kılarken, bir yandan tüketici istek ve beklentileri, diğer yandan tasarımın estetik ve fonksiyonel değeri tasarım sürecinin şekillenmesini sağlamaktadır. Bu sürecin planlayıcısı ve uygulayıcısı konumunda olan tasarımcıların benimsedikleri tasarım yaklaşımları bu noktada kritik bir önem taşımaktadır. Tasarımcıların çeşitli tasarım yaklaşımları arasından tüketici kitlesine ve sosyal dokuya en uygun tasarım yaklaşımını belirleyecek yeteneğe sahip olabilmeleri; ayrıca kullanıcıların istek, beğeni, beklenti ve deneyimleri doğrultusunda tasarımlarını yönlendirebilmeleri ve ürünün kullanıcının amaçladığı şekilde kullanabildiğinden emin olabilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla kullanıcının beklentilerinin ve ihtiyaçlarının belirlenerek; bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik disiplinlerarası tasarım yaklaşımlarıyla oluşturulan tasarım çıktılarının Kullanıcı Odaklı Tasarım bilinciyle gerçekleştirilebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Küresel trendler insan odaklı çalışmalara hız verirken; sosyoloji her alanda, yükselen bir bilim dalı olarak dikkat çekmektedir. Sosyoloji, olaylar arasındaki ilişkiden, bireylerin istek, ihtiyaç, tutum ve davranışlarına kadar birçok konuyu incelediği için temelinde insan yani 'kullanıcı' yer almaktadır.

Hazır giyim işletmelerindeki tasarımcıların 'Kullanıcı Odaklı Tasarım' yaklaşımlarının değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırmada; Türkiye' de faaliyet gösteren 3 adet büyük ölçekli, marka değeri olan hazır giyim işletmesi araştırma kapsamına alınmış ve A firmasından 2, B firmasından 1 ve C firmasından 3 adet tasarımcıya ulaşılarak tasarım yaklaşımları hakkında görüş ve uygulamaları belirlenmeye çalışılmıştır. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafında hazırlanan 22 adet çoktan seçmeli ve 10 adet likert sorunun yer aldığı ölçme aracı ve

*Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Moda Tasarımı Bölümü

*Arş. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Moda Tasarımı Bölümü

yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda, işletmelerin ve tasarımcıların, tasarım sürecinde nihai ürüne etki eden farkındalıkları, yaklaşımları ve uygulamaları, belirlenen ana ve alt amaçlar ile incelenmiştir. Tasarımcıların ve yöneticilerin ‘kullanıcı odaklı yaklaşımlarının örtüşen ve ayrışan yönleri çapraz tablolarda analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda; işletmelerin genel olarak kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımını benimsedikleri ve yeni ürün tasarımında tasarımcıların bu yaklaşımlarına destek verdikleri, ancak 3 işletmede de bu konuda farklı uygulamaların olduğu görülmüştür. Kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımında aynı işletmedeki tasarımcıların bile farklı değerleri gözettiği belirlenmiş ve her tasarımcının aynı hassasiyette bu yaklaşımı benimseyip uygulamadığı sonucuna varılmıştır. Süreçte “Kuram-Araştırma-Uygulama” zincirinin olması gerektiği, bu zincirin “tüm” aşamalarıyla uygulanması ve nihayetinde kullanıcının odak olduğu zihniyetin genel tasarım politikası olarak benimsenebilmesi önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moda, Tasarım, Tasarımcı, Kullanıcı, Giyim

ABSTRACT

The design approaches adopted and implemented by firm and designers in the Ready-to-Wear Sector are of vital importance at strong competitive environment. The trends that global cultures create are making design indispensable for products; on the one hand, consumer demands and expectations, on the other hand the aesthetic and functional value of the design, shaping the design process. The 'design approaches' of designers who are both planners and practitioners of this process are of critical importance. Designers must have the ability to design the most appropriate design approach to the consumer mass and social position among the various design approaches. Also designers need to be able to steer their designs in the direction of user demand, liking, expectation and experience, and be sure that the product user can use it as intended. Therefore, by determining the expectations and needs of the user; the result of the design outputs created by the interdisciplinary design approaches to meet these needs can be realized with the awareness of user-centered design. While global trends speed human-focused work; sociology attracts attention as an emerging science discipline in every field. Sociology is based on the human being, ie the 'user', because it examines a lot of things ranging from the events to the desires, needs, attitudes and behaviors of the individuals.

In this research aimed at evaluating the 'User Focused Design' approaches of the designers working 3 large-scale company in garment industry which have brand value in Turkey. Two designers from A company, one from B company and three from C company were reached and their views and applications about design approaches were tried to be determined. To obtain of the data, the survey tool which have 22 multiple-choice and 10 likert questions and the semi-structured interview form were prepared by the researchers, were used. In the direction of the data obtained, the awareness, approaches and applications of the companies and designers in the design process affecting the final product have been examined with determined main and sub-objectives. The overlapping and divergent aspects of the 'user-centered' approaches of designers and managers were analyzed in cross tabulation.

As a result of the research; it has been seen that companies generally adopt a user-oriented design approach and support the designers these approaches in new products design processes, but there are different applications between 3 companies. In the user-oriented design approach, it has been determined that even the designers in the same company watch different values and the result is that each designer does not apply the same precision. There has been a recommendation that the chain of "theory-research-practice" should be applied in "all" stages, and that the user centered design can finally be adopted as a general design policy with the mind that the user is the focus.

Key Words: Fashion, design, designer, user, clothing

GİRİŞ

Teknolojik imkânların getirileri, küreselleşme kavramını eskiye oranla daha çok gündeme getirmiş ve kolay erişebilme, kolay üretebilme gibi imkânlar sağlamıştır. Ürünlerin kolay üretimi, malzeme ve üretim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte çeşit artışı sağlamış ve kitle iletişim araçlarının kullanımı ile birlikte, özgünlük azalmıştır. Küreselleşme kavramının her alanda hissedildiği günümüzde, üretileni farklı kılabilmek adına ‘tasarım’ olgusunun önemi her geçen gün artmaktadır (Koca ve Koç, 2012, s.64). Tasarım; bir araştırma, düşünme ve sonra bunu plana, çizime, hesaba dökme eylemi (İncearık, 2011, s.1-2; İşbilen, 2007, s.41) veya problem çözümüne yönelik organizasyon ve karar verme süreci olarak tanımlanmaktadır. Ürünler sadece temel işlevleri için değil tasarımsal özellikleri için de tercih edilmeye başlanmış; tasarım olgusunun ürüne kazandırdığı değer, rekabet ortamı içerisindeki sektörde yer alabilmek adına önem kazanmıştır. Bu bağlamda bireylerin ve kitlelerin davranışlarının incelenmesi ve sosyolojik olarak analiz edilmesi tasarım değerini arttırmaktadır.

Kawamura(2016, s.61), moda üretimi ve tüketimi konusunda, moda sosyologlarının kültürel çözümleme girişimine, moda kuramları ve moda profesyonelleri arasındaki sosyal ilişkilere, tasarımcı grupları arasındaki sosyal ayrımlara, tasarımcı statüsüne tasarımcının statüsüne, tasarımcıların etnik mirasına ve dünya çapındaki moda sistemlerine odaklanarak katkıda bulunacağını belirtmiştir. Tasarımcının moda üretimi sürecinde hedef kitlenin sosyolojik özelliklerini iyi analiz edebilmesi ve üretilecek ürünün tasarım değerini, hedef kitle sosyolojisini dikkate alarak çözümlemesi gerekmektedir. Tasarımda işlevsellik ve yaratıcılık (Turan,2011, s.162; Önlü, 2004, s.85-86), sembolik ve fonksiyonel değerler ile tanımlanmaktadır. Sembolik değerler, ürünün estetiğini oluştururken, ürüne kazandırılan anlamsal değerleri ifade etmektedir. Fonksiyonel değerler, ürünün kullanılabilirliği, işlevselliği ve üründen beklenen performans özellikleri ile ilgilidir (Koca, vd. 2009, s.90; Thoren,1994, s.390) . Artun (2015), sembolik değerleri nesnelerin kullanımlarının ötesine geçen ve öznenin inşaa edilmesinde rol oynayan değerler olarak tanımlamıştır. Sembolik ve fonksiyonel değerlerin ön plana çıkma oranları tasarımdan beklenen özelliğe göre değişmektedir. Tasarımcı bu değerleri kullanarak kendisine bir tasarım yaklaşımı belirlemektedir. Kullanıcı Odaklı Tasarım Yaklaşımı bunlardan biridir. Kullanıcı Odaklı Tasarım, kullanıcının beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, disiplinlerarası bir yaklaşım biçimidir (Mao vd. 2005, s.105; Sanders, 2002, s.1).

KULLANICI ODAKLI TASARIM

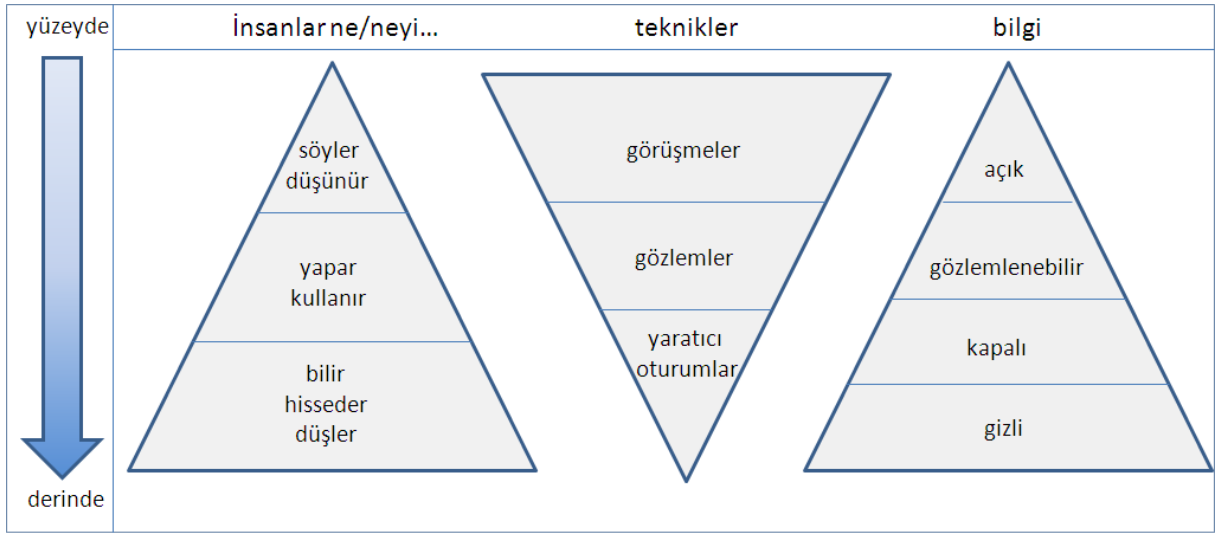
‘Kullanıcı Odaklı Yaklaşım’ biçimi terim olarak ilk defa 1980’lerde Donald Norman’ın araştırma laboratuvarında kullanılmıştır (Abrás, vd., 2004, s.1). Kullanıcıların tasarımda öneminin anlaşılması ile geliştirilen kullanıcı odaklı tasarım modeli değişik isimlerle adlandırılmaktadır (Oygür, 2006, s.49). Denning ve Dargan (1996) ve Jacobson(2000) gibi araştırmacılar ‘Human Centered Design(HCD) ‘ İnsan Odaklı Tasarım’ terimini kullanırken, Sanders(2002), Mao vd. (2005) ve Wilkonson(2014) gibi araştırmacılar ‘User Centered Design’ olarak ifade edilen (UCD) ‘Kullanıcı Odaklı Tasarım’ terimini kullanmaktadır. Kullanıcı Odaklı Tasarım ve İnsan Odaklı Tasarım, International Organization for Standardization (Uluslararası Standartlar Teşkilatı) tarafından eş anlamlı olarak kabul edilmektedir (ISO, 2010).

Kullanıcı Odaklı tasarım, ürünün ergonomik özellikleri ile kullanıcı ihtiyaçlarına yönelik üretimler için kullanılan bir yaklaşım biçimidir (Chammas et al, 2015, s.5397-5404). Ürünün kullanılabilirliği ve kullanılabilirliği esas alınmaktadır. (Mao et al., 2005,s.105). Önceleri bilişim teknolojileri için yaygın olarak kullanılmasına rağmen, bugün tasarımın her alanında kullanılan bir yaklaşım biçimidir. Ürünün işlevselliğinin ve kullanıcı memnuniyetinin ön planda tutulduğu bu yaklaşımda sembolik ve fonksiyonel değerlerin her ikisi de önem taşımaktadır. Kullanıcı odaklı tasarımda, tasarımcının görevi kullanıcının ihtiyaçları veya deneyimleri doğrultusunda tasarımı yönlendirmek ve kullanıcının ürünü amaçlanan şekilde kullanabildiğinden ve ürün kullanımında minimum çaba gösterdiğinden emin olmaktır (Abrás, vd., 2004, s.2; Sanders, 2002, s.1-2). Tasarımcı bu yaklaşımda, ürüne kazandıracağı katma değer özelliklerinin yanında tüketici memnuniyeti ile ilgili özellikleri odağına almalıdır.

Kullanıcı Odaklı Tasarım yaklaşımında, tasarlanan ürünün, kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı incelemek için araştırmalar yapılmaktadır. Burada kullanıcı deneyimlerini araştıran ve tasarımcı ile kullanıcı arasında ara yüz gibi çalışan araştırmacılar görev almaktadır. Kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımında, kullanıcı tasarımda aktif olarak rol almaz; araştırmacı kullanıcının beklentilerini ve deneyimlerini gözlemler ve tasarımcı ile kullanıcı arasındaki pasif iletişimi sağlar (Sanders, 2002, s.1-2).

Tasarım araştırmalarında kullanıcı deneyimlerini ve ihtiyaçlarını gözlemlemek için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. İnsanların söylediklerini dinlemek, ne düşündükleri hakkında çıkarımlar yapmak, yaptıklarını izlemek ve neyi kullandığını gözlemlemek, bildiklerini

ortaya çıkarmak, ne hissettiklerini ve neyin hayalini kurduğunu anlamaya çalışmak, tasarım yaklaşımlarında kullanılan yöntemler olarak sınıflandırılmıştır. (Sanders, 2002, s.2). Bu yöntemler görüşmeler, gözlemler ve yaratıcı düşünce teknikleri ile uygulanmaktadır. (Sleeswijk Visser ve diğerleri, 2005)

Şekil 1. Kullanıcı ihtiyaçlarını gözlemlemek için kullanılan yöntemler (Sleeswijk Visser ve diğerleri, 2005, s.123)

Ürün veya hizmet tasarımı kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda, maksimum sayıda kullanıcıya uyarlamak olarak tanımlandığında Kullanıcı Odaklı Tasarım yaklaşımı, evrensel tasarım yaklaşımına da atıfta bulunmaktadır (Wilkinson ve Angeli, 2014, s.616).

Kullanıcının ihtiyacını gözetken ‘Kullanıcı Odaklı Tasarım’ ve katılımı tasarım sürecine dahil eden ‘Katılımcı Odaklı Tasarım’ yaklaşımları da birbirine karıştırılabilmektedir. Fakat bu iki yaklaşım birbirinden oldukça farklı yaklaşımlardır. Kullanıcı Odaklı Tasarımda, ‘kullanıcı’, tasarımcı tarafından bir ‘nesne’ gibi incelenir. Katılımcı Odaklı Tasarımda ise ‘kullanıcı’ tasarımın ‘partner’ i olarak yer almaktadır. (Sanders ve Stappers, 2008, s.6) .

YÖNTEM

Araştırma kapsamında Türkiye’ de faaliyet gösteren 3 adet büyük ölçekli, marka değeri olan hazır giyim işletmesi incelenerek ve A işletmesinden 2, B işletmesinden 1 ve C işletmesinden 3 adet tasarımcıya ulaşılmış; bu tasarımcıların kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımları hakkındaki görüş ve uygulamaları belirlenmeye çalışılmıştır.

Seçilen her 3 işletmede kadın, erkek ve çocuk giyim ürünlerinin yanı sıra kozmetik ve ev tekstil ürünlerinin satışı da yapılmaktadır. A ve C işletmesi orta ve düşük gelirli müşterilere hitap ederken; B işletmesi üst gelirli müşterilere hitap etmektedir.

Araştırmanın amacı, hazır giyim işletmelerindeki tasarımcıların kullanıcı odaklı yaklaşımlarının değerlendirilmesidir. Bu ana amaç çerçevesinde belirlenen 3 adet alt amaç aşağıda verilmektedir.

- 1) Tasarımcıların tasarım öncesinde kullanıcı hakkında ne şekilde araştırma yaptıklarını incelemek,
- 2) Kullanıcının deneyimlerinden faydalanmak adına kullanıcıdan ürün kullanımı sonrası bilgi alınıp alınmadığı ve bu bilgilerin ne şekilde toplandığı bilgisine ulaşabilmek,
- 3) Yeni tasarımları gerçekleştirmede yapılan araştırmaların ve kullanıcıdan alınan dönütlerin ne derece uygulandığını incelemek.

Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafında hazırlanan 22 adet çoktan seçmeli ve 10 adet likert sorunun yer aldığı ölçme aracı ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda, işletmelerin ve tasarımcıların, tasarım sürecinde nihai ürüne etki eden farkındalıkları, yaklaşımları ve uygulamaları, belirlenen ana ve alt amaçlar ile incelenmiştir.

BULGULAR

Araştırma kapsamında belirlenen alt ve ana amaçlar doğrultusunda anket ve görüşme formları ile elde edilen bilgiler analiz edilerek aşağıda çapraz tablolar halinde sunulmuştur. Tasarımcıların kullanıcı hakkında tasarım öncesi ne şekilde araştırmalar yaptıklarını gözlemleyebilmek ve kıyaslayabilmek adına incelenen değerler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1.Hazır giyim işletmelerindeki tasarımcıların kullanıcı çözümlemeye yönelik araştırmalarının incelenmesi

İŞLETMELER ARAŞTIRMA	A*		B*	C*		
	Tasarımcı 1	Tasarımcı 2	Tasarımcı 3	Tasarımcı 4	Tasarımcı 5	Tasarımcı 6
Tasarım öncesi araştırma	√	√	√	√	√	√
Trend Analizleri	√	√	√	√	√	√
Fuarlar veya Moda Haftaları Takibi	√	√	√	√	√	
Tasarımda fonksiyonel değerler (ürünün kullanılabilirliği, işlevselliği)	√		√	√	√	√
Tasarımda sembolik değerler (ürünün estetiği, müşterinin üründen tatmin olma duygusu, moda, müşterinin ilgi alanları), müşterinin sosyolojik yapısı (kültür ve kimlik yapısı)	√	√	√	√	√	√
Tasarımın hitap ettiği müşteri grubunun tüketim alışkanlıkları hakkında bilgi toplama	√		√	√	√	√
Müşteri grubunun kullandığı ürün grubuna yönelik kalite anlayışı ve müşteri geliri hakkında bilgi toplama	√		√	√	√	√
Müşteri grubunun kullandığı ürün grubuna yönelik, o ürünlere değer gördüğü fiyat dengesi hakkında bilgi toplama	√		√	√	√	√
Tasarımların kullanım ömrü göz önüne alınarak, malzeme veya model belirlenmesi	√		√	√	√	√
Tasarımları şekillendirmek için odak grupları ile yapılan görüşmeler veya anketler ile kullanıcının fikirlerinin gözlemlenmesi	√	√	√	√	√	√
Tasarımcıların mağaza ziyaretleri yaparak, müşterileri gözlemlenmesi	√	√	√	√	√	√
Rakip markaların gözlemlenmesi	√	√	√	√	√	√
Kombin olarak tasarlanan ürünlerin satışlarının takibi koleksiyonların uyumu (kombin parçalarının birlikte veya başka parçalarla satılıp satılmadığının kontrolü)	√		√	√	√	√
Müşterilere tasarımı yönlendirecek soruların sorulması			√	√	√	√
Müşteri çözümlemeye yönelik gözlem ve araştırma	√		√	√	√	√

A*: 1. Büyük ölçekli işletme, B*:2. Büyük ölçekli işletme, C*3. Büyük ölçekli işletme

Tablo 1 incelendiğinde belirlenen hazır giyim işletmelerindeki tasarımcıların, ürün tasarımından önce kullanıcı yani müşteri hakkında bilgi edinmek üzere araştırmalar yaptıkları ve bu araştırmalar sonucu sembolik ve fonksiyonel değerleri kullandıkları görülmektedir. Tasarım öncesi B ve C işletmelerinde çalışan tasarımcıların araştırma konusunda daha hassas davrandıkları görülmektedir. Ayrıca işletmelerin tasarım için izlemiş olduğu genel yolda, tasarımcıdan tasarımcıya farklılıklar da görülmektedir. A işletmesindeki 2 tasarımcının, farklı hassasiyetlerde kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımını kullanarak ürün tasarladığı görülmektedir.

Kullanıcının deneyimlerinden faydalanmak adına üretilen ürün sonrası kullanıcıdan dönüt alınıp alınmadığı ve bu dönütlerin ne şekilde toplandığı bilgisine ulaşabilmek için tasarımcılara yapılan anket ve görüşme formları sonuçları Tablo2’ ve Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Hazır giyim işletmelerindeki tasarımcıların kullanıcı çözümlemeye yönelik bilgi toplama davranışları

İŞLETME	A**				B**		C**					
	Tasarımcı 1		Tasarımcı 2		Tasarımcı 3		Tasarımcı 4		Tasarımcı 5		Tasarımcı 6	
	E*	H*	E*	H*	E*	H*	E*	H*	E*	H*	E*	H*
Kullanım Sonrası Bilgi Toplama												
Mağaza çalışanlarına dönüt almaları hususunda eğitim veriliyor mu?	✓		✓									
Mağaza çalışanlarına müşteriden dönüt alınması için teşvik veriliyor mu?	✓		✓			✓	✓		✓		✓	
Müşteri talep ve şikayetleri toplanıyor mu?			✓		✓		✓		✓		✓	
Müşteri Hizmetleri var mı?	✓		✓		✓		✓		✓			
Satılan ürün ve hizmet için memnuniyet formu doldurulması isteniyor mu?		✓		✓		✓		✓		✓	✓	

E*: Evet, H*: Hayır

A**: 1. Büyük ölçekli işletme, B**:2. Büyük ölçekli işletme, C**3. Büyük ölçekli işletme

Yüksek gelirli müşteri grubuna hitap eden hazır giyim işletmesinde çalışan tasarımcının müşteriden tasarım sonrası bilgi alma davranışı, diğer işletmelere kıyasla daha pasif görülmektedir. ‘Satılan ürün ve hizmet için memnuniyet formu doldurulması isteniyor mu?’ sorusuna C işletmesindeki Tasarımcı 6, aynı işletmedeki Tasarımcı 4 ve Tasarımcı 5’den farklı yanıt vererek ‘Evet’ demiştir. Anket sonrası tasarımcılarla yapılan görüşmeler sonucu doldurulan görüşme formları incelendiğinde; Tasarımcı 6’nın tasarım departmanında henüz asistan olduğu ve bu tarz araştırmalarla daha çok ilgilendiği; ancak böyle bir uygulamanın

düzenli olmasa da ara sıra müşterilere yapıldığı belirtilmiştir. Tasarımcı 4 ve 5'in işletme içerisinde böyle bir uygulamanın varlığından haberi olmadığı belirtilmiştir. Bunun için aynı işletmede 'Buyer' yani 'Satın alma' statüsündeki bir çalışanla da görüşülmüş ve nadir de olsa müşteri memnuniyet formlarının kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır.

Ürün kullanımı sonrası müşteriden ilgi almaya yönelik sorulan diğer 2 soru da Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3. Hazır giyim işletmelerindeki tasarımcıların kullanıcı çözümlemeye yönelik ürün kullanım sonrasında bilgi toplama davranışları

MAGAZALAR Ü.K.S. Bilgi toplama	A		B	C		
	Tasarımcı 1	Tasarımcı 2	Tasarımcı3	Tasarımcı 4	Tasarımcı5	Tasarımcı6
Dönütler nasıl toplanıyor?	Sosyal medya	Sosyal medya- mağaza- müşteri temsilcisi	Mağaza- müşteri temsilcisi	Sosyal medya- Mağaza	Sosyal medya- Mağaza	Sosyal medya- Mağaza

A: 1. Büyük ölçekli işletme, B:2. Büyük ölçekli işletme, C :3. Büyük ölçekli işletme

Dönütlerin hangi yollarla müşteriden toplandığı bilgisine ulaşmak için soru sorulmuş ve B işletmesinde mağazalar ve müşteri temsilcilikleri aracılığı ile bu bilgilere ulaşıldığı, C işletmesinde sosyal medya ve mağazalar aracılığı ile bilgiler toplandığı sonuçlarına ulaşılmıştır. C işletmesinde müşterinin birebir temasa geçilerek iletişim kurulacak bir müşteri temsilciliği olmasına rağmen, tasarım departmanı buradan bilgi toplamadığını belirtmiştir. Bu işletmenin müşteri temsilciliğine daha çok tasarımı şekillendirecek bilgiler değil de, konfeksiyon kaynaklı hatalar, mağaza durumu vb. şikayetler veya memnuniyetler ile ilgili bilgi aktarımı yapılmaktadır. A işletmesindeki 2 tasarımcının ise müşteriden kullanılan ürün hakkında bilgi toplama hassasiyetleri farklılık göstermektedir.

Tasarımcıların, kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımlarını incelerken, tasarım öncesi ve tasarım sonrası bu yaklaşımı benimseme biçimleri anket soruları ve görüşme formları ile belirlenmeye çalışılmıştır. Anketlerin sonunda yer alan likert sorularda ise bu yaklaşımlarında kendilerini derecelendirmeleri istenmiş ve tasarımda ne kadar kullanıcı odaklı bir tutum

sergiledikleri sorusunun cevabı aranmaya çalışılmıştır. 6'lı likert ölçek uygulayarak tasarımcıların kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımlarını, öz değerlendirme yaparak belirtmeleri istenmiştir. Tablo 4'de tasarımcıların kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımlarındaki öz değerlendirmeleri görülmektedir. Tablodaki renkli kısımlar tasarımcıların uygulama derecelerini göstermektedir.

Tablo 4. Tasarımcıların araştırmaları ve direk bilgi toplamaları sonucu elde edilen bilgileri uygulama dereceleri

MAĞAZALAR UYGULAMA	A						B						C											
	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Tasarımlarımda müşterinin sosyolojik yapısını dikkate alırım.																								
Müşteriyi gözlemlerim																								
Malzeme tercihlerim müşteri gelir grubuna göre değişir.																								
Tasarımlarımda marka çizgisi benim tasarımlarıma göre yönelir.																								
Tasarımlarımda moda trendleri müşteri tercihten daha önemlidir.																								
Tasarımlarımda fonksiyonel ve sembolik değerler önceliklidir.																								
Rakip markaları gözlemlerim.																								
Müşterilerin kombin ilişkisi kurabilmeleri için tasarımlarım bir önceki koleksiyon tasarımlarımla uyumludur.																								
Müşteri grubuna sorduğum sorular ile tasarımlarıma yön veririm.																								
Müşteri memnuniyeti için mağaza çalışanlarının iade vb. işlemlerde toleransı vardır.																								
TOPLAM	48						45						46						50					

A: 1. Büyük ölçekli işletme, B:2. Büyük ölçekli işletme, C:3. Büyük ölçekli

işletme

Tablo 4' de tasarımcıların kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımları likert ölçekle değerlendirilmiş ve tasarımcılar tarafından belirtilen değerler toplanarak genel bir sonuca ulaşmak istenmiştir. Bu değerlendirmeye göre, aynı işletmede çalışan tasarımcıların farklı derecelerde kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımını benimsedikleri ve uyguladıkları görülmektedir.

SONUÇ

Sanders(2002, s.2)'a göre, tasarım yaklaşımında kullanılan yöntemler; kullanıcının söylediklerini dinlemek, düşünceleri hakkında çıkarımlar yapmak, yaptıklarını izlemek ve neyi kullandığını gözlemlemek, ne hissettiğini ve neyin hayalini kurduğunu anlamaya çalışmak olarak sınıflandırılmıştır. Bu sebeple araştırma kapsamında 3 büyük ölçekli işletme incelenmiş; tasarımcıların kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımları Sanders'ın tanımladığı yöntemlerden yola çıkılarak, belirlenen ana ve alt amaçlar doğrultusunda incelenmiş ve kıyası için tablolar oluşturulmuştur.

Bulgular incelendiğinde işletmelerin genel olarak kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımını benimsedikleri ve yeni ürün tasarımında tasarımcıların bu yaklaşımlarına destek verdikleri, ancak 3 işletmede de bu konuda farklı uygulamaların olduğu görülmüştür. Kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımında aynı işletmedeki tasarımcıların bile farklı değerleri gözettiği belirlenmiş ve her tasarımcının aynı hassasiyette bu yaklaşımı benimseyip uygulamadığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Abras, C., Maloney-Krichmar, D., Preece, J. (2004) User-Centered Design. In Bainbridge, W. Encyclopedia of Human-Computer Interaction. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Artun, A. (2015). *Çağdaş Sanatın Örgütlenmesi. Estetik Modernizmin Tasfiyesi*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Chammas, A., Quaresma, M. and Mont'Alvao, C. (2015). A Closer Look On The User Centered Design. 6th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (AHFE 2015) and the Affiliated Conferences. Procedia Manufacturing.3.s.5397-5404.
- Denning, P. and Dargan, P.(1996). Action-Centered Design, in Bringing Design to Software, pp. 105-127, Eds. Winograd, T., Addison-Wesley, New York.
- İncearık, Mehmet Emrullah. (2011). *Grafik Tasarım Rehberi*. İstanbul: Kodlab Yayın Dağıtım
- İşbilen, A. (2007). Tasarım ve Mühendislik Eğitimi Birlikteliği Üzerine İrdelemeler. *Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 2007 (2), 39-45.
- Jacobson, R. (2000). *Information Design*. MIT Press. London. England.
- Kawamura, Y. (2016). Çev: Özüdoğru, Ş. Modaloji, Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Koca, E. Ve Koç, F. (2012). Giysi Yüzey Tasarımına Disiplinlerarası Bir Yaklaşımda Tasarımcının Rolü, 1. Uluslararası İstanbul Tekstil Sanatı- Tasarımı Sempozyumu. İstanbul.
- Koca, E., Koç, F. ve Çotuk, S. (2009). Geleneksel Giyim Öğelerinin Esin Kaynağı Olarak Giysi Tasarımına Katkıları. E-Journal of New World Sciences Academy. 4 (3). s.88-103
- Mao, J. Y., Vredenburg, K., Smith, P. W., Carey, T. (2005). The State of User Centered Design Practice. Communications of the ACM. 48(3). s.105-109.
- Oygür, I. (2006). Endüstriyel Tasarımcı-Kullanıcı İlişkisinin Türkiye Bağlamında İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Önlü, N. (2004). Tasarımda Yaratıcılık ve İşlevsellik Tekstil Tasarımındaki Konumu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 85-95.
- Sanders, E. and Stappers, P. J., (2008). Co-Creation and the new landscapes of design, *Co Design*, 4(1). p.5-18
- Sanders, E. B. N. (2002). From User Centerend to Participaory Approaches. J. Frascara (Ed.), *Design and the social science*, (1-8). London: Taylor and Francis

Turan, B. O. (2011). 21. Yüzyıl Tasarım Ortamında Süreç, Biçim ve Temsil ilişkisi. *Megaron* 6(3),162-170.

Sleeswijk Visser, F., Stappers, P. J., Van Der Lugt, R., Sanders, E. (2005). Contextmapping:Experiences from Practice. *Co Design International Journal of CoCreation in Design and the Arts*.

Wilkinson, C. R. and Angeli, A. (2014). Applying User Centered and Participatory Design Approaches to Commercial Product Development. *Design Studies*. 35(6). Pages 614-631.

ISO, (2010). **ISO 9241-210:2010(en)** Ergonomics of human-system interaction — Part 210: Human-centred design for interactive systems. Web: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:9241:-210:ed-1:v1:en> adresinden 16 Aralık 2017 tarihinde alınmıştır.

VERGİ ALGISI VE VERGİ BİLİNCİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE VERGİ ALGISI VE BİLİNCİ

Dr. Öğr.Üyesi Esra ÖZKAN PİR

Öğr. Gör. Kevser ŞENOCAK

ÖZET

Temel kamu geliri niteliğindeki vergilere karşı son yıllarda mükelleflerin göstermiş oldukları tutum ve davranışlar ile vergiyi tam ve doğru olarak beyan etme ve ödeme anlamında kullanılan vergi uyumu konularında çalışmalar yoğunlaşmıştır. Kaynağında insan faktörünün olduğu bu çalışmanın amacı ise üniversite öğrencilerinin vergi bilincini ölçmek ve değerlendirmektir. Bu çalışma gelecekte potansiyel vergi mükellefi olacak üniversite öğrencilerinin vergi bilinci algısını ölçmeye ve değerlendirmeye yönelik olarak yapılmıştır. Bu bağlamda Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi öğrencilerinin vergiye ilişkin algıları ve vergi bilinçleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında 250 öğrenciye literatürde geçerliliği olan ölçeklere dayandırılmış anket soruları yöneltilmiştir. Araştırmada vergi algısı ve vergi bilincine ilişkin literatür taramasının ardından, ilgili değişkenler SPSS paket programı kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirmede tanımlayıcı istatistiksel yöntemler kullanılarak marjinal tablolar, grafiklerle sunulmuş, çıkarımsal istatistiksel yöntemlerden t testi, Anova ve Ki-Kare analizleriyle çıkarımlar yapılmıştır. Son bölümünde araştırma bulguları değerlendirilerek Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi öğrencilerinin vergi algısı ve vergi bilinci düzeylerine ilişkin farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Algısı, Vergi Bilinci

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Vergi Kavramı Ve Tarihçesi

Vergi hem toplumu oluşturan kişiler hem de kurumlar açısından önemli olmakla birlikte, dayanıklı şoklara karşı esneklik gösterebilen güçlü bir iktisadın da temel taşıdır. Ekonomik ve sosyal amaçların gerçekleştirilmesi için kamu kurumlarınca diğer ekonomik birimler ve kişilerden karşılıksız ve zorunlu olarak alınan ödemelerdir (Türk, 2011: 111).

Vergi, devletin egemenlik gücüne dayanarak, topluma karşı kamu görevlerini yerine getirmek amacıyla, gerçek ve tüzel kişilerden, hukuki cebir altında, karşılıksız olmak üzere, kanunla aldığı parasal miktardır. Devlet için vergi sürekli bir kamu geliri iken, toplum bireyleri için anayasal bir ödev ve yükümlülüğü ifade etmektedir (Alkan, 2009:1).

Vergi, devletin kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla bizzat ya da yerel yönetimlere yetki devri yoluyla gerçek ve tüzel kişilere yasalarla yüklediği yükümlülüktür (Güçlü, 2002: 152).

Toplum halinde yaşayan insanların sınırsız ihtiyaç ve isteklerin varlığı ve bunları talep etmesi toplulukların siyasal, sosyal ve kültürel yapılarına göre verdikleri gönüllü bağışları zorunlu hale getirmiş; günümüz itibarıyla kamu harcamalarının finansmanında en önemlisi olarak başvuru olan vergi gelirleri yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Akdoğan, 1999:120).

Gerek Orta Çağ Avrupa'sında gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi, temel kamu geliri olarak düşünülmüş ve ülkelerin gelişmeleri için başvuru olan finansman kaynağı olmuştur (Yalçın, 1991: 118). Osmanlı vergi sisteminde vergi, "tekâlif" olarak isimlendirilirdi. Osmanlı vergi sistemi (Tekâlif Kavaidi) vergiyi; milli gelirden bir kısmını, milletin mal ve canlarını korumak amacıyla yapılan harcamalar için, devlet sandıklarından yapılan masraflar olarak tanımlamıştır (Öz, 2004: 2).

Aktan, Dileyici ve Saraç (2002: 58)'a göre, yaklaşık olarak 600 yıl hükümdarlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, şer'i hükümler çerçevesinde yönetilen bir İslam devletidir. Neredeyse her alanda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin vergi sisteminin oluşumunda da şer'i hükümler etkili olmuş ve Osmanlı vergi sistemi, bu hükümler kapsamında şekillenmiştir.

Vergi teorisinin tarihsel sürecin her aşamasında mevcut olan ekonomik, siyasal ve sosyal yapılardan etkilenecek sürekli değişime uğradığı gözlenmektedir. Para ekonomisinin gelişmediği dönemde beden gücü ve aynı olarak ödenen vergi, para ekonomisinin gelişip ilerlemesiyle birlikte yerini nakdi ödenmeye terk etmiştir. Ayrıca ülkeyi yöneten kralların halka yüklediği vergilerin ağır olması, insanların buna tepkisine yol açmış ve vergi koyma, alma ve kaldırma yetkisi parlamentolara bırakılmıştır (Akdoğan, 1999:121-122).

Dine dayalı vergiler Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar etkisini göstermiştir. Ancak, İslam ülkelerinde vergilemede dinin yanı sıra gelenekten, kültürden, coğrafyadan etkilenecek oluşturulan ya da devletin olağanüstü ihtiyaçlarından doğan vergiler de olmuştur (Mutlu, 2009: 21).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığının ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devletine ait vergi sistemini ortadan kaldırılmış ve Batı Avrupa vergi sistemi uygulanmaya çalışılmıştır (Tosuner, 1989: 21). Verginin 1961 Anayasasında kanunlarla, kanunların eşitlik ve genellik ilkesine bağlı olarak alınması kabul görülmüştür (Kayan, 2000: 85).

1980 yılı sonrasındaki dönemde vergilendirme yetkisi yürütme organında olmuş; özellikle 1984 tarihinden itibaren bütçe dışı fon uygulamaları yaygınlaştırılmış ve geleneksel bütçe ilkelerinden uzaklaşmıştır (Kumrulu, 1988: 196). Vergilendirmede en önemli unsur; vergiye tabi olacak bir kaynağın varlığıdır. Vergi üzerinden alınan kaynak, verginin konusunu oluşturur. Vergi üzerinden alınan kaynak, fiziki ve iktisadi olabilir. Vergi konusu, verginin mevzuu olarak ifade edilir (Ünsal, 2009: 49).

1.2. Vergi Türleri

Vergi tanımı vergi mevzuatında yapılmamıştır. Devlet anayasal sınırlar çerçevesinde vergiyi uygulayabilmektedir. Vergi mükellefleri ise vergi yükümlülüklerini sosyal bir görev adı altında ve anayasal güvenceler çerçevesinde yerine getirmektedirler (Alkan, 2009:9).

Verginin konusu kazanılan gelir ve elde edilen servet gibi maddi unsurlardan oluşabilmekte; hatta üretim, hizmet ve hukuki işlem gibi unsurlardan da oluşabilmektedir. Verginin konusu ile ifade edilmek istenen, üzerine verginin eklendiği ve vergiye kaynak oluşturan tüm iktisadi unsurlardır. Bu açıdan verginin konusu;

- Bir eşya ya da maldan,
- Üretim, hizmet ve tüketime konu oluşturan mal ve bedellerden,
- Gelirlerden oluşabilir. (Akdoğan, 2011: 142)

Ekonomik bir unsurun verginin konusu yapılabilmesi için kanunda belirtilmesi gerekmektedir. Vergi kanunlarının ilk maddelerinde verginin konusu net bir şekilde ifade edilmektedir. Örneğin, gerçek kişilerin takvim yılında elde ettikleri gelirler gelir vergisinin konusunu oluşturmaktadır. Aynı şekilde, KDV'nin konusunu, Türkiye'de zirai, ticari, mesleki ve sınai faaliyetler kapsamında gerçekleştirilen teslim ve hizmetlerle Türkiye'ye yapılan her türlü mal ve hizmet ithalatı oluşturur (Pehlivan, 2005: 107-108).

Vergi mükellefi, vergi kanunları kapsamında kendisine vergi borcu tahakkuk ettirilen ve bu borcu ödemekle yükümlendirilen gerçek ya da tüzel kişilerdir (Uluatam, 2003: 72). Vergi mükellefi, vergi yükümlüsü ve vergi muhatabı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Matrah, vergi hükmündeki öğelerin vergi borcunun hesaplanmasında uygulanan ve verginin ortaya çıkmasında dikkate alınan değer ve ölçütleri ifade etmektedir (Pehlivan, 2002: 46).

Vergi sistemi kapsamında vergiler, dolaylı vergiler ve dolaysız vergiler olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. Dolaylı vergiler, son kullanıcı olan tüketicide kalan ve tüketimden kaynaklı vergileri ifade ederken; dolaysız vergiler ise kazanç ve gelirler üzerinden alınıp, vergi mükellefi tarafından ödenen vergilerdir.

En sade tanımı ile dolaylı vergiler, mal ve hizmet kullanımı sonucu oluşan vergilerdir. Dolaylı vergiler, gerçek ya da tüzel kişilerin her tür mal ve hizmet kullanımlarında gelir düzeylerine bakılmayan ve oran olarak aynı oranda ödedikleri vergilerdir. Literatürde dolaylı vergiler, mal veya hizmet üretiminden kaynaklanarak tahsil edilen vergiler şeklinde tanımlanmakta olup söz konusu verginin mal veya hizmet satın alınmasında ödenmesi sebebiyle ucuz vergiler ve tahsili kolay vergiler şeklinde de adlandırılmaktadır (Devrim, 1998: 258).

1.3. Vergilendirmenin Amaçları

Günümüzde uluslar, sosyal devlet – refah devleti düşüncesinin doğal bir sonucu olarak, her bir vatandaşının insan onuruna yakışır bir boyutta yaşamını sürdürmesini hedef edinmektedir. Ayrıca bu durum, müdahaleci bir yaklaşımı da ifade etmektedir. Bu yaklaşım verginin mali olmasıyla birlikte mali olmayan ve hatta toplumsal yaşamı etkileyen bir yönünün olduğunu da göstermektedir. Bu çerçevede vergi, adaleti sağlarken tarafsız olmakla birlikte, sosyal değişkenler içerisinde yer alan yatırım, üretim, tasarruf, tüketim, emek arzı, emek talebi, nüfus gibi birçok değişken üzerinde de etki oluşturmaktadır (Rakıcı, 2011:350).

Verginin temel amacı mali olmakla birlikte ekonomik, ahlaki ve sosyal birçok farklı amaçları da bulunmaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde kendisine yön verilen vergilerin, toplumu oluşturan bireyler arasında hangi esaslar doğrultusunda dağıtılması gerektiği bir sorun teşkil edip, bu sorun vergi teorisinin en kritik noktasına vurgu yapmaktadır (Edizdoğan, 2007:60).

1.4. Vergiye Karşı Gösterilen Davranış Biçimleri

Faal bir vergi sisteminin meydana gelmesi için insan faktörü görmezden gelinmemelidir. Bu bağlamda vergilemeyle amaçlanan mali ve mali olmayan hedeflere ulaşmada daha etkin bir yol çizilmiş ve izlenmiş olacaktır. Bunun içindir ki vergi mükellefinin ruhsal durumuna dair olan önem artmıştır (Pedone, 2009:5).

Mali vakalar karşısında gösterilen tutum ve davranışların nasıl olduğunun incelenmemesi, mali olayların yanlış ve eksik şekilde yorumlanmasına neden olacaktır. Oysaki konunun psikolojik taraflarının da ele alınması, bireylerin karşılaştıkları sorunların anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, mali psikolojinin meydana gelmesinde, mali olaylar ve araçlar karşısında sergilenen tutum ve davranışların incelenmesi yatmaktadır (Demir, 1999: 4).

Vergi yükümlülerinin vergi konusuna karşı sergiledikleri davranışların araştırılıp incelenmesine; ilk olarak 1958 ve 1963 yıllarında Almanya’da başlanmıştır. Sonrasında vergi yükü, vergi şuuru ve vergi ahlakı gibi konularda; İngiliz, Fransız, İspanyol ve İtalyan vergi yükümlülerinin fikirlerini almak üzere bunlara anket uygulaması ile bu konularda araştırmalar yapılmıştır. Anketin birçok ülkede yapılmasının amacı, yükümlülerin tutum davranışları ile

tahammül düzeylerinin karşılaştırılmasıdır. Vergi psikolojisi konusunun bugünkü gelmesinde G. Schmolders'in çok büyük katkısı bulunmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde ve ABD'de yükümlülerin vergi karşısındaki tutum ve davranışları ile bu davranışların sebepleri sosyal psikolojik yöntemler ile araştırılmıştır (User, 1992:26).

Toplumsal olarak meydana gelen gerginliklerin temelinde mali açıdan bazı gurupların vergi yükünü daha ağır hissetmeleri yatmaktadır. Devletin vergi gelirini artırmak maksadıyla uygulamaya koyacağı yeni vergiler sistemleri ya da yeni vergi oranları tarifelerinin uygulanması öznesel olarak vergi yükünün ağır hissedilmesine neden olacaktır. Bu durum da bazı kişi ve gurupların devlete karşı davranışlarla karşılık vermesine neden olacaktır. Davranışların ve tepkilerinin temelinde yatan sebeplerin araştırılması ve incelenmesi toplumsal gerginliklerin giderilmesinde yardımcı olacaktır (Saruç ve Sağbaş, 2003:80-81)

1.5. Vergi Algısı

İnsanlar, meydana gelen olaylara karşı belirli tutum ve davranış sergilerler. Yani bir vaka meydana geldiği sırada kişi karar verirken ilk olarak o olayı algılar, sonra yaşadığı duruma karşı bir davranış ve tutum sergiler. (Taytak, 2010: 97). Vergi algısı ise, kişilerin iç ve dış tetikleyicilerin tesiri ile, vergiye dair bilinçlerinde oluşturdukları kalıp yargılar yahut vergi kavramı hakkında bireylerin bilinçlerinde tasfirlenen fikirler olarak tanımlanmaktadır. (Akıncı ve Başol, 2015: 172).

Vergi gelirinin yükselmesinde tesirli olan vergi bilinci, vergi gönüllü uyumu ile gerçekleştirmektedir. Bu uyumun meydana gelmesi için günümüzde pek çok araştırma ve çalışma yapılmaktadır. Verginin verimli olmasında sadece uygulamaların sık sık değiştirilerek başarılı olunacağı anlaşılmış ve mükellefin vergi bilinci içinde farkındalığının artmasına önem verilmiştir (Hasseldine ve Hite, 2003:529). Bireylerin devlet politikalarına dair fikirleri, kamu harcamalarının zorunluluğuna olan inancı, vergi cezaları ve denetimleri, vergi yükü ve kişinin meslek, eğitim, bağlı olduğu etnik gurup, yaş, cinsiyet gibi sosyodemografik özellikleri vergi algısını etkilemektedir (Akıncı ve Başol, 2015: 172).

Vergi psikolojisi kavramı içinde olan vergi algısı, aynı zamanda kişilerin vergiye bakış açısını yansıtmaktadır. Vergiyi, kamu hizmetlerinin finansal karşılığı olarak algılamak, verginin maksadını anlamak ve onu en doğru anlamda kavramak önemlidir. Vergilerin toplumun

faidasına olduğunu ve sonrasında kişilere hizmet olarak yansıyacağı algısı ve şuuru, vergilere pozitif yönde bakmaya neden olacaktır (Sağbaş ve Başoğlu, 2005: 126).

Mükellefin ödemiş olduğu verginin faydalı şekilde kullanıldığını algılaması vergiye gönüllü uyumunu arttırır. (Torgler vd., 2008: 2). Kişilerin ve dahası toplumun ödemiş olduğu vergi kavramını doğru biçimde anlaması ve algılaması, vergi kavramındaki kayıt dışı ekonominin azalmasını ve böylece vergi gelirlerinin artması bakımından önemlidir. Vergi gelirlerinin artması ise, ekonomik yönden ve mali açıdan güçlü bir devletin sağlayacağı imkanlardan toplumun faydalanması anlamına gelmektedir (Sağbaş ve Başoğlu, 2005: 126).

1.6. Vergi Bilinci

Kamusal mal ve hizmetlerin tam manasıyla yerine getirebilmesi bakımından verginin mühim olduğunu bilen mükelleflerin, vergi ile ilgili ödev ve sorumluluklarını yerine getirme şevk ve isteklerinin düzeyine vergi bilinci denir (Teyyare ve Kumbaşı, 2016: 4).

Vergi yükümlülerinin vergiye karşı davranış biçimleri vergiyi nasıl yorumladıklarını yani vergi şuurunu, bilincini göstermektedir. Vergi bilincinin en iyi seviyede kavrandığı bir toplumda yükümlülerin kazandığı gelir düzeyinden niçin fedakarlık etmesi gerektiğini bilmesi yükümlünün vergiye karşı davranışları pozitif yönde değiştirmesine neden olacaktır (Maciejovsky vd., 2007: 689).

Vergi kavramı hem toplum içerisinde yaşayan insanlar için bir kamu vazifesi, hem de bir vatandaşlık görevidir. Bu nedenle vergi yükümlülüğü bilincinin üst seviyede olduğu ülkelerde toplumun bir bireyi olarak vergi vermenin gerekliliği bilinci, bu sorumluluk anlayışının yeterince gelişmemiş olduğu ülkelere göre daha yüksektir. (Türk, 2011: 213).

Vergi sorumluluğunun boş bir ödeme olmadığı konusunda vergi mükelleflerinin bilgilendirilmesi vergi bilincinin temel maksadıdır. Ayrıca vergi mükellefinin vergilerin kullanımı konusundaki ön yargılı tutumunun vergi bilinci üzerinde etkisi yadsınamaz (Torgler vd., 2008: 2). Vergi bilincinin meydana gelmesinde birçok etken söz konusudur. Bu etkenler; vatandaşın devlete karşı olan güvenini, vergi sisteminin adil olduğu konusunda inancını, vergi cezaları ve denetimleri hususunda hiçbir şüphelerinin kalmaması konuları olarak sıralanabilir. (Niemiowski, Baldwin ve Jwearing, 2003: 162).

2.Yöntem

Çalışmanın amacı; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi öğrencilerinin vergi algısı ve vergi bilincinin belirlenmesidir. Üniversite öğrencilerinin demografik özellikleri ile vergi bilinçleri ve vergi algılarının düzeylerini belirlemek üzere SPSS paket programı kullanılarak analizler yapılmıştır. Mevcut araştırmanın örneklemini 2018 yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmaya toplam 253 kişi katılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları; araştırma 2018 yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi öğrencileri ile sınırlandırılmıştır, veri toplama aracı 11'i demografik olmak üzere toplam 40 soru ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada kullanılan veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Ankette ilk olarak demografik değişkenler ardından da vergi bilinci ve vergi algısını ölçmek amacıyla ölçek kullanılmıştır. Demografik sorular sonrasında ilk 11 soru vergi algısını ölçmeye yönelik, sonraki 18 soru vergi bilincini ölçmeye yönelik kullanılmıştır. Mevcut ölçeğin cevap kategorisi 5'li Likert tipi ölçek derecelemesine tabi tutulmuştur ve bu kategoriler (1) “kesinlikle katılmıyorum” (5) “kesinlikle katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir.

2.1. Bulgular

Çalışmada ilk olarak demografik değişkenlere ait sonuçlar öğrenciler ve öğrencilerin aileleri için iki bölüm halinde sunulmuştur. Tablo 1'de araştırmada yer alan üniversite öğrencilerinin demografik bilgilerine yer verilmiştir. Sonrasında Tablo 2'de araştırmada yer alan üniversite öğrencilerinin ailelerine yönelik demografik bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1. Ankete Katılan Üniversite Öğrencilerinin Demografik Dağılımları

	FREKANS	YÜZDE
YAŞ		
17-20	151	59,7
21-24	87	34,4
25-28	9	3,6
29-32	6	2,4
CİNSİYET		
kadın	120	47,4
erkek	133	52,6
MEDENİ DURUM		
evli	12	4,7
bekar	239	94,5
KALINAN YER		
Devlet yurdu	62	24,5
Özel yurt	31	12,3
Evde	101	39,9
Ailenizle	59	23,3
AYLIKHARCAMA		
400altı	23	9,1
401-600	35	13,8
601-800	41	16,2
801-1000	63	24,9
1000üzeri	91	36,0

Tablo1 incelendiğinde; ankete katılan Üniversite Öğrencilerinin %47,4'ü kadın ve %52,6'sı erkektir; %4,7'si evli iken %94,5'i bekardır; %59,20'si 17-20 yaş aralığında, %34,4'ü 21-24 yaş aralığında, %3,6'sı 25-28 ve %2,4'ü 29-32 yaş grubundadır; %24,5' Devlet yurdunda, %12,3'ü Özel yurtlarda, %39,9'u evde ve %23,3'ü ise ailesiyle birlikte yaşamaktadır; %9,1'i aylık 400 tl altında, %13,8 'i 401-600 tl arasında, %16,2'si 601-800 tl arasında, %24,9'u 801-1000 tl arasında ve %36'sı 1000 tl üzerinde harcama yapmaktadır.

Tablo 2. Ankete Katılan Üniversite Öğrencilerinin Ailelerine Ait Özellikler

	FREKANS	YÜZDE		FREKANS	YÜZDE
AİLENİN YAŞADIĞI YER			AİLENİN GELİRİ		
köy	35	13,8	1500 altı	48	19,0
ilçe	73	28,9	1501-2500	91	36,0
il	119	47,0	2501-3500	36	14,2
büyükşehir	26	10,3	3501-5000	42	16,6
			5001 üzeri	34	13,4
ANNE EĞİTİM			BABA EĞİTİM		
okur yazar değil	35	13,8	okur yazar değil	10	4,0
ilkokul	120	47,4	ilkokul	66	26,1
ortaokul	33	13,0	ortaokul	46	18,2
lise	32	12,6	lise	67	26,5
üniversite	31	12,3	üniversite	62	24,5
ANNE MESLEK			BABA MESLEK		
memur	15	5,9	memur	65	25,7
işçi	9	3,6	işçi	47	18,6
esnaf	6	2,4	çiftçi	21	8,3
serbest meslek	10	4,0	esnaf	22	8,7
emekli	3	1,2	serbest meslek	51	20,2
ev hanımı	210	83,0	emekli	44	17,4
			işsiz	65	1,2

Tablo 2'de ankete katılan üniversite öğrencilerinin ailelerine ait demografik özelliklerin dağılımlarına bakıldığında ilk olarak ailelerin yaşadığı yer ele alındığında ailelerin %13,8'i köyde, %28,9'u ilçelerde, %47'si illerde ve %10,3' ü büyük şehirlerde yaşamaktadır. Anne ve babalarının eğitim düzeylerine bakıldığında annelerde %47,4 ile çoğunluğu ilkokul mezunları oluşturmakta, %13,8'i okuma yazma bilmemekte, %13'ü lise ve %12,3'ü üniversite mezunu olmaktadır; annelerin %83'ünün ev hanımı olduğu görülmektedir. Babaların %4'ünün okuma yazması olmamakta, %26,1'i ilkokul, %18,2'si lise, %24,5'i üniversite mezunu olmaktadır ve

babaların mesleklerine baktığımızda sadece %1,2 lik bir kısmın işsiz olduğu ve diğerlerinin çeşitli meslek gruplarında çalıştığı görülmektedir. Ailenin gelir durumuna bakıldığında %19'u 1500 tl altı, %36'sı 1500-2500 tl arası, %14,2'si 2501-3500 tl arasında, %16,6'sı 3501-5000 tl arasında ve %13,4'ü 5000 tl nin üzerinde gelire sahip oldukları gözlenmektedir.

Çalışmamızda katılımcıların ve ailelerinin demografik değişkenleri ayrıntılı olarak analiz edildikten sonra, ankete katılan üniversite öğrencilerinin yaş, cinsiyet, medeni durum, aylık gelir ve ailevi özellikler açısından sınılanması yapılmaktadır. Katılımcıların vergi algısı ve vergi bilinci düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla bağımsız gruplar için T testi ve Anova kullanılmıştır.

Tablo 3. Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyetleri ile Vergi Bilinci ve Vergi Algısına İlişkin T-Testi Sonuçları

Group Statistics

Değişken	cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	F	P
Vergi algısı	kadın	120	66,13	9,500	10,152	0,096
	erkek	133	63,71	13,405		
Vergi bilinci	kadın	120	40,81	6,432	10,665	0,640
	erkek	133	40,35	8,912		

Tablo 3'te katılımcıların vergi bilinci ve vergi algısı düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla bağımsız gruplar için t testi kullanılmıştır. T-testi sonuçlarına göre; katılımcıların cinsiyetlerine göre vergi bilinci ve vergi algıları anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin Medeni Durumları ile Vergi Bilinci ve Vergi Algısına İlişkin T-Testi Sonuçları

Group Statistics

Değişken	Medeni durum	N	$\bar{X}$	SS	F	P
Vergi algısı	evli	12	61,33	2,570	9,476	0,001
	bekar	239	65,11	12,029		
Vergi bilinci	evli	12	40,17	6,686	0,176	0,831
	bekar	239	40,60	7,918		

Tablo 4’te katılımcıların vergi bilinci ve vergi algısı düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla bağımsız gruplar için t testi kullanılmıştır. T-testi sonuçlarına göre; katılımcıların medeni durumlarına göre vergi bilinci ve vergi algıları anlamlı bir farklılık göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre bekarlar evlilere göre daha yüksek vergi algısına sahiptirler.

Tablo 5. Üniversite Öğrencilerinin Yaşları ile Vergi Bilinci ve Vergi Algısına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

Değişken	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	F	P
Vergi Algısı	17-20	151	67,35	10,990	7,271	0,000
	21-24	87	60,29	12,424		
	25-28	9	65,33	6,185		
	29-32	6	67,67	8,116		
Vergi Bilinci	17-20	151	41,71	6,920	6,156	0,000
	21-24	87	37,90	9,007		
	25-28	9	45,00	3,317		
	29-32	6	44,00	4,648		

Katılımcıların vergi algısı ve vergi bilinci düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için Post-Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Tespit edilen farklılıklar doğrultusunda yaş değişkenine bağlı olarak vergi algısı en yüksek grup 29-32 yaş aralığı, en düşük grup 21-24 yaş aralığı olarak gözlemlenirken, vergi

bilinci en yüksek grup 25-28 yaş arası, en düşük grup ise 21-24 yaş aralığında olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 6. Üniversite Öğrencilerinin Aylık harcamaları ile Vergi Bilinci ve Vergi Algısına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		N	$\bar{X}$	SS	F	P
Vergi algısı	400altı	23	66,43	6,409	5,054	0,001
	401-600	35	71,66	10,482		
	601-800	41	62,85	13,630		
	801-1000	63	65,87	10,146		
	10000üzeri	91	62,04	12,361		
	Total	253	64,86	11,757		
Vergi bilinci	400altı	23	40,26	5,723	3,601	0,007
	401-600	35	44,54	4,786		
	601-800	41	40,61	8,544		
	801-1000	63	40,98	7,217		
	1000üzeri	91	38,81	8,772		
	Total	253	40,57	7,822		

Tespit edilen farklılıklar doğrultusunda aylık harcama değişkenine bağlı olarak vergi algısı en yüksek grup 401-600 tl aralığı, en düşük grup 1000 tl ve üzeri olarak gözlemlenirken, vergi bilinci en yüksek grup 801-1000 tl arası, en düşük grup ise 1000 tl ve üzeri aylık harcama yapan kişiler olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 7. Üniversite Öğrencilerinin Kaldıkları Yer ile Vergi Bilinci ve Vergi Algısına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

		N	$\bar{X}$	SS	F	P
Vergi algısı	Devlet yurdu	62	63,68	8,674	6,650	0,000
	Özel yurt	31	58,42	11,812		
	evde	101	64,91	13,998		
	ailenizle	59	69,39	8,177		
	Total	253	64,86	11,757		
Vergi bilinci	Devlet yurdu	62	41,39	5,655	6,591	0,000
	Özel yurt	31	39,71	10,261		
	evde	101	38,45	9,112		
	ailenizle	59	43,80	3,881		
	Total	253	40,57	7,822		

Tespit edilen farklılıklar doğrultusunda öğrencilerin kaldıkları yer değişkenine bağlı olarak vergi algısı en yüksek grup ailesiyle birlikte yaşayanlar, en düşük grup özel yurtlarda kalanlar olarak gözlemlenirken, vergi bilinci en yüksek grup devlet yurdunda kalanlar, en düşük grup ise evde kalan kişiler olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 8. Üniversite Öğrencilerinin Annelerinin Meslekleri ile Vergi Bilinci ve Vergi Algısına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

	N	$\bar{X}$	SS	F	P
Vergi algısı					
memur	15	72,73	5,625	2,791	0,018
işçi	9	61,11	6,071		
esnaf	6	63,33	3,724		
serbest meslek	10	62,40	6,818		
emekli	3	80,00	,000		
ev hanımı	210	64,40	12,324		
Total	253	64,86	11,757		
Vergi bilinci					
memur	15	46,20	1,207	3,311	0,007
işçi	9	42,33	2,179		
esnaf	6	45,33	2,251		
serbest meslek	10	35,80	10,443		
emekli	3	45,00	,000		
ev hanımı	210	40,12	8,003		
Total	253	40,57	7,822		

Tespit edilen farklılıklar doğrultusunda öğrencilerin annelerinin meslekleri değişkenine bağlı olarak vergi algısı en yüksek grup anne mesleği emekli olanlar, en düşük grup annesi işçi olanlar olarak gözlemlenirken, vergi bilinci en yüksek grup annesi memur olanlar, en düşük grup ise annesi serbest meslek sahibi kişiler olduğu gözlemlenmektedir.

3. SONUÇ

Vergileri kişinin doğru algılayamamasından dolayı vergilerini vermemesi, yalnızca topluma zarar vermekle kalmaz, bununla birlikte devletin sunduğu imkanlardan ve hizmetlerden kişilerin kendisinin, yakınlarının ya da toplumun gerektiği şekilde faydalanamamasına sebep olabilmektedir. Bu durum uzun vadede ise ekonomiyi olumsuz yönde etkileyebilmekte ve bu doğrultuda enflasyon, borçlanma ve işsizlik sonucu borç faiz ödemelerinde sıkıntı gibi istikrarsızlıklar oluşabilmektedir (Sağbaş ve Başoğlu, 2005: 126).

Vergi gelirinin, devletin toplumsal ihtiyaçlarını karşılamasında önemli gelir kaynaklarından biri olduğunun farkında olan ve kendine verilen ödevi yerine getirmek için elinden gelini yapması, vergi bilincinin temelini oluşturmaktadır. Ancak vergi bilincinin gelişimi yalnız mükellef için değil, alacaklısı olan devlet içinde önemlidir. Şöyle ki vergiyi toplayan kurum ve kuruluşların mükellefe yaklaşımı ve bu çalışanlardaki vergi bilinci, toplumun tamamında vergi bilincinin oluşmasını sağlayacaktır. (Torgler, 2004: 40).

Vergi bilinci ile vergiye gönüllü uyum arasında doğru orantı vardır. Vergi bilincini sağlamış gelişmiş toplumlarda bireyler kamu hizmetlerini en iyi şekilde almalarının etkisi bulunmaktadır. Böylece vergi ödeme mükellef için bir yük olmaktan çıkacaktır. Ödediği verginin karşılığını alan mükellef vergiye karşı olumsuz davranışlarda bulunmayacaktır (Csontos vd., 1998: 288).

Çalışmada yapılan T testi ve Anova analizleri neticesinde öğrencilerin kendilerinin ve ailelerinin demografik farklılıklarının vergi algısı ve vergi bilinci üzerine etkilerine bakıldığında, öğrencilerin cinsiyetinin, ailelerinin yaşadığı yerin, anne ve babalarının eğitim durumlarının, babalarının mesleğinin ve ailevi gelir durumlarının vergi bilinci ve vergi algı seviyelerinde herhangi bir değişikliğe sebebiyet vermediği gözlemlenmiştir. Medeni duruma göre yapılan T testi sonuçlarına göre ise bekarların evlilere göre daha yüksek vergi algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Yaş değişkenine bağlı olarak yapılan Anova analizi sonrasında tespit edilen farklılıklar doğrultusunda yaş değişkenine bağlı olarak vergi algısı en yüksek grup 29-32 yaş aralığı, en düşük grup 21-24 yaş aralığı olarak gözlemlenirken, vergi bilinci en yüksek grup 25-28 yaş arası, en düşük grup ise 21-24 yaş aralığında olduğu gözlemlenmektedir. Aylık harcama değişkenine bağlı olarak yapılan Anova analizi sonrasında vergi algısı en yüksek grup 401-600

tl aralığı, en düşük grup 1000 tl ve üzeri olarak gözlemlenirken, vergi bilinci en yüksek grup 801-1000 tl arası, en düşük grup ise 1000 tl ve üzeri aylık harcama yapan kişiler olduğu gözlemlenmektedir.

Kaldıkları yer değişkenine bağlı olarak yapılan Anova analizi sonrasında vergi algısı en yüksek grup ailesiyle birlikte yaşayanlar, en düşük grup özel yurtlarda kalanlar olarak gözlemlenirken, vergi bilinci en yüksek grup devlet yurdunda kalanlar, en düşük grup ise evde kalan kişiler olduğu gözlemlenmektedir.

Annelerinin meslekleri değişkenine bağlı olarak yapılan Anova analizi sonrasında Tespit edilen farklılıklar doğrultusunda öğrencilerin vergi algısı en yüksek grup anne mesleği emekli olanlar, en düşük grup annesi işçi olanlar olarak gözlemlenirken, vergi bilinci en yüksek grup annesi memur olanlar, en düşük grup ise annesi serbest meslek sahibi kişiler olduğu gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akdoğan, A. (2011), Kamu Maliyesi. (14. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
2. Akdoğan, Abdurrahman (1999), Kamu Maliyesi, Gazi Kitapevi, Ankara.
3. Akıncı, A. ve Başol, O. (2015). Vergi Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kırklareli İlinde Yaşayan İnsanların Vergi Algısı, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 43, 170-179.
4. Aktan C. C., Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2006). “Vergilere Karşı Tepkiler ve Vergilerin Ahlaki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları”, Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi, (Editörler: Coşkun Can Aktan & Dilek Dileyici & İstiklal Y. Vural), Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 159-172.
5. Alkan, A. (2009). Vergi bilinci ve vergi uygulamaları karşısında mükellef davranışlarının tespiti: Zonguldak ili örneği. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
6. Csontosl, Laszlo, Janos Kornai ve Istvan Gyorgy Toth (1998); “Tax Awareness and Reform Of The Welfare state: Hungarian Survey Results,” Economics of Transition, Cilt: 6, ss. 287-312.
7. Demir, İhsan Cemil (1999), “Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Davranışları Afyon İli Örneği Anket Çalışması,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
8. Devrim, F. (1998), Kamu Maliyesine Giriş. (4. Baskı). İzmir: Anadolu Matbaacılık.
9. Edizdoğan, N. (2007), Kamu Maliyesi. Bursa: Ekin Kitabevi.
10. Güçlü, F. (2002), Vergi ve Muhasebe Sözlüğü. Ankara: Detay Yayıncılık.
11. Hasseldine, John ve Peggy A. Hite (2003); “Framing, Gender and Tax Compliance,” Journal of Economic Psychology, Cilt: 24, ss. 517-553.
12. Kayan, A. (2000). Verginin Tarihsel Gelişimi ve Sebep Olduğu Bazı Önemli Olaylar, Maliye Dergisi, 135, 80-87.
13. Kumrulu, A. (1988). Türkiye’de Vergi Politikası Gelişmeleri: Karar Alma Süreci ve Sapmalar (1950-1985), A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, XL, 195
14. Maciejovsky, B., Kirchler, E. and Schwarzenberger, H. (2007). Misperception Of Chance and Loss Repair: On The Dynamics Of Tax Compliance, Journal of Economic Psychology, 28, 678-691.

15. Mutlu, A. (2009). Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi, Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
16. Niemirowski, P., Baldwin, S. ve Jwearing, A. (2003). Tax Related Behaviours, Beliefs, Attitudes and Values And Taxpayer Compliance in Avustralia, Journal Of Australia Taxation, 6(1), 133-165.
17. Öz, E. (2004). Vergilendirmede Kanunilik ve Türk Vergi Sistemi. Ankara: Gazi Kitabevi.
18. Pedone, Antonio (2009); "Tax Theory and Tax Practice: The Problems Of Defining, Measuring and Assessing Tax Bases," NBER Working Paper, No: 119, ss. 127.
19. Pehlivan, O. (2005). Kamu Maliyesi. Trabzon: Derya Kitabevi.
20. Rakıcı, C. (2011). Vergi Denetiminin Yeni Yapısı ve Denetimin Kayıt Dışılığı Önleme Fonksiyonu. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14, 347-349
21. Sağbaş, İ. ve Başoğlu, A. (2005). İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(2), 123-144.
22. Saruç, Naci Tolga ve İsa Sağbaş (2003); "Vergi Etiğinin Ölçümü: Türkiye Üzerinde Ampirik Bir Çalışma," Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 79-96.
23. Taytak, M. (2010). İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma, Maliye Dergisi, 158, 496-512.
24. Teyyare, E. ve Kumbaslı, E. (2016). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(4), 1-29.
25. Torgler, B. (2004). Cross-Culture Comparison of Tax Morale and Tax Compliance: Evidence from Costa Rica and Switzerland, International Journal of Comparative Sociology, 45, 17-43.
26. Torgler, B., Schneider, F. and Schaltegger, A. C. (2008). Local Autonomy, Tax Morale and The Shadow Economy, Working/Discussion Paper, No: 243, ss. 2-40.
27. Tosuner, M. (1989). 1980 Sonrası Türk Vergi Sisteminin Yapısı ve Gelişimi. İzmir: Bayraklı Matbaacılık.
28. Türk, İ. (2011). Kamu Maliyesi. Ankara: Turhan Kitabevi.
29. Uluatam, Ö. (2003). Kamu Maliyesi. (8. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
30. User, İnci (1992); "Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırı," Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
31. Ünsal, H. (2009). Vergi Hukuku Türk Vergi Sistemi. (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
32. Yalçın, A. (1991). İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi. Ankara: Aydoğdu Ofset

VERGİ KANUNİLİĞİ

Öğr.Gör. Kevser ŞENOCAK

Dr. Öğr.Üyesi. Esra ÖZKAN PİR

ÖZET

Vergiler devletlerin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin en etkin aracıdır. Bu bakımdan vergi siyasi, iktisadi ve sosyal yönleri ile çok boyutlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun neticesinde de günümüze gelinceye kadar vergi devamlı bir değişim içinde olmuştur.

Batı demokrasilerinde verginin evrimine kısaca bakacak olursak bu dönemlerde iktidar sahipleri ülke üzerindeki mülkiyet haklarına dayanarak üstün yetkilere sahipti. Buna bağlı olarak vergi koyma güçleri sınırsızdı. Ancak kamu hukukunun ortaya çıkmasıyla beraber siyasal iktidarı elinde bulunduran güçlerin egemenlikleri sınırlandırılmaya başlanmıştır. Mutlak iktidarın halk tarafından sınırlandırılmak istenen ilk yetkisi de vergilendirme yetkisi olmuştur. Mutlak iktidarın vergilendirme gücünün sınırlandırılarak hukuk düzenine bağlanması anayasal demokrat düzenin kurulmasında önemli bir adım niteliğinde olmuştur.

Gerçekten parlamentoların kazandıkları ilk yetki vergilendirme yetkisi olmuştur. Günümüz batılı ülkelerin anayasalarında yer alan “yasasız vergi olmaz” kuralının temelinde 17. ve 18. yüzyılların “temsilsiz vergi olmaz” ve “rızasız vergi olmaz” sloganları vardır. Bu sloganların anlamı, yükümlü temsilcilerinden oluşan parlamentoların onayı bulunmaksızın vergi alınamayacağı, aksi halde, söz konusu vergilere halkın rıza göstermemiş sayılacağıdır.

Bu çalışmada verginin kanuniliği ilkesinin kavramsal yapısı, tarihçesi ve verginin kanuniliği ilkesinde yorumun önemine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Vergi, Hukuk, Vergi Kanuniliği, Kamu Hukuku

1. GİRİŞ

Vergiler devletlerin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin en etkin aracıdır. Bu bakımdan vergi siyasi, iktisadi ve sosyal yönleri ile çok boyutlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun neticesinde de günümüze gelinceye kadar vergi devamlı bir değişim içinde olmuştur.

Batı demokrasilerinde verginin evrimine kısaca bakacak olursak bu dönemlerde iktidar sahipleri ülke üzerindeki mülkiyet haklarına dayanarak üstün yetkilere sahipti. Buna bağlı olarak vergi koyma güçleri sınırsızdı. Ancak kamu hukukunun ortaya çıkmasıyla beraber siyasal iktidarı elinde bulunduran güçlerin egemenlikleri sınırlandırılmaya başlanmıştır. Mutlak iktidarın halk tarafından sınırlandırılmak istenen ilk yetkisi de, vergilendirme yetkisi olmuştur. Mutlak iktidarın vergilendirme gücünün sınırlandırılarak hukuk düzenine bağlanması anayasal demokrat düzenin kurulmasında önemli bir adım niteliğinde olmuştur.

Gerçekten parlamentoların kazandıkları ilk yetki vergilendirme yetkisi olmuştur. Günümüz batılı ülkelerin anayasalarında yer alan “yasadışı vergi olmaz” kuralının temelinde 17. ve 18. yüzyılların “temsilsiz vergi olmaz” ve “rızasız vergi olmaz” sloganları vardır. Bu sloganların anlamı, yükümlü temsilcilerinden oluşan parlamentoların onayı bulunmaksızın vergi alınamayacağı, aksi halde, söz konusu vergilere halkın rıza göstermemiş sayılacağıdır.

Bu çalışmada verginin kanuniliği ilkesinin kavramsal yapısı, tarihçesi ve verginin kanuniliği ilkesinde yorumun önemine değinilmiştir.

2.Verginin Kanuniliği İlkesinin Kavramsal Yapısı

Vergi; "devletin egemenlik gücüne dayanarak tek taraflı irade ile herhangi bir karşılığa bağlı olmadan belirli kurallara göre kişi ve kurumlardan aldığı iktisadi değerler olarak tanımlanmaktadır.

Verginin hangi hallerde doğduğu, kimlerin vergi yükümlüsü olduğu tutarı ve nasıl hesaplanacağı konuları günümüz devletlerinde bir yandan devlet egemenliğine bağlı kişilerin ve öte yandan vergi idaresinin uymak zorunda olduğu kanunlarla düzenlenmiştir. Yani vergi kanunla konulur, kanunla alınır; verginin hukuki dayanağı kanundur.

Modern devletlerde, artık eskiden olduğu gibi devlet gücünü elinde bulunduran kişilerin isteklerine göre vergi alınmamaktadır. Verginin hukuki temellere dayandırılması, diğer bir deyişle kanunla konulması, alınması “hukuk devleti” kavramının bir sonucudur. Bilindiği üzere hukuk devleti anayasaya uygun bir egemenlik altında kanunlar ve hukuk kurallarına göre yönetilen devlettir. Nitekim 1982 tarihli anayasamızın 2. maddesi Türkiye Cumhuriyeti’ni “sosyal bir hukuk devleti” olarak nitelendirmiştir. Bu bakımdan vergi hukukunun genel yapısı sosyal hukuk devletinin gereklerine uygun olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın ‘Temel Haklar ve Ödevler’ başlığını taşıyan 2. kısmında ‘Siyasi Haklar ve Ödevler’ olarak ayrılan 4. bölümünde yer alan 73. madde “vergi ödevi” kenar başlığını taşımaktadır. Dört fıkrada oluşan bu hüküm sosyal hukuk devleti ilkesi doğrultusunda vergi ödevine egemen olan temel anayasal kuralları kapsamaktadır. Bu dört fıkrada yer alan ilke ve kurallar bazı ana başlıklar altında toplanabilir:

- Verginin genelliği ilkesi
- Verginin mali güçle orantılı olması ilkesi
- Verginin adaletli ve dengeli dağılımı ilkesi
- Verginin kanuniliği ilkesi

Burada verginin kanuniliği ilkesi anayasal ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Verginin Kanuniliği İlkesinin Anlamı

Verginin kanuniliği ilkesi kanunsuz vergi alınamayacağını ifade eder. Kanun yapma yetkisi yasama organına ait olduğundan; hükümet, vergi idaresi ve diğer idari organlar bireylerden kanuni dayanağı olmayan vergi ve benzeri gelir alamaz. Yani anayasa her çeşit mali yükümlülüğün yasa ile konulmasını buyururken keyfi ve takdiri uygulamaları önleyecek ilkelerin yasada yer alması amacını gütmüştür.

Anayasanın 73.maddesinin üçüncü fıkrasındaki “vergi resim harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla koyulur ve kanunla, değiştirilir veya kaldırılır” kuralının temelinde yatan düşünce vergiye ilişkin önemli konuların yasama organında düzenlenmesini sağlamaktır. Bu bakımdan verginin kanuniliği ilkesinin kapsamına mali yükümlülüklerin konulması,

değiştirilmesi veya kaldırılması girmektedir. Aynı zamanda yasa metninden de anlaşılacağı gibi kanunilik ilkesi yalnız vergileri değil, resim, harç ve benzeri yükümlülükleri diğer bir deyişle kamusal güce dayalı bütün hükümleri kapsamaktadır.

Vergilendirmeye ilişkin Bakanlar Kurulu'na tanınan yetki şartlı ve sınırlıdır. Buna göre Bakanlar Kurulu sadece alt ve üst sınırları kanunla belirlenmiş olan; muafiyet, istisna, indirim ve oranda; kanunda belirlenmiş olan sınırlar çerçevesinde değişiklik yapabilir. Verginin konusu, yükümlüsü, matrahı ve oranı gibi asli unsurlarının kanunla belirlenmesi zorunludur.

2.2. Verginin Kanuniliği İlkesinin İstisnaları

Anayasamızın 73'üncü maddesinin son fıkrasında "Mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir." Bu hükmün amacı yasama organının nispeten yavaş çalışması nedeni ile anılan konularda Bakanlar Kuruluna yetki verilmesine olanak sağlayarak, esneklik ve çabukluk getirmektir. Temel kural kanunilik ilkesi olduğundan ancak 73'üncü maddenin son fıkrasında belirtilen konularda, yasa Bakanlar Kuruluna yetki verebilir. Bu bakımdan verginin kanuniliği ilkesinin istisnası niteliğinde olan bu hükmü dar yorumlamak gerekir. Zira yetki yalnız Bakanlar Kuruluna verilebilir. Yasa yetkiyi başka bir makama veremeyeceği gibi, Bakanlar Kurulu da verilen yetkiyi bir başka makama devredemez. Bakanlar kuruluna yetki verilirken yasa da alt ve üst sınırların belirtilmesi zorunludur. Bakanlar Kurulu yetkiyi bu sınırlar içinde kullanacak, bunun dışına taşamayacaktır.

3. Verginin Tarihçesi

Vergi; "devletin egemenlik gücüne dayanarak tek taraflı irade ile herhangi bir karşılığa bağlı olmadan belirli kurallara göre kişi ve kurumlardan aldığı iktisadi değerler" olarak tanımlanmaktadır. Vergilendirmenin medeniyetin şekillenmesinde oldukça uzun ve etkili bir tarihçesi bulunmaktadır. Vergilendirmenin ilk uygulamalarına milattan önce 2000 yıllarında Mısır'da rastlanmaktadır. Eski Mısır'da günlük yaşamın değişik boyutlarının, örneğe günlük yemeklerin hazırlanmasında kullanılan yağın vergilendirildiği, "yazıcı" olarak bilinen vergi toplayıcılarının vergilendirilen yağın yerine alternatif yağların kullanılmasını engellemek için çeşitli denetimler yaptıkları, ayrıca yabancılar ve köleler için değişik vergilerin konulduğu görülmektedir.

Eski Roma uygarlığında ise daha karmaşık bir vergilendirmenin olduğu, satışlar üzerinden, ithal ve ihraç edilen ürünlerden vergi alındığı gibi verasetle intikal eden malların da vergilendirildiği tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Daha ilginç olan, ilk vergi cennetinin Romalılar tarafından kurulduğu tarihin milattan önce 4. yüzyıla kadar gitmesidir.

Eski Yunan uygarlığında ise özellikle savaş dönemlerinde herkesten “eisphora” olarak bilinen bir verginin alındığı, bu vergide hiçbir muafiyet ve istisnanın olmadığı, ancak savaş gelirlerinin yeterli olması halinde alınan vergilerin tamamının veya bir kısmının vatandaşlara iade edildiği rivayet edilmektedir. Öte yandan, 1215 tarihli Magna Carta ile İngiliz vatandaşları ilk kez Kral John’un yetkilerini sınırlandırmış, vergi gelirlerini harcama yetkisi kralda bırakılmış, ancak vergileme yetkisi parlamentoya verilmiştir.

4. Verginin Kanuniliği İlkesinin Dayanakları

4.1. Anayasal Dayanakları

İdare hukuku alanında kanunilik ilkesi, hukuk devletinin gereklerinden biri olarak idarenin yetki sınırlarının kanunlarla çizilmiş olmasıdır. (Bereket, 1996:80). 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununda kanunilik ilkesi ile ilgili açıklanan hüküm olmamakla birlikte, 68. md. nin 3. fıkrasının bu ilkeyi kapsadığı ifade edilmektedir. (Dönmezer, Erman, 1994:22). Teşkilatı Esasiye Kanununun söz konusu hükmü, bugünkü söyleşiyle “Tabii haklardan olan hürriyetin sınırı, başkalarının hürriyetinin sınırıdır. Bu sınır ancak kanun tarafından belirlenir.” şeklindedir.

1961 Anayasasında bu ilke 33. madde de düzenlenmiştir. Bu düzenleme hem kanunilik ilkesini hem de bu ilkenin bir sonucu olan (Timurtaş, 2002: 109) ceza kanunlarının geçmişe uygulama yasağını kapsamaktadır. Anayasanın 33. maddesinin 1, 2 ve 3 fıkralarındaki bu düzenleme;

“Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilinden dolayı cezalandırılmaz. / Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur. / Kimseye, suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.” şeklindedir.

1982 Anayasasının 73. maddesine göre, “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.” denilmek suretiyle Vergi Ödevi tanzim edilmiş bulunmaktadır Vergi ödevi 1961 ve 1982 Anayasalarında “Siyasi Haklar ve Ödevler” kısmında düzenlenmiştir ([http:// www.e-akademi.org/makaleler /gkyerlikaya-1.htm](http://www.e-akademi.org/makaleler/gkyerlikaya-1.htm) ftn51).

Anayasa'nın 61. maddesinin temelinde yatan düşünce vergiye ilişkin önemli konuların Yasama Meclislerince düzenlenmesini sağlamaktır. Kuralların yorumu sırasında onların konuluş amaçları bir yana bırakılamaz. Amaca dayanan yorum ise 61. maddedeki "vergi koyma" kavramını geniş biçimde yorumlama zorunluluğunu doğurur. Vergi koyma kavramının içine vergi oranında değişiklik yapma kavramı da girmektedir. Vergiyi arttırma, indirme vergi koymak gibi büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle verginin arttırılması ve indirilmesi de kanunla yapılır. Anayasalarımızda yer alan suç ve cezada kanunilik ilkesini aşağıda inceleyeceğiz. Ancak Anayasa hukukunda sadece suç ve cezada değil, birçok konuda kanunilik ilkesi getirilmiştir. Örneğin memur disiplin hukukunda kanunilik ilkesi benimsenmiştir. (www.egan.gov.tr) Ayrıca 1982 Anayasası'na göre idarenin kuruluşu ve örgütlenmesi kanunla olur. (Anayasa Md.113/1, 123/1–3) Aynı şekilde idarenin görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. (Anayasa md. 123) Keza temel hak ve özgürlükler de özüne dokunmamak kaydıyla, ancak kanunla sınırlandırılabilir. (Anayasa md 13)

4.2. Yasal Dayanakları

4.2.1. Ceza Kanunlarında Kanunilik İlkesi

Kanunilik ilkesi, suç ve cezanın kanunla konulması gerektiğini ifade eder demiştik. Kanunilik ilkesinin unsurları, suç ve cezanın kanunla konulması, kıyas yasağı, aleyhteki kanunun geçmişe yürümemesi ve suç ve cezanın belirli olmasıdır (Centel, 2001: 20) 1926 tarihli 765 Sayılı Ceza Kanunun 1. md. si "Kanunun sarıh olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez. Kanunda yazılı cezalardan başka ceza ile de kimse cezalandırılamaz" şeklindedir. Aleyhte olan kanunun geriye yürümeyeceği ve lehe olan kanunun uygulanacağı hususu ise 765 sayılı TCK'n un 2. maddesinde düzenlenmiştir.

4.2.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Kanunilik İlkesi

Bu sözleşmeye ülkemiz 10.0.3.1954 tarih ve 6366 sayılı Kanun (19 Mart 1954 tarih ve 8862 sayılı Resmi Gazete) ile katılmıştır. Kanunilik ilkesini "hiç kimse işlendiği zaman ulusal ve uluslararası hukuka göre suç sayılmayan bir fiil ve ihmalden dolayı mahkûm edilemez" (Gözübüyük, Gölcüklü, 2001: 204) biçiminde düzenlenmiştir. Bu sözleşmenin hukukumuz açısından anlamı, 07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile Anayasanın 90. md. sinin son

fıkrasına eklenen cümle ile daha belirgin hale gelmiştir. Bu değişiklikte sözleşme iç hukukun bir parçası olmuş, kanunlar gibi fakat kanunlardan öncelikli bir konuma ulaşmıştır.

5. Verginin Kanuniliğinin Önemi

Vergileme ilkeleri, bir yandan ekonomik ve sosyal düzen ve ideolojilerin gelişmesine, diğer yandan vergi kurumunun mahiyet ve amaçlarında meydana gelen değişikliklere paralel olarak zamanın akışı içinde önemli değişimlere uğramıştır. Vergi kanunlarında verginin yükümlüsü, konusu, matrahı, oranı, ödeme zamanı ve vergiyi doğuran olay belirtilir. Vergi kanunları dolayısıyla devletle kişiler arasında meydana gelen kamu hukuku ilişkisi, yalnız bir alacak-borç ilişkisi değildir; yani bir ödev ilişkisini de içerir. Vergi ödevi ilişkisi, vergi alacaklısı devletin vergi borçlusu olmayan kişilerle (vergi sorumluları) olan ilişkisini de kapsar.

“Verginin Yasallığı İlkesi” başlıklı doktora tezinde Gülsen Güneş, vergi cezalarının bir mali yüküm değil Anayasa’nın 38. maddesi anlamında ceza olduğunu belirtmektedir (Güneş, 1998: 22). Yazar bu alanda idarenin düzenleme yapmasına, verginin kanuniliği ilkesinin de izin vermeyeceğini ayrıca vurgulamaktadır. Bu bağlamda VUK Mük. 414. md. nin suç ve cezada kanunilik ilkesi ile bağdaşmayacağını belirtmektedir. Danıştay bazı vergi kanunları için Anayasa’ya aykırılığı dolayısıyla yaptığı başvurunun gerekçesinde “Anayasa’nın 38. maddesinde yer alan kuralın idari nitelikte suç ve cezalar için de tartışmaya neden olmayacak ölçüde açık bulunduğundan, ayrıca tartışılmayacaktır” (Anayasa Mahkemesi’nin E.1991/30, K.1992/18 sayılı kararı) ifadesini kullanmaktadır.

V.U.K.’nun 8. maddesinde, vergi kanunlarıyla kabul edilen durumlar dışında yükümlülüğe ve vergi sorumluluğuna ilişkin özel sözleşmelerin vergi dairesini bağlayamayacağı belirtilmiştir. V.U.K.’nda böyle bir hükme yer verilmesinin gerekçesi, muvazaa yoluyla vergi sisteminin artan oranlı tarifelerinden kaçmayı önlemek ve vergi ödeme borcunun olmayan kişilere sözleşme yoluyla vergi borcunun devrini yasaklayarak, kamu alacağının tehlikeye girmesini önlemektir. Vergi kanunlarının sözleşmeleri kabul etmesine K.V.K.’nun 37 ve 38. maddeleri örnek gösterilebilir.

Verginin yasallığı ilkesinin iki önemli sonucu bulunmaktadır. Söz konusu ilkenin en önemli ilk sonucu, geriye yürümezlik ilkesidir. Verginin yasallığı ilkesinin diğer sonucu ise kıyas yasağı olarak karşımıza çıkar.

Verginin yasallığı ilkesinin, gerçek anlamda ilk kez ülkemizde 1924 Anayasasında yer aldığını söyleyebiliriz. Bunu takip eden 1961 ve 1982 Anayasalarında değişikliklerle de olsa bu ilkeye yer verildiği görülmektedir.

6. Verginin Kanuniliği İlkesinde Yorumun Özellikleri

6.1. Yasal Çerçeve

Vergi Usul Kanununun 3 üncü maddesinin “vergi kanunlarının uygulanması” başlığını taşıyan A fıkrasının 2 nci bendine göre, “ Vergi kanunları lafzı ve ruhu ile hüküm ifade eder. Lafzın açık olmadığı hallerde vergi kanunlarının hükümleri, konuluşundaki maksat, hükümlerin kanunun yapısındaki yeri ve diğer maddelerle olan bağlantısı göz önünde tutularak uygulanır”. Aynı maddenin “ispat” başlıklı B fıkrasının 1 inci bendine göre de “Vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır”. Bu fıkranın 2’nci bendinde ise vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin işlemlerin gerçek mahiyetinin yemin dışında her türlü delille ispatlanabileceği belirtilmiştir (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2008: 22).

6.2. Ekonomik Yaklaşım

Vergi hukukunda yasanın amacından hareket edilerek yorum yapılması ekonomik yaklaşımın uygulanması sonucunu doğurur. Ekonomik yaklaşım, vergi doğurucu olayların saptanmasında ve vergi yasası hükümlerin yorumlanmasında hukuki biçimlerin ötesine geçilerek gerçek ekonomik nitelik ve içeriklerin esas alınması anlamını taşır. Ekonomik yaklaşım, vergi hukukuna özgü bir yorum yöntemidir ve gerçek maddi olayın saptanmasına gerek hukuk kuralının yorumunu içerdiğinden bir üst kavram olarak kullanılır. Vergiyi doğuran olayın ekonomik niteliği ve işlerliğine göre saptanmasına ve değerlendirilmesine vergi hukukunda ekonomik irdeleme denir. Vergiyi doğuran olaya uygulanacak hukuk kuralının ekonomik gerçekler göz önüne alınarak saptanması ise ekonomik yorumdur. Ekonomik yorum karar aşamasında yapılır. Ekonomik irdeleme ve ekonomik yorum, ekonomik yaklaşım üst kavramının unsurları görümündedir (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2008: 24).

6.3. Kıyas Yaklaşımı

Hukukta kıyas, bir olay hakkında yasada yer alan kuralın, nitelikleri ve kuruluşları ona benzeyen fakat yasada düzenlenmemiş diğer bir olaya uygulanmasıdır (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2008: 29). Kıyasa yasa boşluklarını doldurmak amacıyla başvurulur. Vergi hukukunda kıyas yolu ile yoruma başvurulması hukuk devletinin hukuki güvenlik ilkesine ve vergilerin yasallığı ilkesine ters düşer. Aksi halde vergi koyma açısından yetkisiz olan yürütme ve yargı organları tarafından vergi doğurucu olaylar yapılabilir veya mevcut vergi yükleri değiştirebilir. Kamu hukukunda bu durum fonksiyon gaspına yol açar. Örnek olarak emlak vergisi kanunu verilebilir. Ayrıca gelir vergisi kanununun ilgili hükümleri (m.7, 8, m. 80, 82) kıyas yolu ile uygulayacağını hükme bağlamıştır. Danıştay vergilendirmede kıyas yasağına çoğu kez titiz biçimde Danıştay 5237 sayılı belediye gelirleri kanununun da akaryakıt resmi konuları içinde açık olarak belirtilmediği için likit gaz tüketimi üzerinden bu resmin alınamayacağına karar vermiştir. Buna karşılık Danıştay yine eski Belediye Gelirleri Kanununun, belediye sınırları içinde tüketilen havagazının metreküpü üzerinden belediye meclisi kararı ile resim alınmasını öngören hükmünün benzer nitelikte bir gaz olan kok gazı içinde geçerli olduğuna karar vermiştir.

6.4. Tipleştirme – Tipiklik

Tipiklik somut maddi olayın soyut hukuk kuralına uygun olmasını ifade eder. Buna karşılık kanun yapım sürecinde soyut kurallar konması ise tipleştirme olarak nitelendirilir. (Öncel vd., Ankara 2005, s.31). Vergilendirme ile ilgili olarak kanunda soyut olarak düzenlenmiş olan bir olay, pratik hayatta somut olarak gerçekleşince tipiklik söz konusu olur vergiyi doğuran olayın gerçekleştiği kabul edilerek vergilemenin yapılabilmesi için olayın kanun hükmüne başka bir ifade ile soyut tipe uyması gerekir. (Pehlivan, 2007: 29)

Öte yandan vergilendirmeye ilişkin düzenlemeler anayasanın diğer ilkelerine de aykırı olamaz. Örneğin anayasada yer alan “kanun önünde eşitlik ilkesi” vergi hukuku bakımından da son derece önemlidir. Bu ilke hukuk devletinin özünü oluşturmuştur.

7.SONUÇ

Vergi kanunlarına aykırı hareket vergi suçudur. Vergi suçları idari ve adli vergi suçları olarak ikiye ayrılmaktadır. Cezası idare tarafından kesilen suçlara idari vergi suçları, cezasına adli mahkemelerce hükmedilen suçlara ise adli vergi suçları diyoruz. Kısaca “kanunilik ilkesi” olarak anılan ilke, “kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesinin” diğer adıdır. Buna “yasallık ilkesi” de denmektedir. Bu ilke dolayısıyla, kişilerin hakları korunmakta, güvence sağlanmaktadır. Kanunilik ilkesinin suçun kanunilik (tipiklik) unsuru ile ilgisi bulunmaktadır. Ancak bu iki kurum aynı değildir. Kanunilik ilkesi, suç sayılan eylemler ile bunlara verilecek cezaların kanun ile belirlenmesini ifade eder. Suçun kanuni unsuru ise, eylemin suç sayılabilmesi için kanun ile belirlenmiş suç kalıbına uygun olması anlamına gelir.

Kanunilik ilkesi ise ilk defa suç ve ceza alanında ortaya çıkmış, bunu vergilerin kanuniliği ilkesi izlemiş ve böylece zamanla bütün kamu hukuku alanına yayılmıştır.

KAYNAKLAR

1. BEREKET Z.,(1996), Hukukun Genel İlkeleri ve Danıştay, Ankara:Yetkin Kitabevi.
2. CENTEL N., (2001), Türk Ceza Hukukuna Giriş, İstanbul.
3. DÖNMEZER S., ERMAN S. (1994), Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, İstanbul:Legal Kitabevi.
4. GÖZÜBÜYÜK Ş., GÖLCÜKLÜ F.,(2004), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara:Seçkin Kitabevi.
5. GÜNEŞ G.,(1998), Verginin Yasallığı İlkesi, İstanbul:Legal Kitabevi.
6. ÖNCEL M., KUMRULU A., ÇAĞAN N.,(2008), Vergi Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.
7. PEHLİVAN O., (2007),Vergi Hukuku Genel İlkeleri ve Türk Vergi Sistemi, Ankara: Derya Kitabevi.
8. TİMURTAŞ T., (2002), Ceza hukuku Genel Hükümler, Ankara.
9. www.e-akademi.org/makaleler/gkyerlikaya.
10. www.egan.gov.tr

KADININ TOPLUMSAL GÖRÜNÜRLÜĞÜNDE VATKA KULLANIMININ MANİPÜLATİF ETKİLERİ

Prof. Dr. Fatma KOÇ¹
Arş. Gör. Cansu ÖZGÖREN SOLAK²

ÖZET

Tarihten günümüze kadar korunmak, örtünmek, güzel görünmek vb. çeşitli sebeplerle veya duygularla giyinen insanoğlunun bu ihtiyacı moda kavramı ile birlikte, zamanla estetik ve zevk gibi farklı anlamlara taşınmıştır. Günümüzde kişinin yaşadığı çevre, sürdürdüğü yaşam tarzı, sosyo-ekonomik durumu, o kişinin giyim-kuşamı ile dış çevreye yansımaktadır. Kişiler, günün modasını takip etsin veya takip etmesin, kullandıkları giysiler aracılığıyla çevrelerine sözsüz mesajlar göndererek kişisel zevk ve beğenilerini, hayat görüşünü, hatta farklı içerikte düşünce ve fikirlerini bulunduğu sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtabilmektedirler. Kişinin, yer aldığı toplumda cinsiyet rollerine ilişkin dinamiklerin bir ifade biçimi olarak da sunulan giysiler, kişinin cinsiyetine yüklenen anlamları da ön plana çıkarmaktadır. Cinsiyet; giysi çeşitliliğinde ve giysi kullanımında aidiyetliği sağlayan önemli bir faktördür. Moda tarihi incelendiğinde; kullanılan giysilerin, kişinin cinsiyet özelliği ve kimliği ile yakından ilgili olduğunu vurgulayan pek çok unsur ile karşılaşılabilir. Votka kullanımı da öncelikle giysi formunda her iki cinsiyetin kullandığı bir özellik olarak kabul görse de bazı dönemlerde kadının erkek egemen dünyada başkaldırışının göstergesi olarak kadın cinsiyetine atfedilen önemli bir giyinme özelliği olarak karşımıza çıkar.

Bu çalışma; moda etkenine bağlı olarak kadının toplumsal görünürlüğünde kadın cinsiyetine atfedilen vatıkların manipülatif etkilerinin, algılama sürecini etkileyen faktörler açısından analizinin yapılması amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Çalışmada tarama yöntemi kullanılmış algılama sürecini etkileyen faktörler, algılayan bireyin kişiliği (toplum), algılanan nesnenin özellikleri (kadın- giysi), algılama ortamı (kültür) öğeleri çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın verileri, 1950 -2000 yılları arasında kadın giysi modasına ilişkin literatür ve görsel-yazılı kaynaklar taranarak elde edilmiştir. Öncelikle elde edilen görseller kronolojik olarak tasnif edilmiş, araştırmacılar tarafından hazırlanan inceleme formu kullanılarak vatkanın kadın silüetindeki manipülatif etkilerinin analizi yapılmış ve estetik bakış açısı ile değerlendirilerek bütüncül bir şekilde yorumlar getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Votka, kadın, toplum, cinsiyet, algı, giysi

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü

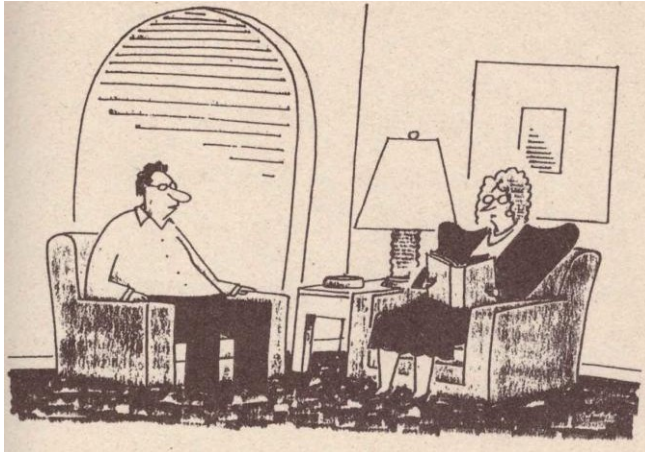
²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü

1.GİRİŞ

Günümüzde kişinin yaşadığı çevre, sürdürdüğü yaşam tarzı, sosyo-ekonomik durumu, o kişinin giyim-kuşamı ile dış çevreye yansımaktadır. Kişiler, günün modasını takip etsin veya takip etmesin, kullandıkları giysiler aracılığıyla çevrelerine sözsüz mesajlar göndererek kişisel zevk ve beğenilerini, hayat görüşünü, hatta farklı içerikte düşünce ve fikirlerini bulunduğu sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtabilmektedirler. Kişinin, yer aldığı toplumda cinsiyet rollerine ilişkin dinamiklerin bir ifade biçimi olarak da sunulan giysiler, kişinin cinsiyetine yüklenen anlamları da ön plana çıkarmaktadır. Cinsiyet; giysi çeşitliliğinde ve giysi kullanımında aidiyetliği sağlayan önemli bir faktördür.

Cinsiyetin temelinde biyolojik etmenlere bağlılık vardır. Fakat cinsiyete uygun davranmanın temelinde sosyolojik ve psikolojik etmenler bulunmaktadır. Toplum, cinsiyet rollerinin belirlenmesinde temel etkindir ve kadını-erkeği toplumun beklentileri doğrultusunda farklı sosyal rollere yönlendirir. Dolayısıyla cinsiyet kavramı doğuştan sahip olunan faktörlere işaret ederken, cinsiyet rolleri toplumsal ve kültürel gereklilikler ve niteliklere işaret etmektedir (Ersoy, 2009, s.211). Toplumda cinsiyetlerden beklenen veya onlara dayatılan, kadınlıkla ve erkeklikle ilişkilendirilmiş sosyal ve kültürel normlar bulunmaktadır ve bu normlar kadına veya erkeğe atfedilen rollerden meydana gelmektedir (Yılmaz, 2007, s.144). Algılanan kültürel normlar bireysel ve yapısal faktörlerle ilişkilendirilerek bireyi ve davranışlarını şekillendirmektedir (Lusher & Robins, 2009, s.401). Bu normlar arasında, kadın ve erkek rolleri, kadın ve erkeğin kendini sunum şekli; konuşması, davranış kalıpları ve giyim kuşam kodları bulunmaktadır ve bu kalıp- kodlamalar toplumdan topluma farklılık göstermektedir (Yüksel, 1999, s.70). Örneğin; obje olarak düşündüğümüzde pantolonun erkeği, eteğin ise kadını işaret ettiği söylenebilir. Fakat kadın giyimine pantolon girdiği zaman bu kodlar sorgulanmaya başlanmıştır. Bir giysinin biçimi, kullanımı ve renginin zaman içerisindeki gelişimi ve giysiyi kullanan kadın ve erkeklerin değişiminin toplumun kendi değişimini ortaya koyduğunu belirten Waquet ve Laporte, (2011), pantolonun kadın giysileri içerisinde, kadının toplumsal statüsü ve zihniyetlerinin değişimi ile mukayese edilebileceğini ifade etmiştir (s.76).

Toplumun, kadın ve erkeğin cinsiyet rolleri üzerindeki belirleyiciliği, cinsiyetlerine uygun giyim-kuşamları üzerinde de görülmektedir. Toplum ve kültürlerde, bir toplumdan diğerine, en etkili bireysel ve toplumsal özdeşleşme elemanı olan giysi; genellikle cinsiyetleri, yaşı, mesleki işlevi ve toplumsal konumu ayırt etmeyi sağlamaktadır (Waquet & Laporte, 2011, s.77). Sınıfı ve toplumsal kimliği ifade etmek amacıyla kullanılan giysilerin mesajları, esasen kadınların ve erkeklerin cinsiyet kimliklerini nasıl algıladıkları ya da nasıl algılamadıklarının

Şekil 2“Eve geldin Adele. Çıkarsana omuzlarını” M. Stevens’in karikatürü©1990 The New YorkerMagazine, (Davis, 1997, s.59)

beklendiği ile ilgilidir (Crane, 2000, s.31). Genelde çoğu kültürde cinsiyetler arasındaki roller; temelde erkekliğin meslek, ekmeği kazanma, otorite ve bağlayıcı yeteneklerin kullanılmasına, kadınlığın da cinsel cazibe, evcimenlik, çocuk yetiştirme, boyun eğmeye dayalı niteliklerine dayanmaktadır, fakat yakın zamanda giyimde cinsiyetçi söylemler ve konular, kadınların işgücüne katılması ile meydana gelmiştir (Davis, 1997, s. 58).

Örneğin 19. yüzyılın sonlarında, kadının özgürleşmesinin ve erkeğin toplumsal statüsüne karşı mücadele verme isteğinin sembolü olan kravatın, artık nerede ve kim tarafından kullanıldığına göre farklılık gösteren anlamları vardır. Kravat, reklamlarda, moda dergilerinde ve filmlerde kadının bağımsızlık sembollerinden biri olmayı sürdürmektedir (Crane, 2000, s.169). Bu örnekten yola çıkılacak olursa moda tarihinde giysilerde votka kullanımı öncelikle giysi formunda her iki cinsiyetin kullandığı bir özellik olarak kabul görmüştür. Özellikle erkeklerin kullandığı pantolon ile ceketten oluşan klasik takım elbiselerin ceketlerinde kullanılan vatkalara, tarihi süreç içerisinde kadın giyim modasında da zaman zaman ön plana çıkmıştır. Erkek egemen bir dünyada özellikle II. dünya savaşı sonrası kadının çalışma hayatına fiili olarak katılmasından dolayı, kadın kendi varlığını votka aracılığıyla görünür kılmaya çalışmıştır. Bazı dönemler de ise votka kullanımı, erkek egemen dünyada başkaldırışının göstergesi olarak kadın cinsiyetine atfedilen önemli bir giyinme özelliği olarak gündeme getirilmiştir. Hatta Şekil 1’de yer alan karikatürde anlatılmak istenildiği gibi, çalışan kadının iş yaşamında kazandığı gücü ve otoriteyi aile yaşamında da bir figür olarak görünürlüğüne, giysilerinde kullandığı votka ile

sağlamaya çalışmaktadır. Bu çalışma; moda etkenine bağlı olarak kadının toplumsal görünürlüğünde kadın cinsiyetine atfedilen vatıkların manipülatif etkilerinin, algılama sürecini etkileyen faktörler açısından analizinin yapılması amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür.

2.MATERYAL VE YÖNTEM

Moda etkenine bağlı olarak kadının toplumsal görünürlüğünde kadın cinsiyetine atfedilen vatıkların kadın vücudunun görünürlüğündeki manipülatif etkilerinin, algılama sürecini etkileyen faktörler açısından değerlendirmesi amacını taşıyan çalışmada tarama yöntemi kullanılmış, algılama sürecini etkileyen faktörler, algılayan bireyin kişiliği (toplum), algılanan nesnenin özellikleri (kadın- giysi), algılama ortamı (kültür) öğeleri çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın verileri, 1950 -2000 yılları arasında kadın giysi modasına ilişkin literatür ve görsel-yazılı kaynaklar taranarak elde edilmiştir. 20. Yüzyılın başlarından itibaren gündeme gelen ve çalışan kadının en önemli giysi parçalarından biri olarak kabul gören ceketler ve ceket özelinde kullanımı ve boyutları farklılık gösteren vatıklar araştırma kapsamına alınmıştır. İlk aşamada, elde edilen görseller 10'ar yıllık peridolar şeklinde kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Konuya ilişkin görseller taranmış ve dönemin trendleri doğrultusunda modeller belirlenmiştir. Analiz sürecinde, literatürde 5'li veya 7'li şekilde çeşitlendirilen vücut tiplerinden faydalanılmıştır. Fakat çalışmanın amacı doğrultusunda, vücut tiplerinden bedende omuza vurgu yapan 3 silüet ('X'siluet-(Kum saati), 'V'siluet-(Ters üçgen) ve 'H'siluet-(Dikdörtgen)) seçilerek görsellerin analizinde referans olarak kullanılmıştır. Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan inceleme formu kullanılarak kadın ceketleri ile ceketin omuzlarında kullanılan vatıkların kadın silüetindeki manipülatif etkilerinin analizi yapılmış, algılama sürecini etkileyen faktörler ve estetik bakış açısı ile değerlendirilerek bütüncül bir şekilde yorumlar getirilmiştir.

3.BULGULAR VE YORUM

Geçmişten günümüze moda üzerinde büyük ölçüde genelde kadın giyimi belirleyici unsur olmuş ve moda kadın giyimi etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla modanın kadını, kadının da modayı etkilediği söylenebilir. Giysi çeşitleri ve giysi kullanım biçimleri yaşanan toplum ve bulundukları kültürel çevre ile şekillenen kadınların kullandıkları giysiler, düşünce ve davranışlarının bir yansıması olarak kabul edilirse, toplum içerisinde yaşanan sosyal, ekonomik ve politik değişim ve yenilikler kadın giysilerinde kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum

özellikle kadının erkek egemen dünyada kendini gösterme ve ispat çabası ile birlikte, kadını erkek giyim tarzına yönlendirmiştir. Kadının karşı cins gibi giyinmeye başlaması, kadının yaşamda aktif ve üretici kimliği ile var olması ve erkeklerle eşit haklarda yaşaması gibi konuların sosyal alanlarda konuşulduğu 1920’lerde, erkek ceketlerini kullanmaları ile

Şekil 2 'Erkekleşen kadın giyimi 1920 (Ormanlar, 1999, s.48)

olmuştur. Toplumda gelişen bu yeni bilinç nitekim bu yıllardan itibaren kadın giysilerine kendini göstermeye başlamıştır. Toplum içerisindeki varlığını giyimi ile ispat edercesine bir giyim şekli benimseyen kadının bu yeni, stili Şekil 2’de gösterildiği gibi ‘erkek gibi kadın’ olarak adlandırılmış ve yaygınlık kazanmıştır (Barbarosoğlu, 2013, s.35). Kadının görünürlüğüne dikkat çekme çabası, erkek ceket, kravat ve pantolon kullanımı ile başlamıştır. Daha sonra yaka, kol ve beden üzerinde manipülatif etkileri kullanmaya başlayan kadının, görünürlüğünde en önemli etki vatkı kullanımı ile gerçekleşmiştir.

1940’lı yıllarda yaşanan II. Dünya savaşı kadın modasında birtakım izler bırakmıştır. Bu yıllarda kadınlar; kalçaya ve bele hafif oturan, vatkalı ve geniş omuzlu ceketler ile askeri üniformaya benzer giysiler giyerek toplumdaki görünürlüğüne vurgu yapmaya çabalamışlardır. 1950’li yıllarda, II. Dünya savaşının etkileri ekonominin yanı sıra toplumun sosyal yapısında da hissedilmiştir. Kadının toplumdaki sosyal konumunda birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Savaş zamanı iş gücüne katılımının verdiği güven ile kadınların, sosyal özgürlükleri artmıştır, fakat toplum savaş sonrası kadınların eski rolü olan ev kadınlığına geri dönmesini istemiştir (Fogg, 2014, s.326). Fakat genel olarak II. Dünya savaşından itibaren tüm dünyada kadınların işgücüne katılım oranları artmıştır (Öztürk ve Kılıç, 2014, s.108).

1960’lı yıllarda dünyada kadın hakları, azınlık ve çevre hareketleri başlamış ve düzenin eşit haklar ve eşit paylaşımı toplumda konuşulan konu sosyal konular olmuştur. (Ormanlar, 1999, s. 67). Bu dönemlerde dünyada sosyal, ekonomik, toplumsal, siyasal pek çok reform yaşanmıştır. Özellikle kadınlar için kariyerin önem kazandığı bu yıllarda, kadınlar maskülen görüntüde beden hatlarını gizleyen ceket- pantolon takımlar kullanmaya başlamıştır. 60’lı yıllarda başlayan ‘kadınların özgürleşmesi’ ve 70’lerde gündeme gelen cinsel devrim kadınların iş ortamına girmek için daha fazla çabalamalarına ve sonuç olarak da erkek modasının

unsurlarından etkilenmelerine neden olmuştur (Fischel vd., 2013, s. 372). Bu durum ortak gardirop olarak adlandırılan ‘unisex giyim’ kavramını gündeme getirmiş ve kadın-erkek birbirine benzer görüntüde giysiler kullanmaya başlamıştır.

1980’lerde gelişen teknoloji ve iletişimin ağı oldukça gelişmiş ve dünya küreselleşmeye başlamıştır. Bu ilerleme ülke ekonomilerinde gelişmeler yaşanmıştır ve farklı ülkeler birbirlerinin pazarlarında yer alamaya başlamıştır. Gelişen ve önceki yıllara göre iyileşen ekonomi ile birlikte tüketim olgusu da bu dönemde artmıştır. Geleneksel erkek egemenliğinde olan iş dünyasında kadınlar önceki yıllara göre daha önemli statülerde çalışmaya başlamıştır. Ormanlar (1999) belirli statülere ulaşan kadınların bu dönemde etek veya pantolonlarla giydikleri takımların abartılı kaldırılmış omuzlu ceketleri, kravatları ile güçlü ve profesyonel iş kadını imajı çizdiklerini ifade etmiştir (s. 85). Watson (2007) büyük vatkalı takılarak kullanılan kıyafetlerin, kadınların kendini otoriter ve güçlü hissettiği kıyafetler olarak adlandırmıştır (s. 131). 1990’lı yıllarda internet ve sosyal ağının geliştirilmesi ile birlikte iletişim küresel bir hal almış ve bunun sonucu olarak dünya çapında bir farkındalık gerçekleşmiştir. Moda uluslararası bir nitelik kazanmış ve üretim, Avrupa ve Amerika’dan Çin ve Asya’ya kadar açılmıştır (Fischel vd., 2013, s. 386). Dünya genelinde ünlü giyim markaları farklı ülkelerde mağazalar açmış ve marka giyinmek bu dönemde statü simgesi halini almıştır. İş kadınları önemli statülerin sahibi olmuş, hatta 50’li ve 60’lı yıllarda çalışma hayatına başlayan kadınlar bu dönemlerde kariyerlerinin zirvesini yaşamıştır. 90’lı yılların sonlarında vatkalı omuzlar kalkmış yerini aksesuarlar almıştır (Watson, 2007, s.134).

Tablo 1: 1950’li Yıllarda Kadın Giysi Modası Analiz Tablosu

 ‘X’ siluet	 1947 Chiristian Dior “New Look” (Fischel vd., 2013, s.316)	 1950 Hardy Amies (Fogg, 2014, s. 304)	 1955 Teddy Kızlar, Yönetmen Ken Russel (Blackman, 2012, s.212)
Algılanan nesnenin özellikleri (kadın-giysi)	• ‘X’ siluet • Geniş vatkalı omuz • İnce bel • Kalça hattında ceket boyu • Ceket-etek takım	• ‘Y’ siluet • Geniş vatkalı omuz • İnce bel • Kalça hattında ceket boyu • Ceket-etek takım	• ‘V’ siluet • Geniş vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Kalça hattında ceket boyu • Maskülen görüntüde kadınlar • Ceket-pantolon takım
Algılayan bireyin kişiliği (toplum)	• II. Dünya savaşı sonrası; ekonomik kriz dönemi. • Kadın iş gücüne katılmaya başlaması • Ekonomik özgürlüğünü elde etmek isteyen kadınlar		
Algılama Ortamı (kültür)	• Kadının geleneksel rolü ev kadını olması istenmesi • Toplumun giysi biçimindeki değişime tepkisi		

II. Dünya savaşı sonrası yaşanan ekonomik krizin etkilerinin azalmasından sonra, 1950’li yıllarda moda anlamında giyim-kuşam harcamalarında artış yaşanmıştır. Bu durum kadının dış

görünüşünde de değişiklikler oluşturmuştur. Savaş döneminde ev yaşamından, iş yaşamına geçiş yapan kadınlar, giyimlerini yaşantılarındaki bu yeni duruma göre şekillendirmiştir. Savaş sonrası kadının toplumda görünürlüğü ön plana çıkmıştır.

Tablo 1’de yer alan verilere göre; Christian Dior’un 1947 yılında tasarladığı ‘Bar Suit’ koleksiyonda 1950’lerin modasında belirleyici olmuştur. Bu iki parçadan oluşan, geniş vatkalı ceket-etek takım ‘New Look’ modasını başlatmıştır (Fischel vd., 2013, s.313). Omuzların genişliğinden kaynaklanan maskülen, bel hattının inceliğinden feminen bir imaja sahip ‘X’ silüet bu ceket takım, önceki senelerde maskülen olarak adlandırılan kadın imajında denge sağlamıştır. Keskin hatlara sahip, geniş vatkalı, bel hattı vurgulu, ceket boyları kalça hattında biten şık takımlar bu dönemin modasıydı. 1960’lara kadar bel hattındaki vurgu ortadan kalkmış daha düz bir kadın silüeti meydana gelmiştir. Pierre Cardin, Christian Dior, Charles James ve Cristobal Balenciaga dönemin moda tasarımcıları olarak örnek verilebilir.

Tablo 2: 1960’lı Yıllarda Kadın Giysi Modası Analiz Tablosu

			
‘H’ silüet	1964 Andre Courreges (Fischel vd., 2013, s.356)	1965 Andre Courreges (Blackman, 212, s. 232)	1967 İnce çizgili takım Yves Saint Laurent (Fogg, 2014, s. 385)
Algılanan nesnenin özellikleri (kadın-giysi)	• ‘H’ silüet • Vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Bel hattında ceket boyu	• ‘H’ silüet • Vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Bel hattında ceket boyu • Ceket-etek takım	• ‘H’ silüet • Vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Kalça hattının altında ceket boyu

	• Ceket-etek takımı • Parlak renkler	• Ceket-pantolon takım • Kravat kullanımı • Maskülen görüntü
Algılayan bireyin kişiliği (toplum)	• Eşitlik, adalet ve değişim talebinde artış ve sorgulayıcı bireyler. • Sosyal ve ekonomik reformlarda artış. • Genç görünmek ve özgür yaşamak isteyen kadınlar	
Algılama Ortamı (kültür)	• Azınlık, kadın hakları ve çevre hareketlerinin yaygınlaşması. • Kariyer yapan kadınların çoğalması ve haklarının savunulması.	

1960'lı yıllarda toplumda eşitlik, adalet ve değişim talepleri başlamıştır. Bulunduğu konumu, yaşadığı çevreyi ve hayatı sorgulayan bireyler, azınlık, kadın hakları ve çevre hareketlerinin sosyal konular arasına girmesine ve yaygınlaşmasına ön ayak olmuşlardır. Diğer yandan toplumda kendini geçen on yıldan daha çok görünür kılan kadınlar bir yandan haklarını savunmaya başlamış bir yandan da kariyer hayatına devam etmiştir.

Tablo 2'de yer alan verilere göre; genç ve özgür görünmek isteyen kariyer sahibi kadınlar, korseden ve hacimli etekleri bir kenara bırakmıştır. Hacimli eteklerin yerine daha sade, düz ve kısa boylu etekleri tercih etmeye başlamışlardır (Yılmaz, 2007, s.146 ve (Fischel vd., 2013, s. 350). Beden hatlarını gizleyen, daha düz ve maskülen görüntüde tasarlanan ceket-pantolon veya ceket-etek takımları çalışan kadınlar için önem kazanmıştır. Takımlarda omuzlara yapılan vurgu devam etmiş fakat bele yapılan vurgu gittikçe ortadan kalmıştır. Bu nedenle 50'li yıllardaki 'X' silüet yerine 60'larda 'H' silüet giysiler moda olmuştur. 1960'lı yıllarda Yves Saint Laurent özellikle erkek kıyafetleri olarak benimsenmiş giysilerin kullanımını ön plana çıkartan ve kullanılması için çeşitli tasarımlar yapan modacı olmuştur, resmi kadın pantolonları olarak en ikonik tasarımı Tablo 2'de bulunan ve '*le smoking*' adını verdiği takımdır (Blackman, 2012, s. 235).

Tablo 3: 1970’li Yıllarda Kadın Giysi Modası Analiz Tablosu

 ‘H’ silüet	 1970 Marimekko (Fischel vd., 2013, s.372).	 1974 Roy Halston Frowick (Fischel, vd., 2013, s.382).	 1979 Yves Saint Laurent (Fischel, vd., 2013, s. 71).
Algılanan nesnenin özellikleri (kadın-giysi)	• ‘H’ silüet • Geniş vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Kalça hattında ceket boyu • Ceket-pantolon takım • Dikkat çekici parlak renkler ve motifler	• ‘H’ silüet • Geniş vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Kalça hattında ceket boyu • Ceket-pantolon takım • Parlak renkler	• ‘H’ silüet • Geniş vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Bel hattında ceket boyu • Ceket-pantolon takım
Algılayan bireyin kişiliği (toplum)	• Cinsiyetler arası eşitlik mücadeleleri • Feminist hareketler.		
Algılama Ortamı (kültür)	• Başarılı iş kadınlarının varlığı • Erkeklerle mahsus alanlara kadınların ortak olması ve ‘ünisex’ kavramı		

1970’li yıllarda kadın ve erkek arasında eşitlik konularının tartışılması ile birlikte feminist hareketlerde hız kazanmıştır. Toplumda tartışılan ve yaşanan bu olaylar ile birlikte

kadın ve erkek arasında görsel anlamda bir yakınlaşma başlamıştır. 60'larda başlayan 'kadınların özgürleşmesi' (Fischel vd., 2013, s. 372) ve 70'lerde gündeme gelen feminizm kadınların daha fazla aktif olarak çalışma hayatında yer almak için çabalamalarına neden olmuştur. Kadınlar bu dönem erkek modasından oldukça etkilenmiştir. Ortak gardırop olarak adlandırılan 'unisex giyim' kavramı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda kadın ve erkek giyimi oldukça birbirine benzer özelliklere sahip olmaya başlamıştır.

Tablo 3' de yer alan verilere göre kadın hatlarını ortadan kaldıran 'H' silüet vatkalı omuzlu takımlar oldukça moda olmuştur. Başarılı iş kadınlarının maskülen tarzda tasarlanmış kalça hattında biten, vatkalı omuzlu ceket ve iş çantası eşliğinde düz, uzun eteğin, ipek bluz gibi feminen rötuşlarla yumuşatılan bir görünüm kadınlar için 'başarıya yönelik giyim' olarak adlandırılmıştır ve 1970'li yıllarda kadınlar toplum içerisindeki görünürlüğü bu şekilde sağlamıştır. Bu dönemde Giorgio Armani, Ralph Lauren., Yves Saint Laurent, Pierre Cardin, Andre Courreges ve Donna Karan modacılar, kariyer sahibi kadınlar için takımlar tasarlamışlardır.

Tablo 4: 1980’li Yıllarda Kadın Giysi Modası Analiz Tablosu

			
‘V’ siluet	1980 (Carnegy, 1990, s.12)	1983 Jean- Louis Scherrer (Fogg, 2014, s.436)	1987 Giorgio Armani (Watson, 200,s.156)
Algılanan nesnenin özellikleri (kadın-giysi)	• ‘V’ siluet • Aşırı geniş, vatkalı omuz • İnce bel • Kalça hattında ceket boyu • Ceket-etek takım	• ‘V’ siluet • Aşırı geniş, vatkalı omuz • İnce bel • Kalça hattında ceket boyu • Ceket-etek takım	• ‘V’ siluet • Aşırı geniş, vatkalı omuz • İnce bel • Kalça hattının altında ceket boyu • Ceket-pantolon takım • Maskülen görüntü
Algılayan bireyin kişiliği (toplum)	• Statü sahibi iş kadınları • Küreselleşen dünya ve gelişen haberleşme ağı		
Algılama Ortamı (kültür)	• Artan giysi tüketim alışkanlığı • Otorite sahibi kadın hâkimiyeti		

1980’li yıllarda küreselleşen dünya ve gelişen haberleşme ağı toplumlarda büyük değişim ve ilerlemeleri tetiklemiştir. Dünyada gelişen ekonomi ile birlikte üretim hız kazanmış farklı ülkelerden farklı markalar birbirlerinin pazarlarına girmiştir. Önceki senelere göre iyileşen ekonomi ile birlikte toplumlarda tüketim olgusu tetiklenmiştir. İş dünyasında geleneksel erkek egemen sistemde, kadınlar önceki senelere göre daha önemli statülerde söz sahibi olmaya başlamış ve kadın modasında, etek ya da pantolonla takım giydikleri abartılı

vatkalarla kaldırılmış omuzlu ceketleri, kravatları ile genel moda resmine güçlü, profesyonel iş kadını imajı kazandırmışlardır (Ormanlar, 1999, s. 85).

Tablo 4 verilerine göre; 80'li yıllarda 'profesyonel iş kadını' imajı ön plana çıkmıştır. Kadınlar aşırı abartılı vatkalı omuzlu ceketleri, kravatları, etek veya pantolon ile kombinlenebilen 'V' siluet takımlar ile bu imajı destelemişlerdir. Kullandıkları aşırı abartılı vatkalı omuzlu ceketleri ile kadınlar çalışma yaşamlarındaki statülerini işaret etmişlerdir. Vatka kullanımı, bu yıllarda zirveye taşınmıştır. Sert ve maskülen hatlarla, kendini güçlü ve otoriter hisseden kadın toplumsal görünürlüğü bu dönemde gösterişli ve gücü vurgulayan dev vatkarlar, abartılmış omuzlar ile sağlamıştır. Bu dönemin moda tasarımcıları arasında Claude Montana Jean-Paul Gaultier, Calvin Klein, Giorgio Armani, Ralph Lauren örnek gösterilebilir.

Tablo 5: 1990'lı Yıllarda Kadın Giysi Modası Analiz Tablosu

			
'H' silüet	1990, Armani	1995	1996
	(Fischel vd.,2013, s.396).	(Crane, 2000, s. 112)	(Crane, 2000,s. 275)
Algılanan nesnenin özellikleri (kadın-giysi)	• 'H' silüet • Vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Kalça hattının altında ceket boyu • Ceket-pantolon takım	• 'H' silüet • Vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Kalça hattının altında ceket boyu • Ceket-pantolon takım • Kravat kullanımı • Maskülen örüntü	• 'H' silüet • Vatkalı omuz • Kavissiz bel hattı • Bel hattının üstünde ceket boyu • Ceket-pantolon takım • Kravat kullanımı
Algılayan bireyin kişiliği (toplum)	• Markalı ve statü sembolü kıyafetler kullanmak • Ekonomik sıkıntı ve işsizlik		
Algılama Ortamı (kültür)	• Markalaşma ve tüketim • Sağlıklı yaşama yönelim		

1990'lı yıllarda internet ağının gelişmesi iletişimde küreselleşmenin yolunu açılmıştır. Bu durum dünya çağında iletişimin artarak farkındalıkların gelişmesini sağlamıştır (Fischel vd.,2013, s.386). Uluslararası nitelik kazanan moda ile toplumlarda marka giysi kullanımını popüler hale gelmiştir. Tablo 5 verilerine göre; 80'li yıllardaki keskin hat ve 'V' silüet bu dönemde kaybolmuş, yerini daha düz 'H' silüet giysiler almıştır. Dönemin başlarında, vatkalı omuzlu ceket ile maskülen takımlar kullanan iş kadınları, dönem sonlarına doğru, daha

yuvarlak ve düşük omuzlu giysiler kullanmaya başlamışlardır. 90'lı yılların sonlarında vatkalı omuzlar ortadan kalkmıştır. 90'lı yılların moda tasarımcıları arasında Karl Lagerfeld, Vivienne Westwood, Giorgio Armani, Ralph Lauren ve Yves Saint Laurent gösterilebilir.

4.SONUÇ

Vatka kullanımı da öncelikle giysi formunda her iki cinsiyetin kullandığı bir özellik olarak kabul görse de bazı dönemlerde kadının erkek egemen dünyada başkaldırışının göstergesi olarak kadın cinsiyetine atfedilen önemli bir giyinme özelliği olarak karşımıza çıkar. Kadın giysilerin erkek giysilerinin benzer unsurlarının görülmeye başladığı 1920'lerde, kadınlar vatkalı ceketler kullanmaya başlamıştır. 30'lu ve 40'lı yıllarda yaygınlık kazanan vatka kullanımı 1950'li yıllara gelindiğinde iş gücüne katılmaya başlayan kadının geniş omuzlu 'V' biçimli silüette görüntüsü ile karşılaşmıştır. 1960'lı yıllar 50'li yıllara göre daha maskülen takım elbiseler içerisinde görünen kadınlar, genç ve özgür yaşamı arzulayan, eşitlik ve adalet gibi kavramları sorgulayan kariyer sahibi birey haline gelmişlerdir. 1970'li yıllara gelindiğinde ise cinsiyetler arası eşitlik tartışmaları hız kazanmış feminist hareketler yaygınlaşmıştır. 'Ünisek' kavramı ile birlikte kadın ve erkek kıyafetleri arasındaki farklılık da kaybolmaya başlamıştır. Bu dönemde kariyer sahibi kadınlar vatkalı geniş omuzları kullanmaya devam etmiştir. 80'li yıllarda vatka kullanımı zirve noktaya gelmiştir. Statü sahibi iş kadınlarının en önemli giysileri 'V' biçimli, vatkalı, geniş omuzlu ceket- etek veya ceket- pantolon takımlardır. 90'lı yıllarda feminen stile sahip ceket-etek veya ceket-pantolon takımlar çalışan kadınların tercihi olmuştur, bu yılların sonlarında, daha yuvarlak ve düşük omuzlu giysiler kullanılmaya başlanmıştır.

Toplum içerisinde birey, kadın ve erkek cinsiyetleri ile var olmaktadır. Bu iki cinsiyet her toplumda bireylerin davranış, tavır, giyim tarzı gibi pek çok özelliği ve değerlerini etkilemektedir. Cinsiyet rollerinin zaman içerisinde toplumsal ve kültürel gelişmeler doğrultusunda değişmesi, kadın ve erkeğin kişilik değişimlerini de beraberinde getirmektedir. İçinde bulunan toplum ve yaşanan kültür ortamına göre şekillenen kadın ise modanın her zaman gündemindedir. Kadının aktif ve üretici kimliği elde etmesi ile birlikte, erkeklerle eşit haklara sahip olması ve bunu dile getirmesi, toplum içerisindeki varlığını ispat etme çabası ve başarısı, kadının giysilerine yansımıştır.

KAYNAKÇA

- Blackman, C. (2012). *Modanın tarihi 1900'den bugüne*. (O. Kaftanoğlu). İzmir: Kerasus Kitap.
- Barbarosoğlu, F. (2013). *Modernleşme sürecinde moda ve zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Carnegy, V. (1990). *Fashions of a decade the 1980s*. B.T. Batsford –London.
- Crane, D. (2000). *Moda ve gündemleri*. (Ö. Çelik, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Davis, F. (1997). *Moda, kültür ve kimlik*. (Ö.Arıkan, Çev). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ersoy, E. (2009). Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19(2), 209-230.
- Fischel, A., Baggley, A., O'Hara, S., Sturgeon, A., Gersh, C., Khurana, A. (2013). *Moda, geçmişten günümüze giyim kuşam ve stil rehberi*. (D. Özen, Çev). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Fogg, M. (2014). *Modanın tüm öyküsü*. (E. Özgü, Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Ormanlar, Ç. (1999). Giyim kuşam modaları. *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları*. Türkiye İş Bankası, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Öztürk, S. ve Kılıç, D. (2014). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*. 47(1). 107-130.
- Waquet, D. ve Laporte, M. (2011). *Moda*. (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Watson, I. (2007). *Modaya yön verenler*. (G. Ayaş, Çev). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Yılmaz, R.A. (2007). Reklamlarda toplumsal cinsiyet kavramı: 1960-1990 yılları arası Milliyet gazetesi reklamlarına yönelik bir içerik analizi. *Selçuk İletişim*, 4(4), 143-155.

TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE KALKINMA PLANLARI VE KALKINMA PLANLARINDAKİ SÖYLEM DEĞİŞİKLİKLERİ

Onur ÇELİK¹

Sibel ÇETİNER²

ÖZET

Türkiye Ekonomisi bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte önemli yapısal değişikliklere ihtiyaç duymuş ve öncelikli olarak bu ihtiyaçlara yönelmiştir. İhtiyaçların belirlediği reform ve politikalar ise, büyük bir hızla değişen dünyaya ayak uydurmak amacıyla çeşitli uygulamaları beraberinde getirmiştir. Zaman içerisinde temel söylemi ve uygulama biçimi farklılıklar gösteren uygulamalar 1930'lu yıllarda devletçi, 1950'li yıllarda liberal şekilde hayat bulmuş, 1960 sonrasında ise planlı kalkınma sürekli bir dönüşüm içerisine girmiştir. Bu dönüşümler ile ciddi bir ivme kazanan ekonomi küresel etkiyi de barındırarak 1980 sonrası serbest bir ekonomi yapısına dönüşmüştür. Değişiklikler, Türkiye Ekonomisi'nin bugünkü iktisadi kimliğini belirmesinde önemli rol oynamıştır. 21. yüzyılın getirdiği yeni dünya ve söylemleri, önceki yıllara kıyasla nicel ve nitel söylemleri daha belirgin olarak değiştirmiştir. Araştırmanın içerdiği referans yılların bize söylediği iki çıkarım, iktisadi söylem ve değişikliklerin halkın refah düzeyini dikkate alan ve nitel gelişime yönelik olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Türkiye Ekonomisi, Kalkınma Planları.

¹Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş.

²Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş.

ABSTRACT

Structural shifts was necessary for Turkey Economics after It has achieved to have the independent and tended to carry out them primarily. Reforms and policies that appeared by requirements brought various implementations in order to reach the fluxional world. Various applications that changed time to time existed as govenment-intensive in 1930's, liberal in 1950's and with continuous conversion after the year of 1960 encompassing planned development. Economy turned into free market with the changes which had great acceleration and effects of globalization. Moreover, changes has influenced profoundly current economic structure of Turkey. New world whose 21st century altered quantitative and qualitative discourses prominently as compared to previous years. Preferred years that research includes indicate that alterations have taken welfare of public into consideration and concentrated on qualitative development.

Key Words: Development, Turkish Economics, Development Plans.

1.GİRİŞ

Kalkınma, her ülkenin yerli ve/veya yabancı kaynaklar ile ulaşmayı istediği hedeflerin başında gelir. Birçok iktisadi olgu ile doğrudan ve yakın ilişki içerisinde bulunan bu amaç, tarihi süreç içerisinde birçok değişime uğramış ve çeşitlenmiştir. Ekonomilerin iç dinamiklerinin yetersiz kalması, belirli bir sürükleyici sektörün bulunamaması, gerekli uzmanlaşmanın sağlanamaması ve birçok iktisadi kısıtlamanın sonucu olarak gerçekleşen düşük milli gelir seviyesi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel problemi olan tasarruf açığını da beraberinde getirmiştir.

Düşük milli gelir ve yetersiz tasarruf seviyesi çift yönlü nedensellik içerisinde. Düşük milli gelir ve yüksek tüketim oranı, gelirin çok düşük bir kısmının tasarruflara ayrılabilmesi sonucunu doğurmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde gözlenen bu durum, bahsi geçen ekonomilerin temel harcamalarının zorunlu ihtiyaçlar olmasından kaynaklanmaktadır. Ek olarak, düşük gelir düşük tasarrufları oluştururken, elde edilen düşük tasarruf düzeyi gerekli emek-sermaye oranını sağlayamadığından yeniden düşük milli gelir ile sonuçlanabilmektedir. İlgili bölümlerde daha detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz kalkınmanın önündeki kısıtlar ve ona sebep olan nesnel ve öznel gerçeklikler, politika yapıcılar tarafından düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda gerekli sermaye birikimine, ekonomik büyümeye, içsel dinamikleri harekete geçirecek ve bunu sürekli hale getirecek ivmeye ulaşabilmek için farklı dönemlerin farklı iktisadi uygulamalarının olduğunu görmekteyiz. Bu uygulamalar her ekonominin kendi öznel koşulları ile oluşmuştur. Gelişmekte olan bir yapı ile Türkiye Ekonomisi gerekli politika ve uygulamaları uzun yıllardır hayata geçirmeye çalışan ekonomilerdendir.

1963 yılında ilk kez planlı bir kalkınma politikasını oluşturan Türkiye Ekonomisi, günümüzde, nicel ve nitel yönleri ile dönüşüm yaşamış planlı kalkınma politikasını sürdürmektedir. Bu durum ekonomi bilimindeki değişim/dönüşüm ile ilgilidir. 1929 yılında yaşanan kapitalist düzenin ilk ve en büyük krizi sonrası 1930'lu yıllardaki devletçi politikaların gereği olarak sektör bazında kalkınma planı sürecini yaşamış Türkiye Ekonomisi özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası yaşanan değişim rüzgarına entegre olmaya çalışmış ve ilerleyen süreçte gerekli iktisadi hamleleri yapmaya çalışmıştır.

Konjonktürel ve yapısal değişimler, gerekli hedef ve uygulamaların beslendiği asıl kaynak olmuştur. Daha önce belirttiğimiz nicel ve nitel dönüşümler ifadesi bununla ilgilidir. İlk planlı kalkınma planından sona doğru giden yıllar içerisinde görülecektir ki; söylem, nicel hedeflerden nitel hedefleri içeren bir çizgiye eğilmiştir. Sanayi sektörünün geliştirilmesi için oluşturulan sanayi planları, planlı kalkınmaya geçişin en önemli hedef göstergelerinden olan sanayi sektörünün ekonomi içerisindeki payı ve kalkınmanın hangi kanal ile sağlanacağı sorusu genel temalardır.

Planlardan genel hatlarıyla bahsedilirken, şu ana dek yalnızca değişen dünyanın yarattığı dışsal etkilerden söz ettik. Bunun ve Türkiye Ekonomisi'nin yaşadığı köklü iktisadi dönüşümün yanında Türkiye'de sürece paralel olarak meydana gelen birçok siyasi evrim görülmektedir. Siyasi istikrarın sağlanamaması, kısa süreli hükümetler, toplum ve hukuksal baskı ve bunalımlar, toplumsal ayrışmalar vb. gelişmeler meydana getirilecek iktisadi hedeflerin gerçekleştirilmesinde doğrudan etki yaratmıştır. Bu yüzden, kalkınma politikalarının doğru incelenebilmesi ve yaşamış olabileceği hedef ve söylem değişikliklerine ulaşabilmek için dönemler arası farklılıkları dikkate almak önemli olacaktır. Bunu yaparken farklı yıllarda oluşturulan nicel ve nitel hedefler 1963, 1980 sonrası yıllar için ilk, 2000'li yıllar için son iki kalkınma planına ışık tutularak değerlendirilecektir.

Bu çalışma, daha önce elde edilmiş çeşitli kaynakların bir araya getirilmesiyle oluşturulacak; birincil ve ikincil kaynakların meydana getirdiği nicel ve nitel sonuçlardan yararlanılacaktır. Konu, genel hatları ile farklı ana başlıklar altında olgunlaşacaktır. Bunlardan ilki, teorik anlamda kalkınma kavramının ne olduğu ile ilgili olacaktır. Kalkınmanın bir ekonomi için ne anlama geldiğini teorik olarak anlamak, sonraki bölümlerde işlenecek olan pratikteki kalkınmanın nicel ve nitel kanallarını besleyecektir. İkinci olarak, Türkiye Ekonomisi'nde yer alan kalkınma hamle ve politikalarının nicel ve nitel yönleri ve temelde yer alan amaç, yöntem ve sonuçları ortaya koyulacaktır. Sonuçlar ortaya koyulurken incelenen veriler planlardaki amaçlar ile kıyaslanacak, başarı durumları nesnel bir bakış açısı ile değerlendirilerek ve temel söylemler bu süzgeçlerden geçirilerek belirlenecektir. Son olarak, hem ortaya koyulan fikirler ve hem de arıtılmış durumlar birbirleri ile karşılaştırılarak dönemler arasında nasıl bir değişim yaşanmıştır, sorusuna cevap aranacaktır.

2. KALKINMANIN TEORİK ANLAMI

Her iktisadi dönemin ilgilendiği sorunlar birbirinden farklıdır. 1930’lu yıllarda incelenen konular öncesinde yaşanan krizin etkilerini minimize etmekle ilgili olurken, II. Dünya Savaşı sonrasında değişen koşul ve sistemler kalkınma kavramını ortaya çıkarmıştır. Bir zamanlar iktisadi gerekliliklerin sonucu olarak ekonomiler istihdam ve büyüme üzerine göreceli olarak daha fazla eğilirken yeni dönem, yeni kavramları da beraberinde getirmiştir. Bu süreçten sonra büyümenin tek başına yeterli olmayacağı ve kalkınmanın daha öncelikli bir hedef olması gerektiği anlaşılmıştır. Çünkü kalkınma, içerisinde büyümeyi içeren ancak birçok farklı koşulun bir araya gelmesini gerektiren bir olgudur. Gelişmekte ve az gelişmiş olan ülkelerin öncelikli ilgi alanı olmasıyla, bu alanın ortaya çıkışını iki ana başlıkla ifade edebiliriz (Taban ve Kar, 2015: 3):

- İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslar arası ticaret ve sermaye hareketlerini canlandırmak,
- Yeni ulusal bağımsızlıklarına kavuşmuş ülkelerin ekonomik yönden de bağımsızlıklarını elde etme çabaları.

Ekonomik kalkınma, yaşanan ekonomik ilerleme ve değişimleri ifade etmekle birlikte, insanoğlunun daha iyi/mutlu bir hayata kavuşma gereksinimini de kapsamaktadır. Yani, kalkınma sadece ekonomik koşullarla alâkalı bir olgu değildir. İnsana ait bütün sıkıntıları, açlığı, hak ve özgürlükleri, eğitim ihtiyacı gibi yaşamla ilgili birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. (Gönel, 2010: 5).

Kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği konusu literatürde oldukça geniş bir yer bulmuştur. Yapısal gerçekliklerle ilgili ortaya çıkan kalkınma teorilerinde genel olarak sektör bazında değişimler incelenirken, Walt W. Rostow kalkınmayı tarihsel açıdan incelemiştir. Diğer yandan kalkınmanın belirli bir stratejik düzlemde gerçekleşeceğini öngören stratejik teoriler yöntem açısından birbirleri ile farklılık göstermektedir. Bunları dengeli ve dengesiz kalkınma stratejileri olarak iki ayrı grupta inceleyebiliriz. Dengeli kalkınma stratejisinde Rosenstein-Rodan, Nurkse ve Chenery’in görüşleri yer almaktadır. Dengesiz kalkınma stratejileri ise genel olarak Hirschman, Streenten ve Perroux’un görüşleri çerçevesinde toplanmaktadır.

Analitik açıdan incelendiğinde ekonomik kalkınma modelleri içerisinde Harrod-Domar, Klasik ve Neo-Klasik Büyüme Modeli'nin öne çıktığı görülmektedir.

Rostow'un Tarihsel Büyüme Aşamaları Teorisi (Taban ve Kar, 2015: 50), geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluk ve kitle tüketim aşamalarından oluşmaktadır.

Modelde, birinci ve ikinci aşamalar birbirleri ile yakın ilişki içerisinde. Modern gelişmelerin uzağında kalmış bir toplum yapısı ikinci aşamaya geçerken gerekli siyasi ve iktisadi koşullara da geçiş yapar. Sonraki aşamalarda ise önceki dönemin iyileşen şartları süreklilik ve artış göstermeye başlar. Belirli nicel hedeflerin bir araya gelmesiyle toplum ve ekonomi olgunluk aşamasına geçiş yaparak kitle tüketim/refah toplumu seviyesine yükselir. İktisaden emek vasıflı işgücü niteliği sergilerken sanayi ve hizmet sektörü ekonominin temel dinamikleri haline gelir.

Rodan'ın ortaya koyduğu teori, bir ekonomi için, kalkınma önündeki bazı engellerin giderilmesi üzerinedir. Talep darlığı ve yetersiz sermaye stoku bu engellerden bazılarıdır. Özellikle emeğin, emek faktörünün bol olduğu az gelişmiş bölgelerden sermaye yoğun bölgelere geçişi bölgedeki kalkınmayı gerçekleştirecektir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin tasarruflarının tasarruf açığı bulunan az gelişmiş ülkelere taşınması bölgedeki kalkınma için büyük itiş etkisi yaratacak ve dengeli bir kalkınma süreci başlatacaktır.

Dengeli büyüme fikrinin diğer yönü, ilerde yaşanması muhtemel sorunlara karşı sektörlerin dengeli ve birlikte büyümesi gerekliliği üzerinedir. "Dengeli büyümenin bu şekildeki ifadesi özellikle Ragnar Nurkse ve Arthur Lewis gibi iktisatçıların görüşlerinde yer almıştır. Örneğin, talep yaratılmasını baz alarak farklı sektörlerin büyümelerini dengeli bir biçimde gerçekleştirmelerini öneren Nurkse'nin yanında; Lewis de kapasite fazlalıklarından, israflardan kaçınabilmek için dengeli büyüme modelini savunmuştur (Kaynak, 2014: 378)."

Hirschman'ın dengesiz kalkınma ile ilgili söylemleri ekonomide var olan rekabet ortamının bir çıktısıdır. O'na göre ekonomideki yatırımlar, sektörler arasında dengesiz bir durum yaratacak şekilde olmalıdır. Böylelikle bahsi geçen rekabet ortamında gelişmiş sektörlerin yaratacağı pozitif dışsallık diğer sektörlerin gelişmesine yardımcı olacaktır. Yani, öncü sektörün var oluşunda kullanılacak alt ve diğer sektörler ve bu sektörün gelişmesi ile meydana gelecek gelir ve yeni talep durumu diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlayacaktır ve böylelikle kalkınma gerçekleşecektir. 'Hirschman, büyümenin gerçekleşebilmesi için dengeden vazgeçilebileceğini söyler. Bunun sonucu olarak sermaye birikim hızının artacağını

belirtir. Öte yandan az gelişmiş ülkelerde büyümenin kaynaklarının yetersizliğinin yanı sıra bu kaynakları bir araya getirecek araç ve kaynakların, karar vericiliğin de yetersizliği söz konusudur. Yani az gelişmiş ülkeler etkin kaynak kullanımında yetkin değildirler ve bu sorunu aşmak için dengesiz büyümek zorundadırlar (Kaynak'tan aktaran: Arslan, 2013:48)."

Harrod-Domar Büyüme Modeli'ne göre, "her ekonomi, yıpranan veya azalan yatırımlar için milli gelirinin belirli bir oranını tasarrufa ayırmalıdır. Ancak büyüme için net sermaye stokunu artıracak yeni yatırımlar gereklidir (Todaro, 1997: 72)." Türkiye Ekonomisi I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bahsi geçen büyüme modeli olarak Harrod-Domar Modeli, iki önemli değişkeni içerir. "Bunlar, sermaye-getiri katsayısı ve toplam tasarruf-yatırım oranıdır. Teknolojik duruma ya da üretim teknolojisine göre sermaye-getiri katsayısı 2,6 olarak belirlenen ekonomide hedeflenen büyüme için toplam milli gelirin %18,4'ü yatırımlara ayrılmalıdır (Kepenek: 2012: 145)."

Son olarak bahsedeceğimiz Neo-Klasik Büyüme Modeli, ekonomideki büyümenin tasarruf ve yatırım ilişkisi ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Ekonomideki nüfus, sermaye aşınma oranı ve tasarruflar ile yaratılacak büyümenin belirli bir durağan nokta dengesinde tamamlanacağını öngörmüştür. Ancak sonraki yıllarda geliştirilen İçsel Büyüme Modeli - teknolojinin içsel kabul edilmesi- ile birlikte durağan denge durumunun üzerinde bir büyümenin mümkün olabileceği görülmüştür.

3.CUMHURİYET DÖNEMİ KALKINMA HAMLE VE PLANLARI

Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye Ekonomisi, hızlı bir dönüşüm içerisinde girmiştir. Ekonominin içinde bulunduğu yetersiz iktisadi koşullar, yapılması öngörülen politikaların temelini oluşturmuştur. 1923 sonrası iktisadi ortam incelendiğinde genel iktisadi anlayışın liberal bir ekonomi olduğu söylenebilir. Ancak bu, ekonomi içerisinde kamu kesiminin varlığının tamamen soyutlandığı anlamına gelmemektedir. Cumhuriyet yönetimi bütçe denkliliğini "tüm mali sistemin kilidi" sayar (Kuruç, 2012: 273-274).

1923-1929 arası dönemde Türkiye Ekonomisi, genel hatlarıyla özel girişimin teşvik edildiği ve devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlı olduğu bir yapıdadır. Dinamizmi oluşturacak gerekli kurum ve kuruluşların meydana getirilmesi bu yapının olağan sonuçlarıdır. Tüm bunlar, 1923-İzmir İktisat Kongresi'nin ilke ve inkılapları ile örtüşmektedir. Kongrenin amacı, savaştan yorgun çıkmış iktisadi faktör ve birimlerin birbirini tanımaları, ihtiyaçların

tespit edilmesi ve elde edilen sonuca göre, iktisat politikalarının belirlenebilmesidir. (Gökçen'den Aktaran: Özçelik ve Tuncer, 2007: 255).

1929 yılındaki krizin yaşanmasından sonra beliren ihtiyaçlar kamu kesiminin ekonomideki rolünü değiştirmiştir. Ekonomik anlamda ilişki içerisinde bulunan ülkelerin kendi içlerinde yaşamış oldukları buhran, yüksek işsizlik oranları ve tüm dünyada yaşanan Liberal Doktrin'in başarısızlığı ve sonuçları, ekonomiye yön veren temel dinamiğin kamu kesimi olması sonucunu doğurmuştur. Başka bir deyişle yaşanan gelişmeler Türkiye Ekonomisi için 1930'lu yılların devletçi yapısını meydana getirmiştir. "1930-1939 dönemi iktisat politikaları korumacılık ve devletçilik esasında belirlenmiştir. Amaçları ve sonuçları açısından ise, bu yıllar "sanayileşme" dönemi olarak nitelendirilebilir (Boratav, 2015: 59)."

3.1. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları

Uzmanlaşma sürecini tamamlayamamış emek faktörü, eksik sermaye birikimi ve sanayileşme sürecine henüz başlamayan ekonomi koşullarında devletçi politikaların etki alanı sanayi olmuştur. 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hayata geçmiş ve temel hedefleri itibarıyla sanayi sektörünün ekonomideki payının artırılması hedeflenmiştir. Türkiye'nin ilk planlı uygulaması olan bu plan, devletçi ekonomi anlayışının etkin olduğu bir konjonktürde ekonominin iç dinamiklerinin eksikliğine çözüm arayışı niteliğindedir. Dönemin temel doktrini, iktisadi başarının ancak planlı bir ekonomi politikasıyla gerçekleşeceği. Sonuç olarak planın meydana getirdiği çıktılar incelendiğinde hedeflenen başarıya ulaşılabildiği görülmektedir. Bu hedefler planın öngördüğü zaman aralığının öncesinde tamamlanmış ve böylece Türkiye Ekonomisi ilk başarılı kalkınma hamlesini gerçekleştirmiştir.

Hayata geçirileceği dönemde başlayan savaş nedeniyle, ikinci dönem sanayi planı uygulanamamıştır.

3.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesi Türkiye Ekonomisi'nin Değerlendirilmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte tüm Dünya'da yeniden inşa dönemi başlamıştır. Avrupa'da ortaya çıkan yeni iktisadi anlayış Türkiye Ekonomisi'ni yakından ilgilendirmiştir. Büyük yıkımı yaşayan Avrupa'nın faydalandığı Marshall yardımları kapsamında Türkiye Ekonomisi'nin liberal bir anlayış ile tarım ürünlerinde uzmanlaşmaya çalıştığı görülmektedir. 1930'lu yıllardaki devletçi politikaların meydana getirdiği planlama deneyimi

ile birlikte 1974’de Vaner Planı tasarlanmış ancak hayata geçirileceği uygun ortam oluşturulamamıştır. İlerleyen süreçte dengeden uzak makroekonomik verilere sahip olan Türkiye Ekonomisi, değişen siyasi yönetim ile birlikte tarımda uzmanlaşmaya gitmiş ve 1950’li yılların başlarında ciddi büyüme rakamları yakalamıştır. “Marshall yardımıyla gelen traktörlere, hazine toprakları ve meraların ekime açılması, tarım için olumlu hava koşulları, seferberlik sonrası genç erkek nüfus ve iş hayvanlarının tarıma dönüşü de eklenince, tarım üretimi 1947-1953 arasında yılda yüzde 10’un üzerinde artmıştı (Kazgan: 2013: 69).” Ancak devam ettirilemeyen büyüme rakamlarına kötü hava koşulları eklenince 1958 Krizi yaşanmış; dönem, ciddi siyasi buhran ile sonuçlanmış ve ekonomi 1963’te hayata geçirilecek ilk planlı kalkınma planına doğru bir seyir almıştır.

3.3.1960 Darbesi Sonrası Türkiye Ekonomisi’nin Genel Görünümü

Ekonomik istikrar ve iktisat politikası araçları, genelde iktisadi analizlerde dışsal kabul ettiğimiz siyasetten, yargıdan ve zamanda askeri kararlardan etkilenmiştir (Özsağır, 2013: 771). Kurumların aldığı kararların çıktıkları olarak ortaya çıkan iktisadi veriler, darbe gibi yapısal etkilenmelere göre farklı seyir izleyebilmektedir. Darbenin aynı zamanda 1950 sonlarında yaşanan ekonomik sorunlara tepkinin sonucu olması durumu yadsınamaz. Milli Birlik Komitesi tarafından oluşturulan sivil hükümetin Maliye Bakanı Ekrem Alican, katıldığı radyo programında bu konu üzerinde durmuş; çözülemeyen ekonomik problemlerden, bütçe açıklarından, yüksek enflasyondan ve dış ticaret zorluklarından bahsetmiştir (Milliyet Gazetesi’nden aktaran; Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 6).

4. KALKINMA PLANLARININ ÖZELLİKLERİ VE İLK KALKINMA PLANI

Dönemin getirdiği öneri ve baskılar Türkiye Ekonomisi için planlı kalkınmaya geçişi hızlandırmıştır. Ekonomide görülen dış borcu ödeme zorlukları ve yüksek enflasyon ekonomi için kararlı bir dengeye gidecek yöntemler oluşturulmasını gerektirmiştir. Sektör bazında nicel hedeflerin ortaya konması ve gerçekleştirilebilmesi ancak planlı bir kalkınma ile mümkün olabileceğinden oluşturulacak yöntem sorunların piyasa tarafından otomatik mekanizma ile çözülebilmesi tercih edilmemiştir.

1963 yılında başlayan planlı dönem ve uygulamaları toplumsal ve ekonomik gerçeklikleri içerisinde barındırır ve daha bütüncül bir biçimde ele alır. Bu planlardan ilk

dördünün ortak söylemleri, (a) tüm yeniden düzenleme (reform) sözlerine karşın üretim yapısını veri almaları, (b) ekonominin her yıl belli bir hızla büyümesini temel amaç edinmeleri, (c) sanayileşmeye öncelik vermeleri ve (d) belli bir uzun dönem stratejisinin bir parçası olmalarıdır (Kepenek, 2012: 140-41).

On beş yıllık bir sürecin ilk parçası olan Birinci Kalkınma Planı öz itibarıyla, iktisadi olarak yıllık belirli bir büyüme oranı ve bu büyüme içerisinde gerçekleştirilecek sektörel büyümeyi hedef belirlemiştir. Birinci Kalkınma Planı'nda belirtildiği üzere (T.C. Başbakanlık DPT, 1963: 33),

“Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Türk toplumunun ulaşmak istediği sosyal ve iktisadi hedefler ile harekete geçirilmesi gereken kaynaklar on beş yıllık bir perspektif açısından ele alınmıştır. Bu plânın sosyal hedeflerinin ve bunlar arasındaki önceliklerin tespitinde ve çeşitli sektörlerin gelişme programlarının hazırlanmasında 15 yıl sonunda beklenen sonuçlara göre hareket edilmiştir.

Bu on beş yıllık süreçte hedefler, Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan her sahada yeter sayıda ve üstün nitelikte ilim adamı ve teknik uzmanların yetiştirilmiş olması, yüzde 7'lik bir gelişme hızının sağlanması, istihdam sorununun çözülmesi, dış ödeme dengesine ulaşılması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi olarak sıralanabilir.”

Yöntem itibarıyla zaten üretim yapısı olarak var olan tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli ve uyum içerisinde büyümesi seçilirken, “süreç içerisinde tarım dışında sanayiye ağırlık vererek sanayi yatırımlarına başlanmış ve çok kısa sürede Kütahya Azot Fabrikası, 1964'te Chrysler Sanayi Anonim Şirketi, 1965 Ereğli Demir-Çelik işletmeleri 1965'de Arçelik Çayırova Tesisleri, 1967'de Northern Elektrik Telekomünikasyon Şirketi (Netaş) kurulmuştur. Küçük sektörlerin büyümesi yönünde ele alınan rakamlar gerçekleşmese de büyüme hissedilmeye başlanmıştır (Doğan, 2013: 217-218).

Türkiye Ekonomisi, 1963-1967 yılları arasında ortalama %6,65 oranında büyüme kaydetmiştir (The World Bank).

4.1.Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1979-1983

Türkiye Ekonomisi 1980'deki askeri müdahale ile sosyolojik, kültürel ve siyasi alanlarda köklü dönüşümler yaşamıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte tüm dünyada yaşanan

değişime entegre olabilmek amaçlanmıştır. Bu entegrasyon Neo-Liberal İktisat anlayışının o yıllarda tekrar etki aldığı dünya ekonomileri için hayati önem arz etmiştir.

24 Ocak Kararları ilke olarak ‘fiyat mekanizmasını temel aldığından ve serbest piyasa ekonomisini savunduğundan, Neo-Liberal bir anlayışı yansıtmaktadır. “Ekonomik kalkınmayı başlatmak” amacıyla alınan bu kararların özelliği, ülkede sanayinin gelişmesini sağlamak ve dış ticarete yönelmektir (Öztürk vd., 2008: 17). Genel olarak alınan kararları şu üç madde ile ifade edebiliriz (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016: 403):

- **Birinci Aşama:** IV. Beş Yıllık Kalkınma (1979-1983) Dönemini kapsamaktadır. 24 Ocak Kararlarının oluşturduğu istikrar programı, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine kadar azınlık hükümeti tarafından, Eylül 1980’den sonra ise askeri rejimin denetimi altında uygulanmıştır. Ancak bu uygulama sırasında herhangi bir aksama görülmemiştir, çünkü bu değişiklikte Ekonomi Bürokratları görevlerine devam etmiştir

- **İkinci Aşama:** Bu aşama, 1984-89 dönemini kapsar ve genel anlamda ekonomiyi, özelde ise mal ithalatını serbestleştirme sürecidir.

- **Üçüncü Aşama:** Programın bu son aşaması ise, Türk Lirasının konvertibilitesi, mal piyasalarının serbestleşmesi ve özelleştirme gibi programların devreye sokulduğu programların uygulandığı süreci kapsamaktadır ve 1989’dan itibaren bu çerçevede büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Dördüncü Beş-Yıllık Kalkınma Planı, hızlı bir sanayileşme ve buna kaynak sağlayacak; kurumsal düzenlemeleri, ihracatta önemli atılımları getirmektedir. Dördüncü Plan dönemi sonunda, kimyasal gübre, ilaç, bitkisel yağlar vb. birçok maddede kendine yeterli duruma gelecek olan Türkiye başka ülkelere önemli ölçüde mal satacaktır (TBMM Başkanlığı).

Dördüncü Kalkınma Planı ile hayata geçirilmesi amaçlanan hedefler şöyle sıralanabilir (T.C. Başbakanlık DPT, 1979: 656):

- Gelişmeyi dinamik istikrar içinde hızlandırmak.
- İleri bir sınaileşme düzeyine erişmek.
- Ulusal ekonominin öz yeterliliğini yükseltmek.
- Çağdaş teknolojileri oluşturmak ve ekonomik ve toplumsal yararlarla teknolojik gelişme arasında uyum sağlamak.
- Türkiye'nin dış ödeme gücünü hızla yükseltmek.

- Ulusal kaynaklardan yararlanma oranını öncelikle gözeterek enerji darboğazını aşmak.
- Ekonominin altyapı eksikliklerini gidermek.
- Çağdaş gereksinmelere uygun ve gelişmeyi hızlandırıcı bir ulaşım düzeni kurmak.
- Sınaileşme hızını, ulusal sanayinin ara mallan ve yatırım malları üretme oranını ve dışsatıma yönelme gücünü artırmak.
- Tarımsal gelişmeyle hızlı sınaileşmeyi ve sağlıklı bir kentleşmeyi tüm yurda yaygın olarak uyumlulaştırmak.
- Ulusal güvenlik sorunlarını, bir yandan dış politikayla bir yandan gelişmeyle bir bütün olarak ele alıp çözmek.

Türkiye Ekonomisi planın kapsadığı yıllar arasında %8'lik bir büyüme oranı yakalamayı hedeflemiş, ortalama %2,06 oranında bir büyüme gerçekleştirebilmiştir. (The World Bank)

4.2.1990'lı Yıllardan Dokuzuncu ve Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planına Geçiş

Türkiye Ekonomisi 1990 yıllarda ciddi siyasi ve ekonomik bunalımlar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Uluslar arası mali kurumların ekonomiye müdahil olması, etkin bir hukuksal ve siyasi sistemin belirlenememesinin yarattığı dengesizlikler, ekonomiyi iktisadi ajanlar için kâr deposu haline getirmiştir. Baş gösteren krizlerin zayıflattığı siyasi yönetimin verdiği tavizler neticesinde çok ciddi kâr transferleri yaşanmış ve kamunun gelirinin büyük bölümü faiz ödemeleri için kullanılmıştır.

Var olan tasarruf ve sermaye birikimi yetersizliğinin üzerine kamunun ödemeler için ciddi borç yükü altına girmesi ülkeyi makro ekonomik istikrardan uzaklaştırmıştır. Ancak, "1990-1998 yılları arasında Türkiye'nin referans ülkelere kıyasla en iyi iktisadi performansa sahip olması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmıştır (Göcen, 2017: 66)."

Bu gelişmeler dahilinde Türkiye'de, 1990'lı yıllar tamamlanmış ve yeni yüzyılın ilk yıllarına sarkan krizlerden sonra, 2002-2007 tarihleri arasında en istikrarlı dönemini yaşamakla birlikte daha dengeli bir ekonomi meydana gelmiştir. Değişen ekonomik ve siyasi dönemler, Türkiye Ekonomisi'ni kalkınma planlarında nicel ve nitel hedefler açısından sürecin doğal sonucu olarak dönüşüme uğratmıştır.

4.2.1. Dokuzuncu Kalkınma Planı

2007-2013 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarının dokuzuncusu, çok ciddi değişimlerin meydana geldiği, rekabetin yükseldiği ve belirsizliklerin arttığı bir süreci kapsamaktadır. Küreselleşmenin tüm alanları etkilerken, bireyler, kurumlar ve uluslar için fırsatların ve risklerin arttığı bu dönemde bu plan, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşımla yaşayacağı değişimi ortaya koyan ana politika dokümanıdır. Bu kapsamda Dokuzuncu Kalkınma Planı, "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır (Resmi Gazete, 2006: 1). Kamu, özel kesim, üniversite ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin katılımı ile oluşturulan Özel İhtisas Komisyonları, bu planın hazırlıklarında son derece önemli bir işleve sahiptirler. Bu planın diğer planlardan farkı, 7 yıllık bir plan olarak hazırlanmış olmasıdır. (Kurtoglu ve Seferoglu, 2011: 894).

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde ekonomik büyüme ve diğer alanlardaki temel amaçlar şöyledir (Resmi Gazete, 2006: 1-2):

- a. Rekabet Gücünün Artırılması,
- b. İstihdamın Artırılması,
- c. Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi,
- d. Bölgesel Gelişmenin Sağlanması,
- e. Kamu Hizmetlerinde Kalitenin ve Etkinliğin Artırılması.

Türkiye Ekonomisi, 2007-2013 tarihleri arasında ortalama %4.14 büyümüştür. Bu büyüme oranlarına bakıldığında 2008 yılındaki finansal krizin yarattığı daralmanın etkili büyüme oranı üzerinde olduğu söylenebilir. 2002-2006 döneminde bu rakam ortalama %7 olmuştur (The World Bank).

4.2.2. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2014-2018

2007-2012 döneminde katma değer artışları, sanayi, tarım ve hizmetler için sırasıyla %3,7, %2,1 ve %4 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün payının artırılması uzun dönemli yüksek oranlı sürdürülebilir büyüme altyapısının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. 2007-2012 döneminde; büyümenin kaynağı özel tüketim, ihracat ve sabit sermaye yatırım harcamaları olmuştur. Ancak toplam sabit sermaye yatırımları artış hızının Plan dönemi

ortalama hedefini yakalayamamasında küresel krize bağlı olarak 2009 yılındaki daralma önemli ölçüde etkili olmuştur. Başta özel sektör olmak üzere kamu yatırımlarının artırılması büyüme ve istihdamı artıran önemli bir bileşen olmaya devam etmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 20).

Günümüzde belirlenen hedef ve politikaları ekseninde, son (onuncu) beş yıllık kalkınma planı genel hatlarıyla şu başlıklar altında toplanabilir (Çağlar ve Acar:2013, s: 4):

- a.** Nitelikli insan, güçlü toplum
- b.** Yenilikçi üretim, istikrarlı yüksek büyüme
- c.** Yaşanabilir mekanlar, sürdürülebilir çevre
- d.** Kalkınma için uluslararası işbirliği.

Türkiye Ekonomisi, 2014-2017 yılları arasında ortalama %5.4'lük bir büyüme oranına ulaşmıştır. (The World Bank)

5.SONUÇ

Türkiye Ekonomisi, Osmanlı Devleti’nden devraldığı birçok iktisadi olumsuzluğun yanı sıra yıpranmış maddi ve beşeri unsurları ile varlık bulduğu günden itibaren dünyaya entegre olabilme çabası içerisinde olmuştur. Piyasalarda etkili olan iktisadi doktrinlerin önerilerini dikkate almış, amaçlanan hedefler doğrultusunda uygulamalar ortaya koymuş ve bunlardan çoğu zaman kısmi başarılar elde etmiştir.

1946 sonrası büyük Savaş’ın bitmesiyle birlikte ekonomik sorunlara eğilen insanoğlu, gelişmenin yollarının ararken kalkınma kavramı ile tanışmıştır. İktisadi büyümenin tek başına bir gelişmişlik göstergesi sayılmaması, sosyal, beşeri, ekonomik ve kültürel anlamda başarıların bir araya gelmemesi durumunda kalkınmadan söz edilemeyeceği bu dönemin temel anlayışıdır. Türkiye Ekonomisi’ndeki yapısal dönüşümleri tarihsel bir perspektif ile incelediğimizde bu durum daha anlaşılır hale gelecektir. 1920 ve 30’lu yıllarda sırasıyla liberal ve müdahaleci anlayışın uygulanması ekonominin dünyada esen iktisadi değişim rüzgarından etkilendiğini göstermektedir. Uygulanan sanayi hamleleri, 1940-60 dönemindeki siyasi ve iktisadi bunalımlar, 1950’li yılların başlarında (iyi hava koşulları ve Kore Savaşı nedeniyle artan tarım ürünü fiyatları sayesinde) önemli üretim-hasıla oranını yakalasa da nihayetinde kriz ve ardından darbe ile sonuçlanmıştır.

1963 sonrası planlı kalkınma modeliyle ekonomi, nicel hedefleri içeren bir politika izlemiştir. %7’lik bir büyüme, sektörlerin ekonomi içerisindeki payları ve dengeli büyüme anlayışı ile yeni bir süreç başlamıştır. Hedeflerin hayata geçirilmesine yönelik yeni üretim tesisleri, teknik birikimi yüksek yapılar bir araya getirilmiş ve bu süreçte büyüme önemli oranda hissedilmiştir.

1980, yeniden piyasa sistemine dönüş dönemine denk gelen kalkınma planında görülüyor ki, Türkiye Ekonomisi konjonktürün getirdiği değişimleri takip etme geleneğini sürdürmüştür. İlgili dönemde Parasalcı Doktrin’in getirdiği yeni anlayış ile birlikte Türk Lirası’nın durumu göz önüne alınarak liberal politikalar izlenmiştir. Dışa bağımlılığın azaltılması, uzmanlaşma ve bunların toplumsal entegrasyonu önemslenmiştir.

Dokuzuncu ve sonrasındaki kalkınma planı incelendiğinde, örnek seçtiğimiz planlar içerisinde ilk kez belirgin bir şekilde iktisadi büyümenin yanı sıra, beşeri zenginlik ve sosyal

dayanışmanın önemi vurgulanmıştır. Pratikteki uygulamalarda ise sosyal refahın artırılması için önemli kamu harcama seviyelerine ulaşılmış ancak bunu yaparken bütçe dengesi göz ardı edilmemiştir.

Son öz olarak söylenmesi gereken, Türkiye Ekonomisi'nin kalkınma planlarında nicel hedeflerden nitel hedeflere doğru yol aldığıdır. İlk planın gerçekleştirilme sürecinde matematiksel hedefler ön plandayken zaman içerisinde bu hedefler toplumun bundan etkilenme durumuna göre şekil almıştır. Başka bir deyişle son dönemlerdeki planların ortak özelliği için, "halkın refahını düşürmeden gerçekleştirecek bir kalkınma" hedefi içerisinde oldukları söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arslan, G. E. (2013). Ekonomik büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6(2), ss. 45-52.

Dağdemir, Ö. Ve Küçükcalay A. M. (1999). Türkiye’de 190-1980 müdahale dönemi ekonomileri: iktisat politikaları ve makro ekonomik göstergeler açısından bir karşılaştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Doğan, M. (2013). Türkiye sanayileşme sürecine genel bir bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı: 28. ss. 211-231.

Göcen, S. (2017). Türkiye’nin 1990-2015 dönemindeki ekonomik performansı üzerine bir değerlendirme. *Marmara İktisat Dergisi*. Cilt:1. Sayı: 1. ss. 61-76.

Gönel, F. D. (2010). *Kalkınma ekonomisi*. Ankara: Efil Yayınevi.

Kaynak, M. (2015). *Kalkınma iktisadı*. 5. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kepenek, Yakup. (2013). *Türkiye Ekonomisi*. 26. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kurtoğlu M. Ve Seferoğlu S. S. (2011). Dokuzuncu Kalkınma Planı ve teknoloji politikalarına eleştirel bir bakış. *Akademik Bilişim’11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı*. 2-4 Şubat. Malatya: İnönü Üniversitesi. ss. 893-898. Erişim Tarihi: 17.7.2018. İnternet Adresi: http://ab.org.tr/ab11/kitap/kurtoglu_seferoglu_AB11.pdf

Özsağır, A. (2013). Askeri darbe ve müdahalelerin ekonomik performans üzerine etkisi: türkiye örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 12(4), 759-773.

Öztürk, Ş. ve Nas, F. (2008). 24 Ocak Kararları, neo-liberal politikalar ve Türkiye tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/2. 15-32.

Resmi Gazete, (2006, Temmuz). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. Sayı: 26215. Erişim Tarihi: 17.7.2018. İnternet Adresi: <https://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/kalkinma-plani-9-genel-kurul.pdf>.

Taban, S. Ve Kar M. (2015). *Kalkınma ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Todaro, M. P. (1997). *Economic development*. Sixth Edition. London and New York: Longman.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
Erişim Tarihi: 10.7.2018. İnternet Adresi:
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*.
Erişim Tarihi: 16.7.2018. İnternet Adresi:
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı*. Erişim
Tarihi: 7.17.2018. İnternet Adresi:
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu Kalk%C4%B1nma Plan%C4%B1.pdf>.

The World Bank. *World Development Indicators*. Date of Access: 16.7.2018. İnternet
Adress:
<http://databank.worldbank.org/data/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators>.

TÜKEYLAN H. ve BAYRAMOĞLU S. (2016). Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Number: 44. p. 401-420. Spring II 2016. Doi:
<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3361>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. *Tutanaklar*. s.s. 824. Erişim Tarihi: 16.7.2018.
İnternet Adresi:
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t18/c039/b006/cs_180390060242.pdf.

BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

Sibel ÇETİNER¹

Onur ÇELİK²

ÖZET

İktisadi literatürde beşeri sermayenin ekonomik gelişime katkısı uzunca bir süredir genel kabul görmekle birlikte, özellikle içsel büyüme modellerinden biri olan Lucas'ın beşeri sermaye modeli ile birlikte beşeri sermayenin ekonomik büyümeye yönelik katkısı çok daha iyi anlaşılmıştır. Bunun sonucu olarak her iktisadi dönemin içerdiği gerçeklikler için bu iki kavramın ilişkisi araştırılmaya değer görülmüştür ve hâlâ bu çerçevede beşeri sermaye ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çeşitli uygulamalı çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.

Türkiye Ekonomisi açısından bu iki kavramın ilişkisini araştırmak özellikle son dönemlerde oluşturulan politikalarda adı sıkça geçen beşeri sermaye kavramının etkilerini görebilmek için önemlidir. Böylelikle, bu çalışmada beşeri sermaye yatırımlarının göstergesi kabul edilen eğitim ve sağlık harcamalarının Türkiye Ekonomisi'nde ekonomik büyümeye katkısı 1980-2014 dönemi için incelenmiştir. Çalışmanın sonucundan elde edilen çıkarım, beşeri sermayenin Türkiye Ekonomisi için referans yıllar içerisinde ekonomik büyümeye katkı yapmadığı şeklinde oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Ekonomik Büyüme, Türkiye Ekonomisi

¹Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş.

²Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Kahramanmaraş.

ABSTRACT

Despite the contribution of human capital to the economic growth in financial literature had been accepted for so long, that contribution was well understood with the Lucas's human capital model which especially one of the inner development models. As result of those, these two concepts has been worth to be researched with realities that each economical period had and it is known that various studies including applications are still carrying out.

It is considerable to investigate the relationship between human capital and economic growth for seeing the effects of policies which mention about human caiptal in Turkish Economics. Hereby, in this study, economic growth contribution of education and medical costs in Turkey's economy which is approved an indicator of humal capital investments was investigated for the terms of 1980-2014. According to the results, there is no contribution of human capital to the economic growth was obtained.

Key Words: Human Capital, Economic Growth, Turkish Economy.

1.GİRİŞ

Beşeri sermaye kavramını kısaca; nitelikli işgücü olarak adlandırabiliriz. Son yıllarda beşeri sermaye kuramı, hem ulusların gelişimi hem de bölgesel gelişme açısından çok önemli hale gelmiş ve iktisatçıların da bir hayli dikkatini çekmiştir. Çünkü; çoğu çalışma ve analiz göstermiştir ki, insana yapılan yatırımlar kalkınma sürecini hızlandırmaktadır. Bireye yapılan yatırımlar arttıkça, hem bireyin kazancı hem de üretilen mal ve hizmet miktarında artış yaşanacaktır. Sosyoekonomik kalkınma, fiziksel sermaye yatırımları yanında beşeri sermaye yatırımlarına da bağlıdır. Çünkü; kaynakları etkin kullanarak, maksimum faydayı sağlayacak olan da teknolojik gelişmenin hızlanmasını sağlayacak olan da bireydir. İşte bu sebeple, ekonomik kalkınma sürecinin hızlandırılması adına, emeğin niteliğini artıran beşeri sermaye yatırımlarının arttırılması gerekmektedir.

Günümüzde eğitim, ekonomilerin temel yatırımı niteliği haline gelmekte ve artık, bir ülke için kalkınma, sadece gelirin kişilere düşen payı olarak değil, aynı zamanda ülkelerin sahip olduğu eğitilmiş insan gücü oranıyla da ifade edilmeye başlanmıştır. Eğitim düzeyinin yükselmesi ve bireylerin daha sağlıklı, kaliteli bir yaşam sürmeleri hem kişinin hem de ülkelerin refahını artıracak, verimliliği de beraberinde getirecektir. Bu yüzden, eğitilmiş ve sağlıklı bireylerin yetişmesi ülkelerce elzem kabul edilmektedir.

Ekonomik kalkınmada fiziki sermaye birikiminin rolü elbette yadsınamaz. Ancak; bunun yanında, beşeri sermayenin gelişimi için, uygun ortam ve şartlar mevcutsa, o ülkede, uzun dönemli bir ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleşmiş olacaktır.

Bu çalışmayla, beşeri sermaye yatırımlarının göstergelerinden biri olarak kabul edilen eğitim ve sağlık harcamalarının, 1980-2014 yılları arasında Türkiye’de ekonomik büyümeye katkısının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, giriş kısmını takiben ikinci bölümde, konuya ilişkin teorik çerçeve oluşturulmuş, ardından beşeri sermaye-ekonomik büyüme nedensellik ilişkisi literatür incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise; ekonometrik analiz yapılarak sonuç kısmı oluşturulmuştur.

2. İKTİSADİ BÜYÜME VE BEŞERİ SERMAYENİN TEORİK ANLAMI

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan bilgi toplumuna dönüşme süreci ile birlikte teorik altyapısı meydana gelen beşeri sermaye kavramı, ilk olarak A.Smith ve A.Marshall gibi klasik iktisatçılar tarafından incelenmiştir. A.Smith (1776) eğitimin getirisinin, fiziki sermayenin getirisinden az olmaması gerektiğini belirtmiştir. Marshall ise; bireyin niteliğini artıracak, eğitimin, en önemli sermaye yatırımı olduğunu savunmuştur. Ardından, beşeri sermaye kavramı; Schultz, Denison, Becker ve Mincer gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiş ve neoklasik iktisattaki yerini almıştır.

Schultz (1961), beşeri sermayenin insani yeteneklerin değerini yansıttığını, üretim miktarının ve kalitesinin artırılması için, fiziksel sermayeye ilave olarak, beşeri sermayenin de artırılması gerektiğini ifade eder. Ayrıca; eğitim, sağlık ve iç göç için yapılan doğrudan harcamaların beşeri sermaye yatırımı olduğunu ifade eder (Schultz, 1966:414).

Denison (1962:124-128) ise; beşeri ve fiziki sermaye yatırımları arasındaki önemlilik farkının, beşeri sermayenin daha önemli olduğu yönünde fikir belirtmiştir. Ayrıca, “ ABD de eğitim harcamaları-yatırımları işgücü niteliğini artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi yüksek oranda etkilemiştir” der. Becker(1962:9-49)da, Denison ile benzer görüşte olup, beşeri sermayenin zamanla, fiziki sermaye yatırımlarının önüne geçeceğini ve kalkınma üzerinde belirleyici etkisi olacağını belirtir.

1980’lerde Romer’in çalışması da, ekonomik büyüme analizlerinin her alanında kendini göstermiştir. Hem Romer hem de Lucas içsel büyüme teorisi ile beşeri sermaye ve bilgi yayılımının ekonomik büyüme ve kümelenmede oynadığı muhtemel rolleri incelemişlerdir. Bu gelişmelerden önce Solow ve Swan’ın neo-klasik büyüme teorisi, üretimde kullanılan faktörlerin azalan verimlilik yasasına tabi olduğunu varsaymışlardı. Romer ve Lucas ise geleneksel büyüme teorisinde neyin eksik kaldığından hareketle yola çıkmışlardır. Talep yönlü yaklaşımlar açısından bu yeni büyüme teorileri yeni tartışmalar ortaya çıkarmıştır. Talep yönlü yaklaşımlar, büyüme analizi odağını makro ekonomik talep ve mali koşullardan, teknoloji ve bilgi akışına doğru çevirmiştir (Mccann, 2005:681-693).

“Bu çerçevede beşeri sermaye, içsel büyüme modelleriyle karşımıza çıkmaktadır. Lucas(1988, s.3-42)’ın beşeri sermaye modelinde, sermaye fiziksel ve beşeri sermaye olarak ikiye ayrılmış, beşeri sermaye, üretim fonksiyonuna dâhil edilmiştir. Bu şekilde belirlenmiş Cobb-Douglass üretim fonksiyonu ise; aşağıdaki şekildedir ”(Kara, 2013: 85).

$$Y_t = AK_t^\alpha (u_t H_t L_t)^{1-\alpha} H_t^\phi$$

“Bu eşitlikte (K) fiziksel sermayeyi (L) fiziksel çalışanların sayısını, (u) her bir çalışanın öğrenmeye yönelik aktivitelerine ayırdığı zamanı, (H) ise, beşeri sermayeyi ifade etmektedir. Bu formülden beşeri sermayenin gelişimi ise:

$$h_t = H_t \lambda (1 - u_t)$$

şeklinde ifade edilebilir. Bu eşitlikte (h), zaman içerisinde beşeri sermayenin büyüme oranını, (H) beşeri sermaye stokunu ($1 - u$) eğitime ayrılan zamanı ve (λ) ise, öğrenme yeteneğidir. (u) zaman içerisinde sabitse, çıktıdaki büyüme oranı, yukarıdaki iki eşitliğin logaritmik yapıya dönüştürülmesiyle elde edilebilecektir” (Kara, 2013: 85).

$$y_t = \alpha k_t + (1 - \alpha) l_t + (1 - \alpha + \phi) h$$

Bu eşitlikte y , k , l ve h sırasıyla çıktıdaki, fiziksel sermayedeki, işgücü ve beşeri sermayedeki, t zamanında gerçekleşen büyüme oranını ifade etmektedir. Beşeri sermayedeki büyüme oranını ifade eden eşitliği, işçi başına çıktıda büyüme ile ifade edecek olursak;

$$y_t - l_t = \alpha(k_t - l_t) + (1 - \alpha + \phi) \lambda (1 - u_t)$$

“Eşitliğini elde ederiz. Durağan durumda burada sermaye ve işgücü büyüme oranları eşitse, $\alpha(k_t - l_t) = 0$ olacaktır. Bu durumda iki içsel değişken, işçi başına çıktıda artışa olanak sağlayacaktır. Bunlar; (ϕ) parametresiyle vurgulanan nitelikli işgücü ve beşeri sermaye birikiminin belirleyicisi olan öğrenme yeteneğidir (λ) ‘dir” (Kara, 2013: 85).

Bu çerçevede beşeri sermaye, içsel büyüme modelleriyle karşımıza çıkmış ve üretim fonksiyonuna dâhil edilmiştir (Lucas, 1988: 3-42).

Çıktıyı artıracak tüm ekonomik olgular sermaye olarak ifade edilmektedir (David, 2001:22). Genellikle sermaye denilince akla, üretimde kullanılan makine, teçhizat, diğer ekipmanlar ve para gibi fiziki değerler gelmektedir (Luthans vd., 2004:46). Oysa nitelikli işgücü de ekonomik açıdan oldukça önemlidir. Çünkü; nitelikli işgücü, hem üretimde verimliliği artıracak, hem yeni teknolojik icatların yapılmasına katkı sağlayacak hem de bunların rasyonel şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. (Karagül, 2003:81).

Beşeri sermaye denilince akla gelen diğer önemli göstergede sağlık hizmetleri ve harcamalarıdır. Sağlık harcamaları, yaydığı pozitif dışsallıklar nedeniyle ekonomik büyüme ve verimliliği doğrudan etkilemektedir. Sunulan kaliteli sağlık hizmeti yaşam süresini uzatmasının

yanında koruyucu sağlık hizmetleri yoluyla da negatif dışsallıkları azaltmış olacak, böylece; büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. (Yereli, 2010:549).

Bu çerçevede beşeri sermaye, üretime dahil olma süreci ile birlikte faktör verimliliğini artırabilmektedir ve teknolojik yenilikleri tetiklemesi ve yayılmasına yaptığı katkı nedeniyle de büyüme üzerinde etkili olacaktır. Beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğine dair 2 farklı yaklaşım söz konusudur. İlki, beşeri sermayeyi üretim sürecinde bir girdi olarak kabul etmektir ki, beşeri sermaye stokunun artırılması ile çıktı seviyesinin artırılabilceği savunulur. Bir diğer yaklaşım ise; beşeri sermaye birikiminin ekonomideki yenilik ve yeni teknolojik uygulamaların oluşumunda etkili olduğu görüşüdür (Jimenez, 2003:157-174).

“Sanroma ve Ramos (2007:349)’da benzer görüşe sahip olmakla birlikte, beşeri sermaye ve fiziksel sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkisine vurgu yapmaktadır. Bu noktada beşeri sermayenin dışsallık etkisine değinmekte fayda vardır. Bu etki, çalışanlar arasında bilgi ve becerinin büyüyerek yayılmasıyla gerçekleşmektedir. Böylelikle bilginin paylaşımı ve ilerleyişi faktör verimliliğini destekleyebilecektir.” (Kara, 2013: 85).

3. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMI VE İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ

Literatüre bakıldığında Türkiye ekonomisinde beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik çeşitli uygulamalı çalışmaların varlığı da dikkati çekmektedir. Bu uygulamalı çalışmalardan biri olan Ağır ve Kar (2003)’ın çalışmasında, 1926-1994 dönemine ait verileri kullanarak beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme analizi ile sınımışlardır. Beşeri sermayenin belirlenmesinde sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarının gelire oranını kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin uzun dönemli olduğu ve birbirini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kar ve Taban (2006), 1969-2001 yıllarına ait beşeri sermaye indeksi ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak, Granger nedensellik analizi yapmışlar ve analiz sonucunda, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca; çalışmalarında ekonomik büyüme ve yaşam süresi arasında pozitif bir ilişki olduğunu da belirtmişlerdir.

Çakmak ve Gümüş (2005), 1960-2002 dönemini inceleyen çalışmalarında, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi ile incelemişlerdir. Beşeri

sermaye göstergesi olarak da beşeri sermaye indeksini kullanmışlardır. Çalışmada, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiş ancak, beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısının fiziki sermayeye oranla daha az olduğu belirtilmiştir.

Serel ve Masatçı (2005)'da beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye'de 1950- 2000 dönemi için Granger nedensellik testi ile sınımlanmıştır. GSMH, fiziksel sermayi temsilen sabit sermaye yatırımları ve emek yerine de toplam işgücü miktarını kullanmışlardır. Analiz sonucunda ise, büyümenin beşeri sermayeyi etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kadırlar ve Şimşek (2010)'in beşeri sermaye birikimini eş bütünleşme ve hata düzeltme modelleri ile nedensellik ilişkisi kapsamında ihracat ve ekonomik büyüme için test etmişlerdir. Türkiye'nin 1960-2004 dönemindeki yıllık reel GSYİH, reel ihracat ve yükseköğrenime kayıt miktarı serilerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda; uzun dönemde ihracattaki artış ve beşeri sermayenin uzun dönemli büyümeye neden olduğunu, büyümenin de beşeri sermaye ve ihracattaki artışa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012)'in çalışmasında da, Türkiye ekonomisinde 2006:01-2012:03 dönemleri arasındaki sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. 2008 krizinin olası etkileri Lee ve Strazicich (2004) ve Gregory ve Hansen (1996) yöntemleriyle sınımlanmıştır. Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Selim vd. (2014), sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini, 2001-2011 dönemi, 27 AB ülkesi ve Türkiye için incelemişlerdir. Hem kısa hem de uzun dönemde bu iki değişkenin birbirlerini pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Pamuk ve Bektaş (2014), eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sınır testi yaklaşımı ile test etmişler 1998-2013 dönemine ait verileri kullanmışlar ve eşbütünleşme tespit edememişlerdir. Granger nedensellik testi sonucunda ise; büyümenin eğitim harcamalarını pozitif etkilediğini belirtmiştir.

Kara ve Diğerleri (2013), Türkiye'de 2004-2008 yıllarında yapılan, eğitim, sağlık ve altyapı harcamalarının bölgesel gelir üzerindeki etkilerini panel veri sabit etkiler yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında, eğitim, sağlık ve altyapı harcamalarının bölgesel gelire pozitif etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır..

Literatür incelendiğinde, genelde yapılan ampirik çalışmalarda; beşeri sermaye göstergesi olarak beşeri sermaye indeksi, yüksek öğrenime kayıt, bileşik okullaşma oranı, sadece sağlık harcamaları ya da sadece eğitim harcamaları gibi farklı değişkenlerin ele alındığı görülür. Sadece; Ağır ve Kar (2003)'ün çalışmasında; tıpkı bizim çalışmamızda olduğu gibi, eğitim ve sağlık harcamalarının GSMH'ye oranı kullanılmıştır. Ancak; onlar da 1926-1994 verilerini kullanarak çalışmışlar ve eşbütünleşme testi yapmışlardır. Bu çalışmada ise; beşeri sermaye göstergesi olarak; eğitim harcamalarının ve sağlık harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranı kullanılmakla birlikte; 1980-2014 dönemi verileri kullanılmış, hem de farklı olarak büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişki nedensellik testleri açısından incelenmiştir.

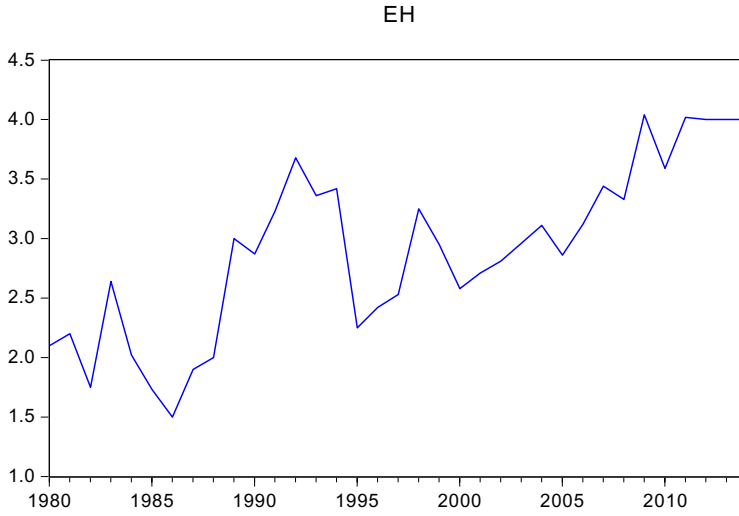
3.1 Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Çalışmada, Türkiye ekonomisinde eğitim ve sağlık harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla VAR yöntemine bağlı olarak Granger nedensellik testi yapılmıştır. Veri seti olarak kullanılan değişkenlerden eğitim harcamalarının ve sağlık harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranı TÜİK ve WDI internet sitesinden, kişi başına GSYİH oranı da TÜİK istatistiksel göstergeler yaylığından elde edilmiştir. Serilerin logaritmaları alınarak çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle, ADF birim kök testi yardımıyla durağanlık sınaması yapılmıştır. Serilerin durağan olduklarından emin olmak için, AR Karakteristik Polinomların Ters Kökleri incelenmiştir. Durağanlık sınamasının ardından, VAR (Vector Autoregressive) modelinde önemli bir rolü olan gecikme sayısı Akaike Bilgi Kriteri ile belirlenmiştir. Sonrasında, Johansen eşbütünleşme testi yapılmış, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki olup-olmadığı test edilmiş. Bunu belirleyebilmek için de, en büyük özdeğer (maximum eigenvalue) ve iz (trace) istatistikleri incelenmiştir. Uzun dönemli ilişkinin olup-olmadığı tespit edildikten sonra ise; Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri yapılmıştır.

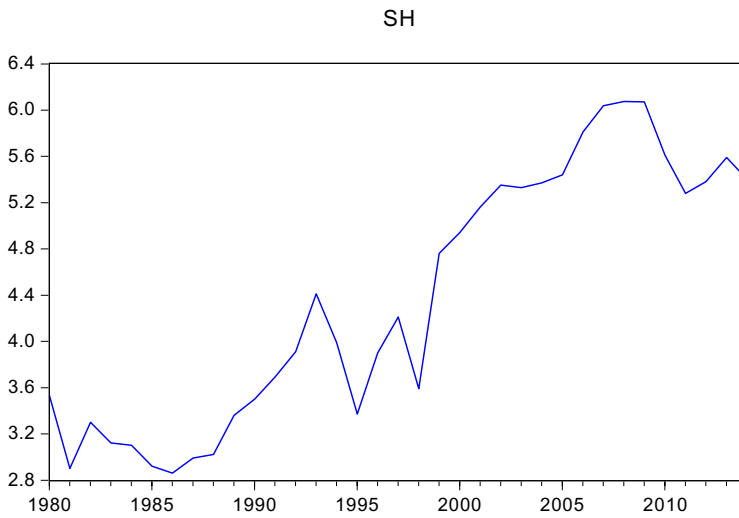
Yukarıda anlatmış olduğumuz uygulamaları yapmadan önce, serilerin doğrusal olarak ilişkilendirilebilmeleri için logaritmaları alınmıştır. Çalışmada kullanılan serilerin logaritması alınmadan önceki hali ile ilgili aşağıdaki grafikleri inceleyelim.

Şekil 3.1.1 1980-2014 Arası Eğitim Harcamaları/GSMH

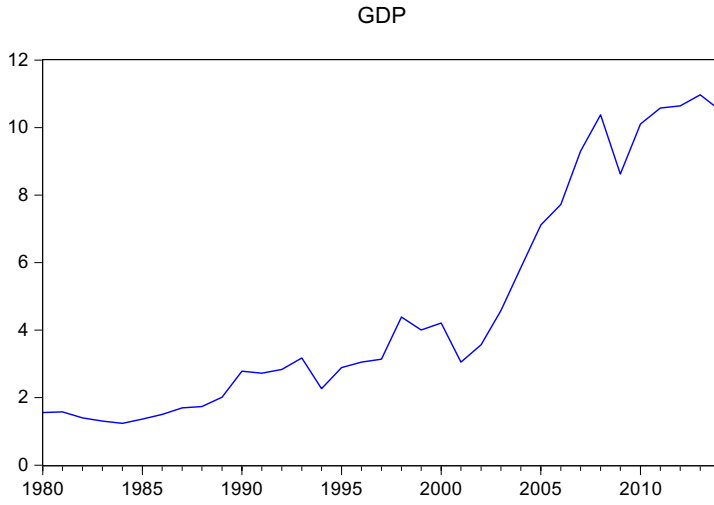
Türkiye’de eğitim harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranı sözkonusu dönem itibarı ile incelendiğinde, yıllar içinde dalgalanmaların olduğu görülür. Oranın özellikle 1983 yılında düşme eğilimine girdiği ve 1986 yılında dip yaptığı görülmektedir. Sonraki yıllarda ise; eğitim harcamalarının gayri safi milli hasıladaki payı artış göstermekle birlikte, dalgalanmalar devam etmiştir. 2010 yılı itibarı ile de çok küçük değişikliklerin gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 3.1.2 1980-2014 Arası Sağlık Harcamaları/GSMH

Şekil 3.1.2 sağlık harcamalarının GSMH içindeki yeri incelendiğinde ise; eğitim harcamalarında olduğu gibi yıllar itibarı ile gerçekleşen dalgalanmalar dikkat çekmektedir.

Şekil 3.1.3 1980-2014 Arası Kişi Başına GSYİH

Kişi başına GSTİH rakamlarının yer aldığı şekil 3.1.3 ise, özellikle 2001-2008 arasındaki yükselişi dikkati çekerken, değerlerde bir artış trendinin olduğu görülmektedir. 2009 yılında bir düşüş gözlemlenmekle birlikte, sonrasında hemen bir toparlanmanın gerçekleştiği görülmektedir. Veri dönem içerisindeki en son değer, en yüksek değer olarak görülmektedir.

3.2.Tahmin Sonuçları

Çalışmada birim kökün varlığının sınanması amacı ile uygulanan ADF testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2.1 ADF Birim Kök Testi(Seviye)

ADF Birim Kök Testi (Seviye)				
Seri	Sabit	Sabit ve Trend	Sabitsiz ve Trendsiz	Sonuç
Eğitim Har.	0.44	0.12	0.77	<i>Durağan Değil</i>
Sağlık Har.	0.76	0.09	0.84	<i>Durağan Değil</i>
Büyüme	0.91	0.11	0.97	<i>Durağan Değil</i>
%1 Kri. Değ.	-3.639407	-4.252879	-2.634731	
%5 Kri. Değ.	-2.951125	-3.548490	-1.951000	
%10 Kri. Değ.	-2.614300	-3.207094	-1.610907	

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık analizleri değerlendirildiğinde, tüm serilerin seviyede durağan olmadıkları görülmektedir. Bu nedenle; değişkenlerin birinci farklarına ADF testi tekrar uygulanmıştır.

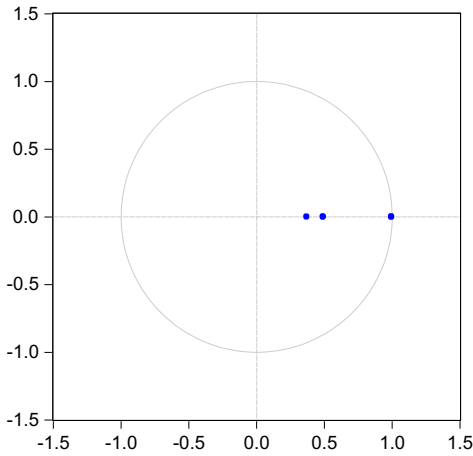
Tablo 3.2.2 ADF Birim Kök Testi (Birinci Fark)

ADF Birim Kök (Birinci Fark)				
Seri	Sabit	Sabit ve Trend	Sabitsiz ve Trendsiz	Sonuç
Eğitim Har.	-7.42	-7.31	-7.42	<i>Durağan</i>
Sağlık Har.	-7.73	-7.59	-7.46	<i>Durağan</i>
Büyüme	-6.10	-6.02	-5.42	<i>Durağan</i>

Test sonucu, serilerin birinci farklarında durağan hale geldiğini ortaya koymaktadır. Teknik ifadeyle; seriler $I(1)$ 'dir. Seviyede durağan olmayan seriler, birinci derece farkında durağandır ve birim kök içermemektedir.

Şekil 3.2.1 AR Karakteristik Polinomların Ters Kökleri

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Yine değişkenlerin durağanlık sınaması amacıyla karakteristik polinomların ters köklerine bakılmıştır. Ters kökler çember içerisinde bulunduğundan, modelde durağanlık tespit edilmiştir.

VAR analizi, uygun gecikme uzunluğuna oldukça duyarlıdır. VAR analizinde kullanılacak uygun gecikme uzunluğu tüm kriterlere göre 1 olarak görünmektedir.

Tablo 3.2.3 VAR Modelinin Otokorelasyon LM Testi

Gecikme Sayısı	LM İstatistiği	Prob. Değeri
1	9.536045	0.3893
2	3.003101	0.9642
3	12.69946	0.1767
4	10.81431	0.2887
5	8.343061	0.5000
6	7.729651	0.5616
7	2.821587	0.9710
8	11.08288	0.2701
9	4.541974	0.8723
10	11.42685	0.2476
11	8.287385	0.5055
12	8.720320	0.4635

Modelde gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra otokorelasyon sorununun olup olmadığı Lagrange Çarpımı(L-M) testi ile incelenmiş ve 12 gecikme için bulunan analizde otokorelasyon sorununun olmadığı sonucuna yukarıda yer alan tabloda ulaşılmıştır.

Ele alınan modelde değişen varyans sonucu White Testi ile belirlenmiştir. Analiz sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 3.2.4 Değişen Varyans Testi

Chi-sq	df	Prob.
38.06170	36	0.3757

Test sonucuna göre değişen varyans sorunu ile karşılaşılmamıştır.

Aşağıda verilecek tabloda VAR modelinde optimal olacak gecikme seviyesi için bu kriterler kullanılarak gecikme seviyelerinin hangisinde olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 3.2.5 Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	5.15		0.00	-	0.00	-
1	3955	NA	0175	0.134622	2791	0.089074
2	71.4	116	4.8	-	-	-
3	3987	.0878*	9e-06*	3.718117*	3.168466*	3.535923*

VAR modellemesinden sonra, değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığının incelenmesi amacıyla Johansen eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Test sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanamamıştır. Başka bir ifadeyle seriler arasında yüzde 5 kritik düzeyde bir ilişki yoktur ve seriler eşbütünleşik (co-integre) değildir. Sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.2.6 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları: Trace İstatistiği

Hypothesis	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.*
No. of CE(s)				
None	0.30485	24.822	29.797	0.167
At most 1	0.27433	12.822	15.494	0.121
At most 2	0.06565	2.2408	3.8414	0.134

Tablo 3.2.7 Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları: Maximum Eigenvalue İstatistiği

Hypothesis	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.*
None	0.30485	12.000	21.131	0.547
At most 1	0.27433	10.582	14.264	0.176
At most 2	0.06565	2.2408	3.8414	0.134

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin ortaya konulamamış olmasından dolayı geleneksel nedensellik testlerinden Granger (1969) testi uygulanmıştır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.2.8 Granger Nedensellik Testi

Hipotezler	Obs	Prob.
Kişi Başına GSYİH Eğitim Harcamalarının Nedeni Değildir	34	0.0396
Eğitim Harcamaları Kişi Başına GSYİH 'nin Nedeni Değildir	34	0.8780
Sağlık Harcamaları Kişi Başına GSYİH 'nin Nedeni Değildir	34	0.2119
Kişi Başına GSYİH Sağlık Harcamalarının Nedeni Değildir	34	0.0050

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; kişi başına GSYİH'dan eğitim ve sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yani, GSYİH, beşeri sermayenin nedeni değildir, boş hipotezi reddedilmiştir. Ancak; beşeri sermayeden GSYİH'ya doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Aynı değişkenlere Granger nedensellik sınaması yapılmasının ardından, bir de Toda-Yamamoto nedensellik sınaması yapılmıştır. Bu yöntemde, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi önemli değildir. Sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo:3.9 Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

TodaYamamotoNedensellik Testleri, Örnek: 1980-2014			
Sıfır Hipotezi	Gözlem	Wald Test	Wald Prob.
Y X1'nin nedeni değildir(Eğitim harcamaları için)	34	3.005759	0.082969
X Y'nin nedeni değildir		1.281771	0.257570
Y X2'nin nedeni değildir (Sağlık harcamaları için)		4.401671	0.035904
X Y'nin nedeni değildir		0.570817	0.449934

Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre; kişi başına GSYİH'dan eğitim harcamalarına ya da eğitim harcamalarından kişi başına GSYİH 'ya doğru herhangi bir ilişki bulunmazken, kişi başına GSYİH 'den sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bu açıdan; çalışma sonucumuz Serel ve Masatçı(2005) ve Pamuk ve Bektaş (2014)'ın çalışma sonuçları ile de örtüşmektedir. Ancak, Serel ve Masatçı'nın çalışmasında, beşeri sermaye göstergesi olarak orta öğretime kayıt sayısını kullanmışlardır. Pamuk ve Bektaş ise; çalışmalarında sadece; eğitim harcamalarını ele almış, sağlık harcamalarını incelememişlerdir.

Bugüne değin yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; sonucun beşeri sermaye göstergesi olarak kullanılan değişkene çok duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Yapılan birçok ulusal ve uluslararası çalışmada, beşeri sermayenin temellerini, eğitimi ve sağlıklı işgücünün oluşturacağı tespit edilmiştir. Bu nedenle eğitim ve sağlık alanlarına yapılan yatırımların beşeri sermayeyi güçlendirdiği ve bunun da ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı savunulmuştur. Bizim Türkiye için (1980-2014) yapmış olduğumuz çalışmada ise; beşeri sermayenin büyümeye katkı yaptığı sonucuna ulaşamamıştır.

Yine bu çalışmada, beşeri sermaye ve büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilememiştir. Bu nedenle; beşeri sermaye ve büyüme arasındaki ilişki Granger(1969) ve Toda-Yamamoto(1995) nedensellik testleri ile sınanmıştır. Granger nedensellik testinde kişi başına GSYİH 'dan hem eğitim harcamalarına hem de sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Toda -Yamamoto'da ise; sadece kişi başına GSYİH 'dan sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2002). İktisadi büyüme ve büyüme modelleri. *Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını. No. 67. Bursa.*
- Becker, G.S. (1964). Human capital: a theoretical and empirical analysis with special reference to education. *National Bureau of Economic Research. New York.*
- Berber, M., Baday Yıldız, E. ve Dindaroğlu, A. Y. (2013). Bölgesel beşeri sermaye yeterliliğinin ölçülmesi: piramit model. Kocaeli University. *Journal of Social Sciences. 25, 1-18.*
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: ekonometrik bir analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(1). 59-72. Ankara.*
- Çolak, M. (2010). Eğitim ve beşeri sermayenin; ekonomik kalkınma üzerine katkısı. *Kamu-İş. Cilt:11. S:3.*
- Denison, E.F. (1962). Education, economic growth and gaps in information. *The Journal of Political Economy. 70(5). 124-128.*
- Eaterlin, R.A. (1981). Why isn’t the whole world developed. *Journal Of Economic History. 41(1). 1-19.*
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica. 37. 24-36.*
- Gujarati, D.N. (1995). *Basic econometrics*, McGraw-Hillİne, Third Edition, Singapore.
- Han, E. ve Kaya, A.A. (2006). *Kalkınma ekonomisi - teori ve politika*. Ankara: 5.Baskı. Nobel Yayın Dağıtım.
- Hoşgörür, V. ve Gezgin, G. (2007). Ekonomik ve sosyal kalkınmada eğitim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt: 2. S:2.*
- Jimenez, S.M. (2003). Efficiency and tfp growth in the spanish regions: the role of human and public capital. *Growth and Change. 34(2), 157-174.*
- Johansen, S. ve Juselius K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration -with application to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics. 52. 169-210.*

- Kadılar, C. ve Şimşek, M. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt 11. Sayı 1.*
- Kar, M. ve Ağır, H.. (2003). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik testi. *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı.* İzmir.
- Kar, M. ve Taban, S. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*
- Kara, M.A. (2013). *Bölgesel ekonomi teori ve politikalar.* Orion Kitapevi.
- Kara, M.A., Ada, S. ve Yeşil, S. (2013). Beşeri sermayeye yönelik eğitim ve sağlık altyapı yatırım harcamalarının bölgesel gelir üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *International Conference On Eurasian Economies.*
- Karagül, M. (2003). Beşeri sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi. No:5.*
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı:3. S:29-55.*
- Kaya, M. ve Gündüz, A.Y. (2009). Sanayileşmede beşeri sermayenin önemi: örnek Gap Bölgesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt:1. S:2.*
- Anonymus. (2009). Bölgesel eşitsizlik, yerel kalkınma ve rekabet edebilir kentler komisyonu. Kentleşme Şurası. Ankara.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt: 25. Sayı: 3-4.*
- Levinson, D., Cookson, PW. ve Sadovnik, A.R. (2002). *Education and sociology.* New York: RoutledgeFalmer.
- Lustig, N. (2004). *Investing in health for economic development.* Mexican Commission on Macro economics and Health.
- Mccann, P. (2006). On the supply-side determinants of regional growth. *Construction Management and Economics. 24. 681-693.*
- Mincer, J. (1995). Economic development, growth of human capital and the dynamics of the wage structure. *Journal of Economic Growth, 1, 29-48.*
- Özgen, F.B. ve Güloğlu, B. (2004). Türkiye’de iç borçların iktisadi etkilerinin var tekniği ile analizi. *METU Studies in Development. 3. 93-114.*

Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ardl sınır testi yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. Yıl:2. Cilt:2. Sayı:2.

Psacharopoulos, G. (1994). Returns to investment in education: a global update. *World Development*. 22 (9). 1325-1343.

Romer, PM. (1986). Increasing returns and long run growth. *Journal Of Political Economy*. 94(5). 1002–1037.

Rorty, R. (1999). *Education as socialization and individuation*. NewYork: Penguin Books.

Sanroma, E. ve Ramos, R. (2007). Local human capital and productivity: an analysis for spanish regions. *Regional Studies*. 41 (3). 349-359.

Schultz, TW. (1961). Beşeri sermayeye yapılan yatırım, (Çev.) F. GÜRKAN. İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar. ODTÜ. B.F. Yayın No:6:406–424. Ankara. 1966.

Selim, S. Uysal, D. ve Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(3).

Serel, H. ve, Masatçı, K. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi: ko-entegrasyon analizi. *Atatürk Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 90. 49-58.

Smith, A. (1776). *The wealth of nations*. University of Chicago Press, Chicago.

Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat biliminin temelleri*. İstanbul. Güzem Can Yayınları. No:21.

Toda, HY. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process. *Journal of Econometrics*. 66. 225–250.

Uysal, E. (2004). Eğitime felsefi antropoloji çerçevesinde kavramsal bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8(2).

Ünsal, E.M. (1999). *Makro iktisat*. Kutsan Ofset Matbaacılık. Ankara.

Yakışık, H. ve Çetin, A. (2014). Eğitim, sağlık ve teknoloji düzeyinin büyüme üzerindeki etkisi: ardl sınır test yaklaşımı. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*.

Yereli, AB., Kobal, İ. ve Köktaş, A.M. (2010). Türkiye’de sağlık piyasasının düzenlenmesi ve denetlenmesi gereği. *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*. Yıl 47. Sayı 549.

KONTROLSÜZ KREDİ KARTI KULLANIMININ SATIN ALIM SONRASI PIŞMANLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Baran ARSLAN

barslan@harran.edu.tr

Harran Üniversitesi İşletme Bölümü

Arş. Gör. Erkan NUR

erkan.nur@harran.edu.tr

Harran Üniversitesi İşletme Bölümü

Özet

Nakit para gerektirmeksizin satın alma kolaylığı sağlayan kredi kartları, sunduğu avantajlar nedeni ile tüketiciler tarafından alternatif bir ödeme yöntemi olarak kullanılmaya başlanmış ve gün geçtikçe de kullanımı yaygınlaşmıştır. Ancak kredi kartlarının her zaman rasyonel olmayan bir şekilde yani bilinçsiz, aşırı ve kontrolsüz kullanımı tüketiciyi zor duruma düşürebilmektedir. Para vermeden satın alım yapmanın rahatlığı ile kontrolsüzce kredi kartı kullanan tüketiciler gereksiz ve lüks tüketim yapmaya başlamaktadırlar. Satın alımlar sonrasında borcunu ödemekte zorlanan tüketici, uykusuzluk, iştahsızlık ve daha ileri boyutta intihara kadar gidebilecek olan ciddi psikolojik sorunlar ile karşı karşıya kalır.

Tüketiciler satın alımlar sonrasında mutluluk, tatmin, pişmanlık, suçluluk gibi duygular hisseder. Fayda/değer eşitliğinin olmadığı durumlarda ise tüketici pişmanlık yaşar. Tüketici aldığı ürünün fiyatını değerlendirdiğinde eğer ürün ikame bir üründen daha az fayda sağlıyorsa, ürün seçiminden ve fazla harcama yaptığından dolayı pişmanlık hissedebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alım sonrası pişmanlık üzerindeki etkisini belirlemektir. Yerli ve yabancı literatürde bu iki değişken arasındaki etki boyutunu inceleyen çalışmaların azlığı, çalışmanın önemini arz etmektedir. Çalışma amacı doğrultusunda hazırlanan anket 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, eğitim durumu ve gelir durumu gibi beş demografik faktör yer almaktadır. İkinci bölümde Palan ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen 3 maddelik kontrolsüz kredi kartı kullanım ölçeği yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, Tsiros ve Mittal (2000) tarafından geliştirilen 3 maddelik satın alım sonrası pişmanlık ölçeği yer almaktadır. Anket İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim tüketicisi olan 428 bireye uygulanmıştır. Kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alım sonrası pişmanlık üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alım sonrası pişmanlık üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kredi kartı, Satın Alma, Tüketici

Giriş

İhtiyaç nedeni ile olmadan yani gereksiz yapılan satın alımlar, kredi kartının kontrolsüz kullanımı ile yapıldığında kaçınılmaz problemlere sebep olur. Satın alım yapan birey, satın alım sonrası büyük maddi borç altına girebilir. Bu borç, ailevi sorunların yanı sıra hukuksal bir takım problemlere de neden olabilmektedir. Bireylerin satın alımlarında kredi kartı kullanımlarının en önemli nedeni, daha sonra ödeme kolaylığı sağlamasıdır.

Tüketiciler satın alımlar sonrasında mutluluk, tatmin, pişmanlık, suçluluk gibi duygular hisseder. Fayda/değer eşitliğinin olmadığı durumlarda ise tüketici pişmanlık yaşar. Tüketici aldığı ürünün fiyatını değerlendirdiğinde eğer ürün ikame bir üründen daha az fayda sağlıyorsa, ürün seçiminden ve fazla harcama yaptığından dolayı pişmanlık hissedebilmektedir.

Kredi kartı doğru bir şekilde kullanıldığında avantaj sağlayacağı gibi, ihtiyaç ile ilgili olmayan ve fazla alımlar neticesinde bu durum dezavantaja da dönüşebilmektedir. Böyle bir durumda birey borçlarını ödemekte sıkıntı çeker ve bu da satın alım sonrası pişmanlığa neden olabilmektedir. Bu nedenle bu çalışma, kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alım sonrası pişmanlık üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

1. Literatür

1.1. Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımı

Kredi kartı, bankalar tarafından insanlara sunulan ve bireye belirli yerlerden satın alım yapma olanağı sağlayan karttır. Bireyin kredi kartını kullanabilmesi için, gittiği mağazanın kredi kartı bankası ile anlaşma yapmış olması gerekmektedir (Kükre, 2006:14).

Günümüzde birçok birey kişisel ve ailesel ihtiyaçlarını gidermek amacı ile kredi kartı kullanmaktadır. Kredi kartı, bireylerin belirli bir süre içerisinde alım gücünü artırır ve alacakları mal ve hizmetlere önceden sahip olmalarını sağlar. Bu nedenle, bireyler istedikleri standarta ulaşabilmek için kredi kartı kullanmaktadırlar (Şener ve Güven, 2005:185).

Nakit para taşıma zorluğu ve kâğıt paranın eskimesi gibi nedenlerle kredi kartının kullanımı artmıştır. Kredi kartı kullanımının sağlamakta olduğu avantajlar nedeniyle kullanım alanı yaygınlaşmış ve temel ödeme yöntemlerinden biri haline gelmiştir (Bulut ve Köprülü, 2010:623). Ancak kredi kartının ihtiyaç dışı, bilinçsiz, kontrolsüz ve aşırı kullanımı kullanıcıyı zor duruma düşürebilmektedir.

Kredi kartı kullanarak satın alım yapan bireyler, para harcamıyorlarmış gibi hissettikleri için harcamalarını kontrol altında tutmakta zorlanırlar ve borçları için endişelenip satın alım sonrası pişmanlık yaşamaktadırlar.

1.2. Satın Alma Sonrası Pişmanlık

Tüketiciler satın alımlar sonrasında mutluluk, tatmin, pişmanlık, suçluluk gibi duygular hisseder. Fayda/değer eşitliğinin olmadığı durumlarda ise tüketici pişmanlık yaşar. Tüketici aldığı ürünün fiyatını değerlendirdiğinde eğer ürün ikame bir üründen daha az fayda sağlıyorsa, ürün seçiminden ve fazla harcama yaptığından dolayı pişmanlık hissedebilmektedir.

Satın alma sonrası değerlendirme, alınan ürün ya da hizmetin satın alım öncesi beklentiyi karşılaması olarak ifade edilmektedir. Alınan ürün ya da hizmetin performansının beklentiyi karşılamaması durumunda satın alım sonrası değerlendirme pişmanlık olarak ortaya çıkmaktadır (Inman vd., 1997:98).

Pişmanlık kavramının iki farklı bileşeni olduğu ifade edilmektedir. Bu bileşenlerden ilki farklı bir seçim yapmış olmaktan kaynaklanır. İkinci bileşen ise; özeleştir, tövbe ve kendini suçlamadır. Bu ruh hali, önceki seçimin yanlış zamanda yapılmış olması sebebiyle hatalı olmasından kaynaklanır (Sugden, 1985: 78-79).

Birey, satın alım sonrası almış olduğu mal veya hizmete ödediği fiyatın değerlendirmesini yapar. Eğer tüketici, satın aldığı ürün veya hizmetin ikamesine oranla daha az performans/fayda sağladığını düşünüyorsa yaptığı alışverişten pişmanlık duyacaktır. Satın alım sonrası pişmanlık, hatalı ürün veya hizmet seçimi veya gereksiz harcamadan kaynaklı olarak hissedilebilir.

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alım sonrası pişmanlık üzerindeki etkisini belirlemektir. Yerli ve yabancı literatürde bu iki değişken arasındaki etki boyutunu inceleyen çalışmaların azlığı, çalışmanın önemini arz etmektedir.

2.2. Örneklem Süreci

Araştırmanın ana kütlesini İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim tüketicileri oluşturmaktadır. Araştırma için gerekli olan birincil veriler, anket metodu uygulanarak toplanmıştır. Verilerin toplanmasında tesadüfi örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem

yöntemi ile internetten anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler 11.04.2018 ile 11.06.2018 tarihleri arasında iki ay süre ile yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Çalışma amacı doğrultusunda hazırlanan anket 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, eğitim durumu ve gelir durumu gibi beş demografik faktör yer almaktadır. İkinci bölümde Palan ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen 3 maddelik kontrolsüz kredi kartı kullanım ölçeği yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, Tsiros ve Mittal (2000) tarafından geliştirilen 3 maddelik satın alım sonrası pişmanlık ölçeği yer almaktadır. Anket İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim tüketicisi olan 428 bireye uygulanmıştır.

2.4. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın modeli ve amacı doğrultusunda geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H1: Kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alma sonrası pişmanlık üzerinde etkisi vardır.

2.5. Verilerin analizi

Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada ölçeğin tek boyutluluk özelliğini araştırmak amacıyla Faktör Analizinden yararlanılmıştır. Güvenilirliğin belirlenmesi için Cronbach Alpha Testinden yararlanılmıştır. Kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alım sonrası pişmanlık üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır.

2.6. Araştırmanın Bulguları

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

	Sıklık	Yüzdelik
Cinsiyet		
Kadın	224	52,3
Erkek	204	47,7
Toplam	428	100
Medeni Durum		
Evli	235	54,9
Bekar	193	45,1
Toplam	428	100
Yaş		
18-28	122	28,5
29-38	128	29,9
39-48	54	12,6
49 ve üstü	124	29,0
Toplam	428	100
Eğitim Durumu		
İlköğretim	91	21,3
Lise	85	19,6
Ön Lisans	86	20,1
Lisans	91	21,3
Yüksek Lisans	52	12,1
Doktora	23	5,6
Toplam	428	100
Aylık Gelir		
2500 TL ve altı	106	24,8
2500-3500TL	62	14,5
3501-4500 TL	75	17,5
4501-5500 TL	53	12,4
5501-6500 TL	74	17,3
6501 TL ve üstü	58	13,5
Toplam	428	100

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelenecek olursa, katılımcıların 224'ü (%52,3) kadın, 204'ü (%47,7) erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların 235'i (%54,9) evli, 193'ü (%45,1) bekar bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu incelendiğinde en yüksek grupların ilköğretim (%21,3) ve lisans (%21,3) eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Ankete katılanların yaş dağılımları incelendiğinde 29-38 yaş

aralığında en yüksek dağılımın olduğu görülmektedir (%29,9). Gelir grupları içerisinde en büyük payı 2500 TL ve altı gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%24,8).

2.7. Araştırmanın Güvenirliliği ve Faktör Analizi

Kontrolsüz kredi kartı kullanımı ilgili olan veri setinin faktör analizine uygunluğunu test eden KMO değeri (0,901) faktör analizi yapılabilmesi için uygun ve mükemmel bir değerdir. Yine aynı amaca hizmet eden Bartlett testi significance = 0,00 olduğundan ve $p < 0.05$ olması koşulunu sağladığından verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin tek boyut altında toplandığı görülmektedir.

Satın alma sonrası pişmanlık ile ilgili olan veri setinin faktör analizine uygunluğunu test eden KMO değeri (0,887) faktör analizi yapılabilmesi için uygun ve mükemmel bir değerdir. Yine aynı amaca hizmet eden Bartlett testi significance = 0,00 olduğundan ve $p < 0.05$ olması koşulunu sağladığından verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin tek boyut altında toplandığı görülmektedir.

Tablo 2: Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanım Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi

Maddeler	Toplam Açıklanan Varyans % (Toplam = 8,328)	Cronbach's Alfa
Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımı	20,711	,742

Tablo 3: Satın Alma Sonrası Pişmanlık Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi

Maddeler	Toplam Açıklanan Varyans % (Toplam = 8,328)	Cronbach's Alfa
Satın Alma Sonrası Pişmanlık	19,172	,667

2.8. Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 4: Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımının Satın Alma Sonrası Pişmanlık Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi sonuçları

	R2	R2 Düzeltilmiş	F	Sig. F (p)	Beta	SEB	t	(p)
Model	0,04 7	0,042	7,723	0,009				
(Constant)					,621	,327	15,817	,000
Kontrolsüz Kredi Kartı Kullanımı					,281	,184	7,268	,000

Kurulan regresyon modelinin istatistiki olarak geçerli yani anlamlı bir model olduğunu ölçmeye yönelik olarak F testi yapılmış ve test sonucuna göre modelin ($F=7,723$, $p=0.009<0,05$) anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kurulan model anlamlı olduğuna göre regresyon analizinin diğer çıkarımlarını değerlendirmeye tabi tutabiliriz.

Regresyon katsayılarının sıfırdan farklı olup olmadığını test etmeye yönelik olarak her bir katsayı için t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testleri sonucu kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alma sonrası pişmanlık üzerinde pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alma sonrası pişmanlık üzerindeki etkisini belirlemek amacı ile yapılan bu çalışmanın anketi, İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim sektörü tüketicisi olan 428 bireye uygulanmıştır. Yerli ve yabancı literatürde bu iki değişken arasındaki etki boyutunu inceleyen çalışmaların azlığı, çalışmanın önemini arz etmektedir.

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelenecek olursa, katılımcıların 224'ü (%52,3) kadın, 204'ü (%47,7) erkek bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların 235'i (%54,9) evli, 193'ü (%45,1) bekar bireylerden oluştuğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu incelendiğinde en yüksek grupların ilköğretim (%21,3) ve lisans (%21,3) eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Ankete katılanların yaş dağılımları incelendiğinde 29-38 yaş aralığında en yüksek dağılımın olduğu görülmektedir (%29,9). Gelir grupları içerisinde en büyük payı 2500 TL ve altı gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%24,8).

Kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alma sonrası pişmanlık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik olarak yapılan regresyon analizi sonucunda kontrolsüz kredi kartı kullanımının satın alma sonrası pişmanlık üzerinde pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada yöntem olarak anket yönteminin kullanılması ve anket uygulamasının İstanbul'da yaşayan hazır giyim sektöründeki tüketicilere yapılması çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. İleriki çalışmalarda farklı yöntemlerin kullanılması, farklı sektör ve illerde çalışmanın yapılması sonuçların genellendirilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın sonuçları ile işletme yöneticilerine müşteri memnuniyetlerini sağlamada kullanacakları stratejileri belirlemede rehberlik edileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bulut, Y. ve Köprülü, O. (2010). Credit Card Market And Socio-Economic Background Of Card Holders: A Case Study From Turkey. *International Journal Of Economic Perspectives*, 4, 623-633.
- Inman, J. J., Dyer, J. S. ve Jia, J. (1997). A Generalized Utility Model Of Disappointment And Regret Effects On Post-Choice Valuation. *Marketing Science*, 16, 97-111.
- Kükre, N. (2006). *Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi: Burdur İli Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Palan, K. M., Morrow, P. C., Trapp, A. ve Blackburn, V. (2011). Compulsive Buying Behavior In College Students: The Mediating Role Of Credit Card Misuse. *Journal Of Marketing Theory And Practice*, 19, 81-96.
- Sugden, R. (1985). Regret, Recrimination And Rationality. *Theory And Decision*, 19, 77-99.
- Şener, A. ve Güven, S. (2005). Yaşlıların Kredi Kartı Kullanımına İlişkin Davranışları Ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Turkish Journal Of Geriatrics*, 8, 184-194.
- Tsiros, M., & Mittal, V. (2000). Regret: A model of its antecedents and consequences in consumer decision making. *Journal of Consumer Research*, 26(4), 401-417.

İÇGÜDÜSEL SATIN ALMA DAVRANIŞI İLE SATIN ALMA SONRASI PİŞMANLIK ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEMeye YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Arş. Gör. Erkan NUR¹

Dr. Öğr. Üyesi Baran ARSLAN²

ÖZET

Tüketiciler bir ürünü satın alırken sadece rasyonel nedenlerle yani ihtiyaç sebebi ile satın almazlar. Bazı durumlarda eğlenmek, kendini ifade etmek, psikolojilerini düzeltmek gibi nedenlerle de satın alım yapabilmektedirler. Temelini hazcı tüketimin oluşturduğu içgüdüsel satın alma, fazla düşünmeden, anlık karar verilerek yapılan bir satın alma türüdür. Tüketicilerin satın alma öncesi, esnası ve sonrasındaki davranışlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Satın alım sonrası yaşanan duygu durumu satın alımın tekrarlanması açısından önemlidir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, tüketicilerin içgüdüsel satın alma davranışları ile satın alım sonrası pişmanlıkları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Yerli ve yabancı literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ölçen herhangi bir çalışmanın bulunmaması, çalışmanın önemini arz etmektedir.

Çalışma amacı doğrultusunda hazırlanan anket 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, eğitim durumu ve gelir durumu gibi beş demografik faktör yer almaktadır. İkinci bölümde, Weun ve diğerleri (1997) tarafından geliştirilen 5 maddelik içgüdüsel satın alma ölçeği yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, Tsiros ve Mittal (2000) tarafından geliştirilen 3 maddelik satın alım sonrası pişmanlık ölçeği yer almaktadır. Anket İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim tüketicisi olan 428 bireye uygulanmıştır. İçgüdüsel satın alma davranışı ile satın alım sonrası pişmanlık arasındaki ilişkiyi belirlemek için pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda içgüdüsel satın alma davranışı ile satın alım sonrası pişmanlık arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İçgüdüsel Satın Alma, Satın Alım Sonrası Pişmanlık, Tüketici Davranışları.

¹ Harran Üniversitesi İşletme Bölümü, erkan.nur@harran.edu.tr

² Harran Üniversitesi İşletme Bölümü, barslan@harran.edu.tr

GİRİŞ

Tüketici satın alma davranışı rasyonel olarak öncelikle bir ihtiyaç ile başlar sonrasında alternatifler belirlenir ve değerlendirilir. Ancak tüketici davranışlarındaki değişimlerle birlikte, tüketiciler bir ürünü satın alırken sadece fonksiyonel fayda elde etmek için alım yapmamaktadır. Günümüzde artık tüketicilerin satın alma biçimi, haz elde etmek, kendini ifade etmek, sosyal statü gösterişi vb. unsurlara bağlı olarak rasyonellikten uzaklaşmaktadır. Rasyonel olmayan satın alma davranışlarından biri de içgüdüsel satın alma davranışıdır.

Satın alım eyleminde tüketici, beklentilerinin karşılanmasını ister. Beklentisi karşılanan tüketicinin memnuniyet düzeyi artacak ve tekrarlanan satın alımlarla sadakat oluşacaktır. Zaman zaman satın alım sonrasında memnuniyetsizlik oluşabilir ki bu duygu pişmanlık olarak ifade edilebilmektedir. İçgüdüsel satın alma, tüketiciler tarafından hiç düşünülmeden, planlanmadan yapılan satın alımdır. İçgüdüsel satın alımda, güçlü hislerin cazibesine kapılma söz konusudur.

Bu çalışmanın amacı, belirli bir ihtiyaç olmaksızın aniden, düşünmeden satın alım olarak da ifade edilen içgüdüsel satın alma davranışı ile satın alım sonrası pişmanlık arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

1. Literatür

1.1. İçgüdüsel Satın Alma

Piron (1991) içgüdüsel satın almayı bir uyarana maruz kalındığında ortaya çıkan, anında karar alınan ve planlı olmayan bir satın alma türü olarak tanımlamaktadır. Satın alma gerçekleşikten sonra, tüketici duygusal ve/veya bilişsel tepkiler verebilir. Rook (1987) bu tanıma ek olarak, içgüdüsel satın alım sonrasında pişmanlık duygusunun yaşanması ihtimalini eklemiştir. İçgüdüsel satın alma, duygu ve düşüncelerin etkisi altında gerçekleşmektedir. İçgüdüsel satın alma sırasında uzun vadeli sonuçlar dikkate alınmaz, anlık ve haz verici faydaları önemlidir. İçgüdüsel satın alma davranışının sonuçları parasal problemler, hayal kırıklığı, suçluluk duygusu, pişmanlık ve toplum tarafından bu davranışın onaylanmamasıdır (Rook ve Fisher, 1995:305).

1.2. Satın Alma Sonrası Pişmanlık

Tüketiciler satın alım sonrası haz, tatmin, suçluluk, pişmanlık, utanç vb. duygular hissederler. Tüketicinin yapmış olduğu satın alımdan beklentileri ve bu beklentilerinin ne

derece karşılandığı duygu durumunun pozitif ya da negatif olacağının belirleyicisi olacaktır. Satın alım sonrası fayda-değer eşitliğinin sağlanamaması durumunda tüketici pişmanlık duyacaktır.

İşletmeler için aldığı ürün/hizmetten sağladığı faydadan memnun olan müşteriler kadar satın alım sonrası pişmanlık duyan müşteriler de önemlidir. Çünkü pişmanlık yaşayan müşteriler tekrar satın alım yapmayacakları gibi bir de yaşadıkları bu olumsuz duygu durumunu çevresindekilerle paylaşabilirler. Bu da işletmenin imajında olumsuzluğa neden olacak önemli bir faktördür (Karafakıoğlu, 2006:107).

İşletmeler oluşabilecek problemleri çözebilmek için müşteri memnuniyet düzeylerini belirli aralıklarla ama sürekli bir biçimde ölçmelidir (Kotler, 2009:36). Bunun nedeni müşteri hem işletmeye hem de ürün/hizmete zarar verebilecek bir güce sahiptir.

Literatürde rasyonel olmayan satın alma davranışı ile satın alım sonrası pişmanlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur. Korur ve Kimzan (2016) yaptıkları çalışmada, kompulsif satın alma davranışı ile satın alım sonrası pişmanlık arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucu elde etmişlerdir. Duman Kurt ve Bayraktaroğlu (2013) yaptıkları çalışmada, hedonik satın alımda pişmanlık düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Engin (2011) yaptığı çalışmada, hazır giyim sektöründeki tüketicilerin içgüdüsel satın alım sonrasında çoğunun pişmanlık duymadığı sonucunu elde etmiştir.

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, içgüdüsel satın alma davranışı ile satın alım sonrası pişmanlık arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Yerli ve yabancı literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmaların azlığı, çalışmanın önemini arz etmektedir.

2.2. Örnekleme Süreci

Araştırmanın ana kütesini İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim tüketicileri oluşturmaktadır. Araştırma için gerekli olan birincil veriler, anket metodu uygulanarak toplanmıştır. Verilerin toplanmasında tesadüfi örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile internetten anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler 11.04.2018 ile 11.06.2018 tarihleri arasında iki ay süre ile yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Çalışma amacı doğrultusunda hazırlanan anket 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, eğitim durumu ve gelir durumu gibi beş demografik faktör yer almaktadır. İkinci bölümde, Weun ve diğerleri (1997) tarafından geliştirilen 5 maddelik içgüdüsel satın alma ölçeği yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, Tsiros ve Mittal (2000) tarafından geliştirilen 3 maddelik satın alım sonrası pişmanlık ölçeği yer almaktadır. Anket İstanbul’da yaşayan ve hazır giyim tüketicisi olan 428 bireye uygulanmıştır.

2.4. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın modeli ve amacı doğrultusunda geliştirilen hipotez şu şekildedir:

H1: Tüketicilerin içgüdüsel satın alma davranışları ile satın alım sonrası pişmanlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.5. Verilerin analizi

Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada ölçeğin tek boyutluluk özelliğini araştırmak amacıyla Faktör Analizinden yararlanılmıştır. Güvenilirliğin belirlenmesi için Cronbach Alpha Testinden yararlanılmıştır. İçgüdüsel satın alma davranışı ile satın alım sonrası pişmanlık arasındaki ilişkiyi belirlemek için pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

2.6. Araştırmanın Bulguları

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

	Sıklık	Yüzdelik
Cinsiyet		
Kadın	224	52,3
Erkek	204	47,7
Toplam	428	100
Medeni Durum		
Evli	235	54,9
Bekar	193	45,1
Toplam	428	100
Yaş		
18-28	122	28,5
29-38	128	29,9
39-48	54	12,6
49 ve üstü	124	29,0
Toplam	428	100
Eğitim Durumu		
İlköğretim	91	21,3
Lise	85	19,6
Ön Lisans	86	20,1
Lisans	91	21,3
Yüksek Lisans	52	12,1
Doktora	23	5,6
Toplam	428	100
Aylık Gelir		
2500 TL ve altı	106	24,8
2500-3500TL	62	14,5
3501-4500 TL	75	17,5
4501-5500 TL	53	12,4
5501-6500 TL	74	17,3
6501 TL ve üstü	58	13,5
Toplam	428	100

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelenecek olursa, katılımcıların 224'ü (%52,3) kadın, 204'ü (%47,7) erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların 235'i (%54,9) evli, 193'ü (%45,1) bekar bireylerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu incelendiğinde en yüksek grupların ilköğretim (%21,3) ve lisans (%21,3) eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Ankete katılanların yaş dağılımları incelendiğinde 29-38 yaş aralığında en yüksek dağılımın olduğu görülmektedir (%29,9). Gelir grupları içerisinde en büyük payı 2500 TL ve altı gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%24,8).

2.7. Araştırmanın Güvenirliliği ve Faktör Analizi

İçgüdüsel satın alma ile ilgili olan veri setinin faktör analizine uygunluğunu test eden KMO değeri (0,891) faktör analizi yapılabilmesi için uygun ve mükemmel bir değerdir. Yine aynı amaca hizmet eden Bartlett testi significance = 0,00 olduğundan ve $p < 0.05$ olması koşulunu sağladığından verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin tek boyut altında toplandığı görülmektedir.

Satın alma sonrası pişmanlık ile ilgili olan veri setinin faktör analizine uygunluğunu test eden KMO değeri (0,887) faktör analizi yapılabilmesi için uygun ve mükemmel bir değerdir. Yine aynı amaca hizmet eden Bartlett testi significance = 0,00 olduğundan ve $p < 0.05$ olması koşulunu sağladığından verilerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda, kullanılan ölçekteki ifadelerin tek boyut altında toplandığı görülmektedir.

Tablo 2: İçgüdüsel Satın Alma Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi

Maddeler	Toplam Açıklanan Varyans % (Toplam 8,328)	Cronbach's Alfa =
İçgüdüsel Satın Alma	17,919	,745

Tablo 3: Satın Alma Sonrası Pimanlık Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi ve Güvenirlilik Analizi

Maddeler	Toplam Açıklanan Varyans % (Toplam 8,328)	Cronbach's Alfa =
Memnuniyet	19,172	„667

2.8. Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 4: İçgüdüsel Satın Alma ile Satın Alma Sonrası Pişmanlık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Pearson Korelasyon Analizi sonuçları

	İçgüdüsel Satın Alma	Satın Alma Sonrası Pişmanlık
İçgüdüsel Satın Alma	1	,752
Pearson Korelasyon		,000
Sig. (2.tailed)		
N	428	428
Satın Alma Sonrası Pişmanlık	,752	1
Pearson Korelasyon		,000
Sig. (2.tailed)		
N	428	428

İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim sektörü tüketicisi olan bireylerin içgüdüsel satın alma davranışları ile satın alma sonrası pişmanlıkları arasındaki ilişkiyi yönelik olarak yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda içgüdüsel satın alma davranışı ile satın alma sonrası pişmanlık arasındaki ilişkiden elde edilen anlamlılık düzeyi değeri (p) değeri ,000'dır. ,000 değeri ,05 değerinden küçük olduğu için iki değişken arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Korelasyon katsayısı yani r 0,00-0,25 arasında ise çok zayıf, 0,26-0,49 arasında ise zayıf, 0,50-0,69 arasında ise orta, 0,70-0,89 arasında ise güçlü ve 0,90-1,00 arasında ise çok güçlü bir ilişki olduğu yorumu yapılabilir. İçgüdüsel satın alma ile satın alma sonrası pişmanlık arasındaki korelasyon kat sayısı değeri $r = 0,752$ olmasından dolayı aralarında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varılır. İçgüdüsel satın alma arttıkça pişmanlık da artacaktır. H_1 hipotezi desteklendi.

Sonuç ve Öneriler

İçgüdüsel satın alma davranışı ile satın alma sonrası pişmanlık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacı ile yapılan bu çalışmanın anketi, İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim sektörü tüketicisi olan 428 bireye uygulanmıştır.

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelenecek olursa, katılımcıların 224'ü (%52,3) kadın, 204'ü (%47,7) erkek bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların 235'i (%54,9) evli, 193'ü (%45,1) bekar bireylerden oluştuğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu incelendiğinde en yüksek grupların ilköğretim (%21,3) ve lisans (%21,3) eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Ankete katılanların yaş dağılımları incelendiğinde 29-38 yaş aralığında en yüksek dağılımın olduğu görülmektedir (%29,9). Gelir grupları içerisinde en büyük payı 2500 TL ve altı gelire sahip olanlar oluşturmaktadır (%24,8).

İstanbul'da yaşayan ve hazır giyim sektörü tüketicisi olan bireylerin içgüdüsel satın alma davranışları ile satın alma sonrası pişmanlıkları arasındaki ilişkiyi yönelik olarak yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda iki değişken arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İçgüdüsel satın alma arttıkça pişmanlık da artacaktır. Elde edilen sonuç Engin (2011) yaptığı çalışmanın sonucu ile paralellik göstermemektedir.

Bu çalışmada yöntem olarak anket yönteminin kullanılması ve anket uygulamasının İstanbul'da yaşayan hazır giyim sektöründeki tüketicilere yapılması çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. İleriki çalışmalarda farklı yöntemlerin kullanılması, farklı sektör ve illerde çalışmanın yapılması sonuçların genellendirilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın sonuçları ile işletme yöneticilerine müşteri memnuniyetlerini sağlamada kullanacakları stratejileri belirlemede rehberlik edileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Engin, M. B. (2011). Tüketici Karar Alma Sürecinde Pişmanlık ve Türkiye’de Esnek İade Politikalarının Uygulanabilirliği: Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul*
- Karafakıoğlu, M. (2006). *Pazarlama ilkeleri*. Literatür Yayıncılık.
- Korur, M. G., & Kimzan, H. S. (2016). Kompulsif satın alma eğilimi ve alışveriş sonrası pişmanlık ilişkisinde kontrolsüz kredi kartı kullanımının rolü: avm müşterileri üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 43-71.
- Kotler, P. (2009). *Soru ve Cevaplarla Günümüzde Pazarlamanın Temelleri*, (çev. Ü. Şensoy), İstanbul: Optimist Yayınları, İkinci Basım.
- Kurt, S. D., & Bayraktaroğlu, G. (2013). Öteleme Davranışı Sonucu Oluşan Pişmanlık: Hazcı ve Faydacı Ürün Karşılaştırması. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, 18, 19-22.
- Piron, F. (1991). Defining impulse purchasing. *Advances in Consumer Research*. 18(1), 509-514.
- Rook, D. W. & Fisher, R. J. (1995). Normative Influences on Impulsive Buying Behavior. *Journal of Consumer Research*, 22(3), 305-313.
- Rook, D. W. (1987). The buying impulse. *Journal of consumer research*, 14(2), 189-199.
- Tsiros, M., & Mittal, V. (2000). Regret: A model of its antecedents and consequences in consumer decision making. *Journal of Consumer Research*, 26(4), 401-417.
- Weun, S., Jones, M. A., & Beatty, S. E. (1997). A parsimonious scale to measure impulse buying tendency. *AMA Educators's Proceedings: Enhancing Knowledge Development in Marketing*, 306-307.

TÜRKİYE’DE KALKINMA AJANSLARI VE EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİR SWOT ANALİZİ

DR.ŞAHİN ÇETİNKAYA¹

ÖZET

Bölgesel iktisat kavramı ülkelerin gelişmesinde bölgeler arası farklılıkları konu alır. Bu farklılıkların en aza indirgenmesi için çalışmalar yapılır. Gelişim farkları ülkelerin kalkınma düzeyleri ile ilgi değildir. Kalkınmış ekonomiler açısından bakıldığında bölgesel gelişim düzeylerindeki farklılık daha azdır. Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesinde uygulanacak politikaların gelişmiş bölgelerin gelişme hızını düşürmemesi önemlidir. Geri kalmış bölgelerin hayat düzeyini yükseltecek ve çeşitli bölgelerin gelişme hızları arasında bir uyum sağlayacak nitelikte politikalar izlenmelidir.

Kalkınma ajansları devletin ekonomik büyümede bölgelere göre planlı politika üretmesini sağlayacak önemli bir uygulamadır. Bölgesel gelişim için kaynak kullanımının en etkin ve en verimli düzeyi hedeflenir. Gelişen bölgelerin hızı düşürülmeden, az gelişmiş bölgelerin gelişim hızı artırılarak ekonomik gelişim farkı giderilmeye çalışılır.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2007-2013) beş eksen den birisi olarak belirlenen “Bölgesel Gelişiminin Sağlanması” eksenine doğrudan hizmet etme amacı güden kalkınma ajansları, özellikle yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişimin sağlanması ile yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması hedeflerine ulaşma yolunda etkin araçlar olarak hizmet vermektedir.

2006 yılında yürürlüğe giren Kanun çerçevesinde ilk olarak İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajansları aynı yıl içerisinde kurulmuştur. 2008 yılında sekiz ajans, 2009 yılında ise on altı ajans kurularak, tüm bölgelerde ajansların kuruluş çalışmaları tamamlanmıştır. 2010 yılı kalkınma ajanslarının faaliyetlerinin etkin olarak başladığı dönem olmuştur.

Türkiye’de kalkınma ajanslarının kullandığı kaynakların verimlilik analizi ve makro ekonomik göstergeler açısından etkisi ele alınmıştır. Bu kapsamda kuruluşundan bu güne geçen 12 yıllık süreçte kalkınma ajanslarının güçlü / zayıf yönleri, fırsat / tehditleri incelenerek kalkınmadaki önemine vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bölgesel İktisat, Kalkınma ajansları, Ekonomik büyüme, Bölgesel Kalkınma

¹ Uşak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, sahin.cetinkaya@usak.edu.tr

KALKINMA

Genel bir tanımlamayla kalkınma, bir ulusun arzu edilen şekilde ekonomik gelişme süreci ortaya koyabilmesi amacıyla, ulusal ekonomiyi bir bütün olarak düzenlenmesidir. Daha geniş anlamda kalkınma, bir toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda arzu edilen her türlü değişme ve gelişme olarak tanımlanabilir. Tarihsel olarak kalkınma, azgelişmiş denilen ülkelerde ortaya çıkan büyük ölçüde beşeri acıların azaltılması ve maddi refahı arttırmaya yönelik potansiyelin harekete geçirilmesi anlamını içermektedir. Kalkınma, ülkelerin ulaşmaya çalıştığı bir hedef ve aynı zamanda nedensel ilişkileri içeren bir süreçtir(Taban,Kar,2003).

EKONOMİK COĞRAFYA

Genel tanımıyla ekonomik coğrafya; ekonomik faaliyetlerin doğal çevre ile ilişkisini inceler. Örneğin çevreci determinist akımda iklimin; sağlık, fiziksel ve zihinsel yeterlilik üzerinde belirleyici rolü bulunduğu düşünülür (Arıbaş ve Deniz,2015).

Çevreci determinist akım, insanın doğadan onun izin verdiği ölçüde faydalanacağını öngörür. Bu noktadan hareketle tabiat insanın davranışlarında sorumlu olan bir faktördür(Arı,2017).

Bu çerçevede bakıldığında iklim toplumun gelişiminde ana kaynak olmuştur. Zamana bağlı olarak bir çok akımlar gelişmiştir. Gelişen akımlar ise; coğrafi değişikliklerle beraber bir çok değişik etkinin sonuçları toplumsal şekillenmeye yol açmıştır. Ttoplumların kültürel ve tarihi birikimlerinin, örgütleniş şekillerinin ve hukuksal yapılarının da toplumsal gelişme üzerinde etkili faktörlerden olduğunu vurgulamaktadırlar. Kültürel ve tarihi birikimler, toplumsal ve hukuksal yapılar da beraberinde 'bölge' kavramının geliştirilip irdelenmesini gündeme getirmiştir. (Arslan,2005)

Zamanla bölge kaderinin değiştirilmesi düşüncesi mekan organizasyonu anlayışının gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Coğrafyada mekan organizasyonu anlayışının gelişmesi ise, bölge planlamada coğrafyanın kullanılmasını kaçınılmaz olarak gündeme getirmiştir. Yani coğrafya , bölgesel kalkınma ve bölge planlama son derece ilişkili ve iç-içe kavramlardır. Günlük yaşamda da birlikte uygulama alanı bulmaktadırlar. Bu nedenledir ki; belli bir bölgenin ekonomik kalkınması ele alınırken yörenin bölgesel coğrafi özellikleri ve bununla ilişki kurularak bölgesel planlamasının nasıl yapılması gerektiği dikkatle irdelenmektedir.

Ekonominin küreselleşmesi ve bu küreselleşmeyi sağlayan dünya ticareti gerek hacim gerekse hız bakımından önceden tahmin edilmeyen bir değişim sürecindedir ve bu da ekonomik coğrafyayı derinden etkilemektedir. Dünya, artık yalnızca mallar bakımından değil, hizmetler, sermaye ve teknoloji bakımından da küresel bir Pazar haline gelmiştir. Uluslar, birbiri ardına, kendi ulusal ekonomik sorunlarına devlet temelli çözümlerden çok, pazar tarafından güdülen bir çözüm arayışına girmişlerdir. Meydana gelen değişimler o kadar hızlı ve güçlüdür ki ekonomik coğrafya da kendisini bu değişimlere aynı hızla uyarlamak zorunda kalmaktadır. Aslında, bütünüyle beşeri ve bölgesel coğrafyacıların işi zor görünmektedir. Örneğin haritalar hızla değişmektedir (Tekin ve Özgünç,2013).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde dünya ekonomi coğrafyasında ve uluslar arası/küresel üretim ve iş bölümünde yaşanan gelişmeler, geçmişte gelişme iktisadının ilgi alanı içinde yer almış ampirik açıdan zayıf kaldığından ya da geleneksel (neoklasik) iktisadın yaşadığı teknik sorunlar nedeniyle pratik politikalara dönüştürülemeyen bölgesel çalışmalara yönelik olan ilgi artmıştır (EserKöse,2005,98).

1990'lı yıllarda mekân boyutunun ana akım iktisat içine girişi, artan getiriler/eksik rekabet devriminin dördüncü (belki de) son dalgasını oluşturmaktadır. Eksik rekabet modellerinin kurulabilmesi için gerekli analiz aletlerini geliştiren yeni endüstriyel organizasyon dalgası teorik gelişimin birinci aşamasıdır. İkinci bu analitik enstrümanları kullanarak, artan getiriler durumunda stratejik ticareti açıklamayı çalışan yeni dış ticaret teorisidir. Üçüncü dinamik dışsal ekonomiler ve bilgi yayımları temelinde kurulan yeni büyüme teorisidir. Dördüncü Dalga ise işte bu artan getiriler ve eksik rekabet modelleri çerçevesinde gelişen yeni ekonomik coğrafya veya coğrafi iktisattır (Küçüker,2008,3).

Krugman yeni Ekonomik Coğrafya ile inanadığı iktisadi kuramlar çerçevesi de aynı tür sektör içinde yer alan bütün firmaların bir ağ ilkesini dikkate alarak kar marjlarını yükseltebileceklerini vurgular. Aynı sektörün bir mekanda bütün destek üniteleri ile yer alması, uzman iş gücü ihtiyacının küresel pazardan elde edilmesi, maliyetlerin azalması ve pazarlama kolaylıkları, Krugman'ın kuramının tercih edilemesini ve devletlerinin güçlü bir şekilde dikkatlerinin çekilmesine yol açmıştır(Arıbaş ve Deniz,2015)

Ekonomik Coğrafya Ekonomistlerin kullanmaya başladığı bir kavram olmaya başlamıştır. Yeni ekonomik coğrafya kavramının içeriğini ekonomistler doldurmuştur. Kavramın şekillenmesinde birçok iktisadi model, kuram, iktisat tarihi ve matematiksel iktisat

ağırlıktadır. Çalışma Yeni Ekonomik Coğrafyanın mekânsal ve uygulama boyutları etrafında belirginleşecektir(Arıbaş ve Deniz,2015). Günümüzde bölgesel dengesizliklerin artması, dengesizliklerin nedenlerinin araştırılmasına olan ilgiyi arttırmıştır. Bu ise, özellikle ekonomistlerin ekonomik coğrafyayı yeniden keşfetmeleri sonucunu doğurmuştur. Özellikle son yıllarda, pek çok ekonomik olayın arkasında dünya kaynaklarının yersel dağılımının ve buna ek olarak faktör hareketlerinin rolünün olduğu bilinmektedir. Belli coğrafi özelliklere sahip bölgelerin daha fazla geliştiği izlenen bir durumdur. (Elmas,2001:13)

BÖLGESEL KALKINMA

Bölgelerarası kalkınmışlık farklılığı kavramı, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelere sosyal refah açısından yaklaştırılması, yani farklılıkların giderilmesi politikasını da doğal olarak beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler “bölge” ve “kalkınma” kavramlarının bir bütün olarak ele alınmasına yol açmış ve planlama ve bölgesel kalkınma çabalarında alternatif politika arayışlarını gündeme getirmiştir. Gelişmiş ülkelerde uzun yıllardan beri üzerinde önemle durulan ve geniş ölçüde uygulama olanağı bulan bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma ajansları yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerde pek rağbet görmemiş ve çeşitli altyapı yatırımlarının desteklenmesi ile sınırlı kalmıştır. Türkiye’de de ulusal ölçekte planlı kalkınma modeli benimsenmiş ve bölgesel planlama çalışmalarına, çeşitli nedenlerle geçilememiştir. Bunun yerine, il planlaması tercih edilmiş ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi için “kalkınmada öncelikli yöreler” uygulamasına ağırlık verilmiştir(Arslan, 2005).

Üretimdemekan ögesi oldukça önemlidir. Bölgesel gelişmişlik açısından farklılıkların başında mekan ögesi gelmektedir.Toplumlardaki gelişim zamanla (tarımsal üretimden itibaren) değişime neden oldu. Köylerin oluşmaya başlaması yeni sorunları da beraberinde getirdi. Zamanla tarla açmak amacıyla doğanın tahrip edilmesi, tahriple ortaya çıkanların ürün olarak piyasaya sunulması ve yeni sektörlerin oluşması gibi değişimler toplumsal farklılıkları oluşturdu.

Tarıma dayalı kırsal toplumlar,ticarete dayalı kent toplumları ve gelişimle beraber sanayi toplumları ortaya çıktı.

Her ülkenin bünyesindeki bölgeler arası gelişmişlik farkları ortaya çıkarken, diğer yandan ülkeler arasında gelişmişlik farkları ortaya çıkmaya başladı. Gelişmiş bölgelerde

yoğunlaşan modern endüstriler ve kentsel uygarlıklar oluştu. Kırsal toplumlarla aralarındaki farklar hissedilir düzeyde göze çarpılmaktadır.

Bir ülkenin gelişmiş olması bölgesel gelir ve gelişim farklarını ortadan kaldırmamaktadır. İktisat buna çözümler ararken üretim yerleri ile tüketim yerlerinin farklı olduğu ürünler olduğunu ve böylelikle bir bölgede üretimin olması için tüketicinin olması gerekmediği görüldü. Bu ekonomide mekan faktörünün analizlere katılmasına sebep oldu. Mekanı analizlerine katan ekonomistlerin görüşleri iki grupta toplanabilir(Dinler,2012,s:5). Bunlar;

-Kuruluş yeri Teorisyenleri

-Etki alanını saptayan teorisyenlerdir.

Kuruluş Yeri Teorisyenleri

Bu görüşe göre üretim mekanı tüketim mekanından uzak olabilir. Bu sorun taşıma faaliyetleri ile ortadan kaldırılabilir. Kuruluş yeri teorisyenlerinin ilki Alman Von Thünen'dir. Daha önceden, Richard Cantillon, Dr.Quesney, Adam Smith,David Ricardo gibi iktisatçılarda bu durumu destekleyen çalışmalar yapmışlardır.

Alansal Ekonominin kurucusu V.Thünen olmasıyla beraber Alfred Weber,Tord Palander ve Auguste Löschbaşlıca destekçileridir(Dinler,2012,s:6)

Etki Alanını Saptayan Teorisyenler

Bu gruptaki teorisyenler, ampirik bulgu ve anketleri, genel formüllere dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla analizlerde kullandıkları yöntem, tümevarım yöntemidir. Tümevarım yöntemini kullanan ekonomistlerin ortaya çıkması,istatiki çalışmaların mekansal analizde uygulanma olanaklarının geliştirilmesinden sonra söz konusu olmaya başlamıştır.Önce birtakım anketler yapılmış ve bu anketlerin değerlendirilmesiyle ilgili istatiki yöntemler geliştirilmiştir. Geliştirilen bu yöntemleri kullanarak, işletme ya da yerleşme merkezlerinin etki alanlarını hiyerarşilerini saptamaya çalışan analistlerden J.Reilly, A.Piatier, Christaller, Zipf ve Steward'ın katkıları bulunmaktadır(Dinler,2012,s:21).

AB'DE BÖLGESEL KALKINMA

Avrupa'da 1975 yılında bölgesel kalkınma fonu kurulmuştur. AB'de bölgesel politikaların evrimine bakıldığında üçlü bir ayrımın yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Roma Anlaşması'ndan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun(ABKF) kurulduğu 1975 yılına kadar

de facto olarak nitelendirilen dönemdir. Bu dönemde İtalya'nın güneyine spesifik desteklerin yanı sıra gemi, tekstil, demir-çelik, kömür gibi gerileyen sektörlerle Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Sosyal Fonu'ndan yapılan destekler, bölgesel politika uygulamalarının öncüleri olmuştur. İkincisi, ABKF'nin kurulmasından 1988 yılına kadar devam eden ve üye ülkelerin belirginleşen işsizlik sorunlarına çözümde 'yardımcı' olma olarak nitelendirilen dönemdir. Dönem içinde tahsis miktarları peyderpey arttırılmış ve fon kullanım prosedürleri Avrupa Komisyonu'nun etkinliğini arttırmak yönünde geliştirilmiştir. 1986 yılında ise bölgesel politika, Avrupa Tek Senedi ile 'ekonomik ve sosyal uyum' çerçevesinde topluluk tarafından sistematik bir şekle bürünmüştür (Arslan, 2005).

Küreselleşme kapsamında değişen bölgesel üretim sistemleri ve politikalar, bölgeyi ekonominin ve ekonomik kalkınmanın odak noktası olarak kabul eden yaklaşımlara ivme kazandırmıştır. Bölgesel kalkınma ajansları da bölgesel ölçekte ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek amacıyla oluşturulan kuruluşlardır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği (EURADA) tarafından yapılan tanımlamaya göre bölgesel kalkınma ajanslarının görevi, sektörel ve genel kalkınma problemlerini belirlemek, bunların çözümüne yönelik olanakları ve çözümleri tespit ederek bu çözümleri geliştiren projeleri desteklemektir (Kayasü vd, 2003: 7).

KALKINMA AJANSLARI

Kalkınma Ajansları, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kurulan, kendine özgü teknik ve finansman (bütçe) mekanizmasına sahip, kâr amacı gütmeyen, çabuk karar alıp uygulayabilen, merkezi ve yerel idarelerin dışında, kamu, özel sektör ve STK'ları bir araya getiren, tüzel kişiliği haiz, 5449 sayılı Kanunla düzenlenmemiş işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (düzey 2 bölgeleri) esas alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan teknik kapasitesi yüksek, uygulamacı olmayan fakat destekleyici, koordinatör ve katalizör olarak faaliyet gösteren kalkınma birimleridir.

Kalkınma Ajanslarının görevleri kuruluş kanununa göre aşağıdaki şekilde belirlenmiştir¹.

- Yerel yönetimlerin plânlama çalışmalarına teknik destek sağlamak.
- Bölge plân ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını Kalkınma Bakanlığına bildirmek.
- Bölge plân ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak.
- Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plân ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri izlemek.
- Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek.
- Ajansa tahsis edilen kaynakları, bölge plân ve programlarına uygun olarak kullanmak veya kullandırmak.
- Bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek.
- Bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak.
- Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek.
- Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla işbirliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek.
- Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamak.

¹ <http://ahika.gov.tr/kalkinma-ajansi-nedir/> (Erişim:09/08/2017)

- Ajansın faaliyetleri, malî yapısı ve ajansla ilgili diğer hususların güncel olarak yayınlanacağı bir internet sitesi oluşturmak.

AJANSLARIN YÖNETİM YAPISI

Yönetim Kurulu

Ajansın karar organı olan Yönetim Kurulu; bölge illerinin valileri, il merkez belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve ticaret ve sanayi odası başkanlarından özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşlarından seçilecek üyelerden oluşmaktadır. Yönetim Kurulu Başkanlığını sırasıyla bölgede yer alan her bir ilin valisi bir yıllığına yapmaktadır.

Kalkınma Kurulu

Ajansın danışma organı olan bu kurul, bölgenin sorunlarını ve fırsatlarını değerlendirme konusunda tavsiyelerde bulunur. Kalkınma Kurulu kamu (valilikler, yerel yönetimler, üniversiteler, vb.), özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından (dernekler, vakıflar, odalar, vb.) seçilmiş, illerin dengeli şekilde temsilini sağlayacak yapıda, en fazla yüz üyeden oluşur.

Genel Sekreterlik

Ajansın icra organı olarak, ulusal ve bölgesel plan ve programlar çerçevesinde hedeflerin gerçekleştirilmesi için çalışmaktadır. Genel Sekreterlik, Yönetim Kurulu karşısında sorumlu olan Genel Sekreter, uzmanlar, destek personeli ve Yatırım Destek Ofislerinden oluşmaktadır¹.

KALKINMA AJANSLARININ KURULUŞU

Düzey 2 Bölgelerinde faaliyet gösteren kalkınma ajansları arasında, ilk olarak 2006 yılında İzmir ilini kapsayan İzmir Kalkınma Ajansı ile Adana ve Mersin illerini kapsayan Çukurova Kalkınma Ajansı pilot ajanslar olarak kurulmuştur. Sonrasında, 22.11.2008 tarih ve 27062 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan 8 kalkınma ajansı ile birlikte 2008 yılından itibaren Türkiye genelinde toplamda 10 ajans faaliyete geçmiştir (Oran, 2015-2019:1).

Ajanslar, tüzel kişiliği haiz ve Kanunla düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabidir.

DÜZEY BELİRLEME

¹ <http://ahika.gov.tr/kalkinma-ajansi-nedir/> (Erişim:09/08/2017)

Bakanlar Kurulu Kararıyla bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması tanımlanmıştır.

Bu sınıflamaya göre istatistiki açıdan

Türkiye 12 Düzey1 Bölgesi ve

26 Düzey2 Bölgesine ayrılmıştır.

Bu ayırım bir idari sınıflama değil, istatistiki bir sınıflamadır. 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun gereğince Kalkınma Ajansları Düzey2 Bölgeleri esas alınarak kurulmuşlardır.

Kalkınma Ajanslarının Kurulduğu Düzey 2 Bölgeleri

TR10: İstanbul	TR71: Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
TR21: Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	TR72: Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22: Balıkesir, Çanakkale	TR81: Bartın, Karabük, Zonguldak
TR31: İzmir	TR82: Çankırı, Kastamonu, Sinop
TR32: Aydın, Denizli, Muğla	TR83: Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
TR33: Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	TR90: Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
TR41: Bilecik, Bursa, Eskişehir	TRA1: Bayburt, Erzincan, Erzurum
TR42: Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	TRA2: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
TR51: Ankara	TRB1: Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
TR52: Karaman, Konya	TRB2: Bitlis, Hakkari, Muş, Van
TR61: Antalya, Burdur, Isparta	TRC1: Adıyaman, Gaziantep, Kilis
TR62: Adana, Mersin	TRC2: Diyarbakır, Şanlıurfa
TR63: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3: Batman, Mardin, Şırnak, Siirt
Bölgesel ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme alanında yaşanan yapısal dönüşümün ve sürdürülebilir kalkınmanın en önemli kurumları arasında yer almaktadır.	

Kalkınma Ajanslarının Kurulma Nedenleri

- ✓ Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek,
- ✓ Kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek,
- ✓ Ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak,
- ✓ Sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak,
- ✓ Sosyal uyum ve adaletin güçlendirilmesini sağlamak,
- ✓ Değişen küresel rekabet şartlarına adaptasyonun hızlandırılmasını sağlamak
- ✓ Sahiplenme ve işbirliği duygusunu güçlendirmek
- ✓ Bölgenin girişimcilik potansiyelini harekete geçirmek ve sürekli olarak yükseltmek amacıyla kurulmaktadır.

Kalkınma Ajaslarında Yönetim

Bölgesel Kalkınma Ajansları içsel örgütlenmesine göre ikili bir yapıya sahiptir. Yasal yapıların ilki genel kurul, yönetim kurulu, denetleme komitesi, genel müdür gibi temel öğelerden oluşurken, yapımının ikinci ayağı belli bir konuyu ele alan çalışma gruplarıyla, teknik konuları inceleyen komitelerden oluşmaktadır. Yönetim kurulu üye sayıları her ajansta farklı olmakla birlikte, genellikle hükümet tarafından atanan ve ajansın kurulmasına katkıda bulunan kuruluşların temsilcilerinden oluşmaktadır. Bölgesel Kalkınma Ajansları harcamaları bakımından kamu idarelerine karşı sorumlu, politikalarının oluşturulması ve uygulanması bakımından ise kendi kuruluş mevzuatı çerçevesinde serbest bırakılmıştır¹.

Kalkınma Ajanslarının temel amacı; hizmetler vererek bölgedeki ekonomiyi canlandırmak, bölgenin girişimci potansiyelini geliştirmek, bölge halkının kalkınmaya katılımını ve kalkınmadan yararlanmasını sağlamak olmaktadır. Belirtilen bu temel amaç dışında bölgesel kalkınma ajanslarının diğer amaçları ise şu şekilde sıralanabilmektedir

Kalkınma Ajanslarının Amaçları

¹ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> erişim :03/05/2017

- İstihdamı artırmak,
- Bölgenin rekabet gücünü artırmak,
- İstihdam edilen işgücünün verimliliğini artırmak,
- Sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak,
- Bölgeye yapılan yatırımları artırmak.

Kalkınma Ajanslarının Fonksiyonları

- Belirtilen amaçlara ulaşabilmek için bölgesel stratejilerin hazırlanması,
- Bölgesel kalkınma için ayrılan fonları yönetmek,
- Bölgesel arazi kullanım planlarını hazırlamak ve düzenli olarak güncelleştirmek,
- Bölgesel bazdaki belirtilen amaçlar doğrultusunda çalışan diğer resmi ve özel kurumlarla işbirliği yapmak,
- Bölgedeki mesleki eğitime katkıda bulunmak, personel altyapısının geliştirilmesini sağlamak,
- Bölgeye yatırımcıları çekebilmek amacıyla bölgenin tanıtım ve reklâmını yapmak,
- Endüstri dışı alanları yetkili kuruluşlarıyla koordinasyonu sağlamak olarak sıralanabilir

Çevrenin ve sağlığın iyileştirilmesi,

- Etkili kurumları oluşturulması,
- Bölgesel stratejiler hazırlamak,
- Bölgesel kalkınma için ayrılan özel fonları verimli kullanmak,
- Bölgesel arazi planlarını hazırlamak ve düzenli olarak güncellemek,
- Bölgesel olarak belirtilen amaçlar doğrultusunda çalışan diğer resmi ve özel kurumlarla işbirliği yapmak,
- Bölgedeki mesleki eğitime katkı sağlamak ve personel altyapısının geliştirilmesini sağlamak,
- Bölgeye yatırımcıları çekebilmek maksadıyla bölgenin tanıtım ve reklamını yapmak,
- Endüstri dışı alanların yetkili kuruluşlarıyla koordinasyonu sağlamak,
- Ajanslar, bulundukları bölgenin ekonomik kalınmasına yardımcı olmak ve özel sektör ile yerel aktörlerin bu sürece aktif katılımını sağlamak şeklinde ifade edilebilir.

Bölgesel Kalkınma Ajansları önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için çeşitli programlar da uygular,

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının uyguladığı programlar ise şu şekilde sıralanır:

- Üretimi artırmak,
- İstihdamı arttırmak,
- Rekabet gücünü artırmak ve rekabete dayanan bir iş çevresinin oluşturulması,
- İstihdam edilen işgücünün verimliliğini artırarak Dünya kalitesinde işgücü yetiştirilmesi,
- Sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak,
- Bölgeye yapılan yatırımları ve yatırım kalitesini artırmak,
- Devlet desteğinin sağlanması,
- Altyapının geliştirilmesi

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri şu şekilde sıralanabilir. Bölge içi kalkınma, yabancı yatırım çekme, girişimlere ve girişimcilere verilen hizmetler, yerel ve bölgesel yetkililere verilen hizmetler, eğitim hizmetleri gibi.

Bölgenin içsel kalkınmayı içeren faaliyetlerinde amaç, birçok Ajans'ta olduğu gibi, bölgenin içsel potansiyelini, ulusal ve uluslararası ölçekte ortaya çıkaran çalışmalar yer almaktadır.

Ajansların büyük çoğunluğu tarafından önemsenen yabancı yatırım çekime ile ilgili çalışmalar ise sonraki aşamada değerlendirilmektedir.

Ajanslar, bölgelerine sermaye çekmek için değişik araçlar kullanırlar.

Bu araçlar ya doğrudan yurt dışında bir ofis kurmak veya dolaylı olarak ihtisaslaşmış ulusal kurumlarla işbirliği içinde bilgilendirme kampanyaları yahut ihtisaslaşmış ticaret fuarlarına ve sergilerine katılım gibi faaliyetleri gerçekleştirirler.

Faaliyet alanlarından bir diğeri ise son zamanlarda Avrupa ülkelerinde de en önemli ihtisaslaşma konusu olan hedef ve strateji olarak yörenin zenginliğini arttırıcı 29 girişimlere destek vermektedir. Bu destekler finansman danışmanlığı veya hizmetleri ile finansman dışı hizmetler olabilmektedir.

Ajanslar yerel aktörler ve dinamikler arasında sinerji oluşturacak bütün kaynakları harekete geçirecek ve yerel/bölgesel kalkınma çabalarının etkisini artıracaktır.

- Ajanslar, elinde bulundurduğu kaynaklar ve teknik birikimi ile bu kurum ve kuruluşlar da dâhil olmak üzere bütün ilgili tarafları (paydaşları) destekleyecek ve bunlar arasında

koordinasyonu sağlayacak, onların faaliyet ve projelerini özellikle bölgesel ölçekte birbirini tamamlar hale getirecek ve dolayısıyla daha yüksek bir büyüme, gelir ve istihdam etkisi meydana getirecektir.

- Ajanslar yerel düzeyde planlama, programlama, proje üretme ve uygulama kapasitesini artıracaktır.
- Ajanslar yüksek nitelikli personeli, esnek kaynak ve istihdam yapısı ile bütün yerel aktörlerin, özellikle başlangıçta ihtiyaç duyacağı planlama, programlama, projelendirme, koordinasyon ve izleme kapasitelerinin geliştirilmesine destek olacaktır.

Ajanslar bölgelerde ve yerelde kaynakların yerinde ve etkin kullanılmasına yardımcı olacaktır.

Ajanslar, bölgesel nitelikli projelerin en uygun yer seçimine göre, ideal büyüklükte, en uygun şartlarda ve nitelikte ve yeterli finansmanla gerçekleştirilmesi konusunda etkin rol oynayacaktır

- il valilerinin “tarafsızlık” sıfatının, Kalkınma Ajansları’nın Yönetim Kurulu Başkanı olmaları ile ortadan kalkacağı ve “iş takipçisi” konumuna geleceği endişesi,

- Anayasa’da bir düzenleme yapılmaksızın Anayasa’nın çizmiş olduğu yönetsel yapı tablosuna uygun olmaması,

- Ajansların diğer kamu kurumlarının yetki alanlarına müdahale ettiği görüşü, • Kalkınma Ajansları’nda toplanacak fonların hangi temel ilkelere, önceliklere ve sektörel teşvik politikalarına göre kullanılacağına yasada belli olmaması fonların farklı özellikteki bölgelerde kullanımını zorlaştıracak olması,

Merkezi bütçenin vergi gelirlerinin yüzde yarımının Ajanslarına aktarılmasında gelişmişlik farklılıkları gibi ölçütlerin hangi yönde etki edeceğinin belirlenmemiş olmaması,

- Kamu gücünün ve kamu kaynağının aktarıldığı bu yeni idari kademenin Sayıştay denetiminin dışında bırakılması,

- Bürokrasiyi azaltmak yerine yeni bürokratik kademeler ortaya çıkarması,

Profesyonel yöneticiler ve yönlendiriciler tarafından idare edilmediği, • Ajansların aynı hedefe 26 ayrı noktadan yürümek üzere harekete geçmelerinin çatışmalara yol açacağı endişesi,

- Ajansların kendi bölgeleri içerisindeki illerde dahi kaynak aktarımı ve paylaşımı konusunda sıkıntılar yaşayacağı ve geniş manada ise bölgelerinde bu problemi ajanslar bazında yaşayacak olmaları Kalkınma Ajanslarına karşı olarak yapılan eleştirilerin bazılarıdır.

KALKINMA AJANSLARI ÜZERİNE BİR SWOT ANALİZİ

Kalkınma ajanslarının kuruluşuyla, bölgeler arası gelişim farklılıklarının azaltılması beklenmektedir. Ancak bu politikanın güçlü-zayıf yönleri olduğu gibi fırsat ve tehditleri de dikkate alınmalıdır.

GÜÇLÜ YÖNLERİ

— Bölgesel gelişim için, özel projelerin yapılması ve belli alanlara odaklanılarak çalışmalar yapılabilme özelliği kaynakların etkinliğini artırma fırsatı yaratacaktır,

— Her bölgenin kendi spesifik alanı içinde ekonomik atılımı sağlanabilir.

— Kamu kaynaklarının yasal izinleri alınmış olarak hazır halde olması önemlidir.

— Kalkınma hamlesinin bir parçası olması ülkede her siyasi dönemde destek bulmasını sağlayacaktır.

— Devletin bölgesel kaynak aktarımı dışında mülki amirleri tarafından bu birimi yönetmesi güveni artırmaktadır.

— Mülki amirlerin kontrolünde olması, usulsüz kaynak kullanımına yönelik caydırıcı etki yapacaktır.

ZAYIF YÖNLERİ

— Kaynak israfına neden olan projeler desteklenebilir.

— Kamu kaynaklarının eşit kullanımına engel durumlar ortaya çıkarabilir.

— Kamu yöneticileri tarafından idare edilmesi nedeni ile kaynakların siyasi gayelerle etkinliği azaltılabilir.

— Güçlü bir serbest piyasa mantığı ve fırsatları yönetime yansıtılamamıştır.

— Kamu yöneticilerinin yasa uygulayıcısı olmasından dolayı, özel sektör için önemli proje üretme şanslarını azaltabilir.

— Bu kurumun özel sektör yöneticilerinden oluşan profesyonel CEO'lar tarafından yönetilmemesi büyük bir sorundur.

FIRSATLARI

- Ajanslar lokal alanlara eğilme fırsatları yaratır
- Bölgesel gelişim farklılıklarını azaltmak için önemli bir imkan sağlar
- Bölgeler arası kaynak dağılımında etkin ve eşite yakın fırsat sağlanmış olur.
- Her ajans kaynaklarını tek başına kullanacağından her proje o bölge için ayrıcalık yaratma fırsatı oluşturur.
- Kaynak kullanımının artırılması için bölgenin bilinmeyen yeni yatırım fırsatlarının keşfedilmesi sağlanacaktır.

TEHDİTLERİ

- Siyasi mekanizmanın etkisiyle kaynak israfı,
- Ajans yöneticilerinin ve siyasi otoritenin etkisiyle adil davranamama ihtimali,
- İktidar- Muhalefet çatışmasının proje sahiplerine yansımalarına neden olabilir,
- Kaynaklar kullanılırken fayda analizi yapılması oldukça zordur. Bu durum yöneticileri zan altında bırakabilir.
- Siyasi mekanizmanın burada etkisini azaltması imkansızdır. Bu durum siyasi ağırlıklı proje çalışmaları tehlikesini ortaya çıkarır.

SONUÇ

Kalkınma ajansları tüm zayıf yönleri ve tehditlerine rağmen, bölgeler arası gelişim farklarını azaltmak için oldukça önemli bir projedir. Türkiye’de 26 kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir. Güçlü yanları yukarıda sayıldığı gibi, her projenin kaynak sorunundan ötürü ertelenme ihtimalini ortadan kaldırır. Ayrıca kaynak kullanmak için önemli projeler genişletilebilir. Bu durum bölgenin daha da güçlenmesine neden olur. Ayrıca her proje hem bölgeye hem de bölgeler arasına yeni istihdam sağlayacaktır.

Kalkınma ajanslarının yönetilmesi ve projelendirilmesi özel sektör ağırlıklı bir yönetime devredilmesi verimliliği artırabilir. Siyasi mekanizmanın burada etkisinin sıfır düzeyine indirilmesi son derece önemlidir.

Ajanslarda kaynak kullanımı için kobi ve esnaf işletmeleri arasında birleşmelerin önerilmesi, konsorsiyumların oluşmasına zemin hazırlayacak düzenlemelerin yapılması ve kontrolünün bağımsız kuruluşlarca yapılması faydalı olacaktır.

Devam eden haliyle kamunun etkisinin oldukça çok olması, proje değerlendirme elemanlarının kamu kurumlarındaki heyetlerden seçilmesi, kaynak dağılımında proje alanlarının belirlenir gibi tutulması verimliliği olumsuz etkilemektedir.

Bu düzenlemelerle kalkınma ajansları ülke ekonomisine üretim, sermaye hareketliliği ve istihdam açısından fayda sağlayacak önemli bir politika ürünüdür.

KAYNAKÇA

- Arıbaş, K.,Deniz,M.,**(2015),Paul Krugman ve Yeni Ekonomik Coğrafya,Ankara Uni.,
(tucaum.ankara.edu.tr/ wp-
content/uploads/sites/280/2015/08/sem6_20.pdf,Erişim:09/10/2017)
- Arı,Y.,(2017),**Çevresel Determinizmden Politik ekolojiye;son 100 yılda Dünya’da ve
Türkiye’de İnsan-Çevre coğrafyasındaki yaklaşımlar,Ata.Uni,Doğu Coğ.Der.,Ocak-
2017,Sayı:37,Sayfa:1-34)
- Arslan,K.,** (2005),Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir
Araç:Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal
Bilimler Dergisi Yıl:4 Sayı:7 Bahar 2005/1 s.275-294
- Dinler,Z.,**(2012),Bölgesel İktisat,Ekin Basım Yayın,Bursa
- Elmas, G.,** (2001), Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler , Nobel Yayın
Dağıtım, İstanbul
- Eser,U-Köse,S.,**(2005), Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye
Sanayii; İl İmalat Sanayiilerinin Analizi,Ankara Üniv.SBF Dergisi, Cilt 60, Sayı-2,Ankara
- Kar,M.,Taban,S.,**(2003), Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular,Ekin Yayınları,Bursa
- Kayasü, S.,**(2003), Pınarcıoğlu M., Yaşar S., Dere S., (2003), Yerel/Bölgesel Ekonomik
Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları, İstanbul, İstanbul
Ticaret Odası, Yayın No: 2003-8,
- Küçükler, C.,**(2008), Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma,H.Ü.İ.İ.B.F,Ankara
- Tekin, T.,Özgünç., N.,**(2013), Ekonomik Coğrafya /Küreselleşme ve Kalkınma,Çantay
Kitabevi, İstanbul
- ORAN (2015-2019a) *Kurumsal Stratejik Plan,2014*
- ORAN (2015-2019b) *Tanıtım Dokümanı,2015*
- ORAN (2015-2019c) *2015-2019 Yılı Çalışma Programı*
- <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> erişim :03/05/2017
- <http://www.oran.org.tr/materyaller/Editor/document/PlanlamaBirimi/Dokmerkezi/O>
- RAN MDP 2010.pdf* erişim :03/05/2017
- <http://www.oran.org.tr/materyaller/Editor/document/PlanlamaBirimi/Dokmerkezi/O>
- RAN MDP 2011.pdf* erişim :03/05/2017

[http://www.oran.org.tr/materyaller/Editor/document/PlanlamaBirimi/Dokmerkezi/O
RAN_MDP_2012.pdf](http://www.oran.org.tr/materyaller/Editor/document/PlanlamaBirimi/Dokmerkezi/O
RAN_MDP_2012.pdf) erişim :03/05/2017

[http://www.oran.org.tr/materyaller/Editor/document/PlanlamaBirimi/Dokmerkezi/O
RAN_MDP_2014.pdf](http://www.oran.org.tr/materyaller/Editor/document/PlanlamaBirimi/Dokmerkezi/O
RAN_MDP_2014.pdf) erişim :03/05/2017

<http://ahika.gov.tr/kalkinma-ajansi-nedir/> (Erişim:09/08/2017)

TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE KATILIM BANKALARI VE İSLAMİ SERMAYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

DR.ŞAHİN ÇETİNKAYA¹

ÖZET

Ekonomilerde para yatırıma dönüştüğü sürece büyümeyi sağlar, istikrar aracı olur ve iktisat politikalarını etkin hale getirir. Bu durumu kontrol eden merkez bankaları parasal tabanı bankalar ve diğer finans kuruluşları aracılığı ile kontrol eder. Finansal piyasaların en önemli aktörlerinin başında bankalar gelir. Bankalar topladıkları mevduatlar ile piyasadaki likidite akışını sağlarlar. Topladıkları mevduat karşılığında faiz verir ve verdikleri kredi karşılığında da faiz alır. Kredi karşılığında aldıkları senetleri merkez bankası aracılığı ile nakde çevirir ve piyasaya nakit aktarırlar.

Ancak faiz, İslam dini açısından haram kabul edildiğinden İslami kesimden bankalara faiz karşılığı mevduat gelmemektedir. Bu nedenle İslami sermayenin, faiz dışında bir kazançla, para piyasalarına aktarılması için katılım bankaları ortaya çıkarmıştır. Bankalar, mevduat kabul eden, fon toplayan, topladığı bu kaynakları fon ihtiyacı olan gerçek ve tüzel kişilere ve devlete kısa ve uzun vadeli kredi olarak aktaran finansal kurumlardır.

Dünya ekonomisinde paranın dolaşımı ve dolaşımda üretim veya mal karşılıklı olması esas alınmaktadır. İslami sermayenin piyasaya çıkması finansal kurumlar aracılığı ile olsun diye, faizsiz sistemi prensip edinen katılım bankaları kurulmuştur. Yani sermaye sahibinden paranın alınması için kabul edeceği bir finans sistemi kurulmuştur. Türkiye’de 2001 ekonomik krizinden sonra batan finans kurumları yatırımcısını mağdur etmiştir. Bu nedenle bu finans kuruluşları bankacılık sistemi içine alınarak kontrol edilmek istenmiştir. İşte o dönemden sonra finans kurumları “Katılım Bankaları” adını almış ve bankacılık sistemine “faizsiz bankacılık” diye bir kavram getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finans piyasaları, Katılım Bankacılığı, Faiz, Kar payı

¹ Uşak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, sahin.cetinkaya@usak.edu.tr

1. Giriş

Banka kelimesi, tezgâh, sıra, masa anlamındaki İtalyanca ‘Banko’ sözcüğünden türemiştir. Günümüzde kısaca ödünç para alıp verme, ödemelere aracılık etme, döviz alım satımı ve para transferleri gibi çeşitli işlemleri yerine getiren, kanunlarla görev ve yetkileri belirlenmiş özel ve kamu tüzel kuruluşlardır. Modern anlamdaki ilk banka 1609 yılında kurulan Amsterdam Bankası’dır. Bunun yanında dünya ticaretinde önemli yere sahip olan Osmanlı İmparatorluğu’nun dinen faizin yasak olması gibi etkenlerden dolayı bankalarla tanışması geç olmuştur. Türk Bankaları’nın faaliyet göstermeye başladığı zamanlar Osmanlı’nın son dönemlerine rastlamaktadır. Cumhuriyetin ilanı ve 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın kurulmasıyla bankalar ve bankacılık faaliyetlerinde artışlar görülmeye başlamıştır.

Günümüz dünyasında bankalar olmadan ticaret yapmak imkânsız bir hal almıştır. Faizin dinen yasak olması insanların bankalardan uzak durmasına neden olmuştur. Bu durum katılım bankalarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamış, faizsiz bankacılık mottosuyla sektörde yer edinmeye başlamışlardır. İlk örnekleri 1985 yılında kurulan Albaraka Türk ve Faisal Finans kuruluşlarıdır. Her ne kadar yabancı sermayeli kuruluşlar olsalarda ilerleyen yıllarda yerli sermayeli kuruluşlar bunları izlemiştir.

Temel olarak 3 bölümden oluşan bu çalışmada ilk olarak dünya ve Türkiye Bankacılığının tarihi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Türkiye’deki bankacılık sektörü, faaliyet gösteren banka türleri incelenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise Türkiye’de katılım bankacılığı, sektördeki yeri ve katılım bankacılığının işleyişi üzerinde durulmuştur. Bu bölüm çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

2. Türkiye’de Bankacılık Sistemi ve Katılım Bankacılığı

2.1. Bankacılık Sisteminin Tarihi

Bankalar, mevduat kabul eden, fon toplayan, topladığı bu kaynakları fon ihtiyacı olan gerçek ve tüzel kişilere ve devlete kısa ve uzun vadeli kredi olarak aktaran finansal kurumlardır.

Bankacılığın başlangıcı MÖ.3500 yılına kadar dayanmaktadır. Sümer, Babil ve eski Yunan medeniyetlerinde bankacılığa benzer işletmelerin yapıldığı belirlenmiştir. Paranın icat edilmesine, denizciliğin, ticaretin gelişmesine paralel olarak bankacılıkta gelişmeye başlamıştır (Yetiz, 2016).

İtalyancada tezgâh, sıra, masa anlamına gelen Banko sözcüğünden türeyen bankaların tarihçesi M.Ö. 3500 yıllarına kadar uzanmaktadır. M.Ö. 3500 yıllarında Mezopotamya Uruk’ta

kurulan “Maket” bilinen ilk banka kuruluşudur. Maket sahipleri harman zamanı ödenmek üzere çiftçiye hammadde ve teçhizat ödünç verirdi.

Avrupa’da Ortaçağ döneminde ruhban sınıfının etkin olması ve savaşların etkisiyle bankacılık pek gelişmemiştir. Ancak, yeni deniz yollarının bulunması ve uluslararası ticaretin gelişmesi Floransa, Venedik ve Cenevre gibi kentlerde bankacılığın gelişmesine sebep olmuştur. 1609 yılında Amsterdam Bankası’nın kurulmasıyla modern anlamda bankacılık anlayışı başlamıştır. 1694 yılında İngiltere Merkez Bankası’nın kurulmasıyla başlayan merkez bankacılığı sonucu 1913 yılında Federal Rezerv Bank, Amerikan Merkez Bankasının kurulmasıyla günümüz modern bankacılığının temelleri atılmıştır (Sümer, 2016).

2.2. Türk Bankacılık Sisteminin Tarihi

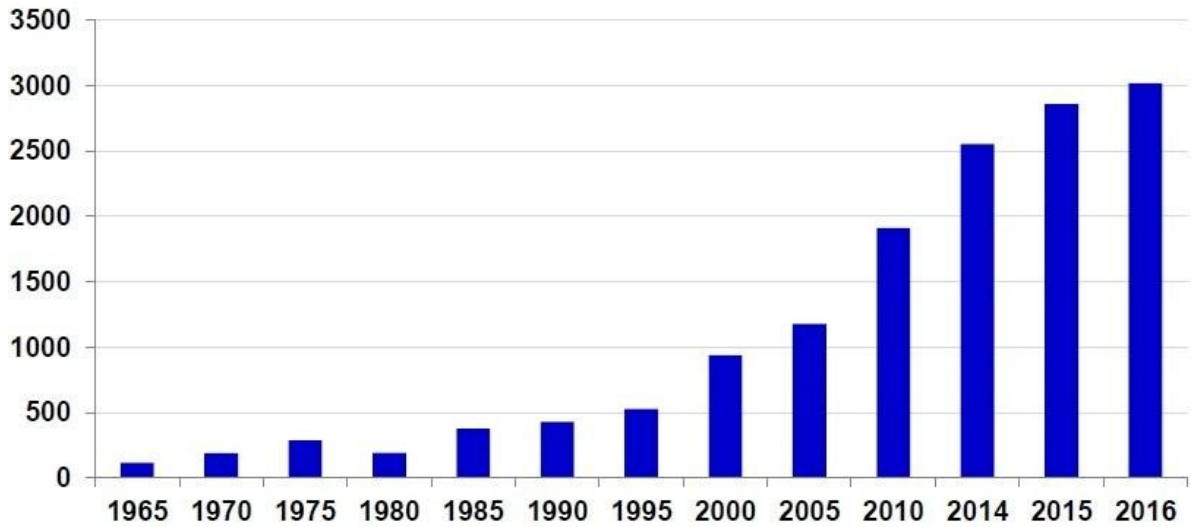
Gerek örf adet gerekse dini gerekçelerin de etkisi ile Türklerin bankacılık ile tanışması ve bankacılık ile iştigal etmesi diğer ülke ve toplumlara nazaran geç olmuştur.

Osmanlı toplumunda gelişmiş ticari hayatın bulunması, yaygın imparatorluk sınırları içerisinde toplumun banka ve bankacılık işlemlerine ihtiyaç duymasına karşın 19. Yüzyılın ortalarına kadar bankacılık sistemi gelişmemiştir. Osmanlı döneminde azınlık gayrimüslim Ermeni, Rum ve Yahudi kökenliler tarafından yapılan bankerlik, sarraflık faaliyetleri zaman içerisinde bankacılık faaliyetlerine dönüşmüştür. Başta hazine olmak üzere esnaf ve tüccara borç verme işlevi daha çok Galata’da yerleşik bankerler marifetiyle yapılmaktaydı. Bu dönemde bankacılık işlemlerinin çoğunu gerçekleştiren sarraflar iki gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi; Galata’da toplanmış olan ve İmparatorluğun bütününe kapsayan işlevler gören hazine sarraflarıdır. İkinci grup ise; hazine tarafından tescil edilmeyen, sermayeleri sınırlı ve yürüttükleri işler yeterince sınırlı olan köşe başı sarraflarıdır. Tanzimat Fermanı’nın getirdiği zorunlu giderlerin karşılanabilmesi amacıyla 1839 yılında “kaime-i nakdiye-i mütebere” adı altında ilk Osmanlı kâğıt parası çıkarılmıştır. 1847 yılında J.Alleon ve Th. Baltazzi adlı bankerler devletin de desteğini alarak Osmanlı İmparatorluğu’nda kurulan ilk banka olan Bank-ı Dersaadet’i (İstanbul Bankası) kurulmuştur. 1863 yılında kurulan Bank-ı Osmani Şahane TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) kuruluncaya kadar banknot çıkarma emisyon yaratma yetkisine sahip olarak faaliyet göstermiş yabancı bankadır. Uzun süre boyunca Merkez Bankası fonksiyonunu bir yabancı bankanın görmesi, Osmanlı ekonomisi için yabancı bankacılığın ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Çok sayıda yabancı banka, Osmanlı Hükümeti’ne

yüksek faizle borç vermek ve döviz spekülasyonundan yararlanmak amacıyla Osmanlı Bankası'nın kuruluşunun ardından faaliyete geçmiştir. Cumhuriyet'in ilk döneminde faaliyet gösteren yabancı bankaların çoğu Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kurulan bankalardır. 1930 yılında TCMB kurulması ile Osmanlı Bankası'nda bulunan emisyon yetkisi alınarak merkez bankasına devredilmiştir.

24 Ocak 1980 Kararları Türk Bankacılığının gelişmesi açısından son derece önemlidir. Bu dönemde faizlerin serbest bırakılarak piyasada belirlenmesine imkân verilmesi, yerli ve yabancı yeni bankaların kurulmasına olanak verilerek rekabetin artırılması, TDHP' nin (Tek Düzen Hesap Planı) uygulanmaya başlanarak tek ve ortak bir muhasebe sistemine geçilmesi, Sermaye Piyasası Kanunu'nun çıkartılması ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın, TCMB bünyesindeki İnterbank (Bankalar Arası Para Piyasası) kurulması sağlanmıştır (Sümer, 2016).

Toplam Aktifler
(Sabit fiyatlarla 1964=100)

Kaynak: BDDK, TBB

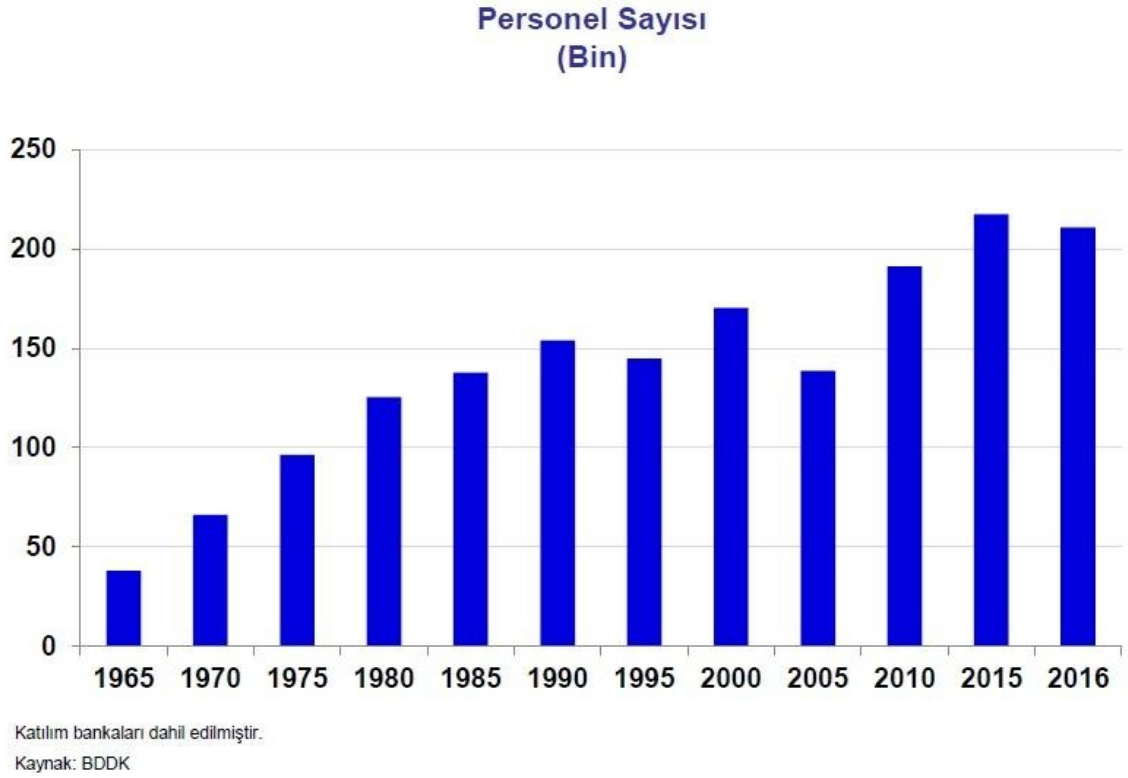
3. Türkiye' de Bankacılık Sektörü

3.1. Türk Bankacılık Sektörü

Günümüzde Türk Bankacılığı; BDDK tarafından denetlenen, özerk ve sermaye olarak geçmişe göre çok daha güçlü, modern kuruluşlar halini almıştır. Dünya bankacılığına entegre

olmuş müşterilerine anında dünyanın her yerinde işlem yapabilme olanağı sağlayan ve her geçen gün daha da büyüyen bir sektör halini almıştır.

30.06.2017 tarihi itibarıyla Türk Bankacılık Sektöründe faaliyette bulunan 46 banka 12.655 şubesinde toplam 224.104 personel ile hizmet vermektedir. Türk Bankacılık Sektörü 31.10.2017 tarihi itibarıyla 3.323.579 milyon TL aktif büyüklüğüne ulaşmıştır.

Türk Bankacılık Sisteminde, bankaların kuruluş amaçlarına göre değişen ve kanunlarla şekillenen farklı faaliyet alanları söz konusudur. Bu farklılığa rağmen bankaların yerine getirdikleri temel işlevler; “eldeki paranın muhafaza edilebileceği güvenli bir yer sağlamak, tedavüldeki paranın toplanması ve ödenmesi işlemlerini yerine getirmek, ticari senetleri iskonto veya tahsil etmek, iştiraklerde bulunmak, çek ve akreditif muameleleri yapmak, müşteri adına menkul kıymet alım satımı yapmak, kefalet ve teminat mektubu vermek, kiralık kasa hizmeti vermek, seyahat çeki ve kredi kartı gibi konularda danışmanlık yapmak, iş adamlarına banka referans mektubu vermek, BAĞ-KUR, S.S.K primi, vergi tahsil işlemlerini yapmak, elektrik, su, doğalgaz, PTT, ev kirası vb. işlemlerin tahsil ve tediyesini” yapmak şeklinde sıralanabilir (Arslan ve Hotamışlı, 2007).

3.2. Türkiye’ de Bankacılık Sisteminde Faaliyet Gösteren Banka Türleri

3.2.1. Mevduat Bankaları

3.2.1.1. Kamu Sermayeli Bankalar

3.2.1.2. Özel Sermayeli Bankalar

3.2.1.3. Yabancı Sermayeli Bankalar

3.2.2. Kalkınma ve Yatırım Bankaları

3.2.3. Katılım Bankaları

•Bankacılık sektöründe mevduat, kalkınma ve yatırım, katılım bankası olmak üzere toplam 46 banka bulunmaktadır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na göre:

•Mevduat bankası: Kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurtdışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubelerini ifade etmektedir (Türkiye Bankalar Birliği[TBB], 2017).

3.2.1.1. Kamu Sermayeli Bankalar

Sermaye paylarındaki çoğunluk hisseleri doğrudan ya da dolaylı olarak devletin elinde olan bankalar bu kategoriye girer. “T.C. Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Türkiye Kalkınma Bankası” kamu sermayeli bankalardır. Bu bankalar Türk bankacılık sistemi içerisinde önemli bir kaynağı elinde bulundurmaktadır. Kamu sermayeli bankalar bankacılık sistemi içerisindeki bütün hizmetleri sunabilmektedirler.

3.2.1.2. Özel Sermayeli Bankalar

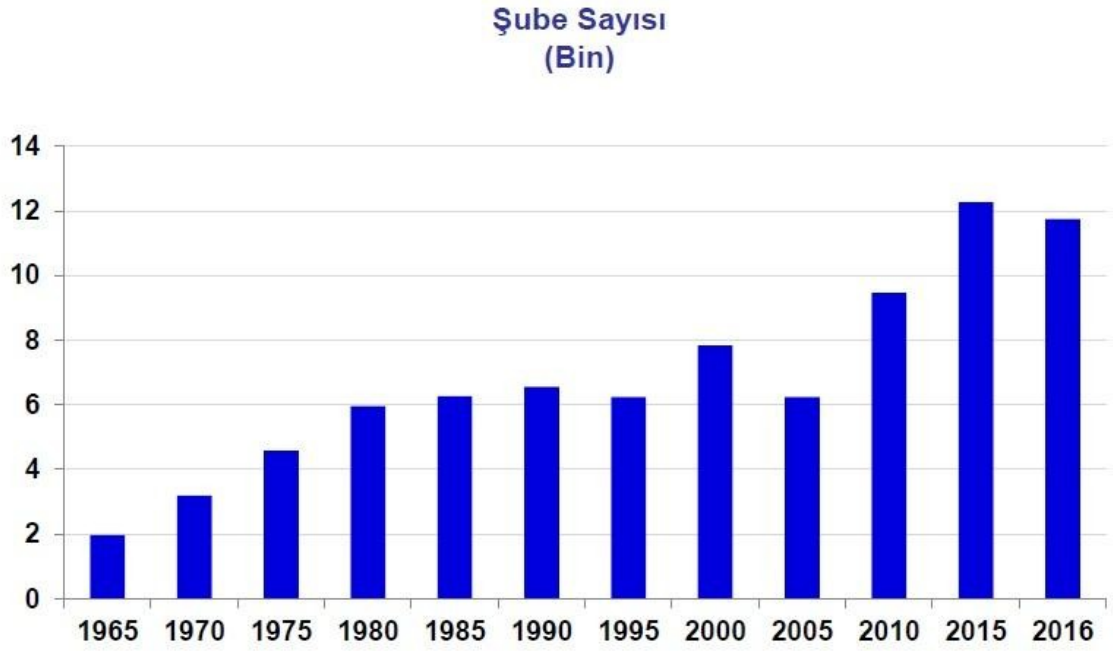
Türk Bankacılık Sisteminde faaliyette bulunan Özel Sermayeli Ticari

Bankalar “faaliyet süresi, sermayesi, aktif büyüklüğü, şube sayısı, İMKB’de işlem görmesi” gibi özellikleriyle Türkiye’de faaliyette bulunan bankalar içerisinde sektörde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca çağdaş bankacılığın gerektirdiği bütün hizmetleri vermekte olan bu bankalar, sektördeki “yenilik ve uygulamaları” belirlemede öncü konumda olan büyük ölçekli bankalar olarak nitelendirilmektedir. Özel Sermayeli Ticari bankaların sektör içindeki payı %61 oranındadır. Ayrıca sektördeki toplam aktiflerin %56’sını, toplam mevduatın %61’ini ve toplam kredilerin de %61’ini oluşturmaktadır. Yine toplam aktif büyüklüklerine göre 20 milyar doların üzerinde aktif büyüklüğüne sahip 1, 10-20 milyar dolar arasında olan 2, 5-10 milyar dolar arasında olan 4 bankadan 3’ünü “Özel Sermayeli Ticari Bankalar” oluşturmaktadır. Başka bir deyişle sistem üzerinde diğerlerine göre baskı durumdadırlar.

Genel olarak “Özel Sermayeli Ticari Bankalar” merkez bankalarının ve kalkınma bankalarının bankacılık işlevleri dışında kalan tüm fonksiyonları yerine getirebilmektedir. Bu bankalar mevzuata uygun olarak; finansal araçların alım ve satımı, kambiyo, türevsel işlemler, menkul kıymet aracılığı, yüklenim, yatırım danışmanlığı ve sigortacılık faaliyetleri de yapabilmektedir. Özel Sermayeli Ticari Bankaların faaliyet alanlarından kaynaklanan kendilerine özgü bir yönetim ve organizasyon yapıları olmasına karşın, bu yapılar bankalar arasında farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca özel yasalarla kurulmuş bankalar dışındaki tüm bankalarda bulunması zorunlu olan organlar bankalar kanununca da belirlenmiştir. Bankalar ana hatlarıyla “Genel Müdürlük, Bölge Müdürlükleri ve Şubelerden” oluşan bir organizasyon yapısına sahiptirler. Anonim şirket statüsündeki diğer işletmelerde olduğu gibi, Özel sermayeli Ticari bankalarda da yönetim kurulu hissedarlar adına bankayı yönetmek ve temsil etmek görevini üstlenmiştir. Yönetim kurulu tarafından alınan kararların yerine getirilmesi ve bankanın olağan işlerinin yönetimi Genel Müdürlük ve Bölge Müdürlüklerince yerine getirilir (Arslan ve Hotamışlı, 2007).

- Kalkınma ve yatırım bankası: Mevduat veya katılım fonu kabul etme dışında; kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren ve/veya özel kanunlarla kendilerine verilen görevleri yerine getiren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubelerini ifade etmektedir.

- Katılım bankası: Özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubelerini ifade etmektedir (TBB, 2017).

Katılım bankaları dahil edilmiştir.
Kaynak: BDDK

4. Türkiye’de Katılım Bankacılığı

Katılım bankası, sermayesine ilaveten yurt dışından ve yurt içinden özel cari hesaplar ile kâr ve zarara katılma hakkı veren hesaplar yoluyla fon toplayıp ekonomiye fon tahsis etmek amacıyla faaliyet gösteren, toplanan fonları mevzuatında belirtilen usullerle, her türlü zirai, ticari faaliyetlerin ve hizmetlerin finansmanında, ortak yatırımlarda, yurt dışı teminat mektubu verilmesinde, ihracat ve ithalatın finansmanında, yatırımlara ilişkin ekipmanların temin edilip, firmalara taksitle satılması veya kiraya verilmesi gibi hususlarda kullandırabilen mali kuruluştur.

Mevduat bankalarının hâkimiyetindeki Türk finans piyasasına çeşitlilik ve derinlik kazandırmak ve toplumsal ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla, 1983 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Türk mali sistemine dâhil edilmişlerdir (Coşkun, 2008).

4.1. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları

Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.

Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.

Vakıf Katılım Bankası A.Ş.

Ziraat Katılım Bankası A.Ş.

(<http://www.tkbb.org.tr/banka-genel-bilgileri#1135>).

4.2. Katılım Bankalarının Diğer Bankalardan (Mevduat Bankalarından) Başlıca Farklılıkları Nelerdir?

Katılım bankaları ile mevduat bankaları fonksiyonel olarak birbirine benzemektedir. Her iki tür bankacılık da halktan ve çeşitli kuruluşlardan topladıkları tasarrufları tüccar, sanayici ve tüketicilere kullandırmakta, tasarruflar ve yatırımlar arasında aracılık yapmaktadır. Ayrıca dış ticaret, teminat mektubu, çek, senet ve kredi kartı gibi diğer bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Ancak bu iki tür bankacılığın fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri birbirinden tamamen farklıdır. Mevduat bankaları faizle fon (mevduat) toplamakta ve faiz karşılığında ödünç para vermektedir. Halbuki katılım bankaları kâr ve zarara katılma yöntemiyle ortaklık esasına göre fon toplamakta, ticaret, ortaklık, kiralama vb. esasına göre fon kullandırmaktadır. Ayrıca bu bankalar, işlemlerinin hiçbirinde faize yer vermemektedir. Katılım bankacılığında faiz yasağı bulunmakla birlikte; belirsizlik yasağı, aşırı risk ve spekülasyon yasağı, mal ve hizmet satın alımında paranın müşteri yerine fatura karşılığında satıcıya ödenmesi uygulaması, mutlaka finansmanın bir mal veya hizmet karşılığında sağlanması gibi prensipler bulunmaktadır (<http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Katilim-Bankaciligi-Nedir-Brosur.pdf>).

4.2.1. Kâr Payı ile Faiz Arasındaki Farklar

4.2.1.1. Kar Payı

Vade sonunda belli olur. Vadeden bir önceki gün bile kesinleşmiş tutar belli olmamaktadır. Müşteriye ödenecek kâr payı, havuzda toplanan fonların kullandırılması sonucunda doğan kârdan ödenir. Müşteriye ödenen kâr payı ile fon kullanan müşteriden alınan kâr arasında bire bir ilişki vardır. Finansmandan alınan kâr payı ile tasarruf sahiplerine ödenen kâr payı arasında tam bir paralellik vardır. Makas sabittir. Açılıp kapanmaz. Müşteriye ödenecek kâr payı, bankanın kullandığı fonlardan sağladığı kâra bağlıdır. Banka az kâr ederse müşteri de az kâr payı alır. Çok kâr etmesi durumunda müşteri bundan yararlanıp çok kâr payı alır. Zarar ederse, müşteri zarara katlanmak zorundadır. Kâr payı, nakdi bir kredinin

karşılığı olmayıp mutlaka bir mal veya hizmet alım-satımı veya ortaklık neticesinde ortaya çıkar.

4.2.1.2. Faiz

Vade başında belirlenir. Müşteriye ödenecek faiz, bankanın çeşitli kaynaklarından elde ettiği gelirlerden ödenir. Bunların başında kredi faizleri gelir. Ancak kredilerden alınan faizle mevduata ödenen faiz arasında bire bir ilişki yoktur. Krediden alınan faizle mevduata ödenen faiz arasındaki paralellik güçlü değildir. Makas şartlara göre açılıp kapanır. (2008 krizinde açıldığı gibi) Müşteriye ödenecek faiz, bankanın kârına bağlı değildir. Banka az kâr etse de, çok kâr etse de ya da zarar etse de müşteriye ödenecek faiz baştan belirlenen oran üzerinden hesaplanır ve bu oran vade sonuna kadar değişmez. Faiz, bankacılıkta mutlaka bir borç ilişkisinin karşılığı olan fazlalıktır (<http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Katilim-Bankaciligi-Nedir-Brosur.pdf>).

4.3. Katılım Bankalarının Fon Toplama Yöntemleri

4.3.1. Özel Cari Hesap

Katılım bankalarında açtırılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesapları ifade eder.

4.3.2. Katılma Hesabı

Katılım bankalarına yatırılan fonların bu bankalarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesapları⁶⁸ ifade eder. Katılma hesapları esasen sistemin temelini oluşturmakta olup, katılım bankalarının en önemli fon toplama aracıdır.

Katılma hesabı sahibine hiçbir şekilde sabit bir gelir ödenmesi ve anaparanın aynen geri ödeneceği garantisi verilmez. Banka ile hesap sahibi arasında bir borç alacak ilişkisi değil kâr-zarar ortaklığı ilişkisi vardır.

4.3.3. Özel Fon Havuzları

Katılım bankaları, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 60. maddesinin 7. fıkrası uyarınca Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından tespit edilen vade ve türlerine bağlı kalmaksızın, önceden belirlenmiş projelerin veya diğer yatırımların finansmanında kullanılmak

üzere müstakil hesaplarda fon toplamak suretiyle, vadesi üç aydan daha az olmayan özel fon havuzları oluşturabilir.

4.3.4. Bireysel Finansman Desteği

Bireysel finansman desteği, “Bireysel ihtiyaçlar için, gerçek kişi alıcıların doğrudan satıcılardan aldıkları mal veya hizmet bedelinin, katılım bankası tarafından alıcı adına satıcıya ödenmesi karşılığında alıcının borçlandırılması işlemidir.”¹⁰⁴

Katılım bankaları, müşterilerinin nakit kredi ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar.

4.3.5. Finansal Kiralama (Leasing-cara)

Finansal kiralama belirli bir süre için kiralayan ile kiracı arasında yapılan ve kiracı tarafından seçilip kiralayan tarafından üreticisinden satın alınan malın, mülkiyetini kiralayanda, kullanımını ise belirli bir kira karşılığında kiracıda bırakan bir anlaşmadır.

4.3.6. Selem Satısı

Selem satışı, pesin olarak alınan veya pesin olarak verilen başka bir mal ile veresiye bir mal satın almaktır. Banka, satıcı ile aralarında anlaşmada mutabık kalınan gelecekte kendisine teslim edilecek bir malın bedelini pesin ödeyerek satın alabilecektir (Coşkun, 2008).

5. Sonuç

Bankacılığın temelleri milattan önceki dönemlerde atılmıştır. İnsanlar tasarruflarını biriktirmeye başlamış bunları güvenli kişilere emanet etmişlerdir. Bu işleri tapınaklardaki din adamları sonrasında zengin aileler de yapmıştır.

İslamiyet sonrası faizin yasak oluşu faizsiz bankacılık sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünyada ilk denemesi 1963 yılında Mit-Gamr’dır. Ülkemizde ilk örnekler 1985 yılında Albaraka Türk ve Faisal Finans’tır.

Katılım bankalarının amaçlarının başında faizden kaçıp klasik bankalardan uzak duran insanların mali değerlerine ulaşarak ekonomiye kazandırmak gelmektedir.

Katılım bankalarının kar-zarar ortaklığıyla çalışması faizin risklerinden uzak tutmaktadır. Üretimi destekleyen bir yapıya sahip olmaları ve refah artışı üzerindeki olumlu sonuçları klasik bankalarında faizsiz çalışan birimler kurmalarına sebep olmuştur. Bunların başında dünyaca ünlü Citibank, Goldman Sachs ve HSBC Bank gelmektedir.

Şube ve personel sayılarındaki artışlar ve mevduat toplamlarındaki artış sektörde yer edindiklerini göstermektedir. Türkiye’de 46 bankanın 5 tanesi katılım bankasıdır. Ekim 2017 itibarıyla sektördeki 12.655 banka şubesinin 1002 tanesi katılım bankalarına aittir. 224.104

personelin 14.915 tanesi katılım bankalarında istihdam olmaktadır. Sektördeki toplam aktif 3.323.579 milyon TL' ye ulaşmıştır. Bunun 155.152 milyon TL'si katılım bankalarına aittir. Katılım bankaları 41.159 milyon net kar elde etmiştir. Sektör toplam net karı ise 1.383.159 milyon TL'dir.

Sektörün en önemli sorunları şubeleşme sayısındaki yetersizlik ve kalifiye personel sayısındaki azlıktır. Faiz ile kâr payı farkının hem çalışanlarca hem de müşteriler tarafından tam olarak anlaşılamaması da büyük sorun ve sektörün önünde engel teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, R. ve Hotamışlı, M. (2007). Türk Bankacılık Sisteminde Kurumsal Çevrenin
- Bankaların Yapı ve Uygulamaları Üzerinde Oluşturduğu Teşvik ve Kısıtlamalar. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 14, 1, 195-208.
- Coşkun, A. (2008). Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Yeri Ve Önemi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sümer, G. (2016). Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi Ve Ab Bankacılık Sektörü İle Karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18, 2, 485-508.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu Ve Türk Bankacılık Sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9, 2, 107-117.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2017). Katılım Bankacılığı Nedir? Nasıl Çalışır?. <http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Katilim-Bankaciligi-Nedir-Brosur.pdf>
- <http://www.tkbb.org.tr/mukayeseli-tablolar>

OKUL YÖNETİCİSİ SEÇME ALANINDA YAŞADIĞIMIZ EPİSTEMİK BUNALIMA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

DR. ERAY DEMİRÇELİK¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de okul yöneticisi seçme alanında yaşanan epistemik bunalımın nedenleri, alanda yapılan değişimleri ve sonuçlarını uluslararası örnekler temelinde tartışmaya açmaktır. Araştırma tarama modeline dayalı durum çalışması şeklinde desenlenmiş olup veriler doküman incelemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu amaçla okul yöneticisi seçme alanında yapılan değişimler tarihsel olarak üç döneme ayrılarak incelenmiştir. Birinci dönemde, Bonapartist bir yaklaşımla eğitim sistemimizin merkeziyetçi bir yapıda şekillendirildiği çıraklık modeli değerlendirilmiştir. İkinci dönemde, ülkemizde 1970’li yıllarda akademik bir yönelim olarak ortaya çıkan eğitim bilimleri modelinin ontolojik ve epistemolojik temelleri sorgulanmıştır. Üçüncü dönemde ise Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1999 yılında başlatılan okul yöneticiliğine atamada sınav ve bazı ek ölçütlerin kullanılmaya başlandığı sınav odaklı yaklaşım irdelenmiştir.

Türkiye’de okul yöneticisi seçme alanında yapılan değişim hamlelerini çözümlediğimizde; etkileri halen devam eden birinci dönemde, alanın değişen ve gelişen toplumsal ve örgütsel dinamiklere karşın, kendine özgün kavramsal ve kuramsal çözüm yolları geliştiremediği görülmüştür. Eğitim yönetimi alanında geçerli olabilecek yaklaşımların bilimsel teorilere dayalı olarak geliştirilebileceği düşünülen eğitim bilimleri teori hareketi ise ontolojik, epistemolojik, metodolojik olarak düşünüldüğünde, toplumsal yapıya uyarlama sorunlarının yaşandığı gözlemlenmiştir. Teori hareketi üzerine inşa edilen sınav odaklı üçüncü dönemde ise, etik değerler itibarıyla sorunların olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye’de okul yöneticisi seçme alanında epistemik bir bunalım yaşandığı ve genel kabul görmüş sağlıklı bir sistemin inşa edilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Okul yönetimi, epistemoloji, seçme sistemi, ontoloji.

¹ Çetin Şen Bilim ve Sanat Merkezi, eraydemircelik@gmail.com

Giriş

Millî Eğitim Bakanlığı, ülke bazında örgütlenme ağı, milli gelirden aldığı pay ve insan gücü olarak değerlendirildiğinde tüm kamu alanımızın büyük bir bölümünü oluşturan, sosyolojik anlamda etkili ve güçlü bir örgütsel yapı olarak dikkat çekmektedir. Eğitim örgütlerinde yapılan veya yapılmak istenen her değişim hareketinin ve sonuçlarının tüm yönleriyle incelenmesi ve tartışılması gerekmektedir. Herakleitos'un "Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir" sözü sürekli bir şekilde, insanların, toplumların ve örgütlerin değişmekte olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Son yüzyıl insanlık tarihi açısından değişimin baş döndürücü bir hızla yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir (Töremen, 2002, 186). Yeni yüzyılın başından itibaren başlayan iletişim araçları kullanımındaki artış ve çözümleyicilikten sistemciliğe yönelen paradigma değişimlerinden eğitim örgütleri de nasibini almıştır (Açıkalın, 2000).

Türkiye, eğitim yönetimi alanında özellikle ABD olmak üzere küresel anlamda üretilen bilimsel bilginin yoğun bir şekilde aktarıldığı ülkeler arasında yer almaktadır (Bursalıoğlu, 1978; Hoy ve Miskel, 2012). Geçmiş, günümüz ve gelecek arasında bir köprü görevi görmeye çalışan eğitim örgütleri, dinamik toplumsal yapı ve değişimlere uyum sağlayabilme çabası içerisinde (Özdemir ve Cemaloğlu, 2000). Günümüzde eğitime önem veren ülkeler, üretilen bilimsel bilgiyi değerlendirebilme ve kendi toplumsal yapılarına uygun transferleri gerçekleştirme araştırma gayreti içerisinde yeni yöntemler geliştirmeye çalışmaktadır.

Günümüzde eğitim kurumlarında yönetici olarak görev yapan kişilerin sahip olduğu liderlik vasıfları, mesleğin her zamankinden daha fazla vurgulanan bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirçelik ve Korkmaz, 2017). Türkiye’de bir okul müdürünün temel amacı, okulu profesyonel bir şekilde idare etmektir. Okul müdürü, okulun vizyonunu ve genel hedeflerini belirleyen, okula yön veren lider bir profesyoneldir (MEB, 2007, 1). Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) son on yıl içerisinde 13/4/2007 tarihli ve 26492 sayılı, 24/4/2008 tarihli ve 26856 sayılı, 13/8/2009 tarihli ve 27318 sayılı, 28/2/2013 tarihli ve 28573 sayılı, 10/6/2014 tarihli ve 29026 sayılı, 06/10/2015 tarihli ve 29494 sayılı, 22/4/2017 tarihli ve 30046 sayılı, 21/6/2018 tarihli ve 30455 sayılı Resmî Gazetelerde yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama Yönetmeliği olmak üzere sekiz yönetici atama yönetmeliği değiştirmek zorunda kalmıştır. Eğitim kurumlarına yönetici seçimine ilişkin düzenlemelerin yap-boz

uygulamaları yüzünden, bakanlık itibar kaybına uğramakta, etkin, güven veren ve genel kabul görmüş bir yönetici seçme sistemi kurulamamaktadır (MEB, 2010, 22). Okul yöneticilerinin görevleri, çalışma koşulları ve görev kapsamaları ülkelere göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık aynı zamanda okul yöneticisi seçim süreçlerindeki liyakat, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi temel yönetim ilkelerine ne ölçüde önem verildiğini ve uygulamaya yansıtıldığını da ortaya koymaktadır (TEDMEM, 2018).

Türkiye’de Okul Yöneticilerinin Seçilmesinde Mevcut Uygulama

Türkiye’de okul yöneticilerinin seçilmesi için, 21/6/2018 tarihli ve 30455 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirme Yönetmeliği” halen yürürlükte olan yönetmeliktir.

Yönetmeliğin 6. maddesi okul müdürü olmak için gerekli şartları belirlemektedir. “Müdür olarak görevlendirileceklerin aşağıdaki şartlardan en az birini taşımaları gerekir:

a) Müdür olarak görev yapmış olmak.

b) Kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı ve müdür yetkili öğretmen olarak ayrı ayrı veya toplam en az bir yıl görev yapmış olmak.

c) Bakanlığın şube müdürü veya daha üst unvanlı kadrolarında görev yapmış olmak.

Yönetmeliğin 7. maddesi okul müdür yardımcısı olmak için gerekli şartları belirlemektedir. Müdür yardımcısı olarak görevlendirileceklerin aşağıdaki şartlardan en az birini taşımaları gerekir:

a) Müdür, kurucu müdür, müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı veya müdür yetkili öğretmen olarak görev yapmış olmak.

b) Bakanlığın şube müdürü veya daha üst unvanlı kadrolarında görev yapmış olmak.

c) Adaylık dâhil en az iki yıl öğretmen olarak görev yapmış olmak.

Okul yöneticilikleri için gerekli şartlar incelendiğinde okul yöneticiliğine dair herhangi bir eğitim almış olmanın gerekli olmadığı görülmektedir. Halen okul yöneticiliğinin iş başına geçtikten sonra öğrenilmesi ve geliştirilmesi gereken bir görev olarak algılanması düşündürücüdür.

Yönetmeliğin 14. maddesi “yöneticiliğe ilk defa görevlendirme yazılı sınav ve sözlü sınav sonucuna göre; yöneticiliğe yeniden görevlendirme de ise Ek-1’de yer alan Form üzerinden yapılacak değerlendirme sonucu belirlenen puanlar dikkate alınarak puan

üstünlüğüne göre yapılır” şeklinde ifade edilmiştir. Daha önce herhangi bir sınava girmeden yönetici yapılan okul yöneticilerine 4+4 yıl sekiz yıllık bir hak tanınması sınavın sadece yeni idareci olmak isteyenlere yönelik tutulması yönetimde eşitlik açısından bir sorun oluşturmaktadır.

Yönetmeliğin 24. maddesi, “müdür olarak ilk defa görevlendirilmek isteyen adaylardan;

a) Okul Öncesi alan öğretmenlerinden anaokullarına müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

b) Sınıf Öğretmenliği alan öğretmenlerinden ilkokullara müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

c) Matematik, Fizik, Kimya veya Biyoloji alan öğretmenlerinden fen liselerine müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

ç) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji veya yabancı dil alan öğretmenlerinden sosyal bilimler liselerine müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

d) Görsel Sanatlar/Resim veya Müzik alan öğretmenlerinden güzel sanatlar liselerine müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

e) Beden Eğitimi alan öğretmenlerinden spor liselerine müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

f) İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri alan öğretmenlerinden imam hatip liselerine müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

g) Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi alan öğretmenlerinden imam hatip ortaokullarına müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

ğ) Özel Eğitim alan öğretmenlerinden özel eğitim kurumlarına müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

h) Atölye ve laboratuvar öğretmenlerinden meslekî ve teknik ortaöğretim kurumlarına müdür olarak görevlendirilme isteğinde bulunanlara,

söz konusu eğitim kurumları ile sınırlı olmak üzere, bu maddenin birinci fıkrasına göre belirlenen görevlendirmeye esas puana beş puan daha ilave edilir” şeklinde ifade edilmiştir. Böylece farklı okul tiplerine göre yönetici belirlemede bazı ders grupları ve mezuniyet alanları ön plana çıkarılarak o okulun ihtiyaç duyduğu yöneticinin belirlenebileceği düşünülmüştür. Yöneticilik uzmanlık isteyen bir görevdir. Yöneticinin okul farklı okul türlerine göre

yetiştirilmesi, okulların ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün temini açısından önem taşımaktadır.

Yönetici Seçmede Türkiye ve Diğer Ülke Uygulamalarının Karşılaştırılması

Türkiye’de yönetici seçme ve yetiştirme uygulamalarını tarihsel süreçte incelediğimizde üç temel yönelimin yaygın olduğu görülmektedir (Şimşek, 2004). Bunlardan birincisi çıraklık modelidir. Bu modele göre okul müdürlüğü için öğretmen olmak yeterlidir, yürürlükteki kanunlara göre de okul müdürlüğü ek bir eğitime gerek olmadan öğretmenler tarafından yapılabilecek bir görev olarak kabul edilmektedir.

Belçika (Flaman Topluluğu), Letonya, Hollanda ve Norveç’inde okul yöneticisi seçmede resmi olarak yalnızca öğretmenlik yeterliğine sahip olma koşulunu benimsediği görülmektedir. Diğer ülkelerden farklı olarak İsveç öğretmenlik deneyimini yönetici olarak görevlendirilmek için ön koşul saymamakta, gerekli bilgilerin eğitim veya deneyim yoluyla edinilmiş olmasını esas almaktadır. Böylece okul yöneticileri farklı bir mesleki arka plana sahip kişilerden de seçilebilmektedir (TEDMEM, 2018).

İkinci model ise 1970’lerde ortaya çıkan ve akademik çevrelerce kabul gören eğitim bilimleri modelidir. Bu modele göre eğitim fakültelerinde lisans düzeyinde eğitim yönetimi ve planlaması bölümleri açılmıştır. Bu bölümlerden mezun olanların Millî Eğitim Bakanlığı tarafından okullara yönetici olarak atanması gündeme getirilmiş, ancak mezunlar öğretmen olarak istihdam edilmişlerdir. Bu modeldeki temel varsayım yönetimin bilimsel bir çalışma alanı olduğu ve yönetici olacak kişilerin yönetimle ilgili temel alanlarda akademik bilgilere sahip olması gerektiğidir (Şimşek, 2004). Mezunların genç ve tecrübesiz görülmesi, okul yöneticiliği uygulama deneyimlerinin az olması gibi nedenlerle bu model uygulanamamıştır.

Genel olarak bakıldığında Avrupa ülkelerinde okul yöneticisi görevlendirmede yöneticilik eğitimi almış olma şartı bulunmaktadır. Ülkelerin çoğunda ilgili eğitimin başvuru öncesinde tamamlanması beklenirken, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Avusturya, Slovakya ve İsveç’te başvurudan sonraki belirli bir dönem içinde bu eğitimlerin tamamlanmasına izin verilebilmektedir.

Üçüncü model tam anlamda bir yönetici yetiştirme modeli değildir. Millî Eğitim Bakanlığı 1999 yılında okul yöneticiliğine atamada bazı ek ölçütler kullanmaya başlamıştır. Örneğin, herhangi bir alanda lisansüstü eğitim yapmış olmak ve yayımlanmış eseri olmak tercih nedeni olarak kullanılmaktadır.

Okul yöneticiliği için gerekli eğitimlerin süresi de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu süreler Romanya da bir hafta uzunluğunda belirlenirken, Malta da uygulanan Avrupa Kredi Transfer sistemine uygun 60 kredilik bir yüksek lisans programı gibi de uygulanmaktadır. Eğitim programları farklılık göstermekle birlikte modüller genellikle, iletişim ve liderlik becerileri yönetim, takım kurma, okul gelişimi, örgüt kültürü ve organizasyonu gibi bölümlerden oluşmaktadır. İspanya da okul yönetişi yetiştirme de teorik derslerin yanı sıra, staj uygulamalarını içeren bir program uygulanmaktadır. Polonya’da ise, yöneticilik yeterliklerin kazanılmasına yönelik 210 saatlik program düzenlenmektedir. İsveç’teki Ulusal Okul Liderliği Eğitim Programı (The National School Leadership Training Programme), teorik eğitimi okul yöneticilerinin pratikte uygulayacağı liderlik rolleri ile ilişkilendirerek yürütmektedir. Birleşik Krallık’ta (İngiltere, Galler, Kuzey İrlanda) ise yönetici adaylarının geniş çaplı vaka çalışmalarını, okul içi görevleri ve dokuz gün süreyle başka bir okulda görev yapmayı içeren bir eğitimden geçmesini içeren bir program uygulanmaktadır. İngiltere’de okul müdürü olmak isteyenlere mesleki becerileri kazandırmak amacıyla NPQH “National Professional Qualification for Headship/Okul Yöneticiliği İçin Ulusal Mesleki Yeterlik” programı uygulanır. Bu programla okul müdürü olmak isteyen öğretmenlere okul geliştirmeye dayalı, uygulamalı ve mesleki bir eğitim sunulması hedeflenmektedir. NPQH süre ve içerik olarak kapsamlı bir yetiştirme programıdır. Almanya’da okul müdürleri başarılı bir öğretmenlik kariyerinden sonra belirlenmektedir. Okul müdürlerinin seçimi ve atanması ilgili eyaletin eğitim bakanlığının sorumluluğundadır. Adayların seçimi için yasal ölçüt liyakat, yeterlik ve performanstır. Okul müdürü seçim sürecinde eyaletlere göre farklı yöntemler uygulanabilmektedir. Örneğin, Aşağı Saksonya Eyaleti’nde adaydan iki örnek ders sunumu yapması, bir öğretmenin yaptığı dersi değerlendirmesi, personele yönelik bir toplantıyı yönetmesi ve resmi bir konuşma yapması istenmektedir (TEDMEM, 2018)

Sonuç ve Öneriler

Sürekli değişimin yaşandığı ülkelerin hızla küresel unsurlarla karşılıklı etkileşime girdiği bir dünyada ülkemiz eğitim sisteminin yeniden inşa edilmesi kaçınılmazdır. Eğitim liderlerinin sistem ve kurum içindeki tüm görevlerini tam anlamıyla yerine getirmesi için eğitim sisteminin ve eğitim sisteminin bileşenleri arasındaki mekanizmaların doğru bir kurguya sahip olması gerekmektedir. Eğitim sistemimizde yöneticiliğin bir meslek olarak algılanması ve kurumsallaşmasında en önemli engel, hâkim paradigmanın öğretmenlik ile yöneticilik görev değerlerini karıştırmasıdır. Bu durum “öğretmen yönetici tipinin doğmasına ve öğretmen olarak yetiştirilen kişinin iki değer sistemini oynamasına” yol açmıştır (Bursalıoğlu, 2002, 15).

Okul yöneticisi seçme ve yetiştirme sistemlerini incelediğimiz ülkelerin hepsinde okul müdürlerinin öğretmenlik yapıyor olmaları gerekli şartlardan biri olarak görülmektedir. Türkiye’de ataması yapılan okul müdürlerin görevlerine başlamadan önce herhangi bir yetiştirme seminerine katılmaları gerekmemektedir, fakat diğer ülkelerde okul müdürlerinin göreve başlamadan önce ülkelere göre değişen sürelerde yetiştirme programına alındıkları görülmektedir. Yetiştirme programının süresi ülkelere göre farklılaşmaktadır ancak uygulamalardaki ortak noktanın okul müdürü olacak adayların göreve başlamadan önce görevin gerektirdiği bilgi ve becerinin adaylara kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Türkiye’deki yöneticiler hizmet öncesi bir yöneticilik eğitimi almamakta, hatta göreve başladıktan sonra da gereken hizmet içi eğitimi kimi zaman bireysel kimi zaman da kurumsal nedenlerle yeterince alamamaktadırlar. Hâlbuki okul yöneticiliği bir öğretmenin sahip olması gereken niteliklerin yanında daha farklı nitelikleri de kazanmış olmayı gerektirmektedir. Eğitim liderleri liyakat sahibi olmalı, hizmet öncesinde bireyselleştirilmiş hizmet içi eğitimlerle ve oryantasyonlarla sistem tarafından desteklenmeli, atama ve istihdam süreçleri ise bu donanımı doğru bir şekilde ölçüp değerlendirebilecek, kıymetlendirecek bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı, ülke bazında örgütlenme ağı, milli gelirden aldığı pay ve insan gücü olarak değerlendirildiğinde tüm kamu alanımızın büyük bir bölümünü oluşturan,

sosyolojik anlamda etkili ve güçlü bir örgütsel yapı olarak dikkat çekmektedir. Eğitim örgütlerinde yapılan veya yapılmak istenen her değişim hareketinin ve sonuçlarının tüm yönleriyle incelenmesi ve tartışılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, A. (2000). “Bugünü algılamak için yakın dününü anlamak”. <http://www.aytacacikalin.info>. adresinden 1 Mart 2012 tarihinde alınmıştır.
- Bursalıoğlu, Z. (1978). Eğitim yönetiminde teori ve uygulama. Ankara: AÜEF Yayınları.
- Bursalıoğlu, Z. (2002). Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış. Ankara: Pegem.
- Demirçelik, E. & Korkmaz, M. (2017). Ortaokul öğretmenlerinin algılarına göre okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 33-53. DOI: 10.26466/opus.309630
- Hoy, W. K. & Miskel, C. G. (2010). Eğitim yönetimi: Teori, araştırma uygulama (Çev. ed. S. Turan). Ankara: Nobel.
- MEB-Millî Eğitim Bakanlığı. (2007). Temel eğitime destek programı web sayfası dokümanı. http://tedp.meb.gov.tr/doc/Pubs/4SL/school_leadership_effective_leadership_T.pdf adresinden 10 Şubat 2016 tarihinde alınmıştır.
- MEB-Millî Eğitim Bakanlığı. (2010). İç denetim faaliyet raporu 2009. http://icden.meb.gov.tr/digeryaziler/2009_icden_faaliyet_raporu.html adresinden 11 Mart 2010 tarihinde alınmıştır.
- MEB Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama Yönetmeliği. (2007). T. C. Resmî Gazete, 26492, 13 Nisan 2007.
- MEB Eğitim Kurumları Yöneticileri Yönetmeliği. (2008). T. C. Resmî Gazete, 26856, 24 Nisan 2008.
- MEB Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama Yönetmeliği. (2009). T. C. Resmî Gazete, 27318, 13 Ağustos 2009.
- MEB Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği. (2013). T. C. Resmî Gazete, 28573, 28 Şubat 2013.

MEB Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine İlişkin Yönetmelik. (2014). T. C. Resmî Gazete, 29026, 10 Haziran 2014.

MEB Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine Dair Yönetmelik. (2015). T. C. Resmî Gazete, 29494, 6 Ekim 2015.

MEB Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirilme Yönetmeliği. (2017). T. C. Resmî Gazete, 30046, 22 Nisan 2017.

MEB Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Görevlendirilme Yönetmeliği. (2018). T. C. Resmî Gazete, 30455, 21 Haziran 2018.

Özdemir, S. & Cemaloğlu, N. (2000). Eğitimde örgütsel yenileşme ve karara katılma. Milli Eğitim Dergisi, 146.

Şimşek, H. (2004). Eğitim yöneticilerinin yetiştirilmesi: Karşılaştırmalı örnekler ve Türkiye için öneriler. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 29, 307.

TEDMEM. (2018). Okul yöneticilerinin atama ve istihdam süreçleri: karşılaştırmalı bir perspektif. <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/okul-yoneticilerinin-atama-ve-istihdam-surecleri-karsilastirmali-bir-perspektif> adresinden 28 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır.

Töremen, F. (2002). Eğitim örgütlerinde değişimin engel ve nedenleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 185-202.

CEMAATLER:
Kavramsal, Kuramsal Temeller ve Türkiye

PROF. DR. VEYSEL BOZKURT

ÖZET

Bu tebliğin amacı, cemaat kavramını, cemaat konusundaki kuramsal yaklaşımları ve bunlardan hareketle kısaca Türkiye'deki dini temelli cemaatleri analiz etmektir. Cemaat, başından itibaren sosyolojik analizlerin kalbinde yer alan, geniş bir alanı kapsayan müphem bir kavramdır. Her ne kadar 19. yüzyılda sosyolojinin kurucu babaları, modern toplumların yükselişine paralel olarak cemaat ilişkilerinin gerileyeceğini iddia etseler de, zamana göre değişen formlarıyla cemaatler sıcak bir konu olmaya devam etmektedir. İnsanların ait olma ve güvenlik ihtiyaçları devam ettiği müddetçe, cemaatler gelecekte de varlığını sürdüreceklendir.

GİRİŞ

Cemaat nedir? Toplum kuramcıları cemaatler hakkında ne söylüyorlar? İnsanlar neden cemaatlere katılırlar? Cemaat sığınılacak bir *sıcak yuva* mı yoksa özgürlüğümüzü kısıtlayan *altın kafes* mi? Cemaatler, toplumu *bütünleştirir mi*, yoksa *böler, parçalar ötekileştirir mi*? Cemaat bir *kardeşlik duygusu* mudur, yoksa bir *kardeş katli* midir? Bu tebliğde, cevabını arayacağımız sorulardan bazıları bunlar.

Cemaat, sosyolojinin temel kavramlarından birisidir. Nisbet'in ifadesiyle sosyolojinin "*kurucu düşünceleri*" arasında yer alır. Sosyolojinin bilim hüviyetini kazandığı dönem, aynı zamanda tarım toplumlarından endüstriyel toplumlara doğru büyük dönüşümlerin yaşandığı ve geçmişin cemaate dayanan toplumsal ilişkilerinin çözüldüğü yıllardır.

Özellikle Aydınlanma geleneğinden gelen sosyal filozoflar, toplumsal yaşamdan bir daha geri dönmek üzere geri çekildiğini düşündükleri cemaat ilişkilerinin hâkim olduğu geleneksel toplumun külleri üzerinde akla, bilime ve bireye dayan modern bir toplum inşa etmek istemişlerdir. Ayak bağı olarak gördükleri geleneğe güven zayıflarken, geleceğe yönelik iyimserlik büyük ölçüde artmıştır.

Safları diğerleri kadar kalabalık olmasa da modern/endüstriyel dönüşümün getirdiklerine itiraz edenler de çıkmıştır. "Modern toplum komşuyu tanımaz" diyerek moderniteye reaksiyon gösteren ve cemaati savunan muhafazakâr düşünürlerin başında Burke gelmektedir. Cemaate sahip çıkan muhafazakârların görüşlerini anlamak bakımından bir muhafazakâr düşünürden Nisbet'in (2013) aktardığı şu söz son derece çarpıcıdır:

"Arkadaşlık, cennettir; arkadaşsızlık cehennem. Dostluk, hayattır; dostsuzluk ölüm".

Gündelik dildeki kullanımından farklı olarak sosyolojik açıdan cemaat kavramı, aileden millete kadar geniş bir alanı kapsar. 1950'li yıllarda bir yazar (Hillery, 1955), cemaatin 94 farklı tanımını tespit ediyor. Sonrasında da değişen koşullara göre cemaatleri tanımlama çalışmaları sürmüştür. Cemaat son derece *muğlâk* ve ne tarafa çeksen oraya giden *esnek* bir kavramdır.

Ülkemizde cemaat denildiğinde ilk akla gelen *dini cemaatler*dir. Sosyal bilimcilerin kullandığı cemaat kavramı kapsam itibarıyla dini cemaatlerin ötesine geçmektedir. Bu yazıda öncelikle cemaat kavramı açıklanmaya çalışılacaktır. Sonrasında ise konuya ilişkin kuramsal iddialardan hareketle kısa Türkiye’de dini cemaatler analiz edilecektir.

Cemaat Kavramı

Cemaat, Arapça kökenli bir kavram. Toplanmak, bir araya gelmek anlamına gelen **cem** masterından geliyor. Şemseddin Sami, **Kāmûs-ı Türkî’de** cemâ’at’ı bir yere toplanmış olan insanlar, gürûh, takım, bölük, bir imama uyup namaz kılan müslümanlar heyeti veya bir mezhebe tâbî ve bir heyet teşkil eden ahâlî şeklinde tanımlıyor. Benzer şekilde Ferit Devellioğlu’nun **Osmanlıca-Türkçe Lügati (2013)** cemaati, insan topluluğu, imamın arkasında namaz kılanlar, **İslam Ansiklopedisi** (1990) ise, Müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri birlik ve beraberlik olarak tanımlıyor. **TDK Sözlüğü** ise, “Bir imama uyup namaz kılan kişiler”, “İnsan kalabalığı, topluluk” ve “Bir dinden veya bir soydan olanların topluluğu” şeklinde ifade ediyor.

Dilde sadeleştirme çalışmalarının sonrasında **cemaat** sözcüğünün karşılığı, *topluluk*, **cemiyet** sözcüğünün karşılığı ise, *toplum* türetilmiştir. Cemiyetin karşılığı olan toplum sözcüğü fazla bir itiraz görmeden kabul edilmiştir, ancak cemaatin karşılığı olarak türetilen topluluk sözcüğü hiçbir zaman bir *dayanışma* ve *ait olma duygusu* olan cemaatin *sıcaklığını* vermediği için tutmamıştır.

Raymond Williams, cemaatin karşılığı olan community sözcüğünün kökeninin 14. yüzyılda İngilizce’de görüldüğünü iddia etmektedir. Cemaatin İngilizce karşılığı Community, Latince communis’den (commun-ortak) gelmektedir. İngilizcenin en kapsamlı sözlüklerinden olan Miriam-Webster cemaati, birleşmiş insanlar topluluğu, belirli bir bölgede yaşayan ortak çıkarları olan nüfus, benzer özelliklere veya çıkarlara sahip birlikte yaşayan bir grup insan; ortak bir tarihe veya ortak sosyal, ekonomik ve politik çıkarlara sahip kişi veya uluslardan oluşan bir birlik şeklinde tanımlamaktadır.

16. yüzyılda cemaat kavramı *ortak kimlik* ve *nitelikler duygusu* anlamında da

kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıldan sonra ise, Alman sosyolog Tönnies'in **Gemeinschaft** ve **Gesellschaft** çalışmasının etkisi ile society (toplum) sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır. Raymond Williams'a göre, cemaatin *hep sıcak ve pozitif çağrışımı* olmuştur.

Hilmi Ziya Ülken cemaat sözcüğünün farklı anlamlarda kullanıldığına vurgu yapıyor. Ülken'e göre cemaatin en çok kullanılan anlamı, belirli *bir bölgede ortak bir kültürü paylaşan, aralarında akrabalık ve manevi dayanışma gibi sıkı bağlar bulunan bir zümredir*. En geniş anlamda kullandığımızda köyler, kasabalar ve milletler de bir tür cemaat kapsamı içine alınabilir. Nitekim Benedict Anderson (2009) milletleri "Hayali Cemaatler" olarak tanımlamaktadır. Le Play insanların organik dayanışma ve değişmez doğa şartları altında yaşadıklarında daha cemaatçi özellikler geliştireceğini, buna karşılık serbest ferdi girişim ve dışarı ile ilişki halinde geliştiklerinde ise 'özelleşmeci' (partikülersit) olduklarını ifade ediyor (Ülken, 1969).

Marshall (1999) ise cemaat kavramını, üyelerinin *ortaklaşa paylaştıkları* (genelde *kimlik duygusuna dayanan*), özel olarak *inşa edilen toplumsal ilişkiler* bütünü olarak tanımlamaktadır. Cemaat, bir *dayanışma* ilişkisidir. Cemaat teorisinin kurucusu Tönnies klasik çalışmasında görülebileceği şekilde, 19. yüzyılda cemaatin yok olmasından duyulan kaygının neticesinde, adeta sosyolojinin kalbine yerleşmiş bir kavramdır.

Gemeinschaft ve Gesellschaft

Sosyolojide Tönnies'in **Gemeinschaft** kavramının karşılığı olan cemaat aynı zamanda *mahallenin (komşuluğun) eş anlamlısı* olarak kullanılır. Kendisi de kırsal kökenli bir sosyolog olan Tönnies, cemaati kaybolmakta olan pre-endüstriyel toplumların sosyal ilişkilerinin bir **ideal tipi** olarak kurgulamıştır. Tönnies'e göre pre-endüstriyel kırsal toplumların cemaat ilişkileri uzun yıllardır aynı kaderi paylaşan ve benzer özelliklere sahip insanların ilişkilerini anlatıyordu. Görece küçük nüfusa sahip cemaat yapıları içinde insanlar, binlerce yıldır süregelen yazılı olmayan *geleneklere dayanıyordu*. İlişkiler çok taraflı, *samimi* ve mensupları arasında güçlü bir dayanışma vardır. Statüler doğuştan kazanılmıştır. Herkes herkesi tanır ve cemaat mensupları büyük ölçüde benzer değerleri ve ortak bir hayatı paylaşırlar. Kendi kendine yetme, akrabalık bağları ve *kolektif aidiyet/kimlik duygusu* güçlüdür. Toplumsal sapma hoşgörü ile karşılanmaz. Dolayısıyla Güçlü bir *sosyal kontrol* söz konusudur; kent yaşamında görülen *bireysellik* ve *mahremiyet* anlayışı yok denecek kadar azdır. *Süreklilik* cemaatle ilişkilerinin önemli karakteristiklerinden birisidir. Pre-endüstriyel toplumlarda cemaat ilişkileri içinde yaşayan insanların hayatları büyük dedelerinin hayatlarından çok da farklı değildir.

Tönnies'e göre, insanların karşılıklı birbirine bağlı oldukları cemaatlerde, herkes yerini bilir, toplumsal/coğrafi *hareketlilik sınırlıdır*, insanların *yaşam tarzları benzerdir*, örgüt dinin egemenliğinde toplumsal kontrol aile ve dini kurumlar tarafından desteklenir, toplumsal değerler ve normlar belirsizliğe yer bırakmayacak kadar nettir. Görece küçük olan cemaatlerde, herkes herkesi tanır ve akrabalık ilişkileri hâkimdir. Hareketlilik az olduğu için, kendi kabilesi dışında yaşayanların oranı yok denilecek kadar azdır. Cemaat mensupları arasındaki ilişkiler ise, daha doğal ve duygusaldır (Yelken, 1999; Slattey, 2011; Delanty, 2015).

Oysa demografik yapısını kentlerin oluşturduğu endüstri toplumlarında Tönnies'e göre cemaat (*gemeinschaft*) ilişkileri çözülmeye, onun yerini **gessellschaft** (toplum/cemiyet) ilişkileri almaya başlar. Bir diğer ifade ile *dayanışma, cemaat ruhu ve samimi ilişkiler geriler; yapay ve geçici* ilişkiler öne geçer. Toplumsal iş bölümü, *gayrı şahsi* ilişkiler, rekabet, *çıkarıcılık* ve *rasyonel irade* güç kazanır. Endüstri toplumunda duygusal yakınlık minimize edilir. Toplum Durkheim'in de vurguladığı şekilde farklılaşır. Geleneksel toplumlar benzerlikler etrafında, modern/endüstriyel toplumlar ise, farklılıklardan kaynaklanan dayanışma etrafında bir araya gelirler. *Kişisel çıkar* öncelik kazanır. Doğuştan kazanılan statülerin yerine, elde edilen statüler önemli hale gelir. Birlik/dayanışma ruhu zayıflar. Yazılı sözleşmeler, ticaret, bireysellik ve farklılıklar öne geçer. Aile işlerinin yerini modern şirketler alır. Tönnies (2010) doğal iradenin baskın olduğu her türlü birliği cemaat (*Gemeinschaft*), rasyonel irade tarafından yönlendirilenleri ise, toplum (*Gesellschaft*) olarak adlandırmaktadır.

Ancak bu ikili yapının bir ideal/püre tip olduğunu da baştan kabul etmiştir. Hayattaki karşılığı büyük ölçüde bu ikisinin karşımı olacaktır. "Kırın sessizliğiyle kentin 'keşmekeş'i"nin yer aldı endüstri toplumlarında, cemaatin gerilemesinin, sapkınlık, suç ve intihar oranları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Suçun türünün kırdaki ve kette farklılaşmasını analiz eder. Kundakçılar ve haydutlar kırın suçluları arasında yer alırken, dolandırıcılar, hırsızlar, soyguncular vb. kent suçluları arasında yer almaktadır. Tönnies'in çalışmaları geçmişte, Weber, Durkheim ve Simmel gibi sosyologların çalışmalarını etkilemiştir. Günümüzde cemaat araştırmaları halen Tönnies'e dayanılarak sürdürülmektedir (Slattey, 2011).

Cooley, her normal insanın, topluluğa doğal bir yakınlık eğilimi içerisinde olduğunu belirtir. Ona göre, toplulukların oluşmasını engelleyen en önemli faktör, ölçek sorunundan ziyade, örgütlenmedir. Geleneksel/coğrafi cemaatin özü, "mekân" ve "cemaat duygusu"dur. O, daima bir toprak parçasını kaplar. Cemaatin üyeleri yeryüzünde belirli bir yeri birlikte işgal ederler. Cemaatlerin çoğu yerleşikliğinin ve güçlü bir dayanışma bağı oluşturan mekanlarının

koşullarından oluşurlar. İletişim kolaylıklarının yayılması ile modern dünyada bu bağ nispeten zayıflamıştır. İletişimin yaygınlaşması mekânın önemini tümüyle ortadan kaldırmaksızın, cemaatin boyutlarını genişletmiştir. Ortak bir yaşam alanı olan cemaat; ortak hayat tarzından "haberdarlık" ile birlikte bulunur (MacIver ve Page, 1969).

Bir diğer ifadeyle, belirli çıkarların ve değerlerin paylaşımı, insanların birbirine özen göstermesi, ortak moral değerlerin mevcudiyeti, işbirliği, iletişim, süreklilik, istikrar, birbirine bağlılık, karşılıklı sorumluluk, cemaatin en önemli unsurları arasındadır. Cemaatin temelinde "**yetersizlik ilkesi**"nin yaratmış olduğu, bir **birliktelik** söz konusudur. Başarılı cemaatler, bireysel farkları azaltarak, itaati, sadakati ve sevgi bağını teşvik eden topluluklardır. Bağları muhafaza etmek için bazı risklere ortak göğüs gerilirken, kolektif yararlar da, birlikte paylaşılır (Blanchot, 1997).

Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışma tezi bazı bakımlardan Tönnies'in cemaat ve cemiyet ayrımı ile paralellik gösterir (Coser, 2013). Durkheim (2013) "Toplumu bir arada ne tutar sorusunu ortaya atıyor", bunun cevabını da **dayanışma** kavramında buluyordu. Tönnies gibi Durkheim da ikili bir sınıflamaya giderek, dayanışmayı mekanik ve organik dayanışma şeklinde ikiye ayırıyordu. Mekanik dayanışma, bazı bakımlardan Tönnies'in cemaat, organik dayanışma da cemiyet kavramı ile benzerlikler taşımaktaydı. Ancak Tönnies'in dayanışmanı sadece geçmişin geleneksel/tarım toplumlarında olacağı tezini net bir biçimde reddediyordu. Durkheim'a göre dayanışma bütün tarım toplumları gibi endüstri toplumlarında da mevcuttu; sadece cemaat ilişkilerinin hâkim olduğu tarım toplumlarında dayanışma benzerliklerden kaynaklanırken, endüstri toplumlarında farklılıklardan (iş bölümünden) kaynaklanıyordu.

Cemaatsel ve Cemiyetsel İlişkiler

Max Weber, Tönnies ile aynı dönemde yaşamıştır. Yakın ilişkileri vardır. Cemaatler konusunda görüşlerini geliştirirken Tönnies'den belli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Ama bazı bakımlardan da aralarında farklar vardır. Weber (2012) başyapıtı **Ekonomi ve Toplum**'da "**cemaatsel**" ilişkiyi (Vergemeinschaftung) , *duygusal ve geleneksel davranış biçiminden etkilenen bir **aidiyet** olarak tanımlamaktadır*. Buna karşılık, toplumsal ilişki rasyonel iradeye ve uzlaşmaya dayanıyorsa, "**cemiyetsel**" ilişkiyi (Vergesellschaftung) olarak adlandırmaktadır.

"Duyuşsal, duygusal ya da geleneksel temeller", cemaatsel ilişkilerin ayırt edici karakteristikleri arasındadır. Aile, dini cemaatler, kişisel bağlılıklar, ulusal aidyetler buna

örnek verilebilir. Burada rasyonel hesap kitap düşüncesinden farklı olarak bir *duygusallık* söz konusudur. Ancak *cemaatsel ilişkilerin çıkar ilişkisinden uzak olduğu da doğru değildir*. Örneğin bir dini cemaate katılan birey, duygusal yakınlık kadar ekonomik motivasyon unsurlarından da etkilenebilir. Weber'in cemaatsel ilişki kavramı kedisinin de ifade ettiği şekilde oldukça genel ve heterojen öğeleri de kapsayıcıdır.

Weber (2014), ortak özelliklerin ya da davranış biçimlerinin, tek başına cemaat ilişkisi yaratmada yeterli olmadığını iddia eder. O'na göre cemaat ilişkisinin oluşabilmesi için *ortak duygusal bir temelde* davranışlarını birbirine yönlendirmeleri gerekir. Bir diğer ifade ile cemaatin oluşabilmesi için *“bir ortaklaşa üyelik duygusu” ya da aidiyet duygusu* gerekir. Cemaatsel ilişkiler, *“sevgisel, duygusal ya da geleneksel temeller üzerinde”* inşa edilir.

Dini cemaatler, büyük ölçüde karizmatik liderler tarafından yönlendirilirler. Weber **karizma** kavramını, *istisnai yetenekler ve doğaüstü (ilahi) özelliklere sahip olduğuna inanılan kişilere* atfedilen özellikler olarak tanımlar. Bu özelliklere sıradan insanların sahip olmaları mümkün değildir. Karizmatik liderlerin görülmezi görme, bilinmezi bilme gibi sihirli güçleri olduğuna inanılır. Burada önemli olan, karizmatik liderlerin atfedilen özelliklere sahip olmasından çok, takipçilerinin (müritlerinin) onları nasıl gördüğüdür.

Weber'in karizma kavramını en iyi özetleyen ifadelerden birisi bizim kültürümüzdeki *“Şeyh uçmaz, mürit uçurur”* sözüdür. Burada esas olan cemaat liderinin doğaüstü güçlere sahip olmasından ziyade takipçilerinin, liderin sahip olduğuna inandığı özelliklere atfettiği anlamlardır. *“Şeyleri gerçek olarak tanımladığınızda sonuçları gerçek olur”* diyen Thomas teoreminde (Bozkurt, 2018) olduğu gibi, sıradan insanlara doğaüstü güçler atfettiğinizde, sonuçlar da olağanüstü olabilir.

Weber, müritlerin bazen *takdir* görme, bazen *umutsuzluk*, bazen de tam aksi istikamette *umuttan kaynaklanan* bir saik ile karizmatik liderlerin peşinden gittiklerini söyler. Mürit lidere mutlak bir güvenle bağlıdır. Çünkü doğaüstü özelliklere sahip lider, adeta her müridin 24 saatini görür, aklından geçenleri bilir. Ancak lider uzun bir süre başarılarını kanıtlayamaz, Tanrı'nın ona bahsettiği doğaüstü güçleri geri aldığı düşünülürse ya da çok daha önemlisi lider müritlerine artık fayda sağlayamaz hale gelirse, müritler üzerindeki otoritesini kaybeder.

Weber (2014), karizmatik otoritenin doğası gereği, diğer otorite türleri gibi, rasyonel-hukuki otoriteye de kesin olarak karşı olduğunu yazar. Karizmatik otoritenin, *“tüm kurallara yabancı olma anlamında irrasyonel”* ve *rasyonel-hukuki otoritenin anti-tezi* olduğunu iddia eder. O'na göre, karizmatik otorite, geçmiş reddeder ve özel olarak devrimci bir güçtür.

Karizmatik liderin yegâne meşruiyet kaynağı, takipçilerinin (müritlerinin) *mutlak sadakat*lerinden aldığı kendi karizmasıdır. Öte yandan istisnalar dışında karizmatik lider, kazanç elde etmekten özveride bulunmaz. Weber, birçok karizmatik liderin maddi güç araçlarına ihtiyaç duyduğunu ve saygınlığını güçlendirmek için *otoritesinin parlak bir teşhirine* eğilim gösterdiğini ifade eder.

Güvensiz Bir Dünyada Güvenlik Arayışı

Bauman’a (2016) göre cemaat güvenli olmayan bir dünyada *sıcak yuva* (güvenlik) arayışıdır. Adeta bir *yitik cennettir*. “ Şiddetli yağmurda altına sığındığımız bir saçak, dondurucu soğukta içinden çıkmak istemediğimiz şömineli bir oda gibidir”. Dışarıdaki rekabete ve tehlikelere karşı bizi korur. Cemaat içinde kimse bize üstünlük taslamaz. Zor zamanlarda bizi seven ve bize destek olmaya hazır kardeşlerimiz vardır. Orada kendimizi evimizde yani güvende hissederiz. Bir diğer ifade ile cemaat, kolayca ulaşılmayacak, eksikliğini duyduğumuz ve özlediğimiz her şeydir. Raymond Williams’a dayanarak cemaatin Bauman, daima var olduğunu ve gelecekte de var olacağını iddia eder.

Ancak madalyonun pozitif yüzünün aksine, öteki yüzü oldukça serttir. Cemaat üyelerinden *bireysel iradelerini bastırmalarını* (Nisbet, 2013) yani *koşulsuz itaat* ister. Sunduğu güvenliğin karşılığında üyelerinin özgürlüklerinden vazgeçmelerini bekler. Dış dünya ile (yabancılarla) ilişkilerini kısıtlar. Bauman, cemaatin hayallerde kaldığı müddetçe zararsız; ancak gerçeğinin ise mensuplarının özgürlüklerini kısıtlayan son derece boğucu bir iklimi olduğuna vurgu yapar. Bir diğer ifade ile *cemaat arayışı bir güvenlik arayışıdır*. Bedeli “kendin olma hakkı”ndan ve özgürlüğünden vazgeçmektir. Oysa der Bauman, özgürlük olmaksızın güvenlik, kölelikten farksızdır. Biz hem güvenlik hem de özgürlük olmadan insan olamayız. Öte yandan ikisinin bir arada olmasını sağlayacak elimizde bir ölçüt de mevcut değil.

Küresel depremlerin geleneksel toplumsal ilişkileri parçaladığı bir dünyada insanlar değişimin ve belirsizliğin yarattığı kaygılarla baş edebilmek için, kendilerini güvende hissedecekleri sığınaklara (gruplara) her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Bauman cemaati özlediğimizi, çünkü risk ve belirsizlikler dolu bir dünyada güvende hissetmeyi arzu ettiğimizi iddia etmektedir. Ancak bizi boğmayan, özgürlüğümüzü kısıtlamayan bir cemaatin de ortada olmadığı ya da olmayacağını ima ediyor. Çarpıcı bir üslupla çerçevesini çizdiği Bauman’ın cemaati, Tönnies’in yok oluşuna ağıtlar yaktığı cemaatinden oldukça farklıdır.

Yıkıcı Gemeinschaft

Sennett (2013), cemaatin insanların kim olduklarını dile getirmelerine yardımcı olan

bir *kolektif kimlik* olduğuna vurgu yapar. O'na göre **cemaat kimliği** en saf biçimiyle “savaş ya da doğal felaket gibi nedenlerle bir grubun yaşamının tehdit edilmesi durumunda oluşur”. Tek başlarına kendilerine yönelmiş tehditlerle baş edemeyeceğini düşünen insanlar, benzer özelliklere sahip insanlar ile birlikte hareket etmek yoluna giderler. Ortak eylemin oluşturduğu birliktelik, **kolektif bir benlik** duygusu oluşturur. Ancak bu tip cemaatin inşasında birbirine hasım en az iki gruba ihtiyaç vardır.

Sennett'e göre, ortak düşman, cemaat mensupları arasında bir kardeşlik duygusu yaratır. Nitekim Dreyfus davası örneğinden hareketle cemaatlerin yıkıcı taraflarını ortaya koymaya çalışmıştır. **Cemaat duygusu**, bir anlamda “öteki”ni dışlayarak gerçekleştirilen *bağlılıktır*. Bireysellik ve farklılıklar büyük ölçüde bu tarz cemaatler içerisinde ortadan kaldırılır. Gerçek veya hayali düşmanlar yaratılır. Ruhsuz kalabalık efsanesinin insanları cemaat arayışına ittiğini ifade eden Sennett, “**cemaat yaşamının** görünüşte düşmanca bir ortamda bir tür kardeşlik girişimi iken, *çoğunlukla kardeş katline dönüştüğüne*” vurgu yapar.

Türkiye’de Cemaatler

Cemaatler konusu, kavramsal çerçevede de ifade edildiği şekilde, sosyoloji literatüründe aileden başlayıp milliyet duygusuna kadar giden geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu yazıda öncelikle kuramsal olarak cemaat kavramının arkasındaki sosyolojik dinamikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de cemaatler konusu, tarihten psikolojiye, ilahiyattan sosyolojiye geniş bir alanı kapsamaktadır. Bizim kültürümüzün cemaatçi özelliklerinin baskın olduğu sıkça dile getirilir. Aslında Erikson’dan hareketle Mardin (1992), “cemaate güven”in *bütün dinlerin ortak özelliği* olduğunu söyler. Müslümanların da cemaate büyük önem atfettiğini vurgulayan Mardin’e (1991) göre İslam medeniyetinde, “kişi onuru, (...) cemaat karşısında davranış meşrulaştırıcısı olarak değerini yitirir”. Bir diğer ifadeyle *cemaatin menfaati her zaman bireyin menfaatinin önünde* gelir.

Türkiye’de dini cemaatlerin mensuplarını tam sayı olarak tespit etmek mümkün değil. Çünkü cemaat mensubiyeti bir duygu işi ve kayıt sistemi yok. Üstelik de bazı cemaatler gizlenme eğilimi içindeler. Konsensus’un HaberTürk için yaptığı “Türkiye Gündemi Mayıs 2011’ araştırmasına göre Türkiye’de cemaat mensuplarının oranı yüzde 7 civarındadır. Bu konuda yapılan başka araştırmalar da buna yakın sonuçlar vermişlerdir.

Aslında Türkiye’de cemaatlerin etkisi sayılarından ziyade organize olmalarından ve **aidiyet duygularının gücünden** gelmektedir. Çünkü cemaat aidiyeti devreye girdiğinde, aile, meslek, ülke vb. diğer tüm aidiyetler ikinci plana düşebilmektedir. Cemaat liderinin müridi üzerindeki **hipnotik etkisi**, *diğer toplumsal bağların tümünü çözebilmektedir*.

Cemaatler genelde siyasette yakından ilgili olmuşlardır. Çok partili dönemde ise, çoğu zaman dini cemaatler **oy depoları** olarak görülmüşlerdir. Öte yandan birçok cemaatim en büyük özlemi de hep devlette söz sahibi olmak olmuştur. Çünkü Türkiye’de devlette söz sahibi olduğunuzda büyük ölçüde gücü de kontrol edenler arasına girersiniz. Cemaat üyelerinin devlette çalışması, sadece üyelerine istihdam bulmaktan ibaret değildir. Nitekim yakın geçmişte yaşadıklarımız, devlet içinde cemaatlerin belirli bir güce ulaştıktan sonra neler yapabileceğini acı bir şekilde göstermiştir.

Biz de bireylerin cemaatlere yönelmelerinin arkasında ki en önemli motivasyon kaynağı, Bauman’ın ifadesiyle “**sıcak yuva**” yani *güvenlik arayışı*dır. Nitekim bu konularda yapılan araştırmaların büyük bölümünde, **sosyal güvence** faktörüne vurgu yapılmıştır (Tatar,1996; Pala,2016; Aksoy, 2016).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de cemaatler, büyük ölçüde devletin yapamadığı görevleri üstlenmişlerdir. Özellikle ekonominin kötüleştiği yıllarda cemaatler Mardin’e (1991) göre, yegâne **tutanak** olmuştur. Nitekim günümüzde de devletin sosyal devlet fonksiyonlarını yerine getirmede zorlandığı alanlarda cemaatler öne geçmektedir. Örneğin öğrencilere burs ve yurt imkânı sağlamak bunların arasındadır.

Nitekim Tönnies’den itibaren cemaatler konusunda çalışan sosyologların vurguladıkları en önemli özelliklerden birisi **dayanışma** olmuştur. Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren yaşanan hızlı **şehirleşme**, *insanları köklerinden ve toplumsal bağlarından koparmıştır*. Sosyal güvencesizlik içindeki kitleler, hemşerilik bağı ya da cemaat bağı etrafında örgütlenmiş dayanışma ağlarına (cemaatlere) katılarak, sorunlarını çözmek arayışı içinde olmuşlardır.

Dayanışma ağları sayesinde, sorunlarını daha kolay çözebilir hale gelmişlerdir. Nitekim “Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme” arasındaki ilişkiyi Malatya Örneğinde bir doktora tezi olarak çalışan Tatar’ın (1996) bulgularına göre, “Cemaatler üyelerine hem maddi yardım temin etmekte hem de onların korunma ihtiyaçlarını gidermektedir”.

Elbette toplumsal handikaplı grupların arasında, iş ve aş bulmak gibi fizyolojik ihtiyaçların bir önceliği vardır. Ancak fizyolojik ihtiyaçlar kadar önemli olan sorunda, şehir hayatı içinde ortaya çıkan **yalnızlaşma**dır. Cemaatlerin aidiyet duygusunun karşıladığı en

önemli ihtiyaçlardan birisi insanın **yalnızlık duygusu** ile başa çıkmasını sağlamasıdır. Cemaat aidiyeti, düştüğünüzde elinizden tutacak size binlerce **kardeş** sunmaktadır. Sizi dinleyen ve derdinizle dertlenen yeni kardeşleriniz sayesinde, kendinizi daha güvende hissedebilirsiniz. Bir diğer ifade ile cemaatler, birçok insan için adeta *ruhsal tedavi merkezleridir*.

Nitekim cemaatler üzerine yapılan araştırmalarda katılanların önemli bir bölümü katılma nedenini “**manevi boşluk**” ya da “**manevi ihtiyaç**” olarak adlandırmaktadırlar. Bunu cemaatte *yardımlaşma, paylaşma, birliktelik duygusu, yalnızlık* gibi gerekçeler izlemektedir (Aksoy, 2016; Doğan,2015).

Kuramsal çerçevede Weber’in de ifade ettiği şekilde, **karizmatik liderlerin** istisnai yeteneklere ve doğaüstü (ilahi) özelliklere (keramete) sahip olduğuna inanılır. **Dini cemaatlerin liderleri, karizmatik liderliğin en saf şeklidir**. En küçük tarikat şeyhinin bile müridi üzerinde etkisi, en güçlü politik liderlerin etkisinden daha fazla olduğu söylenebilir. Çünkü mürit, cemaat liderinin doğaüstü güçlere (**keramete**) sahip olduğuna inanır. O’na göre, **lider, herkesin kalplerinden ne geçtiğini bilir, gelecek onlara malum olur**.

Onat’a göre, Türkiye’de cemaatler içinde, hâkim kültür **itaat kültürüdür**. Lider ya da onun vekili ne derse, *yanlış bile olsa uyulması gerekir; onun hikmetinden sual olunamaz*. Lider adeta her şeye muktedir, insanüstü **bir varlıktır**. “Cemaate Katılımı Etkileyen Sosyal Faktörler” konusunda yapılan bir tez çalışmasında (Aksoy, 2016), görüşme yapılan müritlerden bazıları, *cemaat liderlerinin kendilerine şefaate edip onları kurtaracağına inandığını* ifade etmiştir. Yine cemaat mensupları, liderleri konuşurken, “*kalplerinden maddi ve manevi isteklerini geçirdiklerini, liderlerinin hatırına Allah’ın dualarına cevap vereceklerine inandıklarını*” söylemişlerdir.

Diğer taraftan Sennett’in de ifade ettiği şekilde cemaatler, **öteki** (düşman) üzerinden inşa edilir. Çünkü gruba yönelik **dış düşman, grubu kendi içinde bütünleştirir**. Türkiye’deki dini temelli cemaatler de bunun dışında değildir. Büyük ölçüde *cemaat dışındakileri ötekileştirerek kendi iç bağlarını sıkılaştırmaya* çalışmaktadırlar. Nitekim Tatar’ın (1996) doktora tez araştırmasının da ortaya koyduğu sonuç bu doğrultudadır. Cemaatler, **toplumu bütünleştirmek yerine, mensuplarını olabildiğince diğerlerinden ayırıştırarak, toplumu küçük küçük adacıklara bölmektedir**. Kuşkusuz **bütün cemaatler, tümüyle birbirinin aynı değildir**. Ancak bütün dünyada cemaat oluşturma mantığı, bir tarafıyla, “yıkıcı gemeinschaft”a dayanmaktadır. Bir diğer ifadeyle bir **kardeşlik duygusu** olan cemaat duygusu, özellikle işin içine iktidar mücadelesi girdiğinde *kardeş katline dönebilmektedir*.

Kısaca ifade etmek gerekirse **Türk toplum yapısı** hızla *değişiyor ve modernleşiyor*.

Modernlik büyük ölçüde *geleneksel bağları çözdü*. Artık hepimiz belirli ölçüde moderniz. **Gelenekten koptuk**. Tek başınayız. Kendimizi her daim **evimizde hissedeceğimiz bir çevrede de yaşamıyoruz**. Bunun geri dönüşü de yok. **Geleneğin çözülmesi**, insanımızın hayatın gerçekleri karşısında bir anlamda çırılçıplak kalması, yani *koruyucu zırhını kaybetmesi anlamına geliyor*. Toplumun özellikle sosyal, ekonomik ya da psikolojik açıdan sıkıntılı insanları için, cemaatler hala belirli bir çekiciliğe sahiptir. Muhtemelen gelecekte de olmaya devam edecekler.

Gelecekte bazı cemaatlerden kaynaklanabilecek muhtemel istismarların azaltılması için, **sosyal güvencesiz insanlara yönelik devletin koruyucu elinin muhafazası önem taşımaktadır**. Hiçbir özsaygısı olan insan, ihtiyaç duymazsa kendi iradesini (aklını) bir başkasına devretmez. Eğer böyle bir şey varsa, bunu ortaya çıkartan sosyal, ekonomik, psikolojik ya da kültürel faktörlere bakmak gerekir. “*Şeyh uçmaz mürit uçar*” sözünü bir kez daha hatırlatmakta fayda var. Eğer bir takım insanlara insanüstü kerametler atfediliyor ve bazı insanlar da onların peşinden gidiyorsa, insanları bu derece çaresizleştiren şeyin ne olduğunu sorgulamamız gerekir.

Ayrıca insan yetiştirme düzenimizin her alanda olduğu gibi bu bağlamda da gözden geçirilmesi gerekiyor. Bizde İslam hep *akıl dini* olarak ifade edildiği halde, neden üniversite mezunu insanlar, *aklını dışarıda bırak* diyen kendi akıl sağlığı dahi tartışmalı sözde mehdilerin peşinden giderler? Neden aklımızı kullanmaktan korkarız? Özsaygımızı elimizden alan ve bizi bu kadar güvensiz hale getiren şey nedir? Elbette her şeyi eğitime bağlamak kısmen doğru olsa da, aşırı basitleştirmedir. Ancak **körü körüne inanç** yerine, eleştirel düşünciyi ve **sorgulamayı öğreten nitelikli bir eğitim**, uzun vadede önemli bir enstrüman olabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyolojinin kurucu düşüncelerinden olan cemaat, bazı sosyal kuramcılarının öngörülerinin aksine modern dünyada yok olmamış, zamanın ihtiyaçlarına göre şekil değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Kolektivist özellikleri hâkim olan bizim kültürümüzün de baskın bir karakteridir. Toplumsal sorunların ağırlaştığı dönemlerde de insanlar cemaatlere her zamankinden daha fazla yönelmektedirler. İnsanlar, tek başına başa çıkamadığı sorunlarını, kardeş dediği insanlarla bir araya gelerek çözme arayışına girmektedirler. Bauman'ın ifadesiyle cemaatler, bir sıcak yuva ya da sığınak arayışındır. Ancak karşılığında insanın aklını ve bireysel iradesini teslim etmesini isteyen bir kavramdır. Dolayısıyla cemaatler, toplumsal yaraları sarmanın, toplumsal dokuyu güçlendirmenin imkânı olduğu gibi, kolayca bir istismar aracına da dönüşebilmektedir.

Cemaat, bir dayanışma duygusudur. Ancak çoğu zaman cemaat *öteki* (yani *düşman*) *üzerinden inşa edilir*. Çünkü Sennett'in ifade ettiği şekilde ancak ortak bir düşmanın varsa kardeşlik duygusunu hissedersiniz. Dolayısıyla cemaatler kendi içlerindeki dayanışmayı güçlendirebilmek için gerçek ve hayali düşmanlar yaratma arayışına girebilmektedirler. Bu da ülkenin milli bütünlüğü açısından hayati bir sorun haline dönüşebilmektedir. Cemaat aynı zamanda bir aidiyet ve kardeşlik duygusudur. Lakin doğası gereği Makyevelist olan iktidar mücadelesinin bir aracı haline geldiğinde, kolayca *kardeşlik duygusu kardeş katline* dönüşebilmektedir. Nitekim tarihimiz bunun örnekleriyle doludur.

Modernlik bizde de Marks'ın ifadesiyle katı olan her şeyi buharlaştırmaya devam

etmektedir. Bugün ilişkilerin tanımlanmış olduğu, herkesin yerini bildiği ve insanın görece kendini güvende hissettiği *geleneye dayanan süreklilikler dünyasının sonuna gelinmiştir*. Küreselleşmenin yarattığı **toplumsal depremler**, *risk*, *belirsizlik* ve *güvensizlik* gibi kavramları çağımızın alamet-i farikalarına dönüştürmüştür.

Güvenlik arayışı, insanın en temel ihtiyaçlarından birisidir. Dolayısıyla Türkiye’de, gelecekte de cemaatler sıcak konular olmaya devam edecektir. Özellikle bazı dini cemaatlerin muhtemel istismarlarının önüne geçmek için “*aklını dışarıda bırak*” diyenlere karşı soru sorup, *sorgulamayı öğreten eğitimin* mevcudiyeti kritik bir önem taşımaktadır. Aksi takdirde Türkiye’de üniversite sınavında dereceye girmiş ama iç dünyasında *güvensizlik* yaşayan ve *aidiyet* (tutunacak bir dal) arayan insanların, yarın da narsist şeyhlerin ya da post-modern mehdilerin önünde diz çöktüklerini görmeye devam edebiliriz.

KAYNAKLAR

- Aksoy, EM, (2016). *Cemaate Katılımı Etkileyen Sosyal Faktörler ve Etkileri: Kayseri Erenköy Cemaati Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Anderson, B. (2009). *Hayali Cemaatler*, Milliyetçiliğin Kökleri ve Yayılması, Çev. İ. Savaşır, İstanbul
- Bauman, Z. (2016). *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. Say Yayınları, İstanbul
- Blanchot, M. (1997). *İtiraf Edilemeyen Cemaat*. İSTANBUL: Ayrıntı Yayınları.
- Bozkurt, V. (2018). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Coser, L. (2013). Introduction to the 1984 Edition in Durkheim: *The Division of Labour in Society*. Macmillan International Higher Education.
- Delanty, G. (2015). *Bir Kavramın Anatomisi: Topluluk*, Çev. F.B. Atay, Everest Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (Ed.). (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (30. bs). Aydın Kitabevi- Ankara.
- Doğan, A., (2015). Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, 38: 325-351
- Durkheim, E. (2013). *Durkheim: The Division of Labour in Society*. Macmillan International

Higher Education.

- Hillery, G. A. (1955). Definition of Community. *Rural Sociology*, 20, 111-123.
- İslam Ansiklopedisi 7.Cilt. (1990). Cemaat maddesi, İSAM / İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul.
- MacIver, R., & Page, C. (1969). *Cemiyet*. Mili Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Mardin, Ş., (1991) Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul
- Mardin, Ş., (1992) Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Geliş tarihi gönderen Bili-Sanat Yay.
- *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. Tenth edition, (2004). Merriam-Webster, Springfield, MA.*
- Nisbet, R. (2013). *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. (Y. Kaplan, Çev.). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Onat, H. (..). Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik, Web adresi:
<http://www.hasanonat.net/index.php/88-tuerkiye-de-cemaatler-ve-kimlik>
- Pala, İ. (2016). *1980'lerde Türkiye'de Dini Akımlar: İskenderpaşa Cemaati Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sami, Şemseddin. (1970). *Kāmûs-ı Türkî* (I-II, 1317-1318); Tıpkı basımı.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Slattey, M. (2011). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Sentez Yayıncılık, Bursa
- Tatar, HC, (1996). *Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tönnies, F. (2000). Gemeinschaft ve Gesellschaft *Şehir ve Cemiyet* içinde, İz Yayıncılık.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. Mili Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum* (2 Cilt). Çev. L. Boyacı, Yarıncılık.
- Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Ö. Ozankaya, Cem yay. İstanbul.
- Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*, Çev. S. Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yelken, R.(1999). *Cemaatin Dönüşümü*, Vadi Yayınları, Ankara.

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK VE YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Özgür DEMİRTAŞ
İnönü Üniversitesi İİBF
demirtasozgur@yahoo.com

Prof. Dr. Neslihan DERİN
İnönü Üniversitesi İİBF
neslihan.derin@inonu.edu.tr

Dr. Ö.Ü. Ömer DERİNDAG
İnönü Üniversitesi İİBF
omer.derindag@inonu.edu.tr

ÖZET

Örgütsel destek özellikle çalışan motivasyonu ve bu kapsamda önemli bireysel çıktılara etkisi olduğu bilinen önemli bir örgütsel davranış değişkenidir. Literatürde de bilindiği üzere amirinden, örgütünden veya iş arkadaşlarından destek aldığı algılayan çalışanların birçok pozitif çıktı davranışları sergilediği bilinmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışmanın amacı; algılanan örgütsel destek ve yenilikçi iş davranışı kapsamında ilişkileri tespit etmektir. Bu çalışmayla, işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde önemli bir unsur olan yenilikçi iş davranışının işletme içerisinde gelişmesinde bir takım tutum ve davranışların etkilerinin neler olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Destek, Yenilikçi İş Davranışı, Pozitif İşyeri Davranışları

GİRİŞ

Değişime direnmenin imkânsızlaştığı günümüz iş dünyasında işletmelerin, gelişen teknolojilere ve rakiplerin performansına karşı sürdürülebilir rekabet gücüne ulaşip, etkililiklerini artırma çabaları daha da yoğunlaşmaktadır. Örgütün tüm süreçlerinde yüksek işletme performansını yakalayabilmesi ancak başarı odaklı amaç birliğinin stratejik anlamda düşünülmesiyle gerçekleşebilir (Turgut, 2014). Birçok örgütte yöneticiler, küreselleşmenin getirdiği keskin rekabet koşullarının da etkisi ile beraber, daha önce olmadıkları kadar çalışan odaklı olmaya başlamışlardır (Fındıklı, 2014).

Çalışanların beklentilerinin karşılanması örgütün etkinlik ve verimliliğinin artırılmasında temel unsurlardan bir tanesi olarak görülmesi örgüt içindeki bireylerin önemsenmesini gerekli kılmaktadır (İplik vd., 2014). Bireylerin önemsenmesinin göstergesi ise, örgütün çalışanların mutluluğuna önem verdiğinin, onların katkılarının değerlendirildiğine ilişkin inanışlarını yansıtan, örgütsel destek algılarıdır (Fu vd., 2013). İnsanın hayatının her bölümünde başkaları tarafından desteklendiğini algılaması kendini iyi hissetmesine yol açmaktadır. Buna bağlı olarak kişinin, bir çalışan olarak, iş yerinde de desteklendiğini hissetmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Giray ve Şahin, 2012).

Algılanan örgütsel destek, çalışanların sosyo-duygusal ihtiyaçları karşılandığında, ekstra çaba ortaya koyduklarında, örgütün çalışanları ödüllendirmeye hazır olduğunu gösterdiğinde ve işlerini daha iyi yapabilmeleri için ihtiyaç duyabilecekleri yardımı onlara

verdiğinde gelişmektedir (Ötken, 2015). Yapılan araştırmalarda algılanan örgütsel destek standart iş aktivitelerinde performansı yükseltmekte ve belirlenen standartların üzerine çıkılmasında etkili olmaktadır (Turunç ve Çelik, 2010). Bu doğrultuda algılanan örgütsel desteğin çalışanların yenilikçi iş davranışı geliştirmelerinde de etkili olacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yoğun rekabetin yaşandığı günümüz iş yaşamında, bilgiye dayalı yönetim yaklaşımları çerçevesinde insan faktörü daha da önemli hale gelmiştir. Çalışanların beklentilerinin karşılanması örgütün etkinlik ve verimliliğinin artırılmasında temel unsurlardan bir tanesi olarak görülmesi örgüt içindeki bireylerin önemsenmesini gerekli kılmaktadır. Artık, ücret ve diğer ödemeler yanında çalışanlar, hem iş hayatlarında hem de sosyal yaşamlarında örgütlerinden daha çok psikolojik desteğe ve motive edilmeye ihtiyaç duymaktadırlar (Chalofsky, 2003; Rousseau, Ho, &Greenberg, 2006; Shamir, 1991; İplik vd, 2014).

İnsanın hayatının her bölümünde başkaları tarafından desteklendiğini algılaması kendini iyi hissetmesine yol açmaktadır. Buna bağlı olarak kişinin, bir çalışan olarak, iş yerinde de desteklendiğini hissetmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Giray, ve Şahin, 2012).

Çalışanların örgütsel destek algısı, örgütün, çalışanların mutluluğuna önem verdiğinin, onların katkılarının değerlendirildiğine ilişkin inanışlarını yansıtmaktadır (Fu vd, 2013). Algılanan örgütsel destek, çalışan ile çalıştığı örgütü arasında karşılıklı maddi manevi değişimlerden kaynaklanan sosyal değişim ilişkisi olarak da tanımlanabilir (Baranik vd. 2010). Örgütsel destekle örgüt, çalışanlarının örgüte olan katkılarının farkında olduğunu, onların mutluluklarına önem verdiğini ve onlarla birlikte çalışmaktan hoşlandığını belirterek, bireyin ait olma, saygı görme ve onaylanma ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Özdemir, 2010).

İşgörenlerden beklenen olumlu davranışlar öncelikle örgütün sunacağı güdüleyicilerle şekillenmektedir. Örgütlerin yansıtacağı maddi ve manevi güdüleyicilerin örgütsel desteği oluşturan değerler olduğu kabul edildiğinde, örgütün işgörene sunacağı adil, sürekli ve tatmin edici desteğin beklentilerin gerçekleşmesi ve işletmenin olumlu sonuca ulaşmasını kolaylaştıracağı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, işgörenlerin arzulanan iş tutumları ve iş çıktıları sunması onların işletmenin verdiği desteği nasıl algıladığına bağlıdır (Eisenbergervd, 1986).

İşletmelerin hayatlarını devam ettirmelerinde önemli bir rol oynayan yenilik; yeni bilgi ve fikirlerin işletmeciliğe uygulanması olarak tanımlanır. Yenilik yeni bir ürün veya hizmet yaratılmasının yanında iş modelleri, yönetim teknikleri, stratejileri ve örgütsel yapı açısından yenilikleri de ifade eder. Yenilik, işletmelerin, verimliliği, büyümesi ve rekabet avantajı elde etmesinde anahtar roldedir. İşletmelerin rekabet avantajı kazanabilme becerisi, işletmenin iç ve dış bilgilerinin değerlendirilerek yenilik yapabilme kapasitesine bağlıdır. Beşeri sermaye, becerisi, uzmanlığı ve çalışmaya olan istekliliği işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerini sağlar. Beşeri sermaye yeniliğin esasıdır. Çalışanları bu şekilde görmek ve değerlendirmek işletme yöneticileri için anahtar bir stratejidir (McGuirk, vd., 2015; Turgut ve Begenirbaş, 2013).

İşletmelerin yenilikçi kabiliyetini geliştirici birçok yolun arasında en iyisi, çalışanların yaratıcılığı ve yenilik yapabilme kabiliyetini artırmak yani çalışanların yenilikçi iş davranışı geliştirebilmeleridir. Çalışanların yenilikçiliği, işletmenin amaçlarına ulaşmasında, yüksek işletme performansı göstermesinde anahtar roldedir (Afsar, 2015; Taştan ve Davoudi, 2015).

Yenilikçi iş davranışı Janssen (2000) tarafından bir iş rolü olarak, grup veya örgüt içinde fayda sağlamak için bilinçli olarak yeni fikirlerin yaratılması, tanıtımı ve uygulaması olarak tanımlanmıştır. Yenilikçi iş davranışı; yeni problem çözme uygulamalarını ortaya çıkarma süreci olarak tanımlanmaktadır. Yenilikçi iş davranışı problemin tanımlanması, çözüm üretilmesi ve bu çözümün örgüt içinde yerleşik olarak uygulanması olarak tanımlanmıştır (Turgut ve Begenirbaş, 2013:108). Scott ve Bruce (1994)'e göre işyerindeki yenilikçi iş davranışı; 3 farklı grupsal davranış görevi içeren karmaşık bir davranıştır. Bunlar, düşünce geliştirme, düşünceyi teşvik etme ve düşünceyi gerçekleştirme. Bu doğrultuda yenilikçi iş davranışı yenilik yapmaya dönük fırsatlar araştırılmasını, yeni fikirlerin üretilmesini, değişimin ve yeni bilginin uygulanmasını ve süreçlerin iyileştirilmesini içermektedir (Taştan ve Davoudi, 2015).

Yenilikçi iş davranışına dönük literatür çalışmalarında bu davranışa etki eden kişisel özellikler araştırıldığı gibi örgütsel özelliklerde araştırılmıştır. Yapılan çalışmalarda yenilikçi iş davranışının, örgütsel adalet, iş özellikleri, psikolojik sözleşme, içsel güdülenme, ödüller, liderlik, örgüt iklimi çalışma ilişkilerine dönük kalite, örgüt kültürü ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Afsar, 2015; Taştan ve Davoudi, 2015).

Yenilikçi iş davranışının oluşturulmasında etkili olan toplum kültürünün etkisinde olan örgüt kültürü, belirli bir grup tarafından geliştirilen, keşfedilen veya icat edilen, işletmede çalışanların dışsal uyum ve içsel bütünleşme sorunlarını çözmelerine yardımcı olan, öğrenilen ve paylaşılan temel varsayımlardan oluşan değerler bütünüdür (Yılmaz ve Görmüş; 2012). Örgüt kültürü, örgütün çalışanlarının uzun dönemler sonucumeydana getirdiği bir olgudur (Ateiga, 2007). Hofstede (1980: 139) tarafından “bir grup veya kategorideki üye bireylerin bütüncül bir zihni programlama ile diğerlerinden ayrılması” olarak tanımlanan örgüt kültürü, örgütsel yaşamın tüm alanlarında merkezi bir role sahiptir (Öğüt vd, 2014). Örgüt kültürü, bir davranış düzenleyicisi, örgütte yapılan her şeyin yapılış biçimidir (Deal ve Kenedy, 1982; Akt: Şişman, 2007).

Algılan örgütsel destek ve iş çıktıları arasında yapılan çeşitli araştırmalarla, algılan örgütsel desteğin duygusal bağlılık, örgütsel vatandaşlık iş performansı ve iş tatmini gibi hem bireysel hem de örgütsel açıdan önemli olan iş tutumları üzerinde güçlü, pozitif bir etkiye sahip olurken, işten ayrılma niyeti ve rol çatışması üzerinde negatif etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur (Baranikvd, 2010; Fu vd, 2013; Wayne, vd., 1997; Fuller vd., 2003; Harris vd., 2007; Orpen, 1994; Rigglevd, 2009). Yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi çalışma ortamındaki olumlu ya da olumsuz tüm değişkenlerden doğrudan etkilenebilen çalışanlar, çalıştıkları örgüt tarafından yeterince desteklendiklerini algıladıkları takdirde kendilerini örgüte daha fazla ait hissedecek ve kendilerinden beklenen performansı sergileyeceklerdir (İplik vd, 2014). Daha da ötesi algılanan örgütsel desteğin yüksek olması standart iş aktivitelerinde performansı yükseltmekte ve belirlenen standartların üzerine çıkılmasında etkili olmaktadır.

George ve Brief (1992)'e göre, rol dışı bu davranışlar akranlara yardım, örgütü risklerden koruyacak davranışlar, yapıcı tekliflerde bulunma ve örgüt için gerekli olan bilgi ve beceriyi artırmayı kapsamaktadır (Turunç ve Çelik, 2010). Yine yapılan çalışmalarda örgütte yüksek düzeyde örgütsel destek algılayan çalışanların, örgüt için kritik sayılacak bir buluşu gerçekleştirme olasılığının arttığı ifade edilmektedir (Yılmaz ve Görmüş; 2012). Yukarıda belirtilen araştırmalar kapsamında, algılanan örgütsel desteğin örgüt içi yenilikçi iş davranışlarının geliştirilmesinde önemli bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu

kapsamda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

Hipotez: Algılanan örgütsel destek ile yenilikçi işyeri davranışları arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Bu araştırma ile işyerlerinde örgüt üyelerinin algılanan örgütsel desteği ve yenilikçi işyeri davranışı sergilenmesi arasındaki ilişkiye yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatür araştırması neticesinde de bireylerin örgütlerinden algıladığı destek ile daha çok yenilikçi iş çıktıları sergileyeceği, yani bu iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olacağı önerilmiştir.

Çalışma başlangıç olarak bu değişkenler arasında bir ilişki olacağı yönünde bir değerlendirme yapmış olup, gelecek çalışmalar için de bu ilişkinin istatistiksel olarak test edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Afsar B., Badirb Y., Khan M. M. (2015), Person-job fit, person-organization fit and innovativeworkbehavior: The mediating role of innovationtrust, *Journal of High TechnologyManagement Research*, 26, 105-116.
- Ateiga N, (2007), Örgütlerde Mutlak Güç “Motivasyon”, ERTÜRK Yıldız Dilek, (Ed.), Halkla İlişkiler Alanına Örgütsel Davranış Yansımaları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 245-254.
- Baranik L. E., Roling E. A., EbyLillian T., (2010). Whydoesmentoringwork? The role of perceivedorganizational support, *Journal of VocationalBehavior* 76, 366-373.
- Chalofsky, N. (2003). An emergingconstructformeaningful work. *Human Resource Development International*, 6(1), 69-83.
- Eisenberger, R., Huntington R., Hutchison S. ve Sowa, D. (1986). “Perceived Organizational Support”. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 7: 500-507.
- Fındıklı A. M., (2014),Algılanan Lider Desteği Ve Algılanan Örgütsel Destek İle İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Özdeşlemenin Aracılık Rolü: İstanbul’da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*,Yıl : 25, Sayı :77, 136-157.
- Fu J., Sun W., Wang Y., Yang X., Wang L., (2013), Improvingjobsatisfaction of Chinesedoctors: the positiveeffects of perceivedorganizational support and psychologicalcapital, *PublicHealth*, 127 (10), 946-951.
- Fuller, J.B., Barnett T., Hester K., Relyea C. (2003), “A Social Identity Perspective on the RelationshipbetweenPerceivedOrganizationalSupport and OrganizationalCommitment”, *Journal of SocialPsychology*, 143(6), 789-791.
- Giray M. D.,Şahin D. N. (2012). Algılanan Örgütsel, Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteği Ölçekleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Türk Psikoloji Yazıları*, 15(30),1-9
- Harris, R.B., Harris, K.J., Harvey P. (2007), “A Test of CompetingModels of the RelationshipsAmongPerceptions of OrganizationalPolitics, PerceivedOrganizationalSupport, and IndividualOutcomes”, *The Journal of SocialPsychology*, 147(6), 631-655.
- Hofstede G., (1980), “CulturesConsequences; International Differencesin Work - RelatedValues, Beverly Hills, C.A., SagePublications, Beverly Hills,
- İplik E., İplik F. N., Efeoğlu E. (2014).ÇalışanlarınÖrgütselDestekAlgılarınınÖrgütselVa-TandaşlıkDavranışıÜzerindekiEtkisindeÖrgütselÖz-DeşleşmeninRolü, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Year:6 Number:12, 109-122.
- McGuirk H., Lenihan H., Hart M. (2015). Measuring the impact of innovativehumancapital on smallfirms’propensitytoinnovate, *ResearchPolicy*, 44 (4), 965–976.
- Orpen, C. (1994), “The Effects of Exchange Ideology on the RelationshipbetweenPerceivedOrganizationalSupport and JobPerformance”, *The Journal of SocialPsychology*, 134(3), 407-408.
- Ötken A. B. , (2015), AlgılananÖrgütselDestek Ve PsikolojikSahiplenmeArasındakiİlişki Ve Bu İlişkideÖrgütselAdaletinRolü, *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 33,(2), 113-140.
- Öğüt A., Aksay K., Erbil C. (2014). İşletme Yönetiminde Yenilikçilik Paradigmasının Değişimi: Yenilikçilik Kültürü Bileşenlerinin Bibliyografik Taraması ve Derlenmesi, 2. Örgütsel Davranış Kongresi, 80-89.
- Özdemir A., (2010), “Örgütsel Özdeşleşmenin Algılanan Örgütsel Destek, Cinsiyet Ve Kıdem Değişkenlerine Göre İncelenmesi”, *TSA*, 14(1) , 237-250.
- Riggle R. J., EdmondsonDiane R., Hansen J. D., (2009). A meta-analysis of the

- relationshipbetweenperceivedorganizationalsupport and joboutcomes: 20 years of research, *Journal of Business Research* 62 1027-1030.
- Rousseau, D. M., Ho, V. T., &Greenberg, J. (2006). Ideals: Idiosyncraticterms in employmentrelationships. *Academy of Management Review*, 31(4), 977-994.
- Shamir, B. (1991). Meaning, self and motivation in organizations, *OrganizationalStudies* 12, 405-424.
- Şişman M. (2007). Örgütler ve Kùltürler, Pegem Yayıncılık Ankara.
- Taştan Bal Ş., Davoudi,S. M. M. (2015), An Examination of the RelationshipbetweenLeader-Member Exchange and InnovativeWorkBehaviorwith the Moderating Role of Trust in Leader: A Study in the Turkish, *Context, 3rd International Conference on Leadership, Technology and Innovation Management, Procedia - Social and BehavioralSciences*181, 23-32.
- Turgut H., (2014), Algılanan Örgütsel Desteğin İşletme Performansına Etkisinde İç Girişimciliğin Aracılık Rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6/3, 29-62.
- Turgut E., Begenirbaş M., (2013). “Çalışanların Yenilikçi Davranışları Üzerinde Sosyal Sermaye ve Yenilikçi İklimin Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma”, *KHO Bilim Dergisi*, 23(2), 101-124.
- Turunç Ö., Çelik M., (2010),Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi, *Yönetim Ve Ekonomi*, 17 (2), 183-206.
- Wayne S.J., Shore L.M, Liden R.C. (1997), “PerceivedOrganizationalSupport and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective”, *Academy of Management Journal*, 40, 82-112.
- Yılmaz H., Görmüş A. Ş. (2012), StratejikGirişimciliğin, AlgılananÖrgütselDestek ve ÖrgütselÖğrenmeÜzerineEtkilerininAraştırılması:TekstilSektöründeAmpirik Bir Çalışma, *Journal of Yasar University*, 26(7) 4483-4504.